

90-7
L 8 m/f

L
33

TAUTSAIMNIECĪBAS TEORIJA

Vec. doc. A. Aizsilnieka
lasīto lekciju konspekts 1937/1938.
māc.g.

I. s e m .

0309031570 ✓

L. V. B.	
No.	In. 366.559

~~2/ 3118K~~

Tautsaimniecības teorija.

1. lekcija, nolasīta 1937.g. 15.sept.

I E V A D S .

Teoretiskās un praktiskās zinātnes.

Katra zinātne meklē patiesību. Tautsaimniecības teorija meklē teorētisku patiesību. Tautsaimniecības teorija, meklējot teorētisku patiesību, cenšas noskaidrot un konstatēt to, kas ir. Tā tad tautsaimniecības teorija cenšas izpētīt esamību, bet nevis jābūtību vai vēlamību,

Zinātnei rada tas nomiera gars, kas mēro cilvēkā, kas cenšas uzminēt esamības mīklas. Cilvēkā mīt vēl viena dzīve: patika darboties. Katras cilvēka darbības pamatā ir kāds mērķis. Cilvēks ar savu darbu cenšas sasniegt šo mērķi. Parasti ir tā: jo tālāks mērķis, jo tas ir skaistāks. Lai mērķi sasniegtu, jāzina līdzekļi. Ir teiciens: "Visi ceļi ved uz Romu". Līdzekļu mērķa sasniegšanai ir daudz. Visi tie ved pie mērķa: vieni - atrāk, citi - lēnāk. Cilvēkiem no tiem kāds jāizvēlas. Saprotams, cilvēki cenšas izvēlēties īsāko un precīzāko ceļu, kas ved atrāk pie mērķa. Kā tas iespējams? Kā iespējams šo labāko ceļu atrast? Šeit palīdz zināšanas. Zinātne kā zināšanu kopība palīdz atrast labākus līdzekļus mērķa sasniegšanai.

Krievu ekonomists Tugans - Baranovskis izsaka, ka cilvēka lielais, tālās mērķi, var teikt, cilvēka idejas līdzinās tālai, spožai zvaigznei, kas rāda virzienu, kurā jāiet, lai to sasniegtu. Virzoties uz šo ideālo - tālo zvaigzni ir ārkārtīgi nepieciešami redzēt to ceļu, to taku, pa kuru jāiet. Šās takas trašanai noder laterna. Zinātne ir šī laterna, kas apgaismo cilvēkam ceļu un tālo ideālu, tālo mērķi ko cilvēks sev uzstādījis. Tāpēc zinātne ir cilvēka ceļavadois.

Šādas zinātnes mēdz saukt par praktiskām, arī par tehniskām. Piemēri: inženierzinātnes, lauksaimniecība, medicīna u.c. Šas tehniskās zinātnes apskata līdzekļus, kas ved pie noteikta mērķa. Praktiskās zinātnes savas atziņas smēļ no t.s. tīrām jeb teoretiskām zinātnēm. Tā inženierzinātne balstās uz ķīmijas un fiziskās atzinumiem, lauksaimniecība - uz ķīmijas, fizikas, bioloģijas u.c. zinātnēm. Turpretī inženierzinātne un lauksaimniecība ir praktiskās zinātnes. Tā tad praktiskās zinātnes balstās uz teoretiskajām jeb tīrajām zinātnēm. Dabas zinātnēs starpība starp praktiskajām un tīrajām zinātnēm ir ļoti skaidra, piem., starp inženierzinātni un fiziku. Fizika u.c. tīrās dabas zinātnes pētī dabu tādu, kāda tā ir, cenšas atrisināt dažādas dabas mīklas. Tais n v runas par jābūtību, piem.: kādam jābūt atomsvaram, kādam jābūt zemes rādījumam ut.t.t. Lauksaimniecība, kā jau praktiskā zinātne, cenšas izmantot šo zinātņu atziņas un meklē līdzekļus, kas uzturētu cilvēkus.

Līdzīgs stāvoklis ir arī tautsaimniecības mācībā. Tomēr šeit starpību starp tīrām un praktiskām zinātnēm grūtāk saskatīt. Tautsaimniecības teorija ir arī teoretiska zinātne. Tautsaimniecības teorija cenšas noskaidrot tās sakarības un likumības, kas pastāv starp saimnieciskām darbībām. Praktiskā tautsaimniecība turpretī apskata tos līdzekļus, kas palīdz zināma mērķa realizēšanai.

Tautsaimniecības zinātnes.

Sākumā tautsaimniecības mācība bija ļoti vienpusīga, var teikt, sauc ri vienpusīga. Tā tikai nodarbojas ar tādām problēmām, kam ir kāds sakars ar valsts praktiku: muitām, bankām, nodokļiem u.t.t., tā nodarbojas ar praktiskām problēmām, kas attiecas uz valsts politiku. Ar šo tad arī izsakidrojam tautsaimniecības nosaukums. Tautsaimniecības mācību sauc par tautsaimniecību, politisko ekonomiju, nacionālekonomiju. Zinātnēm

attīstoties, arī tautsaimniecības zinātne vāca atziņas, materiālus, faktus. Tā tautsaimniecības mācība paplašinājās, sāka specializēties, sadalīties vairākās vairāk vai mazāk pastāvīgās zinātnēs. Pamazām no tautsaimniecības mācības atdalījās praktiskās nozares viena pēc otras. Nodokļu, muitas u.c. lietas tagad ietilpst finanču zinātnē. Centrālbankas u.c. radniecīgi jautājumi apvienoti zinātnē, ko sauc par banku politiku. Daudzi citi jautājumi, kas izriet no valsts centieniem normēt un veidot valsts saimniecisko dzīvi, tagad ietilpst valsts saimniecības politikā. Tai jāiedala agrārjautājums, sociālais jautājums u.t.t. Pēdējā laikā šīs nodaļas ir tālu attīstījušās, ka iespējams runāt par atsevišķām zinātnēm atsevišķām disciplīnām. Atdalījās arī mācība par privātsaimniecību, mācība par atsevišķo uzņēmumu vadību. Pāri palika tautsaimniecības teorija teoretiska tautsaimniecība jeb sociālekonomija.

Tautsaimniecības teorija ir mācība par saimniecotāju sabiedrību.

Vārds "tautsaimniecība" izsaka it kā to pašu, ko tautas saimniecība. Tāpēc jaunākā laikā tautsaimniecības teorijas vietā lietā nosaukumu "sociālekonomija". Sociālekonomijā nav runas par kādas atsevišķas tautas saimniecību, bet par visu tautu saimniecību, par visu zemju un tautu saimniecotāju sabiedrību. Tautsaimniecības teorija cenšas izprast vienīgi esošo. Arī atšķiras no saimniecības attīstības vēstures.

Tautsaimniecības teorijas nozīme.

Lai saprastu tautsaimniecības teorijas nozīmi, tad jāņem palīgā analogija starp inženierzinātni un tautsaimniecības teoriju. Piezīmēsim, ka šai analogijai ir stiprs pamats, jo tagad tautsaimnieku mēdz saukt par sabiedrisko inženieri. Mēģināsim saprast attiecības starp inženierzinātni un fiziku, ķīmiju. Pieņemsim, ka inženierim jāceļ tilts. Lai to varētu izdarīt, inženierim jāzina ļoti daudzas vispārīgas likumības, piem.: par materiālu, no kā cels tiltu u.t.t. Šās vispārīgas likumības inženieris dabū no teoretiskām dabas zinātnēm: ķīmijas, fizikas u.c. Inženieris nevar pārkāpt dabas likumus, pilnīgi kaut ko jaunu radīt, piem.: pilnīgi jaunu enerģiju. Inženieris var izmantoto tikai dabā esošus spēkus. Viņš kombinē tos elementus, kas novēroti dabas zinātnēs, lai panāktu zināmu mērķi. Lai savu uzdevumu veiktu, viņam dabas spēki, dabas elementi jāpazīst. To dod dabas zinātnes.

Tāpat ir arī ar sabiedrisko inženieri. Tautsaimnieks spēj kombinēt tikai tos sabiedriskos elementus, kas pastāv. Uz tautsaimnieka pavēli nekas nenotiek pēc teiciena: "Galdip, klājies!" Šie saimnieciskie spēki jāpazīst. Tāpēc tautsaimniecības mācībā vajadzīga teoretiska zinātne. Tā ir tautsaimniecības teorija jeb sociālekonomija. Tautsaimniecības teorija ir tā disciplīna, kurā pamatojas visas pārējās tautsaimnieciskās zinātnes. Tāpēc tautsaimniecības teorija ikvienam labam tautsaimniekam jāpazīst.

Daudzi tilti, ko cēlušī inženieri ir sabrukušī. Tas noticis tāpēc, ka kaut kādas atziņas nav ievērotas, piem.: nav ievērots materiāla termiskais izplešanās koeficients vai pems nepareizi. Daudz biežāk sabruk tautsaimnieka - sabiedriskā inženiera celtnes. Ir bankrotējuši milzīgi pasākumi, pat veselas valstis. Tas noticis tāpēc, ka nav ievēroti daži no tiem spēkiem, kas darbojas saimnieciskajā dzīvē. Var uzskatīt 3 iemeslus:

1) Dažreiz atgadās tautsaimnieki, kas ceļ gaisa pili - brīnišķīgas nākotnes ainas. Saprotams, viņu pili viegli sabruk, jo viņi neievēro tos saimnieciskos un sabiedriskos spēkus, kas īstenībā pastāv.

2) Liela daļa no sabiedrībā un saimniecībā valdošiem spēkiem nav vēl izpētīti. Tas viegli saprotams, jo tautsaimniecības teorija ir vēl jauna zinātne. Tāpēc tautsaimniecībai vēl plašs darba lauks ir priekšā.

3) Daudzi domā, ka par labu sabiedrisko inženieri var būt katrs, kas studējis tautsaimniecību. No īsta sabiedriskā inženiera tomēr jāprasa daudz vairāk. Tiem jābūt cilvēkam ar sevišķām spējām, ko studijās nevar iegūt: ar enerģiju, apdomu, vadīt un organizēt spējām u.c. Kāds autors ir teicis: "Par maršalu vēl var iemācīties, bet par karavadoņi var tikai piedzimt". Tas attiecas arī uz tautsaimniekiem. Ar šo nav teikts, ka studijām nebūtu nozīmes. Pats cilvēks savas iedzimtas spējas un īpašības bieži vien nenojauž, neapzinās. Studijās viņš var savas ap-

slēptās spējas atraisīt, sākt attīstīt un veidot. Jāievēro arī īsta izpratne, ko nevar iegūt studējot vienīgi ats. višķas zinātnes. Pat visabstrāktāko saimniecības teoriju studijas nepieciešamas. Šie jautājumi māca skaidri, loģiski domāt. Tāpēc šādas studijas ir ļoti praktiskas, jo kas var būt praktiskāks par spējām loģiski domāt?

Teorētiska unracionāla domāšana.

Tautsaimniecības teorijā domāšana ir nepieciešama, pie tām skaidra, loģiska teorētiska domāšana. Šāda domāšana pamatojas uz faktiem un loģiskiem slēdzieniem. Ikdiēnas domāšanas veids ļoti reti pamatojas uz teorētisko domāšanu. Cilvēks parasti uzmeklē uzskatus, kas viņam patīk un tos cenšas pierādīt ar faktiem un prāta slēdzieniem. Tā tad šeit rīkojas pilnīgi pretēji. Ja teorētiskā domāšanas procesā iziet no faktiem un ar prāta slēdzieniem balīdzību izveido atziņas, tad šeit iziet no jūtām simpatijām vai antipatijām, bet fakti un prāta slēdzieni ir līdzeklis savas izvēlētas domas pierādīšanai. Šādu domāšanas procesu sauc par racionālizāciju (šā vārda psihiskā nozīmē). Šai procesā, racionālizācijas procesā, ielickam daudz buļu, lai attiecībā pret citiem un sevi aizstāvēt kādu pieņemtu uzskatu. Ar racionālizāciju piesātināta politika un arī dažas tautsaimniecības teorijas. Ja cilvēks ieradis vadīties no jūtām, tad domāšanu viņš izmanto kā palīgu. Objektivitāti visvairāk var ieturēt dabas zinātnēs. Daudz grūtāk tas ir tautsaimniecībā. Šeit ir daudz simpatiju un antipatiju. Tāpēc teorētiskā domāšana tautsaimniecībā ir visgrūtāka. Daudz personu ignorē pretējus faktus, bet runā tikai par viņiem labvēlīgiem faktiem.

Šāds diskusijas veids nav zinātnisks. Visbiežāk to sastop dažādās politiskās problēmās. Šopenhauers ir teicis, ka slikta ir tā diskusija, kas notiek ne ar prātu, bet ar spēku. Šādos gadījumos cilvēks negrib atzīt citus. Ir gadījumi, ka pat ar varu piespiež citus domāt tā, kā viņš domā. Diezgan bieži savas rīcības attaisnošanai cilvēki pārkāpj visus loģikas likumus. Piem.: kāds students negrib strādāt. Kāds, kas negatīvi atsaukties par studentiem, pamatojoties uz šā fakta saku, ka visi studenti ir slinki. Tā viņš licā nepareizo slēdzienu.

Tautā ir pat vēl tagad izplatīta māpticība. Māpticība arī pamatojas uz racionālizāciju. Māpticība ir galvenā teorētiskās domāšanas un arī zinātnes kavētāja. Arī tagad māpticība vēl pastāv ne tikai neizglītotās tautas masas, bet arī izglīto to cilvēku aprindās. Piemēram: students iet uz pārbaudījumu un oclam pārscrien kājis: students domā, ka tas vēstī nolaimi. Zinātniski tas nav pamatots, tā ir māpticība. Arī tautsaimniecībā ir daudz māpticību, bet tās grūti ieraudzīt. Tādēļ katram jāatbrīvojas no racionālās domāšanas.

Daudzi domā, ka atzīties savās kļūdās ir vislielākais pazemojums un vienmēr aizstāv savas domas. Tas ir bijis un ir vislielākais zinātnes attīstības kavētājs. Dzīvē valda attīstība. Viss mainās, viss pārveidojas. Jauni uzskati un atziņas rodas. Dabīgi, ka iepriekšējie uzskati ir novecojušies, nederīgi, tie jāatmet. Īsts zinātnieks savās kļūdās atzīstas, vecos uzskatus atmet un pieņem jaunus. Tā darījuši Smits, Rikardo, Markss u.c. Ģētem kadreiz pārmota uzskatu maiņu. Viņš atbiļ dēja, ka viņš vienmēr kritizēs savus sliktos uzskatus. Katram zinātniekam jāveido savi uzskati pēc loģikas un faktiem. Zinātne var pastāvēt tikai tad, ja tā attīstās.

2. lekcija, nolasīta 1937.g. 17.sept.

Faktu konstatēšana.

Diezgan bieži par faktiem uzskata fantazijas augļus. 14.gadsimtā par faktu uzskatīja raganu esamību. Uz to dibināja pat likumus par raganu sodīšanu u.t.t. Īstenība ir pasaules uztvere. Bieži cilvēki uztver - redz un dzird - to, ko viņi grib redzēt un dzirdēt. Piedzīvojumi rāda, ka pasaules uztveršana ir vienā no grūtākām lietām. Zinātniekam jābūt sīkumainam, jo tikai tā iespējama pareiza faktu konstatēšana. Sevišķi tehniskās zinātnēs pētnieki ir pedantiski.

Moderna psiholoģija noskaidroja daudzus jautājumus. Tās slēdziens ir, ka bērniem un primitīvām tautām ir grūti atšķirt īstenību no sapņiem. Tie savas domas pārdzīvo. Tas zinātniekam arī jāievēro faktus konstatējot.

Mums arī jāzina, ka mūsu jūteklī nav pilnīgi. Mūsu acis un ausis ir slikti liecinieki. Cilvēks bieži var kļūdīties. To pierāda dzīvē noteikto fakti, kā arī psiholoģijas eksperimenti. Mēs redzam daudzas lietas, kas nav un daudzas, kas ir, neredzam. Arī citi mūsu jūteklī nav droši liecinieki. Nevar paļauties arī uz atmiņu. Dažreiz mēs atcerāties notikumus, kas nav nemaz notikuši: mēs par tiem esam domājuši - tagad tie parādās atmiņā kā īstenības atmiņas. Kļūdas atmiņā var notikt ļoti bieži. Ir pazīstams fakts, ka cilvēki atceras senos laikus, kā daudz skaistākus par tagadējiem, kaut gan tas ļoti bieži tā nav. Cilvēks šķir savā atmiņā tikai jaukas lappuses, bet drūmām neļauj uzpeldēt atmiņā. Vislabāk šos faktus izskaidro psihoanalīze, ko nodibināja Freuds. Cilvēks bieži redz to, ko viņš vēlas redzēt. Novērojumi bailu un entuziasma brīžos ir nepareizi. To pierāda to cilvēku liecības, kas piedalījušies katastrofās. Tie uzrāda nepareizu nogalināto skaitu u. t. t.

Ļoti maz var paļauties arī uz novērojumiem, ko apliecina liels liecinieku skaits - masas. Zinātne sociālpsholoģija (ar kuru ieteicams iepazīties) saka, ka masas ir viegli sugestējamas, ka masu liecības ļoti bieži balstās uz masu halucināciju. Gandrīz visi dramatiskie notikumi norisinās masas apstākļos, piemēram: kari, nemieri, krīzes, lielas katastrofas u. c. Tāpēc saprotams, cik grūti konstatēt īstenību pēc liecinieku nostāstiem. Pazīstams fakts, ka katastrofas liecinieku nostāsti ļoti bieži ir pretrunā. Tāpēc to notikumu atstāstījumi, kas notikuši masas apstākļos, vienmēr jāuzņem ar stingru kritiku un tikai pēc stingras pārbaudes tos var pieņemt.

Fakta atstāstīšanas veids bieži atkarīgs no stāstītāja nolūkiem, mērķiem. Stāstītājs klausītājos grib panākt efektu. Izrādās, ka šī efekta dēļ cilvēks apzinīgi vai neapzinīgi nolaiž un pieliek un rezultāta - atstāstītais jau ir stipri savādāks nekā īstenība. Kā zīmīgākais piemērs šeit būtu minami studentu nostāsti par pārbaudījumiem. Ja students ir izturējies pārbaudījumā, tad viņam negribēsies atzīties, ka niecīgiom jautājumiem. Katrā ziņā viņš tieks, ka jautājumi bijuši grūti un viņš tos, lūk, zinājis. Ja turpretī students nav izturējies, tad negribēsies atzīties, ka par viegliem jautājumiem. Atkal viņš teiks, ka profesors prasījis ļoti grūtu, ko nav iespējams visu zināt. Tā īstenība tiek vairāk vai mazāk apslēpta. Cik grūti pat pašam konstatēt faktus, pašam savām acīm. Pat tad gadās daudz kļūdu, kāpēc faktu konstatēšanā jābūt ļoti uzmanīgam. Tehniskās zinātnes ar ļoti lielu, pat podantisku uzmanību konstatē faktus. Tas pats nepieciešams arī tautsaimniecībā.

Bieži nāk priekšā gadījumi, kad pašam grūti vai neiespējami faktus konstatēt. Šādos gadījumos jāpaļaujas uz citām personām, uz dažādiem autoriem. Piemēram, retais no mums būs redzējis Austrāliju, tomēr tie tiem, kas to redzējuši, kas to aprakstījuši, tic, ka Austrālija tiešām pastāv. Tāpat neviens no dzīvajiem nav spējīgs konstatēt, ka dzīvojis filozofs Aristotelis. Tomēr mēs ticam, ka Aristotelis dzīvojis, jo tam ir ļoti daudzi, neapšaubāmi pierādījumi. Visus zinātnes konstatējumus nevar pārbaudīt, bet jāpaļaujas uz autoritātēm. Ir dažādas autoritātes, kuru domas var būt arī pretrunā. Kurai no tām ticēt? Jācenšas izvēlēties labas autoritātes. Ir teiciens: "Kas nepaļaujas uz labām autoritātēm, tas kļūst par sliktu autoritāšu vērzu". Kura autoritāte ir laba? Atbildi uz šo jautājumu var rast tikai izglītojoties. Izglītība dod iespēju atšķirt labas autoritātes no sliktām. Cilvēkam vienmēr jācienī labais, vērtīgais. Tikai tas dod iespēju tālāk attīstīties. No otras puses, nav jākļūst par autoritātes aklu vergu. Paši lielākie zinātnes vīri ir kļūdījušies. Mums viņu kļūdas nav jāpieņem par neapšaubāmu patiesību.

Kādreiz Aristotelis teicis par savu skolotāju Platonu: "Ja mums jāizvēlas starp patiesību un cilvēku, tad priekšroka jādod patiesībai". Tomēr jāievēro: ja liels domātājs nācis pie kādas atziņas, tad tam ir bijis pamats. Zinātnes vīri problēmām veltī daudz laika un neko bez pamata nepieņem. Tāpēc ar kritiku jābūt uzmanīgiem. No kritikas jāsaargās sevišķi tad, ja kritizētājs nav pielicis pietiekoši daudz pūļu atziņas

studijam un izpratnei, ja kritizētājs atziņu nav labi izpratis. Bieži ir tā: jo cilvēks mazāk pārzina kādu jautājumu, jo skaidrāks un vienāršāks tas viņam izliekas. Jāapaklausās tikai 3. klases vagonā, ko laudis stāsta. Tur var dzirdēt brīnišķīgas receptes attiecībā uz medicīnu, uz valsts politiku u.t.t. Viss šiem laudim izliekas pilnīgi skaidrs, turpretī meddīks vai tautsaimnieks pat nezinātu, kā šeit vajadzētu rīkoties. Padoja kāds jautājums studentam izliekas pilnīgi skaidrs, tad 99% no šī jautājuma viņš nepazīst.

Jāmācās kritizēt tie fakti, ko ņem no citiem. Kritikā labākais līdzeklis: jautāt, no kādiem avotiem zināms fakta konstatējums, vai tas atbilst patiesībai. Jāpētī, vai fakta publicētajam nav bijuši kādi nolūki, piem.: propaganda. Fakti iet caur daudzām rokām, kamēr nonāk līdz mums, un ja katrs pieliek kaut ko klāt vai atņem, tad beigās tie iznāk drausmīgi nepareizi. Šādi gadījumi atgadās diezgan bieži avīzēs. Arī tautsaimniecības literatūrā ir daudz šādu faktu. Tāpēc visam jāpieiet ļoti uzmanīgi. Visi fakti jācenšas ņemt no pirmavota. Faktisko īstenību iespējams sagrozīt ne tikai pieliekot, bet arī atņemot, kas arī ir drausmīgs faktu sagrozīšanas veids. Vienmēr jāpārbauda citējuma pareizību.

Jautājumi par teoretisko domāšanu un faktu konstatēšanu, ko apskatījām, ir ļoti svarīgi. Pie tiem jāstrādā katram. Svarīgi ir arī iepazīties: 1) ar ievadu sabiedriskās zinātnēs un 2) ar statistikas teoriju.

LITERĀTŪRA:

Angļu valodā:

- 1) Garver and Hansen - Principles of Economics (ieteicams grāmata studentiem);
- 2) Fairchild, Furniss, Buck - Elementairs Economics 2 daļās (arī laba grāmata studentiem, vieglu valodu: l.d. - tautsaimn. teorija);
- 3) Taussig - Principles of Economics;
- 4) R.Ely - Ontling of Economics;
- 5) Deibler - Principles of Economics;
- 6) Alfred Marshall - Principles of Economics (plašāks, nopietnāks darbs, nav mācības grāmata. Uz to var atsaukties diplomdarbā).

Zviedru valodā ir plaša tautsaimnieciskā literatūra, sevišķi jaunākā laikā. Minēsim plašu darbu, kas ir arī angļu un vācu tulkojums, bet ieteicams lasīt zviedriski:

Gustav Cassel - Teoretisk socialekonomi.

Vācu valodā:

- 1) Adolf Weber - Allgemeine Volkswirtschaftslehre;
- 2) Conrad - Allgemeine Volkswirtschaftslehre;
- 3) Diehl - Teoretische Nationaleconomie.

Krievu valodā:

Prof. Kosinskij - Lekcii po teorii ekonomičeskoj palitiki (ieteicams).

Tautsaimniecības teorijas jēdziens.

Jau pieminējām, ka tautsaimniecības teorija ir mācība par saimniektāju sabiedrību. Ko nozīmē saimniekotāju sabiedrība?

Saimniecība ir plānveidīga cilvēku darbība, lai apmierinātu savas vajadzības. Katra plānveidīga darbība ietilpst t.s. mazāko līdzekļu likums jeb saimnieciskais princips: ikviens cenšas sasniegt zināmu rezultātu ar iespējami mazāk līdzekļiem. Var teikt arī otrādi: katrs cenšas ar zināmiem dotiem līdzekļiem sasniegt iespējami lielāku rezultātu. Ta ir ļoti vienkārša atziņa. Piemērs: tirgotājs pārdodams preci, cenšas par to iegūt iespējami vairāk naudas. Saimnieciskā dzīvē cilvēki ne vienmēr seko šim saimnieciskajam principam, piem.: krīzes laikā fabrikants neatlaiž strādnieku no darba, kaut arī viņam tas nav izdevīgi: to viņš dara tīri cilvēcisku uzskatu dēļ. Visumā ņemot, šādi gadījumi ir ļoti reti, kad cilvēks nesekotu saimnieciskajam principam. Saimnieciskais princips ir pamats

saimnieciskām problēmām.

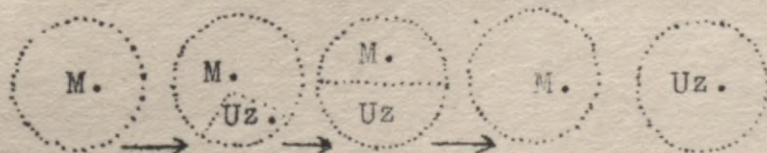
Saimniekotāju sabiedrība sastāv no divējādām vienībām: mājturībām (kā saimnieciskām vienībām) un uzņēmumiem. Caur šām divām saimnieciskajām vienībām cilvēks piedalās saimnieciskajā dzīvē. Cilvēks ir vai nu mājturības vai uzņēmuma, vai arī abu pārstāvis.

No abām saimnieciskajām vienībām mājturība ir vecāka forma. Tās pirmsākumi meklējami sirmā senatnē. Pār mājturību kā saimniecisku vienību mēdz saukt vienu vai vairākas personas, kas dzīvo kopā un kopā cenšas apmierināt savas vajadzības ar lietām, ko šām personām izdodas iegūt. Mājturība pielet tuvu ģimenei, tomēr dažreiz abas vienības nesakrīt. Turība ne vienmēr sastāv no ģimenes. Ģimenē vienmēr pastāv radniecība, bet mājturībā iespējams stāvoklis, ka tās trūkst. Sirmā senatnē mājturības bija pašpietiecīgas vienības. Visu, kas bija mājturībai vajadzīgs, ražoja pati mājturība. Šai mājturībā sieviete bija liels fabrikants: gandrīz visu viņa gatavoja.

Mājturības bijušas bieži ļoti lielas, piem.: Kārļa Liela saimniecības. Arī musu lauku saimniecības nesen vēl bija ļoti tuvas mājsaimniecībām. Saimniecībā ražoja visu sev vajadzīgo, iemainīja vienīgi dzelzi un sāli, vēlāk arī cukuru. Šādu saimniecību vadīja saimnieks un nama māte, kas visu izlēma.

Lielāko mājturību robežās attīstījās profesijas. Bija personas, kas izvēlējās kāda priekšmeta izgatavošanu, iespeciālizējās un sāka ražot priekšmetus lielākā vairumā nekā bija vajadzīgs. Šo atlikumu, ko pati mājturība nepaterēja, iemainīja pret citiem priekšmetiem, kas tai nebija vajadzīgi, bet citai mājturībai bija kā pārpalikums. Iesākās ražošanas tirgum. Ar šo iesāka attīstīties uzņēmumi. Ar laiku uzņēmumi atdalījās no mājturības, kļuva patstāvīgi un turpināja pastāvēt kā pastāvīgas saimnieciskas vienības. Uzņēmuma pamatprincips: ražo preces, t.i., lietas, kas domātas tirgum, bet nevis uzņēmuma ietilpstošo cilvēku vajadzību apmierināšanai. Prece tā tad ir labums tirgum. Uzņēmums ir ienākuma avots tiem, kas šo uzņēmuma piedalās. Uzņēmuma mērķis ir ienākuma, peļņas iegūšana.

Schematiski šo attīstību var attēlot tā:

M. - mājturība.
Uz. - uzņēmums.

Šai attīstībai ir svarīgi rezultāti. Pārnēsot ražošanas procesu no mājturības uz uzņēmumu, kļūst iespējama tehnikas izlietošana ražošanā. Fabrikās (uzņēmumos) ražo lielos daudzumos, tāpēc var lietāt mašīnas. Mājturībā mašīnas izmantot nav iespējams. Iedomāties mājturību ar mūsdienām mašīnām nav iespējams.

1) Sakarā ar mašīnu piedalīšanos ražošanas procesā, kļūst iespējama patēriņa un lietošanas priekšmetu ražošana, kas agrāk vai nu tehniski nebija iespējama vai arī neatmaksājās (Piemērs: viduslaiku mājturībās nebija iespējama automobiļu ražošana).

2) Ražošana fabrikās samazināja ražojamu izmaksu. Ar to daudzi ražojumi tagad kļuva pieejami plašākām masām. Sāka ražot priekšmetus masu patēriņam, jo priekšmeti bija kļuvuši daudz lētāki. Tas pacēla cilvēku labklājību. Pēdējos 50 gados cilvēku labklājība ievērojami augusi.

3) Šī attīstība ir jo cieši sasaistījusi atsevišķas tautas daļas savā starpā. Tagad visas zemes, visas valsts iedzīvotāji atkarīgi viens no otra. Pētījumi Amerikas Savienotajās Valstīs rāda, ka lauksaimnieka labklājība atkarīga no strādnieka labklājības, kas pērk lauksaimnieka ražojumus un arī pretēji.

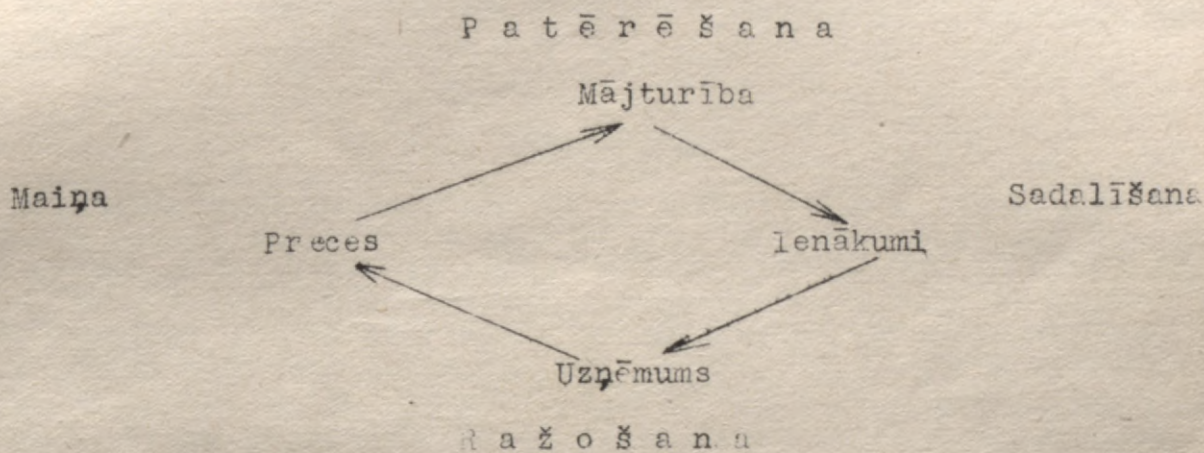
4) To pašu var teikt arī par atsevišķām zemēm, atsevišķām valstīm. Šī attīstība radīja pasaules saimniecību, kur saistītas savā starpā visas pasaules valstis. Latvijas lauksaimnieks ražo sviestu, ko pērk Anglijas strādnieks. Anglijas strādnieks ražo ogles Latvijai. Latvijas lauksaimnieks atkarīgs no Anglijas strādnieka labklājības un arī pretēji. Tā visas pasaules tautas atkarīgas viena no otras.

3. lekcija, nolasīt 22. sept.

Minēsim vēl vienu piemēru: Garver'a un Hansesn'a sarakstīto grāmu "Principles of economics". Šo grāmatu sarakstījuši 2 amerikāņu profesori. Šās grāmatas manuskriptu vajadzēja nodrukāt. Drukāšanai vajadzīgs papīrs, krāsa, iesējums. Papīru pagatavoja no Kanādas kokiem, kurus aistrādāja un nogādāja fabrikā; fabrikā šos kokus pārstrādāja papīrā, sapēma drukātava. Krāsas varbūt pagatavoja Vācijā, bet iesējumiem vajadzīgo drānu Am.Sav.V. austuvēs. Austuvēm vajadzīgo kokvilna, ko dabū plantācijām. Kad tas viss ir sagatavots, tad grāmata tiek nodrukāta caur firmas daudziem pārstāvjiem izsūtīta uz visām zemēm, arī uz Latviju, kur mēs to varam pirkt, samaksājot visam personām par viņu darbu šās grāmatas ražošanas procesā.

Šis piemērs rāda, ka visa pasaule ir saistīta vienā vienībā. Saimeciskā dzīve ir sasējusi pasauli par vienu saimniekotāju sabiedrību, kas sastāv no mājturībām un uzņēmumiem. Katrs priekšmets tiek ražots uzņēmumā. Turpretī uzņēmuma ražojumus patēre mājturības. Uzņēmums ražo preces mājturībai un tur gūst līdzekļus.

Attēlosim šo parādību schematiski:

Tā tad uzņēmumā notiek preču ražošana, caur maiņu šās preces nokļūst mājturībā, kur tās tiek patērētas. Par šo precī mājturība samaksā uzņēmumā notiek ienākuma sadalīšana. Sakarā ar šo procesu visa tautsaimniecības teorija tiek iedalīta 4 daļās:

- 1) patērēšana: šeit runāsim galvenā kārtā par mājturībām;
- 2) ražošana, par uzņēmumiem;
- 3) maiņa, par precēm, par ceļu, ko preces nostaigā un visām problēmām, kas saistītas ar to;
- 4) sadalīšana, ienākuma problēmas.

Pēdējā laikā tautsaimniecības teorijā parādās vēl viena daļa - konjunktūra, ko bieži ietilpina maiņā.

Ražošanā apskatīsim ražošanas faktorus. Par ražošanas faktoru daudzumu zinātnieki ir dažādās domās. Daudzi uzskaita 3 faktorus: Dabū, kapitālu un darbu. Samērā nedaudzi zinātnieki domā, ka ir vēl ceturtais ražošanas faktors un proti - uzņēmība.

Maiņā apskatīsim vērtību, cenu, naudu, kredītu un bankas.

Sadalīšanā runāsim par dažādiem ienākuma veidiem, šo ienākuma veidu skaitu. Tie zinātnieki un tādu ir vairākums, kas uzrāda trīs ražošanas faktorus, min arī 3 ienākuma avotus: 1) no zemes - zemes rente, 2) no darba - darba alga, 3) no kapitāla - kapitāla procenti. Pārējie zinātnieki, kas min 4 ražošanas faktorus, par 4 ienākuma avotu uzskata uzņēmēja peļību.

P a m a t j ē d z i e n i .

Pirms pariesim pie 4 tautsaimniecības teorijas daļu apskata, jāiepazīstas vēl ar dažiem jēdzieniem.

Šeit apskatīsim jēdzienus, ko tautsaimniecībā biežāk lietā. Jāsaka, ka viena no lielākām grūtībām tautsaimniecības studentiem ir tas, ka tautsaimnieki savās diskusijās pārņem terminus no ikdienas dzīves, kur viņiem bieži ir cita nozīme. Laimīgāki šai ziņā ir piem. ķīmiķi, kur katram savienojumam ir jauns speciāls nosaukums. Tautsaimniecības teorijā lietā veselu rindu tādu vārdu, terminu, kam dzīvē ir cita nozīme. Pie šādas parādības jāpierod, jo arī dzīvē sastopami šādi vārdi ar 2 vai vairākām nozīmēm. Raksturīgākais piemērs šai ziņā ir "baznīca". Ja saka, ka kāds baznīcai izsita logu, tad mēs ar "baznīcu" saprotam ēku. Ja saka, ka kāds samaksāja baznīcas nodokli, tad ar vārdu "baznīca" mēs saprotam draudzi. Un ja kāds saka, ka baznīca nolādēja Tolstoju, tad šeit "baznīca" nozīmē garīdzniecību. Tā vārdam "baznīca" ir 3 nozīmes. Runājot mēs atsevišķas vārda nozīmes varam atšķirt. Tāpat arī tautsaimniekam jāpierod pie jēdzienu vairāknozīmības. Pat izglītoto tautsaimnieku vidū ir daudz tādu, kas neprot šo vārdu nozīmi atšķirt. Tāpat pārbaudījumos studenti diezgan bieži tautsaimnieciskos terminus lietā ar nozīmi, kāda šiem terminiem ir dzīvē. Vēl viens piemērs jāpiemin. Tiesībās un likumos runā par zvejas likumiem, kur zivīm pieskaitīts arī vēzis, kas tomēr nav zivs. Ar darbu mēs vidusskolā saprotām fizikā pieņemto darbu, ko mērī kilogrammetros un kuru var strādāt kā mašīna, tā cilvēks. Tautsaimniecībā darbu var padarīt tikai cilvēks.

VAJADZĪBAS.

Mēs zinām jau, ka saimniecība ir plānveidīga cilvēka darbība, kuras mērķis ir apmierināt cilvēks vajadzības. Vajadzības ir saimnieciskās darbības galvenais motīvs. Ar vārdu "vajadzības" tautsaimniecībā saprot: 1) tīri psihiskus aktus, vēlēšanos kaut ko iegūt, kas ir cilvēka saimnieciskās darbības motīvs (vāciski - Bedürfnis) un 2) daudzumu, kvantumu, piem.: "Rīgas pilsētas vajadzība pēc oglēm ir tik un tik liela": runā par labības vajadzību zināmā vietā (Bedarf). Tautsaimnieki pieņem vajadzību esamību kā faktu un psiholoģijai atstāj izskaidrot vajadzību būtību.

Vajadzības atkarīgas galvenā kārtā no instinktiem un ieražām. Piem., ēstgriba ir iedzimta, instinktīva. No otras puses, cilvēks dzīvo sabiedrībā, kas katru cilvēku ietekmē ar ieražām. Cilvēks, dzīvojot sabiedrībā, piesavinās savā apkārtnē valdošās ieražas. Ēstgriba ir tīri pirmatnējā dzīva, bet ēdiena veids ir aizgūts no apkārtnes. Ir tautas, kas izsalikumā domās par suņa cepeti, turpretī eiropietis no tā noversisies. Tas pats attiecas uari uz apģērbiem: austrumtautu apģērbs ļoti stingri atšķiras no Eiropas tautu apģērba. Cilvēka vajadzības ir saimnieciskās dzīves dzīvīgs spēks. Saimniekošana rodas tikai tur, kur cilvēks attīsta plānveidīgu darbību, lai apmierinātu savas vajadzības. Kad bija modē no mežģinēm gatavotie apģērbi, tad švaicē bija pat veselas mežģinju fabrikas. Kad mežģīnes izgāja no modes, nebija vajadzības pēc tām un fabrikas švaicē slēdza. Līdzīgi notika, kad dāmas sāka apgriezt matus. Reizē pārveidojas cepuru veids, vecas fabrikas slēdza, strādnieces meklēja citur darbu, bet frizētavas uzplauka.

Žids (franču ekonomists) izsakās, ka tādā gadījumā, ja paterētāji piesavinātos ieražu ēst vīģes, tad tūlīt uz Saharas tuksneša smiltīm lītu ūdens un tas pārverstu tuksnesi par ziedošiem laukiem. Šis Žida izteiciens parāda, cik liela nozīme vajadzībām saimnieciskās iekārtas laukā. Vajadzības var attīstīties un pieaugt gandrīz neaprobežoti; kad vienas no tām ir apmierinātas, tad kā uz birvja majienu rodas desmit citas. To rāda A. Puškins, kas saka "Zvejnieks un zelta zivs". Vajadzību attīstīšanos rāda šāds gadījums. Kāda jaunsaimnieka mājas tika uzceltas uzkalnīnā. Jaunsaimniekam savas akas nebija, tāpēc vajadzēja iet pēc ūdens pie kaimiņa, kas dzīvoja ap 0,5 km. attālumā. Tas bija ļoti neērti. Izraka pats aku pie uzkalnīna. Nu bija ļoti tuvu, kad vajag, aiziet pie akas un ūdens ir. Ar laiku tas arī izlikās par slogu. Vajadzēja izurbt aku pie virtuves, uzkalnīnā. Tas arī tika izdarīts. Ko tagad lai labāku vēlas: ūdens tepat, iziet un pagrem. Bet arī tas apnīk. Tāpēc ierīko rezervuāru un pumpi. No rīta stundiņu papumpē, rezervuārs pilns un ūdens tek, vajag

pagriež tikai kranu. Bet arī tas tagad izliekas par apgrūtinājumu. Ieri ko elektrisku pumpi. Nu kad ūdens netek, iegriež pumpi un ar elektrību piepumpē. Beidzot arī tas ir par smagu: katru reizi iegriezt aparātu. Tagad ierīko automatisku elektrisku pumpi, kad ūdens iet uz beigām, pumpis automatiski piepumpē. Nu tagad nav vairs nakādu rūpju, bet ar laiku varbūt arī tas nebūs labi. Tā tad cilvēka vajadzības var augt gandrīz neaprobežoti. Turpretī to līdzekļu daudzums, ar ko var apmierināt vajadzības, ir ierobežots. Tāpēc starp vajadzību kapacitāti un līdzekļiem pastāv vienmēr zināms spriegums, jo vajadzību ir daudz vairāk. Šo spriegumu sauc par šaurību. Šakara ar šaurību rodas visa tautsaimniecība. Ja tas nebūtu, ja cilvēks bez pūlēm, viegli varētu apmierināt savas vajadzības, tad nebūtu saimniecības. Bet tā nav. Tāpēc cilvēks pieliek visas pūles lai pēc iespējas pilnīgāk apmierinātu savas vajadzības. Kā cīnīties ar šaurību? To var darīt divējādi: 1) pavairot to lietu daudzumu, kas noder vajadzību apmierināšanai un 2) samazināt vajadzības. Austrumzemēs cilvēki cenšas šaurības problēmu atrisināt pēc pēdējās metodes - samazinot vajadzības. Senā budisma mācībā ir atziņa, ka ciešanu cēlonis ir baudkāre un lai ciešanu nebūtu, tad jāatsakās no baudkāres. Indijā u.c. vajadzības mēģina ierobežot līdz minimam. Par to liecina faķīru dzīves apraksti. Šādās zemēs saimniecība maz attīstīta. Arī mūsu zemēs šāda atziņa nav sveša. Pasakā par nelaimīgo ķēniņa dēlu šī atziņa arī izteikta. Kāds ķēniņa dēls nekur nav varējis laimi atrast. Kāds vientulis devis padomu viņam uzvilkt laimīga cilvēka kreklu. Ķēniņa dēls tagad brauc no vienas vietas uz otru un meklē laimīgo cilvēku, bet to nevar nekur atrast. Beidzot, pavasarī atrod kādu lauksaimnieku, kas priecīgs strādā savā tīrumā. Tas ir laimīgs cilvēks. Ķēniņa dēls grib dabūt no viņa kreklu, bet izrādās, ka krekla viņam nav.

Amerikāņi cenšas izlietāt pirmo metodi - pēc iespējas pilnīgāk apmierināt cilvēka vajadzības, cenšas pavairot līdzekļu daudzumu. Saimnieciskā dzīvē bieži rauga iepotēt jaunas vajadzības, kas atkarīgas no ierāžām un modes. To dara ar reklāmu. Piemēri. Kimiķis izdod jaunu veļas mazgāšanas līdzekli un reklamā nem "burbulmāti" palīgā un lieta iet. Amerikāņi ēd katru dienu dažus gramus rauga, jo ieskaidrots, ka tas ir laipnais veselības kopšanas līdzeklis. Agrāk Amerikā dzērvenes ēda gadā tikai 2 reizes. Kad iedzīvotāju skaits pieauga, bet mežus izcirta, tad dabā augošo dzērveņu pietruka. Sāka audzēt, kultivēt dārzeņus, kur tas brīnīgi padodas. Nu dzērveņu bija par daudz. Ar reklāmas palīdzību panāca to, ka tagad amerikāņi dzērvenes ēd daudz biežāk. Apavrupniecībā bija, kaut arī pilnībā neizvests, mēģinājums ieskaidrot ka katram laikam vajag sevišķas kurpes: rītam, vakaram u.t.t.

Vajadzību veidi.

1. Vajadzības mēdz šķīrot individualās un kolektīvās. Individualās ir tās vajadzības, kuras apmierina atsevišķi indivīdi, iegūstot saimnieciskus labumus pirkšanas ceļā. Kolektīvās ir tās vajadzības, ko cenšas apmierināt valsts vai pašvaldības iestādes bez cenas veidošanas procesa ka viduslocekļa. Vajadzības pēc ielu apgaismošanas un atpūtas laukumiem ir kolektīvās, jo lietājot katru reizi nemaksā. Vajadzība pēc tramvaja ir individuāla, jo braucot, katru reizi samaksā. Kolektīvās vajadzības izskaidro, kāpēc cilvēki piespiedu kārtā apvienoti sabiedrības. Zināma apvidus iedzīvotāja piespiedu kārtā tiek pieskaitīti apvidus pašvaldībai, jo ir vajadzības, kuras var apmierināt tikai pašvaldība.

Jāpiezīmē, ka grūti nošķirt kolektīvās vajadzības no individuālajām. Ir ļoti daudz starpformu, kas rada nepārtrauktu pāreju no kolektīvajām uz individuālajām vajadzībām. Iedalījums ir tikai tāpēc, lai labāk varētu pētīt. Par to, ka nav iespējams novilkt stingras robežas, nav ko brīnīties. Līdzīgs stāvoklis ir arī citās zinātnēs. Mēs taču zinām, ka bioloģija ir mācība par augiem un zooloģija - mācība par dzīvniekiem. Izrādās, ka pastāv organismi, kam auga un dzīvnieka pazīmes, kas ir starpforma. Kurai zinātnei lai piekrist šo organismu apskats - botanikai vai zooloģijai? Grūti izšķirt.

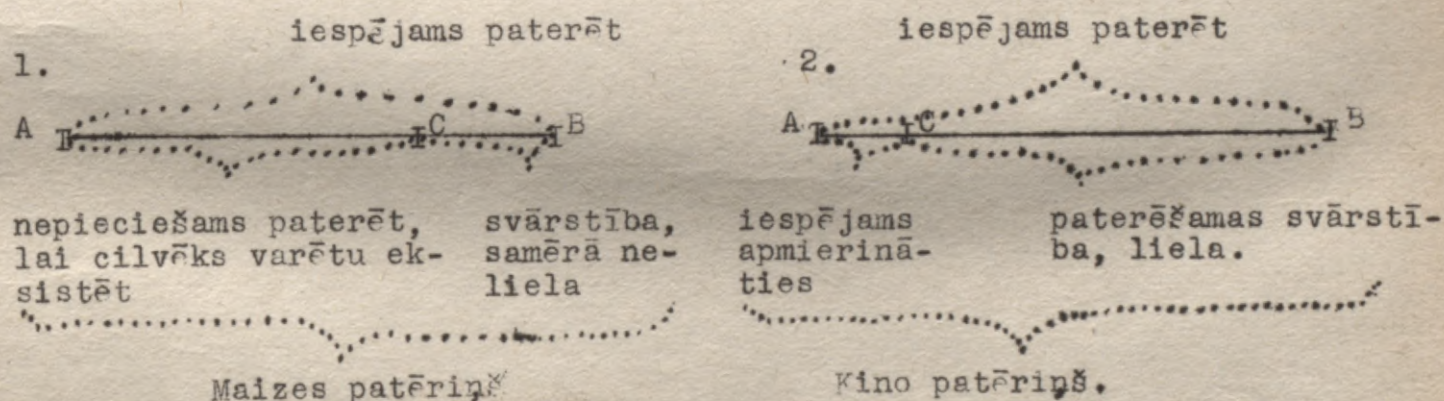
Tagad attīstības tendence ir tāda, ka kolektīvo vajadzība kļūst arvien vairāk. Valsts un pašvaldības uzņemas arvien vairāk funkciju, pienākumu, rūpējas par lietām, par kurām agrāk rūpējās cilvēks pats individuāli.

2. Izšķir tagadnes un nākotnes vajadzības. Šeit vajadzību sadalīju-

ma pamats ir laika momentu izšķirība. Ir cilvēki, kas spēj sajūst tikai tagadnes vajadzības, bet par nākotni, nākotnes vajadzībām nedomā. Šāda cilvēka uzskatu izsaka pazīstams franču karaļa teiciens: "Manam laikam pietiks, bet pēc manis kaut ūdensplūdi". Jāsaka, ka agrāk tas bija populārs uzskats. Līdzīgi izsakās Fridrihs Lielais un Ed. Veidenbaums (pesimisma brīžos). Spēja sajūst nākotnes vajadzības ir lielā mērā kultūras pazīme. Spējai sajūst nākotnes vajadzības mums jāpateicas, ka tagad saimnieciskā dzīve ir tik tālu attīstījusies. Bez tās nav domājama moderna rūpniecība. Ir piemēri, kur cilvēkiem trūkst nākotnes vajadzību uztveres. Ugunszemes (Amerikā) iedzīvotāji dzīvo būdās cauriem jumtiem. Kad līst lietus, tad taču nevar jumtu labot, bet kad lietus nav - nav arī vajadzības pēc jumta un tā tas paliek. Džons Stjuarts Mills apraksta kādu gadījumu. Spāniešu mūki gribēja civilizēt indiāņus, kam viņi mācīja lauksaimniecību. Šai darba mūki atdūrās uz lielām grūtībām. Indiānis nevarēja saprast, kāpēc jāmet zemē (jāsēj) labība, ko var tagad lietāt, jo viņam nebija nākotnes vajadzību. Arī citus darbus bija grūti iemācīt. Art indiāņi gan labi prata, bet mūkiem tos vienmēr vajadzēja uzraudzīt. Pretējā gadījumā indiānis, kad viņam gribējās ēst, nokāva arkla vilcēju - versī un apēda, jo arī mūks ēd gaļu. Par nākotni viņš nedomāja. Ieskaidrot arī nevarēja. - Par nākotnes vajadzībām maz domā nedrošas dzīves laikā: kara un nemiera laikā. Karš atsviež tautas saimniecību atpakaļ.

3. un 4. Mēdz izšķirt vēl elastiskās un neelastiskās vajadzības, kā arī pirmās nepieciešamības un gredzuma, kultūras vajadzības. Pirmās nepieciešamības vajadzībām pieder vajadzība pēc maizes, apģērba, dzīvokļa. Šās ir tīri fizioloģiskās vajadzības, kuru neapmierināšana var apdraudēt cilvēka eksistenci. Šas pirmās nepieciešamības vajadzības zināma mēra sakrīt ar neelastiskajām vajadzībām, jo vajadzība pēc ēdiena - nemainīga, neelastīga vajadzība. Gredzuma un kultūras vajadzību piemērs būtu vajadzība apmeklēt kino. Vajadzība pēc kino ir ļoti mainīga, elastīga. Ja kino cenas augstas, mazāk apmeklē vai arī nemaz. Tāpēc gredzuma un kultūras vajadzības sakrīt ar elastiskajām vajadzībām. Jēdzienam "vajadzību elastiskums" ir ļoti lielā nozīme mācībā par cenu.

Illustrēsim tikko teikto ar pāris schemām - 1) attēlo vajadzību pēc maizes un 2) pēc kino:

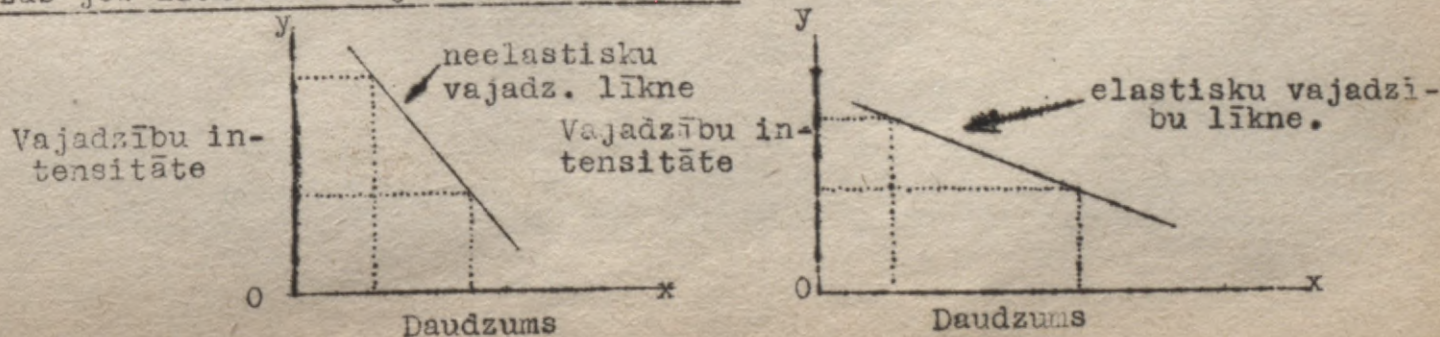
1. schēma rāda neelastisko vajadzību, vajadzību pēc maizes, kur svārstība starp iespējamo un nepieciešamo patēriņu ir samērā maza.

2. schēma attēlo kino patēriņu, tā tad elastisko vajadzību, kur svārstība ir ļoti liela.

Vajadzību intensitāte.

Sakarā ar to mums jāiepazīstas vēl ar vienu jēdzienu - vajadzību intensitāte.

Vajadzību intensitāte nav tas pats, kas elastiskums. Vajadzību intensitāte ir tas psiholoģiskais spēks jeb stiprums, ar kādu vajadzība izpaužas jeb liek sevi sajūst zināma laikā. Arī šeit der grafiskais attēls:

Grafiskā interpretācijā uz x- ass attēlots daudzums (labības daudzums tonnās piem.), bet y- ass - vajadzību intensitāte (tonnas labības cena l. tos).

Šīs abas līknes rāda, ja paterēts lielāks ražojumu daudzums - vajadzību intensitāte samazinās. Tā tad apmierinot vajadzības pakāpeniski samazinās to intensitāte. Tas ir svarīgs tautsaimniecības izejpunkts. Līknes illustre vajadzību elastību. Ir vajadzības, kuras attēlot ar taisnu līniju nevar, bet ar līko līniju, jo dažādos posmos - sakarība ir dažāda. Zīmējoties uz līknēm jāsaprot, ka līknes funkcija atkarīga arī no mēroga.

Vajadzību līknes rāda, ka vajadzības it kā varētu mērīt tīri psiholoģiski, jo runā par vajadzību intensitāti. Eksperimentāla psiholoģija spēj mērīt dažus vienkāršus psihiskus aktus, piem.: sāpes. Vajadzību intensitāti tieši mērīt nav iespējams. Turpretī netiešā ceļā to var izdarīt. Par vajadzību intensitāti iespējams spriest pēc tam naudas summas, ko cilvēks ir ar mieru izdot, lai apmierinātu savas vajadzības. Tuvāk par šo jautājumu macība par cenu.

4. lekcija, nolasīta 1937.g. 24.sept.

LABUMI.

Par labumiem (das Gut) tautsaimniecībā sauc visas tās lietas un pakalpojumus, kas noder cilvēka vajadzību tiešai un netiešai apmierināšanai. Labumi ir: maize, kas noder izsalkuma apmierināšanai, apģērbs - kas noder ķermeņa aizsargāšanai, ārsta un advokāta pakalpojumi.

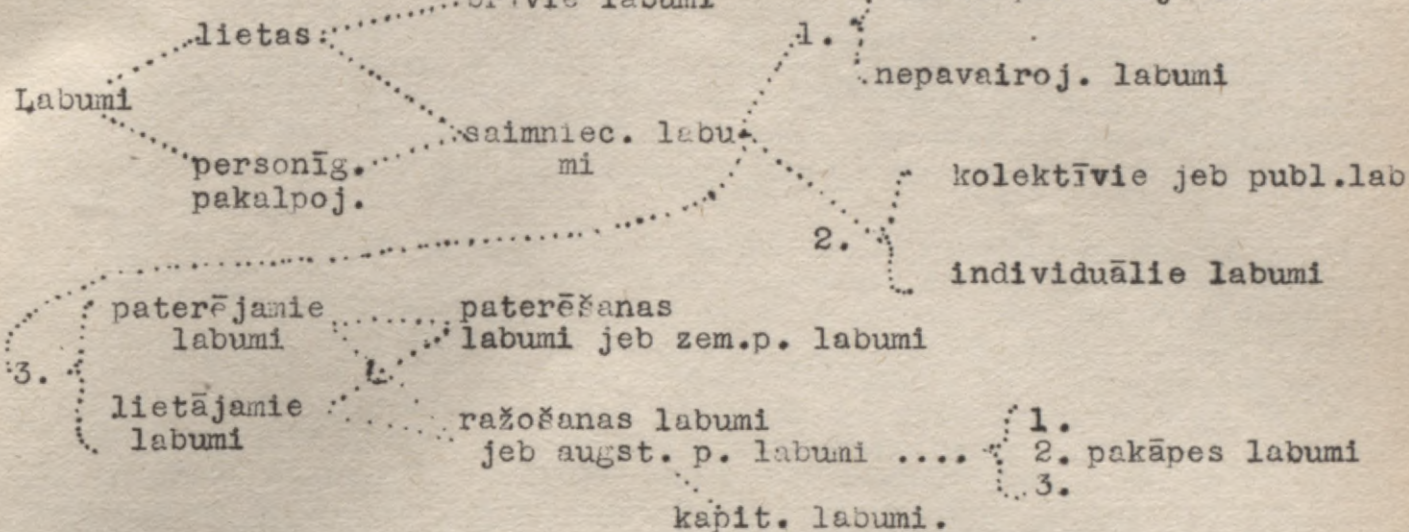
Labumus iedala brīvos jeb nesaimnieciskos un saimnieciskos. Brīvie labumi ir dabas balvas, ko cilvēks var gūt bez pūlēm neaprobežotā daudzumā. Gaiss, saules siltums, dienas gaisma, pa daļai ūdens - brīvie labumi. Ja visi labumi būtu brīvie labumi, tad nebūtu šaurības, t.n., nebūtu saimniecisko problēmu. Par brīviem labumiem tautsaimniecība neinteresējas. Saimnieciskie labumi ir visi tie, kas cilvēkam pieietami šauros apmēros, kas ir šauri (tautsaimnieciskā nozīmē). Ļoti bieži brīvie labumi kļūst par saimnieciskiem labumiem. Piemērs būtu ūdens. Pie mums uz laukiem ūdens vēl ir gandrīz pilnīgi brīvs labums, turpretī pilsētās ūdens jau ir saimniecisks labums, jo par to jāmaksā. Dienvidkrievijā ūdens jau sen ir saimniecisks labums, jo aku tur ir ļoti maz. Senāk arī zeme bija brīvs labums. Cilvēka skaitam pieaugot, arī zeme attiecībā pret pieprasījumu kļuva šaura, t.n., kļuva par saimniecisko labumu. Vēstures gaitā norisinās brīvo labumu pārvēršanās saimnieciskajos: senāk brīvo labumu bija daudz tagad to skaits ir stipri samazinājies. Saimnieciskos labumus iedala dažādi. Visbiežāk sastopamais sadalījums ir šāds, kur saimnieciskos labumus iedala:

1. Brīvi pavairojamos un nepavairojamos. Brīvi pavairojamie labumi ir tādi, kurus var brīvi pavairot - ražot, izlietājot darbu, bet nepavairojamie ir tie labumi, kurus nevar pavairot, piem.: vēsturiski priekšmeti, veco meistāru gleznas, veci vīri u.t.t.

2. Publiskos jeb kolektīvos un individuālos labumus. Kolektīvie labumi ir tie, kas noder kolektīvo vajadzību apmierināšanai. Atsevišķs indivīds šos labumus saņem par brīvu savu vajadzību apmierināšanai. Šādi labumi ir parki, ceļi, brīvkoncerti, tilti (ja par to lietošanu nav jāmaksā), pamatskolas izglītība (pie mums). Tomēr kaut kam taču šie labumi jāraida. Kam jāuztur parki, skolas u.c. brīvie labumi? Šis jautājums ir ļoti svarīgs finansu zinātnē un pieder grūtākajiem jautājumiem praktiskajā tautsaimniecībā (skat. par kolekt. un indivīd. vajadzībām).

3. Paterējamos un lietojamos labumus. Paterējamie labumi ir maize u.c. uzturvielas, akmeņogles. Lietajamie labumi ir mājas, apģērbs u.t.t., kas, apmierinot cilvēku vajadzības, nolietājas pakāpeniski. Paterējamos labumus var tālāk sadalīt paterēšanas un ražošanas labumos; pirmie ir uzturvielas, otrie - akmeņogles, malka u.t.t. Arī lietajamos labumus var tāpat sadalīt: šeit paterēšanas labumi būs dzīvokļi, apģērbs, bet ražošanas labumi - mašīnas. Mašīnas dažreiz sauc par kapitālistiskiem labumiem. Paterēšanas labumi, pretstatā ražošanas labumiem, ir zemākas pakāpes labumi, jo ar tiem var tieši apmierināt cilvēku vajadzības. Ražošanas labumi ir augstākās pakāpes labumi. Ražošanas labumus tālāk iedala pakāpēs: 1., 2., 3., u.t.t., atkarība no tā, cik tālu tie stāv no paterētāja. Mēģi-

nāsim labumu iedalījumu attēlot schēmatiski: brīvi pavairoj. lab.

Latviešu tautsaimnieciskā literatūrā vārda "labums" vietā lietā "manta". Ieteicams lietāt vārdu "labums", jo par mantu, kā redzēsīm, sauc par visam ko citu.

DERĪGUMS. (angliski - utility).

Pa labumiem sauc, kā redzējām, lietas un pakalpojumus, kas noder cilvēka vajadzību apmierināšanai. Tā tad katra labuma būtiska pazīme ir derīgums. "Derīgums" - svarīgs jēdziens tautsaimniecībā. Derīgums ir spēja apmierināt cilvēku vajadzības. Jēdzienam "derīgums", tāpat kā daudziem citiem jēdzieniem, tautsaimniecībā ir cita nozīmē nekā ikdienas dzīvē. Tautsaimniecībā šis jēdziens apjoms ir plašāks. Tautsaimnieks par derīgu sauc visu, kas var apmierināt cilvēka vajadzības, turpretī dzīvē vārdam "derīgums" ir ētiska pieskaņa. Tautsaimniecības teorijā ētiskais moments netiek ievērots: tautsaimnieks nejautā, vai zināmas vajadzības apmierināšana ir laba, slikta vai muļķīga. Opijs tautsaimniekam ir derīgs, jo tas spēj apmierināt dažu cilvēku vajadzības. Tāpat alkohols, nikotīns, senālliteratūra. Senālliteratūru izglītības ministrija neuzņem derīgo grāmatu sarakstā, jo vērtē no ētiskā viedokļa. Turpretī tautsaimnieks uzskata, ka tai ir zināms derīgums, jo spēj apmierināt dažu cilvēku vajadzības. Ja kādreiz neviens nesajustu vajadzības pēc opija, alkohola u.t.t., tad arī tautsaimnieks tos vairs neuzskatītu par labumiem, t.i., par derīgiem. Daži tautsaimnieki "derīguma" grib vietā lietāt "ofelimitāte" (no *ophelimity*), tomēr visbiežāk lietā "derīgs" un "derīgums". Arī mēs pie tiem paliksim.

Ir 3 veidi, kā labumi var apmierināt cilvēku vajadzības:

1. Labumi var apmierināt cilvēku vajadzības, tāpēc, ka tiem ir zināma forma. Piem., akmeņogles satur oglekli tāda veidā, ka tas zināmos apstākļos spēj degt un dot siltumu. Tā tad akmeņoglēm piemīt formas derīgums.

2. Lai no oglēm dabūtu siltumu izlietāšanai, tās jānogādā rināmā vietā zināmam cilvēkam, kam ogles vajadzīgas. Dedzinot ogles Anglijā, mūsu vajadzības netiks apmierinātas. Tā nāk klāt jauns, nepieciešams derīguma veids vietas derīgums.

3. Lai akmeņogļu siltums apmierinātu cilvēka vajadzības, tad nepieciešami, lai akmeņogles atrastos ne tikai vajadzīgā vietā, bet arī vajadzīgā laikā, kad grib iegūt siltumu. Akmeņoglēm vajadzīgs vēl laika derīgums.

Vienam no trim derīguma veidiem var būt lielāka, citam mazāka nozīme. Ledum vasarā svarīgs laika derīgums, tejai un kafijai - vietas derīgums. Pie šā jautājuma vēl atgriezīsimies.

RAŽOŠANA. *ir derīguma veidošana*

Ražot nozīmē radīt jeb vairot derīgumu, bet nevis vielu vai enerģiju, kā to ikdienas dzīvē saprot. Ka viela, tā enerģija ir mūžīgas un neiznīcīgas, tāpēc cilvēks tās nevar radīt, bet gan pārveidot. Cilvēks var mainīt vielas vai enerģijas formu, atrašanās vietu, laiku, tā piešķirot derīgumu. Šī maiņa ir ražošana. Ražošanai pieder, piem., krējuma pār-

strādāšana sviestā (formas derīgums), sviesta pārvešana ar kūgiem un vilcieniem uz Angliju (vietas derīgums) un turēšana noliktavās līdz tam brīdim, kad angļu mējasnātei tas vajadzīgs (laiku derīgums). Tāpēc arī tirdzniecība un transports pieskaitāmi ražošanas veidiem. Šie ražošanas veidi ir produktīvi, jo vairo derīgumu un tiek apskatīti nodaļā par ražošanu nevis nodaļā par maipu, kā tas izliekas. Produktīva ir arī to cilvēku darbība, kas sniedz personīgus pakalpojumus, piem.: sētnieka, koncertdziesmāra, dārzāja u.c. darbs.

Ražošanu iedala dažādi. Visvienkāršākais iedalījums ir šāds: 1) iegūstamā rūpniecība - kalnrūpniecība, lauksaimniecība, medniecība, zvejniecība u.t.t.; 2) pārstrādātāja rūpniecība - malšana, ādu pārstrādāšana u.t.t.; 3) tirdzniecība un transports; 4) personīgie pakalpojumi. Bieži tautsaimnieciskos un sevišķi publiciskos rakstos aizrāda, ka tirdzniecība ir neproduktīva. To saprot tā, ka tirdzniecība ir slikti organizēta, ka tirgotāju un tirgotāvu skaits ir par lielu, ka preču cenas sakarā ar iepriekšējo ir pārāk augstas. Tuvāk šo jautājumu neapskatīsim. No svara tomēr aizrādīt, ka tirdzniecības kā saimnieciskās darbības produktivitāte ir neapšaubāma. Ka tirdzniecisku uzņēmumu tāpat arī rūpniecību var būt par daudz kā rūpniecība, tā tirdzniecība var būt slikti organizēta, bet mēs taču neapšaubīsim rūpniecības produktivitāti. Ikdienu uzskats attiecībā uz tirdzniecību ļoti bieži ir nepareizs. Ņemsim kādu piemēru: tirdzniecībai pārmet to, ka starp paterētāju un ražotāju ir pārāk daudz starpnieku, ka ražotājs saņem tikai mazāko daļu no tā, ko maksā paterētājs, bet milzīgo daļu apēd tirdzniecība, starpnieki:

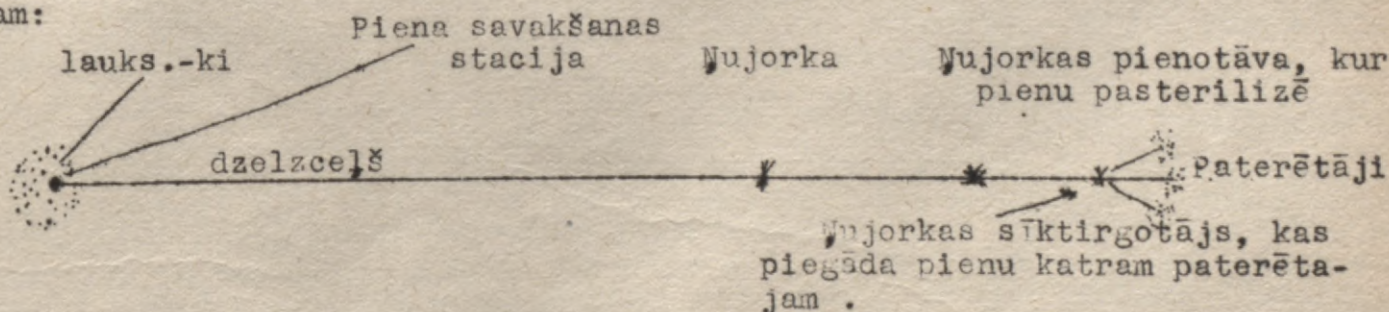
Ražotājs - S ₁ - S ₂ - S ₃ - ... - Paterētājs
(lauksaimn.) starpnieki
cena - tirgotāji. cena

Starpība starp cenu, ko saņem par ražojumu ražotājs un cenu, ko par ražojumu maksā paterētājs, ir ļoti zīmīga, it sevišķi uz lauksaimn. ražojumiem. Latvijā šis jautājums vēl nav iztirzāts. Amerikā par šo jautājumu ir interesanti pētījumi. Kāda universitāte Ņujorkas štātā 1928.g. publicēja savus pētījumus par 1927.gadu. (Tas attiecas tikai uz Ņujorkas štatu). Tie rāda, ka lauksaimnieks saņem par saviem ražojumiem no tā, ko maksā paterētājs tikai:

par liellopu gaļu - 42%,	par olām - 64%,
" cūkas gaļu - 38%,	" kviešu miltiem - 44%,
" pienu - 37%,	" kviešu maizi - 21%,
" sviestu - 79%,	" kartupeļiem - 58%.
" vistām - 55%,	

Tiešām zīmīgi skaitļi. Kur paliek starpība? Atbildi dos pētījums par pienu. Kā augšējā tabula rādā, tad lauksaimnieks par pienu saņem tikai 37%, bet 63% kur paliek?

Par 1 kvartu (apm. 1.1L) Ņujorkas štāta lauksaimnieks saņem 6 centus, bet paterētājs maksāja 15 centus: starpība ir 9 centi. Lai labāk saprastu, kur paliek šie 9 centi, attēlosim piena ceļu no ražotāja līdz paterētājam:

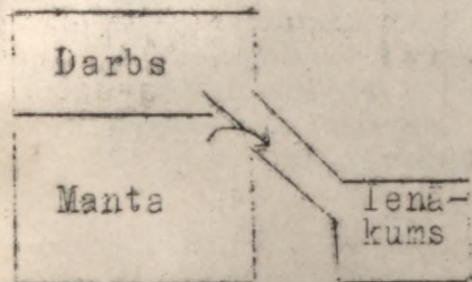

Minētas universitātes pētījumi rāda, ka piena savākšanas punktā jāmaksā (par pārvadāš. grāmatveš. u.t.t.)

vedmaksa uz Ņujorku pa dzelzceļu	- 0,8 ¢ uz kvartu:
vedmaksa no st. ar smago auto uz pienotavu	- 1,1 ¢ - " - " -
pasterilizēšana pienotavā	- 0,5 ¢ - " - " -
vedmaksa no pienotavas pie sīktirgotāja	- 1,5 ¢ - " - " -
sīktirgotāja piegāde paterētājam mājās	- 0,6 ¢ - " - " -
	- 4,2 ¢ - " - " -

Transporta un tirdzniecisku izd.kopā 8,7 ¢ - " - " -

Ienākums ir ļoti tuvu radniecīgs mantai, jo parasti par ienākumu sauc saimniecisko labumu plūsmu zināmā laika periodā, piem., mēnesī. Mant ir ienākuma avots. Jāņem vērā arī tas, ka manta ir zināms labumu daudzums, bet ienākums-labumu plūsmas zināmā laika periodā. Ienākums ir mantas un darba produkts. Grafiski tas būtu tā:

Piemēra dēļ atzīmēsim, ka Latvijas tautas manta 1929/30. gadā bija 5,6 miljardi latu, bet ienākums - 1,2 miljardi latu. 1932. g. Latvijas tautas manta bija 4,2 miljardi ls. Redzama mantas vērtības samazināšanās no 5,6 uz 4,2 miljardu ls. Šī vērtības samazināšanās nav notikusi tāpēc, ka mantas daudzums būtu samazinājies, bet gan tāpēc, ka šai laika, t.i., no 1930. līdz 1932. gadam bija

ievērojami kritušas cenas, bija mainījušies mantas naudas vērtība. Naša taču ka vērtības mēraukļa ir mainīga.

Darbs pats par sevi nav manta, bet kopā ar mantu, kā jau atzīmējām, rada saimnieciskos labumus-ienākumu. 1929./30. gada Latvijas tautas ienākums bija 1,2 miljardi ls, 1932. g. sakara ar krīzi un naudas vērtības maiņu tikai 950 miljoni ls, tātad ienākums ir ap 1 miljardu ls. - Neapšaubāmi pareizi uzskatīt kā visu savu gada ienākumu tautā pārtērētu. Daļa ienākuma paliek nepatērēta un dažādu ražošanas līdzekļu, mašīnu, lopus u.c. veidā pievienojas mantai. Ar šo nepatērēto ienākuma daļu pavairojas tautas manta. Tā tad ienākumu var izteikt vienādojuma veidā:

ienākums paterinā mantas uzkrājums.

Kā pieaug tautas manta - vēlāk.

Tautsaimnieki runā par vairākiem ienākuma veidiem: 1) nominalais ienākums, 2) reālais ienākums un 3) psichiskais ienākums. No nominalie ienākuma veidiem pazīstamākais ir ienākums naudā, kad persona zināmā laikā sprīdī saņem zināmu daudzumu naudas vienību kā ienākumu. Nominalie ienākuma ietilpst arī ienākums graudā jeb naturā. Tas ir tad, ja naudas vietā attiecīgā persona zināmā laika sprīdī saņem kā ienākumu zināmu daudzumu saimniecisku labumu, piem., labību u.c. ir pazīstami t.s. p. graudnieki, kas kā ienākumu saņem pusi ievuktas ražas, saprotams, grauda. Nominalienākums ir tas ienākums, ko kāda persona saņem faktiski naudā vai graudā.

2. Reālais ienākums ir jau tautsaimnieku un statistiku aprēķinu liums. Par reālo ienākumu sauc visu to saimniecisko labumu daudzumu, kā kāda persona ir spējīga par savu nominālo ienākumu nopirkt, resp., iemācīt. Reālais ienākums rāda nominālo ienākuma pirktspēju. Liels nominalienākums vēl nebut nenozīme, ka par šo ienākumu ir iespējams iegūt daudz saimniecisku labumu, tādā kartā apmierināt daudz savu vajadzību. Seit atkarājas no tā, cik par nominālo ienākumu iespējams iemācīt saimniecisku labumu. Reālais ienākums atkarājas ne vien no nominālo ienākuma, bet arī no to saimniecisko labumu cenu augstuma, kas attiecīgajai personai ir nepieciešami. Tāpēc var teikt: reālais ienākums ir tieši proporcionāls nominalienākumam un pretēji proporcionāls ienākuma saņemšanai nepieciešamo saimniecisko labumu cenu līmenim.

Šo likumu var izteikt formulas veidā:

R - reālais ienākums.

N - nominālais ienākums,

C - ienākuma saņemšanai nepieciešamo saimniecisko labumu cenu līmenis.

$$1. \quad R = \frac{N}{C}$$

Šī formula rāda, ka palielinoties nominalie ienākumi, arī reāli ienākums palielinās, bet palielinoties cenu līmenis, reāli ienākums samazinās.

Šī formula (1.) der tikai gadījumam, ja nominālais ienākums saņemts naudā. Izteiksīm formulu arī tam gadījumam, kad nominalienākums saņemts graudā:

$$2. \quad R = \frac{P \cdot C}{C}$$

P - produkta (grauda) daudzums

C - šī produkta cenu līmenis

Reālo ienākumu tautsaimnieki aprēķina galvenā kartā 2 nolūkos: 1) lai salīdzinātu savā starpā 2 dažāda laika perioda saņemtos ienākumus un 2) lai salīdzinātu 2 dažāda

Šī schēma, ka redzams, diezgan sarežģīta. Dzīve ir vēl sarežģītāka, tā sarežģītāka par vissarežģītāko schēmu. Schēma rāda, ka tikai daļa no kopienas aiziet mājturībam kā ienākums, bet pārējā daļa - uzņēmumiem par izmateriāliem. Tā tas ir ar uzņēmumu A un B. Turpretī, ja kāds uzņēmums nelieto saimniecisko labumus (t.i., lieto tikai brīvos labumus) kā izejmateriālu, tad kopienesa ir vienlīdzīga ar ienākumu, piem.: uzp. C. Tā tad kopienesa var būt vienlīdzīga ar ienākumu un var būt arī lielāka par ienākumu:

$$\text{Ienesa} \geq \text{Ienākums.}$$

Šī sakarība ir diezgan svarīga. Uz šo sakarību pamatojas 2 dažādas metodes tautas ienākuma aprēķināšanai:

1) reālā metode. Saskana ar to, lai konstatētu tautas ienākumu, se skaita visu pastāvošo uzņēmumu ienesas un atskaita izejmaterialus un amortizāciju.

2) personiskā metode. Lai konstatētu tautas ienākumu pēc šas metodes tad saskaita visu tautas locekļu jeb mājturību ienākumus.

Ļoti bieži, aprēķinot tautas ienākumu, lieto abas metodes, lai tādā kārtā dabūtie rezultāti varētu kontrolēt aprēķinus. A.S.Valstis tautas ienākumu aprēķina pēc abām metodēm un pēc vidējo aritmetisko. Pie mums gan aprēķina tikai pēc reālās metodes, jo pēc personiskās metodes aprēķināt nav iespējams, ļoti grūti. Vispār, tautas ienākuma aprēķināšanas darbi ir ļoti grūti. Izvirās vesela rinda samērā sarežģītu problēmu, piem.: ko īsti skaitīt tautas ienākumā? Piemēram, cilvēks var pats sev pagatavot pusdienas un var samaksāt citam par pusdienu gatavošanu. Otrajā gadījumā tas būs noteikti ieskaitāms ienākumā, bet kā ir ar pirmo gadījumu? Šādu jautājumu ir daudz. Sevišķi ar nodokļiem. Vai nodokļi ieskaitāmi tautas ienākumā? Nodokļi ir samaksa par valsts pakalpojumiem. Tāda kārtā it kā vajadzētu ieskaitīt. Bet mēs zinām, ka daļa no nodokļiem iet personām, kas nekādus pretpakalpojumus nedod, piem.: trūkcumcietējiem, skolām. Ko šeit darīt? Šādu grūtību ir vairākas.

Vai tautas ienākuma jēdzienam ir arī kāda praktiska nozīme? Attiecībā uz atsevišķa individa ienākumu ir skaidrs: ienākuma aprēķināšanai ir nozīme kā uzņēmuma dzīvē, tā arī nodokļu aprēķināšanā. Par pēdējo runāsi finansu zinātnē. Ārzemju bankas, kas gribētu izsniegt aizdevumu kādai valstij, interesējas par tautas ienākumu, kaut arī tas nerāda, cik drošs ir aizdevums. Ienākums var tomēr dot zināmu jēdzienu, kādos apmēros aizdevumu varētu lietot. 1919.g. miera konferencē, kad nodarbojās ar jautājumu, cik lielu kara zaudējumu atmaksu uzlikt Vācijai, tad pētīja vācu tautas ienākumu. No skaitļiem, ko ieguva, nebija iespējams taisīt slēdzienus. Tomēr konference ignorēja daudzus tautsaimnieku iebildumus. Rezultāts - no Vācijas kara zaudējumu atlīdzību iekasēt neizdevās un arī nebija iespējams.

Arī tautas mantu aprēķina vai nu pēc reālās vai personiskās metodes vai arī abām kopā. Aprēķinot tautas mantu pēc reālās metodes, skaita kopā attiecīgas tautas mantas neatkarīgi no tā, kam tas pieder. Skaita ēkas, kugus, produktus, mašīnas u.t.t. Iekšzemes parādusņem vērā, jo parādnieks un parāda devējs pieder vienai valstij. Parādi ārzemēm tiek atskaitīti, bet ārzemju parādi valstij vai kādai personai tiek pieskaitīti tautas mantai. Pēc personiskās metodes atskaita atsevišķo personu netto mantu (mantu bez parādiem, t.i., manta - parādi).

Kā pie tautas ienākuma, tā arī pie tautas mantas aprēķināšanai jāastopas ar daudzām, visai lielām grūtībām. Pirmārt, grūti salīdzināt daždu tautu mantu. Aprēķinot tautas mantu skaita tikai tādus labumus, kurū iegūšana ir prasījusi kādas izmaksas, bet neskaita tos labumus, ko dabadevusi gratis (bez atlīdzības). Piemēram, Holandē ir ostas, kurū ierīkošana prasījusi milzīgus izdevumus, bet Norvēģijā ir daudz ļoti labu dabīgu ostu. Holandieši savā tautas mantā ieskaitīs arī savas ostas, bet norvēģiem to it kā nevajadzētu darīt, jo viņu ostas ir dabas balva, bet neva ilgū puliņu rezultāts. Līdzīgi bija ar Vāciju. Vilhelma II 25 gadu valdīšanas jubilejā kāds vācu biroja vadītājs aprēķināja vācu tautas mantu. Lai keizaru iepriecinātu, biroja vadītājs centās iegūt pēc iespējas lielākus skaitļus. Tomēr arī šo tautas mantas aprēķinu minētā miera konferencē 1919. gada izmantoja. Šai vieta jāpiemin kāda veca tirgotāja padoms savā dēlam. "Mans dēls! Vienmēr uzstādi 3 bilances: 1-nodokļu aprēķināšanai, 2-bankai un 3-sev. Pirmajai bilancei jābūt vismazākai, otrajai -vislielākai, bet trešajai -īstai". Dati, kā jau pieminējām mūsu priekšmeta ievā vienmēr jānoskaidro, jānoskaidro kādi nolūki bijuši grāmatas vai aprēķinu autoram. Tāpat tas attiecas uz brošūrās, avīzēs un žurnālos minētām ziņām un datiem. Viss jāizmanto ar kritiku.

Īpašums.

Ar īpašuma jēdzienu tuvāk iepazīsimies civiltiesībās, tomēr arī tagad mums no svara ar šo jēdzienu mazliet iepazīties, jo ar to bieži sastopas. Iepriekš redzējām, ka vekselis, obligācija nav manta, bet ir prasījums pēc mantas. Sakarā ar šo jānoskaidro īpašuma jēdziens. Īpašums nav pati manta, ka to ik dienas dzīvē saprot. Īpašums ir tiesība eksklusīvi valdīt un rīkoties ar zināmu mantu, tiesība uz ienākumu no mantas. Īpašuma tiesības ir aizsargātas ar sabiedrībā pastāvošiem likumiem un ierāšām, kur indivīds dzīvo. Tiesība eksklusīvi valdīt un rīkoties, t. n., ikvienam citam indivīdam nemas tiesības rīkoties ar īpašniekam piederošu mantu vai ienākumu no šas mantas.

Vienīgas tiesības nosprauž pati sabiedrība. Ir izteiciens, ka katrs ar savu īpašumu var darīt, ko grib. Šis izteiciens ir nepareizs. Piemēram, nav atļauts saāedzināt savas mājas, ja arī tas nav nodrošinātas. Tāpat bārbeles audzēt nedrīkst, kaut arī tās audzētājam varbūt būtu derīgs, jo tā izplata labības ru Nedrīkst ļaut lōpiem nobeigties no bada, ja vien īpasnieks ir spējīgs to aizkavēt. Šie piemēri rāda, ka valsts velk zināmas robežas atsevišķo personu tiesībām rīkoties un valdīt par savu mantu. Valsts atļauj rīcības brīvību līdz zināmai robežai un ne tālāk.

Īpašumam ir daudz iedalījumu. Tautsaimniecībā visbiežāk lieto iedalījumu: 1) kustamā un 2) nekustama īpašumā (Pareizāk būtu teikt kustamā un nekustamā mantā, jo tā iedalot īpašumu, mēs identificējam īpašuma tiesību ar šo tiesību priekšmetu un īpašumu iedalām pēc tām īpašībām, kas pieder priekšmetam). Nekustamais īpašums ir tiesības uz zemi un tās permanentiem ierīkojumiem (piem.: ēkas). Tiesības uz citām mantām ir kustamais īpašums. Kustamai mantai pieder mantas prasījumi: vekselis obligācijas (var attiekties uz zemes īpašumu).

Svarīgs ir vēl viens īpašuma iedalījums. Īpašumu iedala 1/publiskā un 2/privātā īpašumā. No civiltiesību viedokļa šim iedalījumam būtu iebildumi, taču tautsaimniecības teorijā tas ir svarīgs. Privātīpašums ir viens no pamatnosacījumiem, uz ko balstās tagadējā iekārta.

Privātīpašumu definē, kā

fiziskas vai juridiskas personas tiesības valdīt un lietot saimnieciskos labumus.

Visu īpašumu lielākā daļa tagad ir privātīpašums.

Īpašuma tiesību vēsture ir grūti noskaidrojama tiesību zinātnes problēma.

Īpašuma vēsture ir ļoti sarežģīta, ko grūti atrisināt. Dažādos cilvēces attīstības posmos, privātīpašuma tiesības ir veidojušās un attīstījušās līdz ar cilvēka attīstīšanos. Pie primitīvām tautām īpašuma tiesības attiecas vairāk uz ģimeni, uz zināmu grupu nekā uz atsevišķu indivīdu. Katram indivīdam, kā nomedījis, piemēram, stirnu, ir tiesības izvēlēties labāko gaļas gabalu, bet pilnības laikos - visu medījumu. Grupa patur zināmas tiesības, ko izmanto tai laikā, kad dažādu apstākļu dēļ ir iestājušies nelabvēlīgāki, truciāgāki apstākļi. Pirmatnējie cilvēki uzsvēra vairāk grupas solidaritāti, no grupas interešu viedokļa atrisināja lielāko tiesu jautājumu. Piemēram, postījuma gadījumos par vainīgo - postītāju uzskatīja visu grupu, kaut gan vainīgs bija varbūt tikai viens šas grupas indivīds.

Privātīpašums ir uzskatāms par vienu no lielākajiem cilvēku sabiedrības institūtiem. Šis institūts balstās uz pieņēmumu, ka cilvēks pēc savas dabas ir vairāk egoists nekā altruists. Cilvēkam jāiegūst sava darba augļi, citādi truks centības, kas bieži vien var pāriet slinkumā. Saprotot to, pieņem, ka nododot pilnīgu rīcību un valdīšanu nevīs kolektīvam, bet atsevišķam indivīdam, apiešanās ar mantu bus daudz rūpīgāka, ar to gūs arī visa tauta. Valstīs, kur ir mēģināts privātīpašumu iznīcināt, tas nav izdevies. Arī Padomju Krievijā pašlaik pa daļai atgriezušies pie privātīpašuma, piem.: kolektīvās saimniecības loceklim ir tiesības turēt govi kā savu personīgo mantu.

Pret principu, ka nodot pilnīgu rīcību un valdīšanu nevi kolektīvam, bet individuālam, apiešanas ar mantu bus daudz rūpīgāk nav ko iecilst. Nelaime tikai tā, ka mantas īpašnieks uzskatu tiesības uz savu mantu kā dabiskas tiesības, bet nevis kā sabiedrisku institutu, kas radies zināmu likumu un ierašu kārtībā. Mantas īpašnieks aizmirst satiedriskos pienākumus un atbildību pret sabiedrību.

Lielu sarūgtinājumu brīžos ir nemieri, kuŗos izpaužas neapmierinātība ar privāto īpašumu. Tomēr visi mēģinājumi privātīpašumu iznīcināt līdz šim nav devuši vēlamos rezultātus, jo samērā not cilvēku pašdarbību, pašierosmi rezultātā ceļas sliktums. Bez darba taču nav iespējams ienākums, nav iespējams saimnieciskais labumu plūdums, kas nepieciešams cilvēku vajadzību apmierināšanai - materiālai labklājībai.

Pēdējā laikā ir vērojama zināma pārmaiņa attiecībā uz privātīpašumu:

1) īpašuma iegūšanas veidi pakāpeniski ir mainījušies un sabiedrība arvien vairāk cenšas šos privātīpašuma iegūšanas veidus kontrolēt, piem.: agrārlikuma 3. daļā aizliegts apvienot zemes gabalus lielākus par 50 ha vienas personas rokās un dalīt zemes gabalus, kas būtu mazāk kā 10 ha;

2) atsevišķi indivīdi sava privātīpašuma pārvaldīšanā arvien vairāk sāk vadīties no sabiedrības interesēm; šeit jāpiemin Henri Forda centieni, masu lauksaimnieku mēģinājums celt laukstrādniekmaijas u. t. t.;

3) publiskais īpašums pieaug, bet privātīpašumu valsts pakļauj arvien stingrākai normēšanai un ierobežošanai.

Publiskais īpašums.

ir jādod

Pretēji uzskatam, ka individuālam pilnīga rīcība un valdīšana pēdējā laikā visās zemēs. valsts arvien vairāk un vairāk patur zināmu īpašuma savai eksklusīvajai lietošanai. Latvijas valdība pārņēmusi savā īpašumā dzelzceļus, pastu, telegrafu, telefonu, 84% no visas mežu platības u. t. t. Arī Latvijas pašvaldībām pieder lieli īpašumi, piem., Rīgas pilsētai pieder, bez lielākiem zemes īpašumiem, elektrības stacija, ūdesvads u. c. Jāsaka, ka valstis un pašvaldības pavairo savus īpašumus un ierīko sabiedriskus pasākumus. To dara šādos nolūkos:

1) lai celtu plašo tautas masu labklājību (skolas, mākslas iestādes u. t. t.);

2) lai būtu ienākums (spirta ražošana);

3) valsts aizsardzībai kara gadījumā (satiksmes līdzekļus u. c.) zīmējoties uz privātīpašuma ierobežojumiem no valsts puses vēl jāmin privātīpašuma aplikšana ar nodokļiem. Nodokļi mūsdienā ir radušies tikai jaunākā laikā. Viduslaikos valstij netika tiesību ņemt sev nodokļus no kādas personas privātīpašuma. Nodokļus tai laikā uzskatīja par izspiešanu. Tagad nodokļi ir viena nepārzīstama lieta. Nodokļi ir viens no ekstremiem privātīpašuma ierobežojuma veidiem.

Valsts patur sev tiesību atsavināt, pārņemt sava īpašumā savu pilsoņu privātīpašumu. Valsts atsavina privātīpašumu ar atbildību vai arī bez atbildības. Valsts parasti savas tiesības manto tikai kara gadījumā, kad šāda ceļa iegūst pārtiku, satiksmes līdzekļus u. t. t., dažreiz arī miera laikā - ceļus ierīkojot u. t. t.

Ikdienas valoda nešķir mantas un īpašuma jēdzienus, piem. kādas personas namu sauca par šīs personas privātīpašumu. Tautsaimnieciskās diskusijās, kā redzējam, šie jēdzieni jāšķir. Manā, kā redzējam nodaļā par mantu, ir ķermeniskas lietas manta ir vieliska, materiāla. Īpašums turpretī ir indivīda varas tiesības par mantu un ka tāds (ka tiesības) ir neķermenisks, immateriāls. Šī izšķirība ir ļoti svarīga, jo tai ir svarīgas sekas. Piemēram, manta ir ienākuma avots, bet īpašuma tiesības ir ienākuma sadalītājs. Īpašuma saimniecības manta kopā ar darbu ir tie, kas noteic kāds ienākums bus un cik liels. Turpretī atsevišķo saimniecības locekļu īpašuma tiesības nosaka, kā šis ienākums sadalīsies starp saimniecības locekļiem, cik daudz iegūs katrs no saimniecības locekļiem. Īpašuma tiesības var mainīties, nemainoties attiecīgās saimniecības mantas kopdaudzumam.

Cilvēku materiāla labklājība ir atkarīga no tā kādā mērā tā iespējams apmierināt savas vajadzības. Šī iespēja savukārt atkarīgas: 1) no tautas mantas kopdaudzuma un 2) no tā, kādā veidā šīs mantas īpašuma tiesības ir sadalītas starp majturību un individuāliem.

Privātīpašuma tiesību secība ir šāda: jādod saimnieciskās uzņēmības brīvība, jo privātīpašuma pamati pēc būtības balstās uz privāto uzņēmību, iniciatīvi. Tāpēc tad arī, lai privātīpašums varētu attīstīties, nepieciešams, lai atsevišķam individuālam būtu plaša saimnieciskās darbības lauku; jādod arī personīgas brīvība, lai butu iespējams izvēlēties to darba lauku, kas viņam šķiet visnoderīgākais, un dalībniekus, kas viņam izliekas visnoderīgāki. Jāļauj rāžot un patērēt, kas pēc individa domām ir tas labākais. Vispār, nedrīkst atsevišķa individa saimniecisko darbību ierobežot, turoties pie minētas doktrīnas par atsevišķa individa saimnieciskās rīcības brīvību.

Praktikā noskaidrojies, ka atsevišķa individa saimnieciskā jeb personīgas intereses ne vienmēr sakrīt ar visas sabiedrības interesēm. Sakarā ar to rodas nepieciešamība daudzās zemēs no sabiedrības puses zināmā mērā ierobežot atsevišķa individa privāto saimniecisko iniciatīvi. Pašā pēdējā laikā daudzās zemēs ir sevišķi krasi individa personīgas saimnieciskās brīvības ierobežojumi. Vai šām pārmaiņām ir permanenta, ilgstoša nozīme, vai varbūt uz vienu pusi pārāk savilkta atspere šaujas uz pretējo pusi - nav iespējams teikt.

Konkurence.

Konkurence ir viens no stiprākajiem un neatlaidīgākajiem spēkiem, kas novēroti saimnieciskā dzīvē. Tāpēc konkurence ir nodrējusi par pamatu, par premisi daudzām teorijām tautsaimniecības mācībā. Tagad ar konkurenci iepazīsimies tikai visparējos viscienos. Sīkāk par konkurenci runāsim tad, kad būsīm iepazīnušies ar cenu, uzņēmumiem u.t.t.

Par konkurenci (plašākā vārda nozīmē) sauc divu vai vairāku personu cenšanos sasniegt vienu mērķi.

Par konkurenci (tautsaimniecības teorijas nozīmē) sauc divu vai vairāku pārdevēju cenšanos pārdot vienai vai pašai personai vai vairākam personām preces un tapat

divu vai vairāku pircēju cenšanos nopirkt vienu vai vairākus vienādus vai dažādus preces.

pie kam, kā pārdevēji, tā pircēji darbojas pilnīgi neatkarīgi no pārējiem pārdevējiem, resp., pircējiem un nereķinās ar šo pircēju vai pārdevēju interesēm.

Konkurence var tā tad notikt: 1) pārdevēju starpā, kur katrs pārdevējs cenšas savu preci pārdot un tāpēc atdod to lētāki par cenu un 2) pircēju starpā, kur katrs no konkurentiem cenšas pieņemt dāvēto preci katrā ziņā nopirkt un tāda kartā ir ar mieru samaksāt par preci dārgāk nekā ir preces cena. Pārdevējs var būt arī nāģi uzņēmums, bet pircējs - kā uzņēmums, tā majturība.

Konkurence notiek tirgu. Par tirgu parasti sauc zināmu vietu, kur sašasās pārdevēji un pircēji un apmaina preces. Šādi tirgi jeb tirgus laukumi ir katrā pilsētā. Tautsaimniecības teorijas izpratnē tirgus nav saistīts ar noteiktu vietu. Modernie satiksmes līdzekļi, pasts, telegrafs, telefons u.t.t. par tirgu padarīja visu pasauli. Speciāli telegrafa kabeli savieno visas lielākas pilsētas un šo pilsētu biržas, piem.: Čikagas un Liverpules labības biržas, kas ziņo par šavokli. Visas biržas ir dzamas cenas, kādas pastāv visā pasaulē. Darījumus noslēdz par pastu, telefonu, telegrafu.

Tirgum svarīgs viens likums, ko sauc par indiferences likumu viena un tā pati prece ir pērkama par vienu un to pašu cenu viscauri zināmas tirgus robežās pieskaitot transporta un mētas izmaksas.

Šis likums nozīmē to, ka vienai no kura pārdevēja preci pērk, jo abi pārdod par vienu cenu.

Konkurence savā ziņā ir regulējošais spēks uzņēmuma darbībā. Tā spiež katru uzņēmēju būt mērenam savas prasības, lai viņš varētu iegūt patērētājus savām precēm un varētu pastāvēt.

Konkurence starp pārdevējiem var attīstīties uz vienādam vai

Dažādām precēm. Konkurence starp vienādu preču pārdevējiem ir visiem pazīstama. Turpretī konkurence starp dažādu preču pārdevējiem var norisināties:

1) tādā stāvoklī, kad viena prece var būt par otras preces substanci, atvietotāju, piem.: margarīns un sviests, jo tie var atvietot viens otru;

2) kad šās divi dažādās preces nav substānces, viens otra atvietotāji, bet tomēr šo preču patēriņi ir kaut kā atkarīgi savstarpā un cenšanās šās preces pārdot var novest pie konkurences. Tas sevišķi attiecas uz greznuma lietu tirdzniecību. Tas notiek tāpēc, ka ienākuma ziņā vidusmēra cilvēks nespēj visus priekšmetus, ko vēlas iegādāties, un ir spiests izvēlēties vienu lietu no lielāka priekšmetu skaita. Piemēram, vidusmēra cilvēks, nevarot nopirkt auto, nevarēs nopirkt tai laikā arī klavieres, jo to daudzi viņa aprobežotie līdzekļi neatļauj. Piemēru no dzīves ir ļoti daudz. Amerikā ir novērojama stipra konkurence starp puķu veikaliem un konditorejām. Puķu veikali izliek plakatus ar uzrakstu: "Pasaki ar puķēm", bet konditorejas: "Apsveic ar cepumiem". Līdzīgi notiek konkurence starp cigarešu un saldumu ražojumu pārdevējiem. Tas sevišķi spilgti parādās reklamā. Saldumu ražojumu tirgotāji raksta, ka katram jāatceras, ka saldumi patiek ikvienam, bet tabaka bojā cilvēka veselību. Cigarešu tirgotāji turpretī savā reklamā brīdina no saldumiem un aizrāda uz tabakas kvalitāti un citām sevišķi vērtīgam īpašībam. Kāpēc šeit ir konkurence? Tāpēc, ka tirgotāji zina, ka tas, kas pieradis smēķēt, saldumus maz lieto.

Konkurence starp pārdevējiem var notikt arī ar cenu kā līdzekli; lai pārdotu preci, to pārdod lētāk nekā citi konkurenti. Ir arī citi līdzekļi, piem., pie vienas cenas uzlabo preces kvalitāti un tā mēģina konkuret ar citiem pārdevējiem. Dažreiz pārdotājam vienādas cenas un vienādas preču kvalitātes mēģina pievilkt sevis pircējus ar dažādam ērtībām, piem.: ar preces piegādi mājās, kredītu u.c.

Analogiski konkurence notiek arī starp pircējiem, kaut gan bieži šo konkurenci mēdz neievērot. Nekur konkurence starp pircējiem neizpaužas tik spilgti, kā pie dažādu mantu pārdošanas vai raksturošanā. Šeit pārdodama prece ir aprobežota daudzuma, bet pircēju ir daudz, kas cenšas katrs šo preci par katru cenu nopirkt, ja vien tas viņam iespējams. Tādās reizēs pircēji ļoti dzīvi piedalās solīšanā un cenu uzdzēn ļoti augstu. Arī lauksaimniecības ražojumus mēdz tā pārdot Holandē fesdingos: lauksaimnieks piebrauc ar laiviņu, kurā gul pārdodama mantā, bet pircēji sēž pie kanāla, pie kam katram no pircējiem ir pievienots elektriskais vads. Pārdevējs uzrāda visaugstāko cenu; ja pircēja nav, tad griež radītāju uz leju. Ja pircējam cena ir pieņemama, tad viņš piespiež podziņu un viņa sēdekļa numurs parādās: viņš preci ir nopircis un tā tas rīt talak. Arī citās zemēs līdzīgi pārdod. Tā piem., Čikagā un citās U.S.A. pilsētās Atšķirība tikai tā, ka tur sola uz augšu un solītāji savu piekrišanu cenai parāda ar pirkstiem, sevišķam zīmēm. Arī pie mūsu Centrāltirgū tā pārdod zivis.

Tas pats process un tāpat kā pie pārdevējiem ir starp pircējiem arī citos gadījumos. Jo šaurāka prece, jo dzīvāka konkurence. Konkurenci starp pircējiem, kā jau pieminējām mēdz bieži neievērot, jo mūsu pirkumi parasti notiek sīktirdzniecībā. Galvenā konkurences spēle ir vairumtirdzniecībā. Sīktirdzniecības cenas atvasinātas no cenām, kas pastāv vairumtirdzniecībā. Konkurence attiecas ne tikai uz patēriņa priekšmetiem un izejmateriāliem, bet arī uz ražošanas faktoriem. Ir uzņēmumi, kas ar mieru nodarbināt ražošanā dažādus ražošanas faktorus: zemi, kapitālu, darbu, ja vien ir iespējams tos dabūt pēc šo uzņēmumu aprēķina uz izdevīgiem noteikumiem.

Var redzēt, ka konkurence sastopama visas dzīves nozarēs, tomēr reti konkurence ir tīra jeb perfekta. Pilnīga, tīra jeb perfekta konkurence ir grūti sastopama tāpēc, ka atsevišķam cilvēkam nav iespējams parzināt un parbaudīt visus apstākļus. Kad pārdevējam viņam grūti parzināt, kur izdevīgāk preci pārdot. Kad pircējam, viņam grūti zināt, kur viņam būtu visizdevīgāk meklēt pirkto preci. Piemēram, strādnieki ir ieinteresēti salīdzināt

par augstāku algu. Tāpēc visos šajos gadījumos, ja no 2 pilsēta vienā strādnieku algas būtu augstākas nekā otra, sagaidāms, ka strādnieki no otras pilsētas pārcelsies uz pirmo. Romēr novērojumi rāda, ka starp dažādām pilsētām var pastāvēt diezgan liela algas starpība, bet strādnieki nebrauc uz pilsētu ar augstāko algu. Tas ir tāpēc, ka: 1) strādniekam trākst drošu ziņu par stāvokli, bet uz nepārbaudīto ziņu pamata negrib riskēt; 2) cilvēks ir padots zināmai inercei, ka pēc ne visi atteiksies no ierastās darba vietas un darba biedriem, lai par to iegūtu kā kompensāciju nelielu ienākumu. Tas perfekto konkurenci aizkavē arī pie tirdzniecībā.

Pie nepilnīgas jeb imperfektas konkurences un arī pat pie pilnīgas konkurences uzņēmēji bieži noved konkurenci savstarpīgā vienrošanās. Tā var būt norūna vai arī permanenta organizācija, kas ir: karteli, sindikāti, tresti. Ar tiem tik, cik mums ir svara, iepazīsimies runājot par monopolu. Tāvak par tiem bus runā par tirdzniecību un tirdzniecības tiesībām. Šās uzņēmumu apvienības cenšas izskaust konkurenci starp vienādu preču pārdevējiem, bet organizēta veida vērsas pret citu preču pārdevējiem. Šai nolūkā U.S.A. dažu nozaru tirgotāji dibina organizācijas, kas reklamē ne tikai atsevišķa tirgotāja preces, bet visu attiecīgu preču grupu. Tā U.S.A. eļļas, krasu un laku fabrikanti apvienojušies apvienībā, kurai ir šāds reklāmas lozungs: „Glab virspusi un tu glābsi visu!” (katru vārdu no šā lozunga tirgotāji vērtē uz 1 miljonu dolaru). Cilvēki šo lozungu redz, redz katru dienu un gandrīz katra vietā un beigās sak ta arī domāt. - Līdzīgi ir organizējušies citi tirgotāji attiecīgās grupās, kur katrai grupai ir savs lozungs, ar ko cenšas pievilkt pircējus savai preču grupai. Jau minējam puku tirgotavu un konditoreju lozungus. Adas tirgotāju apvienībai ir lozungs: „Nekas nevar ienemt adas vietu”, kapara tirgotājiem: „Kapars un misiņš ir vislētākais”, par tiem jāmaksā tikai reizi.”

Visi šie reklāmas paņēmieni, lozungi norāda uz konkurenci starp dažādu preču pārdevējiem. Agrāk konkurence starp uzņēmumiem gāja tikai horizontālā virzienā: starp vienāda veida uzņēmumiem.

Konkurencē rodas t.s. horizontālas uzņēmumu apvienības, kas rāda schēma:

uzņēmumi

o-----o-----o-----o-----o
o-----o-----o-----o-----o
o-----o-----o-----o-----o
o-----o-----o-----o-----o

- rūdas iegūšana
- rūdas apstrādešana
- tērauda preču apstrādešana
- tirdzniecība ar tērauda prečām

Patērētāji

Pēdējā laikā konkurence parādījusies arī vertikālā virzienā. Šī konkurence vertikālā virzienā ir tad, kad konkurējošie uzņēmumi ir dažāda tipa, kas ražo dažādu pakāpju preces. Piemēram, atsevišķas fabrikas cenšas pārņemt savas rokas arī sīktirdzniecību. Saldumu fabrikas ir ierīkojušas arī savas sīktirgotavas. Šās fabrikas sīktirgotavas konkure ar citam sīktirgotavam, kas nem precī no šas fabrikas. Dažām fabrikām ir ap 100 parduotavu, to sauc par „chain stores”, kur lieltirgotavas ierīko veselu virkdi sīktirgotavu. Sīktirdzniecības uzņēmumi, lai cīnītos ar šo „chain stores”, dibina apvienības kopīgai preču iepirkšanai vai rumā. Amerikas fabrikas cenšas noorganizēt preču pārdošanu pa pastu ko sauc par „mail - order bunnies” (pasūtījums pa pastu). Tāda firma izlaiž numurētu katalogu ar cenu radītāju un preču aprakstu un ilustrācijām, ko piešūta patērētājiem, sakārā ar šo vertikālo konkurenci veidu rodas vertikālas uzņēmumu apvienības, uzņēmumi ar vertikālu koncentrāciju. Schematiski tas būtu tā:

o o o o o
| | | | |
o o o o o
| | | | |
o o o o o
| | | | |
o o o o o

- rūdas iegūšana
- rūdas apstrādešana
- tērauda preču apstrādešana
- tirdzniecība ar tērauda prečām

Patērētāji.

24. 11.
Šādas apvienības Amerikā ir dzelzceļu un tērauda rūpniecībā. Arī H. Fordš pāriet uz šādu koncentrāciju: viņam pieder gan kokapstrādes, gan citi uzņēmumi, kas ražo dažādu pakāpju preces. Uz šo spiež pāriet ražojumu izmaksas problēma. Par to turāk runāsim vēlāk.

Ģeas arī gadījumi, ka konkurencē zinas noslīd zemāk par ražojumu izmaksu. Saskaņā ar to tiklīdz uzņēmums savam īpašniekam nedod peļņu, uzņēmējs pārnēs savu kapitālu uz citu ražošanas nozari, kur tīrienesa lielāka. Dzīvē tomēr notiek arī citādi. Ir sastopams t.s. konkurences veids "cutthroat competition", kā to sauc amerikāņu tautsaimnieki. Šis konkurences mēris ir ar visiem līdzekļiem, kā: ļoti pazemināšanu, izricināt savu konkurentu, kaut arī tas nestu zaudējumus. Jājautā, kur ir jēga šai konkurencei? Atbilde diezgan vienkārša. Šādas konkurencē zaudēto uzvarētājs atkal iegūs ar augstākām cenām, kad konkurents būs uzvarēts un uzvarētājs būs noteicējs tirgu.

7. lekcija. nolasīta 1937.g. 6. oktobrī.

Sakarā ar šo konkurences veidu mēdz runāt par t.s. negatīvo konkurenci, kas ir pretrunā ar labiem tirdzniecības tikumiem. Šī negatīvā konkurence praktiskā izpaužas preču kvalitātes pazemināšanā, launu valodu izplatīšanā par savu konkurentu, viņa darbību u.t.t. Daudzās zemēs un arī pie mums ir likumi, kas ierobežo negatīvo konkurenci, kur uzskaitīti aizliegtie negatīvas konkurences paņēmieni un paredzēti sodi likuma pārkāpējiem. Turvāk par to runāsim mācība par tirdzniecību un tirdzniecības tiesībām.

Pieminēsim vēl dažus asas konkurences piemērus, kas ir ļoti interesanti, jo uz tiem atsaucas visi tie, kas saka, ka konkurences sekas ir ļaunas, tāpēc konkurence ir nevēlama. To viņi uzsver vai nu ekonomiskās politikas, vai arī no privātsaimniecības, vai arī no kāda cita viedokļa. Sevišķi U.S.A. daudz konkurences piemēru, sevišķi agrāka laikā. Tautsaimniecības grāmatās kā piemēru bieži piemin amerikāņu dzelzceļus. Amerikā dzelzceļi, kā zināms, ir privāto uzņēmumu īpašums. Bieži konkurējošie uzņēmumi uzbūvē dzelzceļlīnijas paralēli un tad asie līdzekļiem konkurē savā starpā. Pēdējā laikā pa daļai valdība iejaucoties, pa daļai rodoties sapratam, šī konkurence izbeigta.

Ir arī tādi konkurences gadījumi, kas norisinās plašos apmēros un prasa cilvēku dzīvības u.t.t. Spilgts piemērs ir cīņa par naftas Meksikā. Šī cīņa norisinājās starp U.S.A. firmu "Standard Oil Co." un kādu Lielbritānijas naftas firmu. Cīņa iesākās, kad uzgāja jaunus naftas rajonus. Līdz tam laikam Meksikas naftu izmantoja vienīgi minēta amerikāņu firma, kur tai bija monopoltiesības tāpēc naftas cenas bija arī ļoti augstas. Amerikāņu firmas peļņa bija milzīga - pat līdz 600%. Meksikas prezidents jaunatklātos naftas rajonus tagad izdeva Lielbritānijas firmai kā koncesiju. Lielbritānijas firma šo avotu izmantošanai nodibināja jaunu firmu - Meksikas naftas kompāniju. Līdz ko šī firma parādījās, sākās šī konkurence. Tā kā abas firmas bija lielas un stipras, tad izkonkurēt tirdzniecības laukā nebija iespējams. Tāpēc konkurenci pārnēs no tirdzniecības uz politiku: amerikāņu firma, kuras kalpība ir daudzlaikrakstu uzsāka cīņu pret Meksikas valdību un kūdīja uz dumpi. Tāpēc ar naudas summām atbalstīja kādu dumpinieku vadoni. Turpretī Lielbritānijas firma atbalstīja valdību. Starp Amerikas firmu un minēto dumpinieku vadoni tika noslēgts līgums, ka pēc nāksanas pie varas Lielbritānijas firmas koncesijas anulē un nodos Amerikas firmai. Piesam, dumpinieki uzvarēja, bet tikai uz īsu brīdi, jo drīz tos padzina. Nodibinājas jauna valdība. Tai Amerikas firma iesniedza priekšlikumu piešķirt monopoltiesības. Par to Amerikas firma solīja Meksikas valdībai aizdevumu un gadību, lai dumpji vairāk nenotiktu. Valdība atteicās un dumpji atkārtojās. Tā tas turpinājās līdz pasaules karam, kad Meksika tika vaļā no posta. Valdība izdeva likumu, ka zemes īpašniekiem pieder tikai zemes virskarta, bet viss pārējais, tā tad visas raktuves un naftas avoti, pieder valstij. Koncesijas zemes bagātību izmantošanai pēc šā likuma var nodot

1) tieša jeb galīga paterēšana. Šis paterēšanas veids ir galvenais un svarīgākais. Šo paterēšanas veidu ir labāk saukt par tiešo.

Par tiešo paterēšanu sauc labumu derīguma iznīcināšanu cilvēka vajadzību tīrīšanai apmierināšanai, piem.: cilvēks apēd maizi, novalka drēbes u.t.t.

Tiešo paterēšanu sauc arī par paterēšanu (vārda šaurāka nozīmē). Ja īpaši netiek teikts par kādu paterēšanas veidu runā, tad ar vārdu "paterēšana" jāsaprot šis tiešās paterēšanas veids. Tieša paterēšana notiek mājturības. Tāpēc par mājturību var saukt vienu personu vai arī vairāku personu apvienību kas ved paterēšanas saimniecību un kuras mērķis ir iespējami pilnīgāk un vispusīgāk apmierināt mājturība ietilpstošo personu vajadzības ar mājturības rīcībā atrodošos paterēšanas fondu, t.i., paterēšanas prieksmetu kopīgu krājumu. Paterēšanas fonds pamatīnās:

a) ar dažāda veida ienākumiem, pie tam, šie ienākumi mūsu dienās nonāk mājturība maiņas ceļā iegūst visus tos labumus, kas nepieciešami mājturībā ietilpstošo personu vajadzībām un

b) ražojot šos priekšmetus - saimnieciskos labumus pašā mājturībā.

Paterēšanas tehniku jeb vajadzību apmierināšanas tehniku apskata īpaša praktiska zinātne, ko mēdz saukt par mājturību. Vārdam mājturība tālā ir 2 nozīmes: 1) māj saimniecība, 2) saimnieciska vienība un 3) praktiski - tehniska zinātne par cilvēka vajadzību apmierināšanu.

2) netieša jeb tehniskā paterēšana (arī paterēšana tehniskā nozīmē) jeb ražotāju paterēšana. Šai paterēšanas veidam ietilpst dažādu cilvēku paterēšana ražošanas procesā, masveida ražošanu viena nodalā, tāpēc tālvak neapskātīsim.

3) izšķiedēju paterēšana. Izšķiedēju paterēšana ir tāds labumu derīguma iznīcināšana, ar ko nerāž jaukus labumus, bet apmierina cilvēka vajadzības. Piem.: labumu derīgumu iznīcināšana ugunsgrēks, plūdi, arī iestrādātas zemes iznīcināšana uzvirzoties kapam, ** nolietošanas u.t.t. Patiesībā šī tehniskā paterēšana ir mācības par ražošanu.....

Ražošanas un paterēšanas ietekme uz tautas saimniecību.

Ja kādas tautas ražoto saimniecisko labumu daudzums pārsniedz paterēto saimniecisko labumu daudzumu, tad uzkrājas mantā un kapitāls. Latvijas tauta pēc pasaules kara daudz vairāk ražoja nekā paterēja, kāpēc ievērojami pieauga tautas mantas. Ekas, kas uzceltas drupu vietā, tīrums - transeju un krāpniecība, apaugušas zemēs vietā, ganāmpulks, pasaules kara iznīcinātā vietā - viss tas veicina masu tautas materialās labklājības pieaugšanu.

Ja kāda tauta zināmā laikā sprīdī paterē lielāku saimniecisko labumu daudzumu nekā tai pašā laikā sprīdī spēj ražot, tad tautas manta samazinās un tauta iet pretī saimnieciskam panīkumam. Ja tas notiek parasti kara un nemiera laikā.

Vai tautas ražošana pārsniedz paterēšanu vai nē, vai tautas manta palielinās vai samazinās - tas liela mēra atkarajies no atsevišķu personu - tautas locekļu ieskatiem un ieražām. Dažreiz ir tā, ka atsevišķam tautas loceklim šādu vai citādu iemeslu dēļ nav iespējams uzkrāt mantu vai arī nav tendences krāt (kas atkarajies no vajadzību sajaušanas; mēs taču zinām, ir tagadnes un nākotnes vajadzības; ja cilvēks nākotnes vajadzības nesajut, tad viņam nav arī tendences krāt), tad valsts iejaukties un piespiest atsevišķu indivīdu krāt pret viņa personīgo gribu. Piemēram, valsts aizliedz izcirst mežus; kur šādi aizliegumi pastāv, tur meži pieaug, tā tad valsts manta pieaug. Valsts atņem daļu no atsevišķu personu ienākumiem, tas vai nodokļu veidā ar nolūku, lai no šiem ienākumiem krātu mantu. Pēc pasaules kara Latvijai sakuma mantas nebija gan drīz nemaz un pa šo laiku tika uzkrāts ļoti daudz. Padomju Krievijā šī piespiedu krāšana notiek daudz lielākā mēra; tur manta krājas valsts uzņēmumos un tur nodarbināto strādnieku kina lielā mērā. Ja ar R apskatīsim to saimniecisko labumu daudzumu, ko kāda persona ražo un ar P - ko minētā persona paterē mājturībā naudas forma jeb veidā, pret kuru katrs atsevišķs mājturība.....

tad vienlīdzības $R - P = N$ rādīs to nozīmi, kāda nozīme ir attiecīgai personai attiecībā pret tautu. Ja N ir pozitīvs, tad attiecīgai personai ir pozitīva nozīme attiecībā pret tautu. Turpretī, ja N ir negatīvs, tad minēta individa saimnieciska nozīme attiecībā pret tautu ir negatīva. (Šeit jāpiezīmē, ka jāņem vērā visa cilvēka dzīve, bet ne atsevišķs periods - bērnība, slimības laiks vai vecums u.t.t. Tāpēc R rāda to saimniecisko labumu daudzumu, ko cilvēks visa sava mūža saražojis, bet P - ko visā mūžā šis cilvēks patērējis, bet N tagad rādīs, vai šī cilvēka saimnieciska nozīme attiecībā pret tautu ir pozitīva vai negatīva. Saprôt tams, var aprēķināt atsevišķam cilvēka dzīves periodam). Kad no Eiropas zemēm plūda uz Ameriku emigranti, tad viņiem attiecībā pret savu tautu bija negatīva saimnieciska nozīme, bet attiecībā pret Ameriku - pozitīva saimnieciska nozīme, tāpēc, ka šās personas uzauga dzimtajā zemē, kad saimnieciska nozīme bija negatīva, bet kad tā kļuva pozitīva, tad viņi aizbrauca uz Ameriku. Saimnieciski negatīva nozīme attiecībā uz latviešu tautu bija visiem tiem latviešiem, kas pēc jaunības aizbrauca uz Krieviju dzīvot.

Dzīves standarts.

Ciešā sakarā ar patērēšanu ir dzīves standarts (angliski - standard of living).

Par dzīves standartu sauc ar ierāšām nodibinātu patērēšanas modi. Dzīves standarts ir tādi saimniecisku labumu veidi un tādi daudzumi, kas šķiet nepieciešami kādas mājturības locekļu labsajūtam. Ta tad dzīves standarts ir vēlams saimniecisko labumu daudzums, ko cilvēks cenšas patērēt. Cita lieta, vai cilvēks spēj savu dzīves standartu sasniegt.

Katrai sabiedriskai grupai ir savs dzīves standarts, pēc kura cenšas pie šās grupas piederšie atsevišķie individī. Dzīves standarts galvenā kārtā pamatojas uz ierāšām. Ja zinamai sabiedrības grupai piemīt ierāža "paradīties frakas", tad tas locekļi cenšas pēc tā, kaut arī citiem cilvēkiem tas liktos nevajadzīgi un lieki. Zīmīgs piemērs šai ziņai ir angļi, kas ir muitas dienesta ķīnā. Tur angļi dzīvo ļoti noslēgti starp ķīniešiem. Pusdienas laikā, sekodami vecai tradīcijai, uzģērbj fraku un ēd pusdienas. Ierāšas prasa, lai angļim būtu fraka. U.S.A. ir daudz sabiedrības grupu, kuru dzīves standarts noteikti prasa, lai būtu savs auto.

Katra dzīves standartā ir minimalais jeb negrozīgais, ko cilvēks cenšas par katru cenu sasniegt, kaut arī citā vietā būtu jācieš. Tautsaimnieki aprēķina ģimenes dzīves standartus naudā, arī zināmu dzīves standartu izmaiņu dažādās vietās vienā laikā un vienā vieta dažādā laikā, lai konstatētu, ka dzīves standarts mainās. Kā cilvēki cenšas piepildīt savas vajadzības, tā tad vēlāmību - to rāda dzīves standarts. No dzīves standarta jāatšķir, kāds cits jēdziens, t.i.,

dzīves līmenis (angliski - standard of life u.c.)

Par dzīves līmeni sauc tos saimniecisko labumu daudzumus un veidus, ko mēs faktiski patērējam. Dzīves līmeņa atšķirība no dzīves standarta ir tā, ka dzīves līmenis rāda to, ko cilvēks faktiski patērē, bet dzīves standarts - to, ko cilvēks gribētu patērēt. Arī dzīves līmeni aprēķina naudā.

Daži tautsaimnieki runā par racionālu dzīves līmeni. Par racionālu dzīves līmeni sauc tādu dzīves līmeni, ja izdevumi nepārsniedz ienākumus jeb ražošana pārsniedz patērēšanu. Lietojot iepriekšējos apzīmējumus tas būtu tā: $R > P$. Neracionāls dzīves līmenis būtu tad, ja $P > R$. No teiktā viegli redzēt, ka katram cilvēkam racionāls dzīves līmenis būs dažāds, jo arī ienākumi ir dažādi. Jo lielāks ir R , jo lielāks var būt P un dzīves līmenis tomēr būs racionāls. Piem., liela ķirurga, kura laiks ir ļoti dārgs un kura ienākumi arī diezgan lieli, dzīves līmeni var ietilpt savs auto, autovadītājs u.t.t. un tomēr viņa dzīves līmenis būs racionāls, jo izdevumi saskanēs ar ienākumiem.

Mājturības patēriņa fonds.

Jau definējot mājturību pieņemam t.s. mājturības patēriņa fondu. Mājturības patēriņa fonda ieplūst ienākumi, cēģai parasti nauda. Mājturības fonda apmērus nosaka mūsdienās labuma ieplūšana, ienākuma lielums. Ar šiem patēriņa fonda līdzekļiem mājturībai ir jācenšas apmierināt savu locekļu vajadzības, apmierinot tās pēc iespējas vispusīgāk un pilnīgāk. Atcerēsimies ka vajadzības spēj pieaugt bezgalīgi. Tāpēc mājturībai pie savu locekļu vajadzību apmierināšanas jāizvēlas, kādas no vajadzībām apmierināt, līdz kādai pakapei un ar kādiem labumiem to darīt. Ja patērētājs pērk, piem., auto, tad viņam jāatsakās no citu labumu pirkšanas, jo patēriņa fonda līdzekļi ir par šauri ņemto sevišķi zina studenti.

Patērētāja izvēle.

Modernās zemēs patērētāja izvēle ir brīva tai zinā, ka valsts neko neuzspiež: ko patērēt un ko nē. Iespējams iedomāties tādu valsti, kas patērētāja izvēli regulētu, piem., ar lielu noteiktu apģērba modi, ēdiena karti u.t.t. Jāpiezīmē, ka tā nav nekas jauns. Minēsim tikai tagadējo Vāciju. Arī Anglijā viduslaiku beigās bija izdoti likumi, kas apkaŗoja greznumu, kas regulēja iedzīvotāju apģērbu, ēdienu karti u.t.t. No Eduarda III līdz Elizabetei Anglijā izdoti kādi 10 šādi noteikumi kalpotiem un strādniekiem. Kara laika patērēšanas regulēšana notiek bieži. Arī miera laikā tas notiek, piem.: U.S.A., Norvēģijā un Somijā izdots prohibīcijas likums, kas noliedza dzērišanu. Tomēr šie regulējumi grūti izvedami, attīstās kontrabanda un slepena ražošana.

Valsts vai pašvaldības patēriņu var regulēt trejādi:

1) mēdz noliegt dažu patēriņa priekšmetu lietošanu, piem. alkoholu, opiju u.t.t.;

2) ņem nodokļu veidā daļu no pilsoņa ienākumiem un izlieto tos pilsoņa apgādašanai ar patēriņu, piem.: skolas, bezmaksas izrīkojumi u.t.t.;

3) ar likumu vai rīkojumu pavēl daļu no atsevišķu pilsoņu ienākumiem izdot par noteiktu patēriņu. Piemērs būtu apdrošināšana, kur no algām atvelk zināmu daļu. Interesants gadījums noticis Lietuvā, kur ierēdņiem vajadzēja nopirkt dažas zosis. 1. gadījumā, kad valsts noliedz dažu patēriņa priekšmetu lietošanu, valsts atņem tikai patērētāja izvēles iespēju, bet pārējo neaizkar. Turpretī 2. un 3. gadījumā valsts iespēju atstāj, bet pārējo atņem, lai 1) regulētu patēriņu pilsoņu aizsardzības nolūkos un 2) galvenā kārtā tāpēc, lai tādos gadījumos, kad valsts atsevišķos pilsoņus uzskata par nekompententiem spriest, kādi priekšmeti labāk varētu apmierināt cilvēku vajadzības.

Patērētāja izvēles brīvībai ir 2 robežas: 1) ienākuma lielums un 2) attiecīgas zemes dabas un saimnieciskā bagātība. Ienākuma lielums ir patērētāja izvēles brīvības apakšējā robeža, bet zemes un saimnieciskā bagātība ir augšējā robeža. Jo bagātāka zeme ar dabas dotām balvām, jo vairāk uzkrājas kapitāls, jo vairāk attīstās ražošanas tehnika, jo lielāku saimniecisko labumu daudzumu un dažādību var sniegt pilsoņu izvēlei. Turpretī pirmatnējo un saimnieciski neattīstīto tautu locekļu izvēle ir ļoti maza.

Cilvēku izvēles brīvība nevar būt brīva. To ietekmē sabiedrība, kurā attiecīgie cilvēki dzīvo. Sabiedrībā pastāvošas ierāšas, kas liek atsevišķam individam izšķirties par vienu vai otru lietu patērēšanai un uzspiež patērētājam to darīt, pat pret viņa gribu. Piemēram, jāapmierinās ar ēdieniem, kas zināmas zemes sabiedrība ir parasts.

8. lekcija, nolasīta 1937.g. 13. okt.

Cilvēka izvēles brīvību sabiedrības ierāšas ietekmē ļoti lielā mērā. Dažreiz cilvēks pie šas piespiedu izvēles ierobežošanas tā pieradis, ka stāvoklis nostabilizējies un cilvēkam liekas, ka viņa izvēle ir brīva. Tomēr patiesība tā nav. Piemēram, ja latvietis aizbrauc dzīvot uz Zviedriju, tad latvietim jāpārdodas aviēru ierāšām: jāēd silke cukurā un jādzer 6 reizes diēnā kafija u.t.t. Arī pie mums ir tādas lietas, kas

arzemniekus pārņem pusdienās ēst gaļu, karbonādi. Citas mēs turpretī gaļas lieta maz, bet daudz sakņu. Arzemnieki Latviju dēvē par visdārgāko zemi, jo pasūtīt gaļu jāpasūta arī saknes. Ir arī citi apstākļi, kas ir sakarā ar mūsu ierašām, kas arzemniekam izliekas savādi. Tā tad ieražas lielā mērā ietekmē atsevišķo personu izvēli.

Patērētāja izvēli ietekmē arī laikraksti, maiturības skolas, maiturības grāmatas. Pēdējā laikā Vācijā, kur paterīnu pārkārto, lai paterīna priekšmeti, paterīna līdzekļi saskanētu ar Vācijā atrodamiem produktiem, vecas pavārgrāmatas grib izņemt no apgrozības un iedīt jaunas.

Liela nozīme patērētāja izvēles ietekmēšanā ir arī veikliem tirgotājiem. Mūsu dienās tirgotāji pielieto reklāmu. Moderna reklāma pamatojas uz pēdējām, jaunākām psiholoģijas atziņām. Tāpēc šī reklāma ir arī ļoti efektīva, pārliecinoša. Ar tās palīdzību cilvēkus iemāca paterēt lietas, ko pats no sevis cilvēks diez vai uzsāktu. Minējam rauga ēšanu Amerikā u. t. t. Zinātne ir atzinusi, ka cilvēka organisma attīstībai ir nepieciešami vitamīni. Pamatojoties uz šo zinātnes atziņu un ievērojot jaunākos psiholoģijas atzinumus Amerikā iemācīja ēst kāda cieta auga lākstus.

Liela nozīme ir arī imitācijai jeb atdarināšanai, bet par to tuvāk runāsim vēlāk.

Patērētāja izvēles lietderīgums.

Patērētāja izvēle ir daudziem devusi pamatu paterētāju nosaukt par vienu no muļķīgākajiem cilvēkiem pasaulē, jo paterīna izvēle ir ļoti nelietderīga, neracionāla, paterētais priekšmets ir bieži kaitīgs cilvēka veselībai.

Lai izvēli izdarītu kaut cik lietderīgi un racionāli, ta patērētājam vajadzīgas plašas zināšanas: viņam jāpazīst visi tirgū atrodamie paterīna priekšmeti ar to labam un sliktam īpašībām, jāpārzina fizika un citas praktiskas zinātnes, arī medicīna. Visu šo zināšanu vairumam cilvēku trūkst. Bieži ir arī tā, ka ieradums uzvar zinātnes atziņas un paterētājs neizvēl labāko, bet sliktāko paterīna priekšmetu. Šī apstākļa dēļ Dānijas uzturvielu pētnieks H i n d h e d e (Kopenhāgenā) kādā priekšlasījumā teicis, ka visos pasaules karos nav nomiruši un sakropļoti tik daudz cilvēku cik ar namamates ēdienu kartēm. Jādoma, ka šiem Hindhādes vārdiem ir arī daļa patiesības. Mācībai par uzturvielām liela nozīme un tautsaimniekam tā, vismaz pamatelementos, jāpazīst. Šas zināšanas katram tautsaimniekam labi noder, jo paterīna izvēles problēmas ir svarīgas problēmas un tautā ir daudz aizspriedumu attiecībā uz to. So paterētāja nezinašanu un lētticību ļoti bieži izmanto arī uzņēmīgi cilvēki un mēdz paterētāju īstas un labas preces vieta apgādāt ar sliktām un viltotām mantām. Rezultāts ir tāds, ka paterētājs ir tik tālu pieradis pie sliktas un viltotas mantas, ka īstu un neviltotu mantu nelieto, jo pēdējā viņam tagad liekas sliktā, bet viltotā - īsta. Piemēram derēs vīna paterīns: cik daudzi cilvēki nav pieraduši pie viltota vīna, ko gatavo sintētiskā ceļā. Turpretī, kad viņam iedod īstu vīnu, tad viņš saviebjas, tas viņam nepatīk. - Kā zināms, maizē ir ļoti daudz ūdens. Kāda Rīgas maiznīca sāka gatavot maizi ar mazāk ūdens daudzumu, tā tad gatavoja vērtīgāku maizi, bet pārdeva par to pašu cenu, kā maizi ar lielāku ūdens procentu. Tomēr Rīgas paterētājos minētā maiznīca neguva atbalstu, tai vajadzēja piemēroties apstākļiem.

Tirgū ir daudz imitāciju, bet īsto preču, ko pircējs grib, maz. Zīmīgi ir arī rupniecība, kur, piem., no kaku ēdam tādus brīnišķīgas ādas. Teoretiski šo paterīnu neapskatīsim.

Valsts un pašvaldības tagad uzņemušas pienākumus aizsargāt paterētājus no ļaunprātības un posta, ko paterētājam var nodarīt. Ir izdoti speciāli likumi un rīkojumi, kas noliedz preču viltošanu un citas ļaunprātības. Sādi likumi ir, piem., likums par mēriem un svariem, noteikumi par preču uzglabāšanu, par preču šķirošanu un standartizāciju, lai zināma šķirnē ietilptu preces tikai ar zināmu labumu. Tai pat nolukā, bet it sevišķi nolukā - cīnīties pret paterētāja nezinašanu, valsts

rupējas par mājturības izglītību. Arī pie mums mājturības skolas pa daļai pārņemusi valsts, pa daļai dažādas biedrības, kas algo speciālistus - padomdevējus paterētājiem. - Šai virzienā sāk darboties arī paši paterētāji un mājturības. Tas izpaužas galvenā kārtā:

1) paterētāji paši dibina speciālas paterētāju biedrības, kuru mērķis ir apgādāt saviem biedriem, resp., biedrības apvienotam mājturībā, labas kvalitātes preces par iespējami izdevīgākām cenām. Paterētāju biedrības piegriež lielu vērību preču kvalitātei, kamēr paterētāji pieraduši pie surogātiem. Paterētāju biedrību dažās zemēs ir daudz, piem. Zviedrija un citās Skandināvijas valstīs, Anglijā, Šveicē u.c. Arī pie mums to ir labs skaits, "Vienība" - lielāka no tām. Par paterētāju biedrībām tuvāk runāsim kooperācijas kursā.

2) dibina arī speciālas organizācijas, kuru nolūks ir pētīt dažādas tirgu sastopamas preces un iepazīstināt ar pētījumu rezultātiem paterētājus, atsevišķo biedrību biedrus. Šāda organizācija ir Amerikā, Ņujorkā (saucas - Consumer's Research). Šādas biedrības algo īpašus speciālistus, kas sīku analizē un pārbauda preču šķirnes un pēc tam publicē biļetenu, kur atzīmē katras preces trūkumus un priekšrocības. Šos biļetenus tad šī biedrība piesūta visiem saviem biedriem, t.i., visiem tiem paterētājiem, kas iestājušies, lai šo biedrību veicinātu un gutu vajadzīgas ziņas.

Likumības paterēšanā.

Īsumā atzīmēsim šādas 7 likumības paterēšanā:

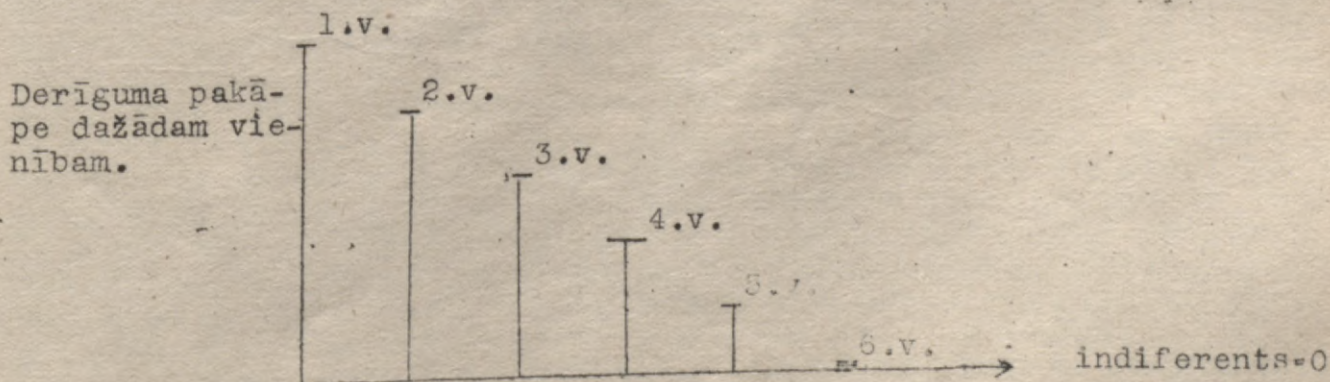
- 1) Cilvēka paterēšanas iespēja jeb paterēšanas kapacitāte ir bezgalīga.

Tas ir secinājums no agrāka. Runājot par vajadzībām, mēs teicām, ka cilvēkam nekad nebūs iespējams apmierināt savas vajadzības, jo cilvēka vajadzības var pieaugt bezgalīgi, bet to līdzekļu daudzums, ar ko varētu apmierināt cilvēka vajadzības, ir ierobežots. Mēs īstenība nevēlamies tikai tādās lietās, ko neievērojam un nepazīstam. Ap 20 gadu atpakaļ bija ļoti maz cilvēku, kas sajūta vajadzību pēc radio. Tagad ir pavisam citādi. Zinot šo, tirgotāji un rūpnieki cenšas iekairināt paterētāju ar savām precēm. Tā rīkojoties, apgrozījumu varētu pacelt bezgalīgi, ja paterēšanai nebūtu robežu. Mēs taču katrs zinām, ka šis ierobežojums ir mūsu aprobežotie ienākumi. Šai paterēšanai izplešanos robežu veļk atsevišķo personu ienākums.

- 2) Patērējot no viena un tā paša produkta arvienu vairāk un vairāk vienību, katra nakoša paterēta vienība mums dod arvienu mazāku un mazāku baudījumu jeb apmierinājumu.

Šo likumu mēdz saukt par krītošā derīguma pieauguma likumu.

Palielināt zināma produkta pateriņu, katram nakošam paterinājam šī produkta derīgums samazinas, ja pat nav iestājies partraukums. Daži labumi apnīkst ātri, paterēšanas piesātinātības punkts iestajas samēra ātri. Piesātinātības punkts var iestatīties pat tad, kad iegūta kaut viena vienība. Piem., namamātes vajadzība ir apmierinātā ar vienu plīti. Ja rastos otra, tad nebūtu vajadzības. Šo likumu var illustret ar šādu shēmu:

Seit redzam, ka ar katru nakošo paterēto vienību vienības derīgums krīt līdz beigām sasniedz 0; kad cilvēks vairs nesajūt vajadzības pēc šā labuma, cilvēks pret šo labumu ir kļuvis indifereents.

3) Tagadnes saimniecisko labumu derīguma vērtējums ir augstāks par nakotnes saimniecisko labumu derīguma vērtējumu.

Piemēram, mēs ar mieru maksat daudz vairāk par āboliem, ko saņemam, nekā par tiem, ko saņemsim nakošgad. Tauta šā dzimteni ieteicis tālruni: „labāk zīle roka nekā mednis koka”. Pirmatnējam tautam maz attīstīta nakotnes vajadzību sajūta un tāpēc pie tam starp tagadnes un nakotnes saimniecisko labumu derīguma vērtējumu ir ļoti liela starpība. Pirmatnējas tautas ļoti augstu vērtē tagadnes saimnieciskos labumus, bet maz nakotnes saimnieciskos labumus. Tikko teiktais attiecas arī uz bērniem un uz dažiem pieaugušiem.

Šī likumība zināma mērā dod iespēju izskaidrot, kāpēc par aizņēmumiem maksā augļus.

To izmanto arī tirdzniecība. Tā ka cilvēks tagadnes labumus vērtē augstāk par nakotnes labumiem, tad tirgotājs šiem vērtētajiem — pircējiem ieteic preces uz nomaksu un paterētāji labprāt tam piekrīt. Paterētājs nopirktu preci tagad saņem, bet maksat vajag nakošā, tāpēc viņam šī prece liekas daudz vērtīgāka nekā nakotnes nomaksas. Uz šā pamata daudzi pircēji, kas ne sevišķi asi izjūt nakotnes vajadzības, ir kļuvuši nelaimīgi cilvēki.

4) Šī paterēšanas likumība attiecas uz apkārtnes ietekmi. Mēs ļoti bieži vēlamies iegūt to, kas ir masu draugiem, jo mēs negribam būt par viņiem citādi vai sliktāki, t.i., mēs kā paterētāji ejam pulim līdzīgi jeb citiem vārdiem sakot:

4. *Imitācijas likumība.*

sabiedrisko grupu dzīves standarti ir tie, kas ļoti bieži uzskatīti mums masu vajadzības.

Mums patīk imitēt citus. Tāpēc daži verdziski seko

modei. Sevišķi liela ir turīgāku cilvēku ietekme, jo tiem ir visvairāk imitētāju, jo katrs grib, lai to pieskaitītu turīgākiem. Pie turības nav bieži neizkopti, neintelligenti cilvēki. Kas tad notiek? Tie sak imitēt tam personam, kas stāv augstāk par viņiem, lai parādītu, ka arī viņi pieder augstākstāvošam personam. Piemēru šai parādībai ir daudz. Ierēdņi savās vajadzības negrib palikt pakal savam departamenta direktoram, kaut arī vēlāk tas sagādātu grūtības, raizes un ciešanas.

Cilvēka cēšanās parādīt sevi bagātāku nekā patiesība ir bieži sastopama pie primitīvam tautam. Piem., pie indianiem ir parašs (ko amerikāņi sauc par „pot latch”). Saskana ar to, viens cits no indianu virsaišiem, kas uzkrājis daudz segu, saņem savus draugus, apdāvina tos ar segu. Pārējie virsaiši revanšējas. Šas apdāvināšanas nolaks ir parādīt savu bagātību. Virsaitis, kas spējīgs vairāk izdalīt, ir ļoti populārs indianu starpā, bet pārējo virsaišu popularitāte krīt. Līdzīgi arī ir muslienu paterēšana. Šai ziņā mēsnesam sevišķi tālu no primitīvam tautam.

Jāpiezīmē, ka šī sabiedrības jeb apkārtnes ietekme jeb anšas apkārtnes ietekmes intensitāte ir atkarīga no ietekmējamās personas rakstura un intelligences. Vislielākā ietekme apkārtnē ir uz cilvēkiem ar vieglprātīgiem raksturiem un garā tukšiem cilvēkiem, ja tā varētu izteikties. Tirgotāji ceļ uz tā ļoti bieži daudz savas pārdošanas maksas, piem., uz kastītes vaka minileverojara aktiera vardu. Kad saka iestāties modei valkat leos un leuros svarkus, tad manufaktūras rūpnieki un tirgotāji to gribēja apturēt. Tāpēc maksāja augstas summas labiem apģērbiem, ko viņi iemētajiem, kuros ietērpa skaistākās aktieres u. t. t. Tāpat pilnīgi pagriezt modes virziņu atpakaļ neizdevas — vēlāk pats atgriežas. Lažas zemes tirgotājs raksta, ka patsreizars pie viņa iegādājies, piem., maizi. Izrādās, ka visi leu pie viņa pirkta, ir arī tādē tirgotāji, kas to neievēro un tāpēc iatrukst vēlamās sekmes. Piem., pārdevējs gribēdams parādīt savas preces labumu saka, ka to viņš pats valkājot. Tādā cilvēki, kas negrib imitēt tirgotāju, viņa piedāvato preci nepēr.

Šī imitācijas likumība ir ļoti svarīga. Ta tirgotājiem jā-
ievēro.

dāzādību
lik.
5) Šo likumību sauca par dažādības likumību:
Cilvēks iegūst sev vairāk prieka ieb apmierinājuma
tad, ja viņš patēre lielāko saimniecisko labumu da-
žādību nekā tad, ja viņa rīcība ir tikai kāds viens
labums.

Sa iemesla dēļ cilvēki apmierinot savas vajadzības
cenšas, lai pie kādas vajadzības apmierināšanas, līdzekļu izvē-
les ziņā būtu dažādība. Mīdienes retais būs pāēdis, ja viņš
bus dabūjis tikai vienu naturvielu, piem.: maizi vien. Tas at-
tīcas arī uz apģērbiem. Patīkami lasīt dažāda satura gramatas,
patīkami redzēt dažādus skatus. Ja mazīgi atkartojas viens un
tas pats, tad tas sak apnikt.

Arī šai likumībai ir visai nopietna nozīme. Tirgotāji to
zina. Tāpēc viņi, piem., ēdiena kartēs uzņem daudz ēdienu, kas
bieži gatavoti no vienašiem produktiem, bet ar mazam atšķirībam.

Seit jāpiezīmē, ka tautsaimniekam derētu pastudēt arī rek-
lāmas sevišķi populāros arzeņu laikrakstos un žurnālos, jo ar-
zemnieki, kas pamatojas uz psiholoģijas un tautsaimniecības at-
ziņām, ir lieli reklāmas meistari. Studējot reklāmas redzēsim,
ka tirgotāji piedāvā lielu precu dažādību; dažādas krāsas, dažā-
dos veidos. Pat vislētākās mēbeles ir ļoti jaukas reklāmas zi-
ņējums. Tirgotāji, piedāvājot lielu precu dažādību, cenšas ap-
mierināt viskāprižāko patērētāju gaumi. Izišanos pēc kaprižās
gaumes apmierināšanas ir radījusi kokteili, t.i., sak dažādus
produktus jaukt un tiem pieliek kaut ko klat un tamlīdzīgi.

Šī dažādības likumība ir spēcīga un stabila likumība, kas
jāievēro.

harmonija
6) Šo patērēšanas likumību sauksim par harmonijas liku-
rību.
Harmonija ieb saskana patērēšana ļoti liela mēra pa-
lielina prieka ieb apmierinājuma sajūtu, ko kāds pa-
tērētājamais labums spēj dot.

Šī iemesla dēļ cilvēks savu vajadzību apmierināšanu mēģina
panākt zināmu saskana, zināmu harmoniju un reti pie savas vajā-
dību apmierināšanas aiziet līdz galēšībam un apmierina tikai
kādu vienu vajadzību. Cilvēki pa lielākai daļai cenšas visas
savas vajadzības apmierināt, lai pastāvētu zināma saskana šam
vajadzībām un to apmierināšanas pakāpēm. Uz atsevišķiem labu-
miem harmonijai ļoti liela nozīme. Krāsu saskana izgreznojumā,
krāsu sakartojums dekorācijas pavairo masu aistētisko parādīvo-
jumu. Mūziku mēs oāmām galvenā karta tāpēc, ka mūzika saskana,
harmonija ir sātopama pilnīga veids. Tas klausītos skaņas rai-
ta mistrojumā. Nedēz, ka harmonijai ir ārkartīgi liela nozī-
me. Tāpat ka krāsu, formu, skaņu sakartojumos jāievēro harmoni-
ja arī garša. Sagatavojot ēdienu varētu šalikt vislabākas man-
tas, bet ne kstru reizi to gatavots ēdiens garšos, jo ne vien-
mēr būs saskana starp ēdiena produktiem. Šo likumību ievēro
arī tirgotāji. Jāvas preces viņi mēģina parādīt tā, lai tas
pieviltu pircēju, saistītu to. Konstruējot jaunus modeļus, va-
cas no modeļu pieekapozānas cilvēkam. Cilvēks bieži vien
spīests iegādāties vienu ctu lietu ne tāpēc, lai tā tieši pa-
liēzētu apmierināt savu vajadzību, bet gan lai radītu harmoniju.
Tas notiek, piem., ierīkojot savu dzīvokli.

7) Cilvēka subjektīvie uzskati par to, kas nodē viņa
vajadzību apmierināšanai, ir padoti pastāvīgai un nepārtrauktai
maiņai.

Ja so uzskatu pirmāip cilvēkus pamudina liela mēra arejie
spētakļi. Ja mēs paskatāmies škeista reklāma, tad mums rodas
interese par zināmu priekšmetu, kas minēts reklāmā. Sastopam
tā tam kādu savu draugu, kas pastāsta, ka minētais priekšmets
hokam neder, un mēs atmetam domu par šī priekšmeta pirkšanu.
Jaču piemēru ļoti daudz. Minēsim vol kādu. Pīer., cilvēks no-
lēn bez rudens mēteļa izstikt, bet savu uzskatu maina, kad uz-
nak lietot.

Šai likumībai liela nozīme, jo cilvēks savas vajadzības un
to intensitāti cik nekik precīzi uz priekšu paredzēt nespēj.
Tas priekšmets, ko cilvēks verot vakar gribēja iegūt, sodien

viņam vairs nav vajadzīgs. Tāpēc, ka cilvēks nevar paredzēt savu vajadzību intensitāti un priekšmeta turpmāko derīgumu savu vajadzību apmierināšanai, nav iespējams tas, par ko raksta - pielietot harmoniju un plānu saimniecībā. Jājauta: kā lai plāno saimniecisko dzīvi, ja nav iespējams aprēķināt vajadzības, kādas bus rīt vai parīt, un paredzēt priekšmetus, kas varētu apmierināt jaunradušās vajadzības? Jautājums, ka saimnieciskās dzīves plānošanā jāreķinās ar to, ka preču ražošanai vajadzīgi palīgglīdzekļi: izejvielas un ražošanas līdzekļi, to izgatavošana u.t.t. Tikko ir parmainījusies vajadzība, viss to priekšmetu, kas minēto vajadzību apmierināja, ražošanas aparats jāpārveido jauniem apstākļiem. Plānojot saimniecisko dzīvi Padomju Krievijā šī problēma bija viena no lielākām grūtībām, jo nevarēja paredzēt, ko tauta vēlēšies. Mēģināja lietot statistiku, bet arī nevarēja dot pietiekošus rezultātus. Ar statistiku var uzināt, kas tagad ir, kas der pašlaik. Pa anketu savākšanas laiku vajadzības bieži mainījās un radās grūtības. Ko darīt, lai tomēr dabūtu saskatu? Tā ir grūta problēma. Kas šo saskatu rada tur, kur saimniecisko dzīvi neplāno? Uz šo jautājumu atbildēsim mācība par cenu.

9. lekcija, nolasīta 1937.g. 15.okt.

Izšķērdība patērēšanā un patērēšanas racionalizācija.

Jau minējām, ka ir grūti saimniecisko dzīvi plānot. Racionalizācija ir skarusi visas ražošanas nozares, bet patērēšana ir tā saimnieciskās dzīves nozare, kur racionalizācija paspējusi vēl ļoti maz ko izdarīt, kur daudzi saimnieciski labumi tiek izšķiesti, t.i., tiek patērēti neapmierinot cilvēka vajadzības. Jau pati saimniecisko labumu iegūšana jeb iemaiņošana, vārdu sakot, pirkšana bieži ir saistīta ar izšķērdību. Šādu izšķērdību var konstatēt daudzos gadījumos, piem.: patēriņa priekšmetu pirkšana mazos daudzumos. Arī Rīga var ievērot, ka dažas preces pērk ļoti mazos daudzumos, par dažiem santīmiem. Ir jāreķinās ar faktu, ka lēto patēriņa priekšmetu sadalīšana, iesaņošana prasā daudz darba spēkā; šeit notiek izšķērdība precī sadārdzinot. Cilvēki bieži iegādājas patēriņa priekšmetus arpus sezonas. Arī šeit ir izšķērdība, jo arpus sezonas pirktas preces ir sliktas un dārgas. Piemēram, Rīgas dārzkopji nevar nobrīnēties par to, ka pirms sezonas, kad ķirši vēl zaļi, tie ir arī dārgi. Turpretī sezonas laikā, kad ķirši ir nogatavojušies, tie ir lēti. Kāpēc cenas ir augstākas un zemākas runāsim mācība par cenu.

Arī pašā patērēšanā izšķērdība iespējama ļoti plašos apmēros. Daudz uzturpriekšmetu, piem.: sakņu, izsviež. Daudz taukvielu, kas pielīpušas pie traukiem, tiek aizskalots. Tagad Vācijā mēģina šo izšķērdību apturēt. Dusu apstākļos malka tiek izšķiesta, jo gandrīz katrā istabā ir vecas krasnis, kas neatbilst mūsdienu teknikai. 1917.g. Ņujorka pārbaudīja atkritumos aizsviestās lietas un izradījis, ka ceturta daļa no atkritumiem vēl ir derīga lietošanai vai patērēšanai. Ja gada Ņujorkā tiek izšķiesti apm. 10 miljoni dolāru. Šādu izšķērdības piemēru ir daudz.

Cik daudz cilvēku darba tiek izšķiests gatavojot uzturu, ēdienu mazās virtuvēs, kur gatavojot mazu porciju kāda ēdiena namamātei jānosit daudz laika. Ir pacelts jautājums: vai virtuves darbu nevarētu koncentrēt viena vietā, kur strādātu ar mašīnām - tā racionalizēt ēdiena gatavošanu? Izrādās, ka to samēra grūti racionalizēt dažādu apstākļu dēļ: 1) vēlāk redzēsime, ka cilvēks visai zemu vērtē savu darbu, ja to nevar nekur citur izmantot; praksē gandrīz katrā ģimenē ir brīvas darba rokas, kas cenšas kaut par mazu atlīdzību veikt darbu; 2) cilvēka vajadzības ir dažādas, cilvēku gaumes un ierašes ir atšķirīgas, tāpēc racionalizāciju tur ir grūti panākt. Izmātnosacījums patērēšanas racionalizācijai ir cilvēka vajadzību standartizēšana, vienveidošana, bet to diezgan grūti panākt.

Keraugoties uz visu to, varam konstatēt, ka arī patērēšana, kaut ļoti gausi, racionalizācija iet savu ceļu, ka arvien

vairāk un vairāk no nama mates, no majturības uzdevumiem tiek izņemti ara un nodoti uzņēmumiem, kur ražo plašos apmēros. Piemēru daudz. Pilsētas un pat laukos maizes cepšana, veļas mazgāšana u.t.t. pāriet uzņēmumos. Laukās zemēs jau no majturības liela mērā aizgājusi liela mēra ēdienu gatavošana; nama mate saņem gatavu zupu, kad tā vajadzīga tad tikai uzsilda. Latvija arī šai patērēšanas racionalizācijai ir tuvu, to var verot Armijas ekonomiska veikala. Interesanti, ka U.S.A. arī trauku mazgāšana sak izzūst. Lielākās viesības tur lieto papīra traukus, ko pēc lietošanas met krasnī

Majturības budžets.

Lielu daļu no tam problēmai, kas ietilpst nodala par patērēšanu tautsaimnieki mēdz pētīt ar majturības budžeta palīdzību. Latvija šo majturības budžetu sauc par ģimenes budžetu.

Vispirms nepieciešami pakavēties pie nosaukuma "majturības jeb ģimenes budžets". Par budžetu ir pienācīgi saukt izdevumu sarakstu noteiktam laikāperiodam līdz ar ienākumu sarakstu, kas ka projekts jeb plāns uzstādīts izpildīšanai nākotnē. Tadā kārtā budžets ir ienākumu un izdevumu plāns, kas uzstādīts tam laikā periodam, kas nāks.

Ar majturības jeb ģimenes budžetu mēs saprotam nevis nākotnes izdevumu un ienākumu plānu, bet gan izdevumu un ienākumu sarakstu, kas attiecas uz kādu laiku periodu tagadnē.

Majturības budžets atšķiras no visiem citiem budžetiem ar to, ka tas ir faktiskais ienākumu un izdevumu saraksts, bet citi budžeti ir - ienākumu un izdevumu plāns, ar tad šai jēdzienā vārds "budžets" lietots nepareizi. Mēs šo nosaukumu nelabosim, bet atcerēsīties vienmēr tā pareizo nozīmi.

Viegli redzēt, ka majturības budžets rada dzīves līmeni. Tāpēc, lai redzētu dzīves līmeni, jāizpētī majturības budžets. Pēdējā laika majturības budžeti ir pētīti gandrīz katrā zemē. Gan statistiskās parvaldes, gan citas iestādes ievāc ziņas par atsevišķo personu ienākumiem un izdevumiem, ievāktos materiālus apstrādā un publicē. Latvija datus par ģimenes budžetiem Valsts statistiskā parvalde ir ievākusi 1926.g. un 1936./37.g. Pēdējie, t.i., 1936./37.g. dati vēl nav publicēti. Publicēti tikai 1926.g. ievāktie dati.

Lai labāk saprastu, kas ir ģimenes budžets, pemsim kādu piemēru no 1926.gada publicētajiem datiem. Pemsim intelligenta darba strādnieka budžetu ģimē (Šis budžets aprēķināts uz vienu pāterētāja vienību. Ka zināms, statistika operē ar vienībām, pie kām pieaugušam vīrietim ir 1 pāterētāja vienība, sievietei - 0,9 vienības, bērniem vēl mazāk, skatoties pēc vecuma). Šāda parrēķināšana vienības ir nepieciešama, jo citādi datus, kas ievākti par atsevišķām majturībām nav iespējams salīdzināt.

Intelligenta darba strādnieka ģimenes budžets Rīgā viena - videjā mēnesī (pemsis videjais no 12 mēn.) bija šāds:

IEŅĒMUMI.

Atsevišķie ienākuma veidi	ls.	%
Ģimenes galvas ienākums	32,75	70,17
Pārējo ģimenes locekļu ienākums	17,25	13,55
Pārējie ienākumi	22,17	16,78
Majturības ienākums kopā uz 1 pāterētāja vienību mēnesī	132,17	100

Seit jāpiezīmē, ka pārējos ienākumos ietilpa avansi un aizņēmumi, kas sastāda no visa ienākuma 13,95%.

IZDEVUMI.

Atsevišķie izdevumu veidi	Ls	%
Pārtika	42,75	32,35
Dzīvoklis	10,21	7,72
Apkurināšana	2,96	2,24
Apgaismošana	1,77	1,34
Inventārs.	6,83	5,17
Apģērbs.	21,51	16,27
Satiksme.	4,90	3,71
Kultūras izdevumi - izglītība- . .	8,63	6,52
Sabiedriskie izdevumi.	3,01	2,27
Nodokļi	0,96	0,73
Pārējie.	21,86	16,54
Atlikums.	6,79	5,14
Izdevumi uz 1 pat.vienību 1 men.	132,17	100.

Pētot mājturību budžetus vācu statistiķis Engels konstatējis tur z. nāmu likumību izpausmi. Šis likumības sauc par Engelsa likumu:

Pieaugot mājturības ienēmumiem

1) tā ienēmuma daļa, kas tiek izdota par pārtiku, relatīvi samazinās;

2) tā ienēmuma daļa, kas tiek izdota par apģērbu, paliek relatīvi tā pati:

3) tā ienēmuma daļa, kas tiek izdota par dzīvokli, apku- rināšanu un apgaismošanu paliek relatīvi gandrīz kons- tanta, gandrīz nemainas;

4) tā ienēmuma daļa, kas tiek izdota par izglītību, vese- lības kopšanu, pakalpojumiem relatīvi pieaug.

Būtu interesanti redzēt, kā šis Engelsa likums izpaužas Latvijas mājturības budžetos. Diemžēl, šādu datu par Latvijas ģimeņu budžetiem nav. Tāpēc ņemsim datus no Zveidijas. Zviedrijā šie dati vakti 1923.g. un 1933.g. Mēs ņemsim pēdējos, kurus ir atrodami dati par strādnieku un zemāko kalpotāju mājturību budžetiem. Visas minētās mājturības ir sadalītas 3 grupās: 1) kur gada ienēmums ir līdz 700 kronam, 2) kur gada ienēmums ir starp 700 un 1450 kronām un 3) kur ienēmums ir 1450 kronu un vairāk. Šie dati mums rāda, kādu procentu no kopienākuma sastāda iz- devumi par pārtiku, par apģērbu, par dzīvokli un kultūras izdevumi un k- tie mainas procentuāli (relatīvi), pieaugot ienēmumiem:

Izdevzmu veidi	Ja ienē- mums 700 kr.un maz.	Ja ienēm. no 700- 1450 kr.	Ja ienēm 1450 kr. un vair.	Ienēmumam pieaugot iz- devumu relatīva kus- tība.
1.Pārtika	46,4%	36,3%	28,7%	Relatīvi samazinās
2.Apģērbs	15,3%	17,3%	17,3%	Relatīvi paliek apm. tas pats
3.Dzīvoklis	14,1%	13,0%	11,7%	Šai gadījuma mazliet relatīvi samazin.
4.Laikraksti un grāmatas	1,1%	1,4%	1,5%	} Relatīvi pieaug.
5.Veselības kopš.	3,4%	3,8%	4,0%	
ārstniecība u.c.	0,2%	0,3%	0,6%	
Mājkapotāji	1,5%	2,0%	2,5%	
Braukšanas izd.	0,5%	0,6%	0,7%	
Pasts				

Gimenes budžeta līdzsvarošanas veidi.

Viegli saprast, ka gimes budžets var sabalansēties jeb līdzsvaroties trejāda veidā:

I. Vispirms ir iespējams, ka izdevumi iekārtoti tā, ka tie līdzinās ienākumam, t.i.,

$$\text{izdevumi} = \text{ienākums}.$$

Praksē šis gadījums gandrīz neiespējams.

II. Var gadīties, ka izdevumi nesasniedz ienākumu, t.i.,

$$\text{izdevumi} < \text{ienākums}.$$

Šādā gadījumā majturība sakrāt. Šai krašanai ir ļoti liela nozīme:

1) uz pašu majturību, kur krašana notiek. Majturība uzkrāta ienākuma daļa noēder majturībai zināma mērā ka rezerves fonds dažādās nelaimēs un neparedzētos gadījumos. Ar šādiem gadījumiem katrai majturībai nākas diezgan bieži sastapties. Mōdērnos laikos lielu daļu no uzkrājumiem majturības mēģina pārvērst par dažāda veida apdrošinājumiem. Tie ir, piem., dažādi dzīvības apdrošināšanas veidi, par ko tuvāk runāsim apdrošināšanas matemātikā. Šie majturības uzkrājumi kļūst par jaunu ienākuma avotu tad, ja krašana nenotiek, ka tauta izsakas, zēkē, t.i., tad, kad uzkrātā ienākuma daļa tiek laista tālāk apgrozībā.

2) uz visu tautsaimniecību. Tautsaimnieciska nozīme krašanai ir tikai tad, ja tā nenotiek zēkē. Vēlāk redzēsīm, ja uzkrāto ienākumu nelaiž apgrozībā, tad tas zaudē savu tautsaimniecisko nozīmi.

III. Var būt arī tā, ka izdevumi pārsniedz ienākumu, t.i.

$$\text{izdevumi} > \text{ienākums}.$$

Tādā gadījumā majturība vai nu paterē agrāk uzkrātas rezerves, mantu vai arī cenšas papildināt savus ienākumus kredita veidā. Šai gadījumā ir darīšana ar to kredita veidu, ko sauc par patērēšanas kreditu. Visai pārstas uzskats, ka patērīna kredīts var majturību tikai ruinet. Tam ir savs nopietns pamats. Iedomāsimies, ka kāda majturība mēģinātu ļoti strauji celt savu locekļu dzīves līmeni ar kredita palīdzību, t.i., šī majturība censtos savu patērīna fondu palielināt tāda veidā, ka šī majturība ņemtu kreditu (skat. pievienoto latvijas garīga darba strādnieka ienēmumus, no kuriem 13,95% ir avansi un kredīts). Kas šādā gadījumā notiek? Pa to laiku, kamēr paterīna kreditu izlietos, kamēr kredita celā iegūtie saimnieciskie labumi tiks patērēti, majturības locekļu dzīves līmenis gelsies. Sekas būs tādas, ka relatīvi samazināsies izdevumi partikai, bet pieaugs kultūras un gredzuma vajadzību apmierināšana. Ta tas vilksies tik ilgi, kamēr majturībai bus iespējams kreditu dabūt. Zināms, kreditam ir termiņš - atmaksāšanas datums. Kad termiņš pienāks, tad vajadzēs atlīdzināt, pie tam kreditu ar augliem, procentiem. Kur tagad majturība ņems līdzekļus? Paliek vienīgi majturības galvas un citu locekļu ienākums, ka daļa būs jāatdod projam. Šī ienākuma daļa ir patērēta tad, kad tā vēl nav bijusi sāņemta. Patērēšanai paliks daudz mazaka daļa: patērīnā paliks pat mazaks par to, kāds būtu, ja patērīna kredīts nebūtu lietots. Patērīna fonds strauji samazināsies. Sekas: partikas izdevumi relatīvi paliks tie paši vai arī pieaugs, bet kultūras vajadzību apmierināšana būs jāierobežo (skat. attiecīgo izdevumu sarakstu). Jo straujak samazināsies majturības fonds, kas paliks pāri atmaksājot parākus, jo vairak kultūras vajadzības bus jāsvītra, no trim vajadzību veidiem paliks gandrīz tikai pirmas nepieciešamības vajadzības.

Šai sakarā der atcerēties kādu pasaku. Šī pasaka stāsta, ka kāda persona paraksta līgumu ar velnu, ka līdz zināmam laikam šai personai bus viss, bet pēc noteikta termiņa šī persona atdos velnam savu dvēseli. Vai šeit nav tas pats? Kad kredīts majturības fondā plūst, kad līgums spēka, majturībai viss ir. Vēlāk, kad kredīts vairs neplūst, bet tas jāatmaksā, tad cilvēkam jāatsakās no kultūras vajadzībām, jāatsakās no tā, kas cilvēku šķir no dzīvnieka, kas izriet no cilvēka gara, jāatdod velnam dvēsele. Taisnība tiem tēviem un tēvu tēviem, kas aizdomīgi skatās uz vekseliem, kurus viņi uzskata par līdzīgiem līgumam ar velnu. Tā būtu lietas viena puse. Nedrīkst aizmirst lietas otro pusi. Nepareizi ir domāt un teikt, ka patē-

rīga kredītam būtu tikai ruņģošā ietekme uz majturību. Tas ir daudzās gadījumos, bet ne absolūti vienmēr. Ir atsevišķi gadījumi, kad kredītam nav ruņģošas ietekmes.

Pieņemsim, ka majturības galva ir algas cilvēks (majturības ienākumi tā tad galvenā kārta sastāda no darba algas) dabu labāk atalgotu vietu, bet tas izpildīšana būtu saistīta, piem., ar jaunu uzvalku. Tas prasītu zināmus iedevumus, bet līdzekļu majturības fonda nav. Līdzekļus šī majturība iegūst kredīta ceļā, bet šeit tas majturību neruņģēs, jo sakarā ar kredīta celšies ienākums un no ienākuma pieauguma var rasties avots, kas dos līdzekļus patērētāja kredīta atmaksāšanai.

Ņemsim citu piemēru. Kādas majturības galvam ir iespējams atrast citu dzīvokli, piem., uz laukiem netālu no Rīgas, kur dzīvokļa īre ir mazāka. Pārceļoties dzīvot uz minēto vietu laukos samazināsies dzīvokļa maksa u.c., bet toties ceļš uz darbu ir garāks. Lai katru dienu lēti varētu ierasties darbā, tad majturības galva nolemj ar patērētāja kredīta palīdzību iegādāties velosipeļu, jo vajadzīgo līdzekļu majturības fonda trūkst. Bet šis kredīts dod iespēju samazināt kādus citus iedevumus un no šī ietaupījuma varēs atmaksāt kredītu.

Šie piemēri rāda, ka tādos gadījumos, kad patērētāja kredīts dod iespēju vai nu pavairot ienākumu vai arī samazināt iedevumus, tas neatstās ruņģošo ietekmi uz majturību un tas saimniecībai. Ikdienas dzīvē šādu gadījumu gan ir diezgan maz. Lielais vairums ir tādu gadījumu, ka patērētāja kredīts ar laiku sevišķi ja to piekopj plaša mēra, ruņģē majturības. Ša iemesla dēļ dzirdam, ka ir ļaudis, kas uztājas pret pirkšanu uz parāda un pret patērētāja kredītu. Pērkot uz parāda jāmaksā vairāk, jo godīgam pircējam jāmaksā par negodīgu. Pēc patērētāju biedrības pārdod preces tikai par skaidru naudu.

Statistiskie dati, kas iegūti pētot majturību budžetus, ir ļoti no svara arī praktiskiem tirgotājiem. Visas zemēs tirzniecības uzņēmumi ļoti bieži izstrādā savas darbības planus pamatojās arī uz majturību budžetiem. Latvijas tirgotāji to gan laicam nedara. Šais statistiskajos datos ir atzīmēti, kādos daudzumos patērēts viens vai otrs produkts. Šādi dati saprotams interesēs ka ražotāju, ta tirgotāju. Var salīdzināt datus par dažādu preču patērētāju daudzumiem divos dažādos laikos (piem., salīdzināt 1926.g. datus par ģimeņu budžetiem ar 1936.g. datiem, kad tie tiks publicēti). Salīdzinot var redzēt, ka pārmaiņas dažādu produktu patēriņš. Šie pētījumi ir ļoti interesanti. Kad parādīsies jauni dati par majturības budžetiem, tad bus ļoti interesanti ar tiem izdarīt salīdzinājumus. Citās zemēs, piem., U.S.A. ir novērota šāda pārmaiņa: liellopu gaļas patēriņš samazinās, bet uz tā rēķina nedaudz palielinās citu gaļas veidu patēriņš, bet sevišķi attīstīs piensaimniecības un putkūpības produktu patēriņš. Kartupeļu un maizes laības, it sevišķi rudzu, patēriņš samazinās, bet pieaug augļu un dārzeņu patēriņš, it sevišķi zālāju veida. Šo parādību viegli saprast. Cilvēka dzīvesveidu lielā mērā ir ietekmējušas jaunas atziņas cilvēka uztura mācībā. Uztura mācība saka, ka cilvēkam vajadzīgi vitamīni un minerālvielas, kas ir dažādos zālajos. Cilvēks zinātnes atziņām seko: patērē vairāk zālājus.

Tirgotājiem ir no svara iepazīties arī ar dažādu sabiedrisko grupu ģimenes budžetiem. Pētot dažādu sabiedrisko grupu ģimenes budžetus var diezgan viegli noskaidrot dažus visai svarīgus jautājumus, piem.: kādas ir tas sabiedriskas grupas, starp kurām locekļiem tirgotājam ir nozīme reklamēt savu preci, tad: kādas citu tirgotāju preces viņš varētu aizvietot ar savām precēm kā substitūtiem. Piemērs: tagad reklamē "orsilu" ziepju vietā.

Patērētāji un ražotāji.

Ikdienas diskusijas jēdzienu: "patērētājs" un "ražotājs" mēdz nostādīt vienu otram pretī mēdz uzskaīt tos kā pretstatus. Patiesībā jāievēro, ka katrs cilvēks ir patērētājs. Nav tāda cilvēka, kas nepatērētu. Lielāka daļa cilvēku tai pašā laikā ir arī ražotāji. T.s. tīra patērētāju, kas ir tikai patērētāji, ir visai maz: bērni, darba nespējīgie. Katrs ražo-

tājs ir arī patērētājs. Visumā ņemot, patērētāju un ražotāju interesēm vajadzētu būt tam pašam. Vienīgā starpība starp ražotāju un patērētāju ir tā, ka cilvēks kā ražotājs ir ieinteresēts viena produkta vai viena produktu grupa, ko viņš ražo, bet kā patērētājs viņš ieinteresēts visās tais precēs, ko viņš patērē. Tāpēc cilvēka kā ražotāja intereses par paša ražotam precēm atšķiras no citu cilvēku - patērētāju interesēm. Cilvēkam kā ražotājam patīkas saņemt par savu ražoto produktu iespējami augstāku cenu, kamēr pārējos produktus, kas viņam vajadzīgi, viņš mēģinas iegūt par iespējami zemāku cenu. No šejienes viegli redzēt, ka attiecībā uz visām precēm šāds stavoklis nav iespējams, jo katrā grupā ir ražotāji un daudzi patērētāji. Tā mēs esam beiguši nodaļu par patērēšanu. Daudz ir problēmu pie kurām mēs varētu pakavēties, bet to apstākļi neatļauj. Tiem, kas speciāli interesējas par mācību par patērēšanu der palasīt gramatas, ko minēsim.

Literatūra par patērēšanu:

- 1) Economic Problems of the Family by Hazel Kyrk;
- 2) The Consumer, his nature and his changing habits by Walter B. Fitkin (ļoti interesanta gramata, kas analizē arī Amerikas patērētāja ierāšas);
- 3) Consumption and Standards of living by Carle Zimmerman;
- 4) The Consumption of Wealth by L. L. Hoyt;
- 5) Economic Principles of Consumption by P. H. Nystrom;
- 6) Economic of Consumption by C. Waite;
- 7) A theory of Consumption by Hazel Kyrk;
- 8) The Tragedy of Waste by Stuart Chase (uzrakstījis žurnālists, tāpēc viens otrs spriedums nav pamatots, bet sakrāts daudz interesantu fakti par izšķērdību saimnieciskajā dzīvē).

10. lekcija, nolasīta 1937. g. 20. okt.

M A I N A.

Ievads.

- Pabeiguši nodaļu par patērēšanu pāriesim pie citas nodaļas par mainu apskatīšanas. Tīri pedagoģiskos nolūkos nodaļu par mainu sadalīsim divās daļās: pašlaik apskatīsim tikai vienu daļu - problēmas par vērtību un cenu. Otru daļu apskatīsim tikai tad, kad busim iepazīlušies ar ražošanu un sadalīšanu.
- 1) Otrajā daļā ietilpst konjunktūra un nauda. Tā tad atcerēsies, ka šī ir tikai daļa no nodaļas par mainu.

Pie tautsaimniecības problēmu risināšanas ik solī ir jāstopas ar tam grūtībām, ka visa saimnieciskā dzīve ir viens veselais un ka visas tas atsevišķas tautsaimniecības teorijas problēmas, ko mēs šeit apskatām, ir tikai viena un tā paša vesela atsevišķas sastāvdaļas, atsevišķas daļiņas. Šeit, tautsaimniecības teorijā, saimniecisko dzīvi, vienu un to pašu mēs skatām no dažādiem skatu punktiem. Viscauri saimnieciskajā dzīvē centrālo vietu ieņem no vienas puses - vajadzības, bet no otras puses - saimnieciskie labumi. Atsevišķas tautsaimniecības teorijas nodaļas mēs apskatām vajadzības un saimnieciskos labumus no dažādiem redzes viedokļiem: nodaļa par patērēšanu - no patērētāja viedokļa, nodaļa par mainu - no lietu vērtības un cenu viedokļa, nodaļa par ražošanu - no ražotāja viedokļa un sadalīšanu - no cita viedokļa, no viedokļa: ka sadalās saimnieciskie labumi, kas plūst ienākuma veidā, starp darbu, kapitālu un zemi īpašniekiem. Tā tad šeit ir viena paradība dažādos skatījumos. Šeit jāpiezīme, ka teoriju nedrīkst sajaukt ar dzīvi. Tautsaimniecības teorija ir pavisam cits reka saimnieciskā dzīve. Saimnieciskā dzīve ir viens veselais un tā neiedalās ražošanā, mainā, patērēšanā un sadalīšanā. Tā var iedalīt tikai tautsaimniecības teoriju.

Tautas pirktspējas dažādos laikmetos ir dažādas, naudas pirktspējas var mainīties. Tācu tagad mainā, apskatot jautā-

ļauds par vērtību un cenu, pieremsim, ka naudas pirktspeja nemainās, ka pastāv zināms konstants cenu līmenis. Kāpēc mēs to darām? Šis pieņemums pagaidām nepieciešams, lai vērtības un cenas problēmas jau pašā sākumā nesarežģītu, lai šās problēmas vienkāršotu un tā būtu vieglāk tas atrisināt. Vēlāk — pēc pietiekamas iepazīšanās — šo pieņemumu atmetīsim un atzīsim īstenībā notiekošo naudas pirktspeju maiņu. Šādi pieņemumi vienkāršošanas nolūka ir nepieciešami, lai pētītu un izprastu tautsaimnieciskās parādības.

Sakarā ar šo jāapskata vēl viens svarīgs jautājums:

vai tautsaimniecība ir iespējami zinātniski nostādīti eksperimenti?

Saimniecisko parādību pētīšana ir viena liela grupā: nav iespējami zinātniski eksperimenti. Taisnība tiem, kas raksta par lieliem un plašiem eksperimentiem, kas ir izdarīti saimnieciskajā dzīvē, piem.: laikrakstos bieži lasam, ka saimnieciskās dzīves kartošanu sauc par eksperimentēšanu. Ļoti bieži Amerikas prezidenta kuzvelta mēģinājumus pārvarēt saimniecisko krīzi sauc par izmēģinājumiem, eksperimentiem. Piemēl šos eksperimentus nav iespējams uzskatīt par zinātniskiem, jo no tiem nav iespējams taisīt zinātniskus slēdzienus. Visur tur, kur ir zinātniski nostādīti eksperimenti, piem.: fizika, eksperimentators tos cenšas izdarīt vienos apstākļos, atstājot kā mainīgu tikai vienu faktoru, bet citi faktori turpretī paliek nemainīgi. Tā nostādot eksperimentu, iespējams spriest, vai šis faktors, kas mainās, ir ietekmējis parādību vai nē un ja ietekmējis, tad kādā mērā. Ņemsim palīga kādu piemēru: teiksim, lauksaimniecība jāatrod, ka ietekmē auzu attīstību fosforskabe. Tādā gadījumā ņem divus vienādus traukus, kurus ir pilnīgi vienāda zeme, ar vienādu sastāvu, vienādu augsu daudzumu; varam sakot, auzas audzē divos traukos pie pilnīgi vienādiem apstākļiem, bet maina vienīgi fosforskabes daudzumu. To rada shēma:

1. $A + B + C + D + F$ zemes sastavs 1. traukā (fosforskabes ir)
 2. $A + B + C + F$ zemes sastavs 2. traukā (fosforskabes nav)
- A, B, C, D, — dažādi faktori,
F — fosforskabe.

Attīstoties auzam, novēro, vai ir kāda starpība starp auzām, kas augušas 1. traukā (kur dots fosforskabe —) un tam auzām, kas augušas 2. traukā (kur fosforskabes nav). Ja šāda starpība ir tad tas cēlonis ir fosforskabe, jo visi citi faktori: A, B, C, D ir palikuši tie paši.

Ja grib izpētīt, pie kāda fosforskabes daudzuma auzas vislabāk attīstās, tad 1. traukā ņem n daļas fosforskabes, bet 2. traukā m n daļas fosforskabes un novēro, ka ietekmē auzu attīstību attiecīgais fosforskabes daudzums. To rada shēma:

1. trauka zemes sastavs

$$1. \quad A + B + C + D + F$$

2. trauka zemes sastavs.

$$2. \quad A + B + C + D + m + n F$$

Tagad pieņemsim, ka arī cits kads faktors butu mainījies, piem.: 1. traukā augošām auzām butu dots mī trums, bet 2. traukā — nē. Starpība šeit jau butu divos faktoros: par rezultātiem jau grūtak spriest. Rezultāti jau ir nedroši, jo nezinām, ka un kādā mērā katrs faktors ietekmēja augsu attīstību.

Varam iedomāties stāvokli, ja visi faktori mainītos, kā tas notiek saimnieciskajā dzīvē, kad tur izved eksperimentus (ka Padomju Krievijā un Am. Sav. Valstīs). Šeit mainās daudzi faktori, tāpēc rezultāti ir dažādi un nevar noskaidrot, kads jeb kādi faktori ietekmējuši saimnieciskās dzīves attīstību. Kuzvelts, lai apkarotu saimnieciskās grūtības ir izdevis iekretum: dažādi iet viena virziena — lai uzlabotu lauksaimnieku

stāvokli, citi otrā virzienā - lai nlabotu strādnieku stāvokli un vēl citi dekrēti - citos virzienos. Tā tad šeit mainīgu faktoru ir daudz. Tāpēc Amerikas tautsaimnieki strīdās, kurš no faktoriem ir tas noteicējs. Par zinātnisku eksperimentu šeit nevar runāt.

Viss tas rāda, ka saimnieciskā dzīve vispar nevar izvest zinātniskus eksperimentus. Tacu nevar ņemt divi blakus dzīvojošas tautas un eksperimentēt ar tām. Ja arī kādiem līdzekļiem eksperimentus izvestu, tad rezultāti bus dažādi, jo katrai tautai ir savas īpatnējās ierāžas, likumdošana, sava dzīves standarts, sava raksturs, kam liela nozīme. Arī divu vienas zemes apgabalu eksperimenti, ja tie tiek izvesti, ir dažādi, jo arī apgabals viens no otra atšķiras gan ar dabas apstākļiem, gan ar ierāžām u.t.t.

Visās dabas zinātnēs, arī psiholoģijā, ir iespējams zinātniskā laboratorijā pētīt, bet tautsaimniecībā tas nav iespējams. Tāpēc tautsaimniecībā ārkārtīgi grūti iegūt tautsaimnieciskās atziņas.

Ja nu zinātniski nostādīti eksperimenti nav iespējami, tad tautsaimnieki meklē citas metodes, ar ko pētīt tas parādības, kas novērojamas saimnieciskajā dzīvē. Kādas citas metodes ir? Viena no tām mēģina domāt vienkāršot problēmu, eliminēt - izņemt laukā pārējos traucējumus un tad novēro apstākļus, lai cik necik spriestu, kāda ietekme ir vienam vai otram faktoram kā tautsaimniecisko parādību cēlonim. Šo metodi sauc par izolētāju metodi.

Šādu ceļu arī mēs bieži iesim. Tas ir tāpēc, lai tas likumības, kas valda saimnieciskajā dzīvē, mēs vieglāk saskatītu un saprastu. Piem.: mēs pieņemam šādos nolukos, ka apskatot vērtību un cenu, ražošanu un sadalīšanu, domāsim, ka naudas pirktspējas nemainas. Pēc tam, kad runāsim par naudu un kojunkturu, saprotams, šo pieņēmumu atmetīsim.

VĒRTĪBA. *u. subjektīvā attiecība pret objektu*

Vērtība nav lietu īpašība, kā tas ir ar smagumu, krāsu u. t.t. Vērtība ir tikai attiecība - vērtētāja subjekta attiecība pret vērtējamā lietu jeb objektu. Vērtība ir viena no tautsaimniecības teorijas problēmām, par ko savā laikā ir notikusi ļoti dzīva domizmaiņa. Tāpēc daudzas tautsaimniecības mācības grāmatās ir gara rinda dažādu uzskatu vērtības jautājumā. Vērtības problēma tautsaimniekus ir interesējusi tāpēc, ka ar vērtības teoriju palīdzību tautsaimnieki ir centušies izskaidrot arī cenu. Paša pēdējā laikā ir vairāki autori, kā zviedru tautsaimnieks Gustavs K a s s e l s (Cassel), amerikāņu tautsaimnieks Irvingš F i š e r s (Fischer) u.c., kas savās tautsaimniecības teorijas grāmatās vērtības problēmu neapskata, uzskatot bieži šo problēmu par tādu, kas neieiecas tautsaimniecības teorijā.

Mēs tomēr raudzīsim apskatīt ievērojamākas vērtības teorijas un tadā kārtībā, kā tās apmēram ir radušas, veidojušas, loģiski spriestu, kā dažādie tautsaimnieki ir viens otru uzskatus pārveidojuši un papildinājuši.

Visas vērtības teorijas iedala divās grupās. 1) objektīvās vērtības teorijas (šeit jāpiezīme, ka "objektīvā vērtības teorija" nenozīmē, ka tās autors būtu bezpartejisks, objektīvs un "subjektīvā vērtības teorija" nenozīmē pretējo, ka tās autors būtu subjektīvs. Izšķirība starp abām teoriju grupām ir citāda).

Objektīvās vērtības teorijas vērtības cēloni meklē pašas lietās, t.i., vērtējamajos labumos, resp. objektos un par vērtības mērītāju uzskata šāus vērtējamos labumus iestrādātā darbu.

Subjektīvās vērtības teorijas meklē vērtības izskaidrojošu vērtētāja subjekta apziņā.

Objektīvās vērtības teorijas ir tas, kas it kā pirmās izstrādājušās, pirmās izveidojušās. Tāpēc par tām vispirms apstāsimies.

Objektīvas vērtības teorijas.

Pie objektīvo vērtības teoriju autoriem ir pieskaitāmi t. s. klasiskās skolas pārstāvji: Smits, Rikardo u.c. Par klasiskās skolas pionieri - pamatlīceju uzskatāms angļu tautsaimnieks

Ādams S m i t s (Smith).

Ādams Smits 1776.g. izdeva slaveno darbu „An inquiry into the nature and causes of the wealth of nations” (Pētījumi par tautu bagātības dabu un tās cēloņiem). Šai darbā, apskatot vērtības problēmu, Ādams Smits nak pie vispārīgas atziņas, ka ir divi vērtības jēdzieni: 1) lietošanas vērtība (value in use) un 2) maiņas vērtība (value in exchange). Smits saka, ka ūdenim ir ļoti liela lietošanas vērtība, bet tam nav nekādas maiņas vērtības, jo pret to neko nav iespējams iemainīt; dimantam turpretī ir liela maiņas vērtība, bet tam nav lietošanas vērtības. Smits šo parādību izskaidro tā, ka nepieciešamas divi lietas, lai kādam priekšmetam būtu maiņas vērtība: 1) derīgums (tās ūdenim ir) un 2) šaurība (tās ūdenim trūkst). Vairāk par lietošanas vērtību Smits nerunā, bet pāriet uz maiņas vērtību.

Par maiņas vērtību tautsaimniecība sauc spēju iemainīt citus saimnieciskus labumus. Tādam lietam, kam šas spējas nav, nav nekādas maiņas vērtības.

Par cenu sauc maiņas vērtību, izteiktu naudā. Pirms iesim tālāk, atzīmēsim, ka jāpatur prātā šī starpība starp maiņas vērtību un cenu: cena ir tā pati maiņas vērtība, bet izteikta naudā. Starpība ir tāda, ka vispārējais cenu līmenis var celties, visas preces cena var trīskāršoties vai samazināties trīskārtīgi, bet visu šo mantu vērtība nevar tik strauji mainīties. Var mainīties arī priekšmeta vērtība viena pati. Maiņas vērtība ir tācu attiecība, kādā saimnieciskie labumi var tikt mainīti.

Maiņas vērtības jautājumā Smits šķir primitīvos saimnieciskos apstākļus, saimniecību no attīstītas saimniecības. Primitīvie saimnieciskie apstākļi, ka Smits domā, ir tādi, ka 1) zeme nav pārgājusi privāta īpašumā, t.i., zeme ir iegūstama par brīvu un 2) kapitāls ir uzkrājies mazos daudzumos vai arī nemaz, kādēļ ar to var nerēķināties. Attīstītā saimniecībā turpretī zeme ir privātipašums un kapitāls ir uzkrājies lielos apmēros. Pirmatnējā saimniecība, t.i., kur zeme nav pārgājusi privātipašumā un kapitāls uzkrājies mazos apmēros, pēc Smita domām, maiņas vērtības noteicēji ir iestrādātais darbs. Ja šāda pirmatnējā saimniecība bebra nomedīšanai ir vajadzīgs divriež vairāk darba kā viena brieža nomedīšanai, tad maiņas attiecības starp šiem medījumiem būs kā 1:2, t.i., 1 bebra maiņas vērtība vienlīdzīga divu briežu maiņas vērtībai jeb par 1 bebru var iemainīt 2 briežus.

Attīstītā saimniecība turpretī Ādams Smits rēķinās arī ar to, ka zeme ir privātipašums, par brīvu nav iegūstama un ka uzkrājies kapitāls, kas līdzdarbojas ražošanā. Šādos apstākļos, pēc Ādama Smita domām, vērtību vairs nenosaka vienīgi darbs, bet arī zeme un kapitāls. Tādā kārtā iznāk, ka šādos saimniecības apstākļos, pēc Smita domām, vērtību nosaka ražošanas izmaksas. Jāpiezīmē, ka Smits min kā iestrādātā darba daudzumu, tā arī to darba daudzumu, ko iespējams pret mantu iemainīt. Par labāko vērtības mēritāju Smits uzskata to darba daudzumu, ko pret attiecīgo mantu ir iespējams iemainīt. Bet iestrādāto darba daudzumu viņš uzskata par vērtības cēloni.

Līmējoties uz cenu Ādams Smits šķir tirgus cenu no nomiņālās (dabiskās) cenas. Tirgus cena, pēc viņa domām, ir atkarīga no pieprasījuma un piedāvājuma dotā laikā un dotā vietā. Bet aiz šīs tirgus cenas, pēc viņa domām, ir nomiņālā jeb dabiskā cena, ap ko tad tirgus cena itka svārstās. No kā atkarīgā nomiņālā cena? Tā, pēc Smita domām, ir atkarīga no attiecīga priekšmeta maiņas vērtības, t.i., ke primitīvā saimniecībā šī nomiņālā cena ir atkarīga no iestrādāta darba, bet attīstītā saimniecībā no ražošanas izmaksu lieluma, jo šeit jāņem vērā arī atlīdzība kapitālam un dabai. Bet cik liela šī atlīdzība un kā izpētīt to - Smits nav pietiekami noskaidrojis un

Smita darbu talak turpināja cits angļu tautsaimnieks

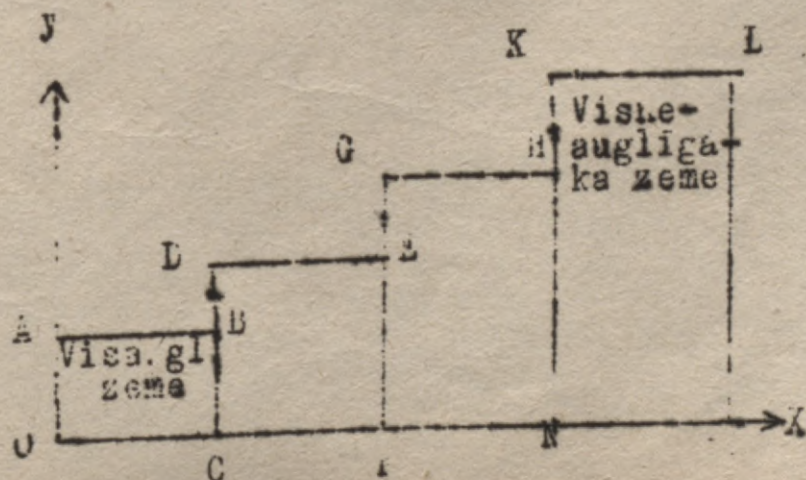
Rikardo un i k a r d o.

Rikardo pēc nodarbošanās bija bīržas spekulants, bet vēlāk nodevās tautsaimniecisko problēmu studijām. Rikardo ir abstraktās metodes radītājs tautsaimniecībā. Tā ir tā pati metode, par ko mēs runājam šās nodaļas sākumā (t.i., izolētāju metode). Tautsaimnieki šo abstrakto metodi lieto tāpēc, ka tautsaimniecība, kā redzējam, nav iespējami zinātniski eksperimenti. Pielietojot šo abstrakto metodi, Rikardo iziet no atsevišķiem, vienkāršiem izteiksmēm un premisām un no tām loģisku slēdzienu ceļā, veidina atvasināt savas teorijas pamatdomas.

Jautājums par vērtību Rikardo šķīr visus priekšmetus 2 grupās: 1) brīvi pavairojamus jeb brīvi reproducējamus priekšmetus, ko cilvēkam iespējams ražot tik, cik viņam patīk, un 2) priekšmetus, kuru n.v. iespējams pat patikas lielos daudzumos producēt; tie ir priekšmeti, kuru daudzums ir ierobežots. Pielietojot šiem priekšmetiem pieder vecu maksimāliem gēlām, veci viņi n.v. reti priekšmeti. Rikardo ir tāss domas, ka šo reti sastopamo jeb šauru priekšmetu daudzums ir samēra mazs, šo priekšmeta reālas vērtības parāda ir šaurība un šo priekšmetu cena atkarīga no pieprasījuma un piedāvājuma.

Turpretī brīvi pavairojamu priekšmetu mainas vērtība, pēc Rikardo domām, ir atkarīga no iestrādātā darba daudzuma un tikai no tā. Kapitālu Rikardo uzkata par saražoto ražošanas līdzekli, ko radījis darbs, tāpēc atlīdzību ražošanā pielietotam kapitālam, par ko runāja Smita, Rikardo reducē gluži vienkārši atpakaļ uz darbu. Bet kā ir ar atlīdzību zemei? Šai jautājumā Rikardo meklē jaunu viedokli. Rikardo domas šai punktā mēs varam vienkāršoti atstāt tā: katra valstī, katra zemē ir zināmi ļoti auglīgi apvidi. Šādos ļoti auglīgos apvidos, pēc Rikardo domām, par saražoto labumu mainas ceļā ir iespējams sapemt ienākuma daudz vairāk nekā izmantots darbs, kas šai produktā iestrādāts. Kā šeit izskaidot Adama Smita atzinumu, ka nomiņalo cenu nosaka ieguldītais darbs. Rikardo to atrisina tā, ka viņš liek lasītājam atstāt šos auglīgos laukus un spiež viņu pievērsties neauglīgiem laukiem. Attiecībā uz latviju tas būtu: lasītājam nevajadzētu domāt par Zemgales līdzenuma laukiem, bet gan par Ventspils iurmalu neauglīgo zemi. Rikardo pēc tam pēti kādi ir apstākļi neauglīgos laukos. Izrādās, ka tur nomiņālā cena saskan ar ieguldīto darbu. Produkta cena šai gadījumā atlīdzina upurus, kas tai (produktā) ielikti iestrādātā darba veidā un atlīdzina vienīgi tos. Tagad jautājam, kas ir tā starpība, ko auglīgākas zemes lietotājs saņem par saviem produktiem vairāk nekā neauglīgākas zemes īpašnieks, kas ar pulēm saņem atlīdzību vienīgi par savu darbu. Šo starpību Rikardo nosauca par zemes renti. To nav radījis cilvēka darbs. Zemes rente ir pārpalikums, kas palicis pāri, atskaitot upurus. Ilustrēsim teikto ar parīs diagrammam.

Pienāmsim, ka mēs zinātu, cik daudz darba, mērojot to ar stundām, ir vajadzīgs dažādās saimniecībās, lai saražotu 1 kvintālu kviešu. Tad mēs dabūtu šādu ainu: mēs redzētu, ka visauglīgākā zemē darba ieguldīts būs vismazāk, bet visneauglīgākā zemē - visvairāk. Diagramma tas butu tā:

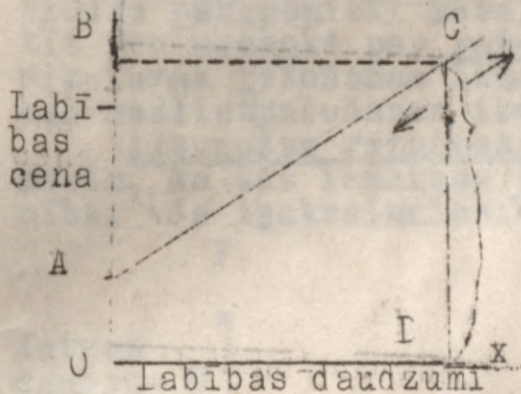
Pienāmsim, ka laukums JABC apzīmētu to darba daudzumu, kas nepieciešams 1 kvintāla kviešu saražošanai visauglīgākā zemē, laukums GHIJ - darba daudzumu, kas nepieciešams saimniecībā, kur zeme jau nav tik auglīga, u.t.t., kamēr laukums KLM apzīmē

mā to darba daudzumu, kas nepieciešams 1 kvintāla kviešu ražošanai visneauglīgākā zeme.

Šī diagramma rāda attiecību starp diviem lielumiem: 1) lietoto darba stundu daudzumu un 2) iegūto labumu daudzumu (visos gadījumos ir viens - mēs pieņemam 1 kvintālu kviešu). Tā nerāda to, vai ražotais produktu pārdos vai patērēs pats va saimniecība.

Mēs pieņemsim, ka ražošana šai gadījumā notiek tirgum, pārdošanai. Rikardo domā, ka pārdojot labību iegūta cena sedz tā zemes gabala izmaksas, atlīdzinot par darbu, kas nepieciešams šai zemes gabala apstrādāšanai.

Vienkāršošanas nolūkā savā iepriekšējā diagrammā pakāpe atvietosim ar taisnu līniju un pārveidojot, dabūsim šādu jaunu diagrammu:

cena par 1 kvintālu kviešu, kas atlīdzina darbu uz visšķītkākās zemes.

Šī diagramma rāda, ka cenai par 1 kvintālu saražotas labības jābūt tik augstai, lai tā atlīdzinātu darbu uz visšķītkākā zemes gabala. Ja cena noslīd zemāk, tad visšķītkākais zemes gabals netiek apstrādāts, bet apstāda labāku, kur cena sedz darbu. Ja turpretī cenas celas, tad sāk ražot labību arī uz sliktāka zemes gabala.

Cenu par labību saņems ne tikai sliktākās zemes īpašnieki, bet arī visi pārējie, kam zeme labāka, saņems to pašu cenu. Visas pārdošanas labības kopsumma mūsu diagrammā līdzinās laukam OBCD. Daļa no tās aiziet kā atlīdzība par ieguldīto darbu tā būs OACD. Bet daļa ABC ir tā, ko Rikardo sauc par zemes renti.

Uz attiecīgas robežas ir atrodams tas punkts, kur nosaka iestrādātais darbs, pie kura Smits apstājas primitīvā sabiedrībā. Ir iespējams, pēc Rikardo domām, teikt, ka nevis zemes rente ietekmē cenu, (kā domāja Smits), bet otrādi - cenu augstums, uz neauglīgākas zemes patērētais darbs ietekmē zemes renti. Ja Rikardo atrisināja šo problēmu.

Šo jautājumu šoreiz ļoti vienkāršoti apskatījām. Tuvāk runāsim mācībā par sadalīšanu. Visus jautājumus, kas ir saistīti ar šo, mēs neapskatīsim, jo mums ir no svara tikai redzēt, kā klasiskās skolas pārstāvji veidoja teorijas par vērtību.

Rikardo, kā redzējām noskaidroja jautājumu par zemes renti jeb par atlīdzību zemei, ko pacēla Ad. Smits. Vēl palika jautājums par kapitāla renti, kapitāla augliem, atlīdzību par kapitāla lietošanu. Kā iznāk, kā to uzskaidrot, ja divi priekšmeti, kuros ieguldīts vienlīdzīgs darba daudzums iegūst dažādu cenu. Piem.: viena cilvēka 1 dienas darbs pie alumīnija izgatavošanas rada vērtīgāku produktu nekā 1 cilvēka 1 dienas darbs pie malkas skaldīšanas. Pie šā jautājuma noskaidrošanas strādāja cits klasiskās skolas pārstāvis - Senjors.

11. lekcija, nolasīta 1937.g.22.okt. *gaidīšanas*

Senjors (Nassan William Senior), *upuris*

Rikardo darbu turpināja. Senjors bija tautsaimniecības profesors Oksfordā. Senjors aizrāda, ka nav visai pareizi uzskatīt iestrādāto darbu par vienīgo reālo upuri, kas cilvēkam jānes ražošanā. Sai ziņā viņš nepiekrīt Smitam un Rikardo. Ražošanā ir jārekinās arī ar otro upuri, ar upuri, kas saistīts ar gatava produkta gaidīšanu, jo gatavais produkts nerodas tūlīt. Dzīvodams „moraliska laikmeta”, Senjors šim otrajam upurim ir devis jēdzienu, kam ir zināma morāla pieskaņa, - abstinance jeb atturība. Par šī termina izvēli daži autori pārmet

Senjoram. Mēs tautsaimniecības teorijā to sauksim par gaidīšanas upuri jeb gaidīšanu. Tautsaimniecisko parādību izpratnes nolukos Senjors nem vēra arī laiku, laika momentu, jo gaidīšana ietver sevī laiku. Senjors ar laika momentu, ar laika pali-
dzību ir izskaidrojis otro problēmu, ko Smits nenoskaidrotu atstāja saviem pēctēciem. Šie trīs vīri: Smits, Mikardo un Sejors reprezentē trīs visai svarīgas stadijas klasiskas skolas vērtības teorijas izveidošana.

Lžons Stjuarts Milla

Millu mēs varam uzskatīt kā klasiskas skolas vērtības teorijas pabeidzēju. Viņš ir tikai savienojis kopā un formulējis to kas veikts pirms viņa. Mills pats deklarē, ka pie tā, ka izveidots pirms viņa, viņam nav bijis ko pielikt. Savienojot kopā agrāko autoru mācības, Mills nonāk pie ražošanas izmaksām kā dominējošiem elementiem vērtības izskaidrošanā. Klasiskas skolas pakāpeniski izveidoto vērtības teoriju mēs varam uzskatīt jeb nosaukt par ražošanas izmaksu teoriju. Vēlāk apskatīsim tuvāk ražošanas izmaksas un iedalīsim tās sīkāk. Tāpat tikai mazliet ražošanas izmaksas, pēc Milla, ir trejādas:

1) augošas ražošanas izmaksas. Vienkāršojot jautājumu domāsim, ka šās izmaksas galvenā kārtā ir sastopamas lauksaimniecībā. Ja lauksaimniecība uz zināma zemes gabala cenšas palielināt ražošanu, tad kat-

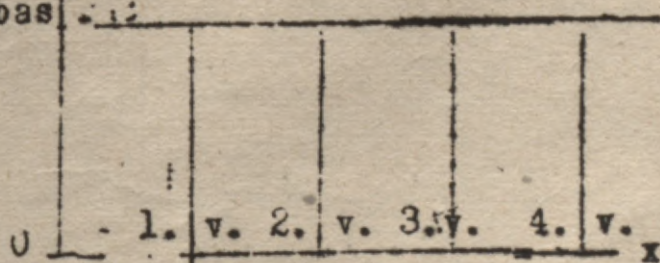

ra klatpienakušā produkta daudzuma ražošanas izmaksas kļūst arvien lielākas un lielākas, t. i., pieaug. Teikto var attēlot schēmātiski. Schēmā uz abscisas ox attēlosim ražota priekšmeta daudzuma vienības, piem.: kvintalus kviešu, bet uz ordinātes oy - katras ražota priekšmeta daudzuma vienības ražošanas izmaksas, piem.: kvintāla kviešu ražoša-

nas izmaksas. Ja uz zināma zemes gabala saražo 1 kvintālu kviešu, tad šo kvintālu kā vienu vienību attēlo uz x - ass (A). Šī kvintāla kviešu ražošanas izmaksu attēlo uz y - ass (C). No abiem punktiem dabūjam grafisko attēlu (E). Ja uz šī paša zemes gabala saražotu 2 kvintalus kviešu, tad 2. kvintāla ražošanas izmaksa bus lielāka (D). Šoreiz attēlojot dabūjam punktu F. Tā ņemot vairākas ražotā produkta daudzuma vienības un attēlojot tās, dabūsim vēl citus punktus. Visus šos punktus savienojot dabūjam zīd, kas izsaka augošas ražošanas izmaksas. Tā tad schēmā redzam, ka jo vairāk ražo, jo izmaksa dārgāk.

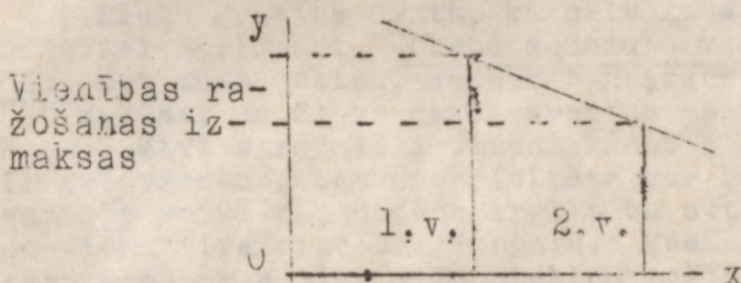
2) konstantas izmaksas. Pēc Milla domām šās konstantas izmaksas esot verojamas amatniecībā. Ja, piem., kāds galdu-
nieks grib dubultot savu ražošanu, piem., divu galdu vietā grib ražot četrus, tad ražošanas izmaksas uz vienu vienību paliks tās pašas, kādas bija agrāk, paliks konstantas. Schēma:

Katras daudzuma vienības ražošanas izmaksas

Ražotā priekšmeta daudzuma vienības.

3) krītošas izmaksas. Pēc Milla domām krītošās izmaksas ir saistītas ar rupniecību. Ja kādā fabrikā, piem., grib ražot

45. lpp.
tot savu produkciju, pēc Milla domām, ražo priekšmeta ražošanas būlētaka. To rāda shēma:

Šī izmaksu problēma ir ļoti svarīga tautsaimniecības teorijā. Tāpēc tuvāk un dziļāk tās izpētīsim vēlāk, kad būsim iepazinušies ar jautājumu par cenu un cenu veidošanos. Seit apmierinājamies ar Milla domu atstāstījumu.

Sakarā ar klasiskās skolas vērtības teoriju jāapskata klasiskajai skolai tuvu stāvošā tautsaimnieka domas šai jautājumā. Šis tautsaimnieks ir

Kārlis Marks (Marx).

Kārļa Marksa uzskats ir lielā mērā līdzīgs, radniecīgs Rikardo uzskatam. Runājot par maiņas vērtību, Markss spriež tā:

jādivas mantas apmaina vienu pret otru, tad abās šais apmainītajās mantās vajaga atrasties, slēpties kaut kam kopīgam. Kas var būt kopīgs abām šām mantām? Pēc Marksa domām, kopīgas nevar būt mantu dabiskās īpašības, jo tās katram priekšmetam ir savādākas. Šis kopīgais visām lietām, visiem maiņas priekšmetiem ir tas, ka visi šie priekšmeti ir darba produkts. Darbs, iestrādātā darba daudzums tapēc nosaka tas attiecības, kādās priekšmeti tiek apmainīti. Darbs ir tas, kas materiāli zējas, saimnieciskos labumus, pie tam tikai cilvēka darbs.

Šo darba daudzumu, kas nepieciešams viena vai otra priekšmeta ražošanai, var mērīt ar to sabiedriski nepieciešamo darba laiku jeb darba ilgumu, kas ir nepieciešams, lai attiecīgo priekšmetu pagatavotu.

Kas ir sabiedriski nepieciešamais darba daudzums jeb ilgums? Marksa izpratnē tas ir tas darba daudzums jeb ilgums, kas nepieciešams zināma priekšmeta ražošanai ar sabiedrības rīcībā esošiem normāliem ražošanas līdzekļiem un ar sabiedrībā pastāvošo vidējo izveicību un vidējo darba intensitāti. Sarežģītu darbu Markss uzskatu kā atkārtotu vienkāršu darbu. No darba viņš neizslēdz arī garīgo darbu un uzņēmēja darbu.

Kritiski novērtējot, jāpiezīmē, ka minētais autors neņem vērā šaurību, kas ļoti svarīga jautājumā par vērtību. Markss neņem vērā arī vajadzību intensitāti, kas arī jo lielā mērā kā vēlāk redzēsim, ietilpst cilvēka vērtējumos. Ja neņem vērā šaurību, tad nav iespējams izskaidrot daudzu priekšmetu vērtību. Piemērs: kā izskaidrot apbūves gabalu vērtību lielpilsētās, jo lielpilsētās apbūves laukumu vērtība ir ļoti augsta? Šo apbūves laukumu vērtība pat ceļas, kaut gan šais apbūves laukumos gandrīz nemaz nav ieguldīts cilvēka darbs. Saurību ir viegli radīt arī cilvēkiem pašiem un cilvēki to dara, lai kāpinātu maiņas vērtību. Piemēram, smagās krīzes laikā, lai uzlabotu lauksaimnieku stāvokli A.S.V. prezidents Rūzvelts bija ieinteresēts pacelt lauksaimniecības produktu maiņas vērtību. To centās panākt, samazinot ražošanu. Tāpēc zemkopības ministrs slēdza līgumus ar lauksaimniekiem: nomāja no tiem zemes gabalus ar noteikumu, ka lauksaimnieki tos nedrīkst apstrādāt. Tā Amerikā radīja pastāvīgu šaurību un kāpināja lauksaimniecības produktu maiņas vērtību. Arī citu piemēru daudz. Ar Marksa teoriju šo maiņas vērtības maiņu nav iespējams izskaidrot. Tāpēc Markss zināmā mērā ir mainījis maiņas vērtības jēdzienu. Markss deklarē, ka iepriekšējā gadījumā ir augusi produkta maiņas vērtība, bet istā vērtība ir palikusi tā pati. Tā tad Markss cenšas izskaidrot citu vērtību, bet nevis to, ko visi tautsaimnieki izskaidro.

Lielā grūtība ir tā, ka cilvēka darbs daudzums piemēri nepieciešams precīzai mērīšanai. Darba daudzums var mērt ar laiku, ar darba stundām, bet mums jāzina, ka laiks neizsaka: 1) darba intensitāti, kas var būt dažāda, un 2) ne mazāk svarīgo apstākli - darba efektivitāti. Piem., divi strādnieki strādā kādās 8 stundās, viņu darba intensitāte ir arī vienāda, bet efektivitāte var būt ļoti dažāda, jo strādniekiem var būt veiklība, dažāda izglītība u.t.t. Šeit jāpiemin kāds gadījums no viena tirāzniecības žurnāla. Kādā fabrikā sabojājās mašīna. Meistars kopā ar dažiem strādniekiem mašīnu laboja ilgaku laiku, bet izrādījās, ka to izlabot tomēr nebūs iespējams. Tāpēc iesaistīja speciālistu. Tas pazina labi mašīnu, atrada vainu, piesita pāris reizes ar āmuru vajadzīgā vietā un mašīna izlabota. Kad viņam jautāja, cik jāmaksā, viņš atbildēja: "Ls 50.-". Fabrikas direktors bija ļoti pārsteigts, ka par 2 āmura piesitieniem jāmaksā Ls 50.-. Lika speciālistam uzrakstīt rēķinu. Viņš arī uzrakstīja: 1) par 2 āmura piesitieniem Ls 1.- un 2) par zināšanu, kur sist - Ls 49.-. Šis piemērs rāda, ka ikdienas dzīvē darba efektivitāte ir dažāda. Ko strādnieki, kas lietu nepazīst, neizlaboja dažas stundas grūti strādādami, to speciālists paveica dažās minūtēs. Darba efektivitāti noskaidro ar psihotehnikas palīdzību, bet pa to runāsim vēlāk.

Redzam, ka šī teorija samērā nepilnīga, ar to nav iespējams izskaidrot ļoti daudzu saimniecisko labumu maiņas vērtību.

Subjektīvā vērtības teorija.

Tagad skatīsim vērtības jautājumu no cita viedokļa, no subjektīvās teorijas viedokļa. Ar šo viedokli vērtības jautājumam tuvojās tie tautsaimnieki, kas ir subjektīvās vērtības teorijas pārstāvji: t. s. austriešu skolas pārstāvji: E. E. M. B. A. V. E. R. K. S. (Böhm - Bawerk) u.c.

Atstāsim 1) jautājumu par to, ka ražošanas izmaksas ir vērtības noteicējas un 2) pagaidām neapstāsimies pie maiņas vērtības, bet

mēģināsim izpētīt atsevišķa cilvēka vērtību, tos pamatus, kas noder atsevišķai personai, atsevišķam cilvēkam, kā tas vērtē saimnieciskos labumus. Tam varētu iebilst, ka tautsaimniecības jeb sociāl-ekonomijas teorija ir mācība par saimniekotāju sabiedrību un nevis par saimniekotāju - individu, tāpēc apstāšanās pie atsevišķa individa ir lieka un nevajadzīga. Tomēr jāpievērš, ka saimniekotāju sabiedrība, kā redzējām, sastāv no atsevišķiem uzņēmumiem un atsevišķām mājturībām. Bez tam - būs daudz vieglāk saprast maiņas problēmu starp vairākām mājturībām un vairākiem uzņēmumiem, ja sākam aiziesim prom no tirgus un mēģināsim izprast, kā vērtē atsevišķa saimniekotāju sabiedrības vienība atsevišķa izolēta mājturība. Šāda atsevišķa mājturība nebūt nav tikai rīcība, kas iegūta vienkāršošanas ceļā, lai izprastu tās likumības, kas pastāv saimniekotāju sabiedrībā. Šādas izolētas, pašpietiecīgas mājturības ir eksistējušas un saimniecības vēsture tās pazīst. Šādas mājturības bija arī mūsu dzimtenes lauku saimniecības vēl nevisai senā pagātnē. Tādām mājturībām, kas sastāvēja vai sastāvēja no vienas vai vairāku personām, visu dzīvē nepieciešamo ražoja šīs mājturības locekļi paši. Maiņa tur maz attīstīta. Šādos apstākļos atsevišķu priekšmetu vērtība būtu atkarīga no tā, cik liela ir šiem priekšmetiem nozīme mājturības locekļu vajadzību apmierināšanas nolūkos. Tā būtu šo priekšmetu saimnieciska vērtība.

Lai izskaidrotu saimniecisko vērtību šādā mājturībā, mums vispirms karte būtu jāstājas uz

derīguma jēdzienu, ar ko jau iepazināties ievārdodaļā par pamatjēdzieniem. Lai kādam priekšmetam būtu nozīme cilvēka vajadzību apmierināšanā, nepieciešams lai šim priekšmetam būtu derīgums. Atcerēsimies arī to, ko noskaidrojām, kad runājām par cilvēka vajadzībām. Tur mēs redzējām, ka pakāpeniski apmierinot cilvēka vajadzības, pakāpeniski samazinās šo vajadzību intensitāte jeb - jo lielāka daudzuma cilvēks iegūst vienu vai otru saimniecisko labumu, šī saimnieciskā labuma derīgums kļūst arvien mazāks un mazāks.

Sākot ar to jautāsim: ja kāds cilvēks vērtēs kādu priekšmetu, no kura viņam ir daudzas vienības, kura no tām būs izšķiroša šī cil-

Austriešu skola raksturo, ka priekšmeta vērtība, atkarīgā no tā marginalās derīguma vērtības.

vērtējumā?

Lai šo jautājumu vieglāk noskaidrotu, ņemsim kādu konkrētu piemēru - Iedomāsimies, ka kāds taisās precēties jeb tautsaimnieka valodā runājot - grib likt pamatu jaunai mājturībai, jaunai saimnieciskai vienībai. Šī jaunā mājturība, kuras līdzekļi - patēriņa fonds - sākumā var sastāties visdažādākā veidā, sāka izlietot savu patēriņa fondu, lai ar tā palīdzību iegūtu patēriņa un lietošanas priekšmetus, kas vajadzīgi šai mājturībai. Pieņemsim, ka šai mājturības apgādāšanas darbā nonāk līdz jautājumam par krēsliem. Viens krēsls ir nepieciešams mājturības galvam, otrs - nama mātei: ar šiem diviem krēsliem mājturība parasti nevar apmierināties. Tāpēc tā pirks vēl dažus krēslus, kur varētu sēdēt draugi, kad tie atnāk. Pie kuŗu krēsla mājturības galva apstāsies jeb kuŗu krēsls pēc skaita būs tas, ko mājturības galva iegādāsies ka pēdējo. Pēdējais krēsls pēc skaita būs tas, kuŗa derīgums tikko atsvērs tos upurus, kas jānes, lai to iegādātos. Pirmajam krēslam derīgums būs vislielākais, otrajam - arī samērā liels, trešajam - var gadīties ievērojami mazāks, ceturtajam - vēl mazāks u.t.t. Tā pērkot pamazām nonāks līdz vienam zināmam krēslam (pēc skaita vienaļga kuŗš), pie kuŗa apstāsies un pādomās: vai tas derīgums, ko iegūs no šī krēsla, atsvērs tos upurus, kas vajadzīgi tā iegādāšanai? Citiem vārdiem sakot, pardomas, vai šis krēsls atsvērs tos mājturības fonda līdzekļus (kas vajadzīgi šī krēsla iegādei), par kuŗiem iespējams iegūt citus priekšmetus. Šis pēdējais krēsls atrādīsies uz robežas, aiz kuŗa tālākos krēslus mājturība neiegūs nepirks. Šī pēdējā krēsla derīgumu mēdz saukt par

marginālo jeb galējo derīgumu, arī par robežderīgumu.

Tā tad turpmāk par

marginālo, galējo jeb robežderīgumu mēs sauksim to derīgumu, ko spēj dot zināma krājuma pēdējā vienība.

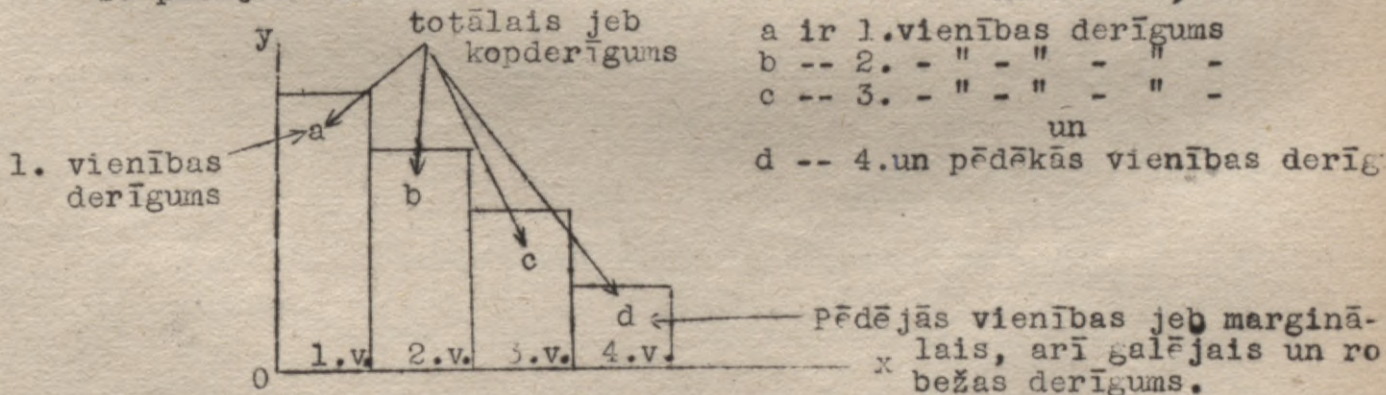
Marginālais jeb galējais derīgums ir jāšķir no t.s.

totālā jeb kopderīguma, jo

totālais jeb kopderīgums ir visu krājumā ietilpstošo vienību derīgumu summa.

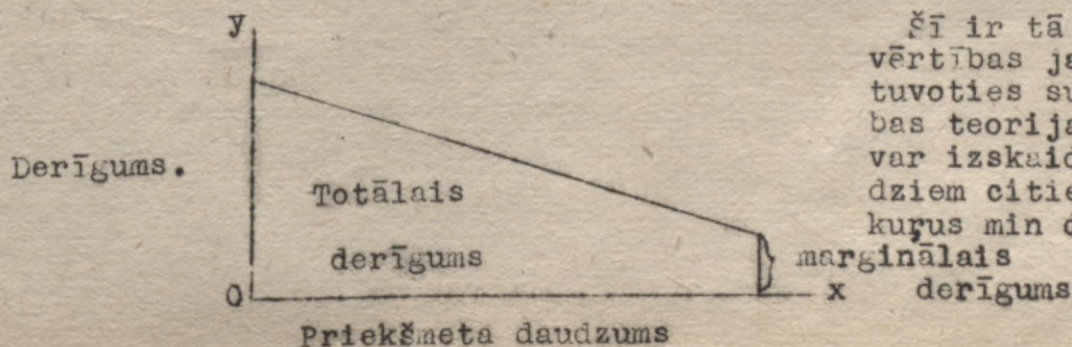
Šo piemēru var ilustrēt ar šādu schēmu:

Atzīmēsim, ka

Kā redzam, robežderīgums jeb marginālais derīgums ir d , bet totālais jeb kopderīgums ir visu vienību derīgumu summa, t.i., $a+b+c+d$. Tāpēc no svara vienmēr šķirt marginālo derīgumu no totālā derīguma.

Jo mazākas priekšmeta vienības ņemsim, jo "trepes" attēlā kļūst mazākas, līdz beidzot "trepju" līnija pārveidosies nepārtrauktā līnijā. Iespējams, ka totālais tā marginālais derīgums attēlojas tāpat kā attēlojas krītoša intensitāte vajadzībām - ar nepārtrauktu slīpu līniju, kas var būt taisna vai līka (mēs vienkāršības labad to zīmēsim taisnu):

Šī ir tā pieeja ar ko vērtības jautājumam mēģinoties subjektīvās vērtības teorijas. Šo pieeju var izskaidrot arī ar daudziem citiem piemēriem, kurus min dažādas

dažādas tautsaimniecības grāmatas. Tās minētais ievērojamais austriešu tautsaimnieks Bēn - Eaverks, kas ir viens no redzamākiem subjektīvo vērtības teoriju izveidotājiem, min kā piecu šādu idillisku stāstu par kāda vientuļā kolonistu. Kādam vientuļam kolonistam ir 4 maisi labības no kuņiem

1. maisu viņš izlieto maizes cepšanai,
2. maisu - lopu barošanai,
3. maisu - alus brūvēšanai un
4. maisu - dziedātāju putnu barošanai.

Ja šim kolonistam labība ir pietiekoši daudz, tad tās vērtību viņš apsver pēc tā prieka, kādu viņam sagādā pieradinātie putni, kurus kolonists baro no ceturta maisa. Ja kolonistam ceturta maisa nav, t.i., viņa rīcībā ir trīs maisi, tad dziedātāju putnu barošanai kolonistam labības nav, bet visas citas vajadzības viņš apmierinās. Tas derīgums, ko šim kolonistam sagādā pēdējais labības maisis, ir marginālais derīgums. Šo derīgumu kolonists pieraksta visiem citiem maisiem, jo pēdējo maisu var atvietot ar kuņu katru citu labības maisu. No šejienes svarīgs secinājums:

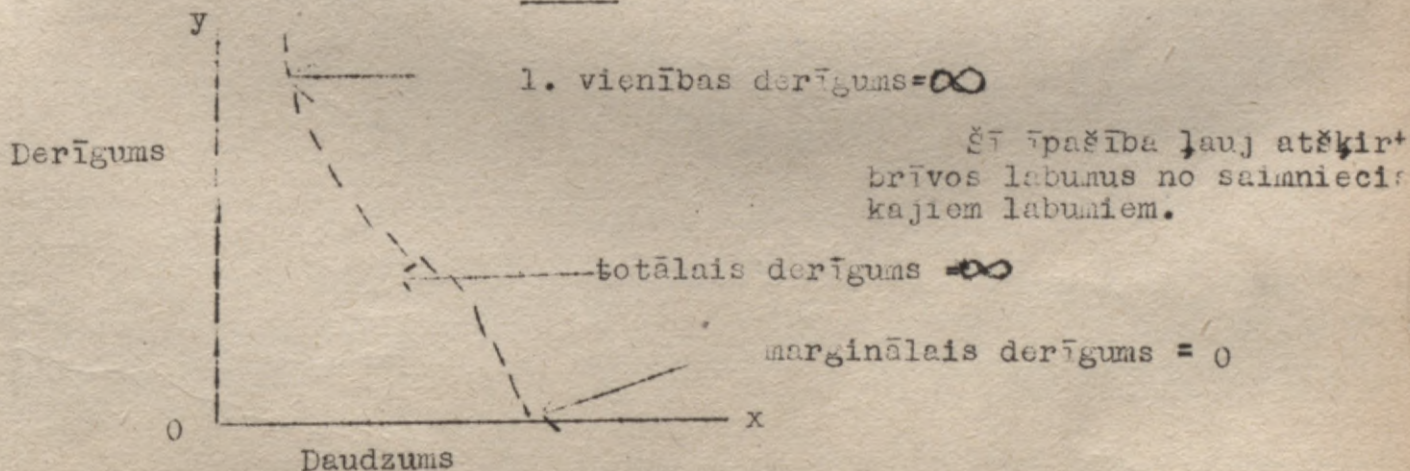
pie labuma vērtības izšķirošais nav visa krājuma totālais jeb kopderīgums, bet gan pēdējās vienības derīgums jeb robežderīgums.

Šis secinājums par robežvienības derīgumu jeb marginālo derīgumu ir svarīgs mūsu tālākās pārrunas.

Nesim piemēru ar ūdeni. Ja mēs vērtējam to ūdeni, kas ir mūsu rīcībā, tad mēs absolūti nepņemam vērā totālo derīgumu. Ūdens totālais derīgums jeb kopderīgums ir bezgalīgi liels, bezgalīgi liels tāpēc, ka no ūdens ir atkarīga dzīvība un bez ūdens tā nemaz nav iespējama (vismaz zemes apstākļos). Ja vērtējot gribam atrast arī ūdens marginālo derīgumu, tad izrādās, ka tas ir bezgalīgi mazs, līdzinās nullei. Marginālais derīgums = 0, z.n., ka ūdens daudzums mūsu, kas dzīvojam mērēnā klimatā, ir tik liels, ka izlietotais spainis nevar ietekmēt mūsu labklājību, mūsu labsajūtu. Jau agrāk redzējām, ka ūdens ir brīvs labums, nevis saimnieciskais labums. Ņemot visu to vērā brīvos labumus var definēt tā

brīvie labumi ir tādi labumi, kuņu marginālais derīgums ir = 0 bet totālais derīgums var būt bezgalīgi liels.

Attēlosim ūdens derīguma līkmi:

12.lekcija, nolasīta 1937.g. 27.okt.

Tagad atcerēsimies to, ko teica Ādams Smits par vērtību, iedalot to lietošanas un maiņas vērtībā. Ja tālāk pārdomāsim Smita piemēru par ūdeni un dimantu, tad redzēsim, ka attiecībā uz ūdeni Smits, teikdams, ka ūdenim ir liela lietošanas vērtība, ir ņēmis vērā totālo derīgumu, bet attiecībā uz dimantu, teikdams, ka tam ir liela maiņas vērtība, ir ņēmis vērā marginālo derīgumu. Tāpēc pateicoties šim apstāklim, iespējams teikt ka ūdenim ir augsta lietošanas vērtība, bet maza maiņas vērtība. Tas ir visai interesants piemērs tam, kā tas bijis arī ar Smitu, kā var nonākt pie slēdzieniem, no kuriem jāizsargājas. Vēlreiz jāpaskaidro, ka diskusijas sākmā jānoskaidro lietojamo jēdzienu nozīme.

Mēs redzam, ka apstājoties pie krājuma atsevišķo vienību vērtības, mēs vienkāršojām vērtības problēmas izpratni nekā, ja apstājamies pie visa krājuma jeb totālā derīguma. Tā tad marginālā derīguma viedoklis dod iespēju labāk formulēt vērtības un vērtēšanas pamatlikumības nekā Smita jēdzieni: derīgums un šaurība. Marginālā derīguma jē-

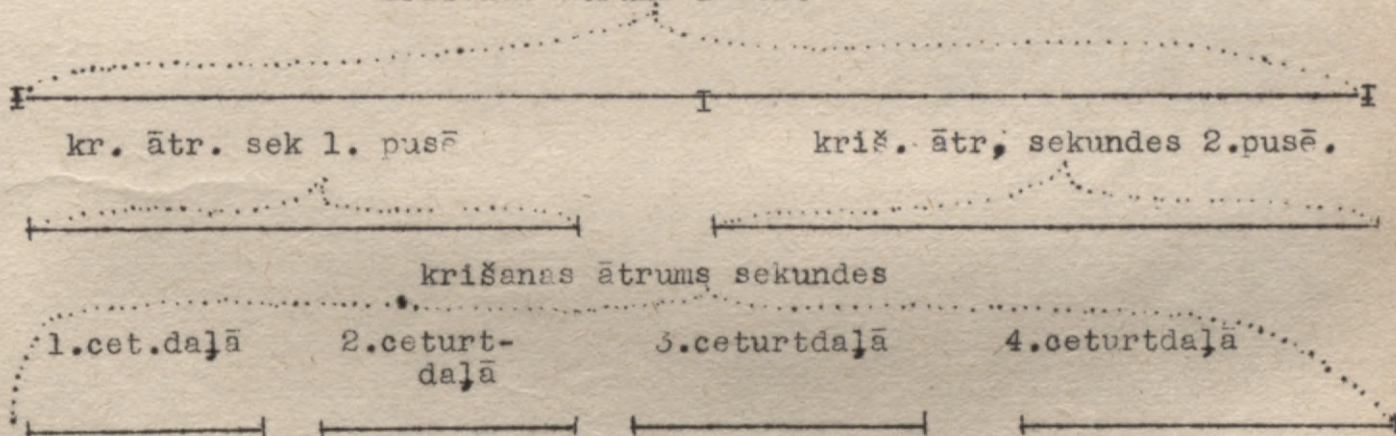
dziens sakausē it kā kopā abus šos jēdzienus: derīgumu un šaurību vienā jauna jēdziena. Tādā kārtā - ja mēs runājam par robežderīgumu, tad robežderīgums lielāks par 0, t.i., šai lietai ir abas minētās īpašības: derīgums un šaurība, jo šaurību lietojam attiecībā pret vajadzību, kuras apmierināšanai minēto lietu izlieto. Šis marginālais derīguma jēdziens ir ārkārtīgi liela nozīme ekonomisko parādību izpratnē. Vēlāk redzēsim daudzus dažādus gadījumus, kur saimnieciskās parādības ir viegli izskaidrojamas ar šī jēdziena palīdzību. Piem., sastopams arī marginālais strādnieka jēdziens.

Pārrunāsim Rikardo mācību īstenībā mēs jau lietojam robežas jēdzienu. Runājot par dažādiem zemes gabaliem, kas atrodas uz atmaksāšanas robežas, t.i., kur par saražoto labību iegūtā cena tikko sedz izmaksas (ieguldīto darbu), mums bija darīšana ar robežas jēdzienu.

Šai sakarībā jāatzīmē visai svarīgs apstāklis: robežderīgums, marginālo jeb galējo derīgumu mēs definējam, kā zināma kraujuma pēdējās vienības derīgumu. Vienkāršības labā pie šī apzīmējuma arī pieturesimies. Tomēr arvienu jāpatur prātā, ka šis definējums nav pietiekoši precīzs. Dziļākām un nopietnākām tautsaimniecības teorijas studijām ir no svara precīzāki definējumi. Mēģināsim to atrast.

Lai tiktu pie precīzāka derīguma jēdziena formulējuma, iziesim vienkāršības labā no salīdzinājuma ar fiziku. Mēs zinām, ka brīvi krītoša priekšmeta ātrums nav visās laika vienībās vienāds, tas pieaug. Mēs arī to zinām, ka šai gadījumā, runājot par krišanas ātrumu, nevar vienkārši teikt, ka krišanas ātrums ir tik un tik liels, bet jāsaka kāds krišanas ātrums zināmā laika vienībā (sekundē, piem.). Ja runājam, ka krišanas ātrums pastāvīgi jeb nepārtraukti pieaug, tad šis ātrums nebūs viens un tas pats, nebūs vienlīdzīgs arī vienas sekundes dažādās daļās.

krišanas ātrums 1 sek.

Nemot vērā to apstākli, ka krišanas ātrums pieaug, ka priekšmets krīt ātrāk un ātrāk, fizikā saka, ka krītoša priekšmeta ātrums ir attiecība starp bezgalīgi mazā noietas distances pieaugumu un bezgalīgi mazo laika pieaugumu. Šis ir tas veids, ka ar diferenciālo rēķinu palīdzību mēs varam izprast fizikas parādības.

Ja teikto attiecinā uz tautsaimniecisko jēdzienu "marginālais derīgums", tad tā izskaidrojums būs modificējams, pārveidojams, tāpat kā krišanas ātrums. Tāpēc stingri ņemot, marginālo derīgumu nevar definēt kā zināma daudzuma lielumu. Tas būtu tas pats, ja mēs krišanas ātrumu apzīmētu ar kādu skaitli. Tāpēc precīzāk ir, ja saka, ka

priekšmeta jeb kraujuma marginālais derīgums ir derīgums pamazinašanas attiecība pret attiecīga labuma daudzuma pieaugumu, ja šie pieaugumi ir bezgalīgi mazi, t.i., minimāli.

Šeit redzam to vietu, kur sākas augstākās matemātikas pielietošana tautsaimniecisko problēmu pētīšanā. Mūsu kursa mēs izvairīsimies no tās, cenšoties apskatīt tikai elementārākās tautsaimniecības teorijas problēmas, paturot tomēr prātā, ka dziļākām, nopietnākām studijām jāņem palīgā diferenciālie rēķini.

Līdz šim mēs runājām par to, kā vērtēs kāda presona labumu, ja tai būs zināms labuma krājums, zināms labuma daudzums, piem.: kolonistam mīnētajā piemērā bija 4 maiši labības. Tā ir parastā pieeja "austriešu skolai", arī minētajam Bēn - Beverkam.

Sakarā ar šo rodas jautājums: cik daudz cilvēki ražos, jo austriešu skola rēķinās ar saražoto? cik lielu krājumu cilvēks sev gadas? Bēms - Bāvers kolonistam bija zināms krājums labības. Kāpēc viņam bija, tik daudz, ne vairāk - un ne mazāk?

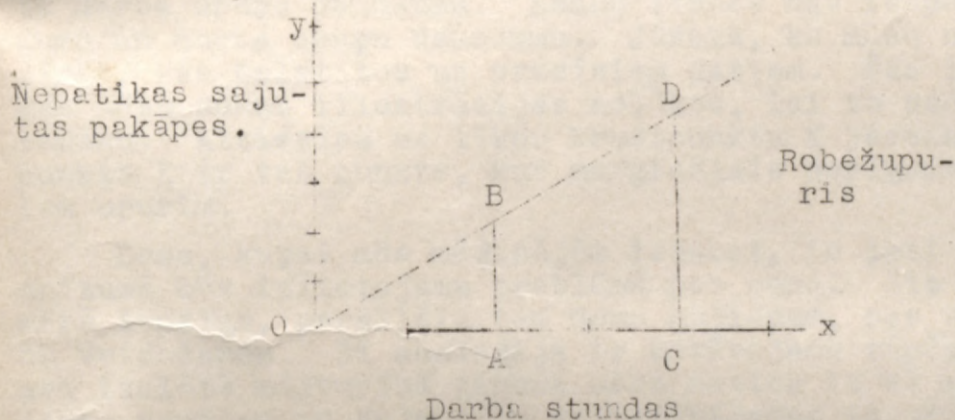
Tagadnes uzskats vērtības jautājumā.

Lai atbildētu uz šo jautājumu, jāņem vērā iepazīties ar citu problēmu, problēmu par upuri, kas jānes ražojot šos labumus. Vispirms apstāsimies pie

darba upura,

pie pūlēm, ko cilvēks ieliek savā darbā, ražošanas procesā.

Iedomasimies sākumā pavisam vienkāršus apstākļus: kādā vientuļā salā cilvēks lasa ogas savai pārtikai. Šis cilvēks pūlas un savā darbā nes zināmus upurus, lai ar upuri kaut ko iegūtu. Šis "kaut kas" ir ogas, saimnieciskie labumi, kas nepieciešami viņa vajadzību apmierināšanai. Šis darba upuris ir padots tāpat kā saimnieciskā labuma gatavos produkts vērtēšanai (kā labumu vērtē Bēms - Bāvers). Kā ogu lasītājs vērtēs darba pūles, ko viņš ieliek? Jautājums grozās ap zināmu nepatīkas sajutu, kas rodas darbā. Darba sākumā cilvēks jūtīs varbūt zināmu patīku, bet tā drīz pazūd. Mēģinājumi rāda, ka vēlāk, pēc zināma laika perioda, radīsies nepatīkas sajuta, kas pakāpeniski pieaugs, t.n., darba upuru smagums pieaugs līdz ar darbā pavadīto stundu daudzumu. Šo domu var attēlot diagrammā, pie kam vienkāršošanas nolūkos pieņemsim, ka pirms darba sākšanas personai nav nepatīkas sajutas, kā tā rodas pašā sākumā un pakāpeniski pieaug.

Arī šeit var runāt par zināmu robežupuri.

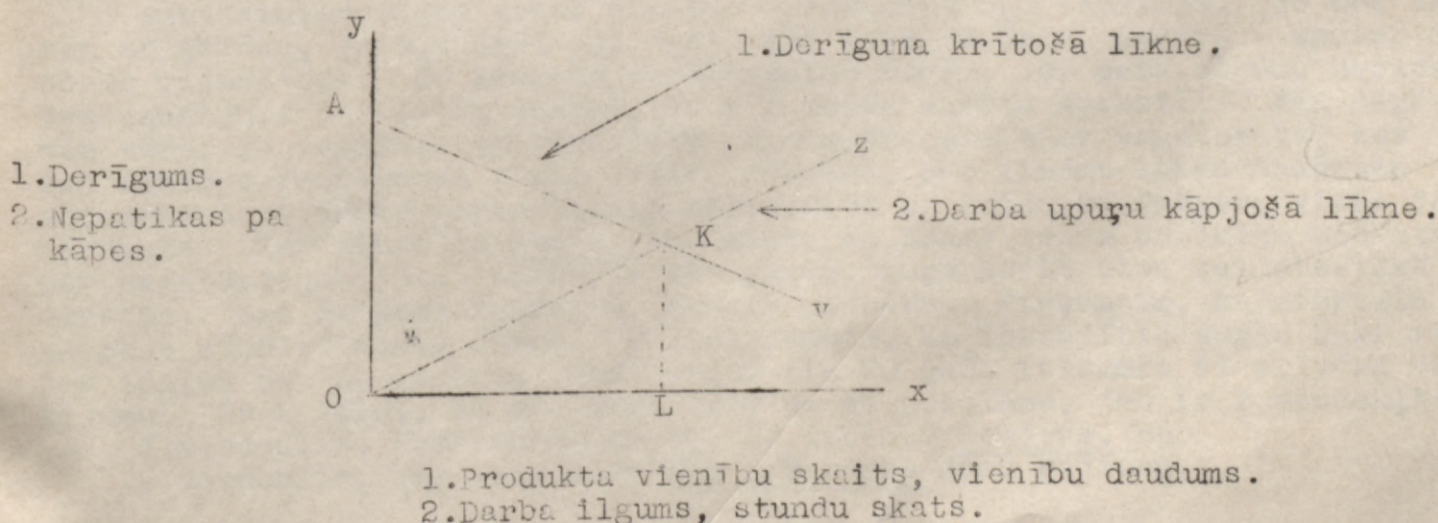
Robežupuris ir tas upuris, kas rodas pēdējā darbā pavadītā laika vienībā. Ta attēla AB ir upuris 3. laika vienībā (piem. stundā), bet CD ir upuris pēdējā laika vienībā jeb robežupuris, arī marginālais upuris.

Sastopams arī jēdziens

darba marginālais upuris.

Marginālais darba upuris ir tas darba upuris, kas jānes pēdējā darbā pavadītā laika vienībā.

Salīdzināsim divas līknes: derīguma līkni un darba upura līkni. Šai nolūka iezīmēsim abas līknes viena shēmā:

Vispirms iezīmējam derīguma līkni, kas ir krītoša (sakarā ar likumību par vajadzību krītošo intensitāti: apmierinot kādu vajadzību, tās intensitāte krīt, samazinās) līkne AV. Pēc tam iezīmējam darba upura līkni, kas ir kāpjoša (sakarā ar to, ka nepatīkas daudzums pieaug, pieaugot laika vienību skaitam) līkne Oz.

Kā redzam, abas līknes (Av un Oz) krustojas vienā punktā K, kas ir šo līkņu krustošanas punkts. Šai punktā K iestājas līdzsvars, jo punkts K ir kopīgs abām līknēm, tas atrodas uz abām līknēm reizē. Punkts K rāda momentu, kad vajadzību daudzums līdzinās nepatikas daudzumam (kas saistīts ar derīguma iegūšanu). No K vilksim perpendikularu taisni pret x-asi. Šī taisne būs KL, kurai ir 2 nozīmes: 1) attiecībā pret derīguma līkni - robežderīgums un 2) attiecībā pret darba upuru līkni - robežupuris.

Taisnes daļa OL rāda arī 2 lietas: 1) attiecībā pret derīguma līkni OL rāda ražoto preikšmeta vienību skaitu un 2) attiecībā pret darba upura līkni - stundu skaitu, kas nepieciešams šo priekšmetu ražošanai.

Redzam, ka

*Tagadējais
upuris* →

ražotā preikšmeta vērtība atkarājas no derīguma un upuru daudzuma.

Tāpēc nav iespējams teikt, kā to uzsvēra "austriešu skola" - subjektīvās vērtības teorijas izveidotāja, ka priekšmeta derīgumam piekrīstu dominējoša nozīme vērtības lielumā. Arī ražošanas izmaksām - darba upurim nav dominējošas nozīmes, kā to uzsvēra "klasiskā skola" - objektīvo vērtības teoriju veidotāja. Redzam, ka pie vērtības veidošanas rodas it kā līdzsvars, simetrija starp derīguma un ražota produkta darba upuru stāvokli. Šis ir tagadējo tautsaimnieku vairuma uzskats vērtības jautājumā.

Tālāk. Jāpiezīmē, ka tās līknes, ko mēs rasējām, ir zināmā mērā fiktīvas, jo nav tādu psiholoģisku metožu, ar ko varētu mērīt kā derīgumu, tā darba upuru daudzumu. Šādas līknes nav iespējams iegūt, mērījot derīgumu un darba upuru daudzumu. Jāsaka, ka mūsu nolūks nebija tādas līknes zīmēt, kas balstītos uz precīziem datiem. Šās līknes mums bija vajadzīgas mūsu domas ilustrācijas nolūkos, lai to padarītu skaidrāku un saprotamāku. Attiecībā uz līkņu krustpunktu K jāsaka, ka tas ir mērījams, jo punkts K ir tas punkts, kur marginālais derīgums ir vienlīdzīgs marginālam upurim.

Doma, kurai mēs mēģinājām izsekot, ir ļoti svarīga tāpēc, ka tā visā drīzumā būs izlietojama problēmā par cenu. Šis domu gājienš būs zināmā mērā līdzīgs, paralēls tam domu gājienu, par kuru runāsim nodaļā par cenu veidošanos. Šī analogija ir novērojama tāpēc, ka iespējams teikt, ka arī izolētā mājturībā zināmā mērā notiek it kā maiņas process: maiņa starp darba upuriem un vajadzību apmierināšanas iespējām. Mēs izolētā mājturībā virzām zināmu darbu kā zināmu upuri pret zināmu ražojumu, kas apmierina mūsu vajadzības.

Laika nozīme vērtējumos.

Tagad apstāsimies pie svarīgas problēmas par laika nozīmi vērtējumos.

Cilvēka vērtējumi ir saistīti ar laiku, ar laika plūdumu. Viss apskatītais nav visai precīzi pateikts, jo mēs līdz šim vērtības problēmas diskusijās neievērojām jo svarīgu faktoru saimnieciskā dzīvē - laiku.

Apstāsimies tagad atkal pie mūsu pieminētā ogu lasītāja. To mēs darām ar nolūku, jo ogu lasītājs ogas pats lasa un pats patērē - apmierina savas vajadzības. Šo piemēru izvēlējamies tāpēc, lai pašā sākumā nepaceltos jautājums par laika nozīmi, ko mēs vēlāk varētu apskatīt. Mēs nepēnām vērā, ka kapitāls saimnieciskā darba procesā tiek sagatavots, kas dod zināmus rezultātus tikai vēlāk, nākotnē, pēc zināma laika daudzuma notecēšanas. Tāpēc nepieciešami rēķināties ar laiku kā faktoru visās šajās pārrunās. Kas studējis Kantu, tas zina, ka Kants telpu un laiku uzskata par pamatkategorijām. Laiks ir tās rāmī, kurā norit visa saimnieciskā darbība. Lai šo domu saprastu, ņemsim piemēru. Pieņemsim, ka minētais ogotājs stādītu augļu dārzu. Vēl pieņemsim, ka iestādītie augļu koki ražos augļus pēc 20 gadiem. Kādā veidā šie 20 gadi ietekmēs šī cilvēka vērtējumu. Ir 2 veidi, kā var skatīties uz šo problēmu, jeb ir 2 viedokļi:

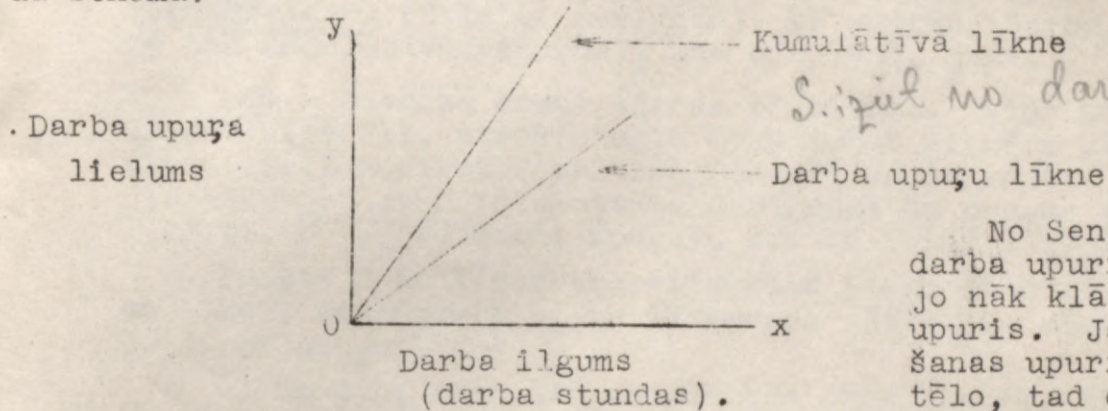
- 1) viedoklis, kas sakrīt ar to, ko ienēmis Senjors, un
- 2) viedoklis, kas sakrīt ar Bēm - Baverka domu gājienu.

1. Senjora viedoklis.

Jau pašā sākumā piezīmēsim, ka šeit nebūs atstāstītas Senjora domas, tas, ko viņš rakstījis, bet šeit mēģināsim apskatīt problēmu no tā redzes viedokļa, ko ienēmis Senjors (tas jāatceras!).

Atcerēsimies, ka Senjors bija pirmais tautsaimnieks, kas norādīja uz laika kā faktora svarīgo nozīmi tautsaimnieciskās problēmās. Raugoties

no Senjora viedokļa būtu jāsaņem, ka mūsu piemērā minētajam cilvēkam - augļu koku stādītājam, stādot augļu kokus, ir jāreķinās ne tikai ar sava darba upuriem pie koku stādīšanas, bet vēl ar vienu upuri - gaidīšanas upuri, jo iestādītie koki ražos tikai pēc 20 gadiem. To var attēlot šādā schēmā:

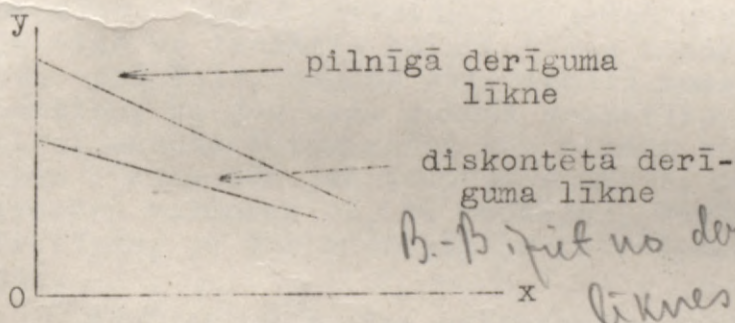
No Senjora viedokļa, ar darba upuri vien nepietiek, jo nāk klāt vēl gaidīšanas upuris. Ja darba un gaidīšanas upuri apvieno un attēlo, tad dabū jaunu līkni - kumulatīvo līkni, kas ir

stāvāka par darba upuru līkni.

Ja pie darba upura gadu jāpieskaita zināms gaidīšanas upuris, kas būtu, piem., 5% gadā, tad kumulatīvais upuris pēc 20 gadiem dubultotos.

2. Bēm - Baverka viedoklis.

Bēm - Baverks lieto pavisam citu paņēmieni, citu pieeju, lai ievērotu laika momentu jeb laiku kā faktoru tautsaimnieciskās diskusijās. Kāda būtu Bēm - Baverka pieeja? Ja Senjora, kā tikko redzējām, iziet no darba upura līknes, tad Bēm - Baverks iziet no derīguma līknes. Nostājoties uz Bēm - Baverka viedokļa, pārēķinās ar augļu koku derīgumu, bet šo augļu koku derīgumu baudīs pēc 20 gadiem, kad koki nesīs augļus. Cik augstu šis koku stādītājs vērtēs šodien tos labumus, kuru derīgums realizēsies tikai pēc 20 gadiem? Ir skaidrs, ka koku stādītājs tos vērtēs zemāk, varbūt uz pusi no tā derīguma, kas realizēsies pēc 20 gadiem. Tāpēc var attēlot šādā diagrammā, kur, pēc Bēm - Baverka uzskata, augļu koku tagadējo derīgumu attēlos līkne, kas būs zemāk par derīguma līkni. Pilnīgā derīguma līkne attēlo to derīgumu, kas būs pēc 20 gadiem, bet diskontētā derīguma līkne - to derīgumu, kas ir pašlaik.

Diskontētais derīgums (bankieru valodā runājot) ir iegūtie zemes labumi. Šeit nākotnes derīguma lielums ir diskontēts uz tagadnes derīgumu un iegūts jauns derīgums, kas ir mazāks par pirmo (nākotnes derīgumu).

Izolētā mājturībā elementārā formā tas ir tas pats, ko tagad sauc par kapitāla augliem.

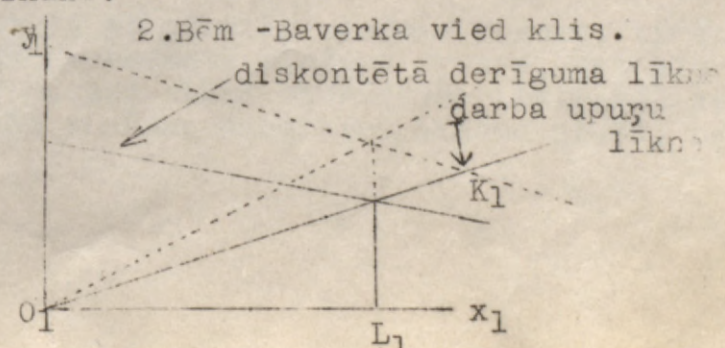
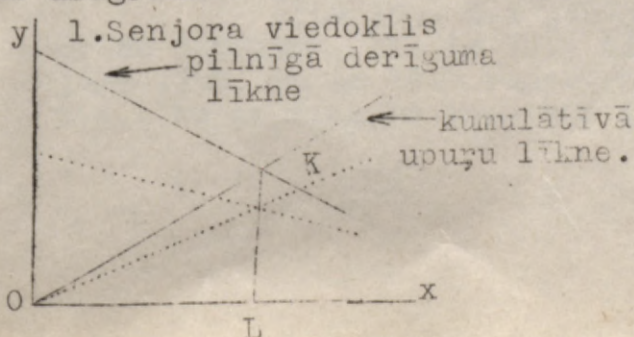
3. Tagadnes viedoklis.

Redzam, ka ir 2 redzes viedokļi. Mums jāizpētī, vai nav kāda sakara starp šiem diviem viedokļiem, divām pieejām: Senjora un Bēm - Baverka.

Senjora pieeja ir, kā viegli redzēt, "klasiskās skolas" pieeja, tā ir pieeja, kas skatās no nesto upuru viedokļa, no ražošanas izmaksu viedokļa.

Bēm - Baverka pieeja ir t.s. "austriešu skolas" pieeja, kas mēģina tautsaimnieciskās problēmas un it sevišķi vērtības problēmas atrisināt no derīguma viedokļa izejot.

Mēģināsim abas pieejas, resp., abu pieeju diagrammas apvienot kopīgās diagrammās un skatīsimies, kas iznāks.

1. schēma atbilst Senjora viedoklim, jo tur apvienota pilnīgā derīguma līkne ar kumulatīvo upuru līkni.

2. schēma atbilst Bēm - Baverka viedoklim, jo tur apvienota diskontētā derīguma līkne ar darba upuru līkni.

Pēc Senjora viedokļa, mēs ejam 20 gadus uz priekšu un izsakām augstāko derīgumu (pilnīgo derīgumu), kā upurus (darba un gaidīšanas upurus tā tad kumulatīvus upurus), kas būs 1957. gadā.

Bēm - Baverka domu gājiens ir citāds. Viņš mēģina noskaidrot šīs dienas stāvokli, atrast augļu koku (mūsu piemēra gadījumā) tagadējo vērtību. Šeit nepieciešams visu reducēt uz tagadni. Tāpēc viņš izsaka augļu koku derīgumu (diskontētu derīgumu) un upurus (darba upurus, kas ir guldīti, bet gaidīšanas upura), kas ir tagad - 1937. gadā.

Punkts K ir līdzsvara stāvoklis starp pilnīgā derīguma un kumulatīvo līkni, bet punkts K_1 ir līdzsvara stāvoklis starp diskontētā derīgumu un darba upuru līkni.

01 un 01L1 abās diagrammās būs vienlīdzīgi, tie apzīmē iestādīto koku skaitu.

Kas ir KL un K_1L_1 ? Abos gadījumos tie apzīmē vērtību, bet redzam, ka KL ir lielāks par K_1L_1 , t.i., augļu koku vērtība 1957.g. ir lielāka par tikko iestādīto augļu koku vērtību tagad 1937.g.

Ja šīs pieejas tuvāk apskata, tad izrādās, ka abas ir pareizas tai zinā, ka pret tām no teorētiskā viedokļa nav ko iebilst, jo abas šķiras tikai tāpēc, ka ņemti 2 dažādi izejpunkti, 2 dažādi viedokļi. Šī starpība rodas no tā, ka šī tautsaimnieciskā problēma skatīta vai no diskontētā derīguma viedokļa vai no kumulatīvo upuru viedokļa. Šeit nepieciešami atcerēties, ka šīs abas pieejas ir alternatīvas, t.i., katrā gadījumā varam izvēlēties vienu no tām, bet abas reize nevar ņemt. Ja grib zināt nākotnes vērtību, t.i., vērtību 1957.g., tad ņem Senjora viedokli. Ja turpretī grib zināt šīs dienas vērtību, tad jāņem Bēm - Baverka viedoklis.

Individa vērtība: naudas saimniecībā -
13. lekcija, nolas ta 1937.g. 29.okt.

Līdz šim mēs runājām par atsevišķa individa vērtēšanu izolētā saimniecībā. Tagad noskaidrosim jautājumu: kā vērtēs šis atsevišķais individs ja viņš no izolētas saimniecības nonāks naudas, resp., maiņas saimniecībā. Arī šeit, naudas saimniecībā mums būs darīšana ar tiem diviem elementiem, ko jau esam sākuši apskatīt, derīgumu un upuriem, ar to līknēm, tikai naudas saimniecībā būs zināma starpība. Naudas saimniecībā šīs abas līknes būs jau iespējams mērīt, mērīt ar zināmu naudas summu, kamēr izolētā saimniecībā, kā redzējām, dabūtās līknes bija jāuzskata par fiktīvām, jo tur operējām ar psihiskiem lielumiem, kas nepadodas mērīšanai.

Pārējot uz naudas saimniecību, sāksim apskatīt vispirumā kārtā derīguma līkni. Jau minējām, ka šī derīguma līkne šai gadījumā pārvertīsī objektīvi mērījamā lielumā, t.s.,

individuālā pieprasījuma cenu līknē.

Individuālā pieprasījuma cenu līkne rāda, kādu cenu individs ir ar mieru maksāt par katru nakošo preces vienību.

Šeit sastopamies ar "naudas" jēdzienu. Jautājumu par naudu mēs vienojamies atstāt uz vēlāko laiku, kad tuvāk izpētīsim, kas ir nauda, ko mēs nozīmē u.t.t. Tomēr arī šeit ir nepieciešama zināma izpratne par naudu. Šeit apskatīsim tikai dažas elementāras lietas, bet visu pārējo atstāsim uz vēlāko laiku.

Kas ir nauda?

Kas ir nauda cilvēka apziņā? Lai uz šiem jautājumiem atbildētu, mēģināsim tos vienkāršot. Pieņemsim, ka kādai nama mātei ir Ls 10.-, ar kuriem viņa ierodas Rīgas Centrāltirgū iepazītoes ar produktiem un vienu otru no tiem nopirkt. Kas ir šie Ls 10.- nama mātes apziņā? Iespējams teikt, ka:

1) Ls 10.- šai gadījumā it kā pārstāv zināmas preces, zināmu preču daudzumu, šie Ls 10.- it kā reprezentē zināmas preces, bet pie tā jāpiezīmē, ka Ls 10.- reprezentē preces tikai vispārējā, abstraktā veidā, t.n., ka ar šiem Ls 10.- var iegūt zināmus daudzumus zināmu preču, bet

zināmu izvēli: pirmo, otro, trešo vai ceturto u.t.t., tā tad no visām precēm dažas, bet neviss tikai vienu noteiktu preci, kā siļķi vai ko citu. Pīklīdz nama māte izdevusi šos Ls 10.- par vienu vai vairākiem konkrētiem priekšmetiem, nama māte ir atteikusies no iespējas iegūt pārējos priekšmetus, kurus varēja izvēlēties, ja būtu atteikusies no nopirktā priekšmeta. Tā tad Ls 10.- ir kā reprezentē tās preces, ko var iegūt.

2) ir iespējams domāt, ka Ls 10.- nama mātes apziņā izteicas arī zināma darba upura rezultāts, jo - lai šos Ls 10.- iegūtu, vajag viņas vīram un viņai nest zināmu darba upuri.

Tā tad nauda var izteikt: 1) visas tās preces, ko būtu iespējams iegūt pret to un to upuri, ar ko ir saistīta naudas iegūšana un 2) fiziska vai cita darba upura daudzumu. Šī otra pieeja ir ļoti interesanta tai ziņā, ka tā spēlē lielāku lomu nekā var iedomāties. Ja nemam mājturību ar nama māti un tēvu, tad redzēsim, ka katrs no viņiem uz naudu skatīsies no sava viedokļa. Nama tēvs parasti iegūst naudu, par ko viņš atdod darba upurus, tāpēc nama tēvs vērtē naudu no darba upuru viedokļa. Nama māte turpretī rūpējas par ģimenes vajadzību apmierināšanu, tāpēc skatās no cita viedokļa, cik par naudu var iegūt preču. Tāpēc arī bieži rodas nesaskaņas šai jautājumā starp nama tēvu un nama māti.

Naudas robežderīgums.

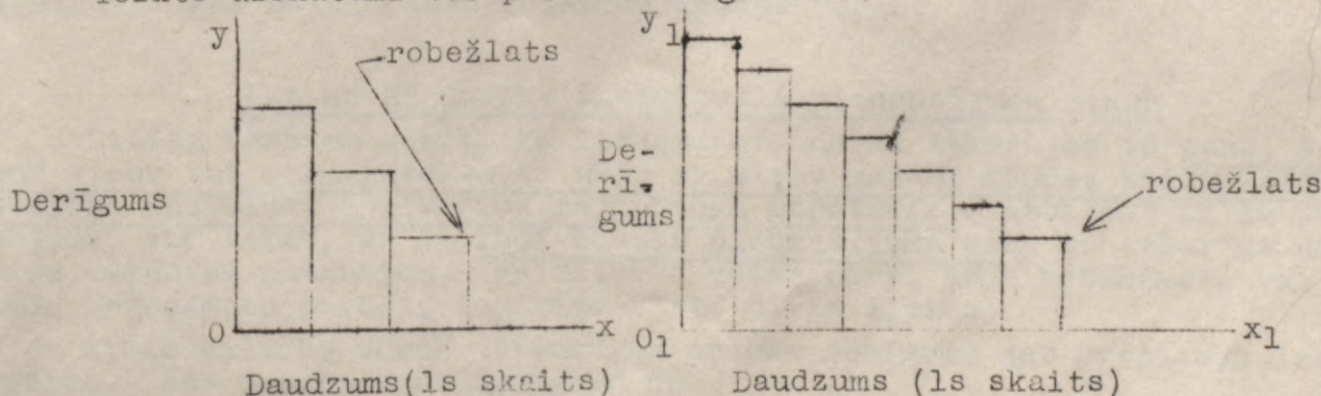
Nesen atpakaļ mēs runājām par preču marginālo derīgumu. Tagad, kad mazliet esam iepazinušies ar naudu, pakavēsimies pie naudas robežderīguma jēdziena, kas nav mazāk svarīgāks par atsevišķo preču robežderīgumu. Naudas robežderīguma vietā ir iespējams runāt par ienākuma robežderīgumu. Tādā gadījumā tikai jautājuma vienkāršošanas nolūkos ņemsim vērā tikai tās personas, kas neko no sava ienākuma neuzkrāj un arī nenotērē savu mantu, tātad dzīvo ienākuma robežās, piem.: ja gada laikā saņem Ls 2000.-, tad tos arī izdod.

Naudas jeb ienākuma robežderīgums ir īstenībā pēdējā lata derīgums, kas pieder cilvēkam.

Nepārpratīsim minēto "pēdējo latu". Ikdienas dzīvē par pēdējo latu devē to latu, kas palicis parī, kad citi izdoti. Mēs par pēdējo latu sauksim robežlatu, marginālo latu, t.i., to latu, ko mēs ~~varam~~ kā pēdējo iegūstam vai kā pirmo no sava ienākuma izdodam, ja mūsu rīcība ir zināms ~~la-~~tu skaits. Šāda nozīme lietotais pēdējais lats nozīmē zināmu daudzumu apmierinājuma, ko mēs varam iegūt, apmierinot vienu vai otru no mūsu vajadzībām vai vairākas vajadzības kopā.

Viegli redzēt, ka šis apmierinājuma daudzums jeb lielums, ko mēs iegūstam apmierinot kādu vienu vai vairākas mūsu vajadzības par pēdējo latu nabadzīgam cilvēkam ir daudz lielāks nekā bagātniekam. Robežlats, ko iegūst savā ienākumā nabadzīgais cilvēks, nozīmē vienu vai otru visai nepieciešamu lietu, droši vien, tādu lietu, kas noder primāro jeb 1. nepieciešamības vajadzību apmierināšanai. Robežlats nabadzīgam cilvēkam var nozīmēt apģērbu u.t.t. Bagātniekam šis robežlats nozīmēs kādas tālākas vajadzības apmierināšanu viņa iespējami garā vajadzību virknē, ko viņam ir iespējams apmierināt ar saviem ienākumiem. Bagātniekam šis robežlats var noderēt samaksai par auto, ja viņš pastaigājoties būs tālāk no mājām aizgājis u.t.t. Viss tas rāda, ka naudas robežderīgums nabadzīgam cilvēkam ir daudz lielāks nekā bagātniekam.

Teikto uzskatāmi var parādīt diagrammās:

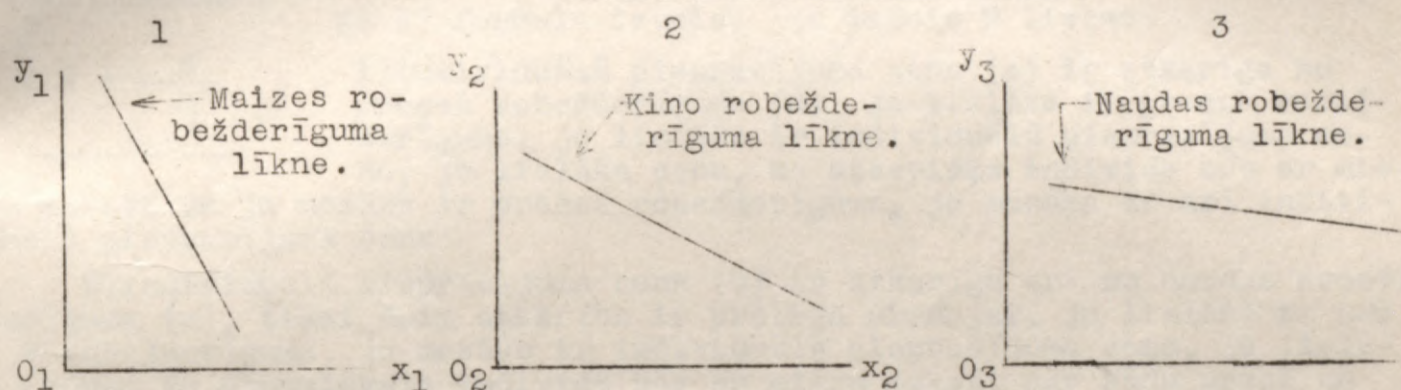
N a b a d z ī g a s.

B a g ā t a s.

Šī atziņa ir visai svarīga, jo tāpēc - par dažādām lietām samaksātas summas nevar nodert par mēru, lai no tā spiestu, cik lielu apmierinājumu sniedz viena vai otra lieta, ja katru no tām iegūst cita persona. Ja, piem., kāds cilvēks samaksā par uzvalku Ls 200.-, bet par tautsaimniecības teorijas grāmatu Ls 50.-, tad no tā varētu teikt, ka vajadzība pēc uzvalka ir lielāka nekā pēc grāmatas. Ja abas minētās lietas nopērk tad par uzvalku izdota lielāks naudas daudzums un tas sagādās lielāku apmierinājumu cilvēka vajadzībām. Tagad iedomāsimies, ka abas minētās lietas: uzvalku un grāmatas iegādātos divas dažādas personas. Vai arī šādā gadījumā iespējams teikt, ka tas personas, kas izdevusi Ls 200.- par uzvalku, vajadzība ir bijusi lielāka par tās personas vajadzību, kas izdevusi par grāmatu Ls 50.- Atbildi nevar dot. Piemēram, šos Ls 200.- par uzvalku būtu izdevis bankieris, kam ir bez tam vēl kādi 6 uzvalki, un Ls 50.- būtu izdevis kāds nabadzīgs students, kas šos Ls 50.- būtu atlicinājis no savas nelielas stipendijas. Ja šo apstākli ievēro, tad nav iespējams teikt, ka bankiera vajadzība pēc uzvalka būtu lielāka par studenta vajadzību pēc grāmatas.

Atcerēsimies Ādama Smita problēmu par ūdeni un dimantiem. Teiktais izskaidro, kāpēc dimantiem ir tik liela maiņas vērtība, bet ūdenim tās nav. Šis jaunais izskaidrojums pamatojams ar apstākli, ka dimanta pircēji ir bagātie cilvēki, kuri naudas robežderīgums ir cits nekā tām personām, kas pērk citus priekšmetus.

Kāda varētu izskatīties naudas robežderīguma līkne?

Jau atzīmējām, ka derīguma līkne attēlojas tāpat kā krītošā vajadzība. Tā kā vajadzību pēc maizes var samērā ātri apmierināt, tad vajadzība pēc maizes attēlosies diezgan stāvā līknē. Līdz ar to maizes robežderīguma līkne būs arī stāva (1.). Vajadzību pēc kino nevar tik ātri apmierināt, to var apmierināt gausāk, tāpēc līkne būs lēzenāka (2.). Vajadzību pēc naudas vēl grūtāk apmierināt, tāpēc līkne būs vēl lēzenāka (3.).

Par miljonāru Carnegie stāsta, ka viņš teicis, ka viņam pietiek pārnīt tikai tad, kad bija sapelnījis pus miljarda dolāru un tad viņš pārdeva savas fabrikas par 447 miljoniem dolāru. Tikai pie tik milzīgas naudas vajadzība pēc naudas bija izbeigusies.

Par naudas vērtēšanu jāsaprot, ka tā nav viegla lieta. Nāk klāt dažāda veida apstākļi, kas neļauj šo naudas vērtēšanas problēmu tik vienkārši atrisināt, jo nauda dod iespēju ne tikai patērēt, bet arī valdīt. Daudziem cilvēkiem nauda ir ceļš uz varu, daudzi cilvēki tikai tāpēc pēc naudas cenšas. Tā tad arī no ša viedokļa var vērtēt naudu. Ja runā par cilvēku vispār, ja ģenerālizē, tad iziet, ka naudas robežderīgums ir atkarīgs no tā vajadzību apmierinājuma, ka iegūst cilvēki, izlietojami šai nolūkā savu ienākumu naudas formā.

Kas un kā nosaka individuālā pieprasījuma cenu?

Citiem vārdiem sakot, kā izskaidrot, no kā atkarājas tā cena, ko par vienu vai otru priekšmetu būtu ar mieru maksāt naudas saimniecība atsevišķs indivīds, atsevišķas majturības pārstāvis. Atbildot uz šo jautājumu, var teikt, ka šī individuālā pieprasījuma cena ir atkarīga no diviem dažādiem momentiem. Ja cilvēks velas pirkt kādu priekšmetu vai arī tādu priekšmetu pārdot, tad viņš vērtē divas lietas:

1) šis cilvēks vērtē attiecīgas preces derīgumu jeb precīzāki izsakoties - šās preces robežderīgumu un

2) naudas derīgumu jeb precīzāki izsakoties - naudas robežderīgumu, kas par šo priekšmetu būtu jāatdod.

Šās divas lietas: iegūtās preces robežderīgums un atdotās naudas robežderīgums ir tās, ko salīdzina indivīds, ko salīdzina nama māte tirgū, kad cenšas novērtēt, kādu cenu var maksāt par zināmu preci.

Tā tad:

Individuālā pieprasījuma cena

$$= \frac{\text{Preces robežderīgums}}{\text{Naudas robežderīgums}}$$

Vārdiem izsakoties:

individuālā pieprasījuma cena ir tieši proporcionāla preces robežderīgumam un pretēji proporcionāla naudas robežderīgumam.

Ja šo atziņu mēģinātu izteikt algebriski, tad apzīmēsim

individuālā pieprasījuma cenu ar c ,
preces robežderīgumu ar d un

naudas robežderīgumu ar m un dabūsim:

$$c = \frac{d}{m}$$

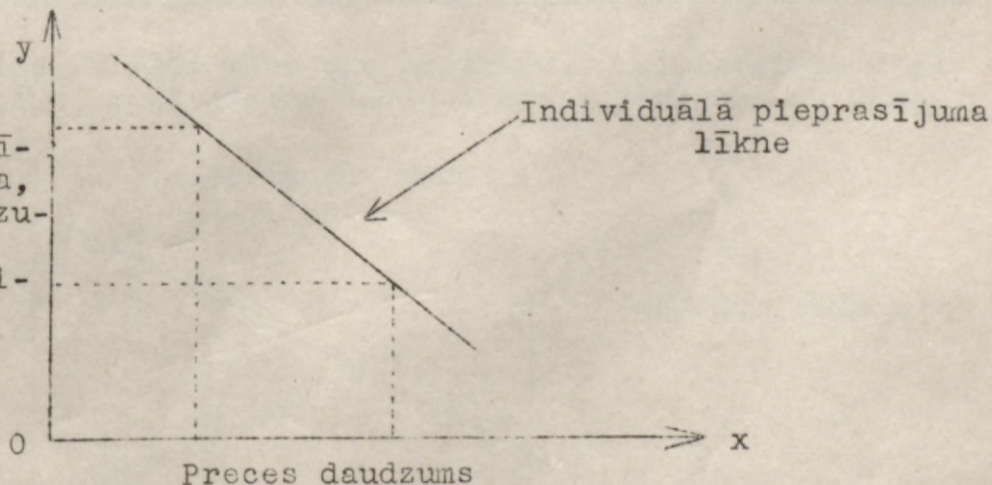
Ko šī formula izteic? Tā izteic 2 lietas:

1) individuālā pieprasījuma cena (c) ir atkarīga no preces robežderīguma (d): jo lielāks ir preces robežderīgums, jo lielāka ir individuālā pieprasījuma cena, jo lielāka cena, ko atsevišķs indivīds būs ar mieru maksāt un jo mazāks ir preces robežderīgums, jo mazāka ir arī individuālā pieprasījuma cena.

2) individuālā pieprasījuma cena (c) ir atkarīga arī no naudas robežderīguma (m), tikai šeit atkarība ir pretēja pirmajai, jo lielāks ir naudas robežderīgums, jo mazāka ir individuālā pieprasījuma cena, jo lielāka cena, ko atsevišķais indivīds būs ar mieru maksāt par kādu preci un jo mazāks naudas robežderīgums, jo lielāka individuālā pieprasījuma cena. Tā, piem., bagātnieki, kam naudas robežderīgums ir mazs (skat. atpakaļ schēmas), var maksāt augstāku cenu, bet nabadzīgie ļaudis, kuriem naudas robežderīgums ir daudz mazāks, var maksāt tikai zemas cenas.

Jāievēro tas, ka individuālā pieprasījuma cena ir atkarīga no preces robežderīguma. Mēs zinām, ka kādas preces robežderīgums ir atkarīgs no attiecinīgās preces daudzuma, jo robežderīgums ir pēdējās vienības derīgums. T.n., ka dažādiem daudzumiem individuālā pieprasījuma cena ir dažāda. Piemēram, zināmu daudzumu rīsa nama māte normali pirks, teiksim, tas būtu 2 kg. Šos 2 kg. nama māte nopirks par pastāvošo cenu, bet pie 3. un 4. kg. rīsa viņa apstāsies un nepirks. Ja rīss būtu lētāks, tad viņa nopirktu. Tā tad nama māte apstājas pie robežderīguma. Ja individuālā pieprasījuma cenu attēlotu, tad dabūtu līkni, līdzīgu derīguma līknei.

Individuālā pieprasījuma cena jeb tā cena, ko par dažādiem daudzumiem būtu ar mieru maksāt atsevišķs indivīds.

No atsevišķām individuālā pieprasījuma līknēm veidojas kopīgas papildu līknes, bet par tām runāsim vēlāk.

Viss tas, ko pārrunājam sakarā ar pieprasījuma līkni, lielā mērā attiecas arī uz piedāvājuma līkni.

Individuālā piedāvājuma cena.

Lai izskaidrotu individuālā piedāvājuma cenu, t.i., to cenu, par kuru indivīds būtu ar mīestu pārdot savu preci, mums jāiziet no upurū vie-
 šokļa. Vienkāršības labā iziesim no cilvēka dzīves svarīgāka upurā -
 darba upurā (bija vēl cits upuris - gaidīšanas upuris, bet to, kā minē-
 jam, vienkāršošanas dēļ neievērosim). Subjektīvā piedāvājumā cenas lī-
 nes rāda to naudas summu, ko indivīds grib iegūt par to, ko viņš ir pa-
 gatavojis ar savu darbu. Piem.: pieņemsim, ka jau minētais ogu lasītājs
 ogas neizlietotu sev, bet pārdotu tās. Kādas jautājums: cik viņš gri-
 bētu iegūt par savām ogām jeb par kādu cenu viņš savas ogas pārdotu?
 Tas mums jānoskaidro, jānoskaidro šā ogu lasītāja individuālā piedāvāju-
 ma cena. Jautāsim: kas ietilpst šās personas vērtējumā šai gadījumā.
 Šās personas vērtējumā ietilpst:

- 1) darba upuris jeb, pareizāki sakot, darba robežupuris un
- 2) ogotāju interesēs arī tās naudas vērtība, ko šī persona vēlas ie-
 gūt jeb precīzāki izsakoties - ogotājam no svārā arī tās naudas robež-
 derīgums, ko (naudu) viņš vēlas iegūt.

Tā tad:

Individuālā piedāvājuma

$$\text{cena} = \frac{\text{Robežupuris}}{\text{Naudas robežderīgums}}$$

Apzīmējot,

individuālā piedāvājuma cenu ar C,

robežupuri ar D un

naudas robežderīgumu ar n, dabūsim algebrisku formulu:

$$C = \frac{D}{n}$$

Arī šī formula rāda divi lietas:

1) jo lielāks robežupuris, jo lielāka ir indivi-
 duālā piedāvājuma cena; jo darbs ir bijis ilgāks un
 grūtāks, jo arī individuālā piedāvājuma cena ir lie-
 lāka un arī pretēji un (jo cilvēks ir laimīgāks)

2) jo mazāks ir naudas robežderīgums, jo cilvēkam ir lielāks ienā-
 kums, jo individuālā piedāvājuma cena ir lielāka un pretēji.

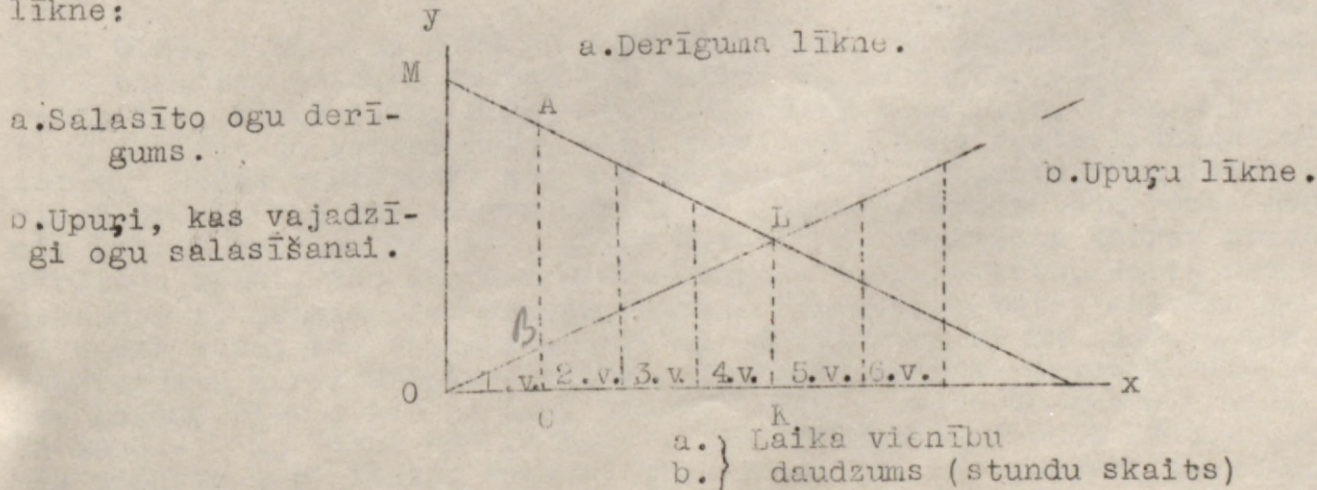
piedāvājuma

Patērētāja rente.

Tagad apstāsimies pie jauna jēdziena - patērētāja rente (consumer surplus).

Par patērētāja renti sauc to ieguvumu, ko saņem patērētājs, iegūš-
 tot kādu preci.

Tagad atcerēsimies vēlreiz mūsu ogu lasītāju. Lai izteiktu viņa
 ogu saimniecisko vērtību, mums jāzīmē divas līknes: derīguma un upurū
 līkne:

Pirmajā laika vienībā (pēc mūsu pieņ., stundā) salasīto ogu derīgums tālu pārsniegs upurus, kas vajadzīgi šo ogu salasīšanai, t.i., ogu lasītājs ogu derīgumu vērtēs augstāk par ieguldītiem upuriem. Mūsu attēlā laukums OMAC apzīmē 1. laika vienībā salasīto ogu derīgumu, bet laukums OBC apzīmē upurus, kas bija vajadzīgi šo ogu salasīšanai. Redzam, ka upuri nesedz visu derīgumu, ir pārpalikums OMAB. Šo pārpalikumu mēs saucam par patērētāja renti. Nākošajās vienībās upuru lielums pieaug, bet salasīto ogu derīgums krit, tāpēc patērētāja rente arī samazinās. Punktā L abas līknes krustojas, iestājas līdzsvars starp salasīto ogu derīgumu un upuru daudzumu, t.n., patērētāja rentes nav. Ja ogu lasītājs lasītu ogas arī 5. laika vienībā, tad upuri pārsniegtu iegūto ogu derīgumu. Tāpēc cilvēks parasti strādā līdz līdzsvara punktam.

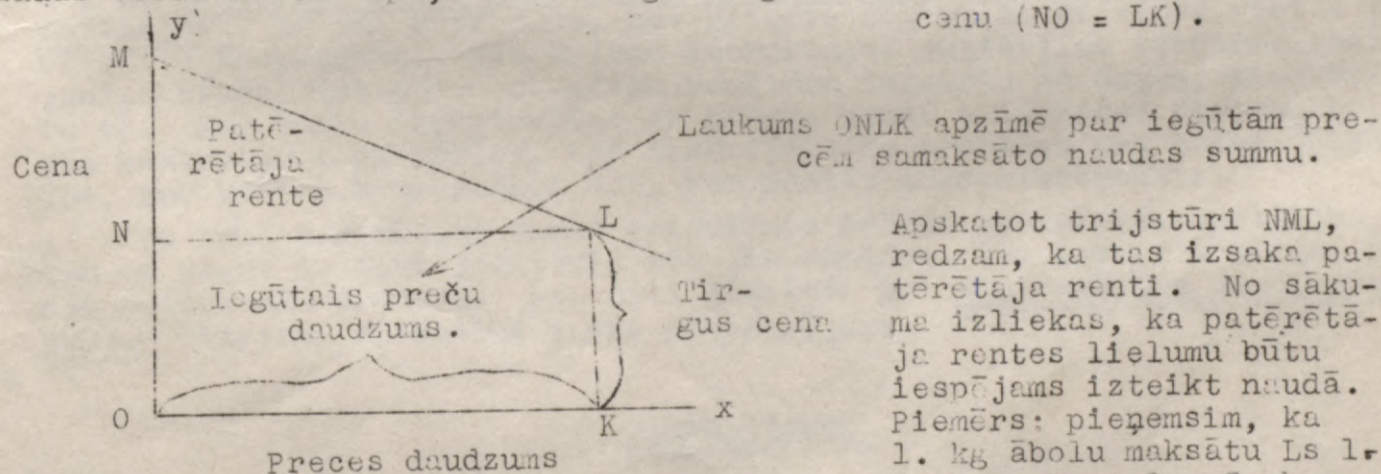
Izolētā mājturībā patērētāja rente ir psihiskis ieguvums.

Ja mūsu ogu lasītājs būtu lasījis 4 laika vienības, t.i., līdz līdzsvara punktam, tad totālais derīgums OMLK, bet totālais subjektīvo upuru daudzums - OLK, tā tad patērētāja rente būtu OML.

Runājot par izolēto mājturību jāpiezīmē, ka patērētāja rente ir sastopama arī maiņas saimniecībā. Ilustrēsim to ar dažiem piemēriem. Piemēram, ja būtu jāatgriežas atpakaļ pie šķiltavām, tad mēs par kastīti sērkokļu maksātu daudz vairāk nekā tagad. Līdzīgi ja vajadzētu metāla spalvas vietā lietot veco zoss spalvu, tad mēs par to pašu spalvu samaksātu daudz vairāk. Ja nebūtu pasta, tad par vēstuli sūtīšanu uz provinci mēs maksātu vairāk nekā tagad. Redzam, ka par dažādām lietām mēs maksājam mazāk nekā būtu šām lietām derīguma citos apstākļos. Tas, ko mēs iegūstam, saucam par patērētāja renti. Patērētāja rente ir ne tikai šais gadījumos, bet katrā iegūšanā - katrā pirkšanā. Ja, piem., nama māte pirkta 5 kg ābolu, tad viņa pirmo kg vērtē daudz augstāk nekā pēdējo; tomēr arī pēdējo viņa vērtētu tik augstu, ka tas būtu vismaz tik vērts, cik liela ir par to atdotas naudas vērtība. Ja pēdējā kg vērtība būtu zemāka, tad nama māte nepirks piekto kg, bet pirks tikai četrus.

Ja uzzīmētu diagrammu, tad redzētu, ka patērētāja rente naudas saimniecībā būtu analogiska patērētāja rentei izolētā saimniecībā. Starpība tikai būtu ar upuru līkni, jo šeit darba upuru līknes vietā nāk naudas līkne, kas jānopelna, lai vajadzīgo precī iegūtu.

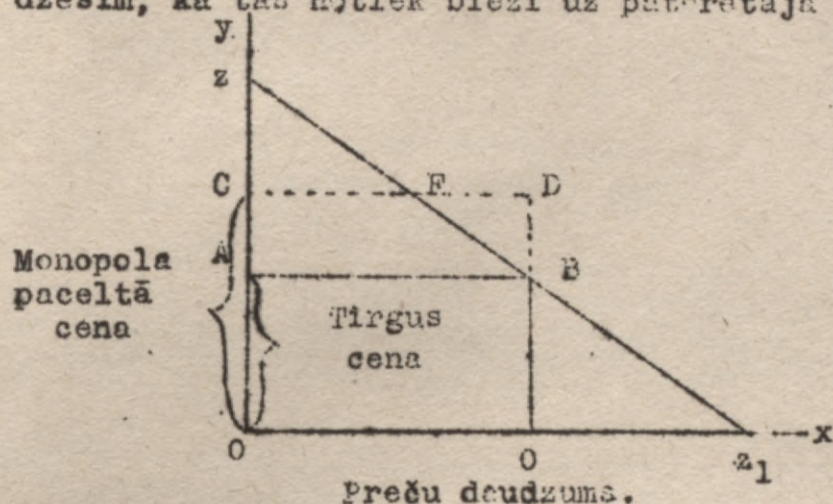
Naudas veidā nestos upurus atzīmēsim ar horizontālu līkni (NL). Naudas veidā nestie upuri ir līdzīgi tirgus cenai. Ordināte rāda tirgus cenu (NO = LK).

Apskatot trijstūri NML, redzam, ka tas izsaka patērētāja renti. No sākuma izliekas, ka patērētāja rentes lielumu būtu iespējams izteikt naudā. Piemērs: pieņemsim, ka 1. kg ābolu maksātu Ls 1.-, 2. kg - Ls 0.90, 3. kg -

- Ls 0.80, 4. kg - Ls 0.70 un 5. kg - Ls 0.60. Ja nopirktu 5 kg, tad samaksātu par tiem Ls 3.-, tā tad par katru kg Ls 0.60. Tā tad patērētāja rente 1. kg ir Ls 0.40, 2. kg - Ls 0.30, 3. kg - Ls 0.20, 4. kg - Ls 0.10 un 5. kg patērētāja rentes nav. Kopā visa patērētāja rente līdzinās vienam latam. Rodas jautājums: vai tas ir pareizi? Ja ņemtu vērā tikai kādu vienu preci, tad tas liktos pareizi. Tomēr šī patērētāja rente rodas pie katras preces: sviesta, gaļas u.t.t. Ja skaitīsim katras preces patērētāja renti, tad iegūsim milzu summas. Lai redzētu, ka tā nav iespējams darīt, ņemsim piemēru par maizi. Saprotams, katrs cilvēks par maizi atdos visu, kas viņam ir. Piem., ja cilvēkam ir Ls 1000.-, tad tos viņš atdotu par 1 maizes vienību. Ja tomēr cilvēks tagad 1 vienību maizes iegūst, piem., par Ls 1.-, tad patērētāja rente ir gandrīz visi Ls 1000.-. Ar ūdeni arī ir tāpat. Tā mēs dabūtu jau Ls 2000.- u.t.t. Mēs dabūsim ļoti lielas summas, kas norāda, ka mēs nonākam līdz absurdam. T.n., ka patērētāja rente naudā nav mērojama. Jāievēro arī tas, ka maiņas arī pati naudas vērtība, jo nopērkot vienu vai vairākas preces vienības, naudas paliek mazāk un naudas robežderīgums līdz ar to pieaug. Piemēram, ja visu naudu atļod par maizi, tas ūdenim vairs nepaliek.

Piezīmēsim vēl, ka šī patērētāja rente, kaut arī nav mērījama nauda, tomēr nav fikcija, ir reālitate. Vēlāk apskatot privāto monopolu, apskatot tos gadījumus, kad monopols cenšas mākslīgi pacelt cenas, redzēsim, ka tas notiek bieži uz patērētāja rentes rēķina. Schēma:

Pie tirgus cenas laikums AzB ir patērētāja rente. Kad monopols paaugstinājis cenu (no OA uz OC), tad patērētāja rente ir daudz mazāka, tikai laukums CzF. Tā tad cenu paaugstināšana ir notikusi uz patērētāja rentes rēķina.

14. lekcija, nolasīta 1937.g. 3.nov.

TIRGUS CENA.

Ievads.

Tagad apstāsimies pie jautājuma par tirgus cenas veidošanos, jo tirgus cena un tās veidošanās process ir viena no vissvarīgākajām tautsaimniecības teorijas problēmām. Tam, kas būs labi un pareizi izpratis tirgus cenas veidošanās procesu, būs skaidrākas arī citas tautsaimniecības teorijas problēmas. Ja vācu tautsaimnieciskā literatūra nav tikusi ieteikta, tad galvenā kārtā tikai tāpēc, ka tur tirgus cenas veidošanās process apskatīts ļoti trūcīgi un nepietiekīgi. Piem., Konrādam par tirgus cenas veidošanās procesu gandrīz nemaz nav rakstīts. Mēs turpretī tik svarīgo problēmu nevaram atstāt neievērotu.

Stājoties pie tirgus cenas veidošanās procesa apskata, vēl jāpiezīmē, ka vispirms apskatīsim tirgus cenas veidošanās brīvās konkurences apstākļos. Ar to, saprotams, nav gribēts iektu, ka ne visas vietas ir šī brīvā konkurence. Pie brīvās konkurences apstākļiem vispirms apstājamies tāpēc, lai mūsu apskatāmo problēmu izteiktu pa daļām, vienkāršotu to. Kad būsīm iepazīnušies ar tirgus cenas veidošanās procesu brīvās konkurences apstākļos, tad apskatīsim šo problēmu arī tādās apstākļos, kur brīvās konkurences nav, kur pastāv monopolstāvoklis.

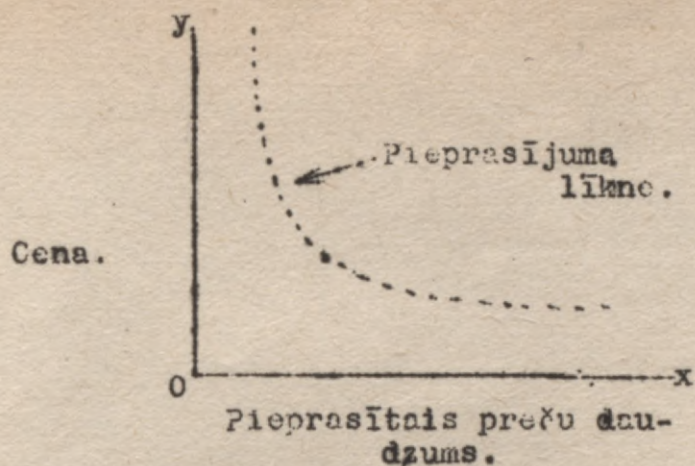
Ja runā par tirgus cenas veidošanos brīvās konkurences apstākļos, tad ne svara ir divi jēdzieni, kas jānoskaidro, lai izprastu tirgus cenas veidošanās procesu. Šie divi jēdzieni ir: pieprasījums un piepāvisījums. Vispirms apstāsimies pie pieprasījuma.

PIEPRASĪJUMS.

Par pieprasījumu tautsaimniecības teorijā sauc to zināmas preces daudzumu, ko pircēji ir ar mieru nopirkt pie dotas cenas.

Atcerēsimies, ka, īsi sakot, pieprasījums nozīmē preces daudzumu, ka pieprasījums ir preces daudzums. Ievērosim arī to, ka pieprasījums ir tas preču daudzums, ko pircēji ir ar mieru nopirkt, bet neviss tas, ko pircēji nopērk. Tā ir pieprasījuma definīcija, pie kuras tautsaimnieki pieturas jau no klasiskās skolas laikiem.

Definīcijā iet ruma par sakarību starp cenu un preces daudzumu, ko ir ar mieru pircēji nopirkt. Šī definīcija norāda uz funkcionālu attiecību starp diviem lielumiem: cenu un pieprasīto preču daudzumu. Piem., ja cena ir 1 Ls, tad pieprasījums ir 2 kg; ja cena ir 80 sant., tad pieprasījums ir 2,5 kg u.t.t. Ja būtu pietiekīgi daudz šādu datu, tad ne tiem varētu sastādīt tabeli. Šādu tabeli varētu saukt par pieprasījuma rindu. Ja šo pieprasījuma rindu attēlosim grafiski, tad dabūsim līkni - pieprasījuma līkni:

Šāda ir parasta pieprasījuma līkne. Tā ir visbiežāk sastopama līkne, bet nav vienīga.

Ja tēlāk un visceauri tirgus cenas veidošanas procesa apskatā lietāsim terminu "pieprasījums" bez tuvāka apzīmējuma, tad ar to būs apzīmēts koppieprasījums zināmā tirgū. Koppieprasījums savukārt ir tikai individuālo pieprasījumu summa. Ilustrāsim teikto ar kādu tabeli:

Cena par 1 vienību	1.individ. prasījums (vienībās)	2.individ. pieprasījums (vienībās)	3.individ. pieprasījums (vienībās)	Kopīprasījums kā individ. pie- prasījumu summa (vienībās)
10 sant.	150	100	50	300
15 sant.	140	90	45	275
40 sant.	90	50	0	120

No kā atkarīgs individuālais pieprasījums? Individuālais pieprasījums ir atkarīgs galvenā kārtā no vajadzības un no pirktspejas. Teiktais iziet no cenas funkcijas un individuālā pieprasījuma.

Pieprasījuma elastība.

Tautsaimnieciskajās diskusijās bieži runā par pieprasījuma elastību. Elastības jēdziens mums pazīstams jau no nodalās par vajadzībām. Tur mēs redzējām, ka vajadzību elastība nav objektīvi mērījuma, nav mērījuma objektīvi tāpēc, ka vajadzības ir tīri psihiski pārdzīvojumi, kas nepadodas mērīšanai. Par vajadzību elastību ir iespējams spriest tikai netieši. Turpretī šeit, otnas veidošanas procesā, jāstopas ar pieprasījuma elastību, ko iespējams objektīvi mērīt.

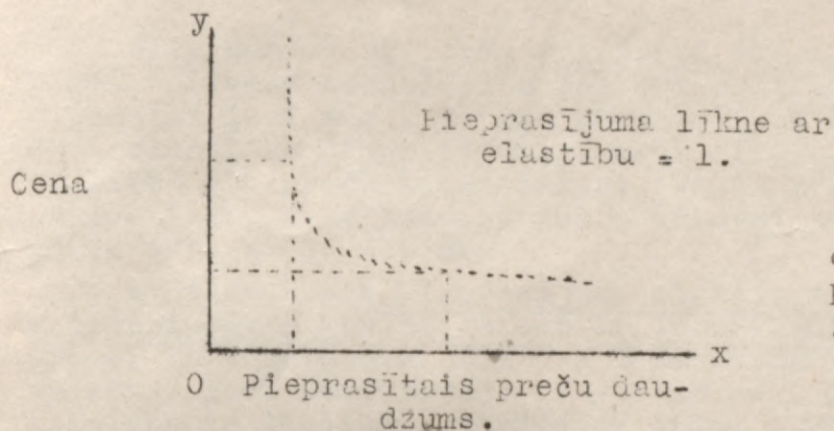
Jaunākojos laikos daudzi tautsaimnieki ir izdarījuši veselu rindu speciālu pētījumu, lai noskaidrotu dažādās zemēs un dažādās apstākļos dažādu preču pieprasījuma elastību. Piemēram, pagājušā gada vasarā apmeklēju Oslo Universitāti. Tur novēroju, ka turienes ievērojamais tautsaimniecības profesors Prijs (Ragnar Frisch) savā tautsaimniecības laboratorijā ar asistentiem strādāja, lai noskaidrotu svaiga piena elastību Norveģijā. Šos pētījumus izdara ar korelācijas metodi, ar ko iepazīsims statistikas teorijā. Šis faksts arī rāda, ka statistika mūsdienu tautsaimniekiem ir nepieciešama lieto, ka bez tās nav iespējams kaut ko darīt.

Pieprasījuma elastību var definēt kā jutīgumu pret cenu pārmaiņām. Elastība rāda, kāda mēra mainās pieprasījums, mainoties cenai. Tautsaimnieki dažkārt runā par normālo jeb ceturķa elastību. Šo normālo jeb ceturķa elastību apzīmē ar 1. Normāla elastība precīzi būs tad, ja pircējs būs ar mieru pirkst šo preci par vienu un to pašu naudas summu, neatkarīgi no tā, vai šas preces cena augstā vai zema. Ilustrēsim šo domu ar tabeli. Normāla jeb ceturķa cena būs tad, ja pie cenas:

50	sent.	par 1 vienību pirks	10 kg	,	kop.	par	Ls 5.-,	
40	"	"	12,5 kg	,	"	"	Ls 5.-,	
25	"	"	20 kg	,	"	"	Ls 5.-,	
20	"	"	25 kg	,	"	"	Ls 5.-,	u.t.t.

Ķei gadījumā procesa pabeigšanos ir normālā elastība jeb, citiem vārdiem sakot, šis process elastība vienlīdzīga 1. Matemātiski šī normālā elastība attiecas ar noteiktu līkni, ar līkni, ko sauc par taisnleņķa hipربولu, kas raksturojas ar formulu $x \cdot y = k$, kur k ir kāds ne-

teikts lielums. Normālās elastības grafiskais attēls:

Šai gadījumā abas asis un ordinātas, t.i., cenas un pieprasīta daudzuma reizinājums, jābūt pastāvīgam lielumam.

Ja kāda pieprasījuma līkne kādā savā posmā būtu stāvāka par attēloto līkni, tad var teikt, ka šai posmā līkne ir neelastiska, t.i., elastība ir mazāka par 1. Ja turpretī līkne būtu lēzenāka kādā posmā, tad saka, ka šai posma līkne ir elastiska, jo elastība ir mazāka par 1.

Kā neelastiskā pieprasījuma piemēru minēsim pieprasījumu pēc vārāmās sāls. Vai vārāmās sāls cena būtu augsta vai zema - nav domājams, ka cilvēki pirktu un patērētu vairāk vai mazāk vārāmās sāls, nekā tas vajadzīgs. Augstas cenas gadījumā varbūt ar sāli apietos tikai taupīgāk. Pēc medicīnas atziņām nav ticams, ka zemo cenu gadījumā cilvēki patērētu vairāk sāls.

A.S.Valstis ir ievākti interesanti dati par kartupeļu patēriņu un cenām dolāros uz 1 bušeli dažādos gados. Savāktiē dati ir šādi:

Gads	Cena dolāros par 1 bušeli	Caurmēra patēriņš uz 1 iedzīvotāju bušelos
1907.g.	-,61	3,68
1908.g.	-,79	3,47
1909.g.	-,38	4,34
1910.g.	-,48	3,76
1911.g.	1,03	3,26
1912.g.	-,69	4,40
1913.g.	-,65	3,45

Šis piemērs ir ņemts no interesantas grāmatas: F.C.Mills - The behavior of prices. Ar šo grāmatu ieteicams iepazīties katram tautsaimniekam, ta dod daudz ierosinošu pētījumu cenu laukā. - Pie minētās tabeles jāpiezīmē, ka šeit dati ņemti vēsturiskā secībā, pa gadiem un tie nerāda tos daudzumus, ko pieprasa par dažādām cenām vienā laikā, kā to prasa pieprasījuma elastības definīcija. Bez tam šie dati rāda to, ko nopirka, bet nevis to, ko nopirktu, ko būtu ar mieru pirkt. Šai gadījumā var teikt, ka šeit ir samērā - pastāvīgs kartupeļu patēriņš, t.n., grozījumi patēriņā pie straujām cenu pārmaiņām nav lieli, ka pieprasījums pēc kartupeļiem ir visai neelastisks.

Tagad jautāsim,

no kā atkarīga pieprasījuma elastība?

ādu apstākļu, no kā būtu atkarīga pieprasījuma elastība, ir daudz. Visus tos apskatīt nav iespējams. Minēsim dažus no tiem:

1) pieprasījuma elastība atkarīga no tā, vai pieprasījamais priekšmets attiecas uz pirmas nepieciešamības vajadzībām vai arī uz luksa jeb greznuma vajadzībām. Pieprasījums pēc maizes un piena ir samērā neelastisks. Turpretī pieprasījums pēc teātra un kino ir elastisks.

2) ir svarīgs arī tas apstāklis, cik turīgas tās aprindas, kas ir zināmas preces pieprasītājas. Turīgas personas parasti apmierina savas vajadzības neatkarīgi no cenu augstuma. Zināma starpība ir arī tai apstākli, vai vīrietis vai sieviete ir pieprasītājs. Vīriešu pieprasījums parasti ir neelastīgāks par sievietes pieprasījumu. Lielu preču namu īpašnieki ir konstatējuši šādu faktu: vajadzības gadījumā vīrietis bez ilgākas domāšanas maksā, piem., Ls 5.- par Ls 2.- vērtu preci; sievietes turpretī pērk preci tad, ja pat nav vajadzības, ja par to jāmaksā Ls 1.-, bet preces vērtība ir Ls 5.- To var novērot izpārdošanās.

3) Ir nozīme arī tam, vai precī liela vai maza lietošana mājturībā. Piem., cilvēki nekaulēsies par sērskābiem, siļķēm, jo to mājturība ir vajadzīga ļoti maz. Tā tad pieprasījums uz šām precēm ir neelastisks. Šo neelastisko pieprasījuma momentu lielā mērā izmanto tirgotāji galvenā kārtā pie preču izcenošanas. Visām tām precēm, kurām pieprasījums neelastisks, tirgotāji uzraksta krietni augstākas cenas un no tām arī peļņa parasti ir lielāka.

4) Tālāk. Pie pieprasījuma elastības ir nozīme arī tam apstāklim, vai attiecīgam preces veidam ir substituents, atvīstotājs vai nav. Ja precei ir substituents, tad tās pieprasījuma elastība ir lielāka, piem.: sviestam šāds atvīstotājs ir margarīns. Tāpēc sviesta pieprasījuma elastība ir lielāka. Vārāmajai sāļij turpretī nav atvīstotāja, tāpēc tās pieprasījuma elastība ir maza.

5) Beidzot, ir vēl vienam apstāklim nozīme. Pieprasījums nav atkarīgs no atsevišķa pircēja pieprasījuma līknes, bet no visas sabiedrības kā vesela uzbuves jeb struktūras. Pieprasījuma elastība ir atkarīga no tā, vai, cenām pazeminoties, nāk vai nenāk klāt jaunas pircēju grupas no citam šķīvam. Tādu preču ir daudz, kuru cenām pazeminoties, par paterētājiem kļūva tādu sabiedrības šķiru locekļi, kas agrāk, kamēr cena bija augsta, šo precī nemaz nepatērēja. Kā piemērs ir zīds, kas agrāk bija tikai bagāto personu patēriņa priekšmets, bet tagad atrod patērētājus visās sabiedrības šķirās. Dažus gadus atpakaļ politisko partiju mītiņos varēja novērot dažādus interesantus argumentus, ko runātāji uzskaitīja. Gribēdami pierādīt, ka pastāv labklājība, tie izteicās, ka tagad visā zemē pat ganu meitām kājās ir zīda zeķes. No tautsaimniecības teorijas viedokļa šo parādību var viegli izskaidrot: cenām krītot ir paplašinājušās tās aprindas, kas patērē zīdu. To nav ievērojuši tie cilvēki, kas paši zīdu nelieto: agrāk tā bijis, uz tā pamata diskutē.

Tas apstāklis, kas pieprasījuma elastība ir atkarīga no tā, vai ar cenu pazemināšanu nāk klāt jaunas patērētāju grupas, ir sarežģīts, jo tas prasa parasti ilgāku laika sprīdi, lai varētu iedarboties. Tā mēs nonākam līdz jaunai problēmai: problēmai par īsa un ilga laika pieprasījuma. Pie tās apstāšanās mazliet vēlāk.

Pagaidam apskatīsim citu jautājumu, jautājumu par to, vai šai pieprasījuma elastības pētīšanai ir kāda praktiska nozīme? Varbūt tā ir līdzīga citam teorētiskam jautājumam? Ja iedziļināties šai problēmā, tad jākonstatē, ka pieprasījuma elastības pētīšanai ir ārkārtīgi liela praktiska nozīme kā ekonomiskā politikā, tā arī praktiskā tautsaimniecībā, it sevišķi pēdējā. Ja kādas preces pieprasījums ir neelastisks, tad tirgotāji var cerēt pievilkt sev jaunus pircējus tikai tad, ja pastāv pilnīgā konkurence, jo tad pazeminot cenas ir iespējams atvilināt pircējus no citiem konkurentiem. Turpretī monopolapstākļos, kad ir tikai viens tirgotājs, kas spēj pieprasījumu apmierināt, tad cenu pazemināšana neelastiskām precēm, tirgotājam nedos ieguvumus jauna pircēju veidā.

Citādi ir ar precēm, kuru pieprasījums ir elastisks. Brīvas konkurences apstākļos cenu pazemināšana var dot apgrozījuma pieaugumu uz konkurentu un pateriņa pieauguma rēķina. Monopol apstākļos apgrozījums var pieaugt uz pateriņa pieauguma rēķina. Teikto var izteikt schema:

Ja pieprasījums pēc kādas preces ir:	tad šās preces cenas pazemināšanas gadījumā apgrozījums palielināsies	
	brīvas konkurences apstākļos par	monopol apstākļos par
1) elastisks,	a + b	b
2) neelastisks,	a	-

Ar "a" mēs apzīmējam to apgrozījuma pieaugumu, kas cenu pazemināšanas gadījumā var pastāvēt uz konkurenta rēķina, bet ar "b" - to apgrozījumu, kas cenu pazemināšanas gadījumā var rasties sakarā ar pieaugumu patēriņā.

Tā tad redzam, ka tas, kas pareizi novērtē atsevišķo preču elastību, var viegli iegūt naudu. Piemēru ir daudz, kas teikto apliecinātu. Piem., t.s. "ata" grāmatas, ko izdeva "Grāmatu Draugs". Šī grāmatu

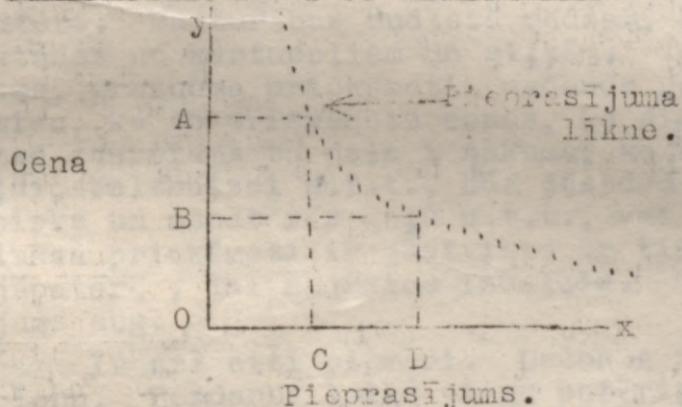
Izdevniecība pareizi novērtējusi to apstākli, ka pieprasījums pēc grāmatām ir ļoti elastisks. Minētā firma gan šo domu ir pārņēmusi ne ar cerēm. Rezultāts bija šāds: grāmatu cenas pazemināšanās uz Ls. 1.1. - tādēļ vērjami pacēla apgrozījumu uz konkurentu rēķina un galvenā kārtā uz pāterīņa pieauguma rēķina. Agrozījums bija tik liels, par kādu grāmatu tirgotāji pat nespēja. Sakarā ar lielo apgrozījumu firma labi pētīja arī pieprasījuma cēlm. Tuvāk par to runāsim, kad pārrunāsim izmaksu problēmu.

Izmantojot pieprasījuma elastību ir iespējams dibināt veselus veikalus. Ārzemēs šos jautājumus pētī pie dažādām precēm. Tur praktiskie tirgotāji algo specialistus - tautsaimniekus, kas izdara attiecīgus pētījumus, kuru mērķis ir noskaidrot preces noieta pacelšanas iespējamības. Šī pētīšana ļoti bieži ir saistīta ar pieprasījuma elastības pētīšanu, jo tai, kā redzējām, ir redzama vieta šai jautajuma. Šādus pētījumus par noieta pacelšanas iespējamībām sauc par t i r g u s a n a l ī z ē m. Viens vienkāršots tirgus analīzes piemērs būtu, noskaitdrot jautājumu, kas ir lielākie preces pieprasītāji, no kādām sabiedrības šķirām vai grupām tie nāk (piem., vai tie ir zemnieki, strādnieki u.t.t.), kur šās grupas dzīvo u.t.t. Šādām tirgus analīzēm parasti liels palīgs ir statistiskie materiāli, kas iegūti tautas skaitīšanās, jo šie materiāli dod iespēju jautājumu noskaidrot skaitliski. Latvijā tirgus analīzes, kā liekas, nenotiek.

Pieprasījuma pieaugums.

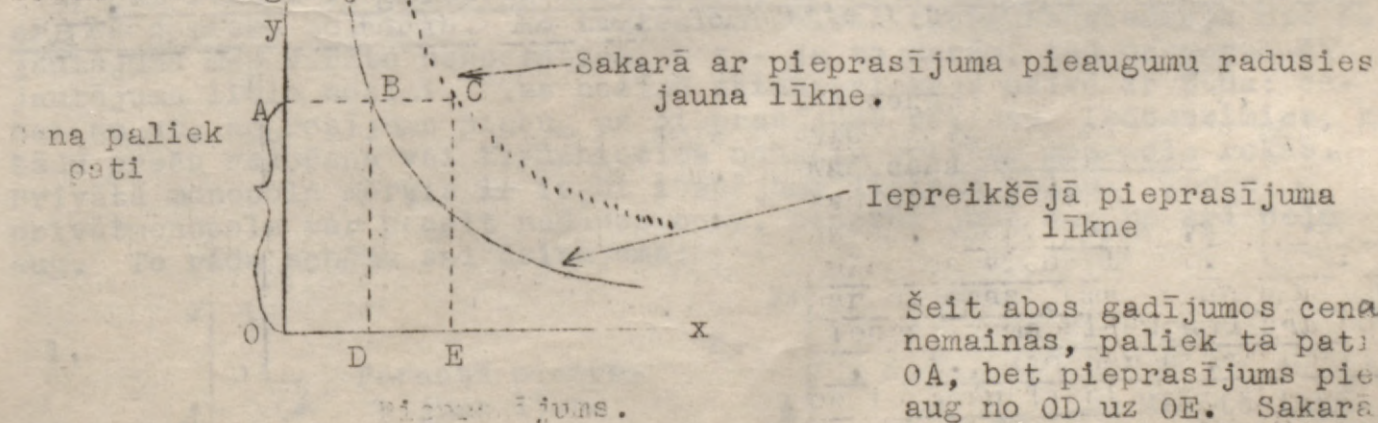
Tautsaimnieciskās diskusijās jāsastopas ar terminu: pieprasījuma pieaugums. Sakarā ar to jāievēro, ka šim terminam - pieprasījuma pieaugums - ir 2 nozīmes. Vēl jāatzīmē, ka no teksta jāizlobā, kādā nozīmē katru reizi šis termins ir lietots. Lai šās 2 pieprasījuma pieauguma nozīmes atšķirtu, tad pemsim palīgā schēmas:

1) mēs zinām, ka parasti cenai pazeminoties preces pieprasījums pieaug. Tā tad šai gadījuma cena pazeminās un pieprasījums pieaug. Šī ir viena apskatāmā pieprasījuma nozīme. Schēmatiski tas būtu tā:

Ja sākumā cena bija OA, tad attiecīgais pieprasījums bija OC. Kad cena pazeminājās no OA uz OB, tad pieprasījums pieauga no OC uz OD. Šeit parmaiņas ir notikušas pa vienu likni. Visbiežāk par pieprasījuma pieaugumu sauc pieprasījuma pieaugumu šai nozīme, t.i., kad parmaiņas notiek pa to pašu likni.

2) Pieprasījums var pieaugt arī tad, ja cena paliek tā pati. Tādā gadījumā veidojas jauna līkne, pa kuru notiek tālākas parmaiņas. Attēlosim arī šo gadījumu schēmatiski.

Šeit abos gadījumos cena nemainās, paliek tā pati OA, bet pieprasījums pieaug no OD uz OE. Sakarā ar to veidojas jauna pieprasījuma līkne.

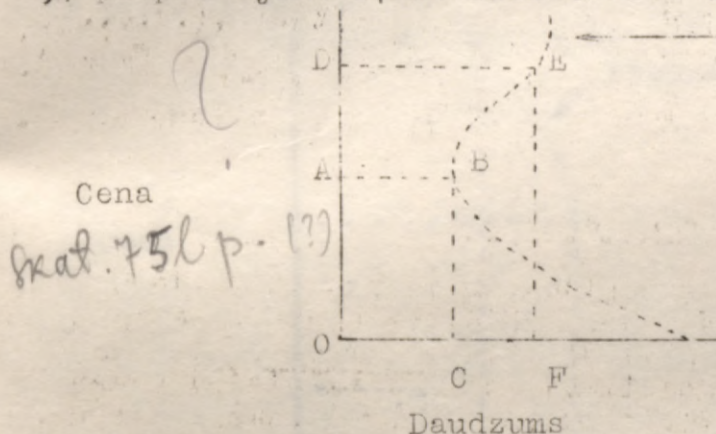
Šī ir otrā mūsu apskatāmā pieprasījuma nozīme, kad parmaiņas notiek pa jaunu likni. Vēl piezīmēsim, ka lielākais pieprasījums nozīmē lielāku preču daudzumu, ko pieprasītāji maksā par vienādu cenu (1. gadījumā) vai par tās pašas cenas (2. gadījumā). Piemēram kādu piemēru 2. gadījumam. Piem., pie vienas un tās pašas cenas vasara pieprasījums pēc slēpēm ir mazāks nekā ziemā. Attiecībā uz šīs līknes veidošanos jāsaprot, ka jauna

līkne vai izveidoties arī zināmā daļā, zināmā posmā, bet pārējā daļā var pilnīgi sakrist ar veco.

Daži citi pieprasījuma līknes veidi.

Līdz šim mēs apskatījām tikai parasto, visbiežāk sastopamo pieprasījuma līkni. Rodās jautājums: vai pieprasījuma līknes forma ir vienmēr šāda, kā izriet, vai vienmēr pazeminoties cenai pieaugs pieprasījums? Jāatbild, ka nē, ne vienmēr pieprasījuma līkne ir šāda. Līdz šim apskatītā līkne ir, kā minēts parastāka, visbiežāk sastopama, bet ne vienīga. Ir daži izņēmumi, daži īpatnēji līkņu veidi.

Vispirms jāatzīmē, ka visai īpatnēji veidojas pieprasījuma līknes tām precēm, kam ir sevišķa nozīme nabadzīga cilvēka paterīnā. Attiecībā uz šām precēm nevar teikt, ka pie augstākas cenas pieprasījums samazināsies, bet pie zemākas cenas - pieprasījums palielināsies, kā tas parasti notiek. Ar šām precēm var notikt pretēji. Piemēri: nabadzīgo aprindu pieprasījums pēc kartupeļiem, siļķēm (sevišķi pie Norveģijas ziemeļu nabadzīgiem iedzīvotājiem) u.c. Apstākļi ir tādi, ka pieaugot kartupeļu vai siļķu cenām, cilvēki ir spiesti patērēt šo produktu vairāk nekā agrāk, tāpēc pieprasījums pēc tām aug. Tāpēc kartupeļu un siļķu pieprasījuma līkne izskatīsies apmēram šāda:

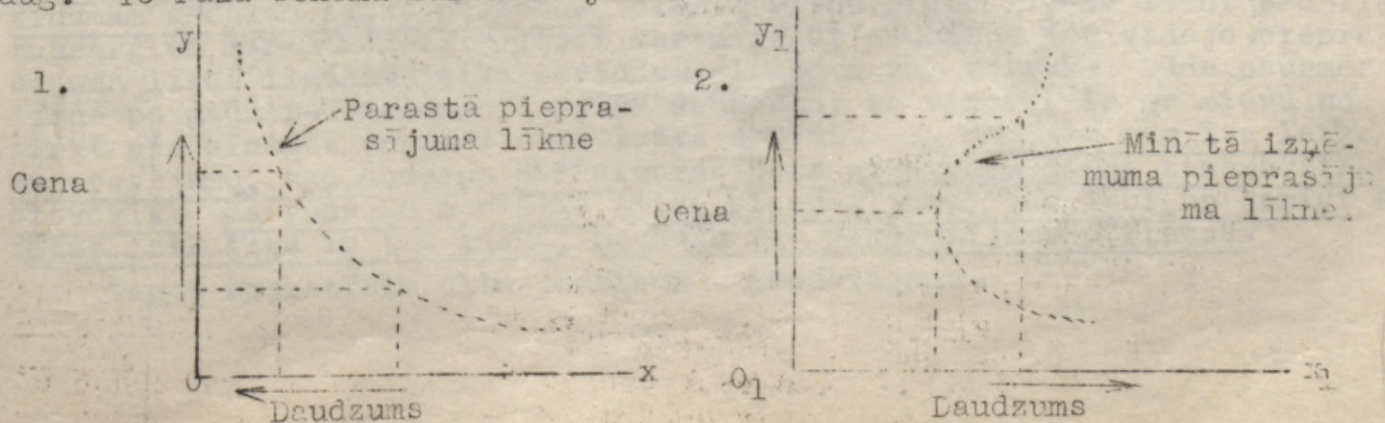
Pieprasījuma līkne.

Redzam, ka cena palielinājusies no OA uz OD, bet arī pieprasījums pieaudzis no OB uz OF.

Lai šo parādību saprastu, tad mums jāizpētē nabadzīgo ļaužu mājturības budžets. Mājturības budžetā redzam, ka šo cilvēku ikdienas paterīnš sastādās no kartupeļiem un siļķēm. Tomēr arī šiem cilvēkiem ir maza luksusa, greznuma priekšmeti: nedaudz gaļas, baltmaizes u.t.t. Iedomāsimies, ka to priekšmetu cenas, ko šie ļaudis patērē vienmēr, pieaug, kā tad saņemams tā daļa ienākuma, ko viņi izlietoja nelielam luksam - gaļai, baltmaizei u.t.t., būs jāatdod par kartupeļiem un siļķēm. Ja nepirks un nepatērēs gaļu u.t.t., vai patērēs ļoti mazos apmēros, tad šis luksa priekšmeti ir jāatviesto ar tiem pašiem kartupeļiem un siļķēm, tie jāpatērē, lai nejustos izsalcis. Tāpēc kartupeļu un siļķu pieprasījums aug.

Ir arī citi piemēri. Dažos A.S.V. štātos līdzīgi notiek ar saldu pienu. Bezdarba laikā piena patēriņš strauji pieaug, bet kad strādnieki dabū darbu, tad samazinās, bet tā vietā nāk gaļa. Cenām pieaugot, piena patēriņš pieaug, jo piens ieņem gaļas vietu un pieprasījums pēc piena pieaug.

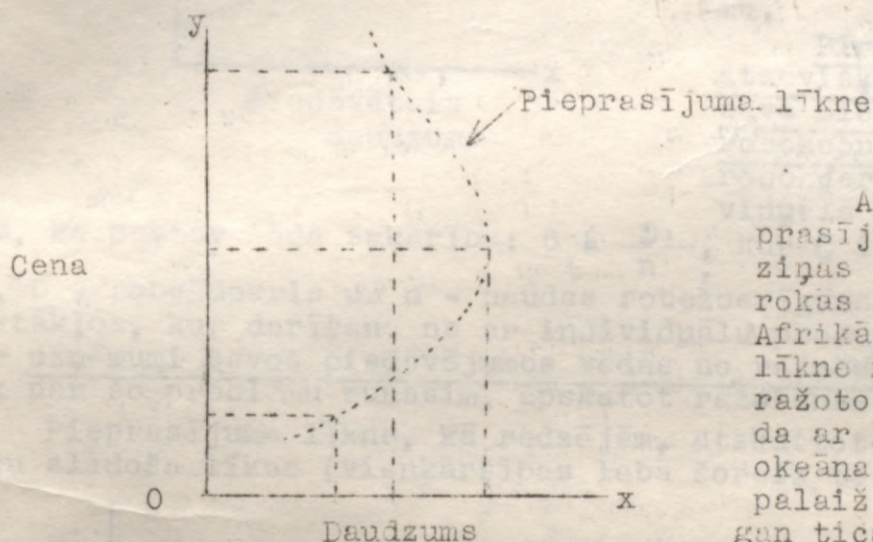
Šām līknēm ir daudz lielāka saimnieciska nozīme nekā tas izliekas, arī ekonomiska politika. No tautsaimniecības teorijas viedokļa pie šā jautājuma mēs vārtu neapstāties, bet - ja to darām, tad uzsveram šī jautājuma lielo nozīmi. Tās nozīme saimnieciskajā dzīvē ir šāda: cenai augot, apgrozījums pieaug uz pieprasījuma rēķina. Iedomāsimies, ka šādu preču ražošana vai tirdzniecība nonāktu privātā monopola rokās. Privātā monopola mērķis ir iegūt iespējami lielāku peļņu. Tāpēc privātmonopols var pacelt nedaudz cenu, pieprasījums aug un arī peļņa aug. To rāda schēmu salīdzinājums:

1.gadījumā pieaugot cenai, pieprasījums samazinās, bet 2.gadījumā pretēji - pieaugot cenai, arī pieprasījums pieaug.

Tāpēc kļūst saprotams viens cits ekonomiskās politikas solis, ko spērusi arī mūsu valdība. Tāpēc ir saprotams, kāpēc bija vajadzība ar cenu inspektora, patērētāja biedrību palīdzību vai citādi, neļaut celties cenām uz pirmās nepieciešamības priekšmetiem. Pirmās nepieciešamības priekšmetu celšanās asi atsaucas uz tām sabiedrības grupām, kuru ienākumi ir mazi.

Tagad apskatīsim vēl vienu pieprasījuma līknes veidu. Tas attiecas uz bagātniekiem. Īpatru līkni dabūjam tad, ja izdara pieprasījuma pētījums ar bagātnieku pieprasījuma līknēm. Tur mēs redzam, ka ir preces ar irregulārām, nepareizām pieprasījuma līknēm, piem.: ar dimantu. Iedomāsimies, ka izgudrotu mākslīgu dimanta izgatavošanu (kas nākotnē tomēr noteikti nāks), tad dimants būtu apmēram tik lēts kā stikls. Tādos apstākļos pieprasījums pēc dimantiem pavisam samazinātos. Pieprasījums pēc dimanta ir tāpēc liels, ka dimanta cena pašlaik ir ļoti augsta, jo ar to ir iespējams parādīt savu turību. Dimanta pieprasījuma līkne ir šāda:

Apskatot šo dimanta pieprasījuma līkni liekas ticamas ziņas par dimanta trestu, kurā rokas ir dimanta raktuves Afrikā. Šis trests zina, ko šī līkne nozīmē un tāpēc daudz saražots dimantu, kurus pārveda ar lidmašīnām, ceļā virs okeāna no lidmašīnas tos palaiž... šādas baumas ir diezgan ticamas.

15. lekcija, nolasīta 1937.g. 5.nov.

Īsa un ilga laika pieprasījums.

Apstāsimies pie īsa un ilga laika pieprasījuma. Tautsaimnieciskās problēmas iespējams skatīt vai no īsa vai ilga laika viedokļa. Daudzas pārmaiņas prasa garāku laiku, lai tās varētu notikt. Ar īsa un ilga laika problēmu jāsasopas arī šeit.

Tās pieprasījuma līknes, ko līdz šim apskatījām, domājam galvenā vērtā īsa laika pieprasījuma līknes, jo tās raksturoja pieprasījums pēc zināmas preces īsā laika periodā. Ir daudz preču, kurām pieprasījums katru dienu var būt citāds, atkarīgs no dažādiem apstākļiem. Piem., pieprasījums pēc lietussargiem lietussargu dienās ir daudz lielāks nekā saulainās dienās, jo veidojas jauna pieprasījuma līkne virs agrākas. Piemēru ir daudz. Ir dažādas vārda dienas, piem., Annas vārda dienās, kad pieprasa puķes u.t.t.

Pētīt pieprasījuma līknes pa atsevišķām dienām, pa atsevišķiem īsiem laika posmiem, mēs nonākam pie veselās serijas dažādu pieprasījuma līkņu, kas savā starpā var diezgan ievērojami atšķirties. No visām īsa laika perioda pieprasījuma līknēm ir iespējams zīmēt vienu vidēju līkni zināmam garākam laika periodam, piem.: vienu pieprasījuma līkni pēc lietussargiem marta mēnesī. Tāpat varam iegūt caurmēra jeb vidējo pieprasījuma līkni ilgākam laika periodam: 1 gadam vai vairāk. Tāda caurmēra līkne pa gadu rāda caurmēra preču daudzumu, ko pircēji ir ar mieru nopirkt pie zināmas cenas zināmā laika sprīdī. Ja runājam par īsa laika pieprasījumu, tad domājam par pieprasījumu atsevišķā dienā zināmā tirgus stavoklī. Ja runājam par ilga laika pieprasījumu, tad labi un derīgi atzīmēt, cik ilgs ir tas laiks, uz kuru šis pieprasījums attiecas.

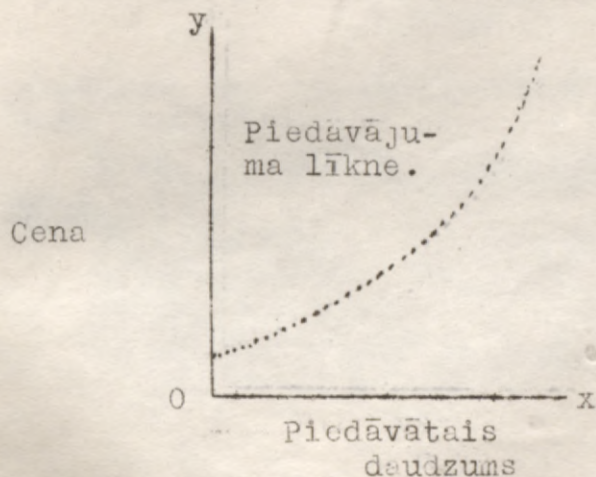
Tagad apskatīsim citu jēdzienu - piedāvājumu.

PIEDĀVĀJUMS

Pieprasījumu definē parasti analogiski pieprasījuma definīcijai.

Par piedāvājumu sauc to zināmu preču daudzumu, ko pārdevēji ir ar ieru pārdot pie dotas cenas.

Līdzīgi minētajai pieprasījuma rindai ir iespējams sastādīt piedāvājuma rindu. Līdzīgi pieprasījuma rindai arī piedāvājuma rindu var attēlot, rezultātā dabājam piedāvājuma līkni:

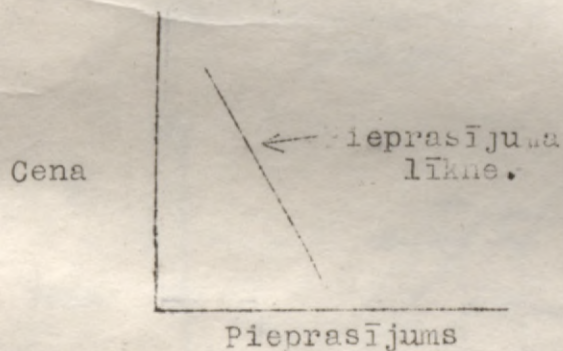
Šī arī ir parasta līkne. Arī attiecībā uz piedāvājumu jāšķir koppiedāvājums no individuālā piedāvājuma. Koppiedāvājums pēc analogijas ar kopieprasījumu ir individuālo piedāvājumu summa. Runājot tālāk par piedāvājumu mēs vienmēr domāsim par koppiedāvājumu.

Pirmatnējos apstākļos katrs atsevišķs producents (ražotājs) sava piedāvājuma vērtē sava darba robežupuru attiecību pret naudas robežderīgumu. Runājot par individuālā piedāvājuma cenu, apzīmē-

jām, ka pastāv šāda sakarība: $C = \frac{D}{n}$, kur C ir individ. piedāvājuma ce-

na, D - robežupuris un n - naudas robežderīgums. Turpretī sarežģītos apstākļos, kur darīšanā ne ar individuālu producentu, bet ar uzņēmumiem, tur uzņēmumi savos piedāvājumos vadās no ražošanas izmaksām naudā. Tur-
vāk par šo problēmu runāsim, apskatot ražošanas izmaksas.

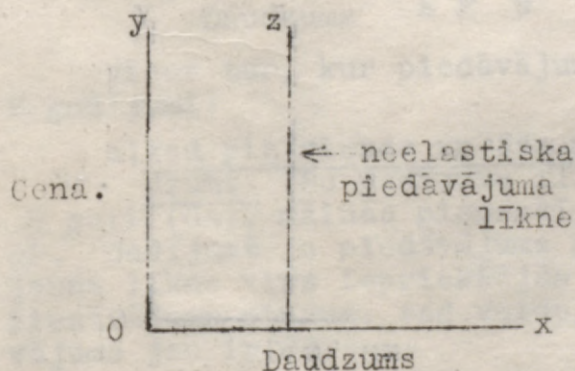
Pieprasījuma līkne, kā redzējām, atskaitot dažus uzņēmumus, ir uz loju slidoša līkne (vienkāršības labā šoreiz to zīmējam kā taisnu līniju)

Piedāvājuma līkne turpretī daudzos gadījumos ir mazliet sarežģītāka.

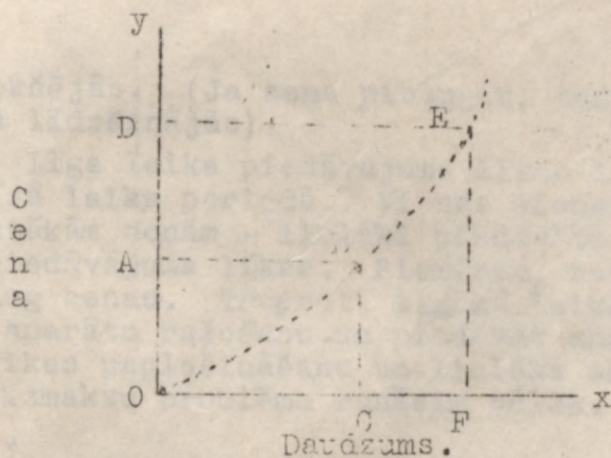
Runājot par elastību jā-saka, ka arī piedāvājuma elas-tībā sava ziņā atšķiras no pieprasījuma elastības. Pre-cēm, no kurām tirgū atrodams tikai viens noteikts daudzums.

Piedāvājuma elastība ir vienlīdzīga nullei. Attēlosim šādas preces pie-
vājuma līkni:

Šai gadījumā augstākas cenas ne-spēs izsaukt piedāvājuma pieau-gumu, jo priekšmetu daudzums ir ierobežots un tos nav iespējams pavairot. Šādas preces ir ar nelielu piedāvājumu - retuma priekšmeti jeb brīvi nereproducē-jamie priekšmeti, kuru daudzumu nevar brīvi pavairot.

Parasta piedāvājuma līkne vienā dienā tiek raksturota ar to, ka augstāka cena pamudina uz lielāku preču piedāvājumu, t.i., jo lielāka ce-na, jo lielāks piedāvājums. Parastā piedāvājuma līkne ir šāda:

Šī schēma rāda, ka pieaugot cenai no OA uz OD, pieaug arī piedāvājums no OC uz OF.

Vispār, jo vairāk - pieaugst cenam - pieaug piedāvājums, jo elastīgāks ir piedāvājums, jo lielāka piedāvājuma elastība.

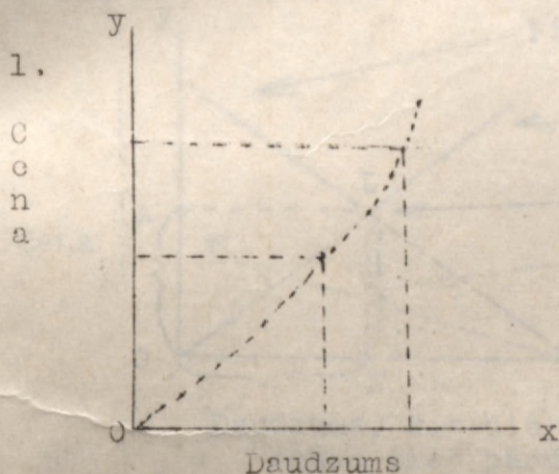
Ja ņemtu tikai vienas atsevišķas dienas piedāvājumu, tad arvienu būs nepieciešamas augstākas cenas, lai izvēlētos laiku preču daudzuma piedāvāšanai Turpretī ilgā laika periodā ir

iespējams, ka lielākam preču piedāvājumam ir zemāka cena nekā mazākam preču piedāvājumam

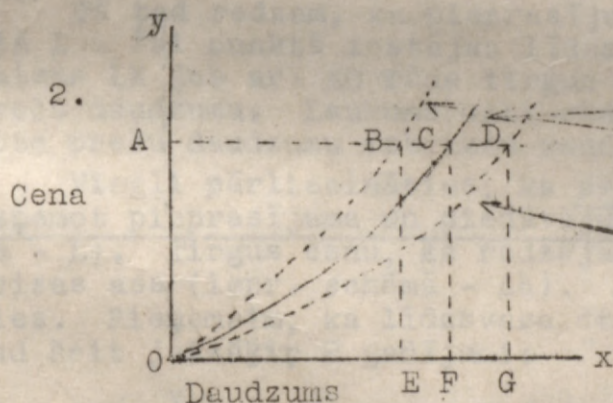
Preču piedāvājuma pieaugumu vai samazināšanos ir iespējams saprast divos veidos:

1) piedāvājums ir tāds, piedāvātais preču daudzums var pieaugt vai samazināties pa vienu un to pašu piedāvājuma līkni, pieaugot vai samazinoties cenam:

2) var arī veidoties jauna piedāvājuma līkne, bet cena var palikt tā pati.

Šeit redzam, ka piedāvājums pieaug vai samazinās pa vienu un to pašu līkni, pie tam cena attiecīgi palielinās vai samazinās.

Piedāvājuma līkne.

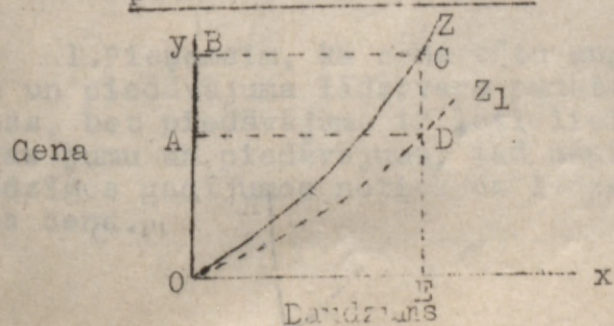
Jauna piedāvājuma līkne, kas rodas samazinoties piedāvājumam.

Jauna piedāvājuma līkne, kas rodas pieaugot piedāvājumam.

Visur tur, kur piedāvājums veido jaunu piedāvājuma līkni, var būt 2 gadījumi:

a) kad pie vienas un tās pašas cenas ir piedāvāti lielāki preču daudzumi. Šo gadījumu illustre iepriekšējā schēma. Tur ir cena un tā pati (OA), mainās pieprasījums. Sākumā piedāvājums pie cenas OA ir OF. Gadījumā ja piedāvājums pie tās pašas cenas samazinās, tad veidojas jauna līkne virs iepriekšējās un piedāvājums ir tikai OE. Ja turpretī piedāvājums pieaug, tad veidojas jauna līkne zem iepriekšējās un piedāvājums jau ir OG.

b) kad vieni un tie paši daudzumi tiek piedāvāti pie citas cenas, piem., zemākas cenas. Šo gadījumu raksturo schēma:

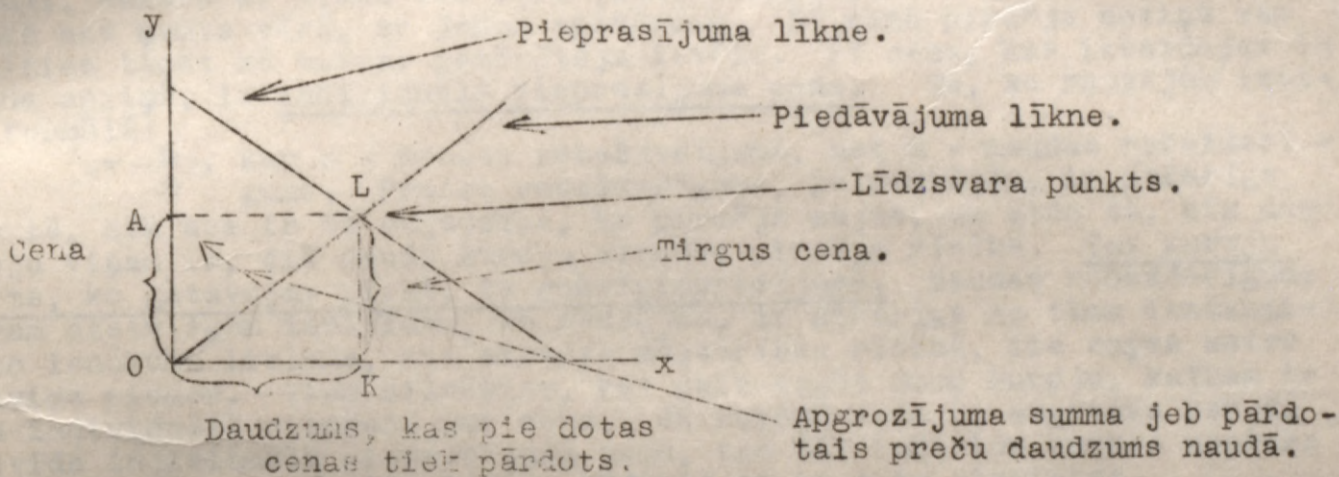
Līdzšinējā piedāvājuma līkne ir OZ, cena ir OB. Tādā gadījumā piedāvājums ir OE. Pieņemsim, ka cena samazinās no OB uz OA, bet piedāvājums paliek tas pats OE. Tad veidojas jauna līkne zem ie-

priekšējās. (Ja cena pieaugtu, tad varētu izveidoties jauna līkne arī virs līdzšinējās).

Ilga laika piedāvājuma līkne izskatās citādāk nekā piedāvājuma līkne īsā laika periodā. Vienas dienas piedāvājuma līkne, ko raksturo: pieaugstākām cenām - lielāki piedāvāto preču daudzumi, nav tāda kā ilga laika piedāvājuma līkne. Piemēram, radio aparātu pieprasījumam pieaugot, pieaug cenas. Trupretī ilgākā laika periodā ir iespējams paplašināt radio aparātu ražošanu un piedāvāt aparātus par zemākām cenām, jo līdz ar fabrikas paplašināšanu un lielāka skaita ražošanu izmaksas samazinās. Par izmaksu problēmu runāsim vēlāk.

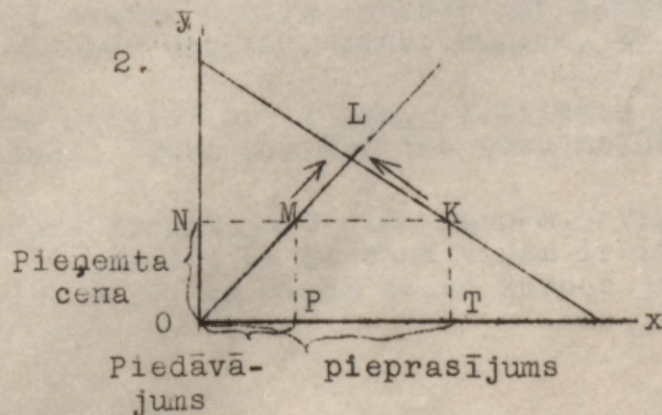
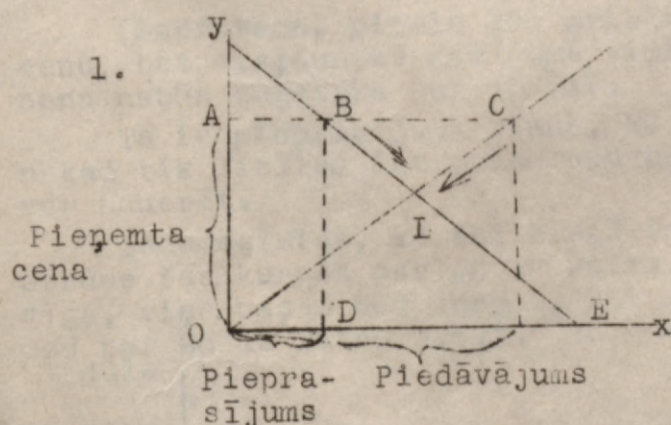
TIRGUS CENAS VEIDOŠANĀS PROCESS.

Tagad pārrunāsim tirgus cenas veidošanās procesu. Lai to labāk saprastu, ņemsim diagrammu. Šai diagrammā mēģināsim iezīmēt divi līknes: pieprasījuma līkni - no vienas puses un piedāvājuma līkni - no otras puses. Ka redzējam, tirgus cena ir atkarīga kā no pieprasījuma līknes, tā no piedāvājuma līknes. Šo līkņu krustojanas punkts rādis to cenu, kādā šai periodā pie dota piedāvājuma un pieprasījuma jāiestājas tirgu, t.i. tirgus cenu. (Vienkāršības labad šai schēmā abas līknes zīmējam kā taisnas līnijas). Schēma:

Tā tad redzam, ka pieprasījuma un piedāvājuma līknes krustojas punktā L. Šai punktā iestājas līdzsvars starp pieprasījumu un piedāvājumu. Taisne LK jeb arī AO rāda tirgus cenu. AL jeb attiecīgi OK rāda pārdoto preču daudzumu. Laukums OALK rāda apgrozījuma summu tirgū jeb arī pārdoto preču daudzumu izteiktu naudā.

Viegli pārliecināties, ka šāda līdzsvara nebūs nevienā citā punktā, izņemot pieprasījuma un piedāvājuma līkņu krustpunktu (iepriekšējā schēmā - L). Tirgus cenu, ka redzējam, rāda līdzsvara punkta attālums no atscisas ass (iepr. schēmā - LK). Ja līdzsvara nav tad, tas cenšas iestāties. Pieņemsim, ka līdzsvara starp pieprasījumu un piedāvājumu nebūtu. Tad šeit jāizšķir 2 gadījumi:

1. Pieņemsim, ka cena būtu augstāka par to cenu, kādu dod pieprasījuma un piedāvājuma līdzsvara punkts. Ja cena ir OA, tad pieprasījums ir mazs, bet piedāvājums ir ļoti liels. Lai iestātos līdzsvars starp pieprasījumu un piedāvājumu, tad nepieciešami, lai cena noslīdētu, kas arī līdzīgos gadījumos notiek un līdzsvars iestājas punktā L izveidojas tirgus cena.

2. Šeit arī ir līdzīgi. Pieņemsim, ka cena ir zemāka par to, ko dod līdzsvara punkta attālums līdz abscisai. Ja cena ir NO, tad pieprasījums ir pārāk liels, bet piedāvājums ir pārāk mazs. Tāpēc cena paceļas un līdzsvars atkal iestājas punktā L.

Šo radušos krustpunktu (L) jeb šo radušos cenu var dažādi raksturot pie šās cenas, tirgus cenas jeb tirgū izveidojušās cenas visām piedāvātajām precēm atrodas pircēji un tie dabu precī. Var teikt, ka tirgus cenai atbilst robežpieprasījums un robežpiedāvājums.

Esam iepazinušies ar cenas veidošanās procesu tirgū. Lai šo problēmu labāk saprastu, ņemsim kā ilustrāciju vienkāršu, izdomātu piemēru un mēģināsim sekot kā cena veidojas.

Iedomāsimies kādu vairāk vai mazāk lokālu tirgu - izolētu pilsētu ar 4000 iedzīvotājiem. Pieņemsim tālāk, ka kaut kādā ceļā vienā un tai pašā laikā mēs uzzinātu, ka viņi kopā vēlas 3000 pāru kurpju. Tie vēlēt tos šās kurpes nopirkt, ja cenu atrastu par piemērotu. Saprotams, ka katram no viņiem šo precī ir iespējams iegūt lēti, bet neraugoties uz to, katram ir prātā noteikta fiktīva cena, ko viņš par kurpēm negribēs maksāt. Ka šāda cena ir katram pircējam, ka šāda robeža ir katram pircējam par to var viegli pārliecināties, piem., veikalā. Cilvēki bieži atsakās pirkt, jo prece viņam ir par dārgu, jo pircējam ir noteikta robeža, par kuru tālāk viņš neiet. Veikalos, kur ir tirgošanās, arī redz, kā pircējs - pateicis savu pēdējo cenu iet projām.

Šī noteikta cena nav mūžīga, pastāvīga. Tā var mainīties, pat strauji, sakarā ar vienu vai otru jaunu klārpienāku apstākli, kas iepriekš nav ņemts vērā, ar jaunu apsvērumu. Šī cena pircēja apziņā var mainīties tāpat kā mainās patērētāja izvēle. Šī cena, kas izveidojas individuāli, ir individuālā pieprasījuma cena. Tā, ka redzējām izsakās formulā:

$c = \frac{d}{m}$, kur d - preces robežderīgums, bet m - naudas robežderīgums. Preces robežderīgums, kā redzējām, ir atkarīgs 1) no tā, cik asa ir tā vajadzība, ko pircējs sajūt, un 2) no tā, cik daudz kurpju viņam ir, cik daudz kurpju atrodas pircēja rīcībā. Tas kurpju skaits, ko gatavojas pirkt, ir robežpieprasījums. Naudas robežderīgums katram atsevišķam individam, kā redzējām, ir atkarīgs no tiem ienākumiem, no to ienākumu lieluma, kas atrodas mājturības rīcībā, pie kuras katrs individs pieder. Tiem cilvēkiem, kas grib iegūt 3000 kurpju, katram ir sava individuālā pieprasījuma cena. Ja kurpju cena ir augstāka par šī individa individuālā pieprasījuma cenu, tad šis individs kurpes nepirks un iztiks tāpat - taupīs, lāpīs, mēģinās ar ko citu aizvietot.

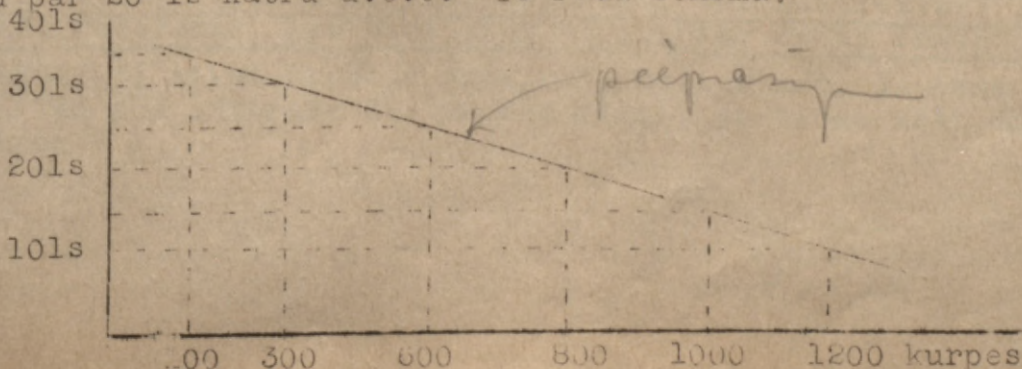
Pieņemsim, ka mums būtu izdevies šo kurpju gribētāju individuālās pieprasījuma cenas. Tas dotu mums zināmu skaitļu rindu, kas izteiktu, par kādu cenu atsevišķi individi ir ar mieru pirkt kurpes. Tā kā individa pieprasījuma cenas katram individam ir citādas, tad pie dažādām kurpju cenām pieprasītāju skaits būs dažāds. Pieņemsim, ka

pie cenas 35 ls	par pāri būtu 100 gribētāju,
- " - 30 ls	- " - 300 - " -,
- " - 25 ls	- " - 600 - " -,
- " - 20 ls	- " - 800 - " -,
- " - 15 ls	- " - 1000 - " -,
- " - 10 ls	- " - 1200 - " -.

(Saprotams, pirmie 100 gribētāji cenšas nopirkt kurpes par zemāku cenu, bet vislaunākā gadījumā viņi vienmēr noteikti pirs kurpes, ja to cena nebūs augstāka par 35 ls).

Tā ir pieprasījuma rinda, ko var attēlot arī līknē. Reālitātē cena nekad tik lieliem lēcieniem nepārmainās. Mūsu piemērā tas mūsu nolūkiem var noderēt.

Iedomāsimies, ka šai tirgū ierodas tirgotājs ar 100 kurpēm. Viņš pārdos šās kurpes par 35 ls katru. Pieņemsim, ka šī cena viņam ir izdevīga, viņš paņem 800 kurpes, bet nelaime tā, ka viņam tagad kurpes jāpārdod par 20 ls katru u.t.t. To rāda schēma:

Nesen Latvijā viens dārzkopības instruktors bija rakstījis kādā žurnālā, ka Rīgā ir augsta cena cigoriņiem. To lasīja lauksaimnieki. Lauksaimniekiem izlikās, ka nu būs labs veikals! Nākošā vasarā ļoti daudzi lauksaimnieki apsēja daudz tīrumu ar cigoriņiem. Rudenī tie cigoriņus ved katrs uz Rīgu, bet nu iznāk pretējais - cigoriņi ir ārkārtīgi lēti. Kā tas notika? Pieprasījuma nedaudz varbūt palielinājās, bet piedāvājums ļoti lielos apmēros, tāpēc cenas noslīdēja. Vainīgs tur nebija minētais instruktors, bet tie, kuri neizprats, kas veido tirgus cenu.

Mums jāievēro, ka individuālā pieprasījuma cenai ir zināma robeža, zināms maksimums, cik tālu indivīds var iet. Ja tirgotājs iedomātos, vai būtu iespējams 100 kurpes pārdod par 35 ls katru, pēc tam 300 - par 30 ls, tad 600 - par 25 ls katru u.t.t. Brīvas konkurences apstākļos tas var notikt tikai vienā gadījumā: ja pircēji ir pilnīgi neinformēti par tirgu un cenu stāvokli. Saprotams arī praktikā pa daļai tas iespējams un to mēģina realizēt. Ja paklausās Rīgā, Marijas ielā veikalos kaulēšanos par cenām, tad dzird interesantas lietas. Ja preces vērtība ir 30 ls, tad tirgotājs prasa 3 reiz vairāk - 90 ls. Pircējs padomā un vismaz pusi sola. Tā ļoti bieži ar kaulēšanos nopērk par kādiem 50 ls. Tirgotājs nopelnījis, bet pircējs ar kaulēšanos ir samaksājis maksimālo cenu.

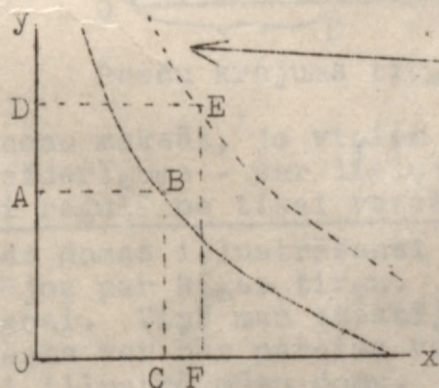
Monopolapstākļos lieta ir citādāka, bet par to vēlāk.

C e n a.

Jēdzienam cena ir ārkārtīgi liela, svarīga nozīme mūsdienu saimnieciskajā dzīvē, jo cena īstenībā ir mūsu saimnieciskās dzīves galvenais regulators. Šis apstāklis ir svarīgs, tas jāievēro. Ja nu cena ir saimnieciskās dzīves regulators, tad jāgaida: "Ko tad cena regulē?" Cenas regulētāja darbība iet divos virzienos:

- 1) cena regulē ražošanas virzienu un
- 2) ražoto preču daudzumu.

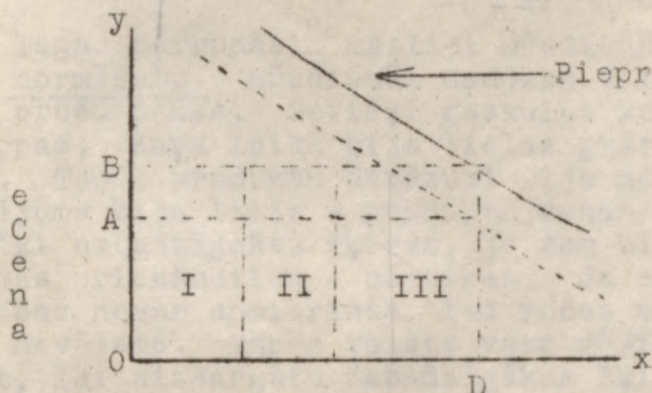
Regulēt ražošanas virzienu, t.n., noteikt, ko ražot, kādas preces ražot. Tā tad cena nosaka, ko ražot un kāda daudzumā. To viegli izskaidrot. Iedomāsimies, ka kāda nama māte, resp. mājturība, sajūt kādas preces lielāku robežderīgumu. Ņemsim individuālās pieprasījuma cenas formulu: $c = \frac{d}{m}$. Ja preces robežderīgums pieaug, t.n., nama māte ir ar miēru maksāt augstāku cenu par preci. Arī formulā redzam, ka pieaugot robežderīgumam (d), pieaug arī individuālā pieprasījuma cena. Ja visām nama mātēm, vismaz viņu vairumam d būs pieaudzis, tad arī koppieprasījuma cena zināmai precei būs pieaugusi. Saprotams, šādā gadījumā pieaug arī koppieprasījums (kas ir individuālo pieprasījumu summa) un veidojas jauna koppieprasījuma līkne:

Kad cena bija OA, tad pieprasījums bija OC. Kad pacēloties cenai no OA uz OD izveidojas jauna līkne, tad pieprasījums palielinājās no OC uz OF.

Kad cena tirgū ir pieaugusi, tad ražotājiem var rasties interese aplašināt savu uzņēmumu, savu ražošanu, var rasties arī jauni uzņēmumi o preču ražošanai, kas centīsies pieaugošās cenas izmantot.

Līdzīgi, tikai pretējā virzienā, notiek tad, ja cena uz kādu preci rīt. Tad zūd interese šas preces ražot, jo cenas krīt un pieprasījums samazinās.

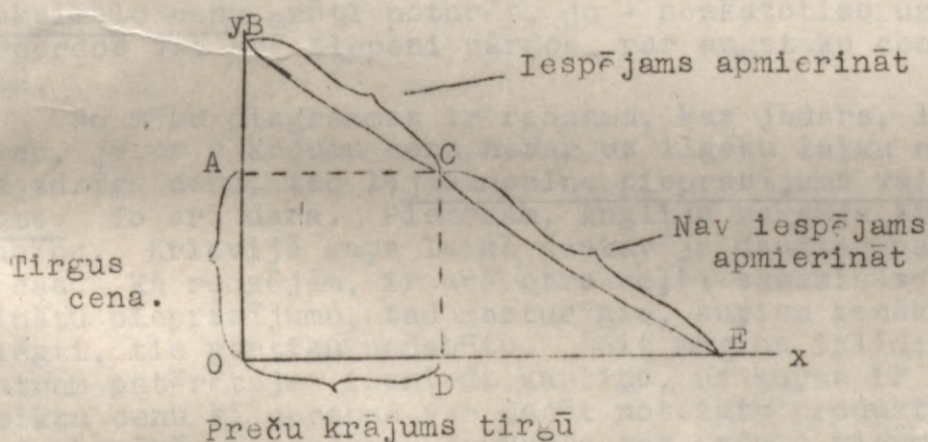
Preču daudzums, ko ražo visi trīs uzņēmumi.

Pieņemsim, ka kādu preci ražo trīs uzņēmumi: I, II, un III. Viņu saražoto preču daudzums ir OD. Ja cena pazeminās no OB uz AO, tad redzam, ka trešais uzņēmums ražos ar zaudējumiem. Tas tiks izspiests laukā, jo ar zaudējumiem neviens negrib ražot. Kad trešais uzņēmums būs no ražošanas izspiests, tad pirmie divi piedāvās preču mazāk

n cenas pacelsies.

Ir zemes (viena no tām ir Padomju Krievija), kur mēģina iztikt bez cenas kā saimnieciskās dzīves regulētāja, nosakot ko ražot un kādā daudzumā. Tur mēģina izlīdzēties ar statistiku. Ar statistiku cenšas uzmināt, ko ražot un kādā daudzumā ražot. Jau aizrādījām, ka statistika var izteikt to, kas ir, bet grūti statistikai eksakti pateikt to, kas būs āražo un kādā daudzumā. Atcerēsimies, kā runājot par patērētāja izvēli, tīzīmējām, ka to ietekmē dažādi apstākļi, kurus nevar kaut cik precīzāk paredzēt uz priekšu. Ja nav cenas kā regulētāja, tad grūti iekārtot uzņēmumu. Mēs zinām, ka uzņēmumi ir saistīti ķēdē. Ja vienam vajadzīgas, piem., 12 izejvielas, bet ir tikai 9, otram uzņēmumam vajadzīgas kādas izejvielas, bet var dabūt tikai 5 u.t.t., kā tas notiek tur, kur nav cenas kā regulētāja, tad ārkārtīgi grūti sabalansēt vajadzīgos daudzumos, kas nepieciešami ražošanas turpināšanai.

Cena spiež rīkoties taupīgi ar precēm (mājturībai). Saražotas preces tiek izdalītas starp patērētājiem pēc tā, cik katrs no viņiem grib maksāt par šo preci. To viegli saprast, ja ņem pieprasījuma līkni:

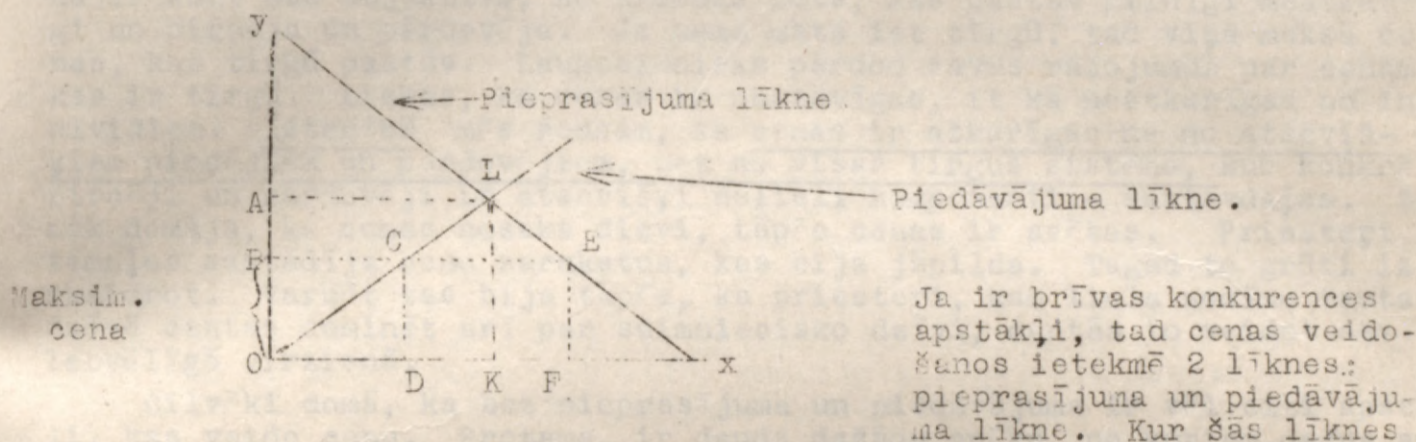
Mēs zinām, ka preces cena atkarīga no krājuma. Pie šī krājuma izveidojas noteikta cena. Pie šās noteiktās cenas tikai daļu no pieprasījuma (BC) ir iespējams apmierināt, bet pārējo daļu (CE) nav iespējams apmierināt, jo pārējie preces gribētāji nevar tik

augstu cenu maksāt, jo viņiem preces robežderīgums ir par mazu, bet naudas robežderīgums - par lielu: viņiem ir mazs ienākums. Tā tad cena ierobežojami regulē ne tikai ražošanu, bet arī sadalīšanu un patēriņu.

Šāas domas ilustrēšanai minēsim kādu piemēru. Dažus gadus atpakaļ interesējies par Rīgas tirgu. Sastapu kādu kungu, kas uzpirka ogas pārstrādāšanai. Viņš man stāstīja par cenu veidošanos ogu tirdzniecībā. Viņa stāsts var būt pareizs vai nepareizs - tas taču nav no svara, bet tas labi ilustrē mūsu domu. Viņš stāstīja. Kad mežā parādās pirmās ogas, laucinieki iedami svētku dienās uz mežu, ierauga tās un salasa. Nākošajā dienā ogu lasītāji ar dažiem kurvjiem ogu brauc ar vilcienu uz Rīgu, Rīgas tirgu. Rīgas nama māte iet tirgu un redz pirmās ogas. Pieprasījums pēc ogām ir liels, interese liela, tāpēc cenas ir augstas. Saprotams, Rīgas iedzīvotāji pērks tikai mazos daudzumos. Pirmie ogu lasītāji, pārdevuši un labi nopelnījuši, brauc mājās. Tie pastāsta visiem, ka ogu cenas ir labas. Nu visi lasa un ved - tirgū pienāk lieli ogu daudzumi. Rīgas nama mātes ir pārliecībā, ka ogas vēl ir dārgas, tāpēc no pirkšanas atturas. Šoreiz ogu piedāvājums ir liels, bet pieprasījums ir mazs, rezultātā cenas zemas. Tagad iepircējam īsts darba laiks: viņš iepērk ogas par zemām cenām. Ogu lasītāji brauc atpakaļ un stāsta, ka cenas esot zemas. Ogu lasītāji tagad atturas no lasīšanas, tāpēc ogu cenas Rīgā ir atkal augstas. Nama mātes domā, ka laiks pirkt, bet cena atkal augsta u.t.t.

Cenu normēšana.

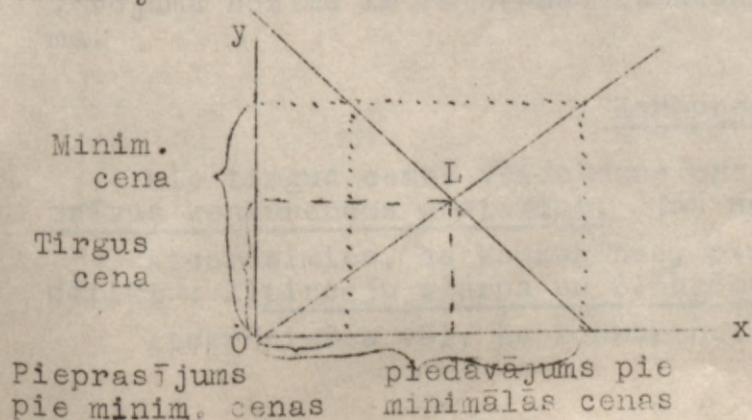
Tagad pārrunāsim mazliet mūsdienu svarīgo jautājumu, jautājumu par cenu normēšanu. Mūsdienās daudzas valstis, pašvaldības u.c. mēģina normēt preču cenas. Sevišķi pasaules kara laikā ar šo parādību bija jāsaprotas. Kara laikā bija lielas grūtības produktu piegādē un arī ražošanā. Tāpēc produktu daudzumi bija mazi, piedāvājums bija mazs, bet pieprasījums bija liels - produktu cenas augstas. No cenu celšanās cietu sevišķi nabadzīgākas šķiras, jo tam bija grūti tikt pie pirmās nepieciešamības priekšmetiem - pārtikas. Ja cilvēks pirmās nepieciešamības vajadzības nevar apmierināt, tad rodas nemiers, kas kara laikā valdībai ir ļoti nevēlams. Tāpēc valsts vara mēģināja šeit iejaukties un kaut ko darīt, lai aizsargātu nabadzīgākas šķiras. Valsts vara vai pašvaldības mēģināja normēt cenas, nosakot maksimālo cenu. Maksimāla ir tāda cena, par ko augstāk nedrīkst prasīt par zināmu preci. Ta mēģina uzturēt zemas cenas. Mēģināsim shēma iezīmēt brīvas konkurencē radušos un maksimālo cenu:

Krustojas, tur līdzsvars un izveidojas tirgus cena. Mūsu shēma izveidojas cena LK jeb AO. Tagad iedomāsimies, ka valsts vara cenu nosaka uz OB. Tādā gadījumā piedāvājums ir OD, bet pieprasījums OF, t.i., pieprasījums ir liels, bet piedāvājums mazs: nav līdzsvara. Pircēju ir daudz, pārdevēju maz. Pēc preces prasā, bet tirgu preču nav. Šādos apstākļos maksimālo cenu grūti noturēt, jo - noskatoties uz sodiem - preces vai nu nepardos vai arī slepeni pārdos, par augstāku cenu tiem, kas maksā dārgāk.

No mūsu diagrammas ir redzams, kas jādara, lai panāktu vajadzīgo cenu, jo ar rīkojumu cenu nevar uz ilgāku laiku noteikt. Lai panāktu vajadzīgo cenu, tad 1) jāsamazina pieprasījums vai 2) jāpalielina piedāvājums. To arī dara. Piemēram, Anglijā maksāja tirgotājiem, kas ieveda labību. Krievijā kara laikā pastāvēja daudzas pašvaldību uzturētas maiznīcas. Kā redzējām, ir arī otrs ceļš: samazināt pieprasījumu. Ja samazinātu pieprasījumu, tad mazturīgie, kuriem ienākums ir mazs, būtu izslēgti, tie pārtiku nedabūtu. Šeit mēģina izlīdzināties ar kartiņām. Katram patērētājam izsniedz kartiņu, uz kuras ir uzrakstīts, ka par noteiktu cenu šī persona var daudziem noteiktu produktu daudzumu. Valsts vara atkarībā no produktu daudzuma tos sadala vienmērīgi starp pieprasītājiem. Šādu stāvokli bija grūti uzturēt Vācijā, kur preces pluda kartiņām garām: pārdeva tiem, kas maksāja augstāku cenu. Kā redzam, abas iespējas tiek izmantotas, lai stāvoklis būtu tāds, ka pastāvētu maksimālas cenas. Tas bija praktisks soli saimniecības politikā, bet tas jāpamato uz tautsaimniecības teoriju.

Līdzīgi nosaka arī minimālās cenas. Minimālās cenas ir noteiktas daudzas valstīs uz lauksaimniecības ražojumiem. Minimālās cenas ir tādas cenas, par kurām zemāk nedrīkst pārdot vai pirkt. Minimālās cenas nosaka tāpēc, lai pasargātu lauksaimniekus no ieņemšanas, piem., ASV u.c. Francijā uz labību u.t.t.

Šai gadījumā notiek pretēja parādība: piedāvājums ir liels, bet pieprasījums ir mazs. Pārdevēju daudz, preču ir daudz, bet tās negrib neviens pirkt. Tāpēc arī minimālās cenas ilgi nevar pastāvēt. Francijā šās minimālās cenas sabruka. Lai noregulētu saimniecisko dzīvi, tad šai gadījumā var 1) paplašināt patēri-

un vai 2) samazināt piedāvājumu. ASV prezidents izvēlts centās pārliecināt lauksaimniekus, lai tie mazāk ražotu. Kad tas nelīdzēja, tad tie lauksaimniekiem, kas nesēja labību, maksāja zīdumu atlīdzību. Brazīlijā kafiju dedzina vai grēdē jūrā, lai samazinātu piedāvājumu. Mēģina arī pacelt pieprasījumu, patēriņu. Bieži valsts uzpērk labību, tā kļūstot it kā par pieprasītāju un pārdod labību uz ārzemēm. Lietuvā notika interesants gadījums: valsts noteica, ka katram ierēdnim jānopērk dažas zosis. Šādiem līdzekļiem valsts cenšas uzturēt minimālās cenas.

16. lekcija, nolasīta 1937.g. 10.nov.

Kas veido cenu?

Mēs redzējām, ka cenu veido 2 apstākļi: pieprasījums un piedāvājums. Atsevišķiem pircējiem un atsevišķiem pārdevējiem liekas, ka cena ir kaut kas objektīvs, no ārienes dots, kas pastāv pilnīgi neatkarīgi no pircēja un pārdevēja. Ja nama māte iet tirgū, tad viņa maksā cenas, kas tirgū pastāv. Lauksaimnieks pārdod savus ražojumus par cenām, kas ir tirgū. Liekas, ka cenas ir pastāvīgas, it kā neatkarīgas no individiem. Īstenībā mēs redzam, ka cenas ir atkarīgas ne no atsevišķiem pircējiem un pārdevējiem, bet no visas tirgus sistēma, kur konkrēti pircēji un pārdevēji ir atsevišķi nelieli komponenti - sastāvdaļas. Senāk domāja, ka cenas nosaka dievi, tāpēc cenas ir svētas. Priesteri tempļos sastādīja cenu sarakstus, kas bija jāpilda. Tagad to grūti izskaidrot. Varbūt tas bija tāpēc, ka priesteri, kam liela nozīme tautas dzīvē centās dominēt arī par saimniecisko dzīvi, centās to veidot sev labvēlīgā virzienā.

Cilvēki domā, ka bez pieprasījuma un piedāvājuma ir vēl citi apstākļi, kas veido cenu. Protams, ir daudz dažādu spēku, no kuriem dažus apskatījām, kas veido cenu, bet visi tie ietekmē cenu tikai pa diviem ceļiem: vai caur pieprasījumu vai caur piedāvājumu. Kad runājam par normētām cenām, redzējām, ka arī tur, lai ietekmētu cenu, tad jānāk līdz svars starp pieprasījumu un piedāvājumu. Citādi pieprasījums un piedāvājums radīja sev vēlamo cenu. Ja cenu mēģinātu ieturēt ārpus pieprasījuma un piedāvājuma, tad stavoklis būtu nestabils, cenas laustos projām, kur tās noteic pieprasījums un piedāvājums. Apskatot patērēšanu, mēs redzējām daudz pieturas punktu, kam ievērojama nozīme arī problēmā par cenu. Visi minētie apstākļi iedarbojas uz cenu galvenā kārtā caur pieprasījumu. Tāpat ir daudz spēku, kas ietekmē piedāvājumu. Šos faktorus tuvāk apskatīsim, kad runāsim par ražošanu.

Īsa un ilga laika piedāvājums un cenas.

Tās cenas, ko tikko apskatījām, īstenībā bija īsa laika jeb tirgus cenas. Līdzīgi kā pie pieprasījuma ir iespējams runāt arī par ilga laika jeb caurmēra cenām. Ir iespējams šķirt īsa laika piedāvājumu no ilga laika piedāvājuma. Ilga laika piedāvājums var attiekties uz ilgāku laika sprīdi, piem., mēnesi, gadu u.t.t. Ilga laika piedāvājums ir tas caurmēra preču daudzums, ko šai laika vienībā ir ar mieru pārdevēji piedāvāt pie dotas cenas.

Ilga laika piedāvājums ir lielā mērā atkarīgs no ražošanas izmaksām.

Īsa laika piedāvājums, it sevišķi, ja tas attiecas uz grūti uzglabājamām precēm, lielā mērā ir atkarīgs no tiem daudzumiem, kas ir kraujuma.

Tāpēc nonākam pie īsa un ilga laika caurmēra cenām. Pie pēdējām ievērojama nozīme ir ražošanas izmaksām, kas ietekmē ilga laika piedāvājumu.

Konkurences ietekme uz cenām.

Pie tirgus cenas veidošanas procesa jāpiezīmē, ka šī cena veidojas brīvas konkurences apstākļos. Tas nav jāaizmirst!

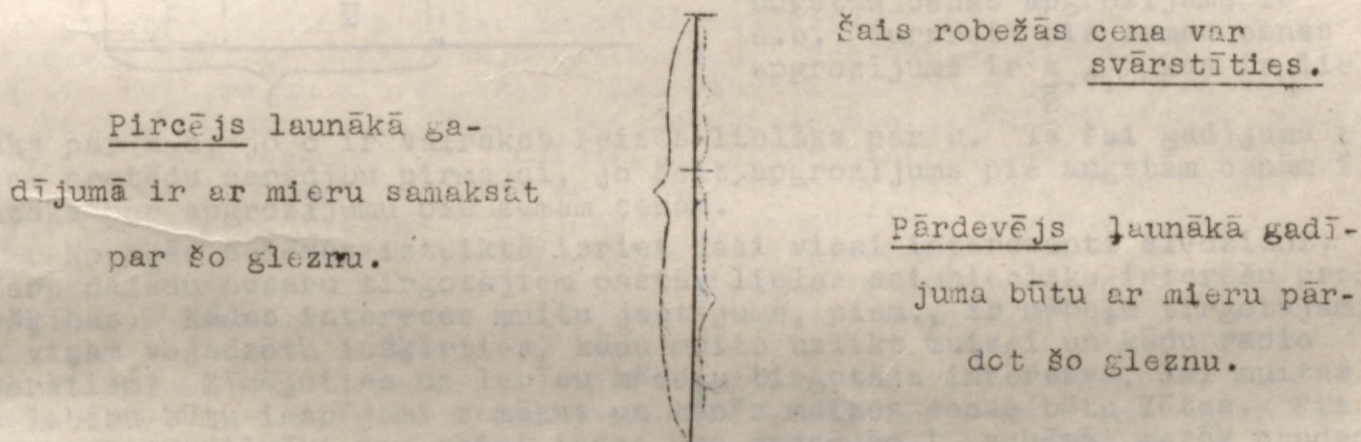
Atcerēsimies, ka konkurence, pie kuras tirgus cena veidojas, var notikt: 1) pircēju starpā un 2) pārdevēju starpā.

Atcerēsimies vēl, ka konkurence starp pircējiem nozīmē, ka tirgū ir

vairāk kā viens pircējs, ka katrs no viņiem cenšas piedāvāto preci nopirkt un šai nolūkā ir ar mieru samaksāt par preci vairāk nekā citi. Tagad šo domu papildinot teiksim, ka konkurence starp pircējiem nepas-tāvēs bezgalīgi ilgi, ka pircēji viens otru neparsolis bezgalīgi ilgi, bet tikai tik ilgi, kamēr pieaugusi cena nebus spiedusi izstaties no sacensības tik daudz pircējiem, ka tirgu esošais preču daudzums spēj mierināt visu atlikušo pircēju vajadzības. Atsevišķi pircēji izstājas no sacensības un pārsolišanu partrauc tad, kad pircēju sasolīta cena pārsniedz individuālo pieprasījuma cenu (kas vienlīdzīga ar preces robežderīguma attiecību pret naudas robežderīgumu).

Atcerēsimies, ka konkurence starp pārdevējiem nozīmē, ka tirgū i-vairāk kā viens pārdevējs, pie kam konkureti cenšas savas preces katrā ziņā pārdot un šai nolūkā ir ar mieru savas preces pārdot lētāk par pārējiem. Tagad piezīmēsim, ka šie pārdevēji cenšas viens par otru lētāk pārdot nevis tik ilgi, kamēr prece būs jāatdod par brīvu, bet gan tik ilgi, kamēr kritoša cena nav spiedusi izstaties no sacensības saimnieciski vajākos pārdevējus un nav pievienojusi klat jaunus pircējus, ka visas tirgū piedāvātas preces ir iespējams pārdot. Ja turpreti runā ilgāku laiku, tad šī konkurence starp pārdevējiem turpinās tik ilgi, kamēr šī ilga laika caurmēra cena netuvojas ražošanas izmaksām. Ieteicu majas parlasīt Ad. Smita teikto par normālo jeb dabisko un tirgus cenu - redzēsīt līdzību ar šeit teikto.

Ja ir viens pircējs un viens pārdevējs, tad cenas veidošanās process ir ļoti nenoteikts. Šeit nav pieprasījuma un piedāvājuma līknes, kas krustotos, bet cenām pastāv samērā plašs lauks. Piemērs: gleznotā ir uzgleznojis kādu darbu un nones to pie mākslas priekšmetu tirgotāja. Cena, ko tirgotājs samaksās par gleznu, var svārstīties jo ievērojamā atkarībā no apstākļiem: cik katra puse izveicīga, cik liela vajadzība nopirkt un pārdot u.t.t. Šo gadījumu varētu ilustrēt ar schēmu:

C e n u s a k a r ī b a s .

Tagad apskatīsim sakarību starp atsevišķo preču cenām, apskatīsim atsevišķo pieprasījumu un piedāvājumu un sakarā ar to - cenu veidošanās procesu atsevišķām precēm.

Jāievēro, ka atsevišķo preču cenas tiek ietekmētas no citu preču cenām. Tāpēc līdzšinējais skatījums ir ļoti vienkopus, mākslots. Mēģināsim šo skatījumu paplašināt un izpētīt, kādā veidā dažādu preču cenas viena otru ietekmē. Apstāsimies pirma kārtā pie

vispārējās cenu sakarības.

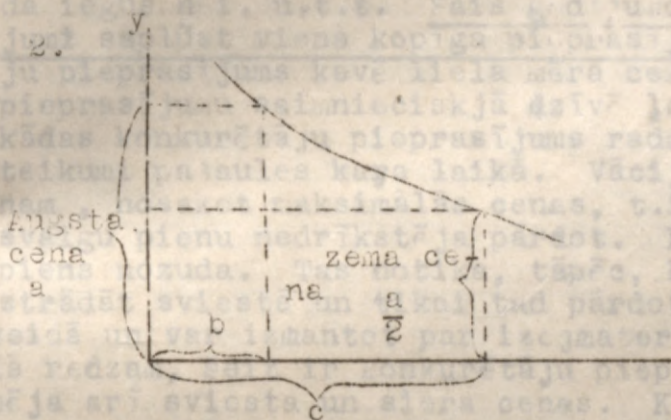
Vispārējā cenu sakarība rodas kā rezultāts no tā apstākļa, ka pieņemot savs ienākums ir jāsadala starp dažādām precēm. Teiktais nozīmē ka - ja vairāk šis pircējs būs spējīgs izdot no sava ienākuma par vienu kādu preci, jo mazāk viņam paliks no viņa ienākuma citu preču iegādei, jo mazāk citu preču viņš spēs nopirkt. Lai redzētu, cik liela nozīme šai vispārējai cenu sakarībai, ņemsim kādu piemēru. ņemsim divas pieprasījuma līknes: vienu - neelastisku un otru - elastisku pieprasījuma līkni. Konkrēti runājot, ņemsim pieprasījumu pēc maizes un pieprasījumu pēc radio aparāta. Redzēsīm šādu ainu:

Pie augstas cenas pieprasījums pēc maizes ir b ; tā tad par maizi samaksāta naudas summa ir $a \cdot b$. Ja maizes cena samazinās uz pusi, t. i., maizes cenas ir zemas, tad pieprasījums pēc maizes nedaudz palielinās (c). Pie zemām cenām par maizi samaksātais naudas daudzums ir $\frac{a \cdot c}{2}$. Šis otrais reizinājums

ir mazāks par pirmo, jo c nav divreiz lielāks par b . Tāpēc pie augstām cenām patērētāji izdos par maizi vairāk nekā pie zemām cenām. Jo pieprasījums pēc kādas preces ir neelastiskāks, jo pie augstākas cenas patērētājs samaksās vairāk nekā pie zemas cenas. T. n., apgrozījums pie augstas cenas ir lielāks par apgrozījumu pie zemas cenas.

Y. n. šādi tagad radio aparātu pieprasījuma likni:

Šai gadījumā mums darīšana ar elastisku pieprasījuma likni, jo pieprasījums pēc radio aparātiem ir elastisks. Pie augstas cenas a pieprasījums ir b . Kad cena samazinās uz pusi, t. i., radio aparāti kļūst lēti, tad pieprasījums stipri pieaug. Pie augstas cenas apgrozījums ir $a \cdot b$. Turpretī pie zemas cenas apgrozījums ir $\frac{a \cdot c}{2}$, kas ir lie-

lāks par $a \cdot b$, jo c ir vairākas reizes lielāks par b . Tā šai gadījumā ir diam pretēju parādību pirmajai, jo šeit apgrozījums pie augstām cenām ir mazāks par apgrozījumu pie zemām cenām.

No abās schēmās izteiktā izriet daži visai interesanti slēdzieni. Starp dažādu nozaru tirgotājiem pastāv lielas saimniecisko interešu pretešības. Kādas intereses multu jautājumā, piem., ir mēbeļu tirgotājam, ja viņam vajadzētu izšķirties, kādu multu uzlikt maizei un kādu radio aparātiem? Zīmējoties uz labību mēbeļu tirgotāja intereses, lai multas uz labību būtu iespējami zemākas un tāpēc maizes cenas būtu lētas. Pie zemas cenas cilvēki par maizi izdos, kā redzējām 1. schēmā, mazāk naudas un viņiem paliks pāri nauda. Šī pārējā ienākuma daļa paliks citu priekšmetu iegādei, to starpā arī mēbeļu iegādei. Turpretī attiecībā uz radio aparātiem mēbeļu tirgotāja interesēs ir, lai multa uz radio aparātiem būtu pēc iespējas augstāka. Jo augstāka multa, jo augstākas cenas būs radio aparātiem, tāpēc pircēji atturēsies no radio aparātu pirkšanas un pirks citus priekšmetus, to starpā arī mēbeles.

Šis vienkāršotais piemērs rāda, ka multu problēma un arī vesela rinda citu praktiskās tautsaimniecības problēmu nebūt nav tik vienkāršas kā tas liktos un kā parasti mēdz domāt. Multa, kā redzējām, skar ne tikai to priekšmetu, uz ko tā uzlikta, bet arī daudzas citas preces un citu tirgotāju un patērētāju intereses. Multu problēma ir viena no grūtākajām problēmām ekonomiskajā politikā.

Līdzīgs stāvoklis ir ar nodokļu problēmu. Arī nodokļu problēmas atrisinājums ir atkarīgs no vispārējās cenu sakarības. Ne mazāk šās problēmas sarežģī arī

speciālās cenu sakarības,

kas pastāv starp preču cenām. Speciālās cenu sakarības rodas pateicoties šo preču īpašībām vai ražošanas apstākļiem. Runājot par speciālām cenu sakarībām, vispirms jāizšķir t. s. kopīgais pieprasījums.

1. Kopīgais pieprasījums (joint demand) ir viena no speciālajām cenu sakarībām. Kopīgais pieprasījums ir tā sauktām komplementārām precēm, t. i., tādām precēm, kas viena otru papildina patēriņā. Šādas komplementārās preces ir, piemēram, tabaka un pipe, spalva un tinte u. t. t. No lielākām lietām, kas piederētu komplementārām precēm, jāmin gruntsbals un ēkas. Šī kopīgā pieprasījuma sekas ir: jo lētāka ir viena no

šādām komplimentārajām precēm, jo augstāku cenu rodas iespēja maksāt par otru no šām precēm. Piem., jo lētāku kādā pilsētā mēģina pataisīt būvniecību (izsniedzot pasūtījumus gimeņu mājīgu celšanai), jo augstāku cenu ir iespējams maksāt apbūves gabaliem, kas sakarā ar to kļūst dārgāki. Precēm ar kopīgo pieprasījumu grūti normēt cenas, jo cenas jānormē abām komplimentārajām precēm reizē. Arī preču tirdzniecībā ir piemēri tam, ka tirgotāji izlieto šo kopīgo pieprasījumu. Tie prot reti izdevīgi piedāvāt savas preces un ļoti nopelna. Nesen Rīgā viens kontormašīnu pārstāvis pārdevis rotatora mašīnu lētāk kā citi tirgotāji, bet ar nosacījumu: vaska papīrs jāpērk no viņa. Kāpēc viņš darīja? Viņš zināja koppieprasījumu. Par cik viņš zaudēja par rotatoru, pazeminot tā cenu, par tik ieguva par vaska papīriem.

2. Kā nākošo no speciālajām cenu sakarībām apskatīsim konkurētāju pieprasījums (competing demand). Konkurētāju pieprasījums ir tad, ja vienai un tai pašai precī ir dažādas pircēju grupas, pie kam katrā pircēju grupa šo preci var izlietot citādi. Piem., kartupeļiem ir konkurētāju pieprasījums ar šķīvīti, stērķeļiem ar alkohola ražošanu u.t.t. Meža kokus tie prasa celulozes ražošanai un būvmateriāliem, tāpēc šeit ir konkurētāja pieprasījums. Celulozi tālāk izmanto papīra un mākslīga zīda iegūšanai. u.t.t. Šais gadījumos katras atsevišķas grupas pieprasījumi saplūst vienā kopīgā pieprasījuma pēc šas preces. Arī konkurētāju pieprasījums kavē liela mēra cenu normēšanu, pie kam ar konkurētāju pieprasījumu saimnieciskajā dzīvē ļoti bieži jāstāpās. Par grūtībām, kādas konkurētāju pieprasījums rada cenu normēšanā, liecina Vācijas noteikumi pasaules kara laikā. Vācijā mēģināja normēt cenas svaigam pienam, nosakot maksimālās cenas, t.i., tādas cenas, par kurām augstāk svaigu pienu nedrīkstēja pārdot. Līdz ko šo cenu normēšanu izveda svaigais piens nozuda. Tas notika, tāpēc, ka svaigu pienu bija izdevīgāk pārstrādāt sviestā un tikai tad pārdot. Svaigu pienu var pārdot svaigā veidā un var izmantot par izejmateriālu sviesta, siera u.t.t. ražošanai. Kā redzam, šeit ir konkurētāju pieprasījumi pēc svaiga piena. Tāpēc normēja arī sviesta un siera cenas. Kad visu to ražojumu cenas tika normētas, ko iegūst no svaiga piena, tad daudzi lauksaimnieki likvidēja ganampulkus un sienu sāka pārdot armijai, jo sienu tieši pārdot bija izdevīgāk nekā izbarot lopiem, lopkopības ražojumu cenas salīdzinoši bija zemas. Tā tad grūti normēt tādu cenas, kurām ir konkurētāju pieprasījumi, jo grūti aprēķināt attiecības starp dažādu preču cenām, ko ražo no šī viena produkta kā izejmateriāla. Īpašu cenu attiecība ir svarīga, to uzstādot jāpatur prātā, ka nesamērīgas cenas var pārkārtot ražošanu.

3. Cenu sakarībām pieder kopīgais piedāvājums (joint supply). Kopīgais piedāvājums ir tad, ja vairākas preces nāk tirgū no viena ražošanas procesa vai no viena ražošanas aparāta. Piemēram, gāzes fabrika vienā procesa ražo: gāzi, koksu un amonjaku (sērskabo amoniju, ko lieto lauku mēslošanai), sīktirgotava, kas reizē pircējiem piedāvā miltus, cukuru, maizi u.t.t. Kā gāzes fabrikai tā sīktirgotavai ir tādas ražošanas izmaksas, kas attiecas uz visām precēm reizē. Šās izmaksas ir grūti sadalāmas starp precēm, kas parasti ir dažādos daudzumos. Šāda kopīgā piedāvājuma gadījumos ir parasti tā, ka jo vairāk nopelna uz vienas preces, jo lētāk ir iespējams pārdot citas preces. Jo dārgāk gāzes fabrikai būs iespējams pārdot gāzi, jo lētāk varēs pārdot koksu un amonjaku. Šo apstākli var novērot arī sīktirdzniecībā, piem., Amerikā. Sīktirdzniecībā ir dažas preces, kuru cenas ir ļoti zemas, pat tik zemas, ka sīktirgotāji tās pārdod bez peļņas vai pat ar zaudējumiem. Šās preces ir tās, ko patērētāji pērk visbiežāk, piem.: cukurs. Cukuram nav monopola, to pārdod ar zaudējumiem. Patērētāji cukura cenu zina, tāpēc pēc cukura tie spriež, kurām tirgotājam cenas ir zemākas. Cik tirgotājs zaudē par cukuru, tik saprotams viņš iegūst atpakaļ par citām precēm.

Kopīgā piedāvājuma piemēru daudz ir lauksaimniecībā, piem.: lauksaimnieki audzē aitas, no kurām iegūst gaļu un vilnu, govīs - pienu un gaļu u.t.t. Ir aitas, kuras vairāk dod vilnas un ir aitas, ko visvairāk izlieto gaļas iegūšanai - tomēr vilnas un aitas gaļas produktiem ir kopīgais piedāvājums.

No saimniecības vēstures zinām, ka apm. 150 - 200 gadu atpakaļ Anglijā tīrumus pārvērta ganībās. Šās rīcības mērķis bija ražot pēc iespējas vairāk vilnas, kas bija vajadzīga Anglijas tekstilrūpniecībai. Sakarā ar aitu ganāmpulku strauju pieaugumu, kas bija nepieciešami vilnas ražošanai, pieauga aitas gaļas piedāvājums un gaļa kļuva lēta. No tā laika aitas gaļas cēpētis Anglijā kļuva par nacionālu ēdienu.

Lauksaimniecībā visiem vienā saimniecībā ražotiem produktiem ir kopīgais piedāvājums. Katrā lauku saimniecībā visām ražotām precēm ir kopīgas izmaksas, kas ļoti grūti sadalāmas starp atsevišķām precēm. Sevišķi grūti ir sadalīt izmaksas starp lauksaimniecības divu cieši saistīto nozaļu: graudkopības un lopkopības atsevišķiem produktiem. Tas ir tāpēc, ka šo divu nozaļu ražošanas procesi ļoti saistīti savā starpā, pie kam no vienas nozares uz otru plūst produkti, kam nav tirgus cenas, kas tirgū nemaz nenāk, Piem.: salmi, zāle, kūtsmēsli u.t.t. Šo produktu cenas, kam nav tirgus vērtības, grūti noteikt. Tāpēc lauksaimniecībā ir novērojama parādība: ir saimnieki, kam sirdslieta lopkopība, un ir saimnieki, kas cieni par visu graudkopību. Tie saimnieki, kam sirdslieta ir lopkopība, kūtsmēslus vērtē augstu, bet salmus zemu, no kā cieši graudkopības konts un rezultāts ir tāds, ka lopkopība dod lielus sasniegumus, bet graudkopība mazus. Tam lauksaimniekam, kam patīk vairāk graudkopība, viss iznāks pretēji. Redzam, ka kopējā piedāvājuma jau-tājumos pētniekam diezgan grūti orientēties.

Arī kopīgā piedāvājuma problēma lielā mērā apgrūtina cenu normēšanu. Ja norme cenas vienas preces, tad ražotāji atgūst citām precēm, uz kurām cenas nav normētas. Piem.: Vācijā mēģināja normēt cenas uz cūk-gaļu. Tad zemnieki pārdeva kautas cūkas kopā ar dzelzs aķiem un prasī-ja augstāku cenu, jo cenas dzelzs aķiem nebija normētas. Dzīvas cūkas pārdeva par augstāka cenu kopā ar suniem u.t.t.

4. Minēsim vēl ceturto speciālo cenu sakarību - konkurētāju piedāvājumu (competing supply). Konkurētāju piedāvājums ir tad, ja dažas preces noder vienas un tās pašas vajadzības apmierināšanai. Tā vienas no šām precēm piedāvājums konkure ar otras preces piedāvājumu. Ja vie-na no precēm tehniski ir mazvērtīgāka, tad sauc par s u r o g ā t u, piem., cigoriņi ir kafijas surogats margarīns ir sviesta surogats u.t.t. Cigoriņiem ar kafiju ir konkurētāju piedāvājumi, jo cigoriņi konkurē ar kafiju.

Parasti to preču cenām, kam ir konkurētāju piedāvājumi, ir tenden-ce augt un krist kopā.

Pieaugoša pieprasījuma gadījumā tas attiecas uz abām precēm, tāpēc abu preču, kam ir konkurētāju piedāvājumi, cenas ceļas, Piemērs: rudzu un kviešu cenas pasaules tirgū mainās kopīgi.

Nemsim vēl dažus speciālo sakarību praktiskus piemērus. Viens no tiem ir attiecības starp dzelzceļiem un auto. Tā saprotams, ir ekono-miskās politikas nodaļas - satiksmes politikas problēma. Mēs nemsim to tikai kā ilustrāciju, lai redzētu, kāda jēga ir studēt šās cenu sakarī-bas.

Dzelzceļi un auto uzsākuši asu cīņu ASValstīs, kur dzelzceļi un autobusu līnijas ir privātpersonu rokās. ASValstīs blakus dzelzceļu lī-nijām ir radušās autobusu līnijas, kas ar dzelzceļiem sekmīgi konkurē. Tomēr šī problēma nav vienkārša, nav iespējams, ka visur notiek cīņa starp autobusu un dzelzceļu pašniekiem. Iedomāsimies mūsu dzelzceļu no Rīgas uz Valku:

Ragana

Rīga

Valka

Inčukalns

(Ar nepārtrauktu līniju apzīmēta dzelzceļa līnija, ar pārtruktu - autobusu līnijas).

Parasti dzelzceļiem un autobusi ir konkurētāju piedāvājumi, jo dzelzceļš piedāvā savus pakalpojumus un autobusi - savus. Piem., dzelz-ceļiem ir patīkami nodokļi, kas uzlikti autobusi un pretēji. Tā būtu dzelzceļlīnijai Rīga - Valka ar autobusu līniju Rīga - Inčukalns. Tur-pretī dzelzceļlīnijai Rīga - Valka ar autobusu līniju Ragana - Inču-kalns nav konkurētāju piedāvājumi, bet gan kopīgie piedāvājumi. Dzelz-ceļš ir ieinteresēts, lai autobusu cenas no Raganas uz Inčukalnu būtu pēc iespējas zemas un autobusu īpašnieks ir ieinteresēts, lai dzelzceļa cenas būtu zemas. Tāpēc šī problēma ir sarežģīta.

17.lekcija, nolasīta 1937.g. 12.nov.

Dažos gadījumos var būt tā: cenu sakarība vienā un tai pašā reizē ir komplementāra un konkurētāja. Ņemsim piemēru no citas tautsaimniecības teorijas nodaļas, nodaļas par sadalīšanu. Šis piemērs, problēma ir: kāds sakars ir starp diviem ražošanas faktoriem: darbu un kapitālu, komplementāras vai konkurētājas? Uzņēmuma pieprasījums pēc ražošanas faktoriem ir liela mēra koppieprasījums: uzņēmumam vajadzīgi kā strādnieki, resp., darbs, tā arī kapitāls. Tā tad starp darbu un kapitālu pastāv komplementāras attiecības. Var rasties arī konkurētāju attiecības. Tas notiek tad, kad uzņēmumam stāv problēma par savas darbības paplašināšanu un nākas izšķirties: vai pieņemt jaunus strādniekus vai pirkt jaunas mašīnas, kas aizvietotu darba spēku. Piem., grāmatspiestuvei vajadzētu izšķirties, vai pieņemt trīs jaunus burtliņus vai burtu saliekamo mašīnu, kas atvieto divus vai trīs burtliņus. Tādā kārtā burtliņu darba piedāvājums un burtu saliekamo mašīnu piedāvājums ir konkurētāju attiecības, tie ir konkurētāju piedāvājumi. Iespējamās, kā redzējam, arī komplementāras attiecības.

Ja ieskatāmies šai problēmā mazliet dziļāk, tad viegli redzēt, ka šās problēmas pamatā ir izšķirība, par ko mēs jau runājām, starp robežviedokli un totālo viedokli. Totālais darba daudzums zināmā uzņēmumā, viss uzņēmuma nodarbinātais darba visi strādnieki ir komplementāras attiecībās ar uzņēmuma kapitālu. Ja iedonātos stāvokli, ka no šī uzņēmuma izņemtu visu kapitālu, kapitāla totālo daudzumu, tad darbs nebūtu produktīvs. Arī otrādi: ja darbu izslēgtu no ražošanas, nodarbinātos strādniekus, totālo darbu atstumtu, tad savukārt kapitāls būtu neproduktīvs. Jasaka, ka totālais darba daudzums ar totālo kapitāla daudzumu ir komplementārās attiecībās.

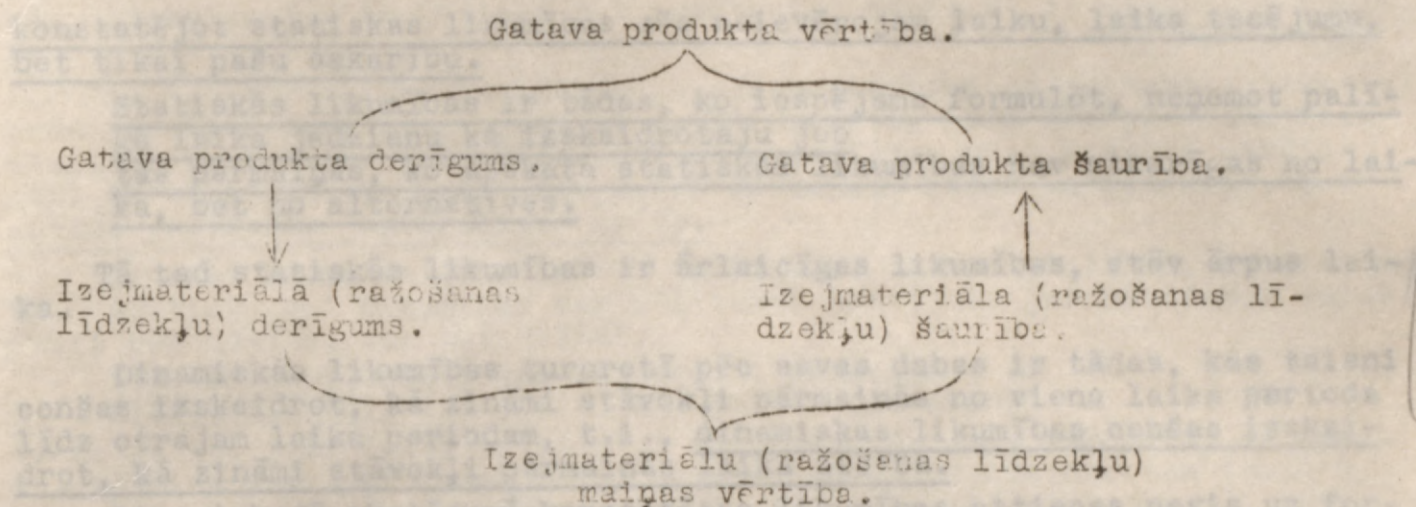
Citādi iznāk, ja šo problēmu skata no robežviedokļa, ja pamatojas uz robežvērtējumu. Ja jautājam: vai pavairot uzņēmumā strādnieku skaitu (par robežstrādniekiem) vai kapitālu (par zināmu kapitāla robežvienību, kas jāpievieno agrākam kapitālam)? Saprotams, šai gadījumā iznāk, ka starp darbu un kapitālu ir konkurētāju attiecības, abu piedāvājumi ir konkurētāju piedāvājumi. Redzam, ka ir viegli saprast arī tādus stāvokļus, kas sākumā liekas pretrunīgi, ja atrod labus redzes viedokļus, no kuriem raugoties parādība kļūst skaidra un saprotama. Tautsaimniecības teorijas mērķis ir palīdzēt atrast šādus viedokļus, lai rastos iespēja izskaidrot saimnieciskās parādības, tās lietderīgi izšķirt. Lai atrisinātu praktiskas dabas saimnieciskās problēmas, tad nepieciešamas arī teorijas zināšanas. Tautsaimniecības teorija jāstudē arī praktiskiem tautsaimniekiem.

Gatava produkta un ražošanas līdzekļu cenu sakars.

Virsrakstā minētā problēma iederas nodaļā par sadalīšanu, bet to apskatīsim šeit tāpēc, ka tās atrisinājums pamatojas uz to, ko apskatījām.

Ja runā par ražošanas līdzekļiem, tad parasti domā arī par ražošanā izlietotām izejvielām. Ja turpinātu izejvielas analizēt, tad rezultāta nonaktu pie ražošanas faktoriem, kas nepieciešami šās izejvielas radīšanai, pie darba, kapitāla u.t.t.

Mēģināsim ar nelielas analīzes palīdzību noskaidrot, kādas var būt attiecības starp gatava produkta un izejvielas cenām, piem.: starp dēļu (uzskatot tos par izejmateriālu) un mēbeļu uzskatot tās par gatavo produktu) cenām. Lai labumam būtu maiņas vērtība, jābūt: 1) šaurībai un 2) derīgumam. Ja kādai precei ir derīgums, tad derīgums ir arī izejmateriāliem, no kā šo preci ražo. Izejmateriāla derīgums ir atvasinājums, reflekss, dēvējams no gatava produkta derīguma. Dēļu derīgums ir atvasināts no mēbeļu kā gala produkta derīguma. Ražošanas līdzekļu šaurība padara šaurus arī gatavus produktus. Var teikt, ka mēbeļu šaurība ir dēvējama no dēļu šaurības. Šo parādību var ilustrēt ar shēmu:

Tā rodas sakarības starp precēm, kas rodas dažādās ražošanas procesa pakāpēs.

Tā tad mēs apskatījām trejādas cenu sakarības:

- 1) vispārējo cenu sakarību starp dažādām precēm, kas rodas tāpēc, ka cilvēkam savs ienākums jāsadala starp dažādām precēm;
- 2) speciālās cenu sakarības starp preču pieprasījumiem un piedāvājumiem un
- 3) sakarību starp gatava produkta un ražošanas līdzekļu cenām.

Statika un dinamika.

Pie diviem jēdzieniem: statika un dinamika jāapstājas tāpēc, ka tie nepieciešami tautsaimniecības teorijas problēmu izpratnei. Statikas un dinamikas skatījums iet caur visai tautsaimniecības teorijai. Pareizāk varbūt būtu bijis, ja statikas un dinamikas jēdzienus būtu nosaukduši pašā sākumā, kad apskatījām svarīgākos tautsaimniecības teorijas jēdzienus. Nedarījām to paļāvoties nolūkos, jo tagad, kad esam iepazinušies ar dažām problēmām, ir vieglāk šos jēdzienus izprast.

Jēdzieni "statika" un "dinamika" ir pārņemti no mēchanikas, no kurienes tie pārnesti uz vairākiem citiem zinātnēm, arī uz tautsaimniecības teoriju. Tas ir dārgs ne tāpēc, ka tautsaimniecības teorijai būtu kas kopīgs ar mēchaniku, bet tīri metodoloģisku nolūku dēļ.

Statika un dinamika ir divi dažādi skatījumi, divi dažādi vienas un tās pašas parādības analīzes veidi. Katras tautsaimniecības teorijas konstatētās likumības pamatā ir statistiskais vai dinamiskais skatījums. Vienā no šiem skatījumiem likumība rāda, kā mainās viena lieta, ja mainās kāda cita lieta. Likumībā runā par pārmaiņām, kas saistītas viena ar otru, kur pastāv zināma sakarība vienai parādībai ar otru jeb katra likumība rāda funkcionālu sakarību. Starpība starp statistiskajā un dinamiskajā skatījumā iegūtam likumībam ir tikai tā, ka šīs variācijas jeb pārmaiņas, uz ko attiecas statistiskajā skatījumā, iegūtas likumības ir citādas dabas nekā tās, uz ko attiecas dinamiskajā skatījumā iegūtas likumības.

Tās pārmaiņas jeb variācijas, uz ko attiecas statistiskajā skatījumā iegūtas likumības jeb statiskās likumības nav pēc savas dabas tādas, kas notikušas laika secībā.

Tas ir ļoti svarīgi. Statiskās pārmaiņas ir tīri formālas dabas pārmaiņas, kuras mēs konstatējam, tad, ja salīdzinām divas dažādas noteiktas situācijas, par kurām domājam, ka tās var iestāties viena vai otra jeb alternatīvi. Parasti šādu pārmaiņu domu gājiens ir:

ja "a" ir tik un tik liels,
tad "b" jābūt tik un tik lielam.

Konkurētā piemērā tas būtu, piem., tā: ja cena ir tik un tik liela, tad pieprasījumam jābūt tik un tik lielam. Ja šo domgaitu tuvāk apskatām, tad redzam, ka mēs konstatējam likumību tīri formāli, kur sākam: ja "a" ir tik un tik liels, tad "b" ir tik un tik liels, bet cik ātrā laikā "b" kļūst par tik un tik lielu - to mēs šeit neatzīmējam. Runājot, ja cena ir tik un tik liela, tad pieprasījums ir tik un tik liels, mēs nerēķināties cik ātrā laikā pieprasījums kļūs par tik un tik lielu. Tā tad

konstatējot statistiskas likumības mēs neievērojam laiku, laika tecējumu, bet tikai pašu sakarību.

Statistiskās likumības ir tādas, ko iespējams formulēt, nepemot palīga laika jedzienu kā izskaidrotāju jeb tas parmainas, ko apskata statistiskas likumības nav atkarīgas no laika, bet no alternatīves.

Tā tad statistiskās likumības ir ārslaicīgas likumības, stāv ārpus laika.

Dinamiskās likumības turpretī pēc savas dabas ir tādas, kas taisni cenšas izskaidrot, kā zināmi stāvokļi pārmainās no viena laika perioda līdz otrajam laika periodam, t.i., dinamiskas likumības cenšas izskaidrot, kā zināmi stāvokļi pārmainās laika secībā.

Dinamiskajā skatījumā konstatētas likumības attiecas nevis uz formu, alternatīvi, bet uz sukcesīvi uz tām situācijām, kas rodas viena, aiz otras - laika secībā, tā tad: 1. gadā, 2. gadā u.t.t. Šī parādību apskatīšana ir esenciāla jeb būtiska dinamiskajam skatījumam.

Nemsim piemēru, piemēru par kartupeļu cenām ASValstīs, ko jau minējām (61.lp.):

1.

Gads	Cena dolāros par 1 bušeli	Caurmēra patēriņš uz 1 iedzīvotāju bušelos
1907.g.	-,61	3,68
1908.g.	-,79	3,47
1909.g.	-,38	4,34
1910.g.	-,48	3,76
1911.g.	1,03	3,26
1912.g.	-,69	4,40
1913.g.	-,65	3,45

Šī tabula sakārtota pēc gadiem, kā mainījies patēriņš atkarībā no cenām laika secībā. Tā tad šeit skatījums ir dinamiskais.

Ja mūsu uzdevums būtu noskaidrot, kā mainās kartupeļu patēriņš mainoties kartupeļu cenām. Šā jautājuma noskaidrošanai nebūtu svarīgi gadu skatīli, laiks. Mēs šo tabulu pārgrupētu citā sakarībā, piem., pēc augošām cenām:

2.

Cena dolāros uz 1 bušeli	Kartupeļu patēriņš uz 1 iedzīvotāju bušelos
-,38	4,34
-,48	3,76
-,49	4,40
-,61	3,68
-,65	3,45
-,79	3,47
1,03	3,26

Šai tabulā kartupeļu patēriņš sagrupēts pēc pieaugošām cenām: ir redzama tendence (ar dažiem izņēmumiem) - pieaugot cenām, kartupeļu patēriņš, resp. pieprasījums samazinās (ar dažiem izņēmumiem). Laiku mēs šeit neievērojam, mēs neievērojam kā tas notiek laika zinā. Tā tad šeit ir statistiskais skatījums, jo šeit vispārīgi noskaidrojam, kā mainās kartupeļu patēriņš jeb pieprasījums, mainoties kartupeļu cenām.

Ja turpretī gribam noskaidrot kādu citu problēmu, piem., cik ātri pārmainās patēriņš pārmainoties cenām, cik strauji uz vienu vai otru pārmaiņu cenās reagēs patēriņš ar pārmaiņām? Ja uzstāda šādu jautājumu, tad analīze jāved citādi. No pēdējās (2.) tabulas mēs šo jautājumu nevaram noskaidrot, jo cena taču nemainās no 38 centiem uz 48 c, no 48 c uz 49 u.t.t. Tā praksē pārmaiņas cenās nenotiks. Lai atbildētu uz mūsu uzstādīto jautājumu, tad parādība jāpētī tā, kā tā notikusi, tie paši fakti jāgrupē tādā kārtībā, tādā secībā, kādā tie patiesībā ir notikuši. Tā tad, šo jautājumu noskaidrojot, mums fakti jāgrupē laika secībā: svarīgi, lai tabulā 1908.g. dati būtu aiz 1907.g. datiem, jo pārmaiņas cenā notikušas no 61 centa uz 79 centiem u.t.t., mums jāņem 1.tabula. Tā tad

šeit mēs novērojam cenu maiņu un tām sekojošu patēriņa maiņu laika secībā. Liaka secība ir būtiska šai analīzei. Tāpēc šī ir dinamiska analīze.

Tā tad var teikt, ka izšķirība starp statisko un dinamisko skatījumu ir tikai izšķirība analīzes veidā un nevis pašā pētījama tautsaimnieciskā fakta daba. Ka viena, tā otrā gadījuma mūsu piemērā minētie dati ir vieni un tie paši: tās pašas kartupeļu cenas un patēriņš, bet citāds pētīšanas jeb analīzes veids.

Redzam, ka tautsaimnieciskie fakti paši nav ne statistiski, ne dinamiski. Statisks vai dinamisks var būt tikai skatījums jeb pētīšanas veids. Fakti pēc būtības var būt dažādi:

- 1) stacionāri, t.i., kas nav padoti pārmaiņām, un
- 2) evolūcionāri, t.i., tie, kas padoti pārmaiņām.

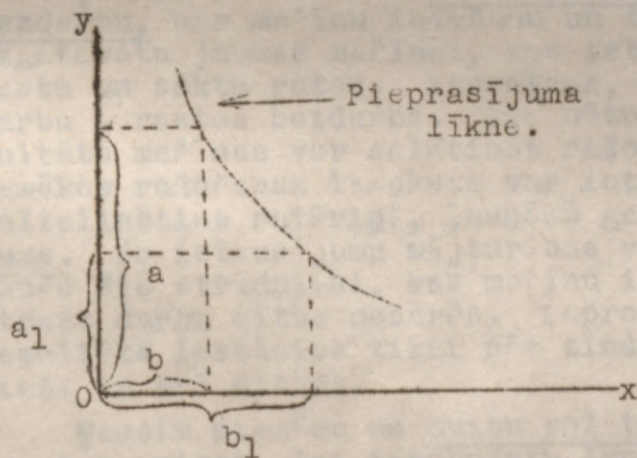
Vienalga vai paši fakti ir mainīgi vai nemainīgi tos var pētīt kā statistiski, tā dinamiski. Kad runā par stacionāriem un evolūcionāriem faktiem, tad jāaizrāda, ka daudzi fakti, kas ir evolūcionāri mikrokosmā, būs stacionāri makrokosmā. Šie fakti ir evolūcionāri, ja tos ņem atsevišķi kā sastāvdaļas, bet stacionāri var būt, ja tos ņem kopā. Piemēram, atsevišķi indivīdi dzimst, aug, dzīvo, mirst - evolūcionizē, bet tai pašā laikā iedzīvotāju skaits, kur atsevišķie indivīdi dzīvo, var būt nemainīgs. Pirmajā gadījumā mēs ņemām mikrokosmu atsevišķo indivīdu, otrajā gadījumā - makrokosmu - visu iedzīvotāju skaitu, kur atsevišķie indivīdi dzīvo.

Atsevišķas kapitāla daļas, kā mašīnas, darba rīki vienmēr ražošanas procesā dilst, bet var notikties, ka visas zemes kapitāla krājums jeb daudzums var palikt nemainīgs, stacionārs. Šai problēmai, vai atsevišķie fakti ir evolūcionāri vai stacionāri, nav nozīmes jautājumā par statistiskajām un dinamiskajām likumībām. Statistiskais un dinamiskais ir dažādi skatījumi, dažādas pieejas, dažādi pētīšanas veidi.

Var teikt, ka katra teoretiska likumība, kuras formulējumā ietilpst pārmaiņas laikā, t.i., kuras formulējums ietver jēdzienu par reakcijas ātrumu - cik ātri vienas paradības pārmaiņas ietekmē citu paradību - ir dinamiskas likumības.

Visas pārējas ir statistiskas likumības. Konstatējot statistiskas likumības mēs pieņemam, ka situācija mainās tikai tad, kad maina priekšnosacījumus: ja "a" tik un tik liels, tad "b" tik un tik liels, ja "a" mainās, tad arī "b" mainās.

Nemsim dažus piemēru no cenu analīzes.

Ja cena ir a , tad pieprasījums ir b . Ja cena mainās, kļūst a_1 , tad pieprasījums arī pārmainās un kļūst b_1 . Tā tad šeit situācija mainās tikai tad, kad mainās priekšnosacījums. Šeit mēs skatām tikai rezultātus, bet nejautājam, kas notika vidū, cik ātri pārmaiņas notika, piem.: ja cena pamazinājās uz pusi, cik ātri pieprasījums piemērojās jaunai cenai. Mēs šeit pieņemam, ka reaģēšana notiek uzreiz, zi-

beņātrumā. Angļu tautsaimnieki konstatē, ka šeit pārmaiņas ir perfektas, bez kustības (perfect mobility but no motion).

Dzīvā pārmaiņas tik ātri nenotiek. Ir daudz kavējošu apstākļu, kas traucē, gausina reakcijas ātrumu, tāpēc tai vajadzīgs zināms laiks. Dinamiskās likumības ir tās, kas ievēro šo reakciju, šās pārmaiņas laikā, to gaitu, kādā veidā pārmaiņas notiek u.t.t. Dinamiskajās likumībās spriež tā:

ja A ir tik un tik liels, tad B ir tik un tik liels:

ja A kļūst tik un tik liels, tad cik ātri un kādā veidā B būs tik un tik liels.

Tā tad statistiskais viedoklis ievēro tikai gala rezultātus, bet par pārējas stāvokli nē. Turpretī dinamiskais viedoklis interesējas arī par pārējas stāvokliem. Tautsaimnieciskās diskusijās bieži sajauc pārējas stāvokļus ar gala rezultātu. Tas var radīt lielus pārpratumus. Piemēru daudz.

Piemēram, agrārā reformā. Šī reforma iesākas, kad tika izdots likums un sāka darboties Centrālās zemes *jeritā* komiteja. Gala rezultāts bija tad, kad jaunsaimniecības bija iestājušas un iegājušas parastā attīstības gaitā. No viena momenta (sākuma) līdz otram momentam (beigām, rezultātam) bija pārejas stāvoklis, ko nodrīkst sajaukt ar gala rezultātu. Ja pēc viena vai diviem gadiem pēc reformas bija novērojamas nevēlamas parādības, tad no tā nevarētu secināt, ka agrārā reforma neder, jo šai gadījumā tiek spriests no pārejas procesa viedokļa, bet nevis no gala rezultāta viedokļa. Kad pārejas process bija beidzies, kad bija radies gala rezultāts, tad varēja spriest par agrārā reformu - vai tā bija vajadzīga vai ne. Parasti gan šās lietas: pārejas stāvokli un gala rezultātu neizšķir, un tāpēc bieži rodas pārpratumi.

Dinamiskajam skatījumam no svara patī *Saimnieciskā* parādību pārmaiņu gaita. Kā piemērus ņemsim dažas tautsaimnieciskās problēmas, kuru pamatā ir pārmaiņas, pārmaiņu gaita, kas skatāmas dinamiskajā skatījumā.

Ir pārdošanas metode: pārdot uz nomaksu. Literatūrā par šo pārdošanas metodi pastāv dažādi uzskati. No vienas puses, tirgotājs un rūpnieki ir sajūsmīnāti šo metodi un apšūredzot sajūsmīnāti tāpēc, ka pārejas laikmeta parādības uzskata par gala rezultātiem. Reālizējot šo pārdošanas metodi, ir novērots, ka ir radies ievērojams apgrozījuma pieaugums: šo apgrozījuma pieaugumu ir tendence uzskatīt par vispārēju patēriņa pieaugumu, kā gala rezultātu. Ja kāda firma pārdod uz nomaksu, tad tai atveras jauns tirgus uz to mājturību rēķina, kam ir pastāvīgi ienākumi, bet pašlaik patēriņa fondā nav brīvu līdzekļu. Jautājums tas, vai šis patēriņa pieaugums ir permanents vai pārejas stāvoklis? Ja apgrozījuma pieaugums ir pastāvīgs, ja tas ir gala rezultāts, tad ir labi. Tautsaimnieki turpretī uzskata, ka apgrozījuma pieaugums šai gadījumā ir pārejas laikmeta rezultāts. Kad mājturības būs piesātinātas ar šiem patēriņa priekšmetiem, tad gala rezultāts var būt cits.

Kā zināms, lieluzņēmumi atrodas asā savstarpējā konkurencē. Piemēram, lielie automobiļu uzņēmumi, kā "Fords" u.c. šie uzņēmumi cenšas samazināt savas ražošanas izmaksas, lai vai nu pazeminātu auto cenas, vai arī apgādātu tos ar lielākam ērtībām. Šis periods, kad samazina ražošanas izmaksas, ir pārejas periods, pārejas parādība, jo taču nevar samazināt auto ražošanas izdevumus bezgalīgi, lai auto maksātu nulli. Tā tad šī problēma ir dinamiskas dabas.

Ņemsim piemēru no sociālpolitikas: par uzņēmumu racionālizāciju un bezdarbu, par mašīnu ieviešanu un tas ietekmi uz bezdarbu. Pieņemsim, ka izgatavotu jaunas mašīnas, kas ietaupītu darba spēku. Šās mašīnas ievestu un sāktu ražot. Saprotams, reizē ar šo daudzi strādnieki zaudētu darbu - rastos bezdarbs. Tas būtu pārejas laikmeta rezultāts. Gala rezultātā mašīnas var salētināt ražošanu, pazemināt ražošanas izmaksas, zemākas ražošanas izmaksas var ietekmēt cenu krišanu. Sakarā ar to var palielināties patēriņš, jaunākā gadījumā mājturībām var rasties ietaupījums. Šo ietaupījumu mājturības var izlietot citu preču pirkšanai. Tāpēc šie strādnieki, kas mašīnu ieviešanas dēļ palikuši bez darba, var atrast darbu citās nozarēs. Saprotams, problēma šeit ir tā, ka šis gala rezultāts iestāsies tikai pēc zināma laika, bet pārejas laika rezultāti bieži ir arī citādi.

Ņemsim piemēru no muitas politikas. Pieņemsim, ka kādā zemē ir augstas muitas, lai ierobežotu importu un lai veicinātu savas zemes rūpniecību. Tāds ievēdums uz importa procēm neskar eksportrūpniecību. Tas būs pārejas laikmets. Gala rezultāts var būt citāds: var rasties spēki, kas sakarā ar iekšzemes rūpniecības attīstīšanos, var ievērojami paaugstināt ražošanas izmaksas arī citās ražošanas nozarēs. Ilgā laika periodā eksportrūpniecībā var pieaugt cenas.

Šie piemēri rāda, ka daudzas problēmas jāpētī dinamiskajā skatījumā un ka jāredz vienmēr starpība starp gala rezultātiem un starpperiodiem.

Sakarā ar visu teikto rodas jautājums: cik ilgs pārejas periods var būt? Ja visas pārmaiņas, visas pārejas notiktu momentāli, tad tautsaimniecībā dinamisku problēmu nemaz nebūtu. Saimnieciskā dzīve oūtu tas pats, ko redzam pie zobrata, par cik viens zobrats pagriežas, par tik pagriežas otrs. Saimnieciskajā dzīvē novērotas pārmaiņas prasa laiku, gan īsāku, gan garāku laiku sprīdi. Cilvēki parasti vairāk ieinteresēti pārejas periodā nekā gala rezultātā, sevišķi tad, ja šī pāreja velkas ilgāku laiku. Piemēram, uzņēmumu racionālizācija var vilkties kādus 30-40 gadus. Strādniekus šī racionālizācija neinteresē, tos interesē pār-

ejas periods, kas racionālizācija tiek izvesta dzīvē. Šo pārejas laikmetu pētīšanai ir nozīme arī tautsaimniecībā. Tāpēc tautsaimniecības teorija pievēršas arī pārmaiņu periodiem, mēģina pētīt šo pāreju kā zināmu procesu laikā, mēģina pētīt šo pārvērtību no dinamiskā viedokļa.

To laiku kas vajadzīgs impulsam jeb ierosinājumam, lai parādītu savus ledarbības rezultātus, sauc par reakcijas periodu.

Šādi reakcijas periodi ir pētīti lauksaimniecībā. Ir mēģināts izpētīt, noskaidrot, cik ilgs laiks vajadzīgs lauksaimniecības produktiem, lai augstāka cena izsauktu augstāku produkciju. Izrādījies, ka lauksaimniecībā nav tā: šodien cenas paceļās, rīt jau lielāka produkcija. Attiecībā uz cūkām nav visai garš reakcijas periods - tikai gads, jo cūkas ātri vairojās un aug. Tikai pēc šā gada notecēšanas rodas augstāka produkcija un lielāks piedāvājums kā atbilde uz augstāku cenu. Attiecībā uz piena produktiem reakcijas periods ir garāks. Pēc piena un tā produktu cenu celšanās drīz pieaug piena produkcija, jo lauksaimnieki sāk lopus labāk barot, tomēr šis produkcijas pieaugums nav liels. Jutamāka produkcijas palielināšana prasa samērā ilgāku laiku, jo lauksaimniekiem jāizaudzē jauni piena lopi, kam saprotams vajadzīgs zināms laiks.

Šiem reakcijas periodiem ir liela nozīme kā ekonomiskajā politikā, tā arī lauksaimniecības mācībā un tirdzniecībā.

Reakcijas ciklu pētīšanai ir diezgan liela nozīme. Ja paskatāmies Amerikas tautsaimnieciskajos pētījumos, tad tur redzam izstrādātus cūku, govju u.t.t. ciklus, kas ietver šos reakcijas periodus.

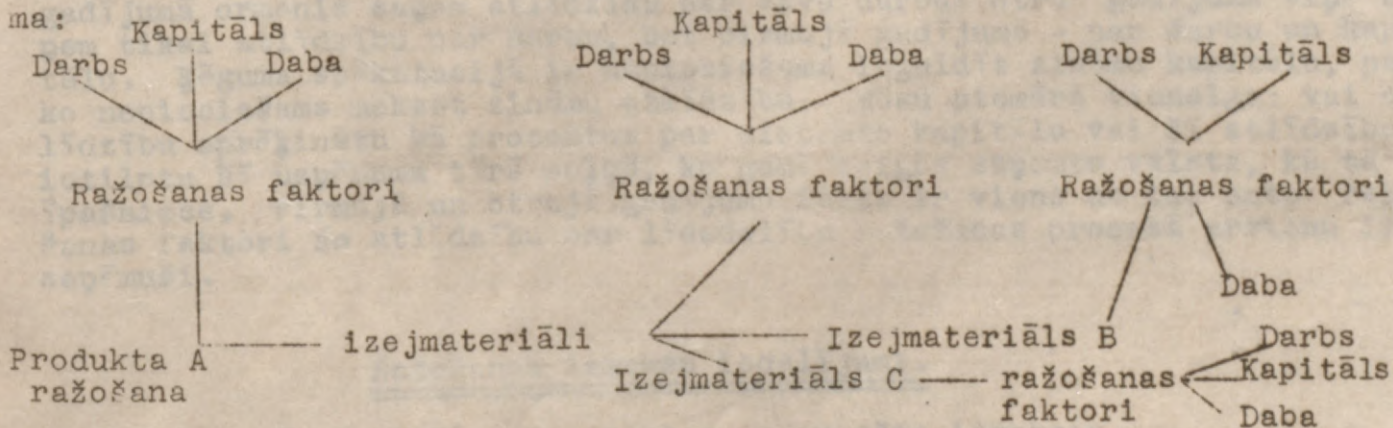
1b.lekcija, nolasīta 1937.g. 19.nov.

RAŽOŠANAS IZMAKSAS UN CENA.

Redzējām, ka ilga laika piedāvājums ir atkarīgs no ražošanas izmaksām, kamēr īsa laika piedāvājums ir atkarīgs liela mēra no acumirkliņa preču krājuma. Tāpēc, lai izprastu piedāvājumu, sevišķi ilga laika piedāvājumu, nepieciešami tuvāk apstāties pie ražošanas izmaksām.

Par ražošanas izmaksām mēdz saukt dažādas lietas. Pirmkārt, par ražošanas izmaksām mēdz runāt tīri grāmatvedības nozīmē, t.i. ražošanas izmaksas ir tas summas, ko grāmatas mēs atrodam dažādu izmaksu rēķinos. Kur tikai vienas ražošanas izmaksas, tur bus arī viens izmaksu rēķins. Daudzos gadījumos atsevišķa uzņēmuma grāmatvedībā ir vairāki ražošanas izmaksu rēķini, kur ražošanas izmaksas izteiktas zināmā naudas summā. Katrai summai, ko izmaksājis kāds uzņēmums, ir arī kāds, kas šo summu saņem. Tā tad šeit viens rēķins ir jādebitē un otrs - jākreditē. Piem., izmaksas būtu Ls 100.- Rodas jautājums: par ko tad šās izmaksas ir izdarītas jeb par ko tad šās personas rēķins tiks kredidēts par Ls 100.-, par ko šī summa tās saņēmējam pienākas? Šīs izmaksas ir notikušas par zināmiem produktīviem ieguldījumiem, ko šī persona ir ielikusi zināmā uzņēmuma ražošanas procesā.

Tā tad uz ražošanas izmaksām mēs varam skatīties kā uz produktīviem ieguldījumiem ražošanā. Šie produktīvie ieguldījumi ražošanā var būt dažādi, tie atkarājas no kāda ražošanas faktora. Šie ieguldījumi var būt dažādi darba veidi, kas piedalās ražošanas procesā, zemes jeb dabas un kapitāla līdzdalība. Vai ražošanās izmaksās ieskaitīt izejmateriālus vai nē? Arī izejmateriālus var reducēt uz tādām izmaksām, kas pēc būtības ir atlīdzība par ražošanas faktoriem. To var paskaidrot šāda shēma:

Ja ieskatāmies mazliet tuvāk ražošanas izmaksās, tad redzam, ka tās izmaksas, kas iet kā darba alga, ir atlīdzība par zināmiem darba upuriem, proti, par tiem upuriem, ko šās algas saņēmējs ir nesis ražošanas procesā.

Līdzīgi var teikt, ka tās izmaksas, kas atbilst no augļiem par kapitāla lietāšanu, ir atlīdzība darba krājuma kapitāla īpašnieka upurim, proti, par gaidīšanas upurim.

Šai sakarībā atcerēsimies Senjora izskaidrojumu kapitāla augļiem, ko mēs apskatījām. Mēs redzam, ka darba alga un kapitāla augļi ir atlīdzība par zināmiem personīgiem upuriem: darba alga par darba upuriem un kapitāla augļi par gaidīšanas upuriem. Turpretī zemes īpašnieks nenes nekādus personiskus upurus. Zemes īpašnieka līdzdalība ražošanas procesā ir tā, ka viņš nodod ražošanas uzņēmuma rīcībā zināmu zemes gabalu, pamatojoties uz savu īpašuma tiesību. Var teikt, ka zemes īpašnieka līdzdalība nav personīgas dabas, ka tā ir juridiskas dabas. Par zemes īpašnieka ienākumu un ienākuma raksturu, kā arī par citiem ienākuma veidiem runāsim mācībā par sadalīšanu.

Atzīmēsim vēl tikai to, ka daži tautsaimnieki saka, ka ražošanas izmaksas tīri grāmatvedības nozīmē ietver sevī strādnieka un krājēja reālos upurus jeb subjektīvos upurus, bet neietver upurus no zemes īpašnieka puses. Augļi šos reālos upurus sauc par costs, bet ražošanas izmaksas, kā naudas izdevumus par šiem upuriem - par expences. Visos tais gadījumos, kad nekas tuvāk nebūs norādīts, kad nekas tuvāk nebūs raksturots, būs jāņem ražošanas izmaksas tai nozīmē, kādā tās lieto uzņēmumā. Tā tad tādos gadījumos ar ražošanas izmaksām sapratīsim zināmus naudas izdevumus, kas izdoti kā atlīdzība par dažāda veida produktīviem ieguldījumiem ražošanas procesā.

Skaidrības labā jāpiezīmē, ka uzņēmumu veidi var būt dažādi. Ar uzņēmumu veidiem no tautsaimniecības viedokļa sīkāk iepazīsimies vēlāk, bet pagaidām ievērosim, ka uzņēmuma īpašnieks var būt vai nu pats visu ražošanas faktoru īpašnieks vai arī uzņēmējs var par zināmu atlīdzību šos viņam nepieciešamos ražošanas faktorus iegūt savā rīcībā no citiem, t.i., no tiem, kam šie ražošanas faktori pieder. Uzņēmējam var piederēt viss darba spēks - personīgs darbs, savs kapitāls un zeme u.t.t., uzņēmējs var arī nomāt zemi, algot darba spēku, aizņemties kapitālu u.t.t.

Tikai tai gadījumā, kad uzņēmējs ražošanas faktorus iegūst no citiem, produktīvie ieguldījumi ražošanas procesā izsakās attiecīga uzņēmuma grāmatvedībā kā ražošanas izmaksas. Pirmajā gadījumā, kur uzņēmējs pats saņem atlīdzību par darbu - savu personīgo darbu, par savu kapitālu u.t.t., tur atlīdzību par visiem ražošanas faktoriem var uzņemt grāmatvedībā parasti kā vienu summu - tīro peļņu. Šeit galu galā uzņēmējs nav ieinteresēts, cik katra atlīdzība ir liela, bet ieinteresēts galvenā kārtā, cik liela ir kopsumma, viņš ieinteresēts, lai tīrā peļņa būtu iespējami lielāka. Par atsevišķiem elementiem šai tīrā peļņā, par to, cik tīrienesas iznāk uz darbu, cik uz kapitālu īstenībā grūti spriest. Šeit daudz nokrīt svarā vai atlīdzība par atsevišķiem faktoriem ir zema, ka vai augstāka, bet svarīgs koprezultāts. Tuvāk par šo runāsim nodaļā par ražošanu.

Jautājumā par cenu veidošanos, par piedāvājuma atkarību no ražošanas izmaksām nav lielas nozīmes tam, kādā veidā grāmatvedībā iegrūmato atlīdzību par produktīviem ieguldījumiem: vai tie iet grāmatvedībā tikai vienīgi kā ražošanas izmaksas vai arī iet kā daļa tīras peļņas. Piemēram, Rīgā smagais ormanis var strādāt pilnīgi patstāvīgi vai arī var strādāt kādā transporta kantorī par noteiktu algu. Kā vienā, tā otrā gadījumā ormanis saņem atlīdzību par savu darbu: otrā gadījumā viņš saņem tikai atlīdzību par darbu, bet pirmajā gadījumā - par darbu un kapitālu. Kēguma spēkstacijā ir nepieciešams ieguldīt zināmu kapitālu, par ko nepieciešams maksāt zināmu atlīdzību. Mūsu piemērā vienāla: vai atlīdzību aprēķinātu kā procentus par aizņemto kapitālu vai šī atlīdzība ietilptu šī uzņēmuma tīrā peļņā, ko gadā beigās saņemtu valsts, kā tā īpašniece. Pirmajā un otrajā gadījumā fakts ir viens un tas pats: ražošanas faktori šo atlīdzību par līdzdalību ražošanas procesā arvienu ir saņēmuši.

Ražošanas izmaksu iedalījumi.

I. Krītošas, konstantas un augošas izmaksas.

Runājot par Millu, mēs redzējām, ka jau no klasiskās skolas laikiem ražošanas izmaksas ir pieņemts iedalīt 1) krītošās, 2) konstantās un 3) augošās ražošanas izmaksas. Parasti ir pieņemts uzskatīt, ka krītošās izmaksas ir stopamas rupniecībā, konstantas - amatniecībā un augošas - lauk-

saimniecībā.

Apstāsimies vispirms pie augošām ražošanas izmaksām, kas sastopamas lauksaimniecībā. Pie ražošanas izmaksām lauksaimniecībā jeb pie augošo izmaksu likumības jāievēro apstākļi, ka šī likumība pamatojas uz diviem svarīgiem pieņēmumiem, t.n., šī likumība ir spēkā tikai tik tālu, cik tālu abi pieņēmumi izpildīti. Ja kāds pieņēmums nav izpildīts, tad nevar runāt, ka šī likumība izpildītos.

Šie divi pieņēmumi, uz ko pamatojas augošo izmaksu likumība, ir:

1) augošas izmaksas lauksaimniecībā ir tad, ja iedzīvotāju skaits zināmā valstī pieaug un

2) zemes daudzums paliek konstants jeb nemainīgs.

Abus pieņēmumus apvienojot var teikt, ka pieņem, ka vienai un tai pašai zemes platībai nākas uzturēt arvienu lielāku un lielāku iedzīvotāju skaitu. Ka vēlāk - nodaļa par ražošanu - redzēsīm, ka augošo izmaksu likumību ir iespējams saukt par krītošo ieguvumu jeb krītoša ražīguma likumību, jo tā pēc būtības ir viena un tā pati lieta, tikai cita skatījumā. Pie augošām izmaksām nākam, ja jautājam: cik izmaksās katras nākamās produkta vienības ražošana un ja izrādās, ka nākamās vienības ražošana ir dārgāka par iepriekšējās vienības ražošanu. Var teikt, ja par vienu un to pašu izmaksu daudzumu būs iespējams saražot arvienu mazāku un mazāku kvantumu preču, tad ir augošas ražošanas izmaksas. Ja par vienu un to pašu izmaksu daudzumu ir iespējams saražot vienu un to pašu daudzumu, t.i., preču daudzums paliek konstants, tad mums darīšana ar konstantām izmaksām. Ja pie konstantām izmaksām var saražot arvienu vairāk un vairāk preces vienību, tad ir krītošas izmaksas.

Pieaugošas ražošanas izmaksas lauksaimniecībā var parādīties divos dažādos veidos:

1) tās var parādīties tad, kad pieaug iedzīvotāju skaits un līdz ar to kļūst nepieciešami ņemt apstrādāšana arvienu sliktāku jeb mazauglīgāku zemi. Ta tad sakara ar iedzīvotāju skaita pieaugumu, jāņem apstrādāšana tāda zeme, kur, piem., 1 kvintāla labības ražošanai vajadzīgs arvienu vairāk cilvēka darba vai kapitāla ieguldījumu (piem., mākslīgie mēsli), t.i., vajadzīgs arvienu vairāk izmaksu. Tautsaimnieki saka, ka šai gadījumā augošas izmaksas parādās uz e k s t e n s ī v i t ā t e s robežas, jo šeit ražošana iet plašumā - izplešas. Atceresimies, ka par šo veidu mēs runājam tad, kad apskatījām Rikardo mācību par vērtību.

2) Lai izprastu otro veidu, kā var parādīties augošas ražošanas izmaksas lauksaimniecībā, pieņemsim, ka kādā zemē sliktākas zemes, ko varētu apstrādāt, nav, ka visa zeme ir ņemta apstrādāšanā. Pieņemsim, ka visa zeme caurmērā vienlīdzīgi (īpašuma ziņā) sadalīta starp mājturībām un ka šādā zemē pieaug iedzīvotāju skaits, piem.: dubultojās. Skaidrs, ka šādos apstākļos iztikai būs vajadzīgs dubults uztura priekšmetu krājums. Lai šo uztura priekšmetu daudzumu saražotu uz tās pašas zemes, ko līdz šim apstrādāja, būs vajadzīgs nevar dubultot lauksaimniecībā nodarbināto darbu un kapitālu, bet pacelt vēl vairāk, varbūt 2,5 - 3 reizes. Atsevišķām saimniecībām nāksies saimniekot intensīvāk, lai tās spētu saražot vajadzīgus uzturlīdzekļus. Tautsaimnieki saka, ka šeit augošas ražošanas izmaksas parādās uz i n t e n s ī v i t ā t e s robežas.

Kā no apskatītā redzams, tad šī augošo izmaksu likumība, kas ietver problēmas par izmaksām uz ekstensivitātes un intensivitātes robežas, attiecas uz lauksaimniecības tehniku. Tomēr šai likumībai ir svarīgas arī tautsaimnieciskas sekas, sevišķi uz cenu veidošanos. Šās sekas ir tās, ka lauksaimnieki negribēs ražot iedzīvotājiem nepieciešamo labības daudzumu, kamēr neatmaksāsies šās labības ražošanas izmaksas. Bet ko šeit mēs saprotam ar ražošanas izmaksām? Šeit mēs runājam par tām izmaksām, kas ir nepieciešamas, lai sagādātu labību iedzīvotāju pieaugumam. Šeit nav nozīmes faktam, ka var būt tādas saimniecības, kur labība aug bez mēslošanas, līdzīgi kā aug Krievijas dienvidos melnzemes rajonos, kur ražošanas izmaksas sastādās no ražas ievākšanas izmaksām. Šādu saimniecību izmaksas mūsu piemērā nav no svara. Noteicējas ir tās ražošanas izmaksas, kas ir nepieciešamas pēdējo iedzīvotājiem nepieciešamo labības kvintālu ražošanai. Ja lauksaimnieks, kas ražos šos kvintālus - margīnālos kvintālus, nesapņems izmaksas, tad viņš savus labības kvintālus neražos, jo pārdot zem ražošanas izmaksām nozīmē zaudēt. Nevienš nebūs ar mieru kādu daļu no saviem ražojumiem pārdot lētāk nekā pārējo. Iedzīvotāju pieaugums ir spējīgs maksāt vairāk, lai atlīdzinātu par viņiem ne-

pieciešamo kvintāla daudzumu. Vairāk vajadzēs maksāt ar veciem patērētājiem, jo tirgū ir vienādas cenas, saskaņā ar indifferences likumu, ko apskatījām (vienā un tai pašā tirgū visām preces vienībam dota laika ir viena un tā pati cena).

Nāc apskatītā viegli redzēt, ka mēs šo jautājumu par augošām ražošanas izmaksām iztīrījām no robežviedokļa. Ir iespējams runāt par ražošanas robežizmaksām. Ražošanas robežizmaksas ir tās izmaksas, kas nepieciešamas, lai pavairotu ražošanas apmērus par tik, cik ir vajadzīgs, lai apmierinātu iedzīvotāju pieauguma pieprasījumu. Atkarība no tā, vai augošas ražošanas izmaksas atrodas uz ekstensivitātes vai intensivitātes robežas runā par ekstensīvām un intensīvām ražošanas robežizmaksām.

Sakarā ar visu teikto var formulēt vienu visai svarīgu likumību attiecībā uz cenām.

Lauksaimniecības produktu cenām jābūt tādām jeb tās būs tādas, kas spēj segt ražošanas robežizmaksas.

Nemsim kādu piemēru. Rīgas pilsēta saņem svaigu pienu no dažādām pusēm, no dažādiem pārdevējiem. Šie pārdevēji lielā mērā atkarājas no tā, kāda ir svaiga piena cena Rīgā un kādas ražošanas izmaksas tā spēj segt. Nemsim dzelzceļlīniju Rīga - Lielvārde:

Rīga	Lielvārde	Piem., ja svaiga piena cena spēj segt ražošanas izmaksas un transportu līdz Lielvārdes stacijas un pa
		

dzelzceļu uz Rīgu, tad Lielvārdes apkārtnes lauksaimnieki sūtīs pienu uz Rīgu. Jo tālāk aiz Lielvārdes, jo mazāk būs tādu lauksaimnieku, kas sūtītu svaigu pienu uz Rīgu, jo cena tur vairs nēsē visas ražošanas izmaksas un transportu.

Kad esam pārrunājuši par ražošanas izmaksām lauksaimniecībā, apskatīsim ražošanas izmaksas rūpniecībā.

Klasiskās skolas uzskats, kā redzējām, bija tāds, ka rūpniecībai raksturīgas krītošas izmaksas. Tā tad, lai rūpniecībā būtu vajadzīgs ražot divreiz vairāk preču nekā tagad, tad ražošanas izmaksas nebūtu jādubulto.

Jāpiezīmē, ka agrākais klasiskās skolas uzskats, kas diezgan bieži attaisnojas, pārāk vienkāršs. Klasiskās skolas pieeja ļoti vienkārša, kas netver lietas dziļi, viņu būtību. It sevišķi maz apmierina rūpniecības nostādīšana pretī lauksaimniecībai tai ziņā, ka rūpniecība ražo ar krītošām, bet lauksaimniecība ar augošām izmaksām. Lai šādu pretnostādni varētu izdarīt, rūpīgi jāparbauda, kādi ir salīdzinošie elementi. Ja to dara, tad iegūst uzkrītošus rezultātus. Ja runā par krītošām izmaksām rūpniecībā, tad parasti iziet no pieņēmuma, ka paplašinot visu ražošanas kārtību rūpniecībā, ražošana pieaug tā, ka pieaug rūpniecības uzņēmumos nodarbināto strādnieku skaits, pieaug arī ieguldītā kapitāla daudzums, pieaug zemes platība, cik talu tas nepieciešams jaunu fabriku būvēm. Ja turpretī runā par augošām izmaksām lauksaimniecībā, tad parasti pieņem, ka pieaugot ražošanai lauksaimniecībā, tiek ieguldīts vairāk darba un kapitāla, bet uz viena un tā pašā zemes gabala jeb ja runā par augošām izmaksām lauksaimniecībā, tad iziet no pieņēmuma, ka visi faktori var pieaugt, izņemot zemi.

Otrkārt, ja runā par krītošām ražošanas izmaksām rūpniecībā, tad ražošanas izmaksas arvienu ietilpst zemes rente, kas ražošanas izmaksās var ietilpt kā nomas maksa vai arī kā procenti no zemes gabala pirkšanā ieguldītā kapitāla. Ja šām izmaksām par zemi sākumā ir jāgulstās uz mazā produkciju, uz visai nelielu ražotā produkta vienību skaitu, bet vēlāk - paplašinoties ražošanai - uz lielu produkciju, uz lielu ražotā produkta vienību skaitu, tad nevar būt šaubu, ka tā zemes rentes daļa, kas krīt uz vienu vienību, kļūst arvienu mazāka un mazāka. Piem., ja ir kāda fabrika ar zināmu ražoto vienību skaitu. Ja šās fabrikas ražošanu dubulto, tad uz 1 vienību iznāk tikai puse no tās zemes rentes daļas, kas iznāca agrāk uz 1 ražoto vienību.

Arī lauksaimniecībā būtu līdzīga aina kā rūpniecībā, ja zemes renti sadalītu uz lielāku un mazāku produkciju. Ja runā par ražošanas izmaksām lauksaimniecībā, tad zemes renti neievēro. Šai rūpniecības nostādīšanai pretstatā lauksaimniecībai tai ziņā, ka rūpniecībā ir krītošas ražošanas izmaksas, bet lauksaimniecībā ir augošas izmaksas, savā laikā

bija ievērojama nozīme ekonomiskajā politikā - sevišķi multu politikā. Teorija par krītošām un augošām izmaksām veicinājusi labvēlīgu ievēdmultu politiku rūpniecības produktiem. Daudzi tādos ieskaatos, ka rūpniecība strādā ar krītošām izmaksām, tāpēc secina, ka ievēdmultas pieaugums, kas palīdz attīstīties rūpniecībai, nevar ļauni atsaukties uz pārējām saimniecības nozarēm, jo - uzlikot multas - rūpniecība ražos vairāk, ražošana pieaug, ražos ar krītošām izmaksām. Krītošas izmaksas kompensē uzlikto multu un patērētāji nemanīs cenu pieaugumu, sakarā ar multu uzlikšanu. Tā tad sprieda, ka ievēdmultas rūpniecības raojumiem var nākt par labu visiem.

Tas rāda, ka izmaksu jautājumu nevar ņemt tik vienkārši, tai jāiedziļinās. Redzam, ka ražošanas izmaksu iedalījums augošās, konstantās un krītošās ir vecs iedalījums. Šis iedalījums ļauj noskaidrot vienu otru jautājumu un likumību, bet tas ir stipri par maz, lai izprastu šo problēmu. Tāpēc iepazīsimies ar citiem jaunākiem ražošanas izmaksu iedalījumiem.

2. Ieguldījuma un darbības ražošanas izmaksas.

Ieguldījuma ražošanas izmaksas ir tādas izmaksas, kas saistās ar lielākam un ilgākam laika periodam nodērogo ražošanas līdzekļu iegūšanu un uzturēšanu.

Ieguldījuma izmaksas rodas tad, kad uzņēmums sāk savu darbību vai ar esošo uzņēmumu paplašina. Piem., ieguldījuma izmaksas ir visas tās izmaksas, kas saistās ar kēguma spēkstacijas būvi, jo šās izmaksas saistās ar ilgāku laiku, kamēr šī spēkstacija darbosies. Ieguldījuma izmaksas raksturīgas ar to, ka tās attiecas uz ilgāku laika periodu, tās sedzas ilgākā laika periodā. Ieguldījuma izmaksās ietilpst arī amortizācijas un eksperimentēšanas jeb pētīšanas izmaksas. Piem., sakarā kēguma spēkstacijās būvi vajadzēja izpētīt Daugavas gultni tai vietā u.t.t. Zviedrijā bija konstruēts modelis, pēc kura sprieda, kā ies Daugavā ūdens, kad spēkstacija būs uzcelta. Visi šie pētīšanas darbi prasa izmaksas - tās ir ieguldījuma izmaksas.

Darbības izmaksas ir tādas izmaksas, kas nepieciešamas, lai uzņēmuma darbību uzturētu gadu no gada.

Darbības izmaksas ir darba algas, izejmateriāli, kurināmais materiāls u.t.t. Piem., darbības izmaksas radīsies tad, kad kēguma spēkstacija būs gatava un to vajadzēs uzturēt gadu no gada.

Jāpiezīmē, ka nav viegli novilkt skaidru un stabīlu robežu visiem gadījumiem starp ieguldījuma un darbības izmaksām. Kas mazam uzņēmumam ir ieguldījuma izmaksas, tas lielam uzņēmumam var būt darbības izmaksas. Piem., rakstāmmašīna. Ja to nepērk kāds cilvēks savai personīgai lietošanai, tad sakarā ar šo mašīnu viņam ir ieguldījuma izmaksas. Turpretī lielas bankas rakstāmmašīnas pērk gadu no gada, bankām sakarā ar mašīnu iegūšanu rodas darbības izmaksas.

Šī problēma, ko iesākām iztirzāt, ir visai svarīga. Par šo jautājumu, ko ieskaitīt ieguldījuma un ko darbības izmaksās, strīdas nodokļu maksātāji ar nodokļu inspektoriem. No atrisinājuma var atkarāties nodokļu summa. Atsevišķi tirdzniecības un rūpniecības uzņēmumi cenšas ieguldījuma izmaksās ieskaitīt pēc iespējas vairāk darbības izmaksu, jo tad nodokļi ir zemāki. Tomēr nodokļu inspektors bieži to neļauj darīt un rodas strīdi. Līdzīgs stāvoklis ir ar mums - mācības spēkiem. Mācības spēkiem ir jāmaksā ienākuma nodoklis. Lai savu amatu uzturētu, tad profesoriem ir jāpērk dažādas grāmatas. Sakarā ar to profesoriem rodas ieguldījuma izmaksas, ko it kā vajadzētu izskaitīt no ar nodokļiem apliekamas summas. Saprotams, tas reti gadās. Cenu inspektori parāti šās izmaksas ieskaita darbības izmaksās.

Nemot vērā kopīgo piedāvājumu un citas problēmas ražošanas izmaksu pētīšana ir sarežģīts un grūts darbs. Tomēr tas ir ārkārtīgi svarīgs, sevišķi privātsaimniecībā. Tāpēc pastāv dažādas zinātniskas iestādes, institūti, kas nododas ražošanas izmaksu pētīšanai dažādos uzņēmumu veidos. Ražošanas izmaksas pētī ar nolūku, lai samazinātu ražošanas izmaksas un panāktu uzņēmuma r a c i o n ā l i z ā c i j u. (Ar šo vārdu sastopamies jau otro reizi. Ļoreiz šo vārdu lietojam tehniskā nozīmē).

19. lekcija, nolasīta 1937.g. 24.nov.

Pastāvīgas un mainīgas ražošanas izmaksas.

Ražošanas izmaksu iedalījums pastāvīgās un mainīgās ražošanas izmaksās ir ļoti svarīgs.

Pastāvīgas ražošanas izmaksas dažreiz sauc par vispārējām, bet labāk tās saukt par pastāvīgam ražošanas izmaksām. Angļi pastāvīgas ražošanas izmaksas sauc par prime costs. Pastāvīgas izmaksas raksturīgas ar to, ka tās nav atkarīgas no apgrozījuma lieluma. Piem., uzņēmuma telpu nomas maksa, direktora alga u.c. izmaksas nav stipri atkarīgas no tā, vai ražo daudz vai maz. Tāpēc tās ir pastāvīgas izmaksas.

Mainīgas ražošanas izmaksas sauc arī par proporcionālām un par speciālām. Mēs tās sauksim par mainīgām ražošanas izmaksām. Angļi šo izmaksu veidu sauc par supplementary costs. Mainīgas jeb proporcionālas izmaksas raksturīgas ar to, ka tās mainās līdz ar apgrozījumu.

Piemēram, automašīna. Pieņemsim, ka auto maksā Ls 8000.- un ka šie Ls 8000.-, kas samaksāti par auto, ir aizņemti bankā, kurai jāmaksā 5% gadā jeb Ls 400.- gadā. Šie Ls 400.- ir pastāvīgas izmaksas, jo % ir pastāvīgs, tas neatkarīgas no auto lietošanas. Pastāvīgās izmaksas ietilpst arī auto amortizācijas izmaksas. Tipiskas mainīgas izmaksas ir izmaksas par benzīnu. Benzīna daudzums ir atkarīgs no nobrauktā ceļa gabala: jo lielāks gabals ir nobraukts, jo auto ir patērējis vairāk benzīna, jo lielākas izmaksas par benzīnu. Turpretī ja auto nav lietots, tad izmaksas par benzīnu ir nulle.

Pastāvīgas un mainīgas izmaksas var redzēt arī pie grāmatu iespiešanas un izdošanas. Maksa par salikumu burtličiem ir pastāvīgas izmaksas, jo tā paliks viena un tā pati, neatkarīgi no iespiesto eksemplāru skaita. Turpretī maksa par papīru un iespiešanas darbu ietilpst mainīgās izmaksās, jo to lielums ir proporcionāls iespiesto eksemplāru skaitam.

Fabrikās mainīgas izmaksas sastādās no izejmateriāliem un darba algas, bet pastāvīgas izmaksas no ieguldītā kapitāla augļiem, mašīnu un ēku amortizācijas u.t.t.

Šām pastāvīgām un mainīgām izmaksām ir ļoti liela nozīme saimnieciskajā dzīvē. Piemēros redzams, cik bieži ar tām jāstopas. Interesants piemērs ir medikamenti. Latvijā tirdzniecībā ir medikamenti ar divējādiem nosaukumiem, piem.:

aspirīns - acetilsalicīlskābe,

dermatols - bāziskais galluskāba bismuts u.t.t.

Kāda šeit ir starpība? Šī starpība ir diezgan interesanta: 1)pirmais nosaukums, piem.: aspirīns, ir firmas dots, kas laiž šo medikamentu tirdzniecībā, bet otrais nosaukums, piem.: acetilsalicīlskābe, ir šā medikamenta zinātniskais, ķīmiskais nosaukums, kas rāda medikamenta ķīmisko sastāvu un 2)jā pērk šo medikamentu ar pirmo nosaukumu, tad tas ir dārgāks nekā pērkot to ar otro nosaukumu. Kāpēc tas tā? Izskaidrojumu ir daudz. Viens no tiem slēpjas pastāvīgās un mainīgās izmaksās. Tām firmām, kas šo medikamentu sāk laist tirgū pirmās, ir bijušas eksperimentēšanas izmaksas. Šās firmas bija ienīkojušas laboratorijas, kur pirmo reizi šis medikaments tika izgatavots, tika pētītas viņa spējas: tas tika izlietots sanatorijās, slimnīcās, tika piesūtīts ārstiem atsauksmju došanai. Kad izrādījās, ka šis medikaments ir derīgs, tad to firmas patentēja un laida tirdzniecībā. Tā tad šie eksperimenti maksāja daudz, prasīja lielas izmaksas. Tirgū laižot vajadzīga reklāma. Šie eksperimentēšanas un reklāmas izdevumi ir jāsedz, tāpēc firma šim medikamentam uzliek augstāku cenu. Kad šis medikaments ir parādījies tirdzniecībā, tad ķīmiķi to analizē un atrod paņēmienus, kā to pagatavot un no kādām sastāvdaļām. Ķīmiķi šo medikamentu pagatavo un laiž ar ķīmisko nosaukumu. Tā kā viņiem eksperimentēšanas izdevumi - pastāvīgas izmaksas nav jāsedz, tad viņi šo medikamentu var laist tirgū par daudz zemāku cenu. Šādu gadījumu ir daudz.

Attiecībā uz pastāvīgām un mainīgām izmaksām jāievēro, ka izmaksas ir pastāvīgas vai mainīgas tikai pret zināmu laiku vai daudzumu. Tāpēc šis ražošanas izmaksu iedalījums ir visai relatīvs. Piem., jau minēta auto izmaksas, amortizācija Ls 8000 un % bankai Ls 400.-, kopā Ls 1200.- ir pastāvīgas izmaksas viena gada laikā atsevišķiem izbraucieniem. Ja turpretī gadu uzskata par 1 vienību, tad pastāvīgas izmaksas pārvēršas

proporcionālās.

Grāmatu iespiešanā tas ir labāk redzams. Burtliču darbs, kas izsa-
kās darba algās, ir pastāvīgas izmaksas. Tas tā ir, ja iespiesto ek-
sempļu skaits nav liels. Tomēr ar vienu salikumu nevar iespiest bez-
galīgi lielu skaitu, jo šie salikumi sadilst: tie pagatavoti no svina u.
c. samērā mīksti, metāliem. Ja iespiestu kādus 40 tūkstoš eksemplārus
vai arī mazāk, tad salikums būtu pastāvīgas izmaksas. Turpretī, ja va-
jadzētu iespiest 80 vai 120, vai 160 tūkstoš eksemplāru, tad salikšanas
izmaksas pārvērstos no pastāvīgām par mainīgām izmaksām, jo pie 40 tūks-
toš eksemplāru skaita vajadzīgs viens salikums, pie 80 tūkstoš eksemplā-
ru - 2 pie 120 tūkstošu eksemplāru - 3 salikumi u.t.t. Kā pastāvīgas
izmaksas paliks honorārs grāmatas autoram, ja būs izdevējs ar autoru vie-
nojušies par vienu noteiktu summu, neatkarīgi no iespiesto eksemplāru
skaita.

Parasti pastāvīgo un mainīgo izmaksu interpretēšanai ņem piemērus
no rūpniecības. Tomēr kā pastāvīgas, tā mainīgas izmaksas ir ļoti pla-
ši sastopamas arī lauksaimniecībā, kam arī tur diezgan liela nozīme.
Ar pastāvīgām izmaksām jāsaistās pie lauksaimniecības mašīnu iegādāša-
nas un lietošanas. Lauksaimniecības ekonomijā ir formula, pēc kuras var
aprēķināt, cik izmaksā lauksaimniecības mašīnas vienas dienas darbs.
Šī formula ir:

$$x = a + b + c + \frac{d + p}{m}, \text{ kur}$$

- x - apzīmē lauksaimniecības mašīnas 1 d. darbu,
- a - 1 dienas darba algu cilvēkam vai cilvēkiem, kas šo mašīnu
apkalpo,
- b - zirga darba dienas izmaksas: ja iedarbina ar mechanisku
spēku (motoru), tad kurināmo materiālu,
- c - 1 dienā patērēto smērēļu,
- d - mašīnas gadskārtējas atskaitījumus - amortizāciju, apdro-
šināšanu un gadskārtējus remontus,
- p - % no mašīnā ieguldītā kapitāla un
- m - dienu skaitu, cik šī mašīna gada laikā tiek nodarbināta.

Tā pēc šīs formulas aprēķina lauksaimniecības mašīnas 1 dienas dar-
bu. Šī formula ir interesanta arī mums. Lai aprēķinātu lauksaimniecī-
bas mašīnas 1 dienas darbu, tad jāsaliek divējādas izmaksas: pastāvīgas
un mainīgas. Mainīgas izmaksas ir a, b un c, tās ir proporcionālas lai-
kam. Turpretī d un p ir pastāvīgas izmaksas, jo to lielums paliek tas
pats, vai mašīna ir nodarbināta vai ne. Jo vairāk mašīna ir nodar-
bināta, jo m ir lielāks, jo lētāks ir mašīnas 1 dienas darbs un pretēji:
pie maza m lauksaimniecības mašīnas 1 dienas darbs ir dārgs, varbūt pat
dārgāks par cilvēka roku vai zirga darbu. Tas var notikt ļoti mazās
saimniecībās. Piem., traktora 1 dienas darbs, ja to nodarbinātu tikai
dažas dienas gadā, tā tad m būtu mazs, iznāktu ļoti dārgs. Tāpēc vieg-
li sapratīsim, kāpēc lauksaimniecības mašīnu lietošana gausi ieviešas
mazsaimniecībās, jo tās iznāk pārāk dārgas.

Daudzās gadījumos mazsaimniecības apvienojas t.s. mašīnu koplieto-
šanas biedrībās, lai palielinātu mašīnas nodarbinātības dienu skaitu
(m) un šādā kārtā mašīnas 1 dienas darbs kļūtu lētāks: mašīnas lietošana
atmaksātos.

Jāievēro, ka dažos gadījumos tas var radīt dažas grūtības, kas var
pa daļai vai pilnīgi atsvērt ietaupījumus. Arī šai gadījumā pastāvīgas
izmaksas var pāriet mainīgās izmaksās. Ja saimniecība ir ļoti liela,
tik liela, ka sezonā nepieciešama vesela rinda šādu mašīnu, tad pastāvī-
gas izmaksas pārvēršas mainīgās izmaksās. Tādā gadījumā visu šo mašīnu
m ir iespējami liels un 1 dienas darbs iespējami lēts. Jāpiezīmē, ka
no teiktā, pie kā apstāsimies vēlāk, nedrīkst secināt, ka lielsaimniecī-
bas var strādāt ar zemākām izmaksām nekā mazsaimniecības. Lielsaimnie-
cībās var nodarbināt vienu otru lielāku mašīnu, kas var dot zemākas iz-
maksas, bet jāievēro, ka ir arī tādas izmaksas, kas pieaug, pieaugot
saimniecības lielumam. Pieaugot saimniecības lielumam pieaug iekšējā
transporta izmaksas: ražojumu, mēslu, strādnieku u.t.t. pārvadāšana.

Pārrunājot tālāk pastāvīgas un mainīgas izmaksas lauksaimniecībā,
jāaizrāda vēl uz vienu apstākli, ko bieži neievēro un taista kļūdas: ar
pastāvīgām un mainīgām izmaksām jāsaistās arī citās lauksaimniecībās
nozārēs, arī lopkopībā. Prof. Bušmanis ir uzstādījis šādu normu govslō-
pu ēdināšanai:

500 kg smagai govij 1 dienā vajadzīgs:

	Sagremojamais olbal- tums kg.	Stārkvelvielas un tauk- vielas kg.
1. uzturbarības, kas nepieciešama dzīv- niekam, lai uzturētu līdzsniējo stāvokli, lai būtu vesels, un būtu līdzsniējais miesas stā- voklis.	0,225 - 0,250 (lai būtu tādā barī- ba, kas dotu dzīvnie- ka organismam šādu daudzumu)	2,25 - 2,50
2. piena ražošanai, kas aprēķināts 1 kg pie- na ar 4% tauku ražoša- nai.	0,045 - 0,050	0,25 - 0,28

labs piemērs

Redzam, ka izmaksas uzturbarībai ir pastāvīgas, bet izmaksas piena ražošanai - mainīgas izmaksas, jo - ja grib ražot 10 kg 4% piena, tad jādod 10 reiz vairāk nekā tabulā. Tāpēc kļūst saprotams, kāpēc lauksaimnieki cenšas izaudzēt tādas govīs, kas daudz pienu ražo. Katrai govij vajadzīga uzturbarība neatkarīgi no tā, vai govs pienu ražo vai nē. Ja pienu ražo, tad pieaug ražošanas izmaksas, bet uzturbarības izmaksas paliek tās pašas, bet visas izmaksas kopā attiecībā uz 1 kg piena kļūst arvienu mazākas un mazākas.

Zirgam, ja tas ir bez darba, dienā vajadzīgi 14 - 15 kg siena, bet ja tas strādā, tad vēl 6 kg auzu. Siens ir pastāvīgas izmaksas, auzas - Mainīgas izmaksas. Šās pastāvīgas izmaksas jāsedz - vienai vai zirgs ir nodarbināts vai nē. Daži tautsaimnieki brīnās, kāpēc daži lauksaimnieki pienu paši ved uz pilsētu, bet nevis pa dzelzceļu, jo tas neatmaksājas. Ja ņem attiecībā pret 1 dienu, tad tautsaimniekiem taisnība: tas neatmaksājas. Turpretī attiecībā pret visu gadu iznāk pretēji pūsis paņemts veselam gadam un zirgs ziemā atrodas bez darba - tāpēc atmaksājas braukt uz pilsētu, bet nevis vest pa dzelzceļu.

Šie un daudzi citi piemēri rāda, ka ar pastāvīgām un mainīgām izmaksām jāstāpās diezgan bieži. Ta tās neievēro, tad slēdzieni var būt nepilnīgi. No šī viedokļa, pastāvīgo un mainīgo izmaksu viedokļa sevišķi maz pētīti ir lauksaimniecības procesi. Šiem pētījumiem un arī teoretiskām pārrunām ir liela praktiska nozīme. Tomēr tas ir vairāk privātsaimniecības un lauksaimniecības ekonomijas jautājums. Ar pastāvīgām un mainīgām izmaksām jāstāpās arī ekonomiskajā politikā, agrārpolitikā un mācībā par tirdzniecību.

Pastāvīgo un mainīgo izmaksu sakars ar piedāvājuma cenu.

Ņemsim piemēru ar auto. Pieņemsim, ka auto nopirktu tāds cilvēks, kas to iznomātu tālāk, iznomātu citiem braukšanai. Par kādu cenu šis auto īpašnieks iznomās savu auto jeb kāda būs tā cena, par kādu īpašnieks piedāvās savu auto braukšanai - kāda būs piedāvājuma cena? Auto īpašnieks liks tādu cenu, lai tā segtu izlietoto benzīnu (mainīgas izmaksas) un ilgā laika periodā arī par auto samaksāto naudas summu (pastāvīgas izmaksas). Tā redzam, ka piedāvājuma cena tieksies uz to līmeni, kas segtu ne tikai mainīgas izmaksas, bet ilgā laika periodā arī pastāvīgas izmaksas. Vēl jāievēro, ka piedāvājuma cenu ietekmēs nevis pagātnes, bet nākotnes aprēķini. Pagātnē ir noticis fakts un tas vairs nevar ietekmēt cenu. Ja uzņēmējs grib, lai segtos viņa uzņēmuma ne tikai mainīgas, bet arī pastāvīgas izmaksas, tad viņš pārdomā, pārdomā pirkt vai nepirkt auto. Sakarā ar to viņš aprēķina, kāda varētu būt piedāvājuma cena, vai tā atsvērs visas izmaksas. Kad auto ir iegūts, kapitāls ir ieguldīts, kapitālu vairs atpakaļ nevar dabūt, tad piedāvājumam jānotiek par to cenu, par kādu var iznomāt vai pārdot. Kad kapitāls ir ieguldīts, tad uzņēmums centīsies iegūt pēc iespējas augstāku cenu. Uzņēmuma pastāvīgas izmaksas piedāvājuma cenu ietekmēs tīri psihiski, tās spiedīs uzņēmēju vairāk domāt un rūpēties par savu uzņēmumu. Agrāk ieguldītam kapitālam brīvas konkurences apstākļos nav nozīmes uz tirgus cenu.

Ņemsim vēl vienu piemēru. Atcerēsimies mūsu piemēru par ogām. Rīgas

tirgū. Tad, kad Rīgas tirgū ogu cenas bija augstas, ogu lasītāji kalkuleja ogu lasīšanas izmaksas. Savu darbu ogu lasītāji uzskatīja par mainīgām izmaksām, bet novešanu uz Rīgu - par pastāvīgām izmaksām, jo vest viconalga cik salasīts. Ja ogu lasītājiem ir izredzes, ka cenu segs kā mainīgas, tā pastāvīgas izmaksas, tad ogu lasītāji dodas mežā. Ja turpretī cena nesegu izmaksas, tad ogu lasītāji nedotos mežā un ogu piedāvājuma nebūtu. Redzam, ka ogu lasītājam izmaksu jautājums svarīgs tad, kad viņam jāizšķiras: lasīt vai nē. Kad ogas salasītas un atvestas Rīgas tirgū, tad pastāvīgām un mainīgām izmaksām nav vairs nozīmes. Kad ogas jāpārdod, tad nevar interesēties par izmaksām. Izmaksas ir noticis fakts un tām tirgus cenas veidošanās procesā nav nozīmes. Nozīme var būt tikai tā, ka tas, kam lielākas izmaksas, mēģinās pielikt visas pūles, lai savas ogas pārdotu. Ja šim ogu lasītājam būs no jauna jāizšķiras: lasīt vai nē, tad izmaksām atkal ir nozīme.

Šī iespēja izšķirties ir radusies tāpēc, ka ogu lasītājs šai gadījumā nav nekādu kapitālu ieguldījis. Ja būtu ieguldīts liels kapitāls: mašīnas, ēkas, ko nevar pārvērst atpakaļ nauda, tad izmaksām nav nozīmes tirgus veidošanās procesā.

To izteicis arī vecākais amerināņu tautsaimnieks Kerējs (H. Ch. Carey). Kerējs ir teicis, ka vērtība nav atkarīga no ražošanas izmaksām, bet no reprodukcijas izmaksām, kas saistās ar attiecīga priekšmeta ražošanu no jauna. Nav no svara, cik izmaksājusi kāda kuģa būve, bet svarīgi, cik tā tagad izmaksā. Saprotams, reprodukcijas izmaksas nav vienīgas, no kā atkarājas vērtība. Tas izsaka, ka jālūkojas nākotnē, ja grib redzēt, kas ir noteicēji tirgus veidošanās procesā.

Pastāvīgo un mainīgo izmaksu praktiska nozīme.

Apskatīsim īsumā praktisko nozīmi izšķirībai starp pastāvīgām un mainīgām izmaksām.

Ekonomiskajā politikā nākas sastapties ar t.s. dempinga (dumping - angliiski) problēmu. Mēs šo problēmu ņemsim sev kā piemēru, tās dziļāku un tuvāku apskatu atstājot ekonomiskajai politikai. Dempings var nozīmēt:

1) ka kādu preci pārdod par cenu, kas zemāka par mainīgām izmaksām, kas nesedz mainīgas izmaksas. To dara galvena karta tāpēc, lai iekarotu kādu tirgu. Kad šis tirgus ir iekarots un nodibināts pat pārdošanas monopostāvoklis, tad cenas atkal cenšas pacelt. Saprotams, šāds dempings ir īslaicīgs, jo ilgu laiku šādus zaudējumus uzņēmums nespēj nest. Zviedru uzņēmējs Kregers izlietoja šādu dempingu, lai iekarotu tirgu saviem sērkokļiem.

2) ka piedāvājuma cena sedz mainīgas izmaksas, bet paliek nesegtas pastāvīgas izmaksas vai to daļa. Dažas ārzemju firmas ieinteresētas pārdot preci lētāk ārzemes reikā savā zemē. Savā zemē tie uztur tādu cenu, lai pašu zemes tirgus segtu pastāvīgas izmaksas, bet ārzemēs preces piedāvā par tādu cenu, kas segtu vienīgi mainīgas izmaksas un dotu varbūt mazu peļņu.

Liela mazīme pastāvīgām un mainīgām izmaksām ir arī tad, kad fabrika - pārdodot jaunas preces - ņem atpakaļ lietotas, ko nevis izlabo, bet iznīcina. Ja šās preces izlabo, tad pārdod tālu citur, piem.: Balkānos, kā to dara Amerikas rakstāmmašīnu fabrikas. Ir daudz tādu, kas vēlētos iegūt lietotas un izlabotas preces, bet fabrikas tās iznīcina, baidāmās, ka patērētāji - pērkot lietotas preces - nepirks jaunas. Fabrikas cenšas uzturēt labāku tirgu jaunām precēm, baidās samaitāt tirgu jauniem priekšmetiem (to spoil the market). Šiem uzņēmumiem ir no svara pārdot jaunus priekšmetus, tā radot augstāku apgrozījumu. Jaunām precēm ir augstas pastāvīgas izmaksas: visas izmaksas sakarā ar preces ražošanu, pētījumiem, eksperimentiem, reklāmu u.t.t. Turpretī mainīgas izmaksas - salīdzinot ar šo preču tirgus cenu - ir mazas: metalls, darbs u.t.t. Tāpēc dažiem uzņēmumiem ir izdevīgāk vecos priekšmetus iznīcināt, bet pārdot jaunus.

Vēl aizrādīsim, ka pastāvīgo un mainīgo izmaksu problēma ir svarīga problēma. Tiem, ko interesē šī problēma tuvāk, ieteicams izlasīt grāmatu: Studies in the Economics of Overhead Costs by J. Maurice Clark.

20. lekcija, nolasīta 1937.g. 25.nov.

Kopizmaksas un caurmēra izmaksas.

Ja saskaita pastāvīgās un mainīgās izmaksas, tad dabū t.s. totālās jeb kopizmaksas. Ja kopizmaksas savukārt izdala uz ražoto vienību skaitu, tad iegūst caurmēra izmaksas. Tā tad:

$$1) \text{ Totālās izm.} = \text{Pastāvīgās izm.} + \text{mainīgās izm.}$$

$$2) \text{ Caurmēra izmaksas} = \frac{\text{Totālās izmaksas}}{\text{Ražoto vienību skaits.}}$$

Ja pastāvīgās izmaksas apzīmēsim ar "p",
mainīgās "m",
caurmēra "c", un
ražoto preces vienību skaitu - ar "n", tad dabūjam šādu algebrisku formulu:

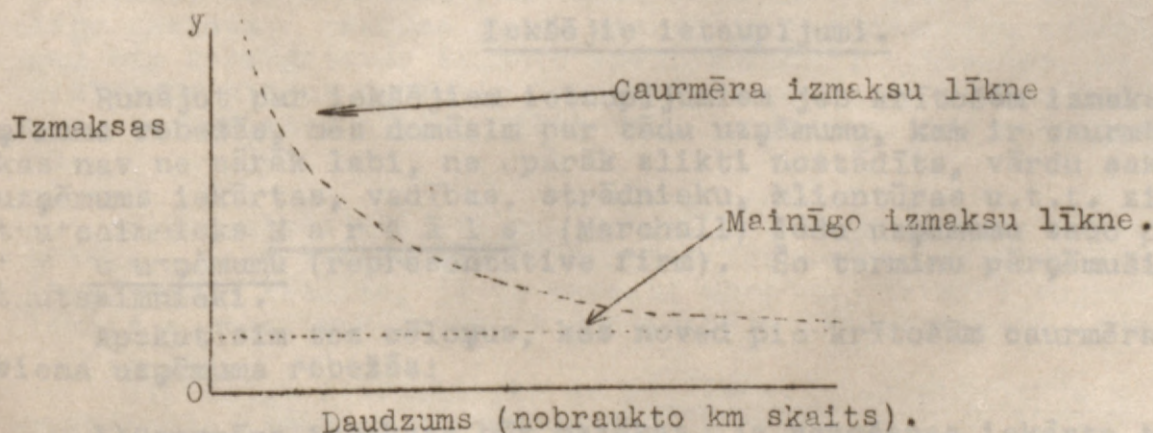
$$C = \frac{p + m}{n}$$

Minētās caurmēra izmaksas ir tās, par kurām parasti runā uzņēmumos. Ja uzņēmumā saka, ka zināma prece izmaksā tik un tik, tad visbiežāk domā šās preces caurmēra izmaksas.

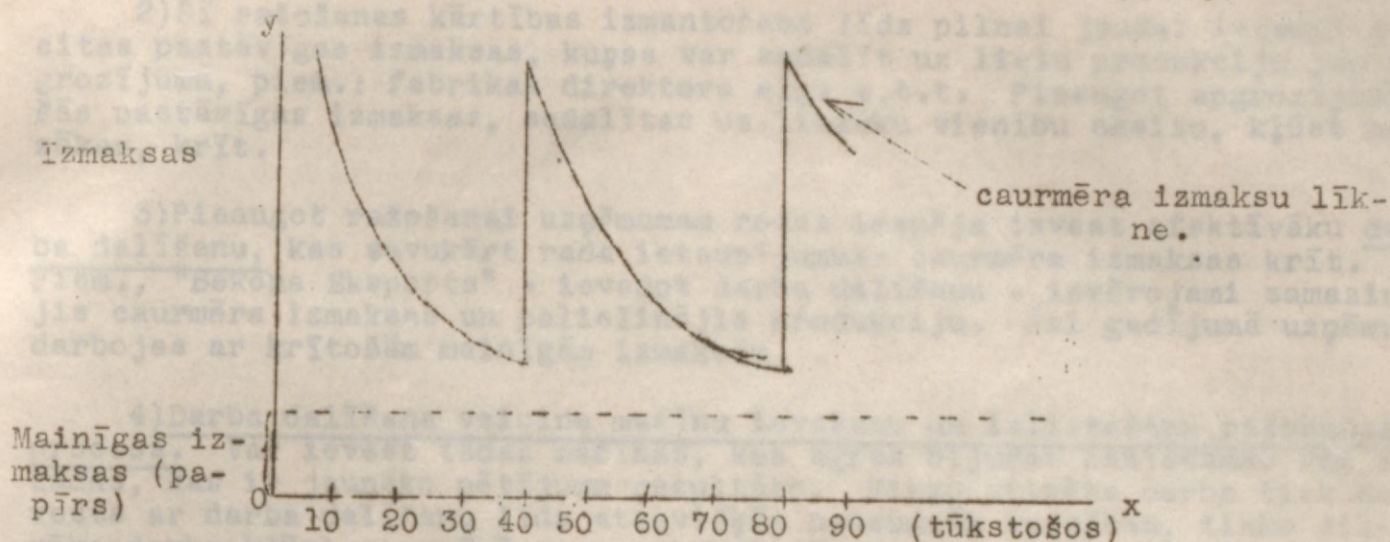
Apstāsimies pie mūsu piemēra ar auto. Mēs redzējām, ka auto pastāvīgās izmaksas sastādījās no ieguldītā kapitāla rentes un auto amortizācijas. Rentes gada laikā bija 400 ls, amortizācijas - 800 ls, tā tad pastāvīgās izmaksas ir 1200 ls. Mainīgās izmaksas ir benzīns. Ar 1 l. benzīna var nobraukt 5 km jeb 10 sant. uz 1 km. Sastādīsim tabulu, kurā ievietosim totālās un caurmēra izmaksas atkarībā no nobraukto kilometru skaita:

Gada laikā nobraukto km skaits	Totālās izmaksas (Ls)	Caurmēra izmaksas (Ls)
1	1200,10	1200,10
2	1200,20	600,10
3	1200,30	400,10
4	1200,40	300,10
5	1200,50	240,10
6	1200,60	200,10
...	...	...

Redzam, ka ar katru jaunu km caurmēra izmaksas krīt. Redzam vēl, ka caurmēra izmaksu samazināšanās - pieaugot nobraukto km skaitam - top gausāka, kamēr beidzot pie liela nobraukto kilometru skaita tā kļūst pavisam maza: caurmēra izmaksas tuvojas 10 santimetriem, kaut arī tos nekad nerasniedz. No mūsu piemēra var uzrāsēt caurmēra izmaksu līkni:

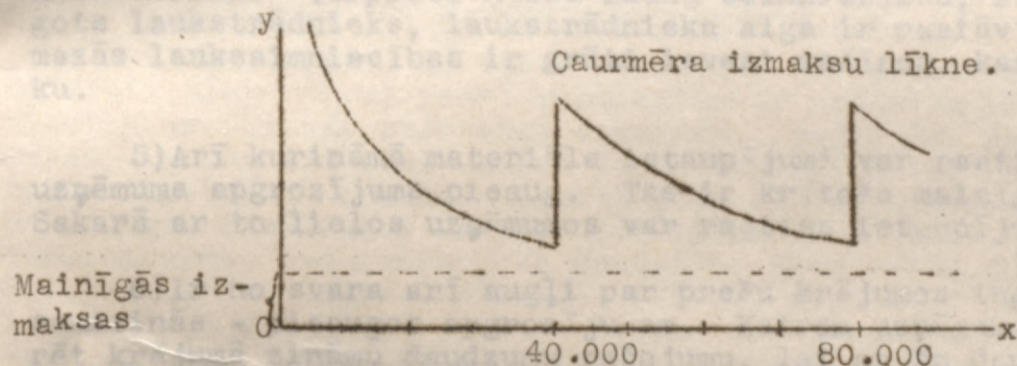

Mēs zinām, ka izmaksas pastāvīgas vai mainīgas ir tikai attiecībā pret zināmu ražoto vienību skaitu vai zināmu laiku. Ja ņem lielu vienību skaitu, tad pastāvīgās izmaksas pārvēršas mainīgās izmaksās. Atcerēsimies mūsu piemēru ar grāmatu iespiešanu. Līdz 40 tūkst. eksemplāriem salikums ir pastāvīgas izmaksas, bet tālāk tas kļūst par mainīgām izmaksām. Sakarā ar to arī caurmēra izmaksu līkne kļūst citādāka:

Redzam, ka līdz 40 tūkst. caurmēra izmaksas samazinās, tuvinās mainīgām izmaksām. Kad 40 tūkst. sasniegts, tad rodas vajadzība pēc otra salikuma - pastāvīga un līdz ar to caurmēra izmaksas pieaug un pēc tam - pieaugot eksemplāru skaitam līdz 80 tūkst. atkal samazinās u.t.t.

Vēl var būt honorārs grāmatas autoram, ko piem. izmaksā ar vienu summu, neatkarīgi no eksemplāra skaita. Tādā gadījumā pastāvīgas izmaksas nepalielināsies pie 40 tūkst. eksemplāru par tik, cik lielas pastāvīgas izmaksas bija sākumā, jo honorārs atkrīt, kad saliek otro salikumu. Dabūjam šādu schēmu:

Krītošas izmaksas jeb ietaupījumi.

Pēc visa apskatītā atgriezīsimies atpakaļ pie krītošām izmaksām jeb ietaupījumiem uzņēmumos. Vispirms apskatīsim krītošās izmaksas attiecībā uz vienu uzņēmumu, bet pēc tam krītošās izmaksas attiecībā uz visu ziņāmu ražošanas nozari, kurā attiecīgie uzņēmumi strādā. Krītošās izmaksas jeb ietaupījums viena uzņēmuma rāmjos angļu valodā sauc par internal economies, latviski - par iekšējiem ietaupījumiem. Ja runā par ietaupījumiem visā attiecīgā nozarē, tad tos sauc par external economies jeb latviski - par ārējiem ietaupījumiem.

Iekšējie ietaupījumi.

Runājot par iekšējiem ietaupījumiem jeb krītošām izmaksām viena uzņēmuma robežās, mēs domāsim par tādu uzņēmumu, kam ir caurmēra iekārta, kas nav ne pārāk labi, ne pārāk slikti nostādīts, vārdu sakot, tipisks uzņēmums iekārtas, vadības, strādnieku, klientūras u.t.t. ziņā. Angļu tautsaimnieks M a r š ā l s (Marchall) šādu uzņēmumu sauc par representative firm (representative firm). Šo terminu pārņēmuši daži citi tautsaimnieki.

Apskatīsim tos cēloņus, kas noved pie krītošām caurmēra izmaksām viena uzņēmuma robežās:

1) Caurmēra izmaksas būs mazākas, ja ražošanas iekārta tiks izmantota līdz pilnai jaudai jeb kapacitātei. Ir daudzi uzņēmumi, kuru ražošanas iekārta atļauj daudz lielāku produkciju nekā ražošana notiek. Šādos uzņēmumos lieka jeb neizmantota kapacitāte rāda samērā lielas pastāvīgas izmaksas. Tas redzams, piem., pie automobiļiem, ar kuriem maz brauc, kuru neizmantota kapacitāte ir liela. Līdzīgi ir ar lauksaimniecības mašīnām un zirgiem mazās sīmiņās u.t.t.

2) Šī ražošanas kārtības izmantošana līdz pilnai jaudai ietekmē arī citas pastāvīgas izmaksas, kuras var sadalīt uz lielu produkciju jeb apgrozījumu, piem.: fabrikas direktora alga u.t.t. Pieaugot apgrozījumam šās pastāvīgas izmaksas, sadalītas uz lielāku vienību skaitu, kļūst mazākas, krīt.

3) Pieaugot ražošanai uzņēmumam rodas iespēja izvest efektīvāku darba dalīšanu, kas savukārt rada ietaupījumus: caurmēra izmaksas krīt. Piem., "Bekona Eksports" - ievēdot darba dalīšanu - ievērojami samazinājis caurmēra izmaksas un palielinājis produkciju. Šai gadījumā uzņēmumam darbojas ar krītošām mainīgām izmaksām.

4) Darba dalīšana veicina mašīnu ieviešanu un izlietošanu ražošanas procesā. Var ievest tādas mašīnas, kas agrāk bijušas pazīstamas vai arī tādas, kas ir jaunāko pētījumu rezultāts. Tikko cilvēka darbs tiek novests ar darba dalīšanu līdz atsevišķām nedaudzām kustībām, tikko cilvēka darbs kļūst vienkāršs un nekomplēcēts, tad cilvēka vietā var stāties mašīna. Jaunākā laikā ir pazīstamas iesaiņošanas mašīnas, kas izdara visus iesaiņošanas darbus - iesaiņo papīrā, to salīmē, uzlīmē virsū uzrakstu, sasien u.t.t.

Jāievēro, ka ar katras jaunas mašīnas ieviešanu mainīgo izmaksu vietā strauji pieaug pastāvīgas izmaksas, jo strādnieku algas ir mainīgas izmaksas, kā arī augļi no kapitāla un amortizācija sastāda pastāvīgās izmaksas. Šāda tendence: pāriet no mainīgām uz pastāvīgām izmaksām ir mūsdienu parasta parādība. Ne visur gan šī pāreja ir izvedama. Parasti strādnieku algas ir mainīgas izmaksas, jo strādniekus pieņem proporcionāli darbam. Turpretī mazās lauku saimniecībās, kur ir tikai viens algots laukstrādnieks, laukstrādnieka alga ir pastāvīga izmaksa. Tādās mazās lauksaimniecībās ir grūti ievest mašīnas, kas ietaupītu darba spēku.

5) Arī kurināmā materiāla ietaupījumi var rasties, ja rūpniecības uzņēmuma apgrozījums pieaug. Tas ir krītošo mainīgo izmaksu piemērs. Sakarā ar to lielos uzņēmumos var rasties ietaupījumi.

6) Ir no svara arī augļi par preču krējumus ieguldīto kapitālu, kas samazinās - pieaugot apgrozījumam. Katram uzņēmumam ir nepieciešams turēt krājumā zināmu daudzumu ražojumu, lai ar šo daudzumu varētu apmierināt katru pircēju pieprasījumu. Ja apgrozījums šam uzņēmumam dubultojas, tad nebūs nepieciešami arī preču krājumu dubultot: divreiz lielāku pieprasījumu iespējams apmierināt ar krājumu, kas nebūs divreiz tik liels. Tā tad šeit rodas ietaupījumi uz preču krājumā ieguldīto kapitālu.

7) Pieaugoša produkcija dod iespēju labāk izmantot ražošanas blakus produktus. Tam ļoti liela nozīme rūpniecībā. Piem., cukru kautuves guļ lielā ietaupījumā ar blakus produktu racionālu izmantošanu. Dānijā, kur darbojas eksporta cukru kautuves kā kooperatīvās sabiedrības, ir izdarīti pētījumi, lai noskaidrotu tās metodes, pēc kurām var labāk izmantot visus blakus-produktus, kas rodas. Šāda pilnīga blakusproduktu izmantošana pavairo pārdota preču daudzumu. Tāpēc to ir iespējams uzskatīt par līdzekli, kas samazina ražošanas izmaksas. Minēsim vēl vienu piemēru: zāģu skaidas. Skaidas agrāk uzskatīja par nederīgu atkritumu, bet tagad tās kokzāģētavās izmanto apkurināšanai. Jāievēro, ka ļoti daudzos gadījumos blakus-produktu izmantošana prasa speciālas mašīnas. Tās uzņēmumam var atmaksāties tikai tad, ja apgrozījums sasniedz zināmu lielumu.

8) Var minēt vēl reklāmu. Lielākam apgrozījumam reklāma arī iznāk lētāka. Šeit pastāv īpatnējā attiecība starp reklāmas izdevumiem un apgrozījumu. Reklāma, ja to pareizi nostāda, pavairo apgrozījumu, bet lielākais apgrozījums savukārt dod iespēju ziedot vairāk līdzekļu reklāmai.

9) Līdzīgs stāvoklis ir ar pētīšanu, eksperimentēšanu. Arī eksperimentēšanas izmaksas uzņēmumam vieglāk segt tad, ja lielāks apgrozījums. Šī eksperimentēšana, pētīšana dod iespēju samazināt ražošanas izmaksas.

10) Sakarā ar lielāku produkciju, ar lielāku apgrozījumu rodas iespēja izdevīgāk iepirkt izejmaterialus un pārdot gatavus produktus. Lielākos daudzumos pērkot - pārdodot ir iespējams pērkot - pārdot par lētāku cenu, jo samazinās dažas izmaksas, kas saistās ar nedaudzu vienību

pārdošanu, kā nosūtīšana, iepakošana, norīķināšanās u.t.t. Pieaugot apgrozījumam var rasties monopolstāvoklis, bet par to vēlāk.

Kad runājam par pastāvīgām izmaksām lauksaimniecībā, tad minējam, ka - pieaugot saimniecību lielumam - daudzos gadījumos, piem.: pie mašīnām, caurmēra izmaksas var samazināt. Tā tad mēs toreiz izteicām to pašu, ko tikko konstatējām 10 punktos. Jau toreiz aizrādījām uz svarīgu faktu, kas nav jāaizmirst, ka tai pat laikā - pieaugot apgrozījumam - vienas izmaksas krīt, citas - pieaug. No izmaksām, kas - pieaugot apgrozījumam - pieaug, minējam iekšējo transportu, kam - ir diezgan ievērojama nozīme, sevišķi lauksaimniecībā. Tādas pašas pieaugošas izmaksas var būt tirdzniecībā un rūpniecībā. Kad runa par lieliem, milzīgiem uzņēmumiem, tad ļoti reti ievero, ka blakus krītošām izmaksām lielos uzņēmumos ir arī augošas izmaksas. Šās augošas izmaksas var rasties kā sekas no kopīgā pieprasījuma, par ko jau runājām. Jo mazāk jāmaksā par vienu ražošanas faktoru, jo vairāk ir iespējams maksāt par otru, jo ražošanas faktoriem ir kopīgais pieprasījums. Šai iespējā slepjas pieaugošas izmaksas. Jo zemākas kļūst tīri tehniskas ražošanas izmaksas, jo vairāk uzņēmumam rodas iespēja maksāt par gatava produkta transportu, t.i., gatavu produktu var sūtīt uz daudz tālākiem tirgiem nekā tad, kad tīri tehniskas izmaksas bija lielākas. Pēdējā gadsimtā tehniskās ražošanas izmaksas krīt, bet pieaug transporta un tirdzniecības izmaksas, cītiem vārdiem sakot ražošanas uzņēmumos pieaug.

Šie jautājumi par krītošām un augošām izmaksām ir visai interesanta problēma jeb šie jautājumi noved pie visai interesantas problēmas: kāda ir optimāla uzņēmuma lieluma robeža? Cik tālu uzņēmums var augt? Tuvāk šo problēmu apskatīsim nodaļā par ražošanu.

Jau aizrādījām, ka visai neprecīzs un paviršs ir mēģinājums it kā nostādīt vienu otru pretī rūpniecību ar krītošām izmaksām, bet lauksaimniecību ar augošām ražošanas izmaksām. Redzējām, ka arī rūpniecībā ir savas augošas izmaksas un arī lauksaimniecībā var runāt par zināmām krītošām izmaksām. Lauksaimniecībā ļoti plašos apmēros ir sastopamas arī pastāvīgas izmaksas. Ja apskatām visus 10 cēloņus, kas ved pie krītošām izmaksām, tad redzam, ka daudzi no šiem cēloņiem attiecas kā uz rūpniecību, tā uz lauksaimniecību. Piem., ražošanas iekārtas izmaikšana līdz pilnai kapacitātei ir pazīstama arī lauksaimniecībā: pie mašīnām, ēkām u.t.t. Tāpat darba dalīšana, eksperimentēšana u.t.t. Starpība starp lauksaimniecību un rūpniecību ir tā, ka lauksaimniecība ātrāk nonāk pie tā punkta, kur ražošanas paplašināšana nesamazina vairs ražošanas izmaksas, nekā rūpniecība. Tas ir tāpēc, ka lauksaimniecībā saimniecības ir samērā mazas salīdzinot ar rūpniecības uzņēmumiem. Lauksaimniecībā ražošanas paplašināšana katrā atsevišķā lauksaimniecības uzņēmumā iespējama galvenā kārtā vienā virzienā - uz intensīvitātes pieņemšanas, jo katras lauku saimniecības zemes apmēri ir nosprausti, ko palielināt var tikai ar lielām grūtībām.

Ārējie ietaupījumi.

Līdz šim apskatījām jautājumu par krītošām izmaksām jeb par cēloņiem, kas ved pie krītošām izmaksām, viena uzņēmuma robežās (internal economies). Tagad parunāsim mazliet par tiem krītošo izmaksu cēloņiem, kas rodas ar visas attiecīgas ražošanas nozares paplašināšanu (external economies). Visā plašumā šo problēmu neapskatīsim, bet minēsim dažus piemērus tām, kā rodas krītošas izmaksas dažās ražošanas nozarēs.

Var minēt gadījumu, ka viens vesels rajons, bet nevis atsevišķs šā rajona uzņēmums, kļūst slavens ar saviem ražojumiem. Latvija šāds rajons ir Piebalga, kas slavēna ar ratiņiem. Ārzemēs šādu piemēru ir daudz, piem., Kalifornijā slavēna ar apelsīniem u.t.t. Tikko kāda nozare aug, tikko šai nozarē rodas daudz uzņēmumu, tūlīt šai nozarē rodas palīguzņēmumi. Piem., tur, kur plaši attīstās vistkopība (kā ASV pie Klusā okeāna krastiem), tur blakus vistu audzēšanas saimniecībām pastāv tādas saimniecības, kuru uzdevums ir apgādāt vistu saimniecībām cāļus. Šās speciālas saimniecības - palīguzņēmumi nodarbojas tikai ar dējīgo un veselīgo vistu izaudzēšanu, kas dotu labus cāļus. - Rodas arī citi palīguzņēmumi, piem., tādi, kas izgatavo vistām vajadzīgo barību gatavā veidā un piegādā to lauksaimniekiem.

Šādi palīguzņēmumi rodas arī citās nozarēs, kā: sēklkopībā u.c. Ņujorkas apkārtnē redzamas šādas raksturīgas sēklkopības saimniecības.

Amerikā ir iecienīta viena kukurūzas šķirne, kas ir saldāka par pārējām. Šās speciālās kukurūzas nepieciešama īpašība ir, lai valītes būtu pilnas, lai tā būtu salda un raža būtu augsta. Noskaidrots, ka vislabākos rezultātus var sasniegt, ja sakrusto 2 citas kukurūzas šķirnes: krustojums ir iecienītā kukurūzas šķirne. Nelaime ir tikai tā, ka šās šķirnes sēklas neder sēt, jo - pēc bioloģijā pazīstamiem Mendēļa likumiem - šās šķirnes īpašības saskaldās. Lai tomēr varētu ražot vajadzīgo kukurūzu, tad nepieciešami, lai pastāvētu sevišķas saimniecības, ko minēto krustojumu izpildītu un piegādātu saimniecībām katru gadu vajadzīgo sēklu. Tas ir palīguzņēmums.

Tais rajonos, kur attīstās kāda speciāla rūpniecības nozare, tur pakāpeniski izveidojas arī speciālisti šai nozarē. Šie speciālisti, saprotams, rodas tikai vienā otrā uzņēmumā, bet mainot darba vietas tie pārnēs savas zināšanas uz citiem šā rajona uzņēmumiem. Šādi lietpratēji izveidojušies Norvegijā - valzīlzivju mednieki, Šveicē - pulksteņtāstītāji u.t.t. Kur darbojas speciālisti, tur darbs ir produktīvāks, sevišķi kvalitātes ziņā. Šis ražīgums savukārt ievērojama kārtā spēj samazināt ražošanas izmaksas visiem tiem uzņēmumiem, kas attīstās šā rajona robežās.

Arī lauksaimniecībā ir piemēri. Piem., piensaimniecības katram atsevišķam lauksaimniekam ļauj samazināt ražošanas izmaksas.

Jāievēro, ka vienas un tās pašas priekšrocības ir iespējams uzskatīt kā tādas, kas noder kā cēloni izmaksu samazināšanai viena uzņēmuma robežās un arī visā attiecīgā ražošanas nozarē. Lielos centros, kur plaši attīstās ēku būvniecība, kā palīguzņēmumi attīstās kokapstrādāšanas fabrikas, kas izgatavo kokus zināmās standartdimensijās (lielumos). Šādi palīguzņēmumi sagādā t.s. ārējos ietaupījumus. Var gadīties, ka lielāka būvniecības fabrika sakārā ar to iegūst iekšējos ietaupījumus. Tā tad palīguzņēmums šai gadījumā ir cēlonis ražošanas izmaksu samazināšanai katrā atsevišķā uzņēmumā. Tā tad šeit ietaupījumi gāja no ārējiem uz iekšējiem ietaupījumiem. Var būt arī pretēji. Šai gadījumā piemēru var atrast piensaimniecības vēsturē Dānijā. Dānijā atsevišķas sīksaimniecības nevarēja ievest pienotavas. Tāpēc tās apvienojās piensaimniecības sabiedrībās. Tagad piensaimnieku sabiedrības ir tās, kas sastāda Dānijas piensaimniecības pamatu. Sākumā šās pienotavas atradās pie atsevišķām lauksaimniecībām: sagādāja atsevišķām lauksaimniecībām iekšējos ietaupījumus. Tagad ir piensaimnieku sabiedrības, kopīgas pienotavas, kas sagādā ārējos ietaupījumus visiem piensaimniekiem. Šeit attīstība gājusi no atsevišķo uzņēmumu iekšējiem ietaupījumiem uz visas nozares ārējiem ietaupījumiem.

Ražošanas izmaksu, pieprasījuma un cenu savstarpīga ietekme.

Kad esam apskatījuši ražošanas izmaksas no dažādiem redzes viedokļiem, tagad pārrunāsim ražošanas izmaksu nozīmi cenas veidošanās procesā.

Klasiku uzskats šai jautājumā samērā vienkāršs tai ziņā, ka tie domāja, ka ražošanas izmaksas ir vērtības cēlonis. Viena vai otra priekšmeta maiņas vērtība - pēc klasiku domām - ir tik un tik liela tāpēc, ka šā priekšmeta ražošanas izmaksas ir tik un tik lielas. Klasiku skatījumā ražošanas izmaksas ir cēlonis, bet preces cena - sekas. Par cenu klasiski sauc attiecīgas preces maiņas vērtību, izteiktu naudā.

Kopš klasiku laikiem tautsaimnieki mainījuši savus uzskatus tai ziņā, ka tautsaimnieciskās parādības neizskaidro ar vienkopusīgu cēlonību sakarību, bet cēloniskas sakarības vieta meklē funkcionālu sakarību. Citiem vārdiem izsakoties - tautsaimnieki ir nakuši pie atziņas, ka starp divām tautsaimnieciskām parādībām A un B ne vienmēr pastāv cēloniska sakarība, t.i., tāda sakarība: A ir cēlonis, B - sekas jeb ja parādās A, tad parādās arī B. Tagad tautsaimnieki atzīst, ka ļoti daudzos gadījumos sakarības starp tautsaimnieciskām parādībām ir funkcionālas, atgriezeniskas, t.i., A var ietekmēt B un B savukārt A. Funkcionālas sakarības gadījumā A ietekmē B nevis kā cēlonis, jo B ietekmē arī A. Tāpēc šeit nevar izšķirt, kurš no šiem faktoriem ir cēlonis un kurš sekas. Mūsdienu tautsaimnieki to nepūlas arī meklēt, bet konstatē vienīgi starp šām parādībām esošo funkcionālo sakarību.

Šāda savstarpīga ietekme, funkcionālā sakarība pastāv arī starp piedāvājumu un cenu. Mēs redzējam, ka ilga laika periodā piedāvājums ir

atkarīgs no ražošanas izmaksām. Tāpēc var teikt, ka ilgā laika periodā ražošanas izmaksas ar cenu ir šādā funkcionālā sakarībā. Koprezultātā var teikt:

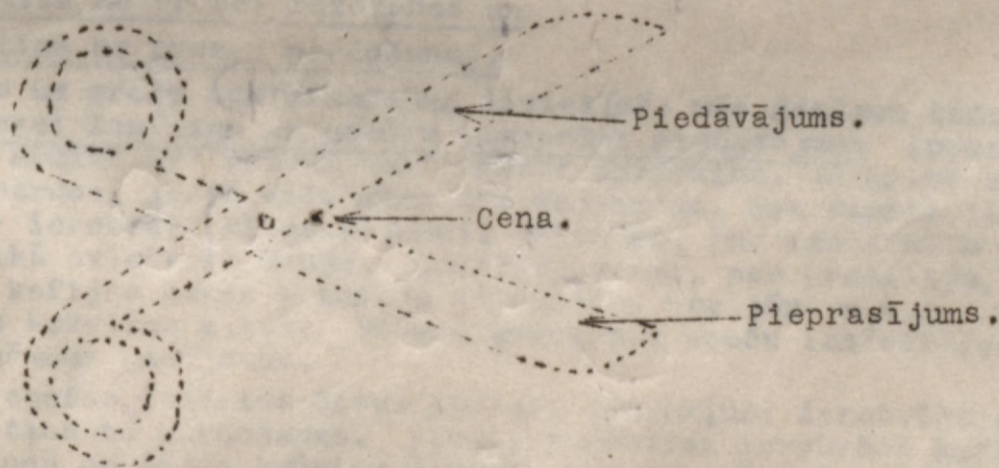
cena ir funkcionālā sakarībā kā ar piedāvājumu, tā ar pieprasījumu.

Tas nozīmē, ka cena ir atkarīga no piedāvājuma un pieprasījuma un savukārt piedāvājums un pieprasījums ir atkarīgi no cenas.

Neraugoties uz to, daži tautsaimnieki arī jaunākā laikā mēģina diskutēt jautājumu par to, kuram no šiem faktoriem (piedāvājumam vai pieprasījumam) ir lielāka ietekme uz cenu tīri vēsturiski ņemot? Tautsaimnieki, kas simpatizē klasiskajai skolai, cenšas parādīt, ka cenas veidošanās procesā - vēsturiski ņemot - ražošanas izmaksām ir lielāka nozīme nekā pieprasījumam, t.i., patērētāja ierašām, gaumes maiņām u.t.t. Savu domu apstiprināšanas nolūkos šie tautsaimnieki norāda uz lieliem tehniskiem jaunizgudrojumiem, sakarā ar kuriem ievērojami pazeminājās dažu preču ražošanas izmaksas un līdz ar to arī cena. Šie tautsaimnieki, piemēram, aizrāda, ka pēc tam, kad 1886.g. atrada metodi kā ražot alumīniju (Al) elektrolītiskā ceļā, samazinājās šā metāla ražošanas izmaksas. Līdz ar to krita arī alumīnija cenas. Minot šos piemērus - tautsaimnieki grib rādīt, ka klasiskās skolas uzskatam: cenu ietekmē ražošanas izmaksas vairāk nekā pieprasījums ir ļoti daudz taisnības.

Subjektīvās vērtības teorijas pārstāvji aizrāda, ka ražošanas izmaksas varēja krīsties tikai tāpēc, ka pieprasījums bija sasniedzis tik lielus apmērus, ka atmaksājas pielietot šās jaunas metodes. Tie izsakās, ka alumīnija priekšmeti neatrastu piekrišanas patērētājus, ja patērētāji neprastu izlietot alumīnija preces, tad diez cik lētas ražošanas izmaksas nevarēs radīt pieprasījumu un tāpēc nebūs nekādas cenas. Subjektīvās vērtības teorijas pārstāvji mēģina pārliecināt, ka lielāka nozīme ir pieprasījumam cenas veidošanās procesā.

Pēc manas pārliecības - strīdum: kam lielāka nozīme cenas veidošanās procesā, piedāvājumam vai pieprasījumam, nekad nevar būt baigu, jo šis strīdus ievirza tādā posmā, kam jēgu - man šķiet - ir grūti atrast. Šis jautājums līdzinās citam jautājumam: kurš no šķēru asmeņiem griež vairāk papīru? Veltīgi meklēt atbildi. Šo piemēru minējām tāpēc, ka daudzi tautsaimnieki šās problēmas ilustrācijai izmanto šķēres, kurām uz viena asmeņa uzrakstīts "piedāvājums", uz otra - "pieprasījums", bet tas punkts, kur abi asmeņi savienojas, apzīmēts ar "cenu":

21. lekcija, nolasīta 1937.g. 1.dec.

MONOPOLCENA.

Līdz šim apskatījām, kā veidojas cena brīvas un pilnīgas konkurences apstākļos. Tagad pievērsīsimies cenas veidošanās procesam monopolapstākļos.

Mēs zinām, ka brīvas konkurences apstākļi - it sevišķi pēdējā laikā - samazinās. Brīvas konkurences apstākļi tagadnē atrodami retos gadījumos. Sakarā ar to mēdz teikt, ka tautsaimniecības teorijas atziņas,

kas iegūtas ar priekšnosacījumu par brīvas konkurences eksistenci, zaudējušas savu nozīmi. Lai to noskaidrotu, tad jāapskata problēma par cenas veidošanos monopolapstākļos. Lai šo uzdevumu veiktu, jāzina, kas ir monopols.

MONOPOLS.

Visus monopolus ir iespējams sadalīt divās lielās grupās: pārdošanas un iepirkšanas monopolos. Mēs nemēģināsim dod kopīgu monopola definīciju, bet apskatīsim katru no šiem monopola veidiem atsevišķi un raksturosim katra monopola veida būtību.

Pārdošanas monopols.

Par pārdošanas monopolu mēs sauksim iespēju noteikt cenu kādai precei, maksimāli ierobežojot šas preces piedāvājumu.

Monopols var piederēt vienam vienīgam uzņēmumam vai arī atsevišķai uzņēmumu grupai jeb apvienībai. Mūsu definīcijā ir lietots vārds "maksimāli". Šim vārdam "maksimāli" ir sevišķa nozīme tai ziņā, ka monopols nav tas pats, kas šaurība. Retiem jeb šauriem priekšmetiem var būt augsta cena, bet tā nav monopolcena. Piem., dažas vēsturiskas grāmatas, no kurām uzglabājies neliels eksemplāru skaits, ir dārgas. Šo grāmatu augsta cena tik ilgi būs šaurības cena, bet nevis monopolcena, kamēr tas īpašnieki nebūs vienojušies nelaist dažus šās grāmatas eksemplārus tirgū - ierobežot piedāvājumu, tā noteicot šām grāmatām vēlamu cenu līmeni. Par zemes īpašniekiem mēdz teikt, ka tie ir monopolisti. Runā arī par zemes monopolu. Tomēr tas nav visai pareizi - vismaz tik ilgi, kamēr nepastāv nekādas vienošanās par to, ka būtu jāuztur augstas cenas. Bieži sastopamas augstas apbūves gabalu cenas ir tirdzniecības cenas, bet nevis monopolcenas. Zemes īpašniekus labākā gadījumā var saukt par kvazimonopolistiem (it kā monopolistiem).

Mūsu definīcijā no svare ievērot to, ka monopolcenu cenšas uzturēt, ierobežojot piedāvājumu. Piedāvājumu ierobežot mēdz trejādā veidā:

- 1) saražotas preces iznīcinot,
- 2) atsakoties no preces ražošanas un
- 3) atsakoties no preces pārdošanas.

Zīmējoties uz preču iznīcināšanu, jāpiezīmē: mēs domājam tādas gadījumus, kad precī iznīcina ar nolūku ierobežot piedāvājumu (preces iznīcināšana var notikt arī brīvas konkurences apstākļos, ja precī vispār nav iespējams pārdot, ja tā cilvēkiem nav vajadzīga, bet šoreiz tā nenotiek ar nolūku: ierobežot pieprasījumu). Piemēru, kur iznīcinātu preces, pēdējā laikā avīzēs ir daudz. Lasījām, piem., par Brazīliju, kur - lai uzturētu kafijas cenas - kafiju sadedzina, bez jūrā u.t.t. Citās zemēs sadedzina kokvilnu u.t.t. Visumā ņemot pie preču iznīcināšanas ķēras tikai izņēmuma gadījumos.

Visbiežāk cenšas izlietot divus pārējos līdzekļus: ierobežot ražošanu vai atsakoties no pārdošanas. Piem., cenšoties ierobežot kafijas ražošanu, Ceilonā no tējas krūmiem plukuši tikai zināmu lapu daudzumu. Anglijas kolonijās mēģina ierobežot cukura ražošanu, kubā - cukura produkciju u.t.t. 1933. un 1934.g. A.S.Valstis zemkopības slodza īpašus līgumus ar lauksaimniekiem, lai lauksaimnieki zināmu zemes neapsētu, par ko zemkopības ministrija lauksaimniekiem maksāja renti. Līdzīgi maksāja arī par cūku audzēšanas ierobežošanu u.t.t. Piemēru, kur cenšas ierobežot piedāvājumu - saražinot ražošanu - ir daudz.

Arī tas, kad tirgotāji uzglabā preces un nelaist tirgū, daudz piemēru. Piem., mežmateriāli. Tirgotāji noslēdz pirkumu apvienību: laist tirgū tikai zināmu daudzumu kokmateriālu. Šis līdzeklis cenu pacelšanai dažreiz ļoti labi der. Ir arī gadījumi, ka šis līdzeklis ir maz efektīvs, kā tas bija 1930.gadā ASV. un Kanādā. Kanādā valdība uzpirka daudz kviešu, lai tos uzglabātu elevatoros. Šekas bija pretējas: cenas navis cīlās, bet sabruka, jo katrs tirgotājs rīcinājās ar varbūtību, ka elevatoros atrodošas preces var iekratu brīdī parādīties tirgū un tāpēc centās pārdot savus kviešu krājumus. A.S.Valstis valdība arī uzpirka labību un to turēja līdz 1934.g., kad to pārdeva pēnā, cik var spriest, laikam bez maksas

Definīcijā teicām, ka monopols ir iespēja. Vārdu "iespēja" definīcijā ietilpinājām tāpēc, ka ne visi monopoli to mēdz izmantot, kaut iespēja vienmēr ir to darīt. Tāms monopoliem, kas neizmanto iespēju noteikt cenu, piešķirami valsts un pašvaldību monopoli, kuru nolūks nav sagādāt ikgadamas valsts vai pašvaldības kasas. Latvija pie šādiem monopoliem pieder līnu monopols u.c. Latvijas valsts pirmajos pastāvīšanas gados līnu monopols valsts kasei deva lielus ienākumus, tāpēc toreiz to nevarēja piešķirt citai monopolu grupai. Jāpiezīmē, ka par to, vai šādu valsts un pašvaldības monopolu cena ir vai nav monopolistiskas cenas nav iespējams spriest pēc rezultātiem, ko uzrāda grāmatvedība, jo grāmatvedība var arī neuzrādīt peļņu, bet cena ir monopolcena. Šādas valsts un pašvaldību monopolus, kas neizmanto savu monopola varu pilnos apmēros, sauc par monopoloidiem. Šādu terminu ir pieņemami lietot vairāki tautsaimnieki.

Iepirkšanas monopols. - monopols

Līdzīgi pārdošanas monopoliem ir iepirkšanas monopoli. Šādi iepirkšanas monopoli Latvijā ir vairāki, piem., cukurbiešu monopols, monopols uz līnām un citām precēm.

Zīmējoties uz monopolismu, jāievēro, ka absolūtu jeb tīru monopolu ir maz. Vispār - saimnieciskajā dzīvē ir daudz tādu parādību, kas atrodas tieši kā vidū starp monopolismu un brīvo konkurenci, kam piemīt raksturīgas monopola pazīmes. Uz to jau atsaucējāmies agrāk: saimnieciskajā dzīvē tīrie tipi nav tik bieži sastopami kā starpformas. Tīrie tipi mums jāpaskata tāpēc, lai saprastu starpformāciju, lai saprastu, kāpēc tipam un par cik katra starpforma līdzinās. Tādiem piemēriem, kas atrodas starp monopolu un brīvo konkurenci, piemēru ir daudz. Piem., lai šis tirgotāji, kuru pārstāvēs atrodas tieši no otra konkurenta, ir vidū starp monopolu un brīvo konkurenci. Šis tirgotājs var līdz zināmā pakāpei prasīt tādā cenu, kas viņam patīk jeb kādas viņam izdevīgākas. Jāievēro, ka līdz zināmā robežam, līdz zināmā pakāpei, jo pircēji var sākt iet pirkt pie tālāka konkurenta. Jāievēro vēl tas, ka šis tirgotājs neapreizējā apmērā kaut gan nav konkurentu, tomēr tādā mērā var pastāstīt. Tautsaimnieki saka, ka tirgotājam šai gadījumā ir darījuma ar to saukto p o t e n c i ā l o konkurenci. Pārāk augstas cenas var tādā konkurentu ražotājos saukst. Uz laukiem tas diezgan bieži ir novērojams. Ja tirgotājs sāk pārāk stipri iedziļināt izmantot, tad tie nodarbojas patērētāju biedrību, kas sagādā minētajam tirgotājam konkurenci. Līdzīgu piemēru daudz. Rīgas daži dārznieki bija uzcēlušī vīnogu audzētājus un šāžoja vīnu. Vīna ražotāji uzturēja augstas cenas un ražošana atstāja. Ar laiku tomēr radās konkurenti: iedarbojās potenciāla konkurence.

Tautsaimnieki vēl runā par t.s. kvazimonopolismu. Par kvazimonopolismu tautsaimnieki sauc īpatnēju stāvokli, kad konkurenti bez iepirkšanas normas necenšas izpiest piedāvājumu līdz rentabilitātes robežam, cenšoties to ierobežot.

Vieni šis stāvokli, starpstāvokli starp monopolismu un brīvo konkurenci ir nespatuvīgi, nestabili. Tiem ir tendence kļūt vai nu par īstiem monopolismu vai arī pārvēsties par brīvo konkurenci.

Monopola veidi

Ja mēs apskatīsim dažus monopola veidus. Monopolu iedalījumi ir dažādi. Vēl literatūrā ir monopola iedalījumi ar nozarojuma un apakšnozarojuma. Mēs tik šīdi šai jautājumā neieiešim, jo katra klasifikācija iziet no kādas monopola īpatnības un sakarā ar katru klasifikāciju mēs īpatnības jāņem. Tāpēc mēs domāsim vienkāršu, gandrīz primitīvu monopola iedalījumu, kas tomēr mūsu nolūkiem pilnīgi pietiks.

Monopolus iedala trīs grupās:

- 1) ar likumu radītos monopolus
- 2) tradicionālos monopolus un dabiskus
- 3) privatsaimnieciskos monopolus.

Pie iedalījuma jāpiezīmē, ka viens un tas pats monopols var tikt iedalīts dažādās grupās. Piem., ja kāds fabrikants izgudrotu jaunu ražošanas metodi, ko viņa konkurenti nepazītu, kas dotu viņam zināmas psihiskas priekšrocības, tad saskaņā ar mūsu iedalījumu šo monopolu mēs ieskaitītu 2.grupā - dabiskos monopolos. Turpretī - ja šis izgudrotājs savu atradumu patentētu, tad šādu monopolu mēs iedalītu 1.grupā - ar likumu radītos monopolos. Tomēr tas, ka ir monopoli, kas iederas vairākās grupās, mums lielus šķēršļus neradīs.

No šiem trim minētajiem monopolu veidiem līdz šim saimnieciskajā dzīvē vissvarīgākais ir trešais veids - privātsaimnieciskie monopoli. Mēs sāksim apskatīt ar pirmo grupu, jo šīs grupas monopoli ir visvienkāršāki. Pēc iepazīšanas ar tiem daudz vieglāk būs saprast citus.

1. Ar likumu radītie monopoli.

a) Starp pirmās grupas monopolēm, ar likumu radītiem monopolēm jāmin vispirms valsts monopoli. Valsts monopola gadījumā pati valsts patur tiesības uz vienu vai otru savu darbu. Šie monopoli, ka redzējam, var: 1) pastāvēt ienākuma sagādāšanai, līdzīgi privātsaimnieciskajiem monopolēm un 2) veikt darbību vienas vai otras iedzīvotāju grupas interesēs vai arī visu iedzīvotāju interesēs. Mūsu lauksaimniecības monopoli nevar ieskaitīt pirmajos, t.i., tajos, kas pastāv ienākuma sagādāšanai valstij, jo mūsu lauksaimniecības monopols dod zināmas priekšrocības lauksaimniekiem. Var būt valsts monopoli, kas pastāv visu iedzīvotāju interesēs, kā valsts labības monopols Norveģijā. Norveģijā ir daudz tādās zemes, kur labības ražošana ir ļoti grūta un tās piegāde vajadzīgā vietā ir arī grūta. Tāpēc valsts visu iedzīvotāju interesēs dibinājusi šādu labības monopolu. Jāpiezīmē, ka daudziem valsts monopolēm var būt vairāki nolūki reizē, piem.: spirta monopols Latvijā. Valsts spirta monopola nolūks ir: 1) sagādāt ienākumus valstij un 2) sekot tīri alkoholpolitiskiem mērķus: ierobežot kaut pa daļai spirta lietošanu. Valsts monopolu pašlaik ļoti daudz katrā valstī, bet visvairāk Padomju Krievijā.

b) Šai grupā bez valsts monopolēm ietilpst vēl tie privātsaimnieciskie monopoli, kas radušies uz likuma pamata. Ar likumu radīto privātsaimniecisko monopolu gadījuma atsevišķie privātie uzņēmumi ar likumu iegūst vienīgas tiesības veikt zināmu saimniecisku darbību. Īpaši merkantilisma laikā šādu privātsaimniecisko monopolu bija ļoti daudz. Karāļi izdalīja privātpersonām monopoltiesības plašos apmēros, piem., Anglijā Stjuartu laikā.

Viena no svarīgākajiem šādiem privātsaimnieciskajiem monopolēm ir izgudrojuma monopols, kas saistīts ar izgudrojuma patentēšanas tiesībām. Katru izgudrojumu ir nepieciešams patentēt. Ienākumu no šāda monopola ir iespējams uzskatīt par tā uzņēmuma peļņu, monopola peļņu, kas minēto izgudrojumu patentējis. Uz šo ienākumu var skatīties arī no cita viedokļa: kā uz zināmu atlīdzību par izgudrošanas darbu, risku un eksperimentēšanas izmaksām. Ja tādās atlīdzības izgudrotājam nebūtu, tad tikai neliels skaits cilvēku nodoties izgudrošanas darbam un dažos gadījumos būtu izgudrojumi, bet nebūtu cilvēku, kas tos izgudrojumus reālizē. Piemērs: angļu filozofs Herberts Spensers izgudroja savu laiku latņu krēslu, kas bija īpaši piemērots veciem cilvēkiem. Spensers bijis nolēmis šo krēslu dāvināt cilvēcei. Tāpēc attēlojis savu izgudrojumu patentēt. Liels pārsteigums bija viņam, jo neviens uzņēmējs nebija ar mieru nepatentējot šo krēslu sākt ražot. Kāpēc? Tāpēc, ka katrs galdnieks rēķinājās ar divām varbūtībām: vai nu šis krēsls atradīs piekrišanu patērētājos vai arī nē. Ja krēsls neatrastu piekrišanu, tad galdniekam būtu tikai zaudējumi. Ja turpretī piekrišana būtu, lieta ietu, tad tādā gadījumā, ja šis izgudrojums nebūtu patentēts, iedarbotos potenciālā konkurence, raštos vesela rinda citu galdnieku, kas izmantota iepriekšējā galdnieka pazīvojumus un gatavotu šos krēslus. Tā kā pirmajam galdniekam bija jānos reklāmas un papildkonstrukcijas izmaksas un zināms risks, bet pārējiem galdniekiem nē, tad pārējie galdnieki varēs šos krēslus lētāk ražot un varēs varbūt izkonkurēt pirmo. Šādos apstākļos arī neviens nav gribējis pie šā pasākuma realizēšanas ķerties. Šis piemērs rāda ne tikai patentes tiesību nozīmi, bet arī pastāvīgo un mainīgo izmaksu nozīmi, par ko jau runājam.

Daudzos gadījumos patentes tiesības var kritizēt. Zīmīgs gadījums šai ziņā ir ar liela kuģa "Titaniks" nogrāšanu 1912.gadā. kad tas uz-

skrēja ledus kalnam Atlantijas okeānā un nogrima. Par "Titānika" nogrimšanu stāsta interesantu lietu. Kad kuģis bija uzskrējis ledus kalnam, tad kuģa radiotelegrafists sācis raidīt S O S signālus. Šos signālus uztvēra daudzas stacijas, bet neatbildēja uz tiem, jo instrukcijās bija noliegts atbildēt tiem kuģiem, kam nebija Markoni tipa bezdrāts telegrafa aparāta. Tā kā "Titānikam" šāda aparāta nebija, tad neviens uz tiem arī neatbildēja.

Jāpiezīmē, ka patentes tiesības nav mūžīgas. Ja zināmu gadu skaitu patente ir pastāvējusi, tad pēc tam tā pāriet vispārības īpašumā. Pēc Latvijā pastāvošiem likumiem patentes tiesības pastāv 15 gadus. Tas tāpēc, ka šais 15 gadus patentes īpašnieks - izmantojot savas tiesības - sedz pastāvīgas izmaksas. Kad tās ir segtas, kad šie 15 gadi ir pagājuši, tad izgudrojums kļūst visiem zināms, kļūst par vispārības īpašumu.

2. Dabiskie monopoli.

Ja kādam uzņēmumam pieder vienīgas īpašuma tiesības uz kādām vērtīgām vielām, piem.: izrakteņiem, tad saka, ka tas ir dabisks monopols. Šādu monopolu nav daudz. Piemērs: Čīles zālpetra monopols, kam pieder visi zālpetra slāņi Čīlē. Šā monopola stāvokli vājināja sintētiskā zālpetra izgudrošana. Japānai bija dabiska kampara monopols, kas to izmantoja plašos apmēros pelņas iegūšanai. Kad atrada papēmienu, kā sintētiski ražot kamparu, Japāna savu stāvokli šai ziņā zaudēja.

Lai monopola iedalījumu nesarežģītu, tad šai grupā, t.i., dabiskas monopolas ieskaitīsim arī slepenos ražošanas papēmienu, ko varētu ieskaitīt izgudrojumos, bet tie nav patentēti (nepatentētie izgudrojumi). Izrāda, ka dažos gadījumos uzņēmums savus atradumus nelabprāt patentē un tur tos slepenībā. To uzņēmēji dažreiz dara šādu divu apstākļu dēļ: 1) augsta patentes nodokļa dēļ, 2) patentes tiesību izbaigšanās dēļ (Latvija, ka minējam, 15 gadus) un 3) tāpēc, ka attiecīgajai iestādei jāiesniedz sīks šā jaunizgudrojuma apraksts. Patentes tiesības gan dabu, bet izgudrojuma plans līdz ar to var kļūt zināms citiem. Bieži speciālisti - dabūjuši šo izgudrojumu savās rokās - to pārveido, padara varbūt labāku un pēc tam šo pārveidoto jaunizgudrojumu no savas puses patentē. Tāda gadījumā pirmajai patentei nav nozīmes. Visi šie apstākļi izskaidro, kāpēc daži uzņēmumi savus izgudrojumus tur slepenībā.

3. Privātsaimnieciskie monopoli.

Šie monopoli ir tie, kas radušies privātas uzņēmības laukā (privātsaimnieciski radušies monopoli). Privātsaimnieciskie monopoli ir privātas uzņēmības planveidīgais darbības rezultāts, lai pārvaldītu zināmu tirgu. Privātsaimnieciskie monopoli rodas:

- 1) ja kāds viens uzņēmums uzvar savus konkurentus, piespiež tos padoties un
- 2) ja vairāki mazāki uzņēmumi savstarpīgas vienošanās ceļā uzsāk kopdarbību.

Privātsaimnieciskie monopoli parādās tādās uzņēmumu apvienību formās, kādi ir karteli, sindikāti, trusti u.t.t. Ar minēto uzņēmumu apvienību uzbūvi nenodarbosimies šeit. Tas tiks darīts mācībā par tirdzniecību. Ar to nav teikts, ka šis jautājums nebūtu svarīgs tautsaimniecības teorijā. (Pārbaudījumā tas jāzina!).

CENAS VEIDOŠANĀS PROCESĀ MONOPOLAPSTĀKĻOS.

Lai šo jautājumu noskaidrotu, tad jāievēro, ka monopola būtības nolūks ir cenšanās iegūt iespējami augstāku tīrienesu.

Lai spriestu par to, kā veidojas cena monopolapstākļos, jāatrina tāpēc jautājums:

kāda ir visizdevīgākā cena, kas monopolistam sagādātu augstāko tīrienesu?

Arī brīvas konkurences apstākļos uzņēmēja mērķis ir - iegūt iespējami augstāku tīrienesu. Pie brīvas konkurences uzņēmējam iespējams šādu augstāku tīrienesu iegūt vienā virzienā - cenšoties pavairot apgrozījumu, cenšoties pārdot vairāk preces vienību nekā pārdod šī uzņēmēja kon-

kurenti. Tādā kārtā - jo vairāk uzņēmums pārdod, jo lielāka ir tā tir-
ienesā.

Monopolapstākļos stāvoklis ir cits. Monopolists iegūst augstāku
tirienesu, ja ierobežo apgrozījumu - preču daudzumu. Tās tāpēc, ka kon-
kurences apstākļos cenu nosaka tirgus apstākļi, bet katram atsevišķam
komponentam maza nozīme, bet monopolapstākļos vienīgais noteicējs ir mo-
nopolists. Monopolapstākļos monopolists manipulējot piedāvājumu, manipu-
lē arī cenu. Tāpēc monopolists augstāku tirienesu iegūst tad, ja ierobe-
žo tirgū laižamo preču daudzumu. Tāpēc monopolists nedrīkst parak iero-
bežot piedāvājumu, jo tad cena var būt augsta, tapec apgrozījums var būt
mazs un arī tirienesā var būt maza.

Monopolistam ir jāatrod īstais apgrozījuma lielums, kas varētu dot
augstāku tirienesu. Precīzāk izsakoties: monopolistam ir jāatrod
tāds apgrozījuma lielums, kas reizināts ar cenu, kurā pastāvētu tir-
gū, dotu augstāku tirienesu.

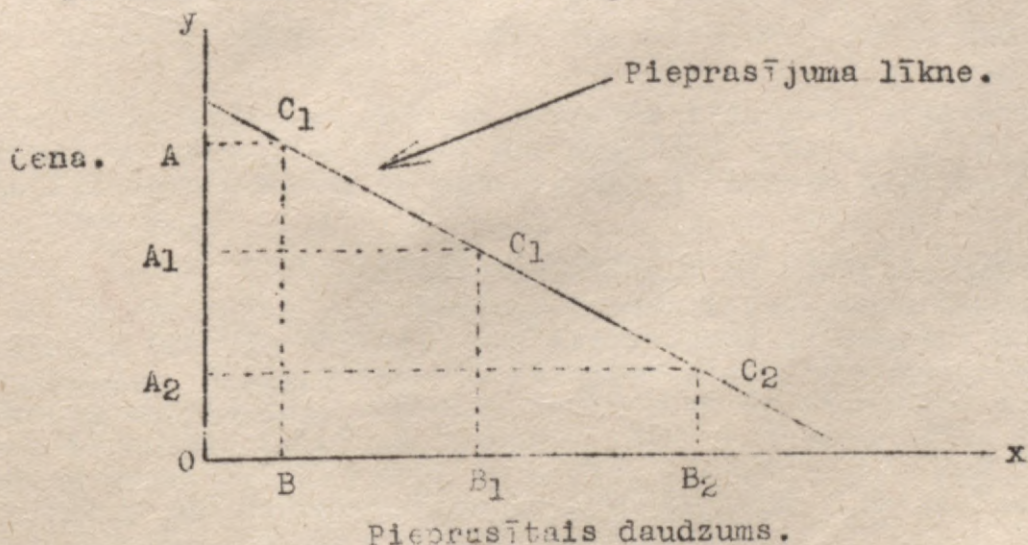
Lai to izprastu, ņemsim skaitlisku, izdomātu piemēru. Pieņemsim,
ka kādā pilsētā būtu ieradies kāds ievērojams dziedātājs, kam tautsaim-
nieciskā ziņā nebūtu konkurentu. Šis dziedātājs, pieņ., gribētu šai pil-
sētā noturēt koncertu. Koncertdziedātājam būs jāizšķiras: kādu ieejas
maksu noteikt koncerta apmeklētājiem? Lai jautājumu padarītu vienkāršā-
ku, pieņ., vel, ka dziedātājam sakārā ar koncerta sarīkošanu nav it nekā-
du izmaksu. Tādā gadījumā mūsu uzstādītais jautājums kļūst vienkāršāks:
kāda ir tā ieejas maksa, pie kuras koncertdziedātājs iegūtu lielāku ie-
ņēmumu no šī koncerta?

Ņemsim dažas skaitļu rindas. Ieņēmuma lielums atkarīgs no piepra-
sījuma, no to personu skaita, kas koncertu apmeklēs. Tāpēc ir svarīgi
zināt, cik liels būs pilsētas iedzīvotāju skaits, kas apmeklēs koncertu
pie dažādam cenam. Pieņemsim, ka to mums kaut kāda ceļa būtu izdevies
uzzināt un mēs būtu jau sastādījuši attiecīgu tabeli, kurā teikts: pie
zināmas cenas apmeklēs koncertu tik un tik personas. Mēs nerakstīsim vi-
su šo tabeli, bet ņemsim kādu vienu tās posmu, lai redzētu, kāda ieejas
maksa ir izdevīgāka:

Bilētes cena (latos)	Apmeklētāju skaits	Ieņēmums (latos)
1,10	900	990
1,00	1000	1000
0,90	1100	990

No tabeļītes redzam, kāda bilētes cena ir izdevīgāka koncertdziedā-
tājam. Cena, kas dos lielāku ieņēmumu ir Ls 1.-

Šo mūsu domu var attēlot diagrammā:

Redzam, ka tad, ja cena ir augsta (OA), tad klausītāju ir maz (OB)
un ieņēmums arī ir mazs (taisnstūris OACB). Ja turpretī cena ir ļoti
zema (OA2), tad klausītāju ir daudz (OB2), bet ieņēmums atkal ir mazs
(taisnstūris OA2CB2). Ja cena ir vidēja (OA1), tad klausītāju skaits
ir arī vidējs (AB1), bet ieņēmums ir lielāks (taisnstūris OA1CB1). Tā
ņemot dažādas cenas, dabūs dažādus taisnstūrus, kas izsaka ieņēmumu. Ja

taisnstūris $OA_1C_1B_1$ būtu vislielākais no visiem, tad cena OA_1 būtu visizdevīgāka monopolistam. Mūsu piemērā - tabelē taisnstūris $OA_1C_1B_1$ izteiktu Ls 1000.- un OA_1 visizdevīgāko cenu Ls 1.-

Tāds būtu stāvoklis, ja koncertdziedātājam absolūti nekādu izmaksu nebūtu. Ja turpretī koncertdziedātājam sakarā ar koncerta sarīkošanu ir kādas izmaksas, tad stāvoklis mainās. Pieņemsim, ka šim dziedātājam sakarā ar koncerta sarīkošanu būtu pastāvīgas izmaksas, t.i., tādas izmaksas, kuru lielums ir viens un tas pats, neatkarīgi no biļetes cenas un apmeklētāju skaita. Piem., šādas pastāvīgas izmaksas būtu zāles nomas maksa. Ja koncerts notiktu, piem., Amatū zālē, tad par zāles lietošanu būtu jāmaksā kādi Ls 300.- ar norunu, ka zāles nomas maksa nav atkarīga no biļetes cenas un apmeklētāju skaita. Skatīsimies, kāda situācija būs tagad:

Biļetes cena Ls	Apmeklētāju skaits	Ieņēmums Ls	Pastāvīgas iz- maksas Ls	Tīrienesa I Ls
1,10	900	990	300	690
1,00	1000	1000	300	700
0,90	1100	990	300	690

Redzam, ka pastāvīgām izmaksām nav nekādas ietekmes uz biļetes cenu. Vienalga, kur agrāk bija lielāki ieņēmumi tur arī tagad ir lielāka tīrienesa. Tāpēc pastāvīgas izmaksas stāvokli nav grozījušas un visizdevīgāka biļetes cena paliek Ls 1.-

Tā tad no šejienes svarīgs slēdziens:

Pastāvīgas izmaksas monopolcenu neietekmē.

Ieņēmumu summa šoreiz gan iz mazāka, bet izdevīgāka cena palikusi tā pati.

Pieņemsim, ka koncertdziedātājam sakarā ar koncerta sarīkošanu būtu arī mainīgas izmaksas, t.i., izmaksas, kas ir proporcionālas apmeklētāju skaitam, piem., pilsētas nodoklis Ls 0.20 no pārdotas biļetes. Tad situācija kļūs citādāka:

Biļetes ce- cena Ls	Apmeklē- tāju skaits	Ieņēmumi Ls		Mainīgas izmak- sas Ls	Tīrienesa II Ls
1,10	900	990		0,20 900 = 180	510
1,00	1000	1000		0,20 1000 = 200	500
0,90	1100	990		0,20 1100 = 220	470

Šai gadījumā, kad ir mainīgas izmaksas, visizdevīgāka cena, kā redzam, nav vis Ls 1.-, bet gan augstāka - Ls 1,10. Pie biļetes cenas Ls 1,10 apmeklētāju ir mazāks, bet tīrienesa lielāka (Ls 510.-).

Tā tad:

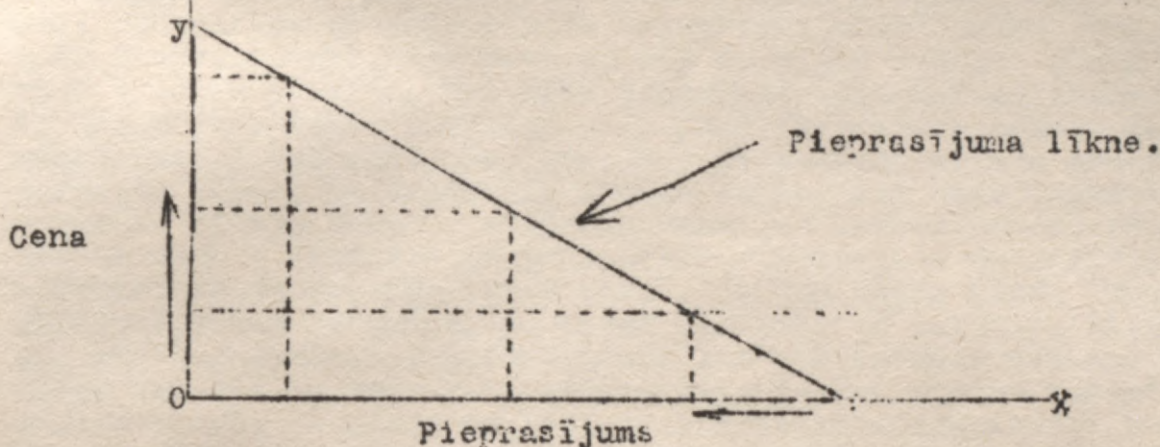
Mainīgas izmaksas ietekmē monopolcenu, monopolcenas augstumu.

Ierobežojot apgrozījumu, monopolistam rodas zināmi ietaupījumi uz mainīgo izmaksu rēķina. Šie ietaupījumi ir svarīgi un tie izšķir cenas augstumu. Piem., viens lielākajiem pasaules monopoliem ir Suecas kanāla akciju sabiedrība. Suecas kanālā būvē ir ieguldīti milzīgi kapitāli, bet šī kanāla mainīgas izmaksas, kas saistās ar tiem kuģiem, kas iet kanālam cauri, salīdzinoši ir mazas. Caurbraucēša kuģu īpašnieki sūdzas, ka maksa par caurbraukšanu ir ļoti augsta. Tas tāpēc, ka šās firmas intereses prasa augstu cenu uzturēšanu.

Monopolcena un pieprasījuma elastība.

Jāpievērš arī tas apstāklis, ka pie monopolcenas veidošanās liela nozīme ir arī pieprasījuma elastībai. (Par pieprasījuma elastību runājam agrāk).

Izrādās, ka - jo elastiskāks ir pieprasījums, jo - paaugstinot cenu - arvienu vairāk un arvienu straujāk kritīs apgrozījums. Tāpēc elastiska pieprasījuma gadījumā monopola īpašniekam jābūt ļoti uzmanīgam cenu paaugstināšanā. Teiktais attiecas ne uz valsts, tā uz pašvaldību un uz privātsaimnieciskajiem monopoliem. Atcerēsimies diagrammu:

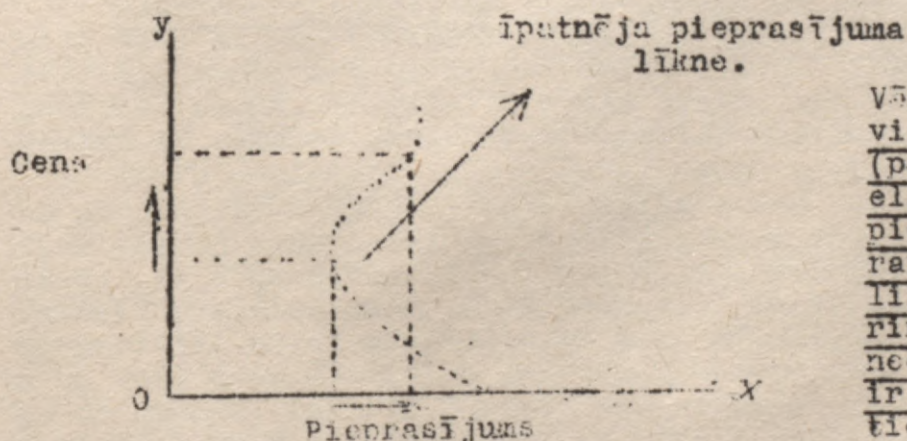

Šī diagramma rāda, ka paceļoties cenai - pieprasījums krīt. Pie elastiska pieprasījuma šī pieprasījuma mazināšanās ir ievērojama. Tas monopolistam jāievēro.

Starp tiem daudziem apstākļiem, no kā atkarājas pieprasījuma elastība, mēs minējām arī surogātus un substitūtus. Surogātiem un substitūtiem ir ļoti liela nozīme pie monopolcenas veidošanas. Visur tur, kur valsts cenšas monopola veidā uzturēt cenas, cenšas panākt, lai zināmāi monopolprecei nebūtu surogāta un substitūta. Piem., ja valsts cenšas uzturēt cukura cenas, tad iedzīvotājiem lietot cukura surogātu - sacharīnu. Tais valstīs, kurās ir sērskābes monopols, valsts mēģina aizliegt lietot šķiltavas. Šai ziņā parocīgi valsts monopoliem ir sāls un tabaka, jo tiem nav nedz surogātu, nedz substitūtu. Valsts mēģina visdažādākiem līdzekļiem ierobežot surogātus un substitūtus, kam ir milzīgi svarīga nozīme monopolcenas veidošanās procesā. Arī privātie monopoli to dara. Tomēr tiem grūtāk ierobežot substitūtu un surogātu ražošanu un lietošanu. Privātie monopoli, piem., uzpērk fabrikas, kas ražo substitūtus vai surogātus, un pēc tam tās slēdz.

Teiktais attiecas ne tikai uz precēm, bet arī uz pakalpojumiem. Arī šeit ir surogāti un substitūti. Piem., kad pastu izdevumi bija lieli, tad Rīgas firmas bija ierīkojušas it kā savu pastu, kur algotie ierēdņi nogādēja vēstules vajadzīgā vietā.

Viegli monopolists spēj iegūt peļņu tur, kur pieprasījums ir maz-elastisks vai pavirām neelastisks. To redzējam tad, kad apskatījām tādā preču pieprasījumu, kas vajadzīgas nedaudzīgo cilvēku uzturam. Toreiz mēs redzējām, ka šādu preču gadījumā veidojas īpatnēja līkne - pieaugot cenai, pieprasījums arī pieaug.

Vēl jāpiezīmē, ka tālasi visvarīgākas no precēm (patērīga ziņa), kam neelastisks pieprasījums, piem., lauksaimniecības ražojumi ir grūti monopolizējami. Vispar - patērīga svarīgākas preces ar neelastisku pieprasījumu ir grūti monopolizēt. Attiecība uz lauksaimniecības ražojumiem jāsaprot, ka

tos grūti monopolizēt tāpēc, ka lauksaimnieki īpaši produktus ražo daudzi individuali ražotāji, kuru uzņēmumi samērā sīki un kas atrodas viens ar otru konkurences attiecībās. Lauksaimniecība pie tam ļoti liela nozīme ir arī potenciālai konkurencei, jo katrs lauksaimnieks ir potenciālā konkurence ar otru. Piemēru daudz. Tikko Rīgā pieaug svaiga piena cenas, tūlīt gar dzelzceļa malām apkārtējie lauksaimnieki ved pienu uz staciju, lai to sūtītu uz Rīgu. Parasti svaigu pienu Rīgai piegādā tikai Rīgas apkārtnē dzīvojošie zemkopji. Tā tad šeit potenciāla konkurence iedarbojas. Kad Rūzvelts gribēja ierobežot ražas, tad valdība par neap-

strādātu zemi lauksaimniekiem maksāja. Nelaiمة bija tikai tā, kā valdība slēdza līgumus tikai ar tiem lauksaimniekiem, kas līdz šim labību ražoja. Kad cenas cēlās, iedarbojas potenciāla konkurence, labības ražošana sāka atmaksāties pārējie lauksaimnieki, kas līgumus ar valdību nebija slēguši, sāka ražot labību un cenas atkal kļuva zemas. - A.S.Valstīs dažos štātos paši lauksaimnieki mēģināja monopolizēt savus ražojumus. To darīja ar kooperatīvu organizāciju palīdzību, kurās bija apvienoti lauksaimnieki, kas deva ap 95% no visas ražas. Sākumā panākumi bija - cenas pacēlās, bet drīz iedarbojās potenciāla konkurence. Šeit ir dinamiskas dabas problēma. Ja pacēlās labības cenas, tad potenciāla konkurence iedarbojās pēc gada, bet ja pacēlās plūmju cenas, tad tā iedarbojās vēlāk, jo vajadzīgs zināms laiks, lai citi lauksaimnieki spētu izaudzēt plūmju kokus. - 1935.g. Dānijas lauksaimnieku pārstāvji satikās ar Jaun - Zēlandes lauksaimnieku pārstāvjiem un gribēja panākt vienošanos: mazāk sviesta laist tirgū, jo tad cenas kāps. Tomēr no šī mēģinājuma nekas neiznāca, jo citās valstīs, kā Latvijā, Lietuvā, Igaunijā, pie augstākām cenām sāka daudz maz atmaksāties sviesta ražošana. Citas valstis šo stāvokli izmantodamās ieguva zināmu nozīmi sviesta pasaules tirgū. - 1933. un 1934.g. A.S.Valstīs samazināja kokvilnas ražu, lai paceltos kokvilnas cenas pasaules tirgū. Tikko cenas pacēlās, Ēģipte paplašināja savu kokvilnas ražošanu un cenas atkal kļuva zemākas. A.S.V. ar savu mēģinājumu zaudēja pa daļai kokvilnas tirgu. Visi šie piemēri rāda, ka grūti monopolizēt lauksaimniecības ražojumus.

22. lekcija, nolasīta 1937.g. 3.dec.

Kad runājam par cenu, tad redzējam, ka piedāvājuma līkni ietekmē ražošanas izmaksas. Ja monopolistam jāražo ar kāpjošām izmaksām, tad viņš mēģina sašaurināt piedāvājumu. Sašaurinot piedāvājumu, monopolistam būs jānes tikai zemākas ražošanas izmaksas un viņam ir drošas izredzes iegūt augstāku tīrienesu. Tā tad: kāpjošas ražošanas izmaksas ir liels pamudinājums monopolistam savu piedāvājumu ievērojami ierobežot.

Tomēr šādu gadījumu nav pārāk daudz. Kā piemēru minēsim dimanta produkciju. Jo vairāk grib dimantu iegūt, jo jārokas dziļāk zemē. Tā ražošanas izmaksas kļūst lielākas, kļūst kāpjošas. Tā tad ražošanas izmaksas ir tās, kas pamudina monopolistu ierobežot piedāvājumu. Attiecībā uz dimantu jāievēro vēl viens apstāklis - dimanta pieprasījuma īpatnēja līkne, kur pazeminoties cenai var cerēt arī pieprasījuma samazināšanos.

Tā tad: kā no pieprasījuma, tā no piedāvājuma puses monopolista interesēs ir ražošanas apmērus ierobežot.

Praktiskā dzīvē redzam, ka monopolstāvoklī parasti nonāk tās ražošanas nozares, kurās pastāv vai nu kritošas vai konstantas ražošanas izmaksas. Tāpēc monopolistam nav izdevīgi apgrozījumu pārmerīgi ierobežot.

Mākslīga piedāvājuma ierobežošana un cenas paaugstināšana patērētāju skarb, ta, ka ierobežo, samazina patērētāja renti. Redzējam, ka patērētāja renti nav iespējams merit nauda. Taču tas, ko patērētājs šai gadījumā zaudē, ir pilnīgi reāla lieta: tas derīgums, no kura jāatsakās sakarā ar zināmas preces patēriņa ierobežošanu.

Tāpēc patērētāju kooperatīvi, kuru mērķis ir: apgādāt patērētājus ar precēm par iespējami izdevīgākām cenām, visās zemēs ved asu cīņu, cik tiem atļauj viņu spēki un līdzekļi, pret privātsaimnieciskajiem monopolliem. Šī cīņa notikusi arī Zviedrijā, kur kooperatīvi mēģināja "uzspīdēt" privātsaimnieciskus monopolus un ar labām sekmēm. Zviedrijā kooperatīvi un to savienība ir ļoti spēcīgas organizācijas. Šī savienība veda cīņu ar visiem privātiem monopolliem. Vienu no šām cīņām, cīņu ar galošu fabriku karteli aprakstīsim. Ap 1925.g. šai galošu karteli ietilpa 4 galošu fabrikas. Šis kartelis bija stiprs, spēcīgs un bija panācis, ka Zviedrijā bija augstas galošu cenas: par 1 pāri - 8,50 kronas. Patērētāju kooperatīvu savienība, ~~kooperatīvi~~ pazemināt cenas. Ja cenas pazemināšana nenotiktu, tad savienība pati cels fabriku un ražos galošas. Šis ultimāts līdzēja un kartelis cenu pazemināja uz 6.-kronām. Kooperatīvu savienība prasīja cenu pazemināt vēl par 1 kronu. Tāpēc savienība gatavojās celt jaunu fabriku. Bet viena no karteli ietilpstošām fabrikām piedāvājās savienībai, lai to nopērk. Kooperatīvu savienība šo fabriku nopirka, modernizēja un sāka pārdot galošas par

* kartela galošas pārdošanai, uzstādīja ultimātu: pazemināt

4.90 kronām.- Kur kooperatīvās organizācijas nav pietiekoši spēcīgas, tur šī cīņa nevar notikt. Ja tomēr tā notiek, tad uzvar spēcīgākais privātsaimnieciskais monopols. Piem., Dānijā kooperatīvu savienība bija spiesta slēgt līgumus ar sērkokļu sindikātu, ar cementa karteli u. t. t. Saimnieciskajā dzīvē uzvar spēcīgākais.

Tirgus sadalīšana.

Monopolists - pārvaldot tirgu - var izvest tirgus sadalīšanu. Tirgus sadalīšana var notikt pēc vairākiem veidiem:

1) Pēc pircēju maksātspējām.

Mēs redzējam, ka individuālā pieprasījuma cena c veidojas apmēram pēc formulas: $c = \frac{d}{n}$, pieņemam individuālā pieprasījuma cena katram atsevišķam cilvēkam var būt citādāka. Šī individuālā pieprasījuma cena ne tikai katrai mājturībai citādāka, bet katrai precei, jo d un n ir dažādi. Tāpēc - pazeminoties cenai - kā redzējam, var nākt klāt jaunas pircēju grupas.

Dažreiz monopolists izmanto šo grupu dažādas pirktspējas, iekārtojot tā, lai katra grupa - atkarīgi no šīs grupas individualās pieprasījuma cenas - maksātu dažādas cenas. Lai to panāktu, monopolists cenšas tirgu it kā sadalīt atsevišķās daļās, atsevišķos tirgos, cenšas iznīcināt indifferences likumību, par ko runājam.

To monopolists izdara tā: vispirms nelielu daudzumu no ražojumiem piedāvā par augstāku cenu. Šoreiz precī var iegūt tie, kam individuālā pieprasījuma cena ir augsta, tā tad bagāti cilvēki. Pēc tam, kad bagātākas personas vairāk vai mazāk savas vajadzības apmierinājuši, monopolists piedāvā savus ražojumus par zemāku cenu. Tagad šo precī var iegādāties arī tie cilvēki, kam individuālā pieprasījuma cena ir zemāka, t. i., nabadzīgāki cilvēki. Praksē tam piemēru daudz.

Piemēram, tas notiek grāmatrūpniecībā. Daudzās zemēs ir paradums sākumā grāmatas izdot nelielā eksemplāru skaitā, numurētas, šī pirmiepieduma grāmatu cena ir augsta, tās var pirkt tikai bagātnieki. Pēc tam seko vienkāršais jeb parastais izdevums, kur grāmatas cena ir jau zemāka - tās pērk vidējās šķiras. Beidzot nāk lētais tautas izdevums, ko pērk nabadzīgākas grupas. Ārzemēs šādu piemēru ļoti daudz. Līdzīgi ir ar teātriem Rīgā. Rīgas teātri sākumā dod pirmizrādes, kad biļetes cena ir visaugstāka (bagātākām aprindām), tad seko pēc kārtas: parastās, pazeminātas un beidzot tautas izrādes, kur biļetes cena ir vismazāka (nabadzīgām aprindām). Ja nem vērā dažādus atlaidumus studentiem u. t. t., tad var redzēt īpatnēju tirgus sadalījumu pēc pircēju maksātspējām: lai tas, kam ienākums lielāks, maksātu vairāk, bet tas, kam ienākums ir mazāks, maksātu mazāk. Līdzīgs stavoklis ir ar dzelzceļiem, kur ir 1., 2. un 3. klases vagoni. Šai gadījumā pircējs iegūst zināmas priekšrocības, ja viņš brauks 1. vai 2. klases vagonā. Tāpat arī pirmā izdevuma grāmata publicēta uz labāka papīra, pirmizrādēs - labākā publika u. t. t. Starpība cenas ziņā starp pircēju grupām galvenā kārtā atkarīga no tā, kā monopolists izmanto pircēju grupu maksātspējas.

2) Pēc ģeografiskā stāvokļa.

Piem., minētais Zviedrijas galošu kartelis Zviedrijā pārdeva galošu pāri par 8.50 kronām, bet Norveģijā par 6 kronām (zviedru naudā). Tā tad šis kartelis cenas ir ģeografiski sadalījis. Arī elektriskām spuldzēm dažādās zemēs ir dažādas cenas. Elektrisko spuldžu pasaules tirgu pārvalda ļoti spēcīgs kartelis, kas atrodas Šveicē. Šis kartelis visu pasaules tirgu ir sadalījis starp karteli ietilpstošām firmām: katrai firmai ir zināms tirgus apgabals. Atsevišķas firmas izmanto savu monopolstāvokli un savā rajonā nosaka sev labvēlīgu cenu. Ja rodas uzņēmumi, kas kartelī neietilpst, tad tos apkaņo visiem līdzekļiem. Parasti gan sāk prāvas par patentu likuma pārkāpšanu. Šie patentes jautājumi ir grūti izšķirami, atšķirības dažreiz ir mazos sīkumos. Ja pretinieks ir vājāks, tad prāvu tiesā ved pēc iespējas plašu, aicina daudzus lietpratējus u. t. t., tā kā tiesas izdevumi iznāk ļoti lieli. Ja nu jauna firma strīdā zaudē, tad līdz ar to arī šīs firmas pastāvēšanas liktenis ir izšķirts.

Tās problēmas, kas ietilpst šai nodaļā, lielā mērā saistās ar dempinga jautājumu.

3) Pēc preces patērētāja nolūkiem.

Pēc preces patērētāja nolūkiem tiek iedalīts Latvijā spirta patēriņš: dzērājiem - visaugstāka cena, automobiļu motoru darbināšanas - zemāka cena, slimību ārstēšanai - cita cena u.t.t. Tā tad spirta patēriņš ir iedalīts pēc patēriņa veidiem. Pēc patērēšanas nolūkiem Norveģijā ir iedalīts siļķu tirgus - visdārgākas ir svaigas siļķes, kas iet uz ārzemēm: tās siļķes, ko izlieto sāļīšanai, ir lētākas: vislētākas ir tās siļķes, ko izlieto eļļas iegūšanai.

Monopolcenas teorijas praktiska nozīme.

Jāaizrāda, ka monopolcenas teorijai ir diezgan liela praktiska nozīme. Ar to jāastopas kā modernas ekonomiskās politikas, tā finanšu zinātnes problēmās. Lai redzētu monopolcenas teorijas nozīmi, ņemsim kā ilustrāciju kādu piemēru: kā dažāda veida nodokļi ietekmē cenu?

Vispirms pieņemsim, ka nodoklis uzlikts kādas vienas noteiktas summas veidā, piem.: 200 ls. Atcerēsimies mūsu piemēru ar koncertdziedātāju. Šis nodoklis atgādina pastāvīgas izmaksas, tāpēc tas monopolcenu neietekmēs:

Bilētes cena Ls	Apmeklētāju skaits	Iepēsumi Ls	Nodoklis Ls	Atlikums Ls
1,10	900	990	200	790
1,00	1000	1000	200	800
0,90	1100	990	200	790

Redzam, ka sakarā ar nodokļa uzlikšanu iepēsumi samazinās, bet visizdevīgāka cena, kas dod visaugstāko tīrienesu ir palikusi tā pati. Tā tad nodoklis, kas uzlikts vienas noteiktas summas veidā, monopolcenu neietekmē.

Tagad pieņemsim, ka būtu uzlikts nodoklis no tīrienesas, piem. 50%.

Tad:

	Tīrienesa Ls	Nodoklis Ls	Atlikums Ls
1,10	990	495	495
1,00	1000	500	500
0,90	990	495	495

Redzam, ka arī procentuāls nodoklis no tīrienesas patiesībā stāvokli negroza. Tas monopolistam nedod iemeslu paaugstināt vai pamazināt cenu.

Ja uzliktu nodokli uz pārdoto preces vienību skaitu, piem.: par katru pārdoto preces vienību būtu jāmaksā kāda noteikta summa, kā: Ls 0.30 u.t.t., kas būtu līdzīgs akcīzei. Šāds nodoklis ir līdzīgs mainīgām izmaksām, tāpēc tas ietekmētu monopolcenu jeb pie šāda nodokļa no pārdoto preces vienību skaita monopolistam būs izdevīgāk pacelt cenu. Tāpēc tagad, līdzīgi kā mainīgo izmaksu gadījumā, izdevīgāka cena būs Ls 1.10, jo tā šoreiz dos augstāko tīrienesu. Tāpēc šāds nodoklis monopolapstākļos nav patērētāja interesēs, jo samazina patērētāja renti.

Ja būtu nodoklis no apgrozījuma: zināms procents no pārdoto preču summas, piem.: 10%, 15% u.t.t. no pārdoto preču vērtības. Šeit ir zināma atšķirība no iepriekšēja nodokļa, nodokļa no pārdoto preču vienību skaita: jo šeit augstākas cenas gadījumā iznāk arī augstāks nodoklis par katru pārdoto preces vienību. Neieejot sīkāka analizē - atzīmēsim, ka galu galā arī šis nodoklis monopolapstākļos ietekmēs cenu, pie kam tā, ka monopolistam būs interese cenu paaugstināt.

Ja būtu uzlikts progresīvs nodoklis no tīrienesas vai cenas, kas pieaug nevis proporcionāli, bet vairāk, progresīvi, tad šis nodoklis aizkavētu cenu celšanu no monopolista puses. Jo augstāku cenu monopolists uzliks, jo lielāks kļūs nodoklis un izrādīsies, ka monopolistam nav izdevīgi cenu vēl vairāk paaugstināt. Šis nodokļa veids ir tas, kas - teoritiski ņemot - iedarbojas pret monopolista centieniem: iegūt augstāku tīrienesu, paaugstinot cenu. Praktiski tas atkarīgs no nodokļu iekasēšanas u.t.t.

Nobeigums.

Jāievēro divas lietas:

1) Arī monopolcenas veidošanās ir izprotama tikai no tā paša pieprasījuma un piedāvājuma liknes viedokļa, par ko runājam apskatot cenas veidošanos brīvas konkurences apstākļos. Nevar teikt, ka pieaugot monopolu skaitam, problēmai par piedāvājumu un pieprasījumu nebētu vairs nozīmes.

2) Apskatot problēmu par monopolcenas veidošanos, mēs izgājām no priekšnosacījuma, ka monopolists skaidri pārredz tirgus apstākļus: zina, pazist preču pieprasījumu pie dažādam cenam, zina pieprasījuma elastību u.t.t., u.t.t. Praktiski tas tā nav. Daudzos gadījumos praktiskas dzīves rezultāti atšķiras no tam atziņām, ko dod teorija. Monopolists tikai mēģina iet tai virzienā, lai iegūtu augstāku tīrienesu. Šo virzienu monopolists atrod tīri intuitīvi, mēģinājumu un kļūdu ceļā. Monopolists - izdarījis kļūdas - mēģina tās labot un tā atrod pareizāko virzienu. Tā tad praktiskā dzīvē monopolists tikai cenšas iet tai virzienā, kur viņš varētu iegūt augstāku tīrienesu.

Jāievēro arī tas, ka pēdējā laikā rodas arvienu vairāk un vairāk tautsaimnieciski izglītotu uzņēmēju un saimniecisku darbinieku, kas šo ceļu iet apzinīgi, izvēlēdamies arvienu īsāko ceļu. Mūsu dienās pie katra lielāka moderna uzņēmuma un sevišķi pie moderna monopolistiska uzņēmuma atrodas zinātniskas pētīšanas iestādes, kas statistikas vai citā ceļā izdara tiešus vai netiešus apsekojumus, kas pētī tirgu, noskaidro atsevišķu preču pieprasījumu, tā elastību u.t.t., lai šos uzņēmumus vadītu pēc jaunām atziņām. Tāpēc tagad ir radušies daudzi speciāli pētījumi un tirgus analīzes, par ko jau runājām.

Atzīmēsim vēlreiz šās nodaļas, nodaļas par vērtību un cenu sākumā minēto pieņēmumu, ka naudas vērtība nemainās. Kad runāsim par naudu, tad šo pieņēmumu atmetīsim.

Par vērtības un cenas problēmu ir diezgan daudz literatūras. Minēsim vienu no tām: kāda Kopenhāgenas universitātes prof. darbu-

Theory of Marginal Value by L.V.Birck.

23. lekcija, nolasīta 1937.g. 8.dec.

R A Ž O Š A N A .Ievads.

Ko nozīmē vārds "ražošana", par to jau runājām ievadnodaļā par pamatjēdzieniem. Tāpēc tas tagad tikai jāatkārto.

Tautsaimniecības teorijas nodaļa - ražošana ietver mācību par uzņēmumu. Uzņēmumu organizē un vada viens vai vairāki uzņēmēji ar nolūku: gūt sev no tā lielāku vai mazāku ienākumu.

Uzņēmumi ražo tādus labumus, kas nav domāti paša uzņēmēja vajadzību apmierināšanai, bet tie domāti pārdošanai tirgū.

Šādu labumu, kas nav domāts pašam savu vajadzību apmierināšanai, bet pārdošanai, sauc par precī. Tā tad uzņēmumi ražo preces.

Naudas summas, ko saņem par precēm - tās pārdodot, atskaitot no šās summas nolietota kapitāla atjaunošanai nepieciešamo daļu, sastāda to fondu, no kā gūt sev ienākumu vai a) uzņēmējs vai b) arī ražošanas procesa nodarbinātie strādnieki, uzņēmuma ieguldītā kapitāla īpašnieki un zemes īpašnieki, ja viss kapitāls, darbs un zeme nepieder uzņēmumam pašam.

Vienam un tam pašam uzņēmumam var būt dažādas juridiskas formas: uzņēmums var būt vienas personas uzņēmums, tas var būt arī pilna sabiedrība, komanditsabiedrība, akciju sabiedrība u.t.t. Šī uzņēmuma juridiskā forma uzņēmuma tautsaimniecisko būtību gandrīz tikpat kā negroza, jo groza tikai nedaudz: par tik, par cik vienai vai otrai juridiskai uzņēmuma formai ir saimnieciskas īpašības. Tāpēc pie atsevišķām uzņēmuma juridiskām formām neapstāsimies. Ar to iepazīsimies mācībā par tirdzniecību un tirdzniecības tiesībām.

Lai ražošana būtu iespējama, tad uzņēmumā ir nepieciešami t.s. ražošanas līdzekļi, ko tautsaimniecībā sauc par ražošanas faktoriem. Šie ražošanas faktori ir to spēku nesēji, kas rada ražošanas procesa rezultātu - produktu.

Jau redzējām, ka ražošanas faktorus iedala četrās grupās:

- 1) darbs,
- 2) zeme, arī daba (precīzāk : zeme),
- 3) kapitāls un
- 4) uzņēmība.

Jāievēro, ka katrs no šiem četriem faktoriem ir savā ziņā vesela faktoru grupa jeb katrs no šiem faktoriem nav tik homogēns kā tas liekas. Piem.: darbs. Ir dažādi darbi, kas atšķiras viens no otra, kā: fizisks darbs, izgudrotāja darbs, rakstnieka darbs u.t.t. Ražošanas faktors zeme ir arī dažādu atsevišķu faktoru kopība.

DARBS.

Pie darba jēdziena mazliet pieskarāmies tad, kad runājam par vērtību, par darba upuriem. Par to runāsim vēl nodaļā par sadalīšanu - par darba algām.

Darbu var saprast divējādā nozīmē:

- 1) tīri tehniskā nozīmē un
- 2) tautsaimniecības nozīmē.

Ja darbu ņem tīri tehniskā nozīmē, tad darbs nozīmē enerģijas pārvēršanos no vienas formas otrā, piem.: no siltuma kustībā u.t.t. Darbu (tehniskā nozīmē) ir iespējams mērīt ar tehniskām vienībām (kg.m.sek.). Darbu (tehniskā nozīmē) var veikt vienalga vai cilvēks, vai dzīvnieks, vai mašīna, vienalga vai tas ir veikts sporta vai citos nolūkos.

Jāievēro, ka nav lielākas kļūdas, ka runāt tautsaimniecībā par darbu, to saprotot tehniskā nozīmē, bet nevis tautsaimniecības nozīmē. Starp darbu tehniskā nozīmē un darbu tautsaimnieciskā nozīmē ir liela starpība.

Kas ir darbs tautsaimniecības izpratnē?

Par darbu (tautsaimniecības izpratnē) sauc cilvēka muskuļu un nervu enerģijas izlietošanu saimnieciskiem mērķiem.

Ievērosim, ka tautsaimniecība runā tikai par cilvēka darbu! Kamēr li, mašīna, ēzelis u.t.t. nestrādā darbu tautsaimniecības nozīmē. Tas jāatceras!

Ja darbu saprot tautsaimniecības nozīmē, tad diemžēl te vairs neder tās mēra vienības, ar ko darbu mēri teknikā. Ja ar tehniskām vienībām mērītu vienkāršu fizisku darbu un izgudrotāja darbu, tad atrastu, ka fiziska darba strādnieks strādā daudz lielāku darbu nekā izgudrotājs. Tomēr tautsaimnieciskā nozīmē ne katrreiz fiziska darba strādnieks strādā vairāk par izgudrotāju, bieži gan mazāk. Sakarā ar to, ka par darbu kā faktoru sauc veselu faktoru grupu, tad grūti atrast tādu mērīšanas vienību, ar ko varētu mērīt visus darba veidus. Vienīga darba mērīšanas vienība paliek laika vienība, jo labākas mērīšanas vienības nav. Darba mērīšanas vienība ir vajadzīga, jo tautsaimniecībā svarīgi mērīt darbu, ko - kā minējām - izteicot laika vienībās.

Fiziskais un garīgais darbs.

Darbs, kā jau vairākkārt minējām, ir tik dažāds, ka to iedalīt ir grūti. Tautsaimniecības mācības grāmatās var atrast dažādašādus iedalījumus, bet visbiežāk darbu iedala: fiziskā un garīgā darbā. Pēdējā laikā arī šis iedalījums vairs nav diez cik ideāls. Ta sauktais fiziskais darbs prasa arvienu mazāk un mazāk spēka patēriņu no darba darītāja, bet fiziskā spēka vieta stājas arvienu vairāk un vairāk nervu un smadzeņu darbs. Si parmaļņa notiek tāpēc, ka smagu fizisku darbu sak atvīdot arvienu vairāk un vairāk mašīnas, bet cilvēks kļūst par šo mašīnu vadītāju. Piemēram: liels jautājums, vai šoferis, tramvāja vadītājs, elektriskās stacijas kurinātājs ir fiziska vai garīga darba strādnieki. Arī garīgais

darba sakarā ar tām pašām mašīnām prasa mazāk domāšanas nekā agrāk, bet vairāk fiziska darba. Modernas gramatvedības mašīnas un statistiskās mašīnas u.t.t. izdara vissarežģītākus matemātiskus aprēķinus, iegrāmatojumus, saskaita iegrāmatotas summas u.t.t., u.t.t. T.s. garīgam darbiniekam atliek mašīnas ar motoru iedarbināt un nostādīt tās tā, lai mašīna veiktu agrāko garīgo darbu. Tāpēc šis iedalījums nav stingrs. Robeža starp garīgo un fizisko darbu kļūst neskaidra un pazūd mīglā.

Zinātne par darbu.

Pēdējā laikā ir radusies vesela zinātne par darbu. Tā pētī dažādu darbu efektivitāti jeb produktivitāti no fizioloģiska, psiholoģiska un tehniska viedokļa. Zinātne par darbu ir tīri praktiska zinātne, kuras mērķis ir: noskaidrot, kā darbs būtu vislabāk izpildams. Piem., ir noskaidrots, ka trepju kāpēm jābūt apm. 15 cm augstām, jo tad kāpšana pa trepēm prasa vismazāko darbu no kāpējiem. Ir arī daudzi citi atradumi, kas konstatēti speciālos pētījumos. Ir pētīts, kāda lieluma lāpsta noder katram materiālam, ko ar lāpstu pārvieto. Amerikāņu inženiers T e i l o r s (Fr.Taylor) ir noskaidrojis ar rūpīgi izveiktiem eksperimentiem, ka darbs vislabāk sokaš tad, ja lāpsta ietilpst 21 angļu mārciņu pārvietojamā materiāla (ap 9,5 kg). Šādos darba pētījumos noskaidrota arī visefektīvāki darba paņēmieni, ka pēc tam iemāca strādniekiem, lai izslegtu katru lieku un nevajadzīgu kustību darbā. Šai nolūkā lieto kinofotografēšanu, kurā uzņem strādnieka kustības izpildot darbu. Vēlāk rūpīgi pētīt, atrod - kādas kustības darbā ir liekas un nevajadzīgas un tāpēc atmetamas. Tā, piem., izpētīt mūrnieka darba paņēmienus ir atbilstoši visefektīvākais paņmiens: strādnieks 1 stundā var iemūrēt 350 ķieģeļus, kamēr ar veciem paņēmieniem strādājot tikai 120 ķieģeļus. Tā tad darba efektivitāte ir trīskāršota. Kas grib tuvāk ar šo pētīšanu un zinātni par darbu iepazīties, tam ieteicu izlasīt vismaz grāmatu:

Taylor - Shop management.

Vācu autori problēmas, kas attiecas uz darbu, ietver sevišķā terminā - darba racionālizācija (Rationalisierung der Arbeit). Angļiem tā ir nodaļa no zinātnes, ko sauc zinātne par darbu (scientific management). Šī zinātne par darbu ir cieša sakarība ar mūsdienu moderno tieksmi - racionālizēt uzņēmumus, t.i., padarīt uzņēmumus efektīvākus. Šās problēmas savukārt ir sakarā ar modernas organizācijas un tehnikas problēmām, bet par to vēlāk.

Darba efektivitāte.

Runājot par darba efektivitāti parasti to saprot kā visa tehniskā procesa efektivitāti. Darba efektivitāti var saprast arī citādi, t.i., kā atsevišķa strādnieka vai darbinieka tīri personīgu efektivitāti. Šī atsevišķas personas darba efektivitāte var būt atkarīga no vairākiem faktoriem:

1) No individa spējām. Dažādus uzdevumus izpildot atsevišķu personu spējas ir gan vairāk, gan mazāk noderīgas. Ir vēlams, lai katru cilvēku noliktu pie darba tur, kur tas spētu sasniegt augstāku efektivitāti. Tāpēc ir nodibinātas speciālas iestādes - psihotehniski institūti, kuru uzdevums: izpētīt atsevišķu personu spējas, lai spriestu, cik tos noder vienam vai otram darbam. Arī Rīgā šāda iestāde ir. Saucas "Jaunatnes pētīšanas institūts", kas pārbauda to personu spējas, kas grib iestāties dzelzceļu darbā u.c. personas, kas grib zināt savas spējas.

2) Liela nozīme ar klimātam, kur cilvēki dzīvo. Noskaidrots, ka nēģeri Afrikā ir mazefektīvi darbā, turpretī nēģeri A.S.Valstīs uzrāda daudz augstāku darba efektivitāti. Ja Vidusafrikas nēģerus pārceļ no karstas joslas uz Afrikas dienvidiem, kur klimāts ir vēsāks, tad viņu darba efektivitāte ceļas.

3) Ir zināma nozīme arī cilvēka dzīves līmenim. Starp darba efektivitāti un strādnieka dzīves līmeni ir funkcionālas attiecības: lielāka darba efektivitāte dod iespēju pavairot ienākumus, līdz ar to nodrošināt augstāku dzīves līmeni un augstāku darba efektivitāti.

4) Pastāv domstarpības jautājumā, vai uz darba efektivitāti atsaucas arī cilvēku rase. Daži domā, ka rasei attiecībā uz darba efektivitāti ir liela nozīme. Citi turpretī to apšaubā, aizrādot, ka tā starpība, kas pastāv dažādu rasu cilvēku darba efektivitātē nav atkarīga no atsevišķas rases īpatnībām, bet gan no tiem klimātimiskiem apstākļiem, kur attiecīga rase dzīvo vai dzīvojusi. Kā taisnība - to grūti izšķirt. Šī problēma pieder citām nozarēm. Mēs nolūks bija norādīt uz šādas problēmas eksistenci.

5) Ir nozīme arī darba ilgumam. Piem., Latvijā, lai pavairotu šoferu darba efektivitāti, grib samazināt šoferu darba laiku.

Mācība par iedzīvotājiem.

Darbs kā ražošanas faktors ir atkarīgs no iedzīvotāju skaita un sastāva. Šai punkta tautsaimniecības teorijā sastopas ar mācību par iedzīvotājiem. Patiesībā mācību par iedzīvotājiem ir iespējams uzlūkot par tautsaimniecības mācības atsevišķu daļu, jo cilvēki nav tikai darba kā ražošanas faktora nesēji, bet arī patērētāji. Iedzīvotāju problēma ir viena no vissvarīgākajām sabiedriskajām problēmām, jo tai atduras visas tautsaimnieciskas problēmas. Piem., ja kādā zemē dzīvotu ļoti daudz vecāku cilvēku, tad pieprasījums pēc precēm grozītos. Ja iedzīvotāji piederētu vecāko cilvēku grupai, tad samazinātos pieprasījums pēc gaļas, mode kļūtu konservatīvāka, dzīvokļu problēma kļūtu cita. Taču ar visiem šiem jautājumiem mēs nenodarbosimies. Apstatīsim tikai iedzīvotāju problēmu sakarā ar darbu kā ražošanas faktoru.

Mācība par iedzīvotājiem saistās ar angļu tautsaimnieka M a l t u s a vārdu (T.K.Malthus). Apskatīsim īsumā viņa mācību. Maltuss uzskatīja, ka iedzīvotāju vairošanās notiek pārāk ātri - geometriskā progresijā: 1, 2, 4, 8, ..., jo ik 25 gados iedzīvotāju skaits zināmā zemē divkāršojas. Uzturlīdzekļus turpretī tai par laiku ir iespējams pavairot daudz gausāk - aritmētiskā progresijā: 1, 2, 3, 4, Ja salīdzinām abas rindas:

1, 2, 4, 8, ...

1, 2, 3, 4, ...

..., tad redzam, ka starp iedzīvotāju skaitu un uzturlīdzekļu daudzumu it kā pastāv zināms suspilējums. Tāpēc kultūrtautu iedzīvotāju skaits pastāvīgi ir lielāks nekā tautas uzturlīdzekļu daudzums. Iedzīvotāju skaits nedrīkst kļūt lielāks, kā to uzturlīdzekļi atļauj. Ir nepieciešami, lai iedzīvotāju skaits regulētos, pielāgotos katru reizi uzturlīdzekļu daudzumam, kā tas notiek dzīvnieku un augu valstī. Ir nepieciešami zināmi šķēršļi, kas neļautu zināmam iedzīvotāju skaitam pārāk ātri pieaugt. Šie šķēršļi ir divējādas dabas:

1) represīvie, piem.: slimības, karš, nabadzība, kas cenšas iedzīvotāju skaitu samazināt un

2) preventīvie, kad cilvēki paši ierobežo iedzīvotāju pieaugumu, piem.: atturoties līdz zināmam vecumam no laulības.

Ir arī citi zinātnieki, kas savu uzskatu pamato uz Maltusa atziņām, bet atšķiras no Maltusa: ieteic to, ko Maltuss atzina par nemorālu: precēties var, bet laulībā nedrīkst būt bērni. Radusies vesela zinātnieku grupa, ko sauc par jaunmaltuziānistiem jeb neomaltuziānistiem, kuriem pieder zviedru tautsaimnieks V i k s e l l s (K.Wicksell). Sakarā ar šiem neomaltuziānistu uzskatiem šī gadsimta sākumā ir novērojams it kā lūzums iedzīvotāju skaita pieaugumā: iedzīvotāju pieaugums ir kļuvis mazs.

Kāda iedzīvotāju problēma ir pie mums? Austrumāzijā iedzīvotāju problēma mūsdienās lielā mērā līdzinās tai, kas pastāvēja Anglijā Maltusa laikā, jo Austrumāzijas tautām eksistence kļūst par šauru. Ar to izskaidrot pa daļai Japānas kareivīgu noskaņojumu un ekspansiju.

Vakareiropā stāvoklis ir pavisam citāds nekā pirms 100 gadiem. Vakareiropā novērojams: 1) iedzīvotāju pieaugums ir kļuvis stipri gausāks un 2) ražošana ir ārkārtīgi augusi: par uzturlīdzekļu trūkumu Vakareiropas zemēs, šķiet, nevar būt runas. Arī rūpniecība tagad spēj ražot tik daudz, lai apmierinātu Vakareiropas zemju iedzīvotāju vajadzības. Tāpēc diskusijas par Maltusa mācību no šī gadsimta sākuma aplūsa. Maltusa mācība palika vairāk kā vēsturisks notikums, par ko mūcās galvenā kārtā tikai studenti tautsaimniecības mācību vēsturē. Tuvākā nākotnē laikiem nenāksies runāt par to, ka iedzīvotāju būtu saradies par daudz. Latvijā u.c. rietumu zemēs ir cita problēma: iedzīvotāju skaita samazināšanās vai glu-

sais pieaugums var apdraudēt nācijas eksistenci; kā no tā izvairīties. Tā tad problēma ir pretēja. Visās zemēs tagad veicina ģimenes dzīves nodibināšanos, daudzbērnu ģimenes u.t.t. Šis jautājums ir akūts arī pie mums.

No iedzīvotāju skaita un sastāva, kā minējām, atkarājas darba kā ražošanas faktora daudzums. Tāpēc iepazīsimies ar dzimušo un mirušo skaitu Latvijā dažādos gados. Ja uzzīmētu dzimstību skaita Latvijā tabeli, tad var redzēt, ka 1) sākot ar 1923.g. dzimstību skaits Latvijā samazinās un 2) dabūtajā līknē ir zināmi robeži, piem., pretī 1914. - 1919. gadam (pasaules karš), kad dzimstību skaits bijis daudz mazāks. Sakarā ar to svarīga norveģu sociālo parādību pētnieka Eilert - Sundta uzstādītā likuma:

Gadi ar mazu dzimstību izsauc tādus net gadus vēlāk.

Kara laikā Latvijā bija maza dzimstība. Tā atsauksies vēlāk, piem., uz laulību skaitu, uz kara dienestā iesaukamo skaitu, uz studentu skaitu u.t.t. Tam ir svarīgas tautsaimnieciskas sekas, piem.; tuvākos gados nav cerība, ka nevajadzēs ievest ārzemju lauksaimniekus; jo pasaules kara laikā dzimušie pašlaik stājas dzīvē un to skaits ir mazāks. Tas atsaucas arī uz darba kā ražošanas faktora daudzumu mūsu valstī.

Pēdējos gados neapšaubāmi ir samazinājies bērnu skaits visās zemēs. Šī samazināšanās tomēr nav notikusi tik lielos apmēros salīdzinot ar to iedzīvotāju biežību un daudzumu senos laikos, par kādiem cilvēki stāsta. Tas ir interesants piemērs tam, ko statistikā sauc par optisko vilšanos. Šī optiskā vilšanās notiek tā, no daudzbērnu ģimenēm, kas bija agrākos laikos, nevarēja palikt pēcnācēji, kas stāstītu, ka bija ģimenes bez bērniem: bērni palika tikai daudzbērnu ģimenēm. Tā arī iznāk, ka senākos laikos bijušas tikai tādas ģimenes, kam bija daudz bērnu.

Starpība starp dzīvušo un mirušo skaitu uz 1000 cilvēkiem bija:

1925. gadā	- 7,34	cilvēki,
1930. - " -	- 5,61	- " -
1935. - " -	- 3,46	- " - un
1936. - " -	- 3,99	- " -.

Tā tad redzam, ka starpība starp dzimušo un mirušo skaitu arvienu samazinājas, tikai 1936.g. redzama maza pieņemšanās.

Jautājumā par dzimstību samazināšanās iemesliem jāievēro divas lietas:

1) kādā mērā attiecīgai zemei, resp., valstij ir līdzekļi uzturēt pieaugošo iedzīvotāju skaitu un

2) kādā mērā katrai atsevišķai ģimenei tīri privātsaimnieciski ir iespējams uzturēt daudzus bērnus. Šeit ir vēl viens piemērs tam, ka ne katru reizi viss tas, kas ir patiesība uz atsevišķu individu, ir patiesība uz visu sabiedrību kā vienu veselo. Mēs domas ilustrēšanai kādus piemērus. Pieņemsim, ka kāda zeme būtu pārpildīta ar iedzīvotājiem. Tādā gadījumā iedzīvotāju dzīves līmenis ir zems. Ja iedzīvotāju skaits būtu mazāks, tad dzīves līmenis arī varētu celties. Bet tomēr arī šādos apstākļos zemnieki var audzināt bērnus jo zemniekiem nav vajadzīgi tik pārāk lieli izdevumi, lai izaudzētu vairāk bērnu. 10 g. vecs bērns laukos jau piedalās ražošanā un saražo sev vajadzīgo. Attiecībā uz visu saimniecību šis pastāvīgais lielo cilvēku pieaugums var radīt grūtības eksistences līdzekļu sagādāšanai. Kamēr tie ir savā ģimenē, tie sestrādā, bet kad tiem jāiet projām, tad rodas grūtības darba atrašanā. No otras puses, tādā zemē, kur iedzīvotāju nav pārpilnām, tur var rasties izdevīgi apstākļi bērnu audzināšanai, jo tie varētu atrast nodarbošanos. Tomēr tas nenotiek, sevišķi pilsētās, jo pilsētās ir daudz grūtāk uzturēt lielu bērnu skaitu. Tāpēc dzimstības samazinās sakarā ar lielpilsētu pieaugumu.

Tautsaimniecībā no svara arī absolūtais dzimstību skaits, t.i., cik jaunu pilsoņu patiesībā piedzimuši zināma laika. Tas svarīgi daudzos tautsaimnieciskos aprēķinos, piem.: cik strādnieku zināmā gadā, cik skolas apmeklēs, cik pilsoņu iestāsies kara dienestā u.t.t.

Mirušo personu skaits rāda, par cik katru gadu samazinās iedzīvotāju skaits. Latvija ir zināma tendence uz mirušo skaita samazināšanos, kas pa daļai izskaidrojams ar medicīnas progresu.

Lai pareizi spriestu par iedzīvotāju kustību, jāievēro vēl izcelšana un iecelošana. A.S.Valstīs, piem., iecelšanai ir bijusi visai ievērojama nozīme. Sakarā ar to A.S.Valstīs bija stāvoklis, ka tām bija jānes ļoti mazi izdevumi bērnu audzināšanā. Visus šos izdevumus sedza Eiropas valstis. Eiropā bērni tika audzināti. Kad tie izauga, tad brauca uz Ameriku. Tāpēc Amerikā līdz šim maz nodarbojas ar iedzīvotāju problēmu, arī ar dzimstību un mirstību skaitu.

Svarīgs ir arī iedzīvotāju sadalījums pa vecuma grupām. Iedzīvotāju sadalījumam pa vecuma grupām ir tā nozīme, ka tas rāda, cik iedzīvotāju ir tai vecumā, kam ir nozīme attiecībā uz darbu kā ražošanas faktoru. Parasti no 20 - 60 g. vecām personām ir liela nozīme attiecībā uz darbu kā ražošanas faktoru. Latvijā tādu personu, kas patstāvīgi sev nopelna pārtiku, ir ļoti augsts - 61,3%. No svara arī, cik ir to personu, kas pašas nevar sev nopelnīt pārtiku: cik bērnu un cik vecu cilvēku.

Ja salīdzina pilsētas ar laukiem, tad izrādās, ka laukos vienmēr ir vairāk bērnu un vecu cilvēku, kamēr pilsētās saplūst parasti cilvēki pašos spēka gados. Tā ir arī, ja salīdzina mūsu Rīgu ar laukiem. Tāpēc var teikt, ka lauki ir bērnu dārzs un vecu cilvēku patversme.

Redzam, ka iedzīvotāju problēma ir ļoti svarīga. Attiecībā uz šo problēmu der izlasīt šādas grāmatas:

- 1) Alva Myrdal och Gunnar Myrdal - Kris i befolkningsfragen:
- 2) E.F. Penrose - Population Theories and their application with special reference to Japan.

24. lekcija, nolasīta 1937.g. 10.dec.

2. ZEME.

Zeme piedalās ražošanā, t.i., zeme kalpo kā ražošanas faktors galvenā kārtā trejādā veidā:

1) zeme noder par pamatu, bāzi augu un dzīvnieku dzīvei, no kuriem cilvēks iegūst sev uzturu un apģērbu:

2) zeme satur derīgus izrakteņus, kā: dzelzs rūdu, naftu u.t.t.; zeme dod arī citus ienākuma avotus, piem.: ūdenskritumi:

3) zeme sagādā vietu cilvēku saimnieciskajai darbībai. Kā labākais piemērs tam var noderēt apbūves laukumi, kur ēkas un fabrikas ceļ u.t.t.

Liela daļa no mācības par zemes lomu ražošanā saistās ar Rikardo vārdu. Mēs jau apskatījām Rikardo uzskatus attiecībā uz zemes renti. Rikardo runā par pirmatnējiem un neizsmejamiem spēkiem, kas zemē slepjas. Zemes rente, par ko runasim vēlāk, Rikardo izpratnē nav nekas cits, ka atbildība par zemes pirmatnējo un neizsmejamo spēku lietošanu. (angliski - for the use of the original and indestructable porvers of soil).

No Rikardo šo atziņu pārņēmuši citi tautsaimnieki. Tāpēc šo Rikardo zemes rentes definīciju var atrast daudzās tautsaimniecības teorijas grāmatās. Tomēr šķiet, ka Rikardo teiciens ir mazliet par stipru, ko nevar ņemt pilnīgi burtiski. Iespējams, ka Rikardo šādu uzsvērumu izdarījis ar nolūku, lai uzsvērtu zemes īpašnieku īpatnējo stāvokli Rikardo laikā (pagājušā gadsimtā). Katrā ziņā Rikardo apskata zemes renti galvenā kārtā kā lauku saimniecībā lietojamo zemes renti, ņemot vērā tā laikā pirmatnējo lauksaimniecības tehniku. Kas zīmējas uz raktuvēm, tad sapratīsim, ka par neizsmejamām jeb neiznīcināmām raktuvēm nevar būt runas. Ir daudzas raktuves, kuru bagātība musdienas ir izsmelta. Raktuves stāv pamestas un aizmirstas. Amerikā ir pat izmirušas pilsētas, kas radušas tad, ka valdīja "zelta drudzis". Kad raktuves bija izsmeltas, laudis aizgāja projām un palikušas drupas liecina par to dzīvību, kas tur kādreiz pulsējusi.

Līdzīgi var būt arī lauksaimniecībā. Piem., A.S.Valstīs ir Dokotas štāts, kur agrāk ražoja daudz kviešu. Pēdējā laikā - sakarā ar mežu izciršanu - zeme lielā mērā zaudē savas ražošanas spējas, jo tur pašlaik bieži notiek smilšu vētras, kas aiznes projām pa gaisu aramo kārtiņu, kas nepieciešama augu saknēm. Tā Dokotas štāta zeme var pārvērsties tuksnesī. Tā tad zeme var zaudēt savas ražošanas spējas, kas nepieciešama, lai

uz tās varētu augt augi.

Nevaram arī līdztar Rikardo uzsvērt tādus: "pirmatnējie zemes spēki". Piem., Dānijā pastāv projekts izmantot kādu tukšnešainu apvidu, kur ierīkot kādus 16 tūkst. jaunsaimniecību par 11 ha katrā. Šeit tiek radīta jauna lauksaimniecības zeme. - Oslo iedzīvotāji, lai pilsētu varētu paplašināt mēģina iegūt zemi apbūvei, aizberot daļu no jūras. - Holande grib nosusināt vienu jūras līci - 200 tūkst. ha platībā, kas spēs uzturēt ap 300 tūkst. cilvēku. Šai piemērā patiešām var teikt, ka ražo arī zemi, pie kam ražošanas izmaksas ir aprēķinātas uz 400 milj. guldeņu. - Līdzīgi piemēri, kur cilvēks ar savu darbu un ieguldot kapitālu mēģinātu iegūt jaunus zemes gabalus lauksaimniecībai, ir arī Latvijā, kā: Lubānas ezera nosusināšana, Uzvaras līdums u.t.t. Ražotos ražošanas līdzekļus var saukt par kapitālu. Sakarā ar to rodas jautājums: kur beidzas zeme kā ražošanas faktors un kur sākas kapitāls kā ražošanas faktors? Vai tā zeme, kas ir it kā radīta Holande, Norveģijā, Latvijā nosusinot Lubānas ezeru ir kapitāls vai zeme?

Taisnība, daži tautsaimnieki cenšas šeit novilkt pēc iespējas asu un noteiktu robežu un katrā gadījumā mēģina atdalīt kapitālu no zemes: Daļu no iegūtas zemes pieskaita kapitālam, otru daļu - zemei. Tā, piem., Holandes gadījumā tie teiktu: tā zeme, kas iegūta ar darbu un ieguldot kapitālu, ir kapitāls; bet apkārt zemei ir gaiss, skule, u.t.t., ko nevar ražot tie pieder zemes faktoram, ko sauc par zemi. Šķiet, ka nav vajadzības visos šajos gadījumos centies novilkt precīzu robežu, kur tā grūti saskatāma un iegūstama. Kā jau reiz aizrādījām, tautsaimnieciskos iedalījumos ir arvien jāreķinās ar zināmām starpformām, pārejas formām. Šeit ir zināmā mērā pārejas forma, jo šie kapitāls un zeme tik cieši saulst, viens ražošanas faktors ar otru, ka tos atdalīt ir grūta lieta. Šeit atzīmēsim, ka visi minētie gadījumi un citi līdzīgi gadījumi, ko neminējām, kopā ir tomēr samērā nedaudzi, salīdzinot ar pārējo zemi, ko ražošanas nolūkos izmanto cilvēks.

Ir vēl otrais viedoklis, no kura ir iespējams skatījums uz šo problēmu un no kura arī man jāskatās. Problēmā: kur beidzas zeme un kur sākas kapitāls - tāpat kā pie ražošanas izmaksām - jāšķir: pastāvošais no tā, kam jātop, par kā tapšanu notiek diskusija. Ja raugamies uz auglīgo tirumu vai ziedošu darzu, tad tautsaimnieciski nav visai lielas nozīmes starpībai, vai to pieraksta dabas devīgai rokai vai kapitālam, kas to padarījis auglīgu. Ja kas grib izpētīt, kur auglība slepjas, kas to radījis - tad tam ir tīri vēsturiska nozīme. Vēsturiski pētot, mēģina noskaidrot, kāds no atrisinājumiem ir pareizākais. Šais gadījumos var runāt par zemi, arī tad, ja zemes auglība radusies pateicoties nosusināšanai vai citu iemeslu dēļ. Ja skatāmies nevis atpakaļ - pagātnē, bet uz priekšu - nākotnē, kur mūsu priekšā ir jautājums, kas jāatrisina, piem., vai kādu purvu nosusināt vai nē, vai zināmu jūras līci atkarot no jūras vai nē, vai zināmu zemes gabalu "ražot" vai nē, tad mums jādomā par kapitālu, par jauniem ražošanas līdzekļiem, ko mēs ar šo darbu gribam iegūt.

Ja runājam par zemi kā ražošanas faktoru, tad runājam par to no tautsaimniecības viedokļa. Ja uz šo jautājumu skatāmies no privātsaimnieciska viedokļa, no uzņēmēja viedokļa, tad starpība starp zemi un kapitālu nebūs liela, jo katrs uzņēmējs ir pieradis skatīties uz zemi kā kapitālu, jo pērkot zemi viņš ieguldījis zināmu kapitālu un pārdodot viņš iegūs atkal zināmu kapitālu. Ja šāds zemes gabals pāriet no viena īpašnieka rokām otra īpašnieka rokās, tad no tautsaimnieciskā viedokļa stāvoklis nav mainījies: īpašuma tiesības tikai ir mainījušās, kur kapitāls un zeme ir maināmi īpašnieki. - Tāpēc daži tautsaimnieki zemi par dabisko (natūrālo) un to zemi, ko iegūst ieguldot kapitālu, par mākslīgo. Mēs šos terminus nelietosim.

Runājot par darbu kā ražošanas faktoru, apsvērām jautājumu: cik dabā kā ražošanas faktora ir mūsu zemē? Tā mēs nonācām līdz iedzīvotāju problēmai. Līdzīgi varam jautāt: cik bagāti mēs esam ar zemi kā ražošanas faktoru? Tuvāk par to runāsim saimniecības ģeografijā. Mēs atbildēsim tikai vispārīgos vilcienos. Ja uz zemi skatāmies kā uz pamatu augu un dzīvnieku attīstībai, tad jāsaprot, ka ar šo ražošanas faktoru mēs esam diezgan bagāti, jo iedzīvotāju skaits uz 1 kv. km. nav pārāk liels. Ja uz zemi mēs skatāmies kā uz derīgu izrakteņu glabātuvi, tad līdz šim valdīja uzskats, ka ar izrakteņiem mūsu zeme nav bagāta. Pēdējā laikā atradumi gan liecina it kā pretējo: ar zemi kā derīgu izrakteņu glabātuvi mēs arī esam diezgan bagāti.

3. K A P I T Ā L S .

Nodaļa par kapitālu ir viena no visgrūtākajām mūsdienu tautsaimniecības teorijā. Nodaļa par kapitālu grūta tāpēc, ka dažādi tautsaimnieki ar vārdu "kapitāls" saprot dažādas lietas un nereti pat gadās, kā viens un tas pats tautsaimnieks vienā grāmatā vienā vietā ar vārdu "kapitāls" saprot kaut ko vienu un otrā vietā - kaut ko citu. Apskatot dažādas tautsaimniecības grāmatas, atradīsim tur daudzas un dažādas kapitāla definīcijas un daudzus dažādus kapitāla veidus un terminus, kas attiecas uz kapitālu vai tā veidiem. Tas attiecas it sevišķi uz vācu literatūru. Maksis Vēbers ir teicis, ka vācu profesori drīzāk aizpemšoties zobu birstī viens no otra nekā terminus. Attiecībā uz kapitālu M. Vēberam ir daļa taisnības. Atstāsim visus šos terminus un kapitāla veidus, pie mallas un apstāsimies tikai pie dažiem termina "kapitāls" nozīmēm, pie tam pie tādām, ar ko visbiežāk jāsastopas arī mums tautsaimnieciskās diskusijās. Ja kas interesētos par citām nozīmēm un terminiem, tad var uzmeklēt paši attiecīgas grāmatas un apskatīties.

Kapitāla nozīmes.

1. Atzīmēsim vienu no kapitāla nozīmēm, kas arī mūs interesē:
par kapitālu sauc aizdevuma summu.

Šīs kapitāla nozīmes definīcija šķir pašu aizdevumu no augļiem par šo aizdevumu. Šai nozīmē kapitālu lieto finanču matemātikas aprēķinos. Šī vārda "kapitāls" nozīme ir ļoti iecienīta, bieži sastopama saimnieciskajā dzīvē, sevišķi t.s. "veikalmnieciskā pasaulē".

2. Par zināmām naudas summām iegūst kādus konkrētus priekšmetus - preces fabrikas, lauku saimniecības u.t.t. Ļiem iegūtajiem priekšmetiem ir zināma vērtība, kas izteikta naudā. Ievērojot to, ar vārdu "kapitāls", kas sākumā apzīmēja aizdoto naudas summu, sāka apzīmēt arī tos priekšmetus, kas par zināmām naudas summām iegūti. Tā sākumā kapitāls apzīmēja aizdevumu. Tagad sāka vārdu "kapitāls" lietot citā nozīmē:

kapitāls ir iegūto priekšmetu vērtība.

Šādā nozīmē lietoto vārdu "kapitāls" apzīmē arī par ieguldīto kapitālu. Ar šo vārda "kapitāls" nozīmi saimnieciskajā dzīvē diezgan bieži jāsastopas, piem.: laikrakstos lasām, ka centrālajai savienībai "Turība" ir 7 miljoni liels savs kapitāls. Šai kapitālā ietilpst arī šī uzņēmuma iegūto zemes gabalu vērtība, zemes īpašumos ieguldītais kapitāls.

3. Tagad iepazīsimies ar trešo un vissvarīgāko vārda "kapitāla" nozīmi. Bet lai to saprastu, vispirms iepazīsimies ar t.s.

kapitālistisko ražošanu

un noskaidrosim tās būtību. Lai kapitālistiskās ražošanas būtību labāk noskaidrotu, ņemsim kādu piemēru. Atcerēsimies jau vairākas reizes minēto ogu lasītāju. Pieņemsim, ka šis ogu lasītājs būtu nolēmis stādīt augļu kokus. Lai viņš varētu iestādīt augļu kokus - viņam vajadzīgs šai augļu stādīšanas darbā pavadīt dažas dienas. Šām dienām, kad ogu lasītājs stādīs augļu kokus, vajadzīgs uzturs. Šis uzturs jau iepriekš ir jā sagatavo, t.i., ogu lasītājam nepieciešami šām dienām salasīt zināmu ogu krājumu. Ja šis ogu krājums ir sagatavots, tad ogu lasītājs nedrīkst salasīt ogu krājumu tūlīt patērēt, kā agrāk viņš to darīja, bet viņam jādomā par nākotni, par vajadzībām augļu koku stādīšanas laikā. Pieņemsim, ka iestādītie koki ir tādi, kas pirmos augļus varēs dot tikai pēc 10 - 15 gadiem. Tā tad mūsu ogu lasītājs domā par nākotni, par 10 - 15 gadiem uz priekšu.

Šim ražošanas paņēmienam, t.i., augļu koku stādīšanai ogu lasīšanas vietā ir zināmas priekšrocības: šis jaunais ražošanas paņmiens dod iespēju labāk apmierināt cilvēku vajadzības, jo nākotnē, kad augļu koki dos augļus, tad tos iegūt būs daudz vieglāk un vienkāršāk nekā ogas, pie tam augļi būs arī barības ziņā labāki par ogām.

No otras puses - šim ražošanas veidam ir arī savs trūkums: šis jaunais ražošanas veids prasa laiku, jo jāgaida, kamēr augļu koki dos augļus. Atcerēsimies, ka par gaidīšanu un gaidīšanas upuri runājam tad,

kad apskatījām Senjora mācību par vērtību. To der tagad velreiz izlasīt.

Līdzīgu piemēru var minēt daudz. Kāds pirmatnējais apstākļos dzīvojošs cilvēks medī dzīvniekus ar pirmatnējiem rīkiem. Ar labākiem rīkiem viņš var nometīt vairāk dzīvnieku, bet labāku rīku pagatavošana prasa laiku. - Zivis var ķert ar rokām. Saprotais, ar makšķeri vai tīklu ir labāk ķert, bet to pagatavošana prasa laiku. - Visos šajos gadījumos ir 1) zināms ieguvums - iespējams labāk un vieglāk apmierināt savas vajadzības un 2) tagadnes vajadzības jāziedo nākotnes vajadzību apmierināšanai. Visos šajos gadījumos darba rīku izgatavošana prasa laiku, bet ļauj arī labāk apmierināt savas vajadzības. Ēsīt mēs atdušamies uz problēmu par nākotnes vajadzībām, par ko jau runāts. Ieteicu to atkārtot.

Sakarā ar šiem piemēriem paceļas problēmas par t.s. financēšanu. Mēs redzējām, ka pa to laiku, ko prasa darba rīku pagatavošana, ir nepieciešami zināmi uzturlīdzekļi, kas jāsaņem jau iepriekš. Tā tad ražotājs jāfinansē pa to laiku, kamēr viņš ražo darba rīkus. Mūsu ogu lasītāju piemērā šī financēšana notika tā: ogu lasītājs pats sev sagādāja nepieciešamos uzturlīdzekļus tam laikam, kad stādīja augļu kokus. Šī finansēšana ir ārkārtīgi svarīga problēma un bez tās nav iespējama šāda veida ražošana. Ja cilvēks izgatavotu dzelzs arklu, kas darbu var padarīt daudz produktīvāku, tad pa arkla pagatavošanas laiku cilvēks nevar ēst to materiālu, no kā gatavo arklu, t.i., dzelzi, bet viņam zināmi uzturlīdzekļi jāiegūst iepriekš un tikai tad var ķerties pie arkla gatavošanas. Izrādās, ka nav katru reizi nepieciešami, lai darba rīku ražotājs pats sev sagādātu attiecīgus uzturlīdzekļus. Var būt arī pavisam cita persona, kas šos uzturlīdzekļus ir uzkrājusi, lai ar tiem finansētu ražotāju - darba sīku gatavotāju.

Visi minētie piemēri ir ļoti vienkārši. Mēs ar nolūku tos tādus izvēlējāmies, lai labāk saskatītu problēmas būtību. Jāievēro, ka dzīvības problēmas ir sarežģītākas. No mūsdienu redzamākiem piemēriem varētu atsaukties uz mūsu jaunsaimniekiem, no kuriem daudzi ieguva ar celmiem pilnu zemi. Daudzi darba viņiem bija jāieliek, lai zeme kļūtu auglīga. Pa šo laiku bija vajadzīgs uzturs, izejmateriāli u.t.t. Viss tas bija jāsaņem vai jāsarāž iepriekš. Varbūt šai saimniecībā bija kāds no celmiem tīrāks zemes gabals, ko vispirms iztīrīja, uz kura vispirms iesāka ražot. Tā no šī gabala iegūtie ražojumi financēja jaunsaimnieki tālāko darbu. Nelielu daļu financēja arī dažādas kredītiestādes, tomēr vislielāko daļu paši jaunsaimnieki sevi financēja. - Līdzīgi bija arī ar vecsaimniecībām tūlīt pēc pasaules kara, kur zeme arī bija apaugusi ar krūmiem, bija jāiztīra. Bija jāiegulda daudz darba, lai zemi, ēkas u.t.t. savestu kārtībā. Šai saimniecības atjaunošanas laikā bija vajadzīgi līdzekļi. Mūsu lauksaimnieki šai laikā galvenā kārtā paši sevi financēja. - Vēl pieminēsim ķēguma būvi. Arī tā prasa laiku. Par šo laiku jāuztur cilvēki, kas tur strādā, jāsaņem būvmateriāli u.t.t. Ēsīt financēšana notiek ļoti plašos apmēros. Ķēguma būvi pa daļu financē mūsu valsts, bet mūsu zemes līdzekļi ir samērā šauri: tāpēc ķēguma būvi financē ar zviedru uzņēmēji. Zviedru aizdevums ļauj mums ķēguma būvi izvest.

Kopsavilkumā var teikt, ka kapitālistiskā ražošana ir zināmā mērā aplinkus ražošana (roundabout), aplinkus ražošana divējādā ziņā:

1) techniskā ziņā, jo cilvēka ražo vispirms dažādus starpproduktus - darba rīkus, ko tieši pats nepatērē, bet kas atvieglo tālāku ražošanu un kuru palīdzību ražo tiešus patērētājus priekšmetus:

2) laikā ziņā, t.i., ka patērētājam noderīgie labumi nekļūst gatavi tūlīt, ar darba pielikšanu, bet gan tie kļūst patērētājam noderīgi tikai pēc zināma īsāka vai garāka laika.

Tagad, kad īsumā esam iepazinušies ar kapitālistiskās ražošanas būtību, varam mēģināt apskatīt reālkapitālu, t.i., to kapitāla veidu, ko kā trešo mēs gribam apskatīt.

Reālkapitālam ir daudz dažādu definīciju.

a. Vieni saka, ka

reālkapitāls ir tie konkrētie priekšmeti, kas ražošanu padara kapitālistisku.

b. Otrie saka, ka

reālkapitāls ir saražoti ražošanas līdzekļi.

Šai definīcijā jauzveģ vārds "saražoti" ar to reālkapitāls atšķiras no citiem ražošanas līdzekļiem, ražošanas faktoriem - darba un

zemes. Darbs un zeme ir pirmatnējie faktori, tie nav saražoti, tur pat kapitāls ir saražoti ražošanas līdzekļi.

c. Trešā saka, ka

reālkapitāls ir uzkrāts darbs.

(falšs)

Tā tad pēc šīs definīcijas kapitāls ir tāds darbs, kas nav ieguldīts tādos saimnieciskos labumos, kas domāti tieši patēriņam. Šī trešā parrocīga tai ziņa, ka tā dod zināmu izejas punktu macībai par sadalīšanu, lai izskaidrotu kapitāla augļus.

Jāpiezīmē, ka šī kapitāla definīcija nav visai precīza jeb precīzā skatījumā tā ir ļoti vienkārša. Pēc šīs definīcijas iznāk, ka kapitāls ir uzkrāts darbs un tikai. Mēs turpretī zinām, ka darbs viens pats par sevi nekā nevar radīt. Lai rastos reālkapitāls, tad nepieciešams ne tikai darbs, bet arī zeme. Tāpēc tik pat labi var teikt, ka reālkapitāls ir uzkrāta zemes auglība un zināmā mērā uzkrāta uzturība, kas vajadzīga, lai kapitāls varētu rasties. Tur, kur zeme ir pilnīgi brīvs labums, tur zemes līdzdarbību kapitāla radīšanā var neievērot. Mūsu dienās šādu vietu būs samērā maz. Ja daudzās tautsaimniecības mācības grāmatās reālkapitālu definē kā uzkrāto darbu, kā sarecējušo darbu, tad tas izskaidrojams, ka šī vienkāršā definīcija ir pārņemta no tā tautsaimniecības virziena, kas izaudzis no sociālistu aprindām. Sociālistu aprindās ir pārstāvji, kas darbu uzskata par galveno, ja ne vienīgo ražošanas faktoru.

Reālkapitāla iedalījums.

- mainīgais un pastāvīgais

Reālkapitālu mēdz dažādi iedalīt. Vispirms reālkapitālu iedala: 1) pastāvīgā un 2) mainīgā reālkapitālā.

Par pastāvīgu reālkapitālu sauc tādu reālkapitālu, kas piedalās daudzos ražošanas procesos, piem.: mašīnas.

Par mainīgu reālkapitālu sauc tādu reālkapitālu, kas piedalās tikai vienā ražošanas procesā, piem.: jēlvielas, kurinamais materiāls u.t.t.

Atšķirība starp pastāvīgo un mainīgo reālkapitālu ir redzama šādā piemērā: piena govs ir pastāvīgais reālkapitāls, bet galai govs - mainīgais reālkapitāls.

Jāizrāda, ka šis iedalījums pastāvīgā un mainīgā reālkapitālā nesakrīt ar Marksa iedalījumu konstantā un variāblā kapitālā.

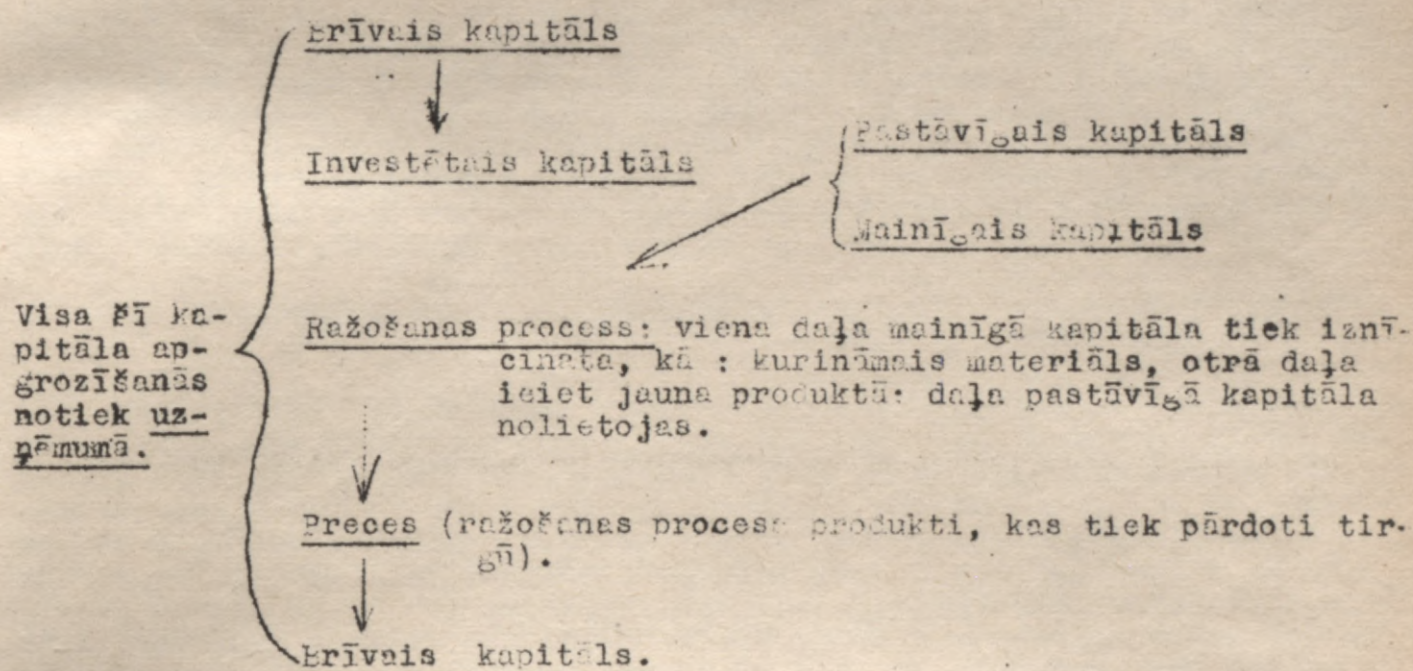
Ražošanā izlietotais mainīgais kapitāls, tā vērtība ietilpst gatavā produktā, jo tikai šādos apstākļos ražošanu atmaksājas. Pastāvīgā kapitāla vērtība sadalās pa mazām daļām uz produktiem, kas rodas ražošanas procesā. Tā tad pastāvīgais kapitāls nolieņojas ilgākā laikā periodā. Apskatītā izšķirība starp pastāvīgo un mainīgo kapitālu liela mērā sakrīt ar pastāvīgām un mainīgām izmaksām. Kā pastāvīgais, tā mainīgais reālkapitāls ražošanas procesā pastāvīgi ir jāatjauno. Pastāvīgo reālkapitālu atjauno tad, kad tas ir nolieņojams vai kļuvis nemoderns un ražošanai nenoderīgs. Naudas līdzekļu uzkrāšanu šī pastāvīgā kapitāla atjaunošanai sauc par amortizāciju, bet par to vēlāk.

Minēsim vēl vienu reālkapitāla iedalījumu. Reālkapitāla vēl iedala: 1) brīvā un 2) ieguldītā jeb investētā kapitālā.

Investētais kapitāls ir tāds kapitāls, kas ir piesaistīts zināmā priekšmetu ražošanā, piem.: fabrikas ēkas ir ieguldītais reālkapitāls, jo to nav iespējams novietot, ieguldīt citur.

Modernā naudas saimniecībā par brīvo kapitālu uzskata brīvas jeb dispoilblas kapitāla īpašnieka pirktspejas, resp., šim kapitāla īpašniekam piederošos naudas līdzekļus, ko var ieguldīt pēc savas patikas.

Šis reālkapitāls ražošanas procesā nekad nav mierā, tas apgrozās un sakarā ar šo apgrozījumu nepieciešama tā pastāvīga atjaunošana. Šī kapitāla apgrozīšanās vispārējos vilcienos notiek tā:

Kā redzam, kapitāla apgrozīšanās sākumā bija brīvais kapitāls, kas tikai investēts, un kapitāla cirkulācijas beigās radās atkal brīvais kapitāls, kas var tikt atkal investēts u.t.t.

Uzņēmumā brīvo kapitālu ražošanā mēdz investēt uz dažādiem termiņiem, atkarībā no ražošanas nozares un arī no tā, vai brīvais kapitāls tiek investēts kā pastāvīgais vai kā mainīgais kapitāls. Atkarībā no ražošanas nozares, cik ilgi brīvais kapitāls tiek investēts, kā piemēru ņemsim mežsaimniecībā, kur kapitāls tiek investēts uz samērā ilgu laiku - uz vairākiem gadu desmitiem. Citādi nevar - to prasa šī ražošanas nozare. Citā ražošanas nozarē, piem., graudkopībā daļa no investētā kapitāla ir investēta uz samērā neilgu laiku - tikai uz nedaudziem mēnešiem: no labības izsēšanas līdz izkulšanai. Šo kapitāla investēšanas ilgumu sauc par kapitāla augstuma dimensiju, arī par ražošanas vai produkcijas periodu. Blakus kapitāla augstuma dimensijai ir arī otra dimensija kapitāla platuma dimensija. Par kapitāla platuma dimensiju sauc vienu vai otru investēta kapitāla daudzumu, piem.: mežu daudzumu mežsaimniecībā.

Jautāsim: cik mūsu zeme bagāta ar kapitālu? Mūsu zeme - salīdzinot ar citām zemēm - ir samērā nabadzīga ar kapitālu. Pasaules kara laikā lielā tiesa no reālkapitāla tika iznīcināta. Pēc pasaules kara visu kapitālu atkal vajadzēja uzkrāt.

25. lekcija, nolasīta 1937.g. 15.dec.

4. UZŅĒMĪBA.

Līdz šim apskatījām 3 ražošanas faktorus: darbu, zemi un kapitālu. Šos 3 ražošanas faktorus var - to īpašnieki izmantot paši vai arī nodot cita uzņēmuma rīcībā, kur tie tiktu izlietoti. Tas, kas šos trīs ražošanas faktorus saista ražošanā uz sava rēķina un tas, kas šos trīs ražošanas faktorus kombinē tā, lai tie dotu lielāku efektu, ir uzņēmējs. Uzņēmēja uzdevums ir organizēt pārējos ražošanas faktorus kopējam darbam. Šis uzņēmējs pats ir apskatāmā ceturta ražošanas faktora - uzņēmības - nesējs. Uzņēmējam ir divas visai īpatnējas un raksturīgas pazīmes:

1) uzņēmējs organizē pārējos ražošanas faktorus ražošanā saimnieciskam darbam: ja nav uzņēmības, bet pārējie ražošanas faktori ir, tad tomēr ražošana nevar notikt.

2) uzņēmējs ir arī saimnieciskās darbības riska nesējs.

Daži tautsaimnieki šo ražošanas faktoru - uzņēmību neatzīst, bet daļu no tā, cik tālu šis 4. ražošanas faktors attiecas uz pārējo ražošanas faktoru organizēšanu, mēģina ietilpināt darbā, otro daļu mēģina apvienot ar kapitālu. Ja ievēro apstākli, ka katrs no trim ražošanas faktoriem, kā redzējām, ir kombinēts faktors, katrs no tiem ir vesela faktoru grupa, tad iespējams šo ceturto ražošanas faktoru tā sadalīt un pievienot citiem.

Tomēr jānizrāda, ka šī pārējo ražošanas faktoru organizēšana ir tieši īpatnējas dabas, tā ir tik īpatnējs darba veids, ka grūti to iekļaut vienā grupā ar pārējiem darba veidiem, sevišķi vēl tāpēc, ka algu šis darba veids saņem citādāk nekā pārējie darba veidi. Līdzīgi ir arī ar otro uzņēmības kā faktora daļu, ko grūti iekļaut kapitālā. Tāpēc ir zināms pamats tiem tautsaimniekiem, kas uzņēmumu uzskata par pilnīgi atsevišķu, ceturto ražošanas faktoru. Arī es tam piekritu. Lai redzētu, cik īpatnēja ir uzņēmība un cik krasī tā atšķiras no pārējiem darba veidiem, ieteicu izlasīt grāmatu, kas ir arī vācu tulkojumā:

The Confessions of a Capitalist by Ernest J.P. Bern ("Kapitālista atziņās").

Kas attiecas uz šo ceturto ražošanas faktoru, tad arī šeit var jautāt: cik bagāta mūsu zeme ar uzņēmību kā ražošanas faktoru? Ja to mēs tvertu kopā skaitliski, tad mums būtu jāzina no uzņēmumu skaita, no uzņēmēju skaita un tad šis skaitlis, daudzums nebūtu mazs. Tomēr jāievēro, ka uzņēmību ir grūti tvert skaitļos, jo var būt uzņēmējs, bet ar mazu uzņēmību. Piedzīvojami rāda, ka mūsu zeme nav visai bagāta ar uzņēmību. Sakarā ar to, ka Latvijas uzņēmēju organizēšanas spēja ir samērā vāja, valdībai vajadzēja pārņemt veselu rindu uzņēmumu un pašai tos organizēt un vadīt. Šā faktora ziņā var daudz ko vēlēties, bet tas ietilpst ekonomiskās politikas problēmās.

Tagad apskatīsim dažas problēmas, kas saistās ar uzņēmību un uzņēmumiem.

O r g a n i z ā c i j a u n t e c h n i k a .

Redzējām, ka viena no uzņēmēja funkcijām ir: ražošanas faktoru organizēšana ražošanai, saimnieciskam darbam. Saimniekošana, kā redzējām, ir cilvēku plānveidīga darbība, lai apmierinātu savas vajadzības. Mūsu saimnieciskā iekārta nav tāda, ka visu regulētu viens centrs. Ja vienā otrā zemē valdība cenšas veidot saimniecisko dzīvi, tad tas notiek tikai vispārīgos vilcienos, bet privātā iniciatīve joprojām pastāv, pastāv arī atsevišķi uzņēmumi ar mērķi: sagādāt uzņēmumam iespējami lielāku tīrienesu. Lai uzstādīto mērķi sasniegtu, nepieciešams arvienu vairāk un rūpīgāk pārdomāt tās metodes, ar kurām šos mērķus labāk, vieglāk un ērtāk sasniegt. Plāns ir šādu metožu kopība, kas noder zināmu praktisku mērķu sasniegšanai.

Ražošanas apmēri kļūst arvienu lielāki, ražošana kļūst arvienu vairāk un vairāk kapitālistiskāka (aplīkus ražošana). Tāpēc tagad kļūst arvienu lielāka un lielāka vajadzība pēc ražošanas plāna un metodes katrā atsevišķā uzņēmumā. Tas ir viegli saprotams. Kamēr apdzīvota ir neliela vieta, kamēr pilsēta ir dīglī, nav lielas nozīmes vai ir plāns vai arī tā nav ēku celšanā. Ēkas var sabūvēt kā pagadās, bez plāna. Kad šī vieta sāk veidoties par lielāku pilsētu, kad sāk celt lielākas ēkas, tad plāns kļūst nepieciešams. Tad blakus būvmateriāliem un cēlājiem nepieciešams arī arhitekts, kas projektē ne tikai katru ēku atsevišķi, bet arī visas pilsētas iekārtu. Līdzīgi ir ar lielu uzņēmumu veidošanos. Jo lielāks kļūst uzņēmums, jo svarīgāks kļūst plāns un rūpīgi izstrādātas metodes. Darba metodes, ražošanas metodes ir viena no vis-svarīgākajām cilvēces mantām. Grūti iedomāties, kas notiktu, ja Eiropa pazaudētu visu savu realkapitālu, tad ar savām ražošanas metodēm to varētu uzkrāt daudz vieglāk nekā tad, ja pazaudētu savas darba metodes, jo to izstrādēšanai vajadzīgi vairāk kā 100 gadi.

Sakarā ar darba metodēm, ražošanas metodēm atrodas arī izgudrojumi. Par izgudrojumu sauc zināmu tehnisku ideju, kas izveidota tik tālu, ka to iespējams praktiski izlietot. Izgudrojumos ietilpst arī tās idejas, kas neiemiesojas kādā materiālā formā, piem.: mašīnās. Izgudrojumos ietilpst tā tad arī īpaši darba paņēmieni, kā: tās atziņas, ko dod zinātne par darbu, tad stenogrāfija, augu maiņa lauksaimniecībā jeb augu rotācija (atrasts, ka augi labāk padodas, ja tos maina: viena gadu sēj vienu, citu gadu - citu u.t.t.), dāņu atradums bekonoņu audzēšanā (krustojot Jorkšeiras sugu ar kādu dāņu cūku sugu dabū sīvēnus, kas ļoti noderīgi bekonom: ātri aug u.t.t.) u.c. Tādu izgudrojumu, kas neiemiesojas kādā materiālā formā, ir samērā daudz.

Izgudrojumos ietilpst arī tās tehniskās idejas, kas ietveras zinā-

mā konkrētā mašīnā vai aparātā. Ja tos iedarbina ar cilvēka paša spēku, tad tos sauc par darba rīkiem. Ja turpretī tos iedarbina ar kādu citu spēku, piem.: motora spēku, tad tos sauc par mašīnām. Tā rokas zāģis ir darba rīks, bet zāģu gaters - mašīna, jo to iedarbina ar tvaika mašīnas spēku. Šī pazīme iedalījuma mašīnās un darba rīkos ir visai nenoteikta, jo cilvēki bez šīs pazīmes ievēro vēl, cik sarežģīts ir zināms aparāts. Iznāk bieži tā, ka sarežģītā aparātu, ko iedarbina ar roku spēku, sauc tomēr par mašīnu, piem.: vajammašīna u.t.t. Turpretī arklu, ko vēl zirgs, sauc par darba rīku. Tāpēc to tehnisko ideju, kas iemiesojas kādā materiālā priekšmetā, iedalījumam: mašīnās un darba rīkos nav sevišķas nozīmes.

Moderno ražošanas tehniku un tās attīstību lielā mērā veicināja trīs izgudrojumi:

1) tvaika mašīna, kas ļauj izmantot tvaika spēku kā spēka avotu rūpniecībā,

2) elektrība un

3) motori, kas izmanto degvielu eksplozijas spēku.

Pēc pasaules kara nav nācis klāt kāds izgudrojums, kam būtu tāda nozīme, ka trim minētajiem. Ir gan svarīgi izgudrojumi - televīzija, kas tomēr nav radījusi tādus pārkārtojumus kā minētie trīs izgudrojumi: tvaikmašīnas, elektrība un motoru.

Laikmets pēc pasaules kara ir ievērojams tai ziņā, ka izgudrotāja darbs tagad ir iekļauts tādā sistēmā, kadā tas agrāk nebija atrodies. Edisons ir atradis jaunu veidu kā izdarīt izgudrojumus, t.i., sistematiski pētīt laboratorijās. Tādā kārtā pēdējā laikā, racionālizācijas laikā šādu pētījumu ceļā nak klat arvienu jaunas ražošanas metodes, lai ietaupītu darbu un ražotu jaunus produktus, kas agrāk nebija pazīstami, piem.: televīzijas aparāti u.t.t. Sakarā ar šo straujo jaunu metožu un izgudrojumu ražošanas pēdējā laikā, racionālizācijas laikā valda liels nemiers, lielāks kā nekad agrāk. Dinamiska rakstura pārmaiņas ražošana kļūst biežākas un nozīmīgākas kā agrāk. Jauni izgudrojumi veļas kā vilnis pār pasauli, kļūstot arvienu lielāks... Cik tālu tas ies - grūti pateikt.

Katrs jauns izgudrojums skar kā kapitālu, tā darbu un uzņēmību, arī zemi. Katrs jauna izgudrojums skar:

1) kapitālu tai ziņā, ka kapitālistiska ražošana ir aplinkus ražošanā kā laika, tā tehniskā ziņā un izgudrojums šo aplinkus ceļu pagerina:

2) darbu tai ziņā, ka - sakarā ar jaunizgudrojumu - uzņēmumiem bieži nākas izšķirties starp darbu un mašīnām, piem. grāvju rokamā mašīna ir izgudrota un uzņēmumam, kas uzņemies izrakt zināmus grāvju, jāizvēlas: vai ņemt šo izgudroto mašīnu vai arī grāvračus. Līdzīgi uzņēmumiem jāizšķiras starp diktafonu un stenografisti, automatisku telefonu un telefonistēm u.t.t., u.t.t.

Izgudrojumi ļauj izpildīt cilvēka saimniecisko principu: vienu un to pašu rezultātu sasniegt ar iespējami mazākiem līdzekļiem jeb ar vieniem un tiem pašiem līdzekļiem sasniegt iespējami lielākus rezultātus. Izgudrojumi izsauc arī daudzas ļoti sarežģītas sociālas konsekvences:

stenogrāfijas un rakstammašīnu izgudrošana ļāvisi sievietei atbrīvēt darbu ārpus ģimenes, kas radīja sarežģītas sociālas sekas.

Izgudrojumu vairums prasa zināmu daudzumu kapitāla, lai to varētu realizēt, izmantot. Tomēr nevar teikt, ka visi izgudrojumi prasa kapitālu. Līdzīgi tam, ka izgudrojumi ietaupa darbu, tie var ietaupīt arī kapitālu. Šāds izgudrojums, kas ietaupa kapitālu, ir bezdrāts telegrāfa izgudrojums, to tā dod iespēju sazināties ar aizokeāna zemēm bez dārga kabeļa, kas agrāk bija nepieciešams.

Risks.

Viens no vissvarīgākajiem momentiem ražošanā ir risks. Riska galvenais nesējs ir uzņēmējs. Lai to izprastu, tad jāievēro īpatnējais cilvēka stāvoklis laikā, laika secībā. Cilvēks dzīvo tagadnē, starp pagātni un nākotni. Pagātnē ir notikuši fakti un nekas tos nespēj vairs grozīt. Nākotne cilvēkam ir priekšā un tikai nākotnes labā notiek cilvēka saimnieciskā darbība, lai cilvēks sev sagadātu zināmu iespēju apmierināt savas vajadzības. Pagātnē, vismaz tuvas pagātnes fakti cilvēkiem ir zināmi. Nākotne ir nezināma, tās iestāšanās ir nedroša. Varbūtība, ka tie vai citi apstākļi nākotnē iestāsies, paliek varbūtība. Nevienam nākotnes

notikumu paredzēšanā nevar būt drošs. Dažreiz ir liela varbūtība, ka ziņāms apstāklis iestāsies, dažreiz ir maza. Tāpēc neviens nākotnes notikums nevar droši paredzēt, var paredzēt ar mazāku vai lielāku varbūtību.

Nākotnes nedrošība skar katru cilvēku. Sakarā ar to ir risks. Risks ir universāls, jo tas visus skar. Riska veidu ir daudz, tūkstoši. Redzējām, ka riska pamats ir, ka cilvēks nezina nākotnes notikumus. Ja būtu tāds cilvēks, kas spētu visus nākotnes notikumus paredzēt, nebūtu riska. Arī ražošanas pamatā mūsdienās ir ļoti liels risks. To labi redzam lauku saimniecībā, kur risku rada gan klimatiskie apstākļi: sausums, vētras, gan augu slimības u.t.t. Līdzīgi daudz dažādu riska veidu redzam arī citās ražošanas nozarēs. Neviens rūpnieks nevar droši paredzēt, vai nākotnē, kad prece nāks tirgū, būs pircēji vai nē. Daudz riska sagādā efektīvie un potenciālie konkurenti, arī jaunizgudrojumi u.t.t. Kapitālistiskā tagadnes ražošanā, kas prasa ilgu laiku, ir liels risks. Šis risks ražošanā kaut kam jānes.

Izrādās, ka risks nav vienlīdzīgi sadalīts starp tiem, kas ražošanā piedalās. Strādnieki arī nes daļu no ražošanas riska, tomēr samērā nelielu daļu, jo z i n ā m ā s r o b e ž ā s viņiem ir nodrošināta noteikta darba alga, neatkarīgi no tā, vai uzņēmums dod tūrienesu vai nē. Strādniekam ir vēl vesela rinda citu risku: var palikt bez darba u.t.t. Strādnieks riskē uzņēmuma bankrotēšanas gadījumā zaudēt savu algu. Šis risks pa daļai ir novērsts ar noteiktiem līgumiem. Turpretī uzņēmējs nes daudz lielāku risku. Kapitāla īpašnieks, kas kreditējis savu kapitālu uzņēmējam, arī nes risku, tomēr uzņēmēja risks ir lielāks. Uzņēmējs ir nolīdzis strādnieku par noteiktu algu, ir aizņēmis kapitālu par zināmiem augļiem, nomā zemi par zināmu nomu - tāpēc viņa risks ir ļoti liels. Ja zināma ražošanas procesa beigās bruttoienes ir lielāka par ražošanas izmaksām, tad uzņēmējs iegūst peļņu. Pretējā gadījumā ienākuma nav, ir varbūt zaudējumi.

Uzņēmējs ir galvenais riska nesējs ražošanā un uzņēmēja peļņa ir atbildība par šo uzņēmēja risku ražošanā. Uzņēmēja peļņa ir vissvarīgākais, visnedrošākais ienākuma veids. Redzam, ka patreizējā ražošanā galvenais risks ir pārvelts uz uzņēmēju, t.i., to personu, kas ir viskompetentāka uzņēmuma vadībā. Uzņēmēja kompetence uzņēmuma vadībā sastādās no speciālām spējām, labas informācijas, iegūtiem piedzīvojumiem, spriest spējām, pašpalāvēības, gribas uzņemties risku un nest tā sekas u.t.t. Kam šo īpašību trūkst, tā uzņēmums nepastāv ilgi.

Jāievēro, ka arī uzņēmēji paši nereti sadalās tālāk atsevišķās grupās sakarā ar tālāku specializāciju riska nešanas ziņā. To uzņēmēji pānāk ar tālāku papildus līgumu palīdzību. Tikko kāds būvuzņēmums noslēdzis līgumu par zināmu būvi, tūlīt tas nodrošinās pret risku, slēdzot speciālus līgumus ar ķieģeļu, cementa u.c. uzņēmumiem, lai risku vismaz daļai noveltu uz citiem uzņēmumiem.

Riska samazināšanai, resp., eliminēšanai ir dažādi ceļi, ko izmanto tirgotāji. Vissvarīgākie no tiem ir šādi:

1) Risku cenšas eliminēt, atvairīt izmantojot attiecīgus izgudrojumus šim nolūkam. Piem.: lai aizsargātos no plūdu briesmām, tad parveido ūdeni gultnes, taisa aizsargdamos; lai aizsargātos no ugunsgrēka, tad paredz dažādus drošības līdzekļus, lai novērstu, piem., aizdegšanos no elektrības vadiem u.t.t.

2) Risku cenšas eliminēt, izdarot speciālas tirgus analīzes, tirgus pētījumus (par tiem jau runājam). Moderns tirgotājs cenšas izpētīt, kādā mērā cilvēki no visa iedzīvotāju skaita varētu būt zināmu preču pircēji, kādas ir šo pircēju pirktspējas, pieprasītais daudzums u.t.t. Pēdējā laikā A.S.Valstīs ir pat veselas pētīšanas iestādes, kas nodarbojas ar līdzīgiem pētījumiem. Šās iestādes pastāv kā privatuzņēmumi. Tās sakopo informāciju par dažādām parādībām tirgū, par sagaidāmajām cenām u.t.t. Šos materiālus šās pētīšanas iestādes pārdod fabrikantiem un tirgotājiem, kam tie var noderēt. Šādas privātās pētīšanas iestādes A.S.V. ir daudzas, tā: Roger Babson Service, The Brookmire Service u.t.t.

3) Risku cenšas eliminēt arī sakopojot individuālo risku lielās grupās. Ar statistiskās palīdzību ir noskaidrots, ka attiecība uz lielo ēku skaitu nodegušo ēku skaits relatīvi samērā konstants, piem.: no katrām 1000 ēkām apmēram viens un tas pats skaits. Uz šā pamata ir organizēta ēku apdrošināšana, kas lielā mērā samazina individuālo risku, jo katrs, kas piedalās, katrs atsevišķs indivīds vērtē caurmēra varbūtības risku, kas ir ļoti mazs.

4) Risku cenšas eliminēt arī ar t.s. kompensācijas metodes palīdzību. Pielietojot šo metodi, uzņemuma darbību iekārto tā, lai pelņa viena vietā kompensētu zaudējumus otrā vietā. Raksturīgs piemērs ir īpatnēji biržas darījumi (angļu sauc - hedging), ko izlieto labības tirgotāji A.S. Valstīs. Amerikā labības uzpirceji atrodas tālu no centra, kas vada labības uzpirkšanu un dod rīkojumus saviem uzpircejiem. Uzpirceji maksā par labību tādu cenu, lai pie pastāvošas cenas segtu izmaksas un pelnītu. Kamēr iepirkta labība nonāk līdz lielpilsētai pāiet ilgāks laika sprādis: kādas pāris nedēļas. Pa šo laiku labības cena var struji mainīties: tā var krist un tadā gadījumā var celties ievērojami zaudējumi. Lai zaudējumi neceltos, tad izlieto minēto "hedging" metodi. Tai momentā, kad uzpircejs labību ir nopircis, viņš par to pa telefonu ziņo centrālei vai pārstāvim. Čikagas labības biržā uzpirceja pārstāvis nopirkto labību pārdod, bet ar termiņu, kad šī labība ienāks Čikagā. Kad labība pienākusi Čikagā, tad uzpirceja pārstāvis atkal nopērk tādu pašu daudzumu labības. Ja cena pa šo laiku ir kritusi, tad labības uzpircejs ir pelnījis biržas darījumā, bet zaudējis pārdevumā. Turpretī ja labības cena pa šo laiku būtu cēlusies, tad labības tirgotājs būtu pelnījis uz savas labības un zaudējis biržas darījumā. Tā tad šeit pelņa ar zaudējumiem kompensējas un viņam atliek izrēķināta pelņa, jo viņš pircis pie to reizējas tā, lai atmaksātos izmaksas un būtu zināma pelņa. Šo metodi pielieto ļoti bieži - zināmā mērā šo kompensācijas metodi atgādina arī lauksaimnieku paraža kultivēt savā saimniecībā pēc iespējas dažādus augus, attīstīt dažādas ražošanas nozares, lai gadījumā, kad viena labības šķirne nepadodotos, zaudējumus segtu cita ražošanas nozare.

Inženieru un uzņēmēju uzskati.

Saimnieciskajā dzīvē var bieži novērot nesaskatu starp tehniski izglītotiem un orientētiem cilvēkiem - inženieriem un saimnieciski orientētiem cilvēkiem - uzņēmējiem. Ar vārdu "inženieris" mes sapratīsim katru personu, kam ir tehniska izglītība, tā tad arī architektus un agronomus. Tehniski orientētas personas cenšas izmantot savas tehniskās zināšanas tādos apmēros, ka tās nonāk konfliktā ar uzņēmēja uzskatiem. Piem., architects cenšas celt iespējami skaistāku, izturīgāku, plašāku u.t.t. ēku, bet bieži neievēro, ka tā varbūt nestābilst tās personas nolūkiem, kuŗas uzdevumā viņš šo ēku cēl. Persona, kas vadās no uzņēmēja aprēķiniem, t.i., ēkas īpašnieks var atrast, ka cēlot skaistu, lielu, izturīgu ēku būs vajadzīgi lieli kapitāla ieguldījumi, kas var pārmērīgi paaugstināt ražošanas izmaksas un tā pašu uzņēmumu padarīt konkurences nespējīgu. Arī pie mums architekti ir ne vienmēr saimnieciski orientēti. Arī pie mums daudzas lauksaimniecības ēkas ir skaistas, izturīgas, bet tās prasa lielus kapitāla ieguldījumus un bieži lauksaimniekus noved saimnieciskās grūtībās.

Kooperācijas ievadā redzēsim, ka pēdējos gados patērētāju biedrības nonākušas likvidācijā. Iemesli tam ir dažādi. Viens no tiem ir tas, ka kooperatīvi centās tikt pienekustamiem pašumiem un ēkas cēla pēc architektu plāniem: šās ēkas prasīja lielus līdzekļus, vajadzēja aizņemties un galā bankrots.

Vēl viens piemērs. Tēva mājās pārbrauc izglītots agronoms, viņam ir tendence: iegūt visas tās mašīnas, par ko viņš ir mācījies, un pēc tam izlietojot tās, visus papāmienu, ko norāda agronomijas tehnika, saņemot augstāku ražu. Tēvs, praktisks lauksaimnieks ļoti bieži uz to skatās skeptiski. Tēvs bieži ir pret pārāk strauju mašīnu iegādi par aizņemtiem līdzekļiem. Tēvs jautā: vai saimniecībā ir pietiekoši līdzekļu, ar ko mašīnas pirkt un vai tās atmaksāsies? Cik pilnīgi saimniecībā varēs šās mašīnas izmantot (pastāvīgās un mainīgās izmaksas)? Vai visaugstāka raža ir tā, pie kuŗas saimniekošana vislabāk atmaksāsies? Tā tad arī šeit nostājas viens pret otru tehniski izglītotā un orientēta cilvēka uzskats un saimnieciskais uzņēmēju uzskats. Izrādās, ka blakus tehniskām zināšanām vajadzīgi aprēķini, kalkulācijas.

Teiktais attiecas uz nesaskatu starp uzņēmēju un inženieru viedokļiem attiecībā uz atsevišķu uzņēmumu.

Šās nesaskapas var pastāvēt arī attiecībā uz visu saimniecību.

1. Inženieriem ir tendence meklēt jaunus ceļus, lai varētu iespējami vairāk ražot un iespējami labāk apmierināt visu cilvēku vajadzības. 2. Starp saimnieciskiem darbiniekiem - uzņēmējiem - pastāv otreja tendence: ražošā

TAUTSAIMNIECĪBAS TEORIJA

Vec. doc. A. Aizsilnieka

lasīto lekciju konspekts 1934/1935

māc. g.

II s e m .

1) A. Aizsilnieka - par valsts tehnokrātijas

2) A. Aizsilnieka - par valsts tehnokrātijas

3) A. Aizsilnieka - par valsts tehnokrātijas

nas apmērus ierobežot, lai - noorganizējot spēcīgus privātmonopolus - iegūtu lielāku tirienesu, lai "nešabojātu tirgu" - ka tirgctaji saka. Dažreiz arī valsts to dara, piem.: A.S.V. cenas paaugstināt cenas lauksaimniecības produktiem, samazinot to ražošanu.

Tā redzē ka attiecības starp inženieriem un uzņēmējiem ir zināmā mērā saspīrinātības stāvoklī.

Inženieri saka: "Laujiet mums visu organizēt un vadīt! Laujiet mums organizēt saimniecību un ražot neierobežotā skaitā ar nolūku: apgādāt cilvēkus ar visu, kas viņiem vajadzīgs!" Inženieri sūdzas, ka uzņēmēji viņus tur grožos. Par savu mērķi viņi uzskata: nevis peļņas iegūšanu, bet - lai sabiedrībai būtu daudz produktu un līdz ar to būtu apmierināta sabiedrības vajadzības. Šis uzskats ir līdzīgs Padomju Krievijas komūnisma uzskatiem, kas cenas uzņēmējus nobīdīt pie malas un to vietā likt inženierus. Šādu uzskatu reprezentē moderna kustība Amerikā - technokrātu piekritēju kaislība, technokrāti. Arī technokrāti pēstīšanu sagaida tikai no technikas, tāpēc prasa visu saimnieciskās dzīves kārtošanu no tehniskiem. Technokrāti prasa, lai saimniecisko dzīvi kārtotu pārvalde, kas sastādītos no saimniecisko zinātņu pārstāvjiem. Technokrātu mērķis ir vairāk ražot saimniecisko labumu.

Šis mērķis būtu vienkārši sasniedzams, ja pasaulē pastāvētu viens vienīgs labumu veids, piem. maize vai kartupeļi vai kas cits. Nelaime ir tā, ka šo saimniecisko labumu skaits ir ļoti liels un sakarā ar to rodas grūtības: kā lai ražošanas faktoros sadala pa atsevišķām ražošanas nozarēm, ja sabiedrība pieprasa nevis vienu kādu saimniecisko labumu, bet bezgala lielu saimniecisko labumu skaitu, bezgala lielu skaitu labumu variāciju. Pie kam paši šo saimniecisko labumu veidi ir padoti nemitīgai maiņai gan sakarā ar patērētāja ieražām, gan ar gaumes maiņu u.t.t. Kā redzējam, līdz šim ražošanu regulēja viens visai svarīgs un spēcīgs regulators - tirgus cena. Tirgus cena līdz šim ir tā, kas skaidrā un nepārprotamā veidā norāda, kādas preces un kādā daudzumā sabiedrībai ir vajadzīgas. Uzņēmējs, kas savā darbībā vadās no cenas tāpat kā kapteinis uz kuģa no kompasa. Uzņēmējs ir līdz šim bijis saimnieciskās dzīves centrālā persona, jo tas vadīja saimniecisko dzīvi. Tāpēc uzņēmējs līdz šim pieņēma inženierus, tos algoja un deva direktīves. Atrast citu regulatoru, ko būtu iespējams likt cenas vietā, kas tāpat kā cena līdz rādītu, kas jāražo un kādā daudzumā, daudz grūtāk atrast nekā to domā technokrāti. Pie šīs problēmas strādā Padomju Krievijas saimnieciskās dzīves vadītāji un nav vēl tikuši galā, nav atraduši šīs problēmas atrisinājumu. Kas gribētu iepazīties ar technokrātu uzskatiem, tiem ieteicu izlasīt pāris pašu technokrātu darbus:

1) W.W.Parrich - An Outline of Technocracy:

2) Howard Scotts - Introduction to Technocracy.

I semestrī nolasīto lekciju beigas.

TAUTSAIMNIECĪBAS TEORIJA.

1937./38.māc.gada

II semestrī nolasīto lekciju

p i e z ī m e s .26.lekcija, nolasīta 1938.g. 19.janv.S p e c i ā l i z ā c i j a u n l o k ā l i z ā c i j a .

Arī šai nodaļā, runājot par speciālizāciju un lokālizāciju. būs runā par organizāciju, bet zīmējoties uz visu saimniekotāju sabiedrību darbību vienu veselo. Citiem vārdiem izsakoties, mēs šai nodaļā noskaidrosim, kā atsevišķu individu, atsevišķu uzņēmumu un atsevišķu zemju jeb valstu saimnieciskā darbība saistās vienā tautas vai visas pasaules saimniecībā.

Speciālizācijas veidi.

Īstenībā var runāt par trejāda veida speciālizāciju:

- 1) personas speciālizācija,
- 2) atsevišķa apvidus jeb zemes speciālizācija un
- 3) atsevišķa uzņēmuma speciālizācija.

Trešais speciālizācijas veids - atsevišķa uzņēmuma speciālizācija pēc savas būtības ir pirmā un otrā speciālizācijas veida kombinācija, jo pirmais speciālizācijas veids attiecas uz darbu kā ražošanas faktoru, otrais speciālizācijas veids - uz zemi kā ražošanas faktoru, bet trešais speciālizācijas veids - uz visu ražošanas faktoru kombināciju. Tāpēc tad arī šeit mēs apskatīsim galvena karta tikai divus pirmos speciālizācijas veidus.

Salīdzinošu ieguvumu un salīdzinošu izmaksu princips.

Lai speciālizāciju labāk saprastu, tad mums īsumā jāiepazīstas ar vienu principu jeb likumību, kas tautsaimniecības teorijā pazīstams vairāk kā komparatīvu jeb salīdzinošu ieguvumu un salīdzinošu izmaksu princips jeb likumība. Angļi šo principu sauc: the principle of comparative advantage and comparative cost.

Šā principa paskaidrošanai ņemsim kādu piemēru un analizēsim to. Pieņemsim, ka kāds jauns advokāts atver savu biroju. Šī advokāta prakse sākmā būs maza, klientu būs nedaudz. Tāpēc advokātam būs daudz brīva laika, ko viņš izmantos. lai apskatītu tiesu aktis, izrakstītu tām sev vajadzīgo u.t.t. Šis jaunais advokāts pats veiks arī visus savā biroja darbus - rakstīs lūgumus, gatavos norakstus u.t.t. Ja šis advokāts ir spējīgs, tad viņa prakse un klientu skaits ievērojami pieaugs, radīsies arvienu vairāk un vairāk tādu cilvēku, kas viņu apmeklēs un uzdos viņam savu lietu kārtošānu tiesās. Tagad advokāts būs aizņemts savā tiešā darbā, bet biroja darbu izpildīšanai algos jau sekretāru. Tagad sekretārs izpildīs biroja tehniskos darbus - gatavos norakstus, rakstīs lūgumus, savāks un sagatavos vajadzīgos materiālus u.t.t. Sekretāra algošana advokātam ir izdevīga, jo pa to laiku, kad viņam vajadzētu izpildīt biroja darbus, viņš nododas savam tiešam darbam un tā nopelna vairāk nekā jāmaksā sekretāram. Tas notiek tāpēc, ka par advokāta darbu maksā vairāk nekā par biroja darbinieka darbu, pie tam biroja darbinieks savam uzdevumam ir sagatavots un izpildīs biroja darbus droši vien labāk un ātrāk nekā advokāts pats. Ja advokāts iegūst vēl lielāku piekrišanu, tad viņš var algot vairākus sekretārus, var pieņemt palīgus, bet pats nodarboties tikai ar grūtāku lietu kārtošānu u.t.t. Piem., ārzemēs pastāv speciāli advokātu biroji vecāku advokātu vadībā, kurus jaunie advokāti speciālizējas katrs savā nozarē. Pieaugot advokātu birojam, pieaug arī tīrīnēsa, jo brutto ienēsa pieaug straujāk par izmaksām.

Līdzīgi gadījumi saimnieciskajā dzīvē notiek ļoti bieži, var pat teikt, ik uz soļa. Vienmēr katrs cilvēks cenšas darīt to darbu, ko viņš spēj labāk veikt un kas sola lielākus ieguvumus un priekšrocības. Tas tomēr nenozīmē, ka katru darbu dzīvē veic tie, kas to spēj vislabāk strādāt. Daudzos gadījumos ir citādi. Mūsu piemērā redzējām, ka sākmā advokātam pašam bija jāveic arī sava biroja tehniskie darbi, kas nav viņa speciālitāte. Arī veikalu īpašnieki droši vien spētu labāk apkalpot savus klientus nekā algotie pārdevēji, bet viņi to nevar darīt, jo tādā gadījumā nebūs, kas preces iepirks u.t.t.

Tā tad mūsdienās daudzi cilvēki nedara to darbu, kam tie ir sagatavoti un visvairāk noderīgi. Šie cilvēki dara kādu citu darbu, kam viņi nav pilnīgi sagatavoti, bet tomēr šo darbu viņi spēj izpildīt labāk par citiem cilvēkiem. Piemēru daudz. Par to medz rakstīt arī laikrakstos. Neaizmirsīsim, ka ir apstākļi, kas šādu cilvēku nodarbināšanu padara par nepieciešamu. Piemēsim, kādam dirigentam jāorganizē koris. Dirigents savāc kādus dziedātājus, piem., no kādas mācības iestādes. Piemēsim, ka starp šiem dziedātājiem maz basu. Koris saprotams bez bāsiem nevar būt. Tāpēc dirigentam nāksies basos iedalīt dažus baritonus, kas spēj dziedāt arī basu. Tā tad šeit dziedātājs spiests darīt citu darbu. Tā kā nav citu cilvēku, kas šo darbu veiktu, tad tas viņam jāizpilda.

Ievērojot teikto varam formulēt salīdzinošu ieguvumu un salīdzinošu izmaksu principu:

Katrs cilvēks cenšas darīt to darbu, kur viņš gūst samērā lielākas priekšrocības par citiem vai arī, kur viņam ir samērā mazāki trūkumi par citiem.

Šī cenšanās iet tik tālu, kamēr šī cilvēka darbs nav vajadzīgs kādam citam darbam, kādam citam nolūkam, lai apmierinātu pieprasījumu pēc darba pie pastāvošiem apstākļiem, ko šis cilvēks spēj izpildīt labāk.

Darba dalīšana.

Atsevišķas personas nonāk pie speciālizācijas, kuras pamatā ir darba dalīšana. Tomēr šeit jāievēro viens svarīgs apstāklis: visur tur, kur tautsaimniecības teorijā runā par speciālizāciju un darba dalīšanu, speciālizāciju un darba dalīšanu nesaprot vienkārši tā - viens dara vienu darbu, bet otrs dara citu darbu, pie kam abiem viņiem nav nekāda ciešāka sakara. Tas jāatceras arī studentiem pārbaudījumos! Piem., ja Grinlandes eskimosi medī ledus lāčus, bet Āfrikas nēģeris lasa kokos riekstus, tad tā nav darba dalīšana (tautsaimniecības izpratnē), jo eskimosam no nēģera darba nav nekāda labuma un pretēji.

Darba dalīšana tautsaimniecības izpratnē iziet no priekšnosacījuma: vairāku personu darbība rada vienu veselo, vienu veselo tādā nozīmē, ka šas atsevišķas personas vienu ar otru atrodas saimnieciskos sakaros (nevis ka eskimosi un nēģeris) un darba viena otru papildina līdz vienam kopīgam vesalam. Darba dalīšana starp eskimosu un nēģeri notiktu tad, ja eskimosi un nēģeris apmainītu savā starpā savus ražojumus. Tādā kārtā tautsaimniecībā runā tikai par to darba dalīšanu, kurai blakus ir darba apvienošana jeb kopdarbība (varda visplašāka nozīmē).

Darba dalīšana un darba apvienošana var notikt:

1) Atsevišķā uzņēmumā, arī atsevišķā mājturībā. Darba dalīšana mājturībā, droši vien, pastāvēja jau tad, kad vēl nebija maīpas. Jau tad vienas un tās pašas mājturības dalībnieki dažādus uzdevumus darbus sadalīja savā starpā, vismaz tik tālu, ka sievietei bija viens darbs, bet vīrietim - cits darbs.

2) Dažādu uzņēmumu starpā. Tā viens uzņēmums ražo kādu vienu preci vai pakalpojumu, otrs - kādu citu preci vai pakalpojumu u.t.t. Šī darba dalīšana radās reizē ar paša uzņēmuma rašanos un veidošanos, radās tad, kad uzņēmums pamazām izauga un atdalījās no mājturības.

Kā vienā, tā otrā darba dalīšanas gadījumā atsevišķas speciālitātes, profesijas papildina viena otru vienā un tai pašā saimniecotāju sabiedrībā kā vienā veselā.

Darba dalīšanas priekšrocības.

Darba dalīšanas priekšrocības ir tik lielas, kas ar katru gadu specializācija kā starp atsevišķiem uzņēmumiem, tā arī starp atsevišķām personām (uzņēmējiem) pastāvīgi pieaug. Kādas tad priekšrocības dod darba dalīšana?

Darba dalīšanas priekšrocības novērotas jau sen. No tautsaimniekiem Adams Smits ir tas, kas darba dalīšanas priekšrocības tik pilnīgi formulējis, ka pie tā arī tagad maz ko var pievienot. Problēma par darba dalīšanu sastāda 1. nodaļu Adama Smita ievērojamajam darbam "An Inquiry into the Nature and Causes of the Wealth of Nations" (Pētījumi par tautu bagātības dabu un tās cēloņiem). Īsumā svarīgākās darba dalīšanas priekšrocības var formulēt tā:

1) Darba dalīšana pavairo darba darītāja izveicību un prasmi, jo darba dalīšanas gadījumā darba darītājam noskaitamas reizes nākas atkārtot vienas un tās pašas darbības, kustības, kuru rezultātā rodas minētā izveidība un prasme. Sakarā ar to nevienam darbs kļūst produktīvāks, bet arī produkts ir - ja tā varētu izteikties - labāk nostrādāts, iegūta produkta kvalitāte ir augstāka.

2) Darba dalīšana ietaupa laiku, kas vajadzīgs, lai pārietu no viena darba uz otru, ka tas ir nepieciešams tad, ja viena un tā pati persona veic dažādus darbus. Šis laika ietaupījums, kā praksē izrādās, ir daudz lielāks nekā sākumā var iedomāties. Tā kā sakarā ar darba dalīšanu katra strādnieka darbs ir vienkāršāks, tas sastāv no maza skaita un vienkāršām kustībām, tad šādu darbu iespējams iemācīties daudz ātrāk nekā senāk, kad amatniekam vajadzēja ielietot daudz laika, lai iemācītos savu arodu. Rodas arī šai ziņā zināms laika ietaupījums.

3) Sadalot darba procesu sīkās daļās, kā tas notiek pie darba dalīšanas vienā uzņēmumā, rodas lielāks pamudinājums meklēt iespēju viena cilvēka darbu atvīstot ar mašīnu darbu. Tā darba dalīšana veicina jaunu tehnisku izgudrojumu rašanos. Jauni tehniski izgudrojumi savukārt padara produktīvāku cilvēka darbu.

Interesanti, ka ļoti lielu mašīnu skaitu, droši vien, lielāku daļu no tām izgudrojuši cilvēki, kam pašiem nākas šo vienaļo darbu atkārtot. Literatūrā par izgudrojumiem ir daudz nostāstu. Viens no tiem ir nostāsts par zēnu, kas strādāja pie pirmās tvaika mašīnas. Tvaika mašīna toreiz bija iekārtota tā, kā vajadzēja pie tās sēdēt zēnam un grozīt divus krānus, lai ienāktu tvaiks un izdarītu spiedienu uz virzuli un pēc iedarbības izlaistu tvaiku laukā. Zēns sākumā krānus grozījis, bet kādreiz šos krānus pievienojis pie ritenā, lai griežotie ritenim grieztos kreizē arī krāns. Kad to ievēroja tvaika mašīnas īpašnieks, tad viņš savu mašīnu papildināja ar jaunu tehnisku ierīci, kas atvietoja zēna darbu.

Šās trīs darba dalīšanas priekšrocības, ko minējām, ir tās, uz kurām aizrādīja jau Adams Smits. Šie viņa aizrādījumi ir spēkā arī mūsdienās. Pie šīm trim Smita minētajām priekšrocībām maz ko var pievienot. Minēsim vēl dažas darba dalīšanas priekšrocības.

4) Sakarā ar darba dalīšanu rodas iespēja daudz pilnīgāk izmantot kā darbu, tā kapitalu. Pateicoties darba dalīšanai, liels un speciāls cilvēks var kļūt par kalēju, nespēcīgs - par pulsteņu taisītāju.

Pateicoties darba dalīšanai ir iespējams izmantot katru cilvēka īpatnējas spējas. Labs piemērs šai ziņā ir Henri Fords uzņēmumi. Izrādās, ka pēc pasaules kara Fords savos uzņēmumos ir ierādījis darbu daudziem invalīdiem, pie kam tie saņemusi vesela cilvēka algu un pilnībā arī vesela cilvēka funkcijas. Fords bija iekārtojis tā savas fabrikas, ka invalīdātei nav bijis nozīmes. Ar darba dalīšanas palīdzību Fords akliem cilvēkiem deva tādu darbu, ko var strādāt tik labi redzīgs kā neredzīgs u.t.t.

Līdzīgi ir iespējams ekonomiskāk izlietāt darba rīkus un mašīnas. Ja pie kāda darba strādā viens cilvēks, tad vienā un tai pašā laikā var strādāt tikai ar vienu darba rīku, bet citi darba rīki stāv brīvā un gaida savu rindu, kad tie būs vajadzīgi darbā. Turpretī pie darba dalīšanas iekārtots tā, ka vienā un tai pat laikā notiek dažādas operācijas un visi darba rīki un mašīnas nodarbināti visu laiku pilnos apmēros.

Darba dalīšana padara vienkāršu un vienkāršāku darba pārraud

kontroli. Sadalot darbu, vieglāk noskaidrot katra atsevišķa strādnieka ražīgumu.

S t a n d a r t i z ā c i j a .

Darba dalīšanas priekšrocībām ir visai svarīgas sekas. Vispirma jāatzīmē, ka darba dalīšanas vienā un tai pašā uzņēmumā jeb tehniskās darba dalīšanas rezultāti ir radusies gatava produkta standartizācija. Citiem vārdiem sakot,

tehniskā darba dalīšana izsaukusi gatava produkta standartizāciju. Standartizācijas pamata ir tipizācija un normālizācija.

Tipizācija nozīmē pilnīgi vienādu priekšmetu ražošanu lielos vairumos. Tipizācijas dēļ priekšmetu, ko ražo lielos vairumos, atsevišķus eksemplārus ir viegli atvietot vienu ar otru. Kad runā par tipiem un tipizāciju, tad daudzi tautsaimnieki savās grāmatās min šādu piemēru tipizācijas izskaidrošanai - ja pēstu 100 viena tipa auto vai 100 viena tipa pulkstenus un tos pilnīgi izjuku līdz sīkumam un sīkas daļas sajuku, tad pēc tam šos 100 auto vai pulksteņus var atkal sastellēt kopā, jo katrs viena eksemplāra detaļis var aizvietot otra eksemplāra tādu pašu detaļu.

Tipizācija sevišķi attīstīta ir A.S.Valstīs. Piem., Fords katru gadu izlaiž jaunu viegla auto tipu. Atsevišķi tipi ir arī lauksaimniecības u.c. mašīnām. Pateicoties izstrādātiem tipiem, ir viegli šo mašīnu remontēt, jo katrā mašīnā detaļi ir sanumurēti un sabojātas sīkdaļas vietā viegli var ievietot jaunu. Interesanti atzīmēt, ka A.S.Valstīs pazīstami gandrīz tikai šādi remontēti. Kad es studēju vienā no A.S.V. Universitātēm, sabojājās viens manas rakstāmmašīnas burts, jo kniedīte bija kļuvusi valīga. Es to aiznesu uz kādu labošanas firmu. Izrādījās, ka mana rakstāmmašīna ir vācu firmas ražojums un tāpēc labošanas firma atteicās labot, jo viņiem nav šai mašīnai vajadzīgo sīkdaļu. Citas firmas arī līdzīgi motīvējot - atteicās mašīnu labot. Beidzot atrodu kādu firmu, kas izlaboja, bet parņēma 7 dolāri.

Šādu tipizāciju, kas satopama pie rūpniecības produktiem, ir arī lauksaimniecībā, sevišķi A.S.Valstīs. Tur ir veseli apvidi, kas ražo vienu un to pašu labības vai augļu šķirni u.t.t.

Normālizācija savukārt katram tipam vienveido lielumus un formu. Piemēru normālizācijai ir daudz, kas apavu numuri u.t.t. arī gatavus apģērbus u.c. preces normālizē.

Standartizācija, t.i. tipizācija un normālizācija dod lielus ietaupījumus atsevišķiem uzņēmumiem. Minesim kādu piemēru. Viena Amerikas apavu fabrika ražoja ap 2500 dažādu apavu veidu, pie kam viens apavu pāris maksāja 10 dolārus. Kādreiz nāca uz domām tuvāk izpētīt apavu tirgu, izdarīt apavu tirgus analīzi. Starp citu firma centās izmērīt savu klientu kājas. Tā tika izdarīti ap 0,5 milj. mērījumu. Iegūtos skaitļus sagrupēja un apstrādāja. Konstatējums bija šāds: līdz šim ir ražoti apavu veidi tādām kājām, kas nav sastopamas. Tad firma apavu veidus pārnormālizēja un no 2500 apavu tipiem izveidoja 100 apavu veidu, ko sāka ražot. Izrādījās, ka šie 100 apavu veidi spēja apmierināt pilnīgi pieprasījumu un pātērētājus. Apavu veidu samazināšana deva iespēju fabrikai agrākas kvalitātes apavus pārdot par 6 dolāriem, pie kam arī pašai firmai palika laba peļņa.

2) No otras puses, darba dalīšana, kas pastāv starp atsevišķiem uzņēmumiem, ir novedusi pie pastāvošas maiņas saimniecības. Šas darba dalīšanas rezultāts ir radusies uzņēmumi, kas kalpo uzņēmumā nodarbinātām personām ienākuma sagādāšanai, par ko šās personas maiņas ceļā iegūst visu, kam nepieciešams viņu vajadzību apmierināšanai. Atsevišķas personas, atsevišķi uzņēmumi specializējas atsevišķās nozarēs tāpēc, ka pastāv zināma starpība starp upuriem, kas jānes par maiņu saražotām precēm un par tām precēm, ko iemaina sev. Piem., ja man vajadzīgi zābakki, tad es tos tirgū pieprasu un par priekšlikumiem lasot nopelnītiem līdzekļiem nopērku. Ja turpretī man pašam vajadzētu pagatavot zābakus, tad man ilgi vajadzētu strādāt un šaubos, vai kaut kas iznāktu. Šo starpību sauc par salīdzināmām izmaksām.

Tā redzam, ka profesionālā darba dalīšana, t.i., darba dalīšana, kas

notiek starp uzņēmumiem, ir novedusi pie tā sauktās indirektas jeb netiešas vajadzību apmierināšanas. Indirekta jeb netieša vajadzību apmierināšana nozīmē to, ka atsevišķi cilvēki un uzņēmumi ražo procesā tirgum un pret tam iemaina sev tos labumus, kas nepieciešami šām personām vai uzņēmumiem vajadzību apmierināšanā.

Indirektais jeb netiešais vajadzību apmierināšanai ir ļoti liela līdzība ar t.s. kapitālistisko jeb aplinkus ražošanu (par ko runājam tad, kad apskatām ražošanas faktoru darbu); šī līdzība izpaužas divējādi:

1) Kapitālistiskās ražošanas gadījumā darba rīki un mašīnas un ražošanas procesā sastopamie starpprodukti ir tie, kas dod iespēju iegūt lielāku gatavu produktu daudzumu. - indirektās vajadzību apmierināšanas gadījumā tie ir produkti, ka iegūst no speciālizētas ražošanas, kas dod iespēju iegūt lielāku patēriņam nepieciešamu produktu daudzumu.

2) Kapitālistiskā ražošana, kā redzējām, prasa laiku. Tāpat laiku prasa arī darba dalīšana jeb indirektā vajadzību apmierināšana, jo pret saražotiem produktiem jāiemaina citi: saražoti parodukti nav domāti ražotāja patēriņam vajadzībām.

Ievērojot to, var teikt, ka darba dalīšana kā starp uzņēmumiem, tā arī vienā un tai pašā uzņēmumā ir viena no kapitālistiskās ražošanas īpatnībām.

Darba dalīšanas trūkums.

Apstāsimies pie darba dalīšanas trūkumiem. Darba dalīšanas trūkumi, uz ko atsaucas daži tautsaimnieki, ir galvena kārta sociālas, bet ne saimnieciskas dabas. Tā aizrāda, ka, piem., pateicoties tehniskai darbības dalīšanai (kas norit viena uzņēmuma robežās) strādnieks neredz sava darba produktus. Strādnieks visu laiku dara vienu un to pašu sīku darbu, bet gatavu produktu neredz. Piem., fabrikā strādniekam garām slīd konveijers (slīdošā lenta), uz kura gul auto; strādnieks to nolako, vai piegriež kādu skrūvi vai izdara kādu citu kustību. Kad auto nāk gatavs, tad pie tā ir pielikuši darbu vairāki tūkstoši citlēku, bet katrs no viņiem savu individuālo darbu neredz. Šis apstāklis, ka daži sociologi aizrāda, nositot strādnieka darba interesi. Šis un arī citi darba dalīšanas trūkumi ir sociālas dabas. Tāpēc pie tiem tuvāk neuzkavēsimies. To dara citas zinātnes. Tikai piezīmēsim, ka darba dalīšanai ir arī neapšaubāmi trūkumi.

Tomēr - kaut arī šos darba dalīšanas trūkumus ievēro - nevar teikt, ka darba dalīšana ir trūkums, no kā būtu jāizvairās. Ekonomiskā politikā redzēsim, ka darba dalīšana dod tik daudz saimniecisku priekšrocību, ka mūsdienās no tās nedrīkst izvairīties. Praktiskie tautsaimnieki un sociologi doma tikai par to, ka ar saprātīgās ekonomiskās politikas un sociālās politikas līdzekļiem mīkstināt darba dalīšanas sociālos trūkumus un kā panākt iespējami mazāku šo trūkumu iedarbību uz saimniecisko un sabiedrisko dzīvi.

27. lekcija, nolasīta 1938.g. 21. janv.

Starptautiskā darba dalīšana.

Tāpat kā speciālizācija pastāv starp atsevišķiem darba darītājiem, pastāv speciālizācija arī starp atsevišķiem zemes gabaliem un atsevišķiem apvidiem. Šī speciālizācija starp dažādiem zemes apvidiem pamatojas uz dažādiem dabas apstākļiem dažādos apvidos. Piem., Latvija ražo lielu daudzumu maizes, Anglija - ogles, Zviedrija - dzelzi u.t.t. Šādus piemērus, kur būtu redzama speciālizācija starp atsevišķiem novadiem un atsevišķām zemēm, mēs lielā daudzumā atradīsim saimniecības ģeografijā,

Runājot par atsevišķu zemes gabalu speciālizāciju, mums īstenībā jāapskata viena daļa no starptautiskās preču apmaiņas jeb tirdzniecības problēmas. Ja runā par speciālizāciju starp atsevišķiem zemes gabaliem vai atsevišķiem novadiem, tad vispār svarīga ir atsevišķu zemju un valsts speciālizācija jeb starptautiskā darba dalīšana. Atsevišķu valsts jeb atsevišķu tautu speciālizācija svarīga tāpēc, ka starptautiskās tirdzniecības problēmas ir ļoti svarīgas ekonomiskajā politikā, piem.: vai un kādos gadījumos turēties pie brīvā tirdzniecības, kad ievest aizsargmuitas u.t.t. Piezīmēsim, ka mēs tautsaimniecības kursā varēsim apskatīt starptautiskās darba dalīšanas problēmu tikai ļoti vispārīgos un vienkār-

štos vilcienos, atstādami tās tuvāku apskatu ekonomiskajai politikai, kurā šī problēma, kā jau minējām, ir ļoti, ļoti svarīga.

Arī jautājumā par starptautisko darba dalīšanu svarīga ir salīdzināmo priekšrocību un salīdzināmo izmaksu likumība. Lai redzētu šas salīdzināmo priekšrocību un salīdzināmo izmaksu likumības nozīmi starptautiskās darba dalīšanas problēmā, apskatīsim īsumā dažus vienkāršotus gadījumus, kas rādīs kad starp atsevišķām zemēm var rasties speciālizācija.

Lai saprastu starptautisko darba dalīšanu jeb speciālizāciju starp atsevišķām zemēm, ņemsim kādu vienkāršu piemēru. Iziesim no Adama Smita piemēra, ko viņš minējis savā darbā. A.Smits saka, ja pirmatnējā sabiedrībā viena bebrņa nomedīšanai būtu vajadzīgs tik daudz darba, cik divu briežu nomedīšanai, tad normālas maiņas attiecības būtu tādas, ka pret 1 bebru maina 2 briežus. Mēs šo A.Smita piemēru dažādi varēsīms - tas vajadzīgs mūsu nolūkiem. Paturēsīms A.Smita pieņēmumu, ka mums ir darīšana ar sabiedrību, kas atrodas ļoti primitīvā stāvoklī, ar sabiedrību, kur mez attīstīta tehnika, kapitāls nav uzkrājies un zeme nav pārgājusi privātīpašumā. A.Smita piemēru mēs pārveidosīms tikai tai ziņā, ka pieņemsīms, ka mums ir darīšana navis ar vienu zemi pie minētiem apstākļiem, bet ar divām zemēm.

1. gadījums.

Saskaņā ar minēto A.Smita pieņēmumu pirmajā un otrajā zemē radīsies tāds stāvoklis, ka mednieki vienā un tai pašā laikā, piem.: 1 dienā, var cerēt nomedīt vienu bebru vai divus briežus. Katrā no šām divām zemēm ar laiku attīstīsies zināma darba dalīšana: daži mednieki medīs vairāk bebrus, citi - vairāk briežus: tā ir jau zināma speciālizācija. Maiņas attiecības abās zemēs ir arī vienādas: pret vienu bebru mainīs divus briežus.

Rodas jautājums: 1) vai ir iespējams gadīties, ka viena no zemēm speciālizēsies kāda viena dzīvnieka piem.: bebrņa, medīšanā, bet otra zeme kāda cita dzīvnieka, piem.: brieža, medīšanā un 2) vai sakarā ar speciālizāciju var rasties maiņa starp abām zemēm. Atbilde uz abiem jautājumiem var būt tikai negatīva, jo - ja 1. zemes bebru mednieks pret 1 bebru savā zemē variemānīt 2 briežus, tad viņam nav vajadzības mainīt savu bebru pret 2 ārzemju briežiem. Tāpēc speciālizācija un maiņa starp šām zemēm nevar rasties, jo maiņas attiecības uz šiem priekšmetiem abas zemes ir vienādas. Īsumā tas būtu tā:

I zeme: pret 1 bebru maina 2 briežus	} Maiņas nav.
II zeme: pret 1 bebru maina 2 briežus	

2. gadījums.

Tagad pieņemsīms, ka pirmā zeme ir parāka par otru, bet vienādā mērā uz abām precēm: kā bebrēm, tā briežiem. Tā pirmajā zemē, piem., mednieks vienā dienā var nomedīt vai nu 2 bebrus vai 4 briežus, bet otrā zemē - tikai 1 bebru vai 2 briežus. Rodas jautājums, vai starp šām zemēm radīsies maiņa? Viegli redzēt, ka arī šai gadījumā starp šām zemēm maiņa neattīstīsies, neattīstīsies tāpēc, ka maiņas attiecības sbās zemēs palikušas tās pašas: pret vienu bebru maina 2 briežus. Maiņas vietā šai gadījumā var attīstīties iedzīvotāju izceļošana jeb emigrācija no nabadzīgākas, t.i., otras zemes uz bagātāko, t.i., pirmo zemi. Ja bagātākas zemes iedzīvotāji pretosies nabadzīgākas zemes iedzīvotāju ieceļošanai, tad var rasties konflikti un karš: nabadzīgākas zemes iedzīvotāji mēģinās ar varu iespiesties bagātākas zemes teritorijā. Īsumā:

I - 2 bebrus pret 4 briežiem	} Maiņas nav. Var attīstīties izceļošana no II zemes uz I.
II - 1 bebru pret 2 briežiem	

3. gadījums.

Pieņemsīms, ka pirmā zeme ir parāka par otru, bet tikai uz kādu vienu preci, piem., briežiem. Pieņemsīms, ka pirmajā zemē 1 dienā var nomedīt vai vienu bebru vai trīs briežus, bet otrā zemē - 1 bebru vai divus briežus. Tā tad pirmā zeme ir bagātāka par otru zemi briežu ziņā. Šai gadījumā ir zināms pamats maiņai. Ja otras zemes mednieks ir nomedījis vienu bebru, tad - ja viņš grib iegūt brieža gaļu - savā zemē viņš varēs dabūt par to 2 briežus, bet kaimiņzemē viņš par savu bebru va-

~~pēs dabūt par to 2 briežus, bet kaimiņzemē viņš par savu bebru varēs ie-~~
mainīt 3 briežus. Tā tad otras zemes bebru medniekiem ir izdevīgi mai-
nīt pirmajā zemē savus bebrus pret briežiem. No otras puses, pirmās ze-
mes briežu medniekiem - ja tie savus briežus grib iemainīt pret bebriem
- ir izdevīgi savus briežus mainīt otrā zemē, jo savā zemē par 1 bebru
viņam jāatdod 3 brieži, bet kaimiņzemē - par 1 bebru tikai 2 briežus.
Tā tad kā pirmās zemes bebru mednieki, tā otras zemes briežu mednieki
ir ieinteresēti savu ražojumu apmaiņā. No teiktā izriet slēdziens, ka
starp šām divām zemēm radīsies maiņa. Tā tad:

I - pret 1 bebru maina 3 briežus	} Attīstās maiņa.
II - pret 1 bebru maina 2 briežus	

Apskatot tuvāk trošo gadījumu, redzam tos priekšnosacījumus, kas
nepieciešami, lai starp divām zemēm varētu rasties speciālizēšanās,
darba dalīšana un maiņa. Šis priekšnosacījums starptautiskajai darba
dalīšanai ir savādākas abu zemju komparatīvās jeb salīdzināmas priekš-
rocības. Ja runājam par komparatīvu jeb salīdzināmu priekšrocību,
kas katrai zemei ir dažādas, tad, acīmredzot, dažādu zemju priekšrocības
mēs salīdzinām. Kā šī salīdzināšana notiek? Dažādu zemju priekšrocību
salīdzināšana notiek tā:

- 1) vispirms kātrā no šām zemēm atsevišķi salīdzinām abu produktu
(bebru un briežu) relatīvas ražošanas izmaksas un
- 2) salīdzinām pēc tam abu zemju ražošanas izmaksas savā starpā.

4. gadījums.

Pieņemsim, ka pirmā zeme ir pārēka par otro zemi uz visām precēm,
bet pārākuma pakāpe uz atsevišķām precēm ir dažāda: 1.zemes mednieks
var cerēt nomedīt vienā dienā 10 bebrus vai 10 briežus, bet 2.zemes med-
nieks - 1 bebru vai 2 briežus. Tā tad 1. zeme ir bagātāka par 2. ze-
mi attiecībā uz bebrim 10 reizes, bet attiecībā uz briežiem 5 reizes.
Arī šai gadījumā starp abām zemēm radīsies maiņas attiecības. Maiņas
attiecības starp šām zemēm attīstīsies tāpēc, ka katrā zemē maiņas attie-
cības starp bebrim un briežiem ir dažādas, resp., šām zemēm salīdzinā-
mas izmaksas ir dažādas. Ja pirmās zemes mednieks būs samedījis vienu
bebru un to gribēs apmainīt pret briežiem, tad savā zemē viņš dabūs vie-
nu briedi, turpretī otrā zemē - 2 briežus. Ja turpretī otras zemes med-
nieks būtu nomedījis, piem., divus briežus, tad savā zemē viņš pret tiem
varētu iemainīt tikai vienu bebru, bet pirmajā zemē - 2 bebrus. Tā tad
arī šai gadījumā notiks starptautiska darba dalīšana un starp abām ze-
mēm radīsies maiņa. Īsi attēlojot:

I - 10 bebrus maina pret 10 briežiem	} Attīstās maiņa un izceļoša-
ne no 2.zemes uz 1.zemi.
II - 1 bebru maina pret 2 briežiem	

Šī maiņa starp abām zemēm notiks neskatoties uz to, ka pirmā zeme
zvēru ziņā ir bagātāka par otro zemi un tāpēc zvēru medīšana pirmajā
zemē prasa mazāk laika. Tomēr šeit nav svarīgas ražošanas izmaksas, bet
gan salīdzināmās jeb komparatīvās izmaksas. Kaut gan 2.zeme ir samērā
sliktākos apstākļos, tā ir nabadzīgāka, tomēr attiecībā uz briežu medī-
šanu - salīdzinot ar 1. zemi - tā nav tik nabadzīga kā attiecībā uz be-
bru medīšanu. Tāpēc radīsies maiņa. Bez tam otras zemes iedzīvotā-
jiem var rasties tendence izceļot uz bagātāko pirmo zemi.

Šis piemērs rāda arī to, ka kaut gan 2.zeme ir nabadzīgāka par 1.
zemi, tomēr to neizkonkurēs 1. zeme. Taču 1.zeme būs tā, kas speciāli-
zēsies bebru medīšanā, bet otrā zeme speciālizēsies briežu medīšanā.

Ja paraugāties plašā faktu materiālā, ko sniedz saimniecības geo-
grafija, tad atradīsim daudz piemēru, kas ilustrēs salīdzināmo izmaksu
un salīdzināmo priekšrocību likumību. Studējot saimniecības geografi-
ju, ieteicams šai likumībai veltīt uzmanību. Mēs minēsim tikai vienu
piemēru. Kubas salē ir izdevīgāk nekā A.S.V. ražot cukuru un tabaku.
Kubā ir izdevīgi arī labību ražot. Tomēr patiesībā redzam, ka Kuba ra-
žo cukuru un tabaku, bet labību pērk. Tas nozīmē, ka cukurniedru un ta-
bakas audzēšanā Kubas salai ir vēl lielākas priekšrocības nekā labības
audzēšanā.

Šo salīdzināmo priekšrocību un salīdzināmo izmaksu likumību var no-
vērot lauksaimniecībā. Bieži redzam, ka vienu vai otru lauksaimniecības
produktu neražo tur, kur ražošana sola visaugstāko ražu, bet gan ražo

tur, kur tas ir izdevīgāk.

Dažas piezīmes pie starptautiskās darba dalīšanas.

Mums šai šaurajā tautsaimniecības teorijas kursā, diemžēl, nav iespējams kaut cik laika veltīt starptautiskās darba dalīšanas problēmai, lai to apskatītu kaut cik tuvāk un dziļāk. Vēl mums jāaizrāda un jāpārsvītina, ka starptautiskās darba dalīšanas problēmu mēs apskatījām vispārīgā un vienkāršotā veidā. Tāpēc paliek vēl svarīgas problēmas, kas jāstudē katram, kurš grib izprast saimnieciskās dzīves daudzveidību:

1) Apskatot jautājumu, pie kādiem apstākļiem var rasties darba dalīšana un maiņa starp divām zemēm, palicis neapskatīts jautājums, par kādu cenu šī maiņa var notikt. Piezīmēsim tikai, ka cenu jautājuma ievērojama nozīme ir abu zemju pieprasījumam. Katrā ziņā skaidrs, ka cena nepaliks tāda, kādā tā ir vienā vai otrā zemē, kamēr maiņa nenotiek. Ja līdz tam, piem., 1. zemē mainīja 1 bebru pret 2 briežiem, bet 2. zemē - 1 bebru pret 1 briedi, tad maiņa starp abām valstīm maiņas attiecības grozīsies un arī cena grozīsies.

2) Mūsu vienkāršotā piemērā mēs pieņēmām, ka ražošana notiek ar konstantām izmaksām: mēs pieņēmām, ka zemes var speciālizēties briežu vai bebru medīšanā, nebaidoties, ka medījums var palikt mazāks, ka ar laiku ražošanas izmaksas var kāpt. Jāievēro, ka dažos gadījumos, kad runā par starptautisku darba dalīšanu un speciālizāciju, ir darīšana ar kāpjošām izmaksām, kas situāciju ievērojami pārgroza.

Var teikt, ka starptautiskā darba dalīšana noved dažos gadījumos arī pie krītošām izmaksām. Krītošām izmaksām var būt dažādi iemesli. Par krītošo izmaksu iemeslu var būt tas, ka ražojot savai un citai zemei - ražošana pieņem lielus apmērus un radīsies priekšrocības, ko lielāks apgrozījums. Var būt arī citi apstākļi, pie kuriem esam kavējušies un runāsim vēl.

3) Mūsu vienkāršotajos piemēros mēs neievērojām transporta izmaksas. Transporta izmaksām ir ļoti liela nozīme tai ziņā, ka tās mazina starptautiskās darba dalīšanas priekšrocības un savā ziņā velk robežas starptautiskai darba dalīšanai. Tāpēc nekas nav tā veicinājis starptautisko darba dalīšanu un starptautisko speciālizāciju, kā transporta tehnikas attīstība. No saimniecības vēstures zinām, ka tvaikmašīnas, dzelzceļu, tvaikoku u.c. izgudrojumi palētinājuši transporta izmaksas un palielinājuši tās priekšrocības, ko dod starptautiskā darba dalīšana. Nākotnē starptautiskās darba dalīšanas progress lielā mērā būs atkarīgs no transporta tehnikas progressa.

4) Lai šī teorija, ko mēs uzstādījām, būtu pilnīga un slēdzieni būtu droši, tad nedrīkst apmierināties tikai ar divu dažādu zemju savstarpējo attiecību apskatu. Jāievēro, ka īstenībā ir daudzas zemes. Nevar arī apskatīt tikai divas dažādas preces: mēs to darījam vienkāršošanas nolūkā. Maiņa ir daudz preču, maiņa piedalās daudz zemju. Saprota, tas mūsu problēmu sarežģī.

5) Redzējām, ka dažos gadījumos var rasties izceļošanas kustība: iedzīvotāji pāriet no nabadzīgākas zemes uz bagātāku zemi. Saprota, ka bagātāka zeme nav priecīga par šo izceļošanas tendenci. Piedzīvojumi rāda, ka bagātāka zeme cenšas ierobežot ierobežot. Pat A.S.V. pēdējā laikā ārkārtīgi ierobežo izceļošanu.

Jautājumā par starptautisko darba dalīšanu jāiziet no nosacījuma: darbs kā ražošanas faktors lielā mērā ir saistīts pie savas zemes. Tas ir arī tad, kad nepastāv nekādi ierobežojumi attiecībā uz izceļošanu un izceļošanu. Emigrācijā jāņem vērā ar daudziem apstākļiem: klimātu, valodu u.t.t., kas kavē to. Īstenībā emigrācija notiek niecīgos apmēros. Arī zemi kā ražošanas faktoru nav iespējams pārvest no vienas zemes uz otru, jo zeme ir absolūti saistīta ar zināmu vietu. Pie savas zemes lielā mērā ir saistīts arī kapitāls un uzpēšana. Tāpēc šās problēmas apskatot, parasti pieņem, ka ražošanas faktori ir saistīti savā zemē.

6) Mēs pieņēmām, ka starp pirmās un otrās zemes medniekiem notiek tieša maiņa: viena prece tieši tiek mainīta pret kādu citu preci, piem.: bebru pret briedi. Taču mīdionās šī problēma nav tik vienkārša. Mīdionās maiņa piedalās starpprodukts - nauda. Arī naudai liela nozīme

problēmā par starptautisko darba dalīšanu. Par to runāsim vēlāk.

7) Tikko runājām, ka jārēķinās ar faktu, ka ražošanas faktoru pārvietošana no vienas zemes uz otru ir ļoti apgrūtināta un dažos gadījumos pat pilnīgi neiespējama. Turpretī vienas un tās pašas zemes robežās ražošanas faktori, kā mēs pieņemam, var samērā brīvi pāriet no vienas ražošanas nozares uz otru, piem.: bebru mednieks var samērā brīvi pārvēsties par briežu mednieku un arī otrādi. Īstenībā jārēķinās, ka arī šis pieņēmums piepildās visai reti. Arī ražošanas faktoru pārcelšana vienas un tās pašas zemes robežās no vienas ražošanas nozares uz otru nevar notikt pletiekoši ātri: vienmer vajadzīgs laiks, lai šī pāreja notiktu.

Šis faktors, ka grūti ražošanas faktorus pārcelt, ir radījis svarīgu pamatu protekcionismam. Par protekcionisma centieniem sauc centienus aizsargāt savas zemes rūpniecību ar muitām. Ja Ad.Smita laika ražošanas uzņēmumu apmēri un ieguldījumi (kapitāla ziņā) bija nelieli, tad mūsdienā ražošanā ir radīti veseli milzeņi; milzu ēkas, pat veselas pilsētas, sarežģītas mašīnas un sarežģīta iekārta. Šādos apstākļos ražošanas iekārtu ļoti grūti, pat neiespējami piemērot citai ražošanas nozarei. Mūsdienās šī problēma daudz biežāk noved pie protekcionisma centieniem nekā agrāk.

Raksturīgs piemērs tam ir mūsu minētajos apstākļos 1.zeme speciālizēsies bebru medīšanā, bet 2.zeme - briežu medīšanā. Pieņemsim, ka šī speciālizēšanās, šī pāreja no vienas ražošanas nozares uz otru būtu grūta. Tad skaidrs, ka 1.zemes briežu mednieku apgalvos, ka 2.zemes briežu mednieki tiem nodarā milzīgus zaudējumus. Turpretī 2.zemes briežu mednieki būs ieinteresēti savu briežu novietošanā pirmajā zemē. Kas attiecas uz īsāku laika periodu, uz pārejas periodu, tad 1.zemes briežu medniekiem ir taisnība. Bet - cilvēki ar ilgalaika rezultātiem parasti nerēķinās. Ir iespējams, ka pirmās zemes briežu mednieki apvienojas vienā biedrībā, lai aizstāvētu savas intereses: šī biedrība no valdības var prasīt aizsargmuitas ieviešanu. Savas prasības šī biedrība motivēs ar dažādiem argumentiem, piem.: valūtas aizplūdināšana uz ārzemēm, vietējas rūpniecības panīkšana u.t.t. Tā mēs varētu atrast veselu rindu problēmu, jautājumu un argumentu, kas rodas, kad vienas vai otras zemes kāda ražošanas nozare - sakarā ar starptautisko darba dalīšanu - ir nonākusi strupceļā. Vai šī argumentācija ir pareiza vai nepareiza - tā ir muitas politikas problēma, ar ko iepazīsimies tuvāk ekonomiskās politikas apskatā. Tautsaimniecības teorijas kursā mēs nevarām kavēties pie praktiskās tautsaimniecības problēmām. Starptautiskās darba dalīšanas jautājumu mēs pārrunājam tāpēc, lai noskaidrotu dažas likumības, dažus pamatprincipus, kas - teoretiski pamot - ir šo praktisko problēmu pamatos. Uz ekonomiskās politikas problēmām, kas balstās uz šām tautsaimniecības teorijas likumībām, aizrādījām tikai tāpēc, lai lieku reizi parādīt, ka tautsaimniecības teorijas atziņas nepieciešamas praktisko problēmu atrisināšanai, ka tās nav izgudrotas studiju apgrūtināšanai.

L o k ā l i z ā c i j a.

Nodalā par lokālizāciju mums jāpārrunā tie principi, saskaņā ar kuriem notiek atsevišķu uzņēmumu novietošanas dažādas vietas, gan viena zeme, gan starptautiski. Vāciešu autori šo lokālizāciju sauc par Standort oder Industrie.

Mēs šeit neuzstādīsim nekādas teorijas, bet apskatīsim tikai tos dažādus iemeslus, no kā atkarīga atsevišķu uzņēmumu novietošanās jeb lokālizācija. Šie apstākļi būtu:

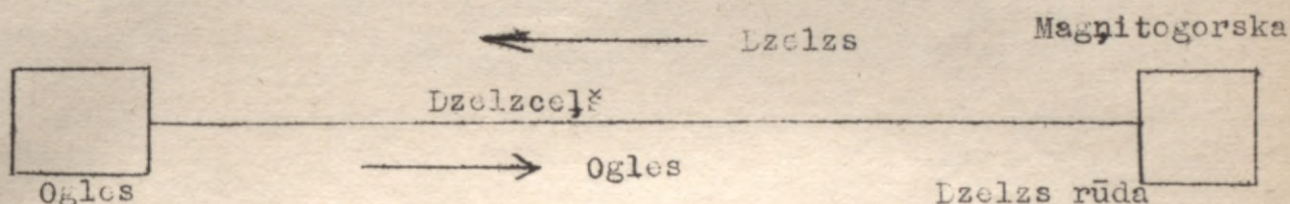
1) Atsevišķu uzņēmumu novietošanās jeb lokālizāciju var izskaidrot ar vēsturiskiem apstākļiem. Šiem vēsturiskajiem uzņēmuma lokālizācijas iemesliem bieži var būt arī gadījuma raksturs. Piem., pilsētās viduslaikos atsevišķas profesijas dzīvoja atsevišķās ielās, kā audēji - audēju ielā u.t.t.

Šādai lokālizācijai lielā mērā ir gadījuma raksturs. -Zviedrija ir kļuvusi par vienu no svarīgākajām sērkciju ražošanas zemēm. Kāpēc? Tāpēc, ka sērkcijai šai zemē izgudroti. Turpretī sērkciju izejmateriālus Zviedrija pati spiesta lielos apmēros importēt. Ja kādai zemei ir kāda priekšrocība, kas izsauc kādu jaunu ražošanas nozari, tad šai zemei ir tendence jaunu ražošanas nozari tālāk veidot un paturēt savās rokās. Ja šī zeme to centīgi dara, tad citām zemēm ir grūti tikt līdz.

2) Uzpēsumu lokālizāciju ietekmē izejvielas un citi dabas apstākļi. Izejvielu piegāde ļoti svarīga daudzām ražošanas nozarēm. Pienotavas, kas ražo sviestu, ir uz laukiem to saimniecību tuvumā, kas ražo izejmateriālu - pienu.

Liela nozīme arī dažādiem dabas spēkiem. Holivūda ir kļuvusi par filmu rūpniecības centru tāpēc, ka tur filmešana ļoti iedevīga - gandrīz vienmēr spīd saule, mākslīgs apgaismojums reti vajadzīgs.

3) Uzpēsumu lokālizācijā liela nozīme ir arī kurināmajam materiālam. Tāpēc dzelzs rūdu ved pārstrādāt uz turieni, kur ir akmeņogles un ne otrādi. Tā Rūras apgabals ir visai liels rūpniecības rajons. Uz turieni no Zviedrijas u.c. vietām ved dzelzs rūdu, jo Rūras apgabalā ir daudz ogļu. To dara tāpēc, ka 1 t. dzelzs rūdas apstrādāšanai vajadzīgas 4 t. ogļu: 1 t. dzelzs rūdas pārvešana maksā mazāk nekā 4 t. ogļu pārvešana. Izpēsums ir Magnitogorska Pedomju Krievijā. Magnitogorskā iegūst dzelzs rūdu, bet ogles, kas vajadzīgas dzelzs rūpniecībai, atved no citiem apgabaliem. Šis izpēsums jāizskaidro ar īpatnējiem apstākļiem:

Ogļu rajonu un Magnitogorsku savieno dzelzceļš. Ja no Magnitogorskas dzelzs rūdu vestu uz ogļu rajonu, tad atpakaļ ceļā uz Magnitogorsku vilcienam būtu jāiet tukšā. Turpretī šai situācijā, kad ogles ved uz Magnitogorsku, tad vilciens atpakaļ ejot var vest dzelzi. Tāpēc šī situācija izdevīgāka.

5) Uzpēsumu lokālizācijā jāievēro arī ūdens spēks. Ūdens spēka enerģija ir ļoti ērti transportējama, bet transportēšanas attālums ir ierobežots. Tāpēc pie lielām spēkstacijām neattīstās lieli rūpniecības uzpēsumi, bet gan to tuvumā. Piem., alumīnija rūpniecība attīstās Norveģijā, kaut arī alumīnija rūpniecībai nepieciešamos izejmateriālus iaved no Francijas. Par iemeslu ir tas, kas alumīnija rūpniecībai ir vajadzīga spēcīga elektriskā strāva, lai saskaldītu alumīnija savienojumu (oksīdu). Tāpēc ir izdevīgāk vest izejvielu no Francijas uz Norveģiju nekā transportēt enerģiju no Norveģijas uz Franciju.

Arī transportam liela nozīme lokālizācijas problēmā.

6) Liela nozīme uzpēsumu lokālizācijā ir arī tirgum. Ir vesela rinda ražošanas nozaru, kas lokalizējas tirgus tuvumā. Piem., alus brūži novietojas tuvāk patērētājiem un nevis izejvielu - miežu un apiņu - ražotājiem. Līdzīgi arī pienotavas, kas pārdo pienu svaigā veidā, novietojas nevis uz laukiem, bet gan pilsētās un vispār tirgus tuvumā. Arī vesela rinda fabriku, kā manufaktūras, novietojas pilsētās, kur dzīvāka kustība.

7) Liela nozīme uzpēsumu lokālizācijā arī darba spēkam, uzpēmībai un tehniskai prasmei. Piem., norveģi ir kļuvuši par galvenajiem valzivju medniekiem, kaut arī valzivju medīšana notiek apgabalos, kas citām tautām ērtāk sasniedzami. Valzivju medīšana prasa zināmu veiklību, īpašības, kas ir norveģiem. Jāpiezīmē, ka harpuna - valzivju medīšanas rīks - ir norveģu izgudrojums. Norveģi bijuši arī pirācie, kas ar šo nozari sākuši nodarboties. Tāpēc šeit svarīgi arī vēsturiski iemesli. Dāņi ir speciālizējušies kuģu būvēšanā, kaut arī tiem trūkst izejmateriālu un tie ir mazāki kuģinīki kā norveģi. Tā tad lokālizācijā liela nozīme ir tehniskai prasmei, kas iegūta ilgā darbā.

28. loksija, nolasīta 1936.g. 28.janv.

R A Ž O Š A N A S T E Ō R I J A .

Vienā un tai pašā uzpēsumā ir iespējams izlietot gan vairāk, gan mazāk no katra atsevišķa ražošanas faktora. Piem., uzpēsumā var ielietot gan vairāk, gan mazāk darba spēka vai kapitāla, vai uzpēmības, vai zemes. Šis moments neapšaubāmi ietekmē ražošanas institūtu. Piem., ja samazina strādnieku skaitu uzpēsumā, tad tas ietekmēs ražošanas rezultātu.

Ražošanas rezultāta atkarība no daudziem tautsaimniecības ražošanas faktoru daudzumiem ir pēdota zināmām likumībām, ko tautsaimniecības teorijā parasti sauc par ražošanas likumībām. Šās ražošanas likumības apskata ražošanas teorijā.

Ražošanas likumības ir viena no jaunāko laiku problēmām tautsaimniecības teorijā, jo tās tuvāki pētītas tikai pēdējā laikā. Kā tas būtu ar vairākām citām problēmām, arī šo problēmu par ražošanas likumībām spiesti apskatīt tikai īsumā un vienkāršoti. Tam ir divi iemesli:

- 1) paredzētais tautsaimniecības teorijas kurss to neļauj darīt un
- 2) lai pamatotu tuvāk ražošanas teoriju, tad mums būtu jāņem palīgā augstākā matēmatika, kas var sagādāt vienam otram grūtības.

AUGOŠAIS UN KRĪTOŠAIS JEB DILSTOŠAIS IEGUVUMS.

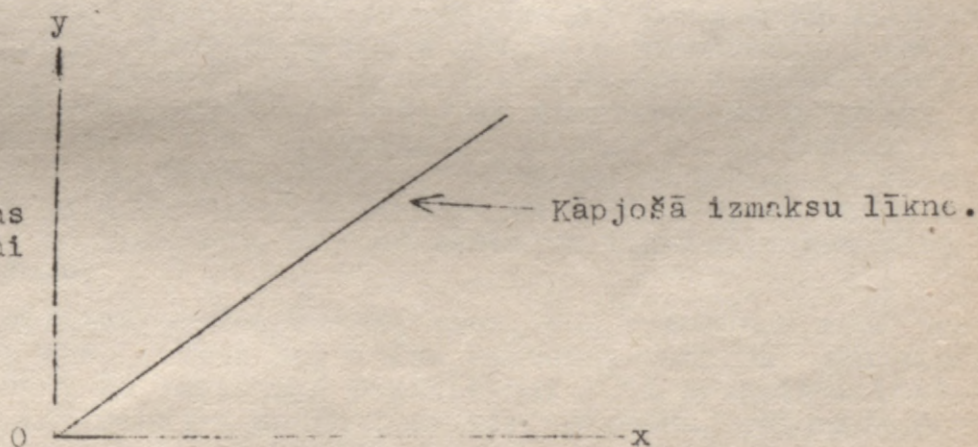
Tā ražošanas teoriju vienkāršojot, mums jānonāk pie citas problēmas problēmas par augošo un krītošo jeb dilstošo ieguvumu ko pa daļai tautsaimniecības teorijā jau agrāk apskatījām.

Likumībām par augošo un krītošo ieguvumu ir liela nozīme tautsaimniecības teorijā un vispārī saimnieciskajā dzīvē. Kad mēs runājam par ražošanas izmaksām, tad mūsu priekšā bija problēma: kā mainās ražošanas izmaksas pie tāda vai citāda ražošanas apjoma jeb apmēra? Tagad mēs nodarbosimies ar pretēju problēmu:

kā mainās ražošanas apmēri pie zināmā ražošanas izmaksām, t.i., pie tāda vai citāda produktīvo ieguldījumu daudzuma?

Lai jautājumu labāk izprastu, tad ņemsim kādu piemēru no tādas ražošanas nozares, kas prasa augošas ražošanas izmaksas. Pieņemsim, ka ir noteikts zemes gabals, uz kura ražo labību. Ja uz šā zemes gabala mēģinās ražot arvien vairāk un vairāk labības, arvien lielāku un lielāku labības tonnu skaitu, tad uz šā zemes gabala būs arvien vairāk un vairāk jāiegulda darba spēka. Attēlojot šo stāvokli diagrammā, dabūsim kāpjošu izmaksu līkni:

Darba dienu skaits,
kas vajadzīgs vienas
t. labības ražošanai

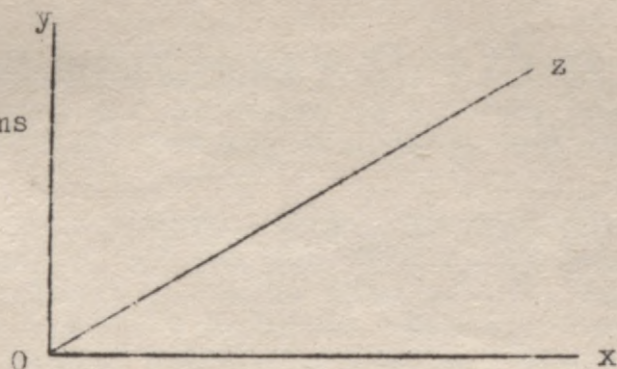
Ražotas labības daudzums tonnās (uz viena un tā paša zemes gabala).

Šī diagramma rāda mūsu līdzšinējo skatījumu uz šo problēmu: mainot saražojamas labības daudzumu no zemes vienības, mainās arī patērētā darba daudzums uz katru nākošo tonnu.

Ja turpretī mēs gribēsim attēlot pretējo viedokli, no kura mēs šeit mēģināsim šo problēmu skatīt, tad dabūsim jautājumu:

kā mainās ražošanas apmēri (mūsu piemērā - saražojamas labības daudzums tonnās uz vienas zemes vienības) mainoties darba daudzumam (mūsu piemērā - darba dienu skaitam, kas vajadzīgs 1 tonnu labības ražošanai)? Attēlojot dabūsim jaunu diagrammu:

Labības tonnu daudzums

Darba dienu skaits (uz viena un tā paša zemes gabala).

Šai diagrammā ir attēlots tas pats jautājums, tikai citā skatījumā.

Šis viedoklis, kas attēlots otrā diagrammā, ir tas, pie kura mēs kavēsimies, lai noskaidrotu svarīgākās ražošanas likumības. Jāpiezīmē, ka ražošanas likumības ir ļoti svarīgas; sevišķi svarīgas tās būs mums tad, kad runāsim par sadalīšanu. Tad pie ražošanas likumībām vēl atgriezīsimies.

Uzpēsumu praktiskā darbā cilvēki maz vai nemaz nenodarbojas ar abstraktu ražošanas likumību uzstādīšanu. Tas tomēr nenozīmē, ka ražošanas likumībām nebūtu praktiskas nozīmes. Pie ražošanas likumībām atgriežas tad, kad nepieciešams izdarīt kādus konkrētus pārrēķinus par vienas vai otras ražošanas nozares, vai par vienu vai otra uzpēsuma ienosu sakarā ar jautājumu: kāda ienosa gaidāma, darbojoties pie dažādiem nosacījumiem?

Izrādīsīm, ka saimnieciskā dzīvē jau sen garām tas laiks, kad uzpēsumus varēja vadīt no nojautas un personīgiem piedzīvojumiem. Mūsdienās uzpēsumu ierīkošana saistīta ar nopietniem pētījumiem. Arī šai laukā mūsdienās nākas vadīties saskaņā ar zināmu plānu un zināmām metodēm. Piem., dzelzceļu darbā tagad nopietni zināt, cik ogļu patērē vilciens uz 1 klm, bet svarīgi zināt (tas sevišķi attiecas uz ātrā vilcieniem) kādu vagonu skaitu likt lokomotīvei vilkt, lai ogļu patēriņš uz vienu vagonu būtu vismazākais: tā tad ir svarīgi zināt, vai izdevīgāks ir viens garš vilciens vai vairāki īsi vilcieni. Tomēr tā arī nav vēl visa problēma. Cenšoties pēc mazāka ogļu patēriņa, jādoma arī par nodarbinātā darba spēka samazināšanu, lokomotīvēs un vagonos ieguldītā kapitāla samazināšanu un pilnīgu izmantošanu, jo kapitāla rente un amortizācija gulstās uz šo nozari kā ražošanas izmaksas. Kā no šā piemēra redzam, ražošanas problēma ir visai sarežģīta, jo ražošanā piedalās daudzi faktori un attiecībā uz katru ražošanas faktoru jājauc: kā iekārtot, lai ar zināmiem ieguldījumiem būtu iespējami vairāk panākumu?

Lai ražošanas problēmās varētu orientēties, tad ražošanas teorijas uzdevums ir noskaidrot tās, vismaz dot dažus pieturas punktus, zināmas likumības kā pamatu tālākai šo jautājumu risināšanai. Kā praktiski iekārtot ražošanu - par to interesējas mācība par tirdzniecību, saimniekošanas mācība lauksaimniecība u.c. praktiskas zinātnes.

Apskatīsim jautājumu: kā mainās ieguvums jeb produktu daudzums vienam ražošanas faktoram jeb līdzeklim pieaugot, bet pārējiem paliekot konstantiem.

Vispirms pārrunāsim šo problēmu attiecībā uz lauksaimniecību. To darām ne tikai tāpēc, ka lauksaimniecība ir visai svarīga saimnieciskās dzīves nozare, bet arī tāpēc, ka ražošanas likumības vispirms formulēja uz lauksaimniecību. Tas attiecas it sevišķi uz krītošā ražīguma likumību. Pat pieņēma, ka krītošā ražīguma likumība ir spēka vienīgi lauksaimniecībā. Pie lauksaimniecības izdevīgi vēl tāpēc apstāties, ka lauksaimniecībā šī problēma nav tik sarežģīta, lauksaimniecībā nav tik sarežģītas tehniskās iekārtas, kas ir rūpniecībā. Lauksaimniecībā ražošanas likumības ir vieglāk konstatējamas un vieglāk pārskatāmas. Skaidrības labā piezīmēsim, ka šais pārrunās izsekosim tikai tīri tehniskām sakarībām.

Izpētīsim attiecību uz lauksaimniecību: kā pieaug raža, ja izlieto arvienu lielāku un lielāku daudzumu zināmo ražošanas faktoru (darba vai kapitāla)? Pagaidām operēsim ar ražas daudzumiem, darbu un kapitālu, mērijot tos tehniski, nevērtējot, neoperējot ar cenu un izmaksām naudā.

1. Ražošanas apmēri un darbs kā ražošanas faktors.

Apskatīsim gadījumu, kad uz viena un tā paša zemes gabala pakāpeniski pieaug darba kā ražošanas faktora daudzums, īsi sakot, pieaug strādnieku skaits.

Lai šo jautājumu noskaidrotu, pieņ., ka mūsu priekšā ir konkrēta lauku saimniecība. Pieņemsim, ka šās konkrētās lauku saimniecības rīcībā ir zināms daudzums sēklas labības, darba rīku u.t.t., kas paliek visu laiku konstanti, bet mainās vienīgi strādnieku skaits: sākot ar vienu strādnieku un beidzot ar ļoti lielu strādnieku skaitu. Jautājums ir tāds: kā šādos apstākļos mainīsies ražas daudzums (tonnās), palielinot pakāpeniski strādnieku skaitu: sākumā strādā 1 strādnieks, tad 2 u.t.t. Pieņemsim vēl, ka klimatiskie un vispārējie apstākļi paliek tie paši.

Ņemsim izejpunktu - minētajā saimniecībā strādā viens strādnieks un pieņ., ka saimniecība nav pavisam maza. Viegli saprast, ka tādā gadījumā ja šis strādnieks apstrādātu visu zemes gabalu, visu platību, ieguvums būtu samērā mazs. Tas tāpēc, ka vienam pašam ir ļoti grūti laikā apart, jo lauki var izzūt, var saaukt nozāles u.t.t.: grūti laikā arī ražu novākt. Saprotams, zināmu ražu iegūs, bet tā būs samērā neliela. Pieņemsim, ka tā būtu 5 t. labības

Nākošajā gadā šai saimniecībā pie tiem pašiem apstākļiem strādnieku skaits palielinās par 1. Tagad saimniecību apstrādā viena strādnieka vietā divi strādnieki. Saprotams, rezultāts būs stipri labāks, jo darbi tā neaizkavēsies un kopraža būs daudz lielāka. Pieņemsim, ka ražas pieaugums - sakarā ar 2. strādnieka pieaicināšanu - ir 10 t., tad kopraža ir 15 t.

Trešajā gadā šai saimniecībā strādā 3 strādnieki. Ražas pieaugums - sakarā ar 3. strādnieka pieaicināšanu darbā pieņ., ir 15 t. - kopraža 30 t.

Ar katru jaunu strādnieku darba spēka ieguldījums šai saimniecībā pieaug. Ar katru jaunu strādnieku pieaug arī gatava produkta - ražas daudzums, pie kam ražas daudzums palielinās tā,

ka ražas pieaugums ar katru nākošo strādnieku kļūst arvienu lielāks un lielāks. Saprotams raža pati arī kļūst arvienu lielāka un lielāka.

Jāpiezīmē, ka ar katra jauna strādnieka pieaicināšanu darbā ražu pieaugums tā nekāps līdz bezgalībai. Ja tā būtu, tad lauksaimnieki būtu ļoti interesēti nodarbināt milzīgu strādnieku skaitu. Īstenībā stāvoklis ir tāds, ka pieaugums būs: jaunpieaicinātais strādnieks radīs ražas pieaugumu, bet šis ražas pieaugums nebūs tik liels, kādu radīja iepriekšpieaicinātais strādnieks. Pieņemsim, ka 3. strādnieks ir tas, kas dod vislielāko ražas pieaugumu. Ja pieaicinātu vēl ceturto strādnieku, tad ražas pieaugums būs, bet ne tik liels, kāds radās pieaicinot trešo strādnieku. Pieņemsim, ka pieaicinot ceturto strādnieku, radīsies 12 t. liels ražas pieaugums. Redzam, ka šai gadījumā kopraža ir lielāka, bet pieaugums ir mazāks par iepriekšējo.

Ja pieaicinātu piekto strādnieku, tad ražas pieaugums ir vēl mazāks, piem., 9 t. Ja turpinātu vēl un vēl jaunu strādnieku pieņemšanu darbā, tad - kā viegli saprotams - ražas pieaugums turpinās samazināties. Beidzot iestāsies stāvoklis, ka pieaicinot jaunu strādnieku ražas pieaugums nebūs. Pieņemsim, ka tas ir astotais strādnieks. Tas rāda, ka mēs pieņemam pie zināma gala punkta, kurā ir sasniegts maksimālais strādnieku skaits, ko vispār ir iespējams nodarbināt uz saimniecības zemes gabala, lai iegūtu kaut kādu ieguvuma pieaugumu. Ja vēl turpinātu pieņemt strādniekus, tad ražas daudzums var sākt samazināties. Tam par iemeslu var būt dažādi apstākļi: viens otram darbu jāuc u.t.t.

Ja mūsu analīzi attēlotu, tad dabūtu šādu diagrammu:

Diagrammā ir divējādi ražas pieaugumi jeb divējādi ieguvuma pieaugumi (pēdējo terminu lietā tad, kad runā vispār, ne tikai par lauksaimniecību, bet arī par pārējām saimnieciskās dzīves nozarēm). Sākumā ražas pieaugums aug: šādu ražas pieaugumu sauc par augošo ražas pieaugumu. Pēc tam ražas pieaugums krīt, dilst: šādu ražas pieaugumu sauc par dilstošo ražas pieaugumu. Ražas pieaugums arvienu dilst un kļūst līdzīgs nullei: tiek sasniegts maksimālais strādnieku skaits, jo tālāka strādnieku pieņemšana darbā radītu ražas samazināšanos. Runā arī par maksimālu kapitāla daudzumu u.t.t. Ražīguma dilstošais pieaugums ir atkarīgs no daudziem apstākļiem, kurus noskaidrot ir agronomijas uzdevums.

Mūsu piemērā mēs jautājumu par jaunu strādnieku pieaicināšanu darbā attiecinājam uz vienu veselu saimniecību kā vienu vienību. Atzīmēsim, ka līdzīgi šo jautājumu var noskaidrot arī attiecībā uz kādu noteiktu, samērā nelielu ražošanas procesu vai arī tā daļu. Piem., ka no zināma lielāka lauka jānovāc kartupeļi. Tā tad kartupeļu lauka lielums paliek konstants. Piem., ka kartupeļus rok ar kartupeļu rakšanas mašīnu, pie kam visos gadījumos paliek viena un tā pati mašīna, un mašīna strādā nepārtraukti. Mainās vienīgi strādnieku skaits (līdzīgi, kā iepriekšējā piemērā). Ja mašīna raktu kartupeļus un tikai viens strādnieks novāktu, tad tas spētu novākt tikai nelielu daļu, raža būtu maza. Ja strādātu 2 strādnieki, tad tie spētu novākt lielāku daudzumu kartupeļu. No sākuma novāktais kartupeļu daudzums pieaug un arī pieaugums pieaug. Pēc tam ražas pieaugums sāks dilt, kamēr beidzot nonāks pie maksimāla strādnieku skaita. Ja vēl pieņems strādniekus, tad ražas pieauguma nebūs, ražas lielums vairs sākt mazināties.

Atgriezīsimies vēl pie mūsu diagrammas. Diagrammā ir redzams, ka līkne sākumā ir augoša, bet vēlāk krītoša. Sākumā ir augošais ieguvumu pieaugums, beigās - dilstošais ieguvumu pieaugums. Istenība otrais līknes posms, kas attiecas uz dilstošo ieguvumu pieaugumu, ir svarīgākais un nozīmīgākais. Šis līknes posms saimnieciskajā dzīvē arī rada visvairāk problēmu. Lai mūsu apgalvojums būtu skaidrs, iedomāsimies vēlreiz minēto lauku saimniecību, par ko runājām mūsu piemērā. Sākumā minētajā saimniecībā strādāja viens strādnieks, pēc tam divi, trīs u.t.t. Kā rīkotos šās saimniecības īpašnieks, ja īstenībā notiktu šāda parādība? Ja attiecīgā vietā būtu strādnieki, tad lauksaimnieks pieņemtu vismaz 3 strādniekus, kas lauku saimniecību apstrādātu. Pretējā gadījumā lauksaimnieks nevis centīsies apstrādāt visu saimniecību, no kā ir mazas izredzes iegūt labu ražu, bet mēģinās apstrādāt tikai daļu no saimniecības, kas sola lielākam - pēc viņa vērtējuma - lielāku ražu. Tāpēc mūsu diagrammas pirmajam posmam - augošam ieguvuma pieaugumam tiek maz uzmanības veltīts. Svarīgāka ir līknes otrā puse - dilstošais ieguvuma pieaugums. Arī dilstošais ieguvuma pieaugums ir sastopams vairāk tīri teorētiskās konstrukcijās, bet praktiski tikai tad, ja saimnieks neprot apsvērt stāvokli, kaut arī absolūti to nevar teikt.

2. Ražošanas apmēri un kapitāls.

Līdz šim apskatījām situāciju, kur mainās strādnieku skaits, bet pārējie ražošanas faktori ir konstanti, nemainīgi. Tagad pārrunāsim tādu stāvokli, kad darbs un zemes gabals ir nemainīgi, bet mainās citu ražošanas līdzekļu daudzums - darba rīki, sēkla u.t.t. mainās. Tā tad tagad apskatīsim problēmu:

kā mainās raža, mainoties kapitāla daudzumam, bet citiem ražošanas faktoriem paliekot nemainīgiem.

Lai šo problēmu atrisinātu, varbūt der ņemt kādu piemēru no botanikas. Mēģināsim atcerēties t.s. augu kultūras. Kā zināms, augus ir iespējams audzēt arī tad, ja tos iestiprina ar saknēm šķīdumā, kurā ievieto, izšķīdina visas tās vielas vai to savienojumus, kas vajadzīgi augam. Ja šķīdumā būs 10 augam nepieciešamās vielas: C, H, O, Fe, Ca, C, P, S, un Mg, tad augs attīstīsies, turpinās augt. Ja kāda no barības vielām, piem., P - fosfors trūks, tad augs nīkušos un pat iznīks, kaut arī citu barības vielu būtu pietiekoši daudz. Ja šo vielu, kas iztrūkst, augam piegādātu, tāpat kā strādniekus pieņem darbā, tad redzēsim, ka augs pieņemsies un augs kuplāk. Arī attiecībā uz šo izstrūkstošo vielu, kuras sākumā nav

un ko mēs vēlāk piegādājam, var uzzīmēt diagrammu, kas atspoguļinās attiecībā uz strādniekiem uzzīmēto diagrammu: sākumā auga augšanas pieaugums ir augsts, vēlāk sāks dīgt, beidzot sasniegs punktu, kur tālāka šīs vielas pievadīšana nedos nekādus pozitīvus rezultātus. Šim apstāklim ļoti liela nozīme lauksaimniecībā.

Arī mēslošana ir nekas cits kā augam trūkstošo barības vielu pievadīšana. Mēslošana arī padota tām pašām likumībām, kā darba spēka piesaistīšana darbā.

Lai noskaidrotu, kādos daudzumos un kādi mēsli vajadzīgi zināmajam zemes gabalam, izdara attiecīgus eksperimentus. Ir t.s. mēģinājumu lauciņi, kur iesēj vienu kādu augu, bet zemi mēslo ar dažādām mēsļu kombinācijām un dažādiem daudzumiem, lai tā tīri eksperimentālā ceļā noskaidrotu, kāda ir vislabāka mēsļu kombinācija, lai iegūtu vislielāko ražu.

Tas īstenībā ir tas pats, ko mēs noskaidrojām attiecībā uz strādniekiem. Vēl vairāk. Starp mākslīgiem mēsliem kā mainīgo kapitālu un ražošanā pielietotu darba spēku ir vēl lielāka līdzība. Ja 1 klg. mākslīgo mēsli izkaisītu uz liela zemes gabala, tad rezultātā pieauguma ražā nebūtu gandrīz nekāda. Ja mēsļu daudzumu uz tā paša zemes gabala palielinās, tad raža pieaugs, pie kam ražas pieaugums būs augošs. Palielinot mēsļu daudzumu vēl, ražas pieaugums kļūs dīkstošs, kamēr beidzot nāks punkts, kad mēslojuma palielināšana jaunu ražas pieaugumu nedos.

Analogiski mēs dabūsim, ja pemsim sēklu. Ja izsēs nelielu sēklas daudzumu uz liela zemes gabala, tad laukus pārņems nezāles u.t.t., raža būs vāja. Palielinot sēklas daudzumu uz viena un tā paša zemes gabala, palielinot izsējas daudzumu, sākumā ražas pieaugums būs augošs, pēc tam dīkstošs.

Tā mēs arvienu konstatējam to pašu, ko konstatējam pie pakāpeniskas darba spēka palielināšanas: sākumā ir augošais ražas pieaugums, tam seko dīkstošais ražas pieaugums un beidzot nāk maksimālais punkts, kad attiecīgā ražošanas līdzekļa palielināšana nedos ražas pieaugumu. Ta tad arī šai gadījumā ir darišana ar kritošo ražas pieaugumu, kas ir spēka lauksaimniecībā.

Šai sakarā apskatīsim svarīgu jēdzienu -

minimālais faktors.

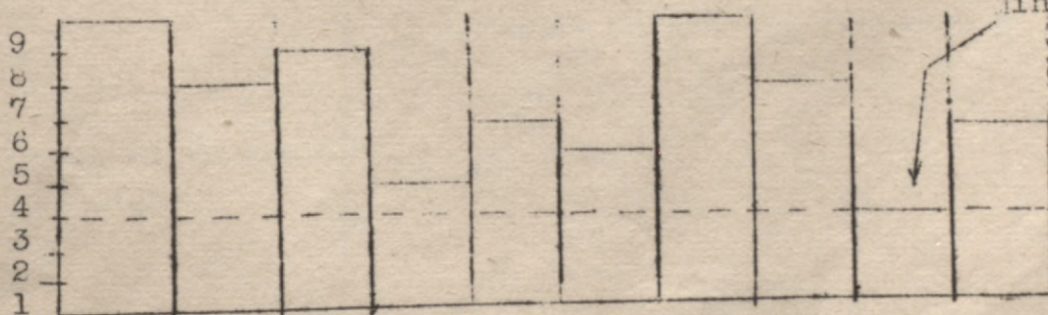
Par minimālo faktoru sauc to faktoru, kas atrodas vismazākos daudzumos, salīdzinot ar to, kas nepieciešams.

Tāpēc minimālais faktors velk robežu ražas daudzumam. Minimālo faktoru uzskatām mazākajam attēlojam. Daži attēlo ķēdes veidā ar vairākiem stiprākiem un vājākiem locekļiem: ķēdes stiprumu, kā viegli saprotams, nosaka visvājākais ķēdes loceklis, ar ko attēlo minimālo faktoru:

Šās ķēdes stiprumu nosaka visvājākais 2. ķēdes loceklis.

Citi minimālo faktoru mēģina attēlot tā:

minimālais faktors

Pieņemsim, ka augiem nepieciešamie elementi tiek doti diagrammā attēlotos daudzumos. Redzam, ka vismazāk tiek dots sēra: tāpēc sērs ir minimālais faktors, kas nosaka ražas lielumu. Ja sēra daudzumu palielinātu, tad par minimālo faktoru kļūtu slāpeklis u.t.t.

Šis minimālais līknes ir svarīgas lauksaimniecībā. Tas ir par iemeslu tam, ka lauksaimnieki izšķiež daudz līdzekļu mēslošanai, bet rezultāti ir mazi. Tas tāpēc, ka ir kāds minimālais faktors, kas ar mēslošanu nav ticis pietiekoši palielināts. Ja šo minimālo faktoru neuzzina un nepalielina, bet tā vietā palielina citus faktus, tad panākumu nav. Šis minimālais faktors svarīgs arī citās ražošanas nozarēs.

Jēdzienu "minimālais faktors" pirmais lietoja Mūnchenes profesors Justus Liebig. Tāpēc Liebigu sauc par modernās lauksaimniecības ķīmijas teor. Liebig šo likumību attiecināja tikai uz augu valsti. Vēlāk izrādījās, ka šī likumība der vispār ražošanā. H.Fords izsakās, ka mūsdienās ir ļoti liels vadītāju, inženieru un uzņēmēju trūkums. Uzņēmība ir ražošanas faktors. Ja uzņēmība ir minimumā, izsakās Fords, tad citu ražošanas faktoru palielināšana gandrīz nekā nedod.

5. Ražošanas apmēri un zeme kā ražošanas faktors.

Pieņemsim, ka strādnieku skaits ir nemainīgs, bet mainās vienīgi zemes lielums.

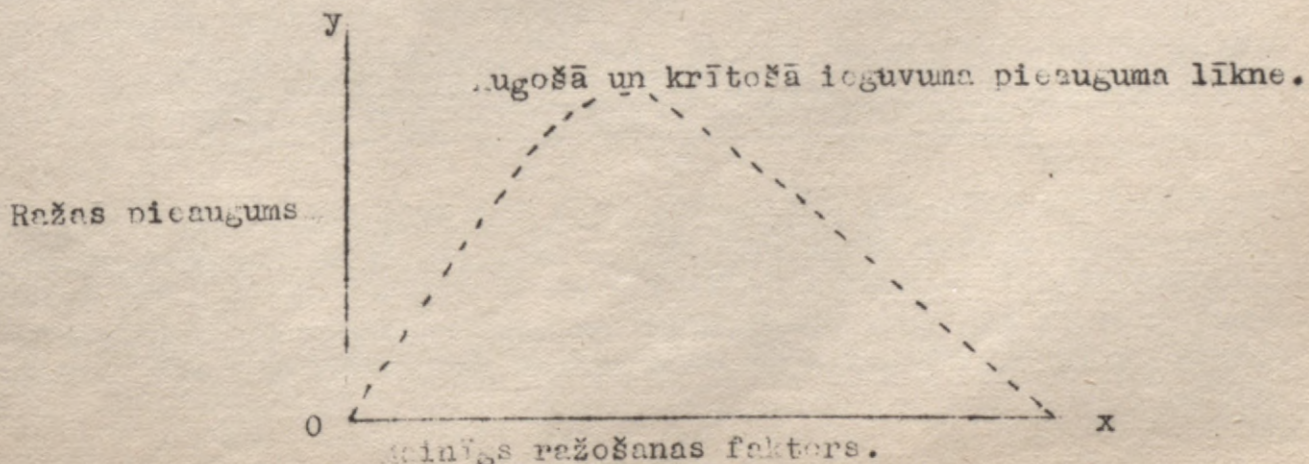
Iepriekš mēs izgājām no priekšnosacījuma: zemes daudzums ir konstant bet mainās strādnieku skaits. Tāds stāvoklis ir parasti, arī Latvijā. Pieņemsim zemi sadalīta atsevišķos gabalos, kuru robežas ir nospraustas un atzīmētas plānā. Šie zemes gabali pieder noteiktiem īpašniekiem. Tāpēc apstrādājot zināmu zemes gabalu, var variēt vienīgi strādnieku skaitu. Šī ir vispārējā situācija, bet nav vienīga.

Daudzos gadījumos apstākļi ir pretēji. Ja ņemsim emigrantus, kas pārgājušā gadsimta ierādās Amerikā, tad viņiem bija cita problēma: zeme bija pārpilnībā, bet darba spēks ierobežots - pats emigrants ar savu ģimeni. Šim emigrantam bija jāizšķiras par jautājumu: cik lielu zemes gabalu iegūt, lai varētu apstrādāt un iegūt iespējami labāku ražu. Šai situācijā darba spēks ir nemainīgs, jo to nevarēja palielināt, bet zemes lielumu varēja mainīt. Kā rīkoties šai situācijā?

Iedomāsimies, ka mums ir darīšana ar arteli - ražošanas kooperatīvu, kurā ietilpst 10 strādnieki, kas kopīgi apstrādā zināmu zemes gabalu un kopīgi iegūst ražu. Pieņ., ka šiem 10 cilvēkiem būtu jāizšķiras, cik lielu zemes gabalu ņemt apstrādāšanā? Citiem vārdiem sakot jāizpētī, kā mainās raža, ja mainās zemes gabala lielums, bet strādnieku skaits paliek konstants?

Arī tagad iegūsim to pašu likumību, kādu dabūjam iepriekšējās analizēs, arī tad, kad zeme bija nemainīga, bet mainījās strādnieku skaits. Tas ir viegli saprotams. Abos gadījumos mums ir darīšana ar vienu un to pašu problēmu, tikai skatītu no divām pusēm. Kamēr zemes gabals ir ļoti mazs, arī ieguvums ir samērā mazs. Palielinot zemes gabala lielumu, ražas pieaugums sākumā būs augošs, pēc tam - dilstošs, beidzot nāks maksimālais zemes platības izlietošanas punkts, kad tālāka zemes gabala palielināšana nedos ražas pieaugumu.

Visos trīs gadījumos mēs nonācām līdz augošā un dilstošā ieguvuma likumībai. Augošo un dilstošo ieguvumu var attēlot diagrammā:

Caurmēra ieguvums.

Vēl jāapstājas pie viena svarīga jautājuma, labāk sakot, pie viena svarīga salīdzinājuma.

Tās līknes, ko ieguvām, mums rāda ražas jeb ieguvuma pieaugumu, kas rodas, ja viena ražošanas līdzekļa daudzums palielinās, pārējiem paliek nemainīgiem.

Jāievēro, ka to pašu parādību ir iespējams izteikt arī citādāk; ~~vis~~ kā kopīgu ieguvumu, bet kā caurmēra ieguvumu uz katru izlietotu ražošanas līdzekļu vienību. Atcerēsimies mūsu pirmo piemēru, kur visi ražošanas līdzekļi bija nemainīgi, izņemot strādniekus. Redzējām, ka atsevišķa strādnieku pieaicināšana darbā ir rādījusi šādu ražas pieaugumu:

1.str. - 5 t. - 5t.

2.str. - 10 t. - 10t.

3.str. - 15 t. - 15t.

.....

1. - 5 t.

2. - $\frac{5 + 10}{2} = 7,5$

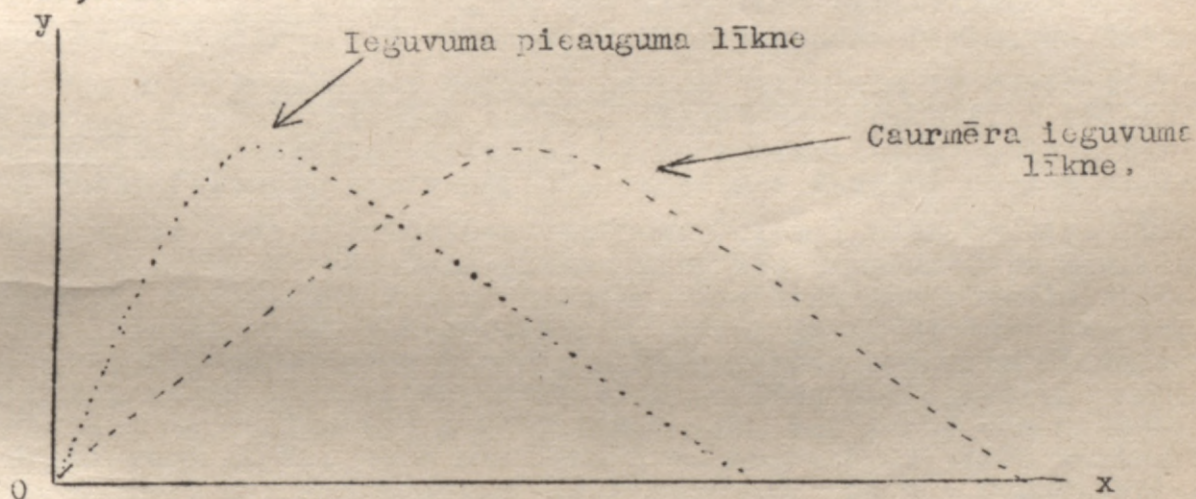
3. - $\frac{5+10+15}{3} = 10$

.....

Ja grib iegūt caurmēra ieguvumu, tad jārikojas tā:

Tāpēc var zīmēt līkni arī uz 1) katru strādnieku;
2) katru mēslu vienību un
3) katru ha zemes.

Ja iepriekšējo līkni salīdzina ar caurmēra ieguvuma līkni, tad tās nedaudz atšķirsies:

29. lēkcija, nolasīta 1938.g. 2.febr.

Robežprodukts un robežstrādnieks.

Strādnieks ir zināma ražojumu daudzuma cēlonis. Kāda parādība A ir uzskatāma par kādas citas parādības B cēloni, ja A klātbūtne ir nepieciešama un pietiekama, lai vienmēr un visur izceltos otra parādība B. Tā tad - ja mēs pieaicinātu darbā 1 strādnieku vairāk, tad produktu daudzums par zināmu daudzumu palielinās: ja strādnieku skaitu par vienu samazinātu, tad produktu daudzums samazinās. Šo

produkta daudzumu, pa kuru pieaug, resp., samazinās gatava produkta kopdaudzums, ja palielina vai samazina strādnieku skaitu par vienu strādnieku, sauc par robežproduktu,

šo

strādnieku sauc par robežstrādnieku. Robežprod. jēdzienam ir liel

ar līdzība robežderīguma jēdzienam, ko pārrunājam agrāk nodaļā par vērtību un cenu. Tāpat liela līdzība ir robežprodukta līknei ar robežderīgumu līkni.

Runājot par robežproduktu un robežstrādnieku, mēs lietojam robežskatījumu. Šis robežskatījums neļauj mums visu iegūto produktu uzskatīt vi-

nīgi tikai par darba rezultātu. Robežstrādnieka šaražotais totālais ieguvuma pieaugums ir mazāks par to produktu daudzumu, ko devuši citi iepriekšējie strādnieki, ja vien šis strādnieks atrodas kaut cik tālu no tā strādnieka, kas dod vislielāko ieguvumu. Praksē robežstrādnieks ir arvien aiz augstākās pakāpes. Ja iepriekšējā strādnieka radītais ieguvums ir lielāks par robežstrādnieka ieguvumu, tad starpība piekrīt citam ražošanas faktoram - zemes kā ražošanas faktora līdzdalībai. Šis ir visai svarīgs apstāklis, jo vēlāk - nodaļā par sadalīšanu tas izskaidros zemes renti un zemes vērtības rašanos. Kā arī zeme darbojas līdzī ražošanā kā ražošanas faktors pārliecinājamies, kad apskatījām kā pieaug ieguvums, kad not zemes kā ražošanas faktora daudzumu, bet strādnieku skaitu atstājot to pašu.

Runājot par darba produktivitāti, mēs pieņemām, ka vienu un to pašu zemes gabalu apstrādā arvien intensīvāk un intensīvāk, t.i., pieaicinot klāt arvien lielāku un lielāku strādnieku skaitu. Citiem vārdiem sakot, runājot par darba produktivitāti, runājam par produktivitāti uz intensīvitātes robežas.

Ja turpat mēs pieņemam, ka zināmas zemes iedzīvotāji pāriet pakāpeniski uz sliktāku un sliktāku zemi, tad apstrādāšanā arvien jaunas un jaunas zemes platības, tad arī šai gadījumā mēs sastopamies ar robežproduktivitāti, bet uz ekstensīvitātes robežas.

Kādās ražošanas nozarēs sastopama krītoša ieguvuma pieauguma likumība?

Minējām, ka likumība par dilstošo ieguvuma pieaugumu sākumā ir konstatēta lauksaimniecībā. Angļu tautsaimnieki agrākos laikos, it sevišķi Džons Stjuarts Mills, domāja, ka šās likumības attiecināmas vai vienīgi uz lauksaimniecību, bet rūpniecībā valdot augošā pieauguma likumība.

Skaidrs, ka likumība par darba ieguvuma pieaugumu ir attiecināma arī uz rūpniecību, ja uz rūpniecību skatās, izejot no tiem pašiem priekšnosacījumiem, no kādiem izgājām attiecībā uz lauksaimniecību: mainās tikai viens ražošanas faktors, kamēr pārējie ražošanas faktori paliek konstanti.

Pieņ., ka ir kāds rūpniecības uzņēmums, piem., alus brūzis. Pieņ., ka mums jānoskaidro: kā pieaugtu gatava produkta daudzums, ja mēs mēģināsim pakāpeniski palielināt šai rūpniecības uzņēmumā nodarbināto strādnieku skaitu. Pilnīgi droši varam teikt, ka viena jauna strādnieka pieņemšana darbā šai uzņēmumā nedos gandrīz nekādu gatava produkta pieaugumu, jo šis jaunpieņemtais strādnieks droši vien strādās pie dažādiem darbiem. Gatava produkta pieaugumu var gaidīt tikai tad, kad darbā būs pieņemti vairāki jauni strādnieki. Tad būs iespējama starp šiem strādniekiem darba ražošanas procesus, kas uzņēmumā ir sastopami. Tā tad augošais ieguvuma pieaugums sāksies tikai tad, kad darbā būs saistīti vairāki strādnieki. Pēc zināma lielāka strādnieku skaita saistīšanas darbā sāksies tas pats, kas notika lauku saimniecībā: dilstošais ieguvuma pieaugums. Dilstošais ieguvuma pieaugums turpināsies tik ilgi, kamēr strādnieku skaits nebūs kļuvis tik liels, ka jauna strādnieku skaita palielināšana nedos vairs nekādu produktu pieaugumu pie pastavošas iekārtas fabrikā.

Vienīga starpība starp alus brūzi uz lauku saimniecību ir tā, ka rūpniecības uzņēmumos pieprasījums pēc strādniekiem ir daudz neelastiskāks nekā pieprasījums pēc strādniekiem lauku saimniecībā. Alus brūzi nodarbināto strādnieku skaits ir daudz precīzāk noteikts nekā tas strādnieku skaits, ko ir iespējams nodarbināt lauku saimniecībā.

Līdzīgi ir arī citas nozarēs. Arī sīktirgotavās katrs nākošais pārdevējs dos iespēju palielināt pārdoto preču daudzumu, bet ne tādos apmēros, kā pēc iepriekšējā pārdevēja pieaicināšanas darbā, ja mēs nemainām veikala iekārtu.

Patērējot arvien vairāk un vairāk ogļu ir iespējams attīstīt arvien lielāku un lielāku kuga ātrumu. Tomēr arī šeit katra nākošā ogļu vienība nedos to ātruma pieaugumu, ko deva iepriekšējā ogļu vienība. Tā tad arī rūpniecības un tirdzniecības uzņēmumos. Tāpēc var teikt:

Krītošā jeb dilstošā ieguvuma pieauguma likums attiecas ne tikai vienīgi uz lauksaimniecību, bet gan ir spēkā visur tur,

kur viens ražošanas faktors mainās, bet pārējie ražošanas faktori ir konstanti.

X dalīšana un varēs kartīgi apkalpot visus ražošanas

Kā mainās ražošanas apmēri, ja maina visur
ražošanas faktorus reizē?

Līdz šim apskatījām, tos gadījumus, kad viens ražošanas faktors pieaug, bet pārējie - nemainās. Saimnieciskajā dzīvē tomēr ir ļoti bieži tādi gadījumi, ka ir iespējams palielināt, mainīt visus ražošanas faktorus un pie tam reizē. Rūpniecības uzņēmuma, piem., alus brūzi var reizē palielināt strādnieku skaitu un paplašināt ražošanas iekārtu, paplašināt uzņēmumu u.t.t. - Ņemot apstrādāšanā jaunu zemi ir iespējams pieaicināt darbā arī vairāk strādnieku un palielināt arī mainīga kapitāla daudzumu, kurā var iekaitīt sēklu, mēslu u.t.t.

Šis ir tas stāvoklis, par ko domāja angļu tautsaimnieks Dž.St.Mills, kad viņš runāja par augošiem panākumiem rūpniecībā, kaut gan viņa domas izteikta neprecīzi. Ja Mills saka, ka rūpniecībā ir novērojams augošais ieguvuma pieaugums, tad viņš domā vērā, ka pieaug navis viens faktors, bet visi faktori reizē.

Tāpēc ir ļoti svarīgi šķirt

1) augošu ražīguma pieaugumu tai gadījumā, kad visi ražošanas faktori pieaug, no

2) augoša ražīguma pieauguma tai gadījumā, kad viens ražošanas faktors pieaug, bet pārējie paliek nemainīgi.

Attēlosim šo otro gadījumu:

Kā redzam, šai otrajā gadījumā, kad pieaug viens ražošanas faktors, bet pārējie ražošanas faktori paliek nemainīgi, augošais ieguvuma pieaugums novērojams tikai liknes sākumā.

Ja pieaug visi ražošanas faktori, sakarā ar to visa ražošana paplašinās un notiek lielākos apmēros nekā agrāk. Piem., ja vienā fabrikā strādā 40 strādnieku, otrā arī 40 strādnieku. Ja uzcel 1 fabriku, kur strādā 80 strādnieki, tad iekārtu arī paplašina. Šai gadījumā augošais ieguvuma pieaugums ir lielrūpniecības rezultāts.

Kad runājam par ražošanas izmaksām, tad redzējam, ka ir vesela rinda apstākļu, kas uzņēmumā var sagādāt dilstošas ražošanas izmaksas. Piezīmesim, ka nodrīkst pārspīlēt atziņu: palielinot ražošanas apmērus, sekas būs augošais ieguvuma pieaugums. Pie šā jautājuma mēs vēl atgriezīsimies, kad runāsim par lieliem un maziem uzņēmumiem.

Produktivitāte un tehnika.

Līdz šim, runājot par augošo ieguvuma pieaugumu, izgājām no priekšnosacījuma, ka ražošana notiek pie vienas un tās pašas tehnikas jeb pie vienas un tās pašas produktivitātes liknes, jo katra jauna ražošanas tehnika dod arī jaunu, pilnīgi citādu produktivitātes likni. Ta tad līdz šim mēs neļēvojām, ka var rasties pavisam citi, jauni zemes apstrādāšanas paņēmieni, kas agrāk nebija pazīstami.

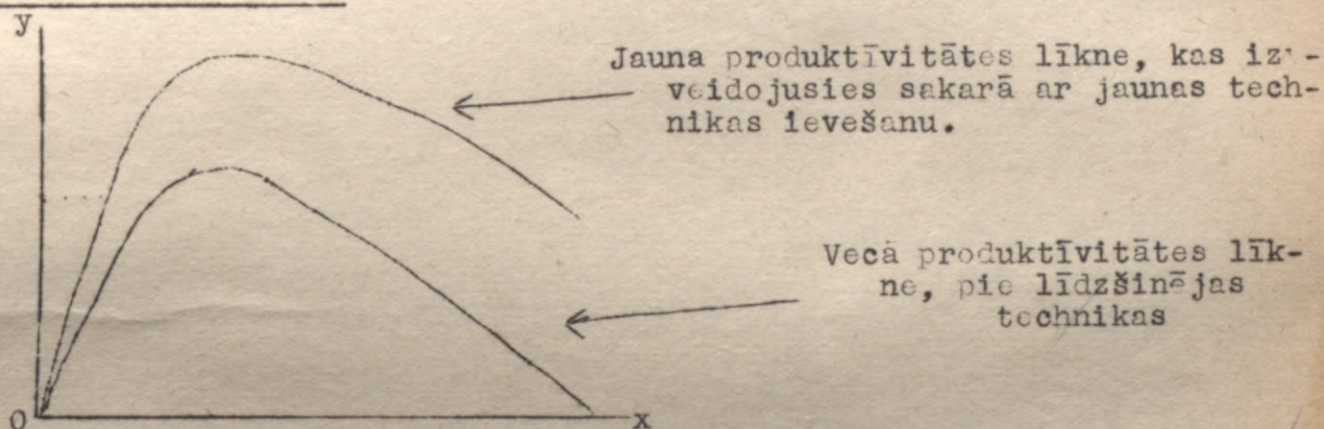
Ir liela starpība starp apstākļiem, kad ražotājs pavairo vienu ražošanas faktoru, kamēr citi paliek nemainīgi un apstākļiem, ja pavairo visus ražošanas faktoru daudzumu reizē. Šai vietā jāatzīmē, ka Dēvids Rikardo, kas viens no pirmajiem runā par dilstošo ieguvuma pieaugumu, arī

izgāja no priekšnosacījuma par nemainīgu tehniku kaut arī viņš uz to nav kaut cik skaidri norādījis. Sākumā šis pieņēmums ir parocīgs. Taču jaūtājumu par augošo un dīlstošo ieguvuma pieaugumu mēs nedrīkstam atstāt pusceļā. Tāpēc apskatīsim arī tādu gadījumu, kad tehnika mainās, kad rodas pilnīgi jauna produktivitātes līkne.

Ievērosim, ka Rikardo ir izgājis no priekšnosacījuma: tehnika nemainās. Rikardo skatījums vēlāk ir ticis kritizēts un uzskatīts par nepilnīgu, kas it kā iegūts parāk alstrahējoties no dzīves un tehniskas attīstības iespējām. Visā visumā Rikardo uzskatu nevar noliegt. Viņa teorija ir pilnīgi pareiza, ja to attiecina tikai uz kādu vienu noteiktu punktu laikā, bet šī teorija jāpapildina attiecībā uz tehnikas attīstības iespējām, kas var notikt zināma laika posmā. Ja mēs uzmanīgi apskatām lauksaimniecības tehnikas attīstību, tad redzēsim, ka jo vairāk nokas izmantot zemi lauksaimniecības produktu ražošanai, jo vairāk dažādā apstākļi spiež lietot zemes apstrādāšanas mašīnas. Zemes šaurība spiež zemi labāk un pilnīgāk izmantot. Šeit ir novērojamas tīri dinamiskas izmaiņas. Šai sakarā ieteicu atkārtot pārrunāto par statiku un dinamiku.

Jo lielākam iedzīvotāju skaitam ir jāpārtiek no vienas un tās pašas zemes platības, jo augstākas ir lauksaimniecības ražojumu cenas. Augstākas lauksaimniecības ražojumu cenas ir lielāks pamudinājums zemes īpašniekiem, kā uzņēmējiem meklēt pēc jauniem efektīvākiem ražošanas paņēmieniem, pēc ražīgākas sēklas, pēc jauniem līdzekļiem augu kaitekļu apkarošana, kas samazina ražu. Tāpat tas var radīt zināmu pamudinājumu izguļojumiem, jo augstākas lauksaimniecības ražojumu cenas dos iespēju labāk samaksāt par viņu izgudrojumiem.

Jauna tehnika, jauni, efektīvāki ražošanas paņēmieni veidos jaunu produktivitātes līkni:

Pārdomājot šo jautājumu par jaunas produktivitātes līknes rašanos, ieteicu to salīdzināt ar jaunu piedāvājuma līkni, kas rodas palielinoties piedāvājumam (par piedāvājuma līkni runājam nodaļā par tirgus cenas veidošanās procesu).

Jāpiezīmē, ka pēdējos 100 - 150 gados šī lauksaimniecības produktivitātes līkne ir pastāvīgi mainījusies, arvienu centusies tikt uz augšu, ienemusi arvienu augstāku un augstāku stavokli. Lauksaimniecības ražošanas tehnika šai laika gūvusi nepieredzētu progresu. Tuvāk par to runāsim agrārpolitikā.

Šis apstāklis, ka tehnikas attīstība cel zemes ražīgumu, tomēr nenozīmē, ka mācība par dīlstošo ieguvumu pieaugumu būtu nepareiza vai arī uzskatāma tikai par it kā vienkāršotu aprakstu, kas attiecināms tikai uz zināmu tehnikas pakāpi, uz zināmu laika vienību. Tas, kas noticis pēdējos 100 - 150 gados sakarā ar lauksaimniecības tehnikas attīstību, īstenošana nozīmē to, ka

dīlstoša ieguvuma pieauguma tendenci šķērsojušās jaunas tendences: jauni atradumi un jaunas ražošanas metodes, kas ilgākā laikā sprīdi cenšas pacelt zemes neražību jeb

saimnieciskajā dzīvē ļoti bieži gadās, ka vairākas tendences jeb vairākas likumības reizē iedarbojas, šķērsojas un rezultāti liela mēra atšķiras no tiem rezultātiem, kādus var gaidīt no vienas likumības iedarbības.

Katrā atsevišķā laika momentā produktivitātes līkne uzrāda dīlstošo ieguvuma pieaugumu, ja mēģina palielināt viena ražošanas faktora daudzumu.

bet pārējos atstāj nemainīgus. Tas attiecas kā uz veco, tā uz jauno produktivitātes līkni. Jaunā produktivitātes līkne pēc savas dabas un rakstura ne ar ko neatšķiras no vecās produktivitātes līknes, tikai tā iegūns citu vietu.

Kopsavilkums.

Var teikt, ka

augošam ieguvuma pieaugumam ir trejāda nozīme:

1) Augošais ieguvuma pieaugums var rasties, ja palielina vienu ražošanas faktora daudzumu, atstājot citus ražošanas faktorus nemainīgus. Šai gadījumā augošais ieguvuma pieaugums var rasties paša sākuma, produktivitātes līknes sākumā.

2) Augošais ieguvuma pieaugums var rasties, paplašinot visu ražošanu t.i., palielinot nevis tikai vienu ražošanas faktoru, bet gan visu ražošanas faktoru daudzumu.

3) Augošais ieguvuma pieaugums var rasties arī izlietājot jaunizgudrojumus un pilnīgākas ražošanas metodes, ta tad uzlabotu ražošanas tehniku.

Tāpēc visos tais gadījumos, kad sastopamies ar jēdzienu "augošais ieguvuma pieaugums", tad vispirms jānosaka, ar kuru šī jēdziena nozīmē mums ir darīšana, jo katrā gadījumā augošam ieguvuma pieaugumam ir dažādi cēloņi. Tāpēc visi trīs gadījumi jāšķir viens no otra un tos ieguvuma pieauguma nozīmes skatā kopā, nešķirā tās pēc cēloņiem, tad var nonākt pie pārsteidzošiem un pretrunīgiem slēdzieniem.

R a ž o š a n a s f a k t o r u k o m b i n ā c i j a s .

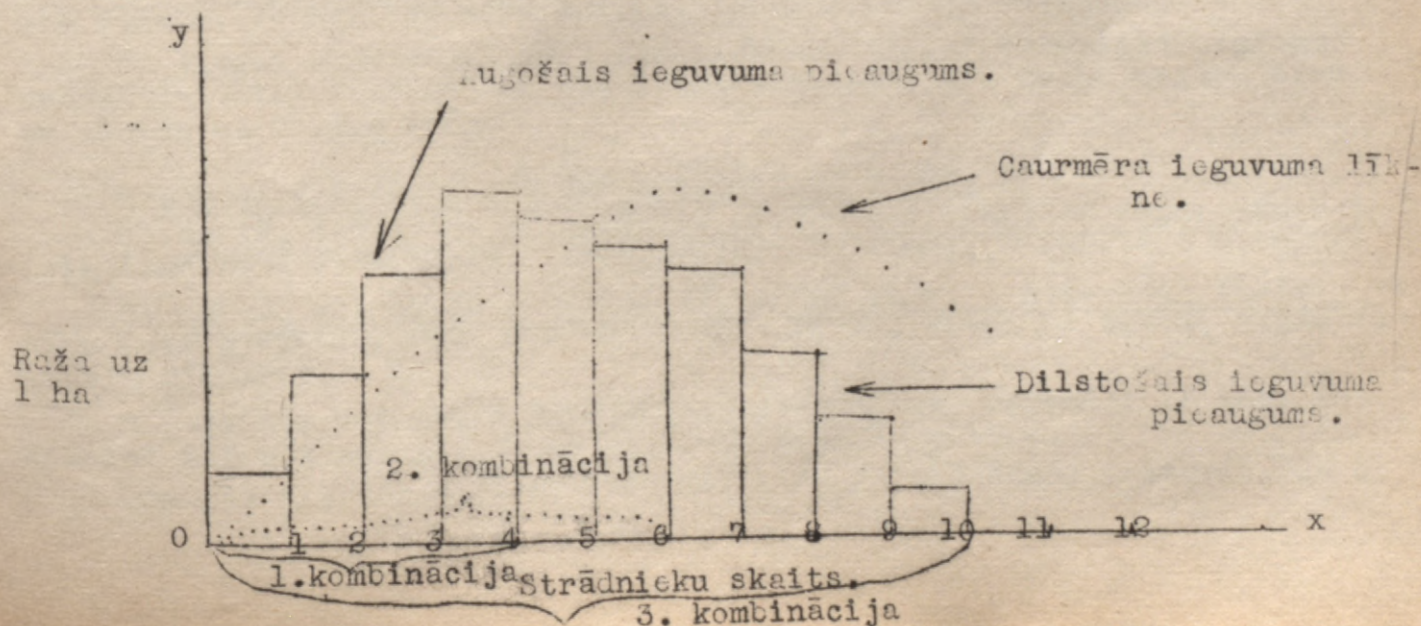
Pārrunājām jautājumu: kā iespējams kombinēt savā starpā dažādu ražošanas faktoru daudzumus? It sevišķi mēs apskatījām to, kādos daudzumos ir iespējams kombinēt darbu kā ražošanas faktoru ar zemi kā ražošanas faktoru. Pēc visa šī apskata var teikt, ka ir iespējamas trīs dažādas darba un zemes kombinācijas:

1) Mēs redzējām, ka varam ņemt tādu darbu kā ražošanas faktora daudzumu (resp., tādu strādnieku skaitu) uz viena un tā paša zemes gabala, lai tas ieguvuma pieaugums, ko dod pēdējais strādnieks, būtu bijis vislielākais.

2) Varam ņemt tādu darbu kā ražošanas faktora daudzumu (resp., tādu strādnieku skaitu) uz viena un tā paša zemes gabala, lai caurmēra ieguvums uz viena strādnieka būtu vislielākais. Strādnieku skaits šai gadījumā ir lielāks nekā iepriekšējā gadījumā.

3) Beidzot, varam ņemt tādu strādnieku skaitu, lai totālais ieguvums (visa ieguvuma kopdaudzums) būtu vislielākais. Šo lielāko totalo ieguvumu dabū tur, kur produktivitātes diagramma ir maksimāla strādnieku skaita punktā.

Attēlosim visas trīs kombinācijas diagrammā:

Dabīgi rodas jautājums, kura būs tā darba un zemes kā ražošanas faktora kombinācija, ko izvēlēšies uzņēmējs, ja kāds būs tas strādnieku skaits, ko uz zināma zemes gabala uzņēmējs pieaicinās darba?

Šķiet skaidrs, ka uzņēmējs, ja ir ieinteresēts izlietāt tik daudz strādnieku, lai caurmēra ieguvums uz vienu strādnieku iznāktu visaugstākai.

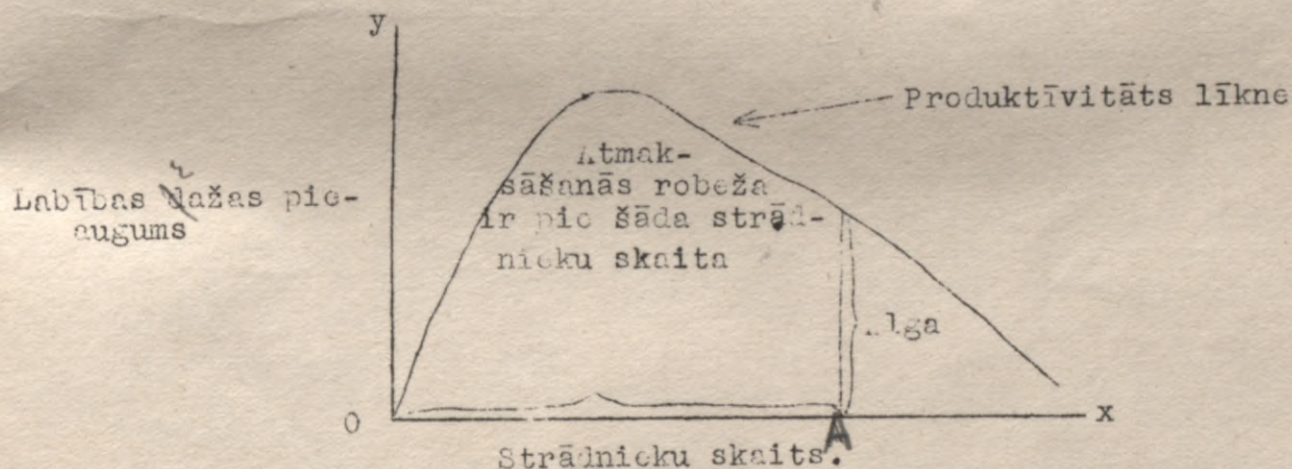
No otras puses, acīm redzot, uzņēmējs neizlietos tik daudz strādnieku, lai totālais ieguvums būtu vislielākais. Darbu kā ražošanas faktoru nekur neizmantos līdz maksimālam punktam, kas dod vislielāko ieguvumu pēc, ka uzņēmējam par darbu kā ražošanas faktoru ir jāmaksā jāatlīdzina. Ražošanas faktoru līdz maksimālam punktam izmantos tikai tad, ja ražošanas faktors ir brīvs labums. Tad tas uzņēmējam nekā nemaksātu un uzņēmējs censtos panākt tādu kombināciju, lai iegūtu augstāku ražu. Piem., saulgaismu, saules siltumu u.t.t. uzņēmējs centīsies izmantot līdz maksimālam punktam. Pretējā gadījumā izmaksas par šo ražošanas faktoru ierobežo tā izlietošanas daudzumu. Ja runājam par darbu kā ražošanas faktoru tad uz vienu un tā pašu zemes gabala izlietotais darba daudzums būs atkarīgs no tā, cik šis darbs kā ražošanas faktors uzņēmējam izmaksā. Tātad mums jāpieskaņam darba algai - par to runāsim nodaļā par sadalīšanu.

Runājot par ražošanas faktora izmaksām, mums reizē būtu jāmaina mūsu skatījuma veids no tīri tehniskā uz tautsaimniecisko skatījumu. Šīs diskusijas sākumā mēs pieņemām, ka alga, t.i., izmaksas par darbu kā ražošanas faktoru sastāda daļu no saražota produkta. Citiem vārdiem sakot, mēs pieņemām, ka alga sastādās, piem., no zināma daudzuma labības, ko pieņem strādnieki par piedalīšanos ražošanā. Tautsaimnieciskajā skatījumā mums turpretī ir jāvadās no algas naudā, kas mūsu lietu var stipri sareģināt. Jautājumu par darba algu augstumu apskatīsim nodaļā par sadalīšanu.

Uzņēmējs ir spiests rēķināties ar pastāvošo algu augstumu kā esošu faktoru. Ievērojot to, ka ražošanas faktora pieaicināšana ražošanā saistīta ar zināmām izmaksām, mums jāstāpās ar

a t m a k s ā š a n ā s

jēdzienu. Ir skaidrs, ka uz zināma zemes gabala uzņēmējs neizlietos tādu darba daudzumu, kas dos maksimālu ražu, jo tas darba daudzums, ko uzņēmējs izlietos ražošanā atradīsies pie atmaksāšanās robežas. Šī atmaksāšanās robeža ir tai punktā, kur strādnieka radīta ieguvuma pieauguma vērtība līdzināsies strādniekam izmaksātas algas vērtībai. Schematiski

Runājot par cenu, nācām pie slēdziena, ka cena ir ievērojams tautsaimnieciskās dzīves regulātors. Mēs redzējām, ka cena regulē ražošanu. Mēs redzam, ka tas īstenībā notiek, kā cena regulē ražošanu.

Ja tirgus cena samazinās, atmaksāšanās robeža atsevišķo uzņēmumu produktivitātes līknē pārvietojas tai virzienā, kas prasa mazāku strādnieku skaitu un mazāku ražu.

Uzņēmēji ražošanas faktoru kombinēšanā vadās:

- 1) no tā, cik katrs no atsevišķo ražošanas vienībām viņam izmaksā (cik izmaksā 1 strādnieks, cik izmaksā 1 ha zemes, 1 kapitāla vienība)
- 2) no tā, cik lielu ieguvumu viņam dod katrs atsevišķs faktors (cik lielu ieguvumu dod viens strādnieks, viens ha zemes, viena kapitāla vienība).

Nodaļā par ražošanas faktoriem redzējām, ka uzņēmējs ir tas, kas kombinē kas nes arī risku, ar ko ir saistīta uzņēmība.

Gandrīz katrā nozarē ir saistīti vairāki ražošanas faktori. Ja li

Šim mēs galvenā kārtā apskatījām darbu un zemi, kā arī to dažādas kombinācijas, tad to darījām tāpēc, lai jautājumu vienkāršotu un tā to labāk izprastu. Īstenībā bez darba un zemes jāreķinās arī ar kapitālu.

Lai saražotu zināmu daudzumu gatava produkta, uzņēmējam ir iespējams zināmās robežās izvēlēties vienu no vairākām ražošanas faktoru kombinācijām. Lai saražotu apstākļos lauksaimnieks izvēlēties samērā daudz darba, bet zemes mazāk: turpretī Amerikas prērijās, lai iegūtu to pašu labības daudzumu, lauksaimnieks ņems samērā maz darba, bet vairāk zemes. Rūpniecībā ir daudz tādu piemēru, kur viena un tā paša priekšmeta ražošanai vienā zemē, resp., valstī izlieto vairāk darba, bet otrā valstī vairāk kapitāla. Redzam, ka ražošanas faktori ir spējīgi zināmā mērā viens otru atvieto. Kā kapitāls atvieto darbu - redzējam tad, kad runājam, ka jaunizgudrojumi spēj ietaupīt darbu.

Sakarā ar to apstākli, ka uzņēmumos zināmā mērā ir iespējams atvieto vienu ražošanas faktoru ar otru, var teikt, ka ražošanas faktori atrodas savā starpā savā zinā konkurētāju attiecībās. Protams, tas ir tikai tiktalu, cik talu viens ražošanas faktors var aizvietot otru, jo spējai aizvietot ražošanas faktorus vienu ar otru ir zināmas robežas. Piem., ir ražošanas nozares, kur kapitāls nevarēs aizvietot visu darbu.

Bez tam starp atsevišķiem ražošanas faktoriem ir arī komplementāras attiecības.

Visumā jāsaprot, ka uzņēmēja mērķis ir iegūt iespējami lielāku ienākumu. Šai nolūkā uzņēmējs cenšas vadīt uzņēmumu tā un uzņēmuma izlietos ražošanas faktorus kombinēt tā, lai uzņēmums dotu iespējami augstāku tīrlieņesu. Tomēr atsevišķos gadījumos uzņēmēja mērķis var būt nevien augstāka raža. Piem., kara gadījumā valsts ir ieinteresēta, lai lauksaimniecība dotu visaugstākās ražas, ražotu iespējami vairāk, lai paglābtos no bada. Tad nerūnā cik liels ir tīrlieņesa, bet svarīgs jautājums, kā iegūt augstāko totālo ieguvumu. Raksturīgu piemēru min daži autori no Vācijas keizara Vilhelma II dzīves. Keizaram piederējušās lauku saimniecības, kur viņš gribēja ierīkot tā, lai tā būtu priekšzīme citiem. Viņš gribēja, lai viņa muižā ir arī labākā slaucamā govs. Lai to panāktu, tad govi barojuši ar pienu. Gadījās pat tā, ka govs nodzēra vairāk piena nekā deva, bet tomēr tā bija rekordgovs!

30. lekcija, nolasīta 1938.g. 4. febr.

L i e l i e u n m a z i e u z ņ ē m u m i .

Redzējām, ka palielinot apgrozījumu un uzņēmuma apmērus rodas dažādi ietaupījumi un rodas augošais ieguvuma pieaugums. Izrādās, ka ne vienmēr tas tā ir. Ne katru reizi, palielinot uzņēmuma apmērus, iegūsim augšo ieguvuma pieaugumu.

Tagad apskatīsim tuvāk

1) tos apstākļus, kas lieluzņēmumos dod iespēju realizēt augšo ieguvuma pieaugumu un

2) tos apstākļus, kas kavē augša ieguvuma pieauguma realizēšanu, resp., kas noved pie dilstoša ieguvuma pieauguma.

Šos apstākļus mēs apskatīsim dažām konkrētām ražošanas nozarēm: lauksaimniecībai, rūpniecībai un sīktirdzniecībai.

1. Lieluzņēmumi un mazie uzņēmumi rūpniecībā .

Nodaļā par ražošanas izmaksām redzējām, ka ir nepieciešami nostādīt rūpniecību pretī lauksaimniecībai tāi ziņā, ka rūpniecība strādā ar dilstošām izmaksām, bet lauksaimniecība - ar augošām izmaksām, kā to daži autori piem. Tomēr nevar noliegt, ka rūpniecības uzņēmumiem ir lielākas iespējas paplašināt savus ražošanas apmērus nekā lauksaimniecības uzņēmumiem. Tāpēc padeļa laika rūpniecības uzņēmumu lielums ir ļoti pieaudzis.

Tagad pārrunāsim tuvāk tos apstākļus, no kā atkarīga rūpniecības uzņēmumu iespēja panākt augšo ieguvuma pieaugumu un palielināt savus apmērus.

Kad runājam par ražošanas izmaksām, tad mēs bijām apstājušies pie jautājuma: ar dilstošām jeb krītošām izmaksām rūpniecībā. Tai pat sakarā

* vienu un to pašu labības daudzumu, Latvijas apstākļos

apskatījām, kas tie ir par apstākļiem, kas dod iespēju pazemināt caurmēr-izmaksas un palielināt uzņēmuma apmērus. To šeit mēs neapskatīsim, bet tas jaatkarto (skat. iekšējie un ārējie ietaupījumi).

Pie visa teiktā jāpiezīmē, ka tai pat laikā, kad daži apstākļi - uzņēmumam pieaugot - realizē dilstošas izmaksas, citi apstākļi iedarbojas pretī - padara lieluzņēmuma caurmēra izmaksas augstākas. Citiem vārdiem sakot, rūpniecības uzņēmumos var būt arī tādas izmaksas, kas sasniedzot zināmu uzņēmuma lielumu - pieaug straujāk par pašu uzņēmumu. Šās izmaksas ir ļoti svarīgas, jo tās nereti velk robežu uzņēmuma tālākai augšanai.

Kādas šās izmaksas ir?

Ja uzņēmums sasniedz zināmu lielumu, tad rodas grūtības šī uzņēmuma pārvaldīšanā un pārredzēšanā: grūti saturēt rokās šī uzņēmuma pārvaldīšanas pavedienus. Līdz zināmam punktam pārvaldīšanas un kontroles izmaksas uz katru ražoto vienību parasti samazinās, bet vēlāk var sākt pieaugt. Ņemsim, piem., tik lielu uzņēmumu, kāds ir zviedru sērkokļu sindikāts. Viegli saprast, ka šai sinsikātā pārvaldīšana ir visai grūta, jo grūti pārredzēt visus daudzus uzņēmumus, kas novietoti dažādās vietās, tālu no vadītāja centra.

Visai svarīgas ir arī transporta izmaksas. Jo lielāks ir rūpniecības uzņēmums, jo tālāk ir jāparvada šī uzņēmuma ražojumi pārdošanai. Līdzīgi ir arī attiecībā uz izejmateriālu apgādāšanu šādam lielajam uzņēmumam. Kad runājam par starptautisko darba dalīšanu, kā arī par tiem apstākļiem, kas starptautisko darba dalīšanu traucē, nonācām pie transporta un transporta izmaksām. Tagad redzam, ka transporta izmaksas ir ne mazāk nozīmīgas arī atsevišķa uzņēmuma dzīvē. Slēdziens būtu tāds:

Ja transporta izmaksas velk robežas uzņēmuma apmēriem, tad katr tehnikas jaunatradums transporta lauka neapšaubami šo uzņēmuma attīstības iespējamo robežu atbaida arvien tālāk un tālāk.

Kāds no vācu tautsaimniekiem pastāsta, ka Vācijā ir bijusi doma par vienu vienīgu dzirnavu ierīkošanu, kur maltu 40 tūkst. tonnas dienā un uz kurieni pārsūtītu malšanai visu Vācijas labības ražu. Izpētot šo problēmu tuvāk izrādījās, ka jo lielākas kļūst dzirnavas, jo mazāk un mazāk dilst caurmēra izmaksas uz katru pārstrādāto labības tonnu, beidzot kļūstot gandrīz konstantas, kamēr transporta izmaksas kolosāli pieaug. Noskaidrojās vēl, ka raugoties no tīri tehniskā viedokļa un pieņemot, ka labība jāpieved pa ceļiem, maksimālais uzņēmuma lielums var būt tāds, kas apkalpo ap 100 km. distanci. No saimnieciskā viedokļa arī šī distancē ir par lielu. Visi tas rāda transporta nozīmi problēmā par uzņēmuma apmēriem.

Runājot par uzņēmuma paplašināšanas iespējām, ir sava nozīme arī darba algai un labīcībām, ko nākas ierīkot strādniekiem. Arī šai ziņā lielo uzņēmumu stāvoklis ir tneizdevīgāks nekā mazo uzņēmumu stāvoklis, kaut gan izplatījies pretējais uzskats: cilvēki parasti domā, ka lielam uzņēmumam iepretim saviem strādniekiem ir zināma mēra monopolstāvoklis - liels uzņēmums var viegli diktēt darba algas. Kādas priekšrocības dod mazie uzņēmumi no uzņēmēja viedokļa, varam redzēt tekstilrūpniecībā. Tekstilrūpniecībā ir sastopami mazi uzņēmumi, kas diezgan sekmīgi konkurē ar lielām uzņēmumiem, jo mazie uzņēmumi saviem strādniekiem maksā zemākas algas. Kad A.S.Valstis valdība centās realizēt savu NRA un NIRA programmu, tad sastapās ar jautājumu par algām; valdības programmā bija prasība, lai uzņēmumi maksātu strādniekiem augstākas algas. Šai sakarā daudzās vietās cieta mazi uzņēmumi, kas līdz šim sekmīgi konkurēja ar lielām uzņēmumiem, sekmīgi konkurēja tāpēc, ka strādniekiem maksāja zemākas algas.

Izrādās, ka ir nozīme arī citiem blakus - apstākļiem. Arī Latvijā lielākie rūpniecības uzņēmumi ir spiesti nest zināmas izmaksas strādnieku vispārēja stāvokļa un strādnieku dzīves uzlabošanai. Laikrakstos lasām, ka viena vai otra no fabrikām, piem.: Kuzes fabrika, rūpējas par strādnieku atpūtas telpām, pusdienām u.t. Dažās zemēs lielie uzņēmumi ir spiesti rūpēties par strādnieku dzīvokļiem, lai saistītu sev attiecīgu strādnieku skaitu. No līdzīgiem pienākumiem parasti mazie uzņēmumus ir brīvs.

No sociālpolītikas viedokļa, kā to redzēsīm ekonomiskās politikas kursa, visu to, ko veic lielie uzņēmumi strādnieku labā, var tikai apsvērt.

Turpretī no konkurences viedokļa starp maziem un lieliem uzņēmumiem, jākonstatē, ka visas labierīcības strādniekiem, kas grūtina lielo uzņēmumu ražošanas izmaksu kontus, kamēr mazie uzņēmumi prot izteikt tapat.

Tālāk. Niepiecietīgi atzīmēt arī vadītāja spējas kā minimālo faktoru uzņēmumā. Daudzi apstākļi iestājas par lieliem uzņēmumiem. Jaču tomer jāpieņem, ka bez uzņēmības, bez krietnas uzņēmuma organizācijas un vadības nav panākumu, kaut arī būtu iespējamas dilstošas izmaksas uz 1 vienību un būtu iespējams palielināt uzņēmuma apmērus. Šādi apstākļi, saprotams, jāizmanto. To realizēt un izmantot spēj tikai labs organizators, labs uzņēmējs. Ja nebūs spējīga cilvēka, ka visu liela uzņēmumu darbību spējīgs labi pārziņāt, vadīt un kontrolēt, tad grūti iedomāties, ka visas spējas, ko dod uzņēmuma lielie apmēri tiks izmantotas. Ko nozīmē uzņēmība un uzņēmēja darbība, to saprot tas, kas ielasījis manis ieteikto grāmatu: "The confession of a Capitalist by Ernest J.P. Bern".

Cik grūti atrast labu organizatoru, cik maz to ir - viegli pārlicināties arī mūsu zemes apstākļos. Veselu rindu saimniecisku uzņēmumu mūsu valdība bija spiesta pārņemt savās rokās tāpēc, ka tos slikti vadīja un pārņemšanas brīdī tie atrodās saimnieciskās grūtībās. Ieteicu palasīt Latvijas Kreditbankas gada pārskatus, kur ir aprādīts dažu šādu uzņēmumu stāvoklis un vadība pirms pārņemšanas.

Arī pasaulē slavens Henri Fords ir tais domās, ka uzņēmība ir uzskatāma par minimālu faktoru, kas lielā mērā notic iespēju rasties lieliem uzņēmumiem. Viena spējīga uzņēmēja, organizatora vietu nevarēs aizpildīt kāda koleģija no mazāk spējīgiem vadītājiem.

Maziem uzņēmumiem par labu ir nākuši arī daži tehniski izgudrojumi, it sevišķi elektrība un automobiļi. Protēji tvaikam ka spēka avotem elektrību mazam uzņēmumam ir iespējams pirkt arī nīcīgos daudzumos. Tvaika katls neatmaksājas, ja maz vajadzīgs spēka. - automobiļi savukārt dod provincē, kur ražošanas apstākļi ir izdevīgāki. Šie mazie uzņēmumi šādos gadījumos savus ražojumus var transportēt ar auto arī nelielos daudzumos. Abi šie tehnikas sasniegumi: elektrība un automobiļi ir pavairojuši mazo uzņēmumu konkurences spējas.

Maziem uzņēmumiem ir arī tā priekšrocība, ka tie spēj daudz vieglāk un ērtāk piemēroties patērētāja iecībam. It sevišķi amatnieki var izgatavot savus ražojumus gandrīz pilnīgi pēc sīkiem patērētāja norādījumiem. Lielie uzņēmumi spēj piedāvāt tikai standartizētas un normālizētas preces, kas ir lētākas, toties ne katreiz var atbilst patērētāja vajadzībām un interesēm. A.S.Valstīs, kur liela nozīme lieliem uzņēmumiem, standartizācija un normālizācija ir plaši attīstījusies. Tāpēc preces ir lētas, bet patērētājiem tās sagādā bieži lielas neērtības. Runājot par standartizāciju, minējām, ka A.S.V. ir normālizēti apavi. Līdzīgi ir arī ar apģērbiem. Drēbnieki izmēra cilvēku augstumu, plecu platumu, roku garumu u. t. t., pēc datiem ņem vidējos, standartizētos samērus. Nopērkot šādus apģērbus, bieži gadās, ka tie na daļai neder. A.S.V. tas bieži gadās. Turpretī mazie uzņēmumi var daudz labāk apmierināt patērētāja prasības. Tāpēc arī A.S.V. ir atsevišķi drēbnieki, kas gatavo apģērbus uz pasūtījumu un, saprotams, ņem dārgāk.

Jāpiezīmē, ka uzņēmuma lielumu ierobežo tirgus lielums, neatkarīgi no tā, kādos apmēros būtu iespējams izmantot dilstošas izmaksas. Tāpēc, piem., uzņēmumi A.S.Valstīs arvienu būs daudz, daudz lielāki nekā Latvijā, jo tirgus A.S.Valstīs ir daudz plašāks nekā Latvijā. Tāpēc mazo zemju iedzīvotāju lielo uzņēmumu priekšrocības var izmantot tikai ar starptautiskās tirdzniecības, starptautiskās darba dalīšanas palīdzību. Šai ziņā skatoties tīri no saimnieciskā viedokļa - mazas zemes ieinteresētas brīv-tirdzniecībā vairāk nekā lielas zemes. Starptautiska brīv-tirdzniecība veicina lielu uzņēmumu rašanos, jo paplašina tirgu.

2. Lielie un mazie uzņēmumi sīktirdzniecībā.

Pastāv uzskats, ka sīktirdzniecība ir tā nozare, kur pastāv tikai sīki uzņēmumi. Jāsaka, ka arī sīktirdzniecībā, it sevišķi pēdējā laikā, parādās un iegūst arvienu lielaķu svaru lieluzņēmumi.

* iespēju maziem uzņēmumiem novietoties provincē,.....

Kādi ir uzņēmumu tipi sīktirdzniecībā?

Šo jautājumu ne daļai apskatījuši, runājot par konkurenci. Vispirms jāmin tādas sīktirgotavas, kur vienam sīktirgotājam pieder tikai viens veikals, viens uzņēmums. Tā tas ir mūsu zemē. Citās zemēs turpretī attīstās lieluzņēmumi, kur vienam uzņēmējam pieder neskaitāmi daudz veikalu, tai pašā pilsētā, gan izkaisīti vairākās pilsētās. Visvairāk šādu uzņēmumu ir A.S.Valstīs un Anglijā, kur tos sauc par multiple shops jeb chain stores.

Šiem lieluzņēmumiem sīktirdzniecībā ir dažas priekšrocības. Tie spēj iztikt ar mazāku preču krājumu, jo tie preces var atrak apgrozīt. Šie uzņēmumi spēj izdevīgāk iepirkt preces, tie var darbā izlietāt specializāciju u.t.t. Sekojot šām parādībām, pēdējā laikā arī patērētāju sabiedrības sāk organizēt lielpilsētās veselu veikalu rindu, piem., "Vienība" ir tuvu pie 50 veikaliem u.t.t.

Tas bija viens sīktirdzniecības lieluzņēmuma veids. Otrs sīktirdzniecības lieluzņēmuma veids ir preču nams. Preču nams ir liels tirdzniecības uzņēmums, kur pārdot dažādas preces, sākot, zīm vienā, bet viņi un tai pašā uzņēmumā, Preču nams ir iespējams dot gandrīz itin visu, kas pirsējam ir vajadzīgs, sākot ar apģērbiem un beidzot ar karnījas putniņiem.... Kaut arī šie uzņēmumi ne vienmēr preces apgādā lietāk, tomēr tie saista ar iepirkšanas ērtībām.

Pēdējā laikā ir radies īpatnējs preču nama paveids - pārdošana pa pastu. Veikals izgatavo savu preču katalogu, kur apraksta preces, pieliek zīmējumus, uzrāda cenas u.t.t. Šādus katalogus pagatavo lielā skaitā un izsūta visiem patērētājiem. Piem., A.S.Valstīs, kam liela teritorija, veikali izsūta uz visām malām savus katalogus. Patērētājs atrod katalogā sev vajadzīgo preci, aizsūta preces numuru un maksu un pēc tam pa pastu saņem preci.

Naragoties uz šiem lieluzņēmumiem sīktirdzniecībā, arvienu pastāv arī sīkie, mazie uzņēmumi, kas sekmīgi konkurē ar lieliem uzņēmumiem. Šis apstāklis lielā mērā izskaidrojams ar mazo uzņēmumu visai īpatnēju raksturu: mazos uzņēmumos ar savu darbu piedalās pats uzņēmējs un ļoti daudzos gadījumos šie uzņēmumi iztiek ar paša uzņēmēja un viņa ģimenes locekļu darbu.

To ievērojot, var teikt, ka šie mazie uzņēmēji nav ieinteresēti tik daudz augļu iegūšanā no ieguldīta kapitāla, bet

galvenā kārtā cenšas iegūt apmierinošu atalgojumu par savu darbu uzņēmumā.

Jeb šie mazie uzņēmēji dibina un vada savus uzņēmumus, lai piedalītos tur ar savu darbu, resp., lai atrastu sev darba vietu. Tas piešķir šiem uzņēmumiem višai īpatnēju raksturu.

Šī tipa uzņēmumus, kuros galvenā kārtā pats uzņēmējs piedalās ar savu darbu, prof. K o s i n s k i s nosaucis par d a r b a uzņēmumiem. Prof. Kosinskis šos darba uzņēmumus rūpīgi izpētījis, it sevišķi tos, kas pastāv lauksaimniecībā. Starptautiskā literatūrā viņam pieder bagāti un pilnīgi darbi šai jautājumā. Tā kā prof. Kosinskis darbojas mūsu universitātē, tad es atļaušos sev piezīmēt tikai, to, ka šo interesanto darba uzņēmumu jautājums, kuru prof. Kosinskis jau sen noskaidrojis, tagad uzpildījis dienas kārtībā daudzās zemēs. Pāris gadu atpakaļ uz darba uzņēmumiem kā uz brīnumu atdūrās kāds dāņu profesors. Šim profesoram piederēja maza lauku saimniecība. Krīzes laikā viņš to gribēja pārdot. Pie pārdošanas atklājās interesanta parādība: pircēji par šo saimniecību solīja samērā lielu cenu. Saimnieciskās krīzes momentā, kad produkti bija lēti, arī lauksaimniecības uzņēmumu cenas bija, bet mazas lauku saimniecības bija it kā izņēmums. Tuvāk izpētīt šo jautājumu, izrādījās, ka mazi lauku saimnieki cenšas iegūt sev darba vietu. Tāpēc viņi maksā augstāku cenu. Apstāklis, ka šie sīkie uzņēmēji nerēķinās ar to, lai ieguldītais kapitāls nestu kādus augļus, dod iespēju viņiem sekmīgi konkurēt ar lieluzņēmumiem, kas dibināti ar aprēķinu, lai ieguldītais kapitāls attiecīgi rentētos.

Jāpiezīmē, ka šiem mazajiem uzņēmējiem sīktirdzniecībā ir daudz vieglāk nekā lieluzņēmējiem uzturēt personīgu kontaktu ar pircējiem. Mazais uzņēmējs pazīst savus pircējus, zina viņu kņprīzes, ģimenes dzīvi un sīkāk - tāpēc viņš spēj savus pircējus labāk apkalpot. Savu pircēju personīga pazišana uzņēmējam ļauj izveidot savu uzņēmumu tā, lai tas apmierinātu pircēju vajadzības.

Visu sacīto nevar saprast tā, ka sīktirdzniecībā katrs sīkais uzņēmums būtu pārāks par lieluzņēmumu. Sacītais tikai rāda, ka mazie uzņēmumi ar sekmēm pastāv blakus lieliem uzņēmumiem un kāpēc tie pastāv. Daudz no sīkuzņēmumiem spiesti pastāvēt ar lielām grūtībām. To sīktirgotavu skaits, kas ikgadus pārtrauc savu darbību, ir ļoti, ļoti liels. Tas izskaidrojams tāpēc, ka visā pasaulē daudzi cilvēki ir tādos uzskatos, ka sīktirdzniecība ir visvērtīgākais un parocīgākais arods. Tāpēc sīktirdzniecībā meklē nodarbošanos cilvēki no daudzām citām saimnieciskās dzīves nozarēm, tā cenšoties sev sagādāt "Vieglākas dienas". Lauksaimnieks pārdod savu lauku saimniecību un atver savu sīktirgotavu. Mazāks ierēdnis uzkrāj nelielu kapitālu un uzsāk tirgoties. Piemēru daudz. - Arī A.S. Valstīs šī parādība ir novērojama. Amerikā lauksaimnieki bieži pārdod savas saimniecības daļiem un paši dodas uz Kaliforniju, kur sīktirgotavu ir milzīgi daudz. Kalifornijā dzīvojot atklāj, ka bezdarbībā grūti dzīvot un atrod nodarbošanos sīktirdzniecībā: nopērk veikalu un tirgojas. Pēc kāda laika viņa tirgotava bankrotē, viņš to pārdod nākošajam "laimes meklētājam" un pats dodas ar dažiem centiem kabatā pie dēla. Visiem šiem cilvēkiem ir tāds uzskats, ka tirdzniecībā nav vajadzīgas absolūti nekādas zināšanas. Par to viņi samaksā dārgu "skolas naudu". - Arī Rīgā notiek līdzīgi gadījumi. Viss tas rāda, ka arī tirdzniecībā vajadzīgas spējas un zināšanas.

3. Lielie un mazie uzņēmumi lauksaimniecībā.

Beidzot, pārrunāsim šo problēmu attiecībā uz lauksaimniecību. Lauksaimniecības uzņēmumi raksturīgi tai ziņā, ka tie apgrozījuma, ieguldītā kapitāla un nodarbināto strādnieku ziņā ir mazāki par rūpniecības uzņēmumiem. Statistiskie dati rāda, ka maziem uzņēmumiem lauksaimniecībā, mazām lauku saimniecībām ir tendence skaita ziņā pavairoties. Kāpēc?

Tam ir vairāki iemesli. Lai tos ieraudzītu, salīdzināsim mazos un lielos lauksaimniecības uzņēmumus savā starpā. Ja paskatāmies uz darbu kā ražošanas faktoru mazos un lielos lauksaimniecības uzņēmumos, resp., mazās un lielās lauku saimniecībās, tad jāatzīmē, ka darbs mazās lauku saimniecībās ir produktīvāks nekā lielās saimniecībās. Mazās lauku saimniecības pēc būtības pēc savas būtības ir darba saimniecības, par kurām mēs tikko runājām. Tajās galvena nozīme, kā redzējam, ir paša saimnieka darbam, bet paša saimnieka darbs ir arvien rūpīgāks un produktīvāks par algotu darbu.

Lielo lauksaimniecības uzņēmumu darbību ievērojami apgrūtina iekšējais transports, t.i., transports pašā saimniecībā, kas pieaug - pieaugot uzņēmumam. Iekšējais transports ir nepieciešams gan ražas pārvešanai, gan darba rīku, darba spēka, mēslu pārvešanai u.t.t. Ar katru hektāru zemes, par ko palielinās uzņēmuma zemes platība, iekšējais transports attiecīgi pieaug - pieaug arī transporta izmaksas.

Pastāvīgā kapitāla, it sevišķi mašīnu, ziņā lielas saimniecības ir ievērojami labāka stāvoklī: lielām saimniecībām ir iespējams daudz vairāk un plašāk izmantot jaunas tehnikas sasniegumus nekā maziem lauku uzņēmumiem. Teikto mēs redzējam jau tad, kad runājam par pastāvīgam izmaksām. Tad mēs minējām, ka izmaksas par lauksaimniecības mašīnām maza lauku saimniecībā ir pastāvīgas izmaksas, bet lielā lauku saimniecībā - mainīgas izmaksas.

Piezīmēsim, ka pēdējā laikā arī mazās saimniecības ir atradušas līdzekli, ar kuru tās lielā mērā iegūst priekrocības, kādas mašīnu ziņā ir lielām saimniecībām. Šis līdzeklis ir kooperācija. Daudzās zemēs mazās saimniecības apvienojušās kooperatīvās sabiedrībās, pie tam ar tādu aprēķinu, lai visas saimniecības kopā iegūtu optimālo, visizdevīgāko zemes platību vienas vai otras kopīgi iegādātās mašīnas nodarbināšanai un arī citiem saimnieciskiem mērķiem. Interesants piemērs šai ziņā ir piensaimniecības vēsture Dānijā. Dānijā pienu pārstrādāja tikai muižās, jo zemnieki to nevarēja darīt: mazā zemnieka saimniecībā saražotais piens daudzums bija par mazu, lai cik necik atmaksātos piensaimniecības ierīkošana. Kad mazās saimniecības apvienojās piensaimnieku sabiedrībās, tad radās iespēja izmantot visas tās tehniskās priekšrocības, ko agrāk varēja izmantot tikai muižās.

Šai ziņā svarīgs ir vēl viens faktors uzņēmība. Ja attiecībā uz rūpniecību bija jautājums, vai dažos gadījumos rūpniecības uzņēmumi nedraud kļūt par lieliem, lai tos varētu racionāli vadīt, vai uzņēmība nav paliku-

si minimā, tad attiecībā uz lauksaimniecību var rasties pretējas dabas jautājums: vai mazi lauksaimniecības uzņēmumi nav par maziem, lai būtu iespējams uzņēmēja spējas. Var vēl jautāt: vai tāpēc šai apstākli nav tik, ka viens no tiem ienesliem, kāpēc atstāj šos mazos pundruuzņēmumus un aiziet uz pilsētu, lai tur atrastu uzņēmībai plašāku darba laiku, plašāku uzņēmumu? Pa daļai tas tā ir. Tas, saprotams, nāk par labu lielām saimniecībām, bet atkal tikai pa daļai, jo mazas lauku saimniecības tagad mēģina apvienoties kooperatīvās sabiedrībās par kurām jau minējām. Kooperatīvām sabiedrībām vajadzīgi vadītāji, kas sabiedrībā apvienotas lauku saimniecības vadītu un organizētu. Kooperatīvās sabiedrībās atrod sev darba lauku uzņēmība, kurai mazas lauku saimniecības ir pār šaurām.

Beidzot, jāsaka, ka jautājumā par lielām un mazām lauku saimniecībām ir nozīme arī zemes cenām. Mēs redzējām, ka atsevišķo ražošanas faktoru cenām ir nozīme jautājumā: cik daudz no katra ražošanas faktora uzņēmējs izlietās, lai izgūtu izdevīgāku ražošanas faktoru kombināciju. Tāpēc - pieaugot zemes cenām - lauksaimniecības uzņēmumiem ir tendence ar vienu vairāk un vairāk palielināt darba daudzumu uz vienu un tā pašu zemes gabala. Mēs redzējām, ka darba spēku visizdevīgāk ir izmantot mazās saimniecībās. Tāpēc visos tais gadījumos, kad zemes cenas ir augstas, attīstās vairāk mazas saimniecības, kurās vada intensīvi. Turpretī tur, kur zemes cenas ir lētas, kā tas bija nesen dažos Amerikas apvidos, pārtā lielās un ekstensīvās lauku saimniecības.

Redzam, ka lieliem, tā maziem uzņēmumiem lauksaimniecībā ir katram savas priekšrocības. Tāpēc mazi un lieli lauksaimniecības uzņēmumi bieži pastāv viens otram blakus. Ja vien ekonomiskā politika neatrod par vajadzīgu, lai lielu vai mazu lauksaimniecības uzņēmumu dzīvī iekļautos un mēģinātu tur kaut ko grozīt. Pēdējā laikā, kā jau minējām, mazas saimniecības organizējas kooperatīvās saimniecībās, kas spēj izmantot lielu daļu no tām priekšrocībām, ko agrāk varēja izmantot lielas saimniecības. Tāpēc nav brīnums, ka - kaut arī lēni, gausi - daudzās zemēs pieaug mazu saimniecību skaits.

Runājot par lielām un mazām lauku saimniecībām, apskatījām šo jautājumu tikai tīri saimnieciskā plāksnē. Atsevišķās valstīs šos divus saimniecību tipus mēdz vērtēt arī politiskā plāksnē. Politiskā skatījumā ļoti bieži valdības izšķiras par mazām un nevis lielām saimniecībām. Arī Latvijā sadalīja muižās nelielās jaunsaimniecībās. Tuvāk par šiem jautājumiem runāsim agrārpolitikā.

31. lekcija, nolasīta 1938.g. 9.febr.

SADALĪŠANA. *ir mācība par* *tautas ienākuma veidiem* Ievads.

Sadalīšana tautsaimnieku valodā parasti nozīmē tautas ienākuma sadalīšanu starp ražošanas faktoru īpašniekiem:

- 1) strādniekiem kā darba spēka īpašniekiem,
- 2) zemes īpašniekiem,
- 3) kapitāla īpašniekiem un
- 4) uzņēmējiem kā uzņēmības nosējiem.

Ikdienas dzīvē ar sadalīšanu saprot preču sadalīšanos starp patērētājiem, tā tad kā tirdzniecību. Diemžēl, arī daudzi studenti pārbaudījumos lietā šo nepareizo sadalīšanas uztveri.

Jāatceras, ka šai nodaļā, nodaļā par sadalīšanu mēs runāsim par tautas ienākuma sadalīšanu. Tāpēc var teikt:

Sadalīšana ir mācība par ienākuma veidiem jeb
nodaļā par sadalīšanu runāsim par ienākuma veidiem.

Kas ir tautas ienākums - par to jau runājām ievadnodaļā par pamatjēdzieniem. Tagad tas tikai jāatkārto.

Šeit mēs pārrunāsim problēmu: pēc kādiem principiem notiek tautas ienākuma sadalīšana starp ienākuma saņēmēju grupām. Lai to izprastu, jāņem palīga tas atziņas, ko iegūvam līdz šai pārrunātajās nodaļās. Nodaļā par mainu runājām par cenu un ražošanas izmaksām, bet tas, kas ir izmaksas uzņēmumā, tas ir ienākums citam. Iegūties no ražošanas faktoru

ražotāju viedokļa, sadalīšana ir mācība par ražošanas faktoru cenu veidošanos. Nodaļā par ražošanu mēs iepazīsimies ar ražošanas faktoriem, kas ietilpst arī kā mainas ieguvums faktoru daudzumiem. Arī šīs atziņas nodrošinās noskaidrojot jautājumu, cik liela daļa no produkta krīt uz katru ražošanas faktoru.

Ikdienas dzīvē atgādās, ka viena un tā pati persona reprezentē vienu un tai pat reizē vairākus ražošanas faktorus, piem.: amatnieks ir kapitāla un darba kā ražošanas faktora īpašnieks, lauksaimnieks ir zemes kapitāla īpašnieks, bieži arī strādnieks. Šim apstāklim nav lielas nozīmes mūsu problēmā. Tas tāpēc, ka sadalīšanā nav runas, kā sastādās katras atsevišķas personas kopienākums, bet gan cik liela daļa no tautas ienākuma dalās īpašnieka darbam, kapitālam, zemei un uzņēmībai kā ražošanas faktoram. Citiem vārdiem sakot, nodaļā par sadalīšanu runājam par to, kas nosaka ienākuma lielumu, kurš pienākas vienam vai otram ražošanas faktoram, bet vnevis vienīgi vai otrai personai. Tā tad šeit ir runā no vis par personālu ienākuma sadalīšanu, bet gan par ienākuma sadalīšanu starp ražošanas faktoriem.

Ienākuma veidi.

Pirms pārrunāsim atsevišķus ienākuma veidus, aizrādīsim, ka ir 4 ienākuma veidi:

- 1) ienākums no darba,
- 2) ienākums no kapitāla,
- 3) ienākums no zemes un
- 4) ienākums no uzņēmības.

Citiem tautsaimniekiem ienākuma veidu iedalījums ir citāds. Ir daudzi tautsaimnieki, kas min trīs ienākuma veidus: 1) ienākumu no darba 2) ienākumu no kapitāla un 3) ienākumu no zemes. Kāpēc mēs pieņemam, ka ir minētie četri ienākuma veidi - par to runājam agrāk, it sevišķi nodaļā par uzņēmību.

Dažādi tautsaimnieki arī mēdz dažādi ienākuma veidus grupēt, pamatojoties uz to pretstatu un līdzības. Cik dažādi ienākuma veidus grupē, to rāda šie sadalījumi.

1. Kārlis
Markss
(Marx)

Ienākums no
zemes jeb
zemes rente
un
ienākums no
kapitāla jeb
kapitāla augļi

pretstatā

darba
ienākumam,
resn.,
darba
algai.

2. Henri
Džordžs
(George)

Darba ienākums
un
Kapitāla augļi

pretstatā

zemes rentei.

3. Zviedru tautsaimnieks
Viksels
(Wicksell)

Darba ienākums
un
Zemes rente

pretstatā

kapitāla
augļiem.

Kāpēc tautsaimnieki ienākumu veidus tā grupē?

1) Markss zemes renti un kapitāla augļus nostāda pretī darba ienākumam tāpēc, ka ienākums no zemes jeb zemes rente un ienākums no kapitāla jeb kapitāla augļi ir ienākums bez darba. Ražošanas faktoram darbam, kā zinām, Markss ierāda izcilus vietu.

2) Amerikānis H. Džordžs darba ienākumu un kapitāla augļus nostāda pretstatā zemes renti tāpēc, ka darba ienākums un kapitāla augļi ir ienākums par zināmiem personīgiem upuriem: darba ienākums ir ienākums par darba upuriem, bet kapitāla augļi - par gaidīšanas upuriem. Zemes rente turpretī nav ienākums, par kaut kādiem personīgiem upuriem.

Vikssels nem kopā darba ienākumu un zemes renti un nostāda tos pretī kapitāla augļiem tāpēc, ka darbu un dabu viņš uzskata par pirmatnējiem ražošanas līdzekļiem, bet kapitālu - par atvasinātu, saražotu ražošanas līdzekli.

Atsevišķus ienākuma veidus sāksim apskatīt pa vienam. Tomēr paturēsim prātā, ka visi ienākuma veidi ir ļoti cieši savā starpā saistīti un tāpēc katru atsevišķu ienākuma veidu ir iespējams izprast tikai tad, ja ievēro visus pārējos. Tā kā uzreiz visi apskatīt nav iespējams - apskatīsim katru ienākuma veidu atsevišķi.

IEŅĀKUMS NO DARBA

jeb

DARBA IEŅĀKUMS.

Darba ienākums un darba alga.

Ienākumu no darba jeb darba ienākumu bieži sauc arī par darba algu. Par

darba algu ir parasts saukt atlīdzību par darbu, kas veikts cita labā, citā uzņēmumā.

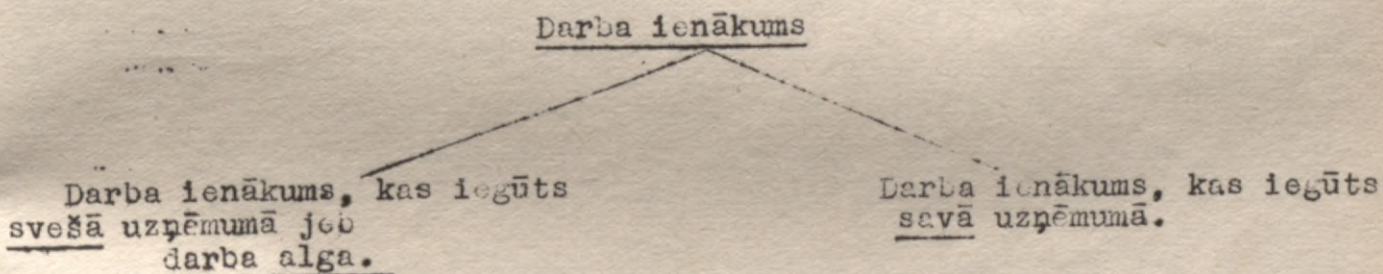
Šī darba alga ir nodrošināta ar līgumu pa to laiku, uz kuru darba ir pieņemts.

Jāievēro, ka viens un tas pats cilvēks var

1) vai nu savu darbu izlietāt kāda cita labā - svešā uzņēmumā un saņemt darba algu un

2) var savu darbu izlietāt pats savā uzņēmumā. Šai pēdējā gadījumā, kad darbs izlietāts darba darītāja pašā uzņēmumā, stingri ņemot nevar runāt par darba algu kaut arī darba ienākums paliks.

Tāpēc - to atcerēsimies!! - stingri ņemot var runāt par darba ienākumu un darba algu, pie kam darba alga ir daļa no darba ienākuma. Te rādā arī schema:

Tā kā lielais cilvēku vairums, kas iegūst ienākumu no darba, nodot savu darbu par zināmu atlīdzību, zināmu algu svešā uzņēmumā, tad mēs runāsim galvenā kārtā par darba algām. Tomēr nepaiesim garām arī darba ienākumam savā uzņēmumā.

No reti praktikā ir ļoti grūti novilkt robežu starp darba ienākumu savā uzņēmumā un uzņēmēja peļņu. Atkarība no tā, kāda veida un kāda vieta noveik robežu, darba ienākumam pieskaita lielāku vai mazāku tautas ienākuma daļu. Kur robežu arī noveik - tomēr skaidrs, ka darba ienākumi sastāda tautas ienākumu lielumlielo daļu. Šķiet, ka visi apstākļi atļauj pieņemt, ka apm 2/3 vai pat 3/4 no tautas ienākuma sastāda darba ienākums. Atlikums sastādās no pārējiem ienākuma veidiem: zemes rentes, kapitāla augļiem un uzņēmēja peļņas. Pat tik bagātā uzņēmības un kapitāla zemē, kāda ir ASV, darba ienākumi pārsniedz pusi no visa tautas ienākuma.

Darba algu veidi.

1) Runājot par algām, jāievēro, ka ir nominālalga un reālalga.

Nominālalga var būt naudā un graudā jeb natūrā. Izšķirība starp nominālalgu un reālalgu ir tā pati, kāda pastāv starp nomināliienākumu un reāliienākumu, kurus apskatījām tad, kad runājām par ienākumu. Atzīmēsim tikai, ka reālalgas aprēķina galvenā kārtā tāpēc, lai salīdzinātu algas

1) vienā un tai pašā vietā, bet dažādos laikos un 2) vienā un tai pašā laikā, bet dažādās vietās.

2. Runājot par citiem darba algu veidiem, jāšķir
akordalga un laika alga.

Laika algu maksā par nostrādāto darba laiku, bet akordalgu - par darīto darbu jeb izgatavotu priekšmetu skaitu.

3. Vēl jāšķir īpatnēju algu veidu - sociālas algas. Sociālo algu likumu nosaka, vadoties no strādnieka vajadzībām: strādnieks saņem ģimenes piemaksas, izdienas u.t.t. Sociālalga atalgo strādnieku vairāk kā patērētāju, kumēr pārējie algu veidi vairāk kā ražotāju, producentu.

DARBA ALGAS VEIDOŠANĀS PROCESS.

1. Brīvās konkurences apstākļos.

Tagad apstāsimies pie jautājumā: kas noteic darba algu augstumu?

Vispirms iziesim no pieņēmuma, ka arī darba tirgū pastāv pilnīga un brīva konkurence, ka konkurence pastāv ka starp visiem strādniekiem, ta starp visiem uzņēmējiem, kas meklē strādniekus. Pēc tam, kad mūsu jautājumu būsīm apskatījuši šai plāksnē, tad pieņemsim, ka rodas monopolstāvoklis darba piedāvājuma vai darba pieprasījuma pusē un tad arī noskaidrosim, kā mūsu iegūtās atziņas pārveidosies šādos jaunos apstākļos.

Tāpat sākumā apskatīsim tikai vienkāršāku, nekvalificētu darbu rūpniecības un lauksaimniecības uzņēmumos. Tad, kad šo darba veidu būsīm noskaidrojuši, apskatīsim atsevišķus speciālus darba veidus un algas veidošanas likumības šādiem īpatnējiem darba veidiem.

Ņemot vērā šo pieeju no vienkāršākā uz sarežģītāko, minēsim arī vienkāršotus piemērus, lai tā labāk saskatītu vispārējās likumības un pēc tam atrastu komplicētākas, sliktākas likumības.

Darba algas veidošanās process īstenībā pēc savas būtības ir cenas veidošanas process. Arī jautājuma par darba algām mums jāstopas ar piedāvājumu un pieprasījumu. Skaidrības labā jāaizrauda uz vienu "zemūdes klīnti" studentiem: tautsaimniecības teorijā "darba pieprasījumu" un "darba piedāvājumu" saprot citādāk nekā ikdienas dzīvē.

Darba piedāvājums ir tas darba kā ražošanas faktora daudzums, ko strādnieki ir ar mieru nodot uzņēmējam pie zināmas darba algas.

Tā, ja strādnieks ierodas kādā fabrikā un jautā, vai nav vajadzīgi strādnieki, tad ikdienas valodā saka: strādnieks meklē darbu, bet tautsaimnieki saka: strādnieks piedāvā savu darbu, darbu kā ražošanas faktoru.

Darba pieprasījums ir tas darba kā ražošanas faktora daudzums, ko uzņēmējs ir ar mieru saistīt savos uzņēmumos pie dotas darba algas.

Darba pieprasījuma un darba piedāvājuma līknes ir līdzīgas tām piedāvājuma un pieprasījuma līknēm, ar kurām mēs iepazināmies, tad kad runājam par cenu. Arī darba pieprasījuma un darba piedāvājuma līknes krustojas viena punktā. Šis punkts rada kādā pastāv darba alga pie dota darba pieprasījuma un dota darba piedāvājuma.

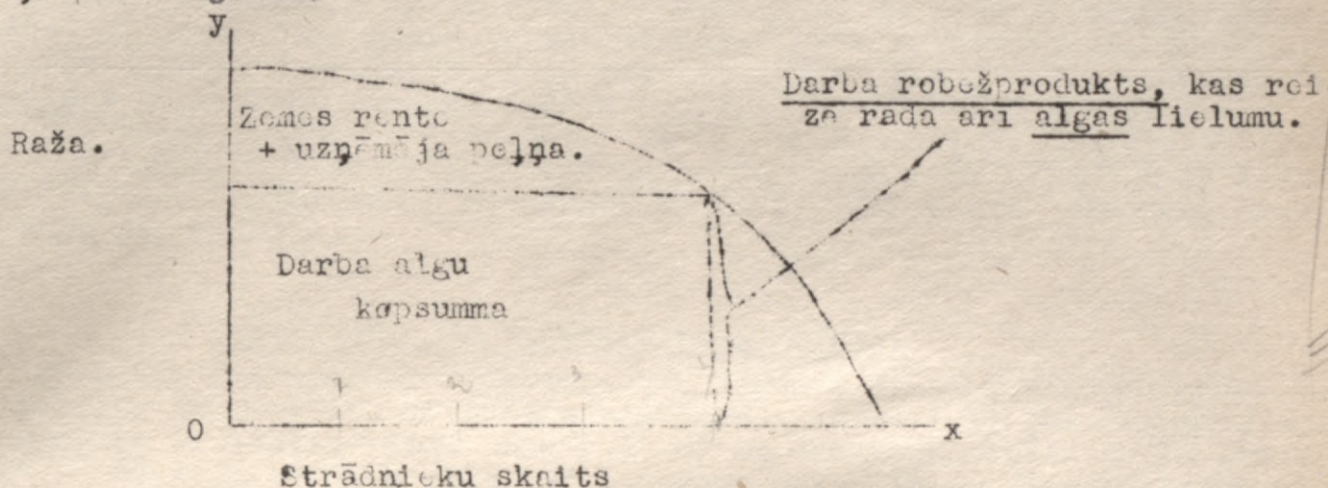
Ja darba algas veidošanas process pēc savas būtības ir cenas veidošanas process, tad tas viegli izprotams pēc analogijas ar parasto cenas veidošanas procesu. Tagad mums atliek galvenā kārtā noskaidrot, kas īpatnējs piemīt darba pieprasījumam un darba piedāvājumam. Sāksim ar darba pieprasījumu.

D a r b a p i e p r a s ī j u m s.

Lai noskaidrotu darba pieprasījumu, ņemsim ļoti vienkāršotus apstākļus. Iedomāsimies, ka mums ir darīšana ar lauku saimniecībām, kur saimnieks pats to apsaimnieko, bet pats līdzi nestrādā. Šis iedomātais saimnieks lielā mērā līdzinās z.s. telefona saimniekam, par kuru bieži raksta. Šis "telefona" saimnieks nolīgst strādniekus, kas veic visus darbus, bet

viņš pats dzīvo Rīgā un pa telefonu dod katras dienas vakarā rīkojumus, kas jādara rīt. Pieņemsim, ka šis saimnieks algu maksā natūrā, piem., zināmu daudzumu labības. To pieņemām, tāpēc, lai pagaidām mums netūtu jāsaņem ar naudu, lai mūsu piemēru nesarežģītu. Pieņemsim, ka blakus šai saimniecībai ir citas saimniecības, kas ļoti līdzīgas mūsu saimniecībai, strādnieku skaits ir tas pats, visi strādnieki vienādi uzcītīgi un vienādi sava darba pratēji. Vēl pieņemsim, ka ražošana notiek pēc ilgstošā ieguvumā piesauguma līknes, ko apskatījām nodaļā par ražošanu. Ja šādos apstākļos jautājam:

kāda izskatīsies darba pieprasījuma līkne, viegli redzēt, ka tā sakrīt ar produktivitātes līkni, par kuru runājam nodaļā par ražošanu:

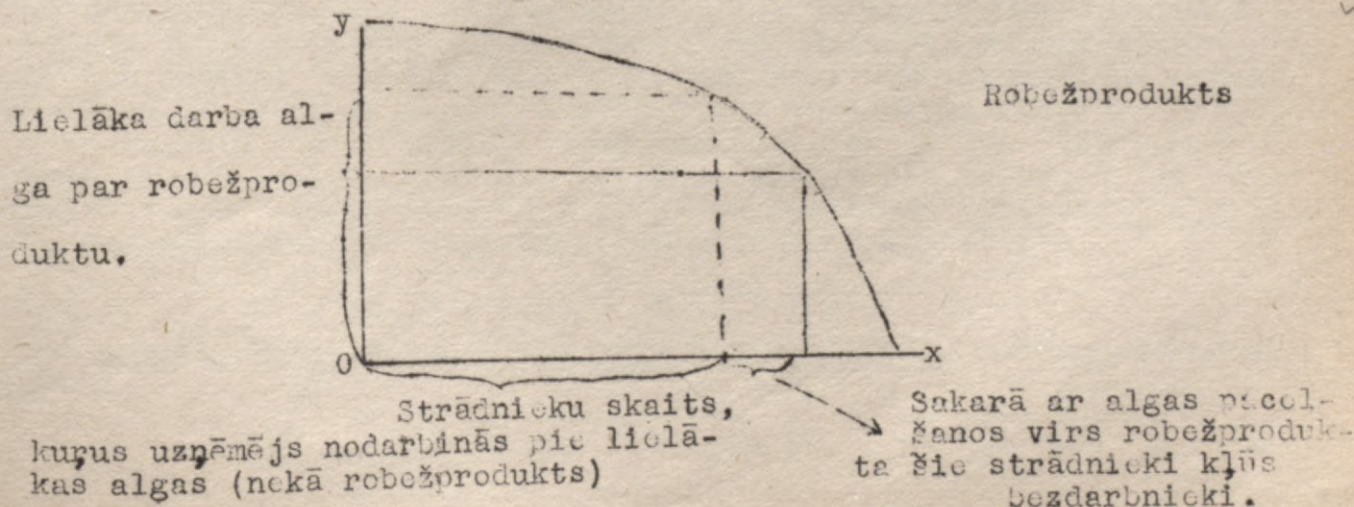

Ja pastāvēs brīva konkurence starp atsevišķiem lauksaimniekiem kā darba pieprasītājiem, tad alga nebus mazāka par darba robežproduktu. Tādā gadījumā darba robežprodukts radīs to algu, pie kuras šī saimniecība pieprasīs darba spēku.

Pieņemsim, ka alga nebūtu tik augsta: tā nelīdzinātos robežproduktam, bet līdzinātos piem., tikai pusei robežprodukta. Tad lauksaimniekam radīsies zināms atlikums uz strādnieku rēķina un tai brīdī šī lauksaimnieka kaimiņš būtu tādās domās, ka šim strādniekam ir samaksāta tikai puse no tā produkta daudzuma, par kuru šis strādnieks ir palielinājis kopražu. Strādniekam atmaksājas maksāt lielāku algu, lai tas neprānātu kaimiņa uzņēmumā. Starp atsevišķiem lauksaimniekiem kā uzņēmējiem sāksies konkurence, kamēr alga sasniegs robežproduktu.

Sakarā ar sacīto rodas jautājums: kur lauksaimniekam var rasties viņa peļņa, ja viņš strādniekam maksā tik lielu algu, cik maksā strādnieka robežprodukts? Uzņēmējam - lauksaimniekam peļņa rodas no tiem strādniekiem, kas agrāk pieņēmti darbu, kas pieņēmti darbu pirms robežstrādnieka. Šo strādnieku produkts ir lielāks par robežstrādnieka produktu, bet algu tie saņem tādu pašu, kādu saņem robežstrādnieks, saskaņā ar jau minēto indifferences likumu. Starpība, ko iegūst lauku saimniecības īpašnieks uz agrāk pieņemto strādnieku rēķina, ir uzņēmēja peļņa un zemes rente, ja kapitāla nav.

Ja pie brīvās konkurences darba alga nevar būt mazāka par robežproduktu, tad tā arī nevar būt augstāka par robežproduktu. Viegli redzēt, ka darba algas pacelšanas virs robežprodukta rada šāvokli, ka pēdējie strādnieki uzņēmējam neatmaksājas, jo tiem jāizmaksā lielāka alga nekā ir viņu radīta produkta pieaugums. To rāda shēma:

Kā no schēmas redzams: pēdējie strādnieki - sakarā ar algas paaugstināšanos virs robežprodukta - kļūs bezdarbnieki, jo uzņēmējiem nav izdevīgi tos nodarbināt. Bez darba palikušie strādnieki savukārt piedāvās savu darbu par zemāku algu. Tas dzīs arī algas lējum, kamēr alga sasniegs robežproduktu. Jau aizrādījām, ka uzzīmētās schēmas pamatojas uz pieņēmumu, ka darba tirgū pastāv brīvā konkurence. Istenībā darbā tirgū reti pastāv brīvā konkurence, bet pastāv parasti monopolanstākļi, bet par tiem mazliet vēlāk.

Ikdienas dzīvē, kā zinām, nav darīšana ar kādu vienu produktu, kā mēs mūsu pārrunās pieņēmām. Dzīvē ir vesela rinda dažādu produktu, jo ir dažādas ražošanas nozares. Līdzīgi vienkāršības labā mēs pieņēmām, ka cena visiem produktiem ir noteikta. Saskatīsim ar šo mūsu pieņēmumu tad arī iznāca, ka darba alga naudā ir vienlīdzīga darba robežprodukta vērtībai. No agrāk apskatītā zinām, ka cena nav noteikta. Cenas pašas savukārt ir atkarīgas no veselas virknes dažādu apstākļu, starp citu arī no darba algas, kas ieliet ražošanas izmaksās. Tā mēs iegūstam ļoti komplicētu savstarpīgu sakarību starp darba algu un cenu. Šī sakarība ir radniecīga tai, kas pastāv starp ražošanas līdzekļiem un gatava produkta cenu, par kuru jau runājām.

Darba alga un kapitāla augļu līkme.

Apskatot uzņēmuma pierasījumu pēc darba, mēs neievērojām problēmas, kas saistās ar kapitāla lietēšanu ražošanā. Agrāk redzējām, ka mūsdienu ražošana ir kapitālistiska. Kas ietekmē un nosaka kapitāla augļu līkmi - par to runāsim vēlāk nodaļā par ienākumu nokapitāla. Tagad atzīmēsim vienīgi to apstākli, ka - pastāvot tādai vai citādai kapitāla augļu līkmei - reizē ar to mainās arī darba alga, jo kapitāla augļu līkme ietekmē darba algas.

Visbiežāk darba algas mēdz izmaksāt ik nedēļas, īsi pēc tam, kad strādnieks savu darbu ir ielicis ražošanas procesā. Turpretī uzņēmējs saņem šo samaksu par darbu atpakaļ tikai pēc zināma laika sprīža. t.i., tad, kad ražotai produkts ir gatavs un nonāk tirgū. No šā viedokļa dažādi tautsaimnieki saka, ka uzņēmējs algas izmaksā kā avansu uz gatava produkta rēķina, kas atlīdzināsies tad, kad gatavais produkts tiks pārdots.

Ir ražošanas nozares, kur uzņēmējam nenākas ilgi gaidīt, kamēr gatavais produkts nokļūst tirgū. Piem., vesela rinda uzņēmumu, ka maiznīcas, pārdod savus produktus jau 24 stundās: frizētavās par pakalpojumiem uzņēmējs tūlīt dabū atlīdzību. Šādi gadījumos kapitāla augļiem nav nekādas nozīmes attiecībā uz darba algu, vismaz tiešas nozīmes nav.

Jāievēro, ka ir uzņēmumi, kur nākas gaidīt mēnešus, pat gadus, kamēr produkts kļūst gatavs un to var pārdot. Tāpēc -

jo zemāka attiecīgā sabiedrībā pastāvoša kapitāla augļu līkme, jo mazāka nozīme ir tam laikam, kas jāgaida uzņēmējam, līdz tas saņems atpakaļ produkta ieguldīto kapitālu. Tas nozīmē: pie zemākas kapitāla augļu līkmes uzņēmējam ir iespēja maksāt strādniekiem augstāku algu nekā pie augstākas kapitāla augļu līkmes.

Ņemsim piemēru, kas palīdzēs mums šo parādību labāk izprast. Pieņemsim, ka ir mežsaimniecības, kas ražo kokus pārdošanai. Šādas mežsaimniecības ražošanas periods ir garš - vairākus desmitus gadu. Piem., ka šādas mežsaimniecības īpašnieks algo strādniekus, lai tagad mežā veidktu zināmu darbu, piem., lai stādītu kokus. Par šo darbu jāmaksā zināma alga jau tagad, nedēļas beigās. Mežsaimniecības īpašnieks samaksās par darbu tagad, bet atpakaļ to dabūs tikai tad, kad koki būs izauguši un nonāks tirgū, piem., pēc 60 gadiem. Pieņemsim, ka strādnieka robežprodukta vērtība, ko iegūsim pēc 60 gadiem kokus pārdodot, ir 40 ls. Tik maksā robežprodukts pēc 60 gadiem. Cik šis robežprodukts vērts ir tagad, jo alga jāizmaksā tagad? Pieņemsim, ka sabiedrībā pastāvošā kapitāla augļu līkme ir 6%, tad robežprodukta tagadējo vērtību var aprēķināt tā:

$$40 \text{ ls} : 1,06^{60} = 1,21 \text{ ls.}$$

Pieņemsim, ka procentu līkme būtu tikai 4% gadā, tad robežprodukts ir vērts:

$$40 \text{ ls} : 1,04^{60} = 3,80 \text{ ls.}$$

Pieņemsim, ka procentu līkme būtu 2% gadā, tad robežprodukta tagadnē vērtība ir šāda:

$$40 \text{ ls} : 1,02^{60} = 12,19 \text{ ls.}$$

Viss rāda, ka - jo bagātāka ir sabiedrība ar kapitālu, jo zemāka kapitāla augļu līkme, jo augstāka klūs darba alga. No šā visai vienkāršs slēdziena izriet atziņa:

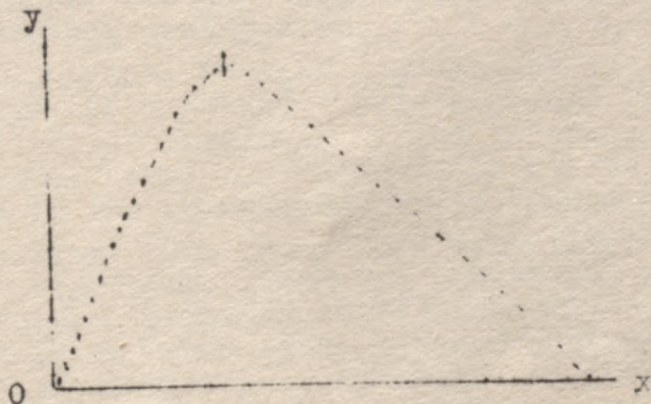
kapitāla augļu līkmes pazemināšanās sekmē darba algu pieaugumu taisnā ražošanas nozarēs, kur ražošanas periods ir garš, kur paliet ilgs laiks starp darba algas izmaksāšanas dienā un gatava produkta pārdošanas brīdī. Kritot kapitāla augļu līkmei, nozarēs ar garu ražošanas periodu algām ir tendence kāpt uz augšu. Tas rada strādnieku plašāku no citām nozarēm uz šo nozari. Citās ražošanas nozarēs tāpēc rodas mazāks darba piedāvājums un sakarā ar to algas paceļas. Tāpēc var teikt, ka zemāka kapitāla augļu līkme noteikti ietekmē algas arī taisnā ražošanas nozarēs, kur ražošanas periods ir īss.

Skaidrības dēļ jāpiezīmē, ka mūsu piemērs ir ļoti, ļoti vienkāršots. Tas tāpēc, lai skaidrāk redzētu, kā kapitāla augļu līkme ietekmē darba algas augstumu. Praktiskā šī sakarība ir sarežģītāka: sarežģītāka tāpēc, ka darba alga nav vienīgais, ko ietekmē zemāka kapitāla augļu līkme. Kapitāla augļu līkme var ietekmēt kā darba algu, tā arī citus ražošanas apstākļus, piem., mūsu piemērā, kur runājam par mēģsaimniecību, zemāka kapitāla augļu līkme var pamudināt pagarināt ražošanas periodu - audzēt kokus. piem., 70 gadus.

Darba ienākums savā uzņēmumā.

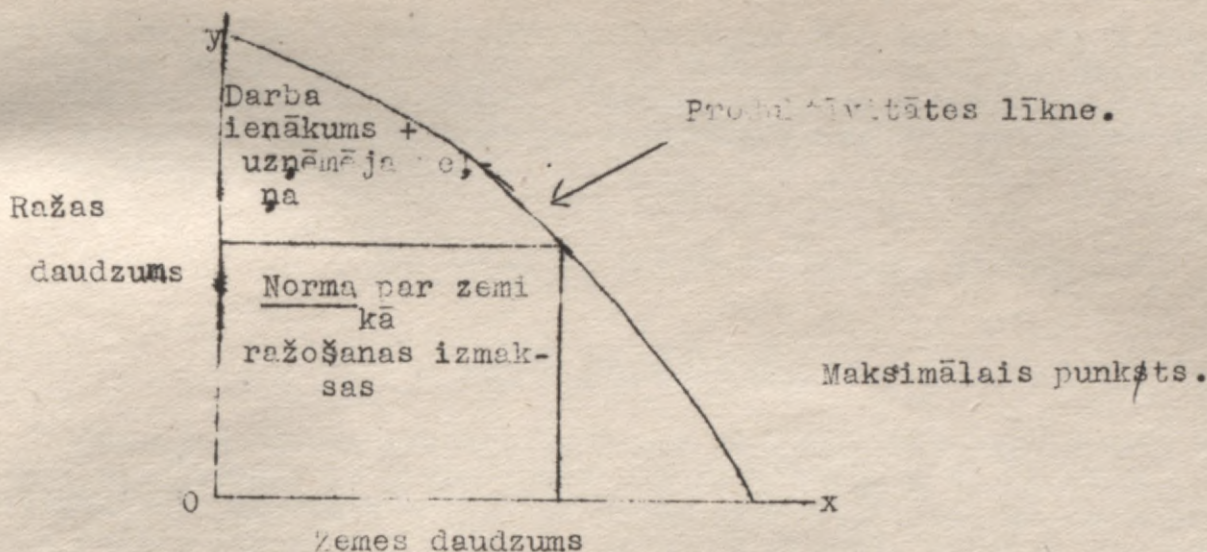
Līdz šim mēs apskatījām gadījumu, kad zemes īpašnieks ir uzņēmējs, kas algo darba spēku. Uzņēmējs ir darba pieprasītājs, bet darba kā ražošanas faktora īpašnieki - strādnieki ir darba piedāvātāji, kas par savu darbu saņem līgumā paredzētu algu. Ir iespējams arī cits gadījums, kad uzņēmējs - zemes īpašnieks iegulda pats savu darbu savā uzņēmumā. Atlīdzību par savu uzņēmumā ieguldīto darbu, kā redzējām, stingri ņemot nav darba alga, bet ir darba ienākums. Darba ienākums ir savā uzņēmumā, galvenā kārtā darba uzņēmumā, par kuru runājam nodaļā par ražošanu. Šādi uzņēmumi sastipami ar daļai rūpniecībā un iet sevišķi lauksaimniecībā. Tajos ietilpst arī visas mēģsaimniecības. Kā veidojas darba ienākums savā uzņēmumā?

Apskatot šo jautājumu, paturēsim mūsu priekšnosacījumus par brīvu konkurenci. - Pieņemsim, ka minētajam "tēlofona" saimniekam pašam nepatīk apsaimniekot savu saimniecību, un viņš iznomā savu saimniecību atsevišķiem strādniekiem. Ja katram strādniekam būtu iespējams izvēlēties, cik lielu zemes gabalu rentēt, lai pats varētu apstrādāt, tad šeit ir jautājums par ražošanas faktoru zemes un darba kombinēšanā. Šis jautājums mums ir pazīstams no nodaļas par ražošanu, kur centāmies atrisināt jautājumu, kad zeme kā ražošanas faktors pieaug, bet pārējie faktori paliek nemainīgi. Mēs zinām, ka zemes kā ražošanas faktora produktivitātes līkne veidojas tā:

Kā jau minējām, līknes pirmā daļa augošais ieguvuma pieaugums dzīvē reti sastopams, tad to mēs neievērosim un zīmēsim tikai dilstošā ieguvuma pieauguma līkni. To mēs darām vienkāršošanas nolūkos. Tādā gadījumā iegūsim shēmu:

(sk.n.lapp.)

Liekas skaidrs, ka strādnieks nepēms apstrādāt zemi līdz maksimālajam punktam, bet tikai līdz atmaksāšanas punktam, kur nākošā zemes vienība, piem., nākošais ha, ar savu ražas pieaugumu segs tikai nomas naudu par šo zemes vienību. Līdzīgi robežstrādnieka jēdzienam, robežhektārs ir tas hektārs, kas dod tik lielu ražas pieaugumu, cik liela ir nomas maksa par to. Saprotams, par katru nomātu zemes vienību jāmaksā viena un tā pati nomas maksa, saskaņā ar indifferences likumību. No mūsu strādnieka - uzņēmēja viedokļa nomas maksa ir ražošanas izmaksas. Šī uzņēmēja darba ienākums būs tas ražas atlikums, kas paliks pēc nomas nomaksas. Šai darbā ienākumā ietilps arī uzņēmēja peļņa. Uzņēmēja peļņai mēs nepievērsīsimies - par to runāsim vēlāk.

Mūsu dabūtā ir redzams darba iznākums. Ja šo diagrammu mēs salīdzināsim ar iepriekšējo diagrammu, kur uzņēmējs ir zemes īpašnieks, kas algo strādniekus, tad redzam, ka abas diagrammas ir it kā apgrieztas.

Tagad jautāsim, kurā gadījumā darba ienākums ir augstāks:

- 1) vai tad, kad darbs ir ieguldīts sveša uzņēmumā,
- 2) vai tad, kad darbs ir ieguldīts savā uzņēmumā. Šis jautājums ir sarežģīts un grūti noskaidrojams. Grūtība šeit ir tāda, ka darba ienākums savā uzņēmumā ir kopā ar uzņēmēja peļņu, kas grūti izolējama. Jādomā, ka starpība starp darba algu un darba ienākumu savā uzņēmumā nevar būt liela. Pieņemsim, ka mūsu piemērā minētajam strādniekam - uzņēmējam ir lielas uzņēmēja spējas. Tādā gadījumā darba ienākums būs arī lielāks, bet reizē ar to šī uzņēmēja spējas mazā saimniecībā netūs pilnīgi nodarbinātas: tās var tikt apmierinātas pilnīgi tikai lielākā uzņēmumā.

Patiešām, vecāla rinda lieluzņēmumu, kas pastāv, ir izauguši no maziem darba uzņēmumiem. Prof. Kosinskis ir savācis lielāka skaita uzņēmumu biogrāfijas, kas to apliecina. Tie radušies no maziem darba uzņēmumiem, kad uzņēmēja spējas ir lielākas nekā tās var nodarbināt mazā uzņēmumā. Pārejot uz lielākiem uzņēmuma apmēriem, ar laiku pāriet arī uz algotu darbu, bet pats uzņēmējs savas spējas veltī uzņēmuma organizācijas un vadības jautājumiem.

Strādniekam, kam nav uzņēmēja spēju, bet tas ir spējīgs strādnieks, darba alga būs augstāka. Pašā uzņēmumā tas cīnīsies ar grūtībām. To var novērot tad, kad uzņēmumu dibina persona, kurai uzņēmēja spēju trūkst. Daudzi pamet savas nodarbošanās un dibina sīktirdzniecības uzņēmumus. Daudziem no viņiem uzņēmēja spēju trūkst un viņu pasākumi sabrūk.

Slēdziens būtu tāds, ka visstabilākie darba uzņēmumi ir tad, kad uzņēmēja - strādnieka spējas ir viduvējas, kad ienākums savā saimniecībā ir līdzīgs darba ienākumam svešā uzņēmumā - darbā algai. Vēl jāpiezīmē, ka darba algas un darba ienākuma savā uzņēmumā salīdzināšanā ir vēl viena grūtība: savā uzņēmumā ļoti bieži arī pats darbs ir citādāks - parasti intensīvāks un rūpīgāks.

Beidzot, jāatzīmē vēl tas apstāklis, ka darbam kā ražošanas faktoram jādalās ienākumā ar citiem ražošanas faktoriem. To mēs jau redzējām tad, kad runājām, kā kapitāla augļu līkne ietekmē darba algu. Ja jautājam, kas ir ienākuma dalījuma starp ražošanas faktoriem pamatā, tad jāsaka: brīvas konkurences apstākļos izšķiroša ir katra atsevišķa ražošanas faktora relatīva šaurība. Citeiņ vārdiem sākot, tautas ienākuma sadalīšanā

sevišķi nozīmīgs ir tas faktors, kas ir minimā vai kas tuvs minimam. Jo pilnīgāka un brīvāka konkurence, jo spēcīgāk iedarbojas atsevišķa ražošanas faktora relatīvā šaurība. Zināms, pilnīga konkurence nekur saimniecībā nepastāv. Kas attiecas uz monopolapstākļiem, tad tajos jāreķinās arī ar citiem apstākļiem.

32. lekcija, nolasīta 1938.g. 11.febr.

DARBA PIEDĀVĀJUMS.

Jēdziens "darba piedāvājums" nav jāsaprot ikdienas dzīves izpratnē. Darba piedāvādāji ir strādnieki; tie piedāvā savu darba spēku. -Darba piedāvājums jāapskata tāpēc, ka darba alga veidojas, kā redzējam, pēc tiem pašiem likumiem, kā cena. Cenas veidošanās procesā svarīgs kā pieprasījums, tā piedāvājums: arī darba algas veidošanās procesā svarīgs kā pieprasītājs, tā piedāvājums. Pirms sāksim tuvāk apskatīt darba piedāvājumu, mazliet iepazīsimies ar darba īpatnībām.

Darba īpatnības.

Darbs ir neapšaubāmi apgrozības priekšmets, jo arī darbu pērk un pārdod. Taču tomēr darbam piemīt savas raksturīgās īpatnības, kas neļauj darbu vienkārši identificēt ar preci. Pie šām darba īpatnībām apstāstīsim tikai nerastos maldīga doma, ka darbs ir tāpat kā citas preces.

Darba īpatnības ir divas:

1) Jāievēro, ka nav iespējams runāt par darba ražošanas izmaksām tādā pašā nozīmē, kādā runājam par preces ražošanas izmaksām. Tautas vairošanas process ir bioloģisks process un nevis vienkāršs ražošanas process, kādā rodas preces. Tos izdevumus, kas saistīti ar bērnu audzināšanu, bez lielākas patvaļas nav iespējams saukt par ražošanas izmaksām. Uzskatu, ka iedzīvotāju vairošanās process ir vienkāršs ražošanas process uzsvēra agrāk tie, kas aizstāvēja teoriju, ka darba algai ir tendence noslīdēt līdz eksistences minimumam. Tā bija darba algas dzelzslikums, ko aizstāvēja L a s a l l s un kas bija populāra pagājušā gadsimta. Varbūt varētu kvalificēta strādnieka apmācības izdevums uzskatīt kā kvalificēta darba ražošanas izmaksas. Tās zināmā mērā var uzskatīt par ieguldījuma izmaksām, kas vēlāk var atmaksāties līdz ar augstāku algu. Tuvāk par to runāsim vēlāk.

2) Darbu nav iespējams uzglabāt. Šī otrā darba īpatnība ir ļoti, ļoti svarīga. Darbu nav iespējams, kā tas ir ar precēm, ražot krājumam, jo tas laiks, ko strādnieks pavada bez darba, ir pazudis, to atgriezt nekā nevar. Stundas, dienas, mēneši un gadi, ko strādnieks pavada bezdarbībā, ir pazudis laiks, ko izmantot darbam vairs nav iespējams. Tāpēc darbs ir steidzīgi jāpārdod, to nevar noliktavās uzglabāt līdz labākiem apstākļiem. Tādā kārtā arī šai ziņā darbs ievērojami atšķiras no preces. Darbu varētu salīdzināt ar tādu preci, kas ātri bojājas.

No kā atkarīgs darbs kā ražošanas faktora daudzums?

Tagad noskaidrosim jautājumu: no kā darba piedāvājums īstenībā sastāv?

Pie tam atcerēsimies, ka pagaidām vienojāties runāt par darba daudzumu sabiedrībā visā visumā, nevis par to darba daudzumu, ko strādnieki piedāvā vai var piedāvāt atsevišķā vienībā vai nozarē. Vēlāk apskatīsim darba piedāvājumu atsevišķās nozarēs.

Darba kā ražošanas faktora daudzums ir atkarīgs no trim apstākļiem:

- 1) darba daudzums ir atkarīgs no strādnieku skaita;
- 2) darba daudzums ir atkarīgs no tā stundu skaita, ko strādnieks ir ar mieru strādāt jeb darba daudzums ir atkarīgs no darba ilguma;
- 3) darba daudzums ir atkarīgs no tās efektīvītātes, kādu šie strādnieki ir spējīgi sasniegt sava darba.

Par strādnieku skaitu un par tiem apstākļiem, no kā strādnieku skaits ir atkarīgs, runājam tad, kad apstājamies pie jautājuma par iedzīvotāju skaitu un sastāvu. Tas tagad jāatkārto.

Esam runājuši arī par darba efektivitāti. Par darba efektivitāti runājam tad, kad bijām apstājušies pie zinātnes par darbu. Arī tas tagad jāatkārto.

Patlaban atliek apskatīt tikai vienu jautājumu - jautājumu par darba stundu skaitu dienā, par

darba dienas ilgumu,

to stundu skaitu, ko strādnieks ir ar mieru strādāt vienā dienā.

Mēģināsim noskaidrot sakarību, kas pastāv starp darba stundu skaitu, ko viens caurmēra strādnieks ir ar mieru strādāt viena diena, un to algas lielumu, ko šis strādnieks pie šī stundu skaita saņem par vienu stundu.

Cenšoties šo sakarību noskaidrot, mēs neievērosim to, kādā mērā būtu iespējams pavairot darba stundu skaitu dienā ar virstundu atalgojuma palīdzību. Virstundu atalgojums ir cits teoretisks jautājums. Virstundu atlīdzība ir speciāla atlīdzība par lielākiem darba upuriem, ar ko raksturīgas, kā redzējam vērtības teorijā, pēdējās darba stundas.

Mēs neievērosim šeit arī tos atsevišķus gadījumus, kad kādā samērā īsā laika sprīdī strādniekiem rodas iespēja labi nopelnīt. Šo īso laika sprīdi strādnieki cenšas izmantot, tāpēc šai īsā laika periodā iespējama ilgāka darba diena. Mums ir svarīgi atrast permanentu, pastāvīgu sakarību starp darba dienas garumu un algas lielumu, kas būtu spēkā arī garākā laika sprīdī.

No mūsu apskatītā jautājuma par vērtību atceramies, ka darbu piedāvājot strādnieks īstenībā vērtā divas lietas un tad šo divu lietu vērtības salīdzina savā starpā. Strādnieks, piedāvājot darbu, vērtē:

1) savus, darba piedāvātāja personīgus darba upurus, kas jānes darba laika, un

2) to nozīmi, kādu šis strādnieks piešķir tai naudai, tai naudas summai, ko viņš nopelna. Sakara ar šacito jāatceras individualā piedāvājuma formula. Tāpēc - cenšoties noskaidrot sakarību starp darba algas augstumu un darba stundu skaitu mums nāksies noskaidrot, ko pie dažādām darba algas līkmēm strādnieks vērtē augstāk: 1) vai to naudu, ko viņš nopelna savā pēdējā darba stundā vai 2) to brīvo laiku, ko viņš iegūtu, ja šo pēdējo darba stundu nestrādātu. Piezīmesim, ka jautājums, ko strādnieks vērtē augstāk: naudu, ko iegūst, strādājot pēdējo darba stundu, vai brīvo laiku, ko iegūst šo pēdējo darba stundu nestrādājot, ir atkarīgs no algas lieluma šai stundā.

Lai mūsu apskatāmo sakarību saprastu, kā parasti ņemsim palīgā pavisam vienkāršotu piemēru, labāki sakot, novērojumu, ko iegūstam pie primitīvām tautām. Eiropieši ir centušies piedabūt primitīvas tautas, lai tas vairāk strādātu. Eiropieši sākumā centās palielināt algas. Kā par brīnumu rezultāti šādos gadījumos bija arvienu pretēji tiem rezultātiem, kādus gaidīja eiropieši. Tā, piem., starptautiskais taukvielu trests "Unilever" savā laikā Afrikā gribēja pavairot savu uzņēmumu produkciju taukvielu iegūšanu no kokosriekstiem. Šim trestam tai laikā lielas galvas sāpes sagādāja nēģeru negriba strādāt. Nēģera nelielais atalgojums deva tam iespēju iegūt viņa primitīvos apstākļos visu vajadzīgo. Kad viņa alga paaugstināja, tad viņam nebija naudas pārpalikumu kur likt un viņš strādāja vēl mazāk. Kad nēģeris bija nopelnījis tik, cik bija vajadzīgs viņa vienkāršo vajadzību apmierināšanai, tad viņš darbu pārtrauca. Nēģerus nevarēja piesaistīt pie darba, solot augstākas darba algas. Kur izeja? Vajadzēja palielināt nēģeru vajadzības, kas spiestu viņu vairāk strādāt, rūpēties par lielāku ienākumu. Minētais trests ierīkoja karuseļus, kur nēģeri sāka izdot savu naudu. Nu vajadzības bija palielinājušās, tās prasīja lielākus līdzekļus un nēģeri strādāja ilgāk!

Šis piemērs ir varbūt ļoti jocīgs un dīvains. Jāievēro, ka tas pats "karuseļa princips", tikai komplicētākā veidā pastāv arī eiropiešu sabiedrībā. Civilizētā sabiedrībā karuseļu vietā piedāvā tādas mantas, kā: automobiļus, radio, mēbeles, sudrablapsas u.t.t., kas cilvēkos attīsta jaunas vajadzības. Jaunas vajadzības prasa lielāku ienākumu, lai būtu iespēja tās apmierināt. Blakus tam iet līdzi piedāvājums pārdot uz nomaksu lai pie piedāvātām mantām tiktu un lai kārtotu nomaksu termiņos un para-

dus, kas ietaisīti, cilvēki ir spiesti strādāt vairāk, iegūt lielāku iekumu.

Pieaugot cilvēku vajadzībām, rodas arī jauni pamati tālākai saimniecības attīstībai. Tada karta

lielākas vajadzības ir tās, kas pamudina strādnieku strādāt garāku darba dienu. Šīs lielākas vajadzības, kas cilvēkiem rodas, pēc būtības ceļ cilvēku dzīves standarta augstumu. Iepazīstoties ar jaunām mantām, jaunām labumiem apzināmies jaunas vajadzības: veidojas jauns dzīves standarts, ko cilvēks cenšas sasniegt, un sakarā ar to palielinās plaša starp jauno dzīves standartu un dzīves līmeni. Šī starpība starp dzīves standartu un dzīves līmeni ir tā, kas pamudina strādnieku strādāt garāku darba dienu. Jo lielāka šī starpība, jo arī pamudinājums strādāt garāku darba dienu ir lielāks.

Šķiet, Eiropas darba laika vēsture dod visai labu pamatu, lai uzstādītu darba laika teoriju. Viss pagājušais gadsimts ir bijis raksturīgs tai ziņā, ka darba spēka produktivitāte šai gadsimtā ir pastāvīgi pieaugusi un reizē ar produktivitātes pieaugšanu pieaugušas arī darba algas. Jautāsim: kā algas pieaugums (uz vienu strādnieku) ir atsaucies uz darba dienas garumu?

No piemēriem, ko dod Eiropas darba laika vēsture, ir noskaidrotas dažas dinamiskas pārmaiņas, kas notikušas laika tecējumā. Šī attīstības gaita dos iespēju labāk izprast mūsu tīri statistisku problēmu: cik daudzas darba stundas strādnieks strādā pie dotas algas? Sakarā ar šo jāatkārto nodaļa par statiku un dinamiku.

No saimniecības attīstības vēstures zinām, ka 18. gadsimta beigās un 19. gadsimta sākumā Anglijā sāka attīstīties rūpniecība. Toreiz darba algas bija ļoti, ļoti zemas, bet darba laiks bija ap 16 stundu dienu! Pie toreizējās ļoti zemās darba algas strādnieks bija spiests strādāt tik ilgi, kamēr viņš bija nopelnījis tik daudz, cik vajadzēja viņa vajadzību apmierināšanai. Viduslaikos vasarā strādāja ap 12 stundu dienu, bet ziemā no gaismas līdz tumsai (zināms, ar pārtraukumiem). Parādoties fabriku rūpniecībai strādnieku algas samazinājās un reizē ar to pieauga arī darba dienas ilgums. Tas, acīmredzot, bija noticis tāpēc, ka bija pieaudzis darbs kā ražošanas faktora piedāvājums.

Darba piedāvājums pieauga tāpēc, ka:

1) Sakarā ar rūpniecības straujo pieaugumu strādnieku skaits rūpniecībā, kā zināms, pieauga. Tai laikā liels skaits cilvēku atbrīvojās lauksaimniecībā, jo lauksaimniecībā bija novērojama pāreja no graudkopības uz aitkopību. No saimniecības vēstures mēs zinām, ka Anglijā tai laikā pazuda veseli ciemi un to vietā parādījās ganības. Ganību saimniecības neprasija tik daudz strādnieku kā agrāk. Strādnieki, kas neatrada darbu, pluda uz pilsētām un meklēja citu nodarbošanos - to viņi atrada galvenā kārtā rūpniecībā. Sakarā ar lielu strādnieku skaitu, kas meklēja darbu rūpniecībā, pazeminājās darba algas.

2) Zemās darba algas piespieda strādniekus strādāt garāku darba dienu, lai tā nopelnīt tik, cik vajadzīgs iztikai.

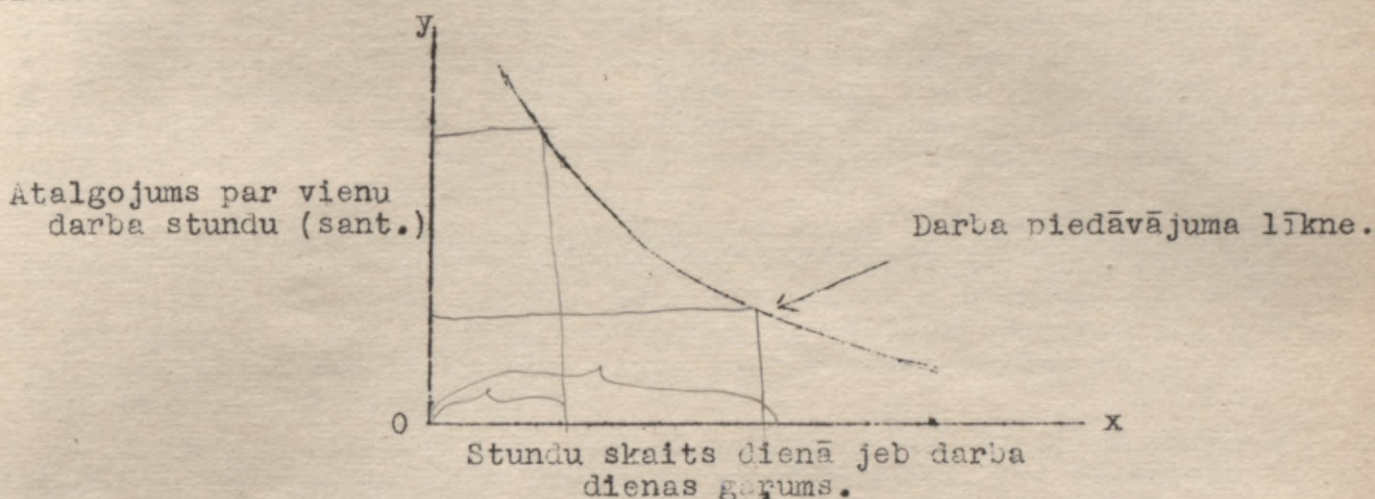
19. gadsimtā, kā minējām, darba algām bija tendence pastāvīgi pieaugt. Sakarā ar to pastāvīgi samazinājās darba dienas garums. Tas viegli saprotams. Ja pie zināms darba algas, piem., n santimu stundā, strādniekam jāstrādā 15 stundas, lai viņš varētu eksistēt, tad pie darba algas 2 n stundā strādnieks vairs negribēs strādāt 15 stundas, bet gan vēlēšies sev kādu stundu brīvu.

Šī gadsimta sākumā līdz pasaules kara galvenās rūpniecības zemēs darba dienas garums kļuva 10 stundas. Pēc pasaules kara galvenās rūpniecības zemes ir pārgājušas uz 8 stundu darba dienu. Par darba dienas garuma saīsināšanu ir iestājušās arī arodbiedrības. Tas nenozīmē, ka katrs strādnieks grib 8 stundu darba dienu. Ir gādājumi, kad strādnieki ir par tālāku darba dienas garuma saīsināšanu vai par garāku darba dienu. Šai jautājumā zināma nozīme ir arī pazīstamam izteicienam: "8 stundas jāpaveic darbā, 8 stundas - miegā un 8 stundas - atpūtā".

Vēlreiz pārskatot Eiropas darba dienas vēsturi, jāsaka, ka attiecībā uz darba dienas ilgumu pie dažāda darba algas lieluma stundā mēs redzam izpaušanos no parastas cenas veidošanas liknes. Cenas veidošanas likne, ko apskatījam agrāk, rādīja, ka pie augstākās cenas piedāvājums ir lielāks. Attiecībā uz darba algām ir citādi: pie lielāka atalgojuma stundā, piedāvā-

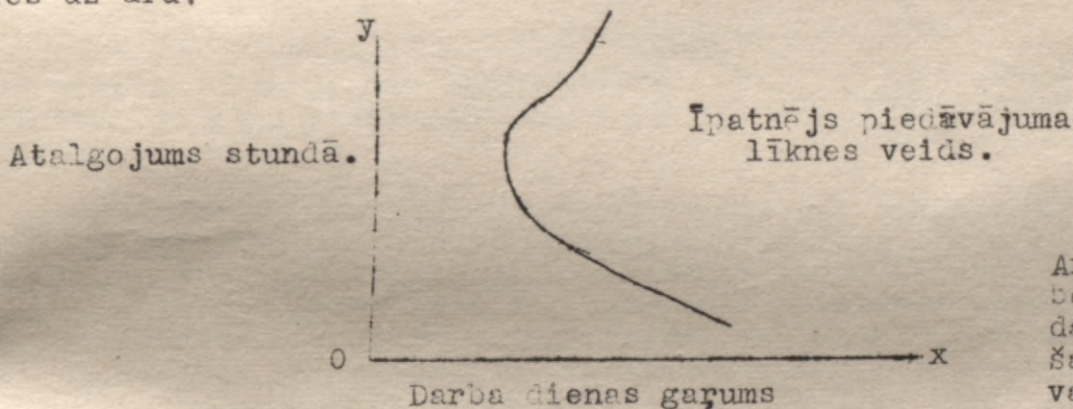
vāto darba stundu skaits dienā kļūst mazāks.

Slēdziens būtu tāds, ka attiecību starp darba algas augstumu stundā un darba stundu skaitu dienā raksturošs apmēram šāda darba piedāvājuma līkne:

Pašā pēdējā laikā dažās zemēs, it sevišķi A.S.Valstīs, diskutē jautājumu par darba dienas tālāku saīsināšanu, pie tam daudzi uzstājas par šo tālāko darba dienas saīsināšanu nevis vadoties no darbā esošo strādnieku vēlēšanās, bet ievērojot bez darba esošus strādniekus, kuņu skaits A.S.Valstīs un citās valstīs ir diezgan liels. Pastāv uzskats, ka zemēs, kur pastāv bezdarbs, jāsamazina darba dienas garums, lai sagādātu nodarbošanos lielākam strādnieku skaitam, arī tiem strādniekiem, kas palikuši bez darba.

Tais zemēs, kur strādnieku dzīves standarts un reizē arī vajadzības straujliņšāng, ir iespējama arī tāda situācija, ka pie augstākas darba algas strādniekiem rodas interese strādāt lielāku stundu skaitu. Tada gadījuma mūsu darba piedāvājuma līknes augšējā daļa bus citāda - tā izlieksies uz āru:

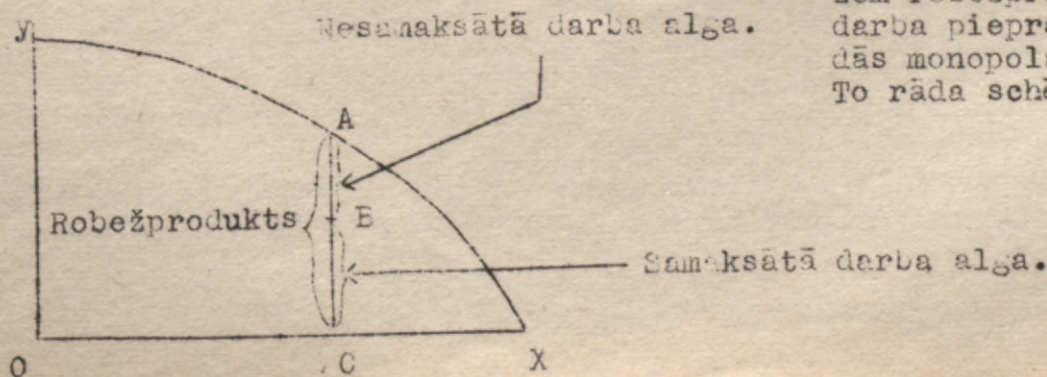
Ar šo mēs esam beiguši apskatīt darba algas veidošanās procesu brīvas konkurences apstākļos.

2. Darba algas veidošanās process monopolapstākļos.

Tagad pārrunāsim darba algas veidošanos monopolapstākļos, ar kuriem darba tirgū ļoti bieži nākas sastapties.

Strādnieki - darba piedāvātāji ir laikam bijušie pirmie, kas dibinājuši pirmās monopolistiska rakstura organizācijas - arodbiedrības. Tām sekoja uzņēmēju - darba pieprasītāju apvienības. Turpreti faktiski gan daudzos gadījumos uzņēmēji - darba pieprasītāji ir bijuši pirmie, kas vienā otrā gadījumā izmantoja varu monopolstāvoklī un tā strādnieks ir bijis neapmierināts ar to, ko uzņēmējs viņam maksāja. Daudzi apgalvo, ka tā tas bija arī rūpniecības laikmeta sākumā. Tai laikā strādnieku algas bija

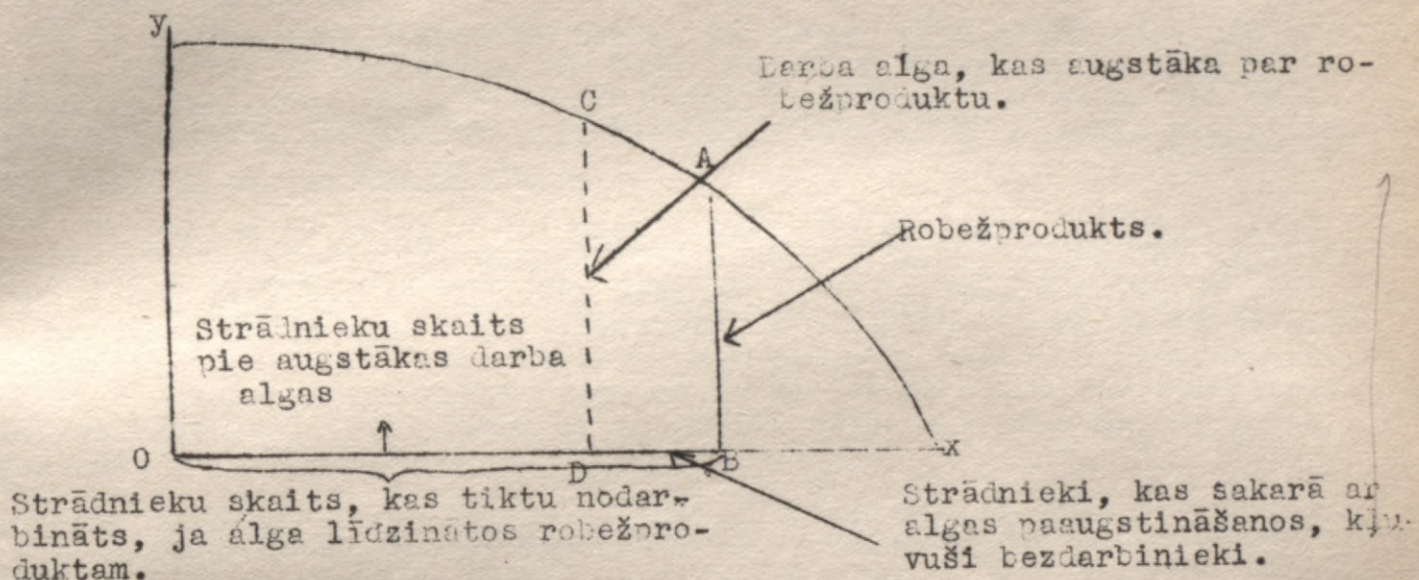
zem robežprodukta, jo darba pieprasījums atradās monopolstāvoklī. To rāda schēma:

Redzam, ka robežprodukts ir AC un brīvas konkurences apstākļos tas izsaka arī darba algu. Tā kā darba pieprasītāju pusē ir radies monopolstāvoklis, tad darba alga ir mazāka par robežproduktu: tikai BC. Turpretī pārējā darba algas daļa AB strādniekam netiek samaksāta. - Šeit jābūt zīmē, ka nesamaksātā darba algas daļa AB nav t.s. virsvērtība, par kuru runā marksisti, jo marksisti par virsvērtību uzskata to ienākumu, kuram nav darbs. Mēs turpretī šeit apskatām gadījumu, kad par darbu tiek samaksāts zem robežprodukta.

Monopolstāvoklī nereti atrodas arī darba piedāvātāji. Šim nolūkam daudzās zemēs strādnieki nodibinājuši arodbiedrības, kuru uzdevums ir kolektīvi piedāvāt savu darbu. Šāds arodbiedrību uzdevums pēc būtības nav nekas cits kā darba piedāvājuma monopols. Sākumā arodbiedrību nolūks bija censties pacelt strādnieku algas līdz robežproduktam tur, kur algas bija zemākas par robežproduktu.

Mūsdienās turpretī daži autori izsaka domas, ka dažos gadījumos arodbiedrības uzdzimušas algas pat virs robežprodukta, kas izskaidro no bezdarba tur, kur šī parādība ir novērojama. To rada arī schēma:

Piezīmēsim, ka arī tādos gadījumos, kur darba alga ir kļuvusi augstāka par robežproduktu, no ekonomiskās politikas viedokļa kā pretlīdzeklis ne katru reizi ir ieteicama darba algas samazināšana. Tas tāpēc, lai uzņēmumus varētu nodarbināt arī bez darba palikušos strādniekus. - Pēdējās saimnieciskās krīzes laikā A.S.Valšū vadītāji Hāvers un Kuzvelts ieteica uzņēmējiem nesamazināt algas strādniekiem. To viņi ieteica darīt tāpēc, ka, samazinoties strādnieku algām šādā kritiskā situācijā, varētu samazināties strādnieku pirktspējas un reizē ar to arī pieprasījums pēc citu nozaru ražojumiem. Tas savukārt radītu jaunu bezdarbu un jaunas grūtības.

Samazinot strādnieku algas, varbūt atsevišķiem uzņēmumiem labāk atmaksātos un pieaugtu uzņēmēja peļņa. Šī uzņēmēja peļņa lielā mērā tiks ieguldīta bankās, pavairoš banku kases rezerves. Krīzes apstākļos šās banku kases rezerves ir ļoti liela, bet ceļa tām uz uzņēmumiem nav, lai izsauktu lielāku, ražošanu apmērus.

Sakarība starp paaugstinātu darba algu un citiem apstākļiem.

Apskatot jautājumu: kāds sakars pastāv starp augstāku darba algu un citiem apstākļiem, mazāk konstatēsim jaunas atziņas, bet vairāk atkārtosim tas atziņas, kas iegūtas iepriekš.

Piezīmēsim, ka starp darba algas paaugstināšanu un citiem apstākļiem ir novērojamas galvenā kārtā funkcionālas jeb atgriezeniskas sakarības, bet nevis vienpusīgas cēlonības sakarības. Viegli saprotamā veidā atgriezeniskās sakarības var raksturot tā:

$$A \longleftrightarrow B.$$

Cēloniskas sakarības turpretī raksturojamas šādi: $A \rightarrow B$.
Sakarības starp augstāku darba algu un citiem apstākļiem ir:

1) Algu pieaugums izsauc arvien lielāku mašīnu izlietošanu uzņēmumā
Tais vietās, kur nav pietams lēts darba spēks, nepieciešamas darba
aiztaupošas u.c. mašīnas. Turpretī tur, kur darba spēks ir lēts, ražoša-
na notiek ar primitīviem darba rīkiem un mašīnām. Piem., Indijas rupnie-
cība strādā ar samērā primitīvu tehniku tāpēc, ka Indijā darba algas ir
ļoti zemas. - Par Padomju Krieviju stāsta, ka tā savā laikā uzaicinājusi
inženierus no A.S.V., lai tie uzceltu dažus uzņēmumus pēc modernas tech-
nikas prasībām, kurus ražotu ar vismodernākām mašīnām. Amerikāņu inženie-
ri - iepazīnušies ar apstākļiem - paskaidrojuši, ka šādus uzņēmumus viņi
var ierīkot, bet arī jautājuši, vai pie zemas algas, kas pastāv Padomju
Krievijā, šie uzņēmumi atmaksāsies.

Augstāks darba algu līmenis uzņēmēju spiež meklēt sev tādas mašīnas,
kas ietaupa darba spēku. Mašīnām apkalpošana prasa daudz kvalificētu
strādnieku, darbs ir arī labāk samaksāts. Jo komplicētākas mašīnas uzņē-
mums izlietos, jo lielākas prasības ir attiecībā uz strādniekiem, kas šīs
mašīnas vada un apkalpo. Augstu attīstības lauksaimniecības zināšanām
agronomijā un teknikā: viņiem jāprot apieties ar mašīnām, lapiem u.t.t.

Ir zināmā mērā iespējams teikt, ka sākumā rūpniecībā raksturojas,
piem., Anglijā ar to, ka centās iegūt augstāku tīrīšanu ar lētu darbu -
bērnu un sieviešu darbu, bet ar primitīvu iekārtu. Vēlāk un arī tagad
uzņēmeji cenšas pēc lielākas tīrīšanas, izlietojot augstāka kvalificētu
darba spēku un labākas mašīnas.

2) Sakarā ar darba algas paaugstināšanos no saimnieciskās dzīves ska-
tuves tiek izspiesti tie uzņēmumi, kas nespēj maksāt augstākas algas un
kas nespēj izlietot efektīvākas mašīnas un citus racionālus līdzekļus.
Ta augstāka darba alga liek attiecīgas saimnieciskās nozares sliktākiem
uzņēmumiem izšķirties vai 1) savu uzņēmumu modernizēt un racionalizēt,
tā ejot ražošanas tehnikas prasībām līdzī vai 2) pazust no saimnieciskās
dzīves skatuves. Šī dilemma ir spēkā tik tālu, cik tālu pastāv brīva kon-
kurence.

3) Augstāka darba alga un reizē ar to arī labāki dzīves apstākļi -
augstāks dzīves līmenis izsauc

a) mirstību samazināšanos un
b) dzimumstību samazināšanos, par ko runā-
jām nodaļā par iedzīvotājiem.

4) Augstāka darba alga ietekmē arī darba dienas garumu, par ko jau
runājām šai nodaļā.

5) Augstāka darba alga var ietekmēt arī atsevišķu strādnieku darba
efektivitāti, t.i., darba produkciju. Agrāk redzējam, ka strādnieka dar-
ba alga svarstās ap strādnieka robežproduktu. Šeit mēs redzam pretējo:
lielākas algas savukārt var izraisīt lielāku produktivitāti.

6) Viss teiktais attiecas uz visām ražošanas nozarēm. Attiecībā uz
atsevišķām ražošanas nozarēm jāsaprot, ka augstāka darba alga paceļ ražoša-
nas izmaksas, kas ietekmē ražoto produktu cenas.

7) Vēl jāatzīmē, ka monopoapstākļos algu pieaugums var radīt bezdar-
bu.

Darba alga atsevišķās ražošanas nozarēs.

Līdz šim mēs apskatījām darbu visā visumā. Tagad pārrunāsim darba un
algas apstākļus dažās atsevišķās nozarēs, speciālās nozarēs. Tagad mums
jāatrisina jautājums: kāpēc pastāv dažādas algas 1) vienā uzņēmumā un
2) dažādās saimnieciskās dzīves nozarēs?

Jāievēro, ka strādnieki, strādnieku kopmasa nav tik viengabalaina, kā
to mēdz dažreiz iedomāties. Visiem strādniekiem ir kopīgas intereses, bet
atsevišķām strādnieku grupām ir arī savas speciālas intereses. Tā tad
starp strādniekiem ir novērojamas atsevišķas grupas, atsevišķas speciāli-
tātes, kurām ir savas speciālas intereses. Arī pāriet no vienas speciāli-
tātes otrā ir grūta lieta.

Tāpēc - stingri ņemot - nepastāv viens vienīgs darba tirgus, bet ir
vesela rinda atsevišķu darba tirgu pa atsevišķiem arodiem. Katram atsevi-

Ķam darba tirgum ir sava īpatnējā pieprasījuma un piedāvājuma līkne, sav īpatnējais līdzsvara punkts, resp., algas līmenis. Viens no angļu tautsaimniekiem šās atsevišķās grupas ir nosaucis par "non competing industrial groups". Dažas no šīm grupām ir tādas, kuru locekļi neatrodas savstarpīgas konkurences attiecībās.

Visi strādnieki - darba kā ražošanas faktora īpašnieki piedalās divās lielās grupās:

1) fiziskā un 2) garīgā darba strādnieku grupā.

Katru no abām grupām var iedalīt tālāk. Jo tālākas apakšgrupas strādniekus iedala, jo iespējamākas kļūst konkurences attiecības starp tuvo apakšgrupu locekļiem.

Dažāds alu līmenis pastāv tāpēc, ka:

1) atsevišķas grupas locekļiem ir zināma inerce, zināms kūtrums, ieradums: tāpēc vienas grupas strādnieki grūti pāriet citā grupā:

2) tādas tendences uz pilnīgu algas izlīdzināšanos nepastāv. Jāievēro, ka arī brīvā konkurence nebūtu noved pie absolūti vienādas algas visā līnijā, bet algas saskan vairāk vai mazāk ar atseviķu strādnieku robežproduktu. Darba algas izlīdzināšanās starp dažādiem strādniekiem var notikt tikai tad, kad mēs izejam no priekšnosacījuma: viss darba spēks ir vienādi kvalificēts un atseviķu darba darītāju efektivitāte ir vienāda. Arī pie pilnīgi brīvās konkurences efektīvākais strādnieks saņem lielāku atalgojumu nekā mazāk efektīvais strādnieks.

Apstākļi, kas noved pie dažādām darba algām.

Apskatīsim vēl speciālus apstākļus, kas noved pie dažādām darba algām. Darba algas ietekmē darba pieprasījuma īpatnējie apstākļi un darba piedāvājuma īpatnējie apstākļi. Apsīsimies vispirms pie darba pieprasījuma īpatnējiem apstākļiem.

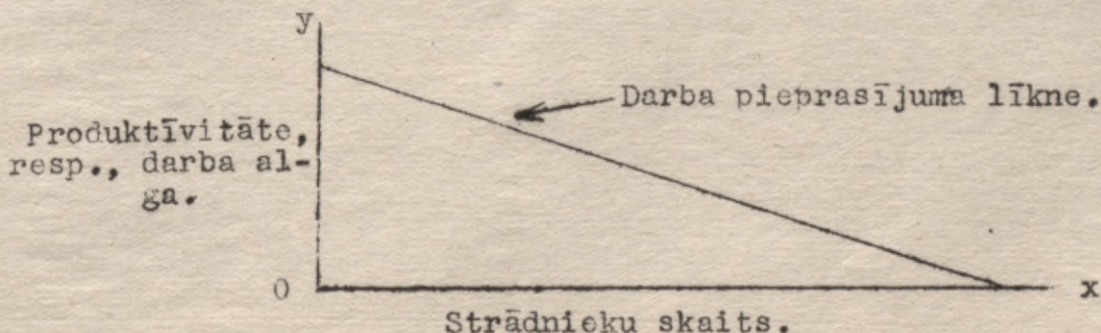
Tie ir šādi:

1) ļoti svarīgs ir darba robežprodukts, jo dažādiem strādniekiem var būt ļoti dažāds robežprodukts. Attiecīga strādnieka robežprodukts ir tas, kas nosaka algu, kādu šim strādniekam maksās uzņēmējs. Robežprodukts modernā saimniecībā ir vērtības pieaugums, ko - gatavojot produktu - rada viens strādnieks. Tāpēc, jo augstākas ir gatava produkta cenas, jo vērtīgāks ir robežprodukts, jo augstāku algu uzņēmējs strādniekam var maksāt.

2) Svarīgas ir arī strādnieku spējas, ar ko saistīta darba efektivitāte. Tāpēc arī pieprasījums pēc spējīgākiem un efektīvākiem strādniekiem notiek par lielāku algu.

3) Ir liela nozīme darba pieprasījuma elastībai. Darba pieprasījuma elastība var būt divējāda:

a) darba pieprasījuma elastība var būt šāda: jo lētāks darba spēks, jo lielāku daudzumu darba spēka ir iespējams nodarbināt uzņēmumā. Šim darba pieprasījuma elastības veidam atbilst līkne:

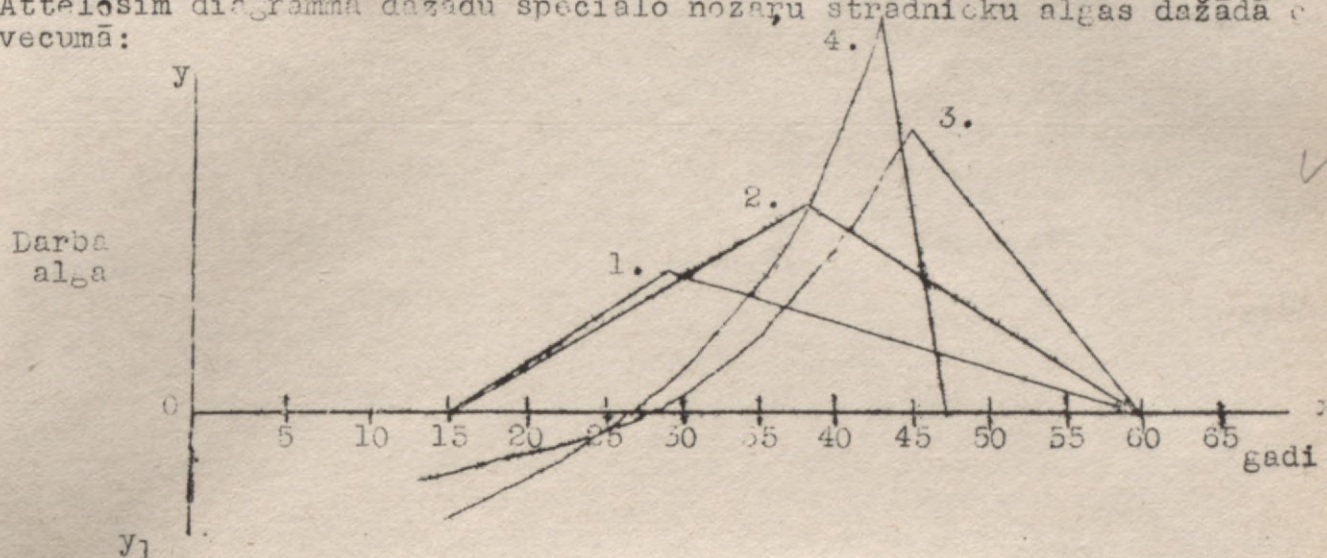
b) Bez tam darba pieprasījuma elastība var būt atkarīga no tā, kādā mērā darbu ir iespējams atvietot ar mašīnām. Pieprasījums pēc darba spēka ir neelastisks, ja darbu ir grūti vai neiespējami atvietot ar mašīnām. Neelastiska darba pieprasījuma piemērs ir pieprasījums pēc mūrnieka darba, jo to nav iespējams atvietot, vismaz līdz šim tas nav izdevies, ar mašīnām. Ja turpretī darbu var atvietot ar mašīnām, tad darba pieprasījums ir elastisks.

Apskatīsim vēl darba piedāvājuma īpatnējus apstākļus:

1) Jo vienkāršāks, jo nekvalificētāks darbs, jo lielāks ir šā darb

piedāvājums.

2) Liela nozīme ir arī izglītībai un speciālitātei. Mēs zinām, izglītība prasa ne tikai zināmas izmaksas, bet arī laiku. Izglītība šīs nozarēs sašaurina piedāvājumu un dod iespēju iegūt augstāku algu. Attēlosim diagrammā dažādu speciālo nozaru strādnieku algas dažādā vecumā:

1. līkne attēlo nekvalificētu strādnieka algas attīstību viņa mūžā. Nekvalificēts darbs neprasa izmaksas par sagatavošanos darbam. Ja nekvalificēts strādnieks sāk strādāt no 15 gadu vecuma, tad alga savu maksimālo punktu sasniedz ap 25. dzīvības gadu un pēc tam samazināsies.

2. līkne attēlo kvalificēta strādnieka algas attīstību. Kvalificētam strādniekam no sākuma savs arods jā mācās, tikai pēc tam alga pacelsies un sasniedz maksimālo punktu ap 30-35. dzīvības gadu. Kvalificēta strādnieka algas augstākais punkts ir augstāks nekā nekvalificēta strādnieka algas augstākais punkts, jo kvalificētam strādniekam bija izmaksas sakarā ar mācīšanos.

3. līkne attēlo advokāta algas attīstību. Sākumā cilvēkam jā mācās - rodas izmaksas. Tikai pēc augstskolas beigšanas nākošais advokāts saspelnīt.

4. līkne attēlo operdziedātāja algas attīstību. Lai iemācītos par operdziedātāju, ir daudz izmaksu. Pēc attiecīgas izglītības iegūšanas tā atalgojums ļoti ātri un augstu kāpj, bet drīz arī nokrīt, uzņemot vecumam.

Šī diagramma arī rāda, ka cilvēki, kam ļoti daudz laika jāziedo mācībām, upurē savas labākas dzīves gadus. Kad viņi mācības ir beiguši, tad jau ir kēdi 35 - 40 gadi un dzīve ir garā.

3) Svarīga ir arī iespēja monopolizēt zināmu darba piedāvājuma nozari. Tādi gadījumi, kad zināmu darba piedāvājuma nozari monopolizē, ir sastopami. Ņemsim piem. juristus. Tiem ir stingrs monopols: vispirms Universitātē uzņem tikai noteiktu skaitu, tad ne visi beidz un ne visi beidzušie tiek zvērinātos advokātos u.t.t. Iespēju monopolizēt ir daudz arī citās nozarēs. Ja jautājam, kāpēc monopolizē, tad atbilde skaidra: lai liela darba piedāvājuma dēļ alga nebūtu pārāk zema.

4) Ir nozīme arī tam, vai ir sezonas vai pastāvīgs darbs. Sezonas darbu parasti atalgo augstāk, tomēr ne katru reizi: ir izņēmumi. Ir tādi sezonas darbi, kuru strādnieki arī ārpus sezonas var atrest darbu. Sakarā sezonas darba alga var noslīdēt.

33. lekcija, nolasīta 1938.g. 16.febr.

Daži piemēri par darba ienākumu.

Mēģināsim šeit analizēt dažus piemērus vispārējos vilcienos, lai prastu problēmas par darba ienākumu.

1) Vispirms ņemsim par šī novērotu piemēru, ka pastāv zināma algas starpība starp rūpniecībā un lauksaimniecībā nodarbinātiem strādniekiem. Kāpēc šī starpība pastāv? Ko to izskaidrot?

Iemeslus, kāpēc šī starpība pastāv, visā pilnībā ir grūti noskaidrot.

drot: šeit vajadzīgs speciāls pētījums. Mēs minēsim vispārīgos vilcienos tos apstākļus, kam būtu nozīme starpības (starp rūpniecībā un lauksaimniecībā nodarbināto strādnieku algām) attīstībā.

Vispirms jāievēro tas, ka minētā starpība pastāv starp strādnieku nominālalgām. Ja nominālalgu vietā ņemtu reālalgas, tad starpība var pastāvēt, tomēr katrā ziņā ne tik liela, kā starp nominālalgām. Tā tas būs tāpēc, ka uz laukiem dzīves izmaksas ir zemākas nekā pilsētā jeb citiem vārdiem sakot - uz laukiem veselu rindu vajadzību ir iespējams apmierināt ar samērā mazākām izmaksām nekā tas ir pilsētā. Viss tas attiecas uz apstākli, ka nominālalgu vietā ņem reālalgas.

Talāk. Bez šaubām ir nozīme arī rūpniecības un lauksaimniecības produktu cenām. Mēs redzējām, ka algu augstums īstenībā ir atkarīgs robežprodukta tirgus vērtības. Taisni pēdējā zemo cenu periodā rūpniecības ražojumu cenas nokad nav nokritušas tā, kā nokrita lauksaimniecības produktu cenas. Tam iemesli ir vairāki. Viens no tiem ir: rūpniecības uzņēmumi ir pratuši kartelēties (organizēt kartelus), lai tā ierobežotu savstarpīgo konkurenci un mēģinātu uzturēt iespējami augstākas cenas. Kā tas iespējams - par to runājam, apskatot monopolcenu. Tas apstāklis, ka rūpniecībā robežprodukta tirgus vērtība ir augstāka kā lauksaimniecībā, ietekmē robežstrādnieka algu un arī visu pārējo strādnieku algas.

Ir nozīme arī tam apstāklim, ka rūpniecība pastāvīgi ir atradusi augšanas, ekspānsijas stāvoklī. Šādi pilsētās rūpniecībai ir nepieciešami arvien palielināt arī strādnieku skaitu, kas rekrutējas no lauku strādniekiem. Lai šos strādniekus no lauksaimniecības uzņēmumiem būtu iespējams pārvietot uz rūpniecības uzņēmumiem, tad viens galvenajiem saimnieciskajiem pārvietošanas momentiem ir samērā augstākas darba alga ko maksā rūpniecības uzņēmumi. Taisni šim dinamiskajam augšanas momentam - pēc mana ieskata - ir ļoti liela nozīme mūsu apskatāmajā jautājumā.

Beidzot minēsim vēl vienu apstākli. Daļu no starpības var izskaidrot ar to, ka rūpniecība daudzos gadījumos pieprasa kvalificētus strādniekus nekā lauksaimniecība. Tas gan attiecas tikai uz tām rūpniecības nozīmēm, kur strādā ar komplicētām mašīnām.

2) Mēs minēsim mūrnieka darbu. Mūrnieka darbs pieder pie vienas no tām darba kategorijām, kam ir samērā augsta darba alga. Lai šo apstākli skaidrotu, starp citu jāievēro šādi momenti.

Ir noskaidrots, ka pieprasījums pēc mūrnieka darba ir neelastisks. Mēs redzējām, ka neelastiska darba pieprasījums gadījumā jāievēro divi momenti, resp., divas izpratnes. Pēc mūrnieka darba pieprasījums ir neelastisks abās izpratnēs, jo 1) pieprasījums pēc dzīvokļiem ir neelastisks un 2) mūrnieka darbu nav iespējams atvieto ar mašīnām: vismaz līdz šim nav izgudrota tāda mašīna, kas atvieto mūrnieka darbu.

Ir sava nozīme arī tam, ka mūrnieka darbs ir sezonas darbs.

Beidzot mūrnieka darba piedāvājums samērā viegli padodas monopolizācijai. Mūrnieka darba piedāvājumu ir iespējams ievērojami ietekmēt. Dažās zemēs ir speciālas mūrnieku arodoorganizācijas, kas ierobežo mūrnieku daudzumu u.t.t. un kurām ir monopols mūrnieka darba piedāvājumā.

3) Mēs minēsim speciālu darba veidu - valzivju medīšanu. Kā zināms, valzivju mednieki dabū augstas algas. Tas ir tāpēc, ka labu mednieku skaitu ir ļoti mazs un viņu robežproduktivitāte ir ļoti, ļoti liela un alga augsta. Kāpēc šo labo valzivju mednieku robežproduktivitāte ir liela? Valzivju medniekam vajadzīgas labas morālētāja dāvanas, jo šāviens izmaksā lielas naudas summas. Viņam jāprot noteikt, kurā vietā valzivis paceļas virs ūdens. Bez tam viņam nepieciešama izcila redze. Valzivis parasti iet pāri kungu ar dāmu. Interesanti, ka - nošaujot dāmu - kungs nebēg prom, ar nākošo šāvienu to var nošaut. Turpretī nošaujot kungu, dāma aizbēg. Tā, labam valzivju medniekam jāprot izšķirt, kur ir kungs un kurā ir dāma. Šī izšķiršana ir grūta lieta. Tāpēc mednieku robežproduktivitāte ir ļoti augsta, līdz ar to augsta ir arī darba alga.

4) Līdz šim nav vēl īpaši noskaidrots jautājums par vīriešu un sieviešu darba algām.

Ja vīriešu un sieviešu darba algas ir dažādas, tad tam par iemeslu vispirma kārtā jāmin tas apstāklis, ka vīriešu un sievietes darbs (kā ražošanas faktors) ir lielā mērā savādāks. Šai gadījumā ir divas daļas.

das darba grupas, ko angļi sauc par "non competing industrial groups". Tas ir saprotams, jo laukstrādnieks var pārversties par rūpniecības strādnieku un pretēji, bet vīrietis taču par sievieti laikiem nekad nekļūs. Saka, ka taisnība prasa, lai par vienādu darbu maksātu vienādu algu. Tomēr šai punktā ir viena liela grūtība: nav nemaz tik viegli noskaidrot, kas ir vienāds darbs. Piemēram ņemsim žēlsirdīgās māsas darbu. Varbūt arī vīrietis šo darbu varētu izpildīt, bet vīrieša darbs nekad nelīdzināsies sievietes darbam. Lielā saimnieciskās dzīves nozares daļā tāpēc ir lielāks pieprasījums pēc vīrieša darba. Šis apstāklis izskaidro, kāpēc vīrieša darba algām šais nozares ir tendence būt augstākām par sievietes darba algām. Turpretī tais saimnieciskās dzīves nozarēs, kur pieprasa sievietes darbu, uzņēmumu skaits ir mazāks un to kapacitāte arī mazāka. Turpretī sievietes darba piedāvājums tomēr ir lielāks. Šis ir tas apstāklis, kāpēc par sievietes darbu maksā mazāku algu.

Dažreiz problēmā par sievietes un vīrieša darba algām ir nozīme arī kopīgā piedāvājuma momentam. Zināms, ka pasaulē - praktiski ņemot - sievietes skaits ir gandrīz vienlīdzīgs ar vīriešu skaitu. Vīrieši un sievietes dzīvo kopīgi atsevišķās mājturībās. No šā apstākļa izriet bieži vien tā interesanta parādība: jo augstāku algu saņem vīrietis kā šādas mājturības loceklis, jo lētāk ir iespējams strādāt sievietei, kas pieder tai pašai mājturībai. Sakarā ar šo kopīgo piedāvājumu un kopīgā piedāvājuma likumībām, par kurām runājam nodaļā par cenu sakarībām, saprātīsim, kāpēc slīdot to sievietes darba algām, kas dzīvo kopā ar vīrieti mājturībā, reizē slīd alga arī tām sievietēm, kas dzīvo vienas pašas savā mājturībā. Šādu kopīgā piedāvājuma momentu mēdz izmantot veikli, apķērīgi uzņēmēji. Tā - kur attīstās smagā rūpniecība, kas nodarbina galvenā kārtā vīriešus, blakus parādās arī tekstilrūpniecība, kas nodarbina sievietes. Šeit ir ievērojams tas apstāklis, ka ir brīvs sievietes darba spēks - tāpēc darba algas ir samērā zemākas.

Vairāk piemēru neapskatīsim. Ar to mēs esam beiguši nodaļu par darba ienākumu.

ZEMES RENTE.

Ievads.

Zemes rente ir atlīdzība par zemes kā ražošanas faktora līdzdalību ražošanā. Kā redzējam nodaļā par ražošanu, zeme kā ražošanas faktors piedalās ražošanā trīs dažādos veidos:

- 1) zeme nodar par pamatu augu un dzīvnieku dzīvei - lauksaimniecības zeme;
- 2) zeme satur vērtīgas vielas un enerģijas krājumus;
- 3) zeme sagādā vietu cilvēku saimnieciskajai darbībai.

Atkarībā no veida, kā zeme piedalās ražošanā, ir iespējams runāt par dažādam zemes rentēm, jo tas ienākums, ko saņem ūdenskrituma vai raktuves īpašnieks, ir citāds nekā tas ienākums, ko saņem lauksaimniecībā lietājamās zemes īpašnieks. Tāpēc tad arī runāt par zemes renti kā vienvērtīgu ienākuma veidu ir iespējams tikai visai ierobežoti, tikai lielā mērā šķirsim galveno nozīmi lauksaimniecībā izmantojamās zemes renti. Saprotams, blakus tai apskatīsim arī citus zemes rentes veidus.

Tīri juridiski ņemot, zemes rente var parādīties vairākos veidos, no kuriem svarīgākie ir 3:

1) Zemes rente var ietilpt zemes īpašnieka - uzņēmēja ienākumā, ja pats īpašnieks izmanto zemi uz savu reķina.

2) Zemes rente var parādīties nomas veidā, ja zemes īpašnieks savu zemi pats neapstrādā, bet to iznomā citam uzņēmējam. Angļu lordi, kam pieder lielāka daļa Anglijas zemes, iznomā savu zemi citiem uzņēmējiem un par šo zemi saņem zemes renti nomas veidā.

3) Zemes rente var ietilpt augļos, ko maksā par nekustama īpašuma obligācijām. Šāds obligācijas dod tiesības tās īpašniekam saņemt kapitāla augļus, bet aiz kapitāla augļiem pēc būtības slepjas zemes spējas dot zināmu renti. Tur, kur zemei nav spējas dot renti, zemei nav vērtības un reizē ar to nav vērtības arī tai obligācijai, kas izdota uz šādas

zemes. Ievērojot apstākli, ka daudzi mūsu lauksaimnieki - sakarā ar līdību - ir ieķīlājuši savus īpašumus bankās, var tikt kā liela tiesa r Latvijas zemes rentes aiziet bankās.

Runājot par darba ienākumu, galveno uzmanību veltījām darba algām tam darba ienākuma veidam, ko darba īpašnieks iegūst svešā uzņēmumā. darījām tāpēc, ka darba alga ir biežāk sastopama. - Tagad turpretī - nākot par zemes renti - galvenā kārtā pārrunāsim to zemes rentes formu, kas ietilpst zemes īpašnieka - uzņēmēja ienākumā. Vispirms apskatīsim lauksaimniecībā izmantojamas zemes renti.

Lauksaimniecībā izmantojamas zemes rente.

Par lauksaimniecībā izmantojamas zemes renti jau runājām agrāk. gad atgriezīsimies un mēģināsim to apskatīt sīkāk.

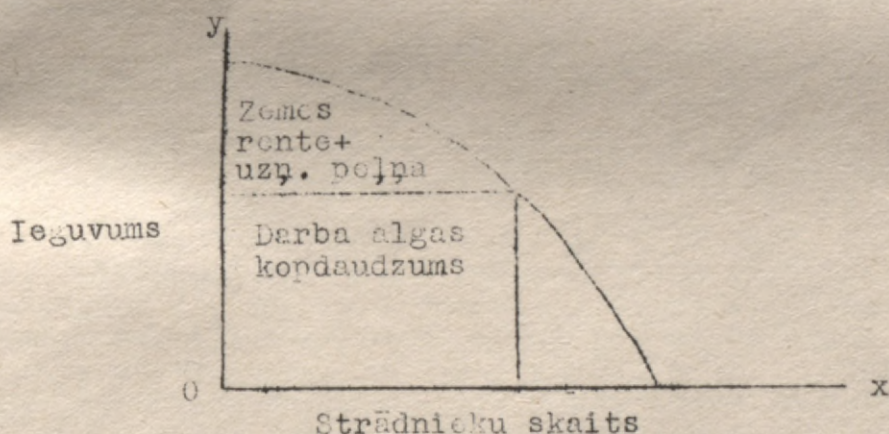
Lauksaimniecībā izmantojamas zemes renti mēģināsim apskatīt trīs žādās situācijās:

- 1) ja visa sabiedrības rīcībā atrodama zeme ir pilnīgi vienāda labumā;
- 2) ja visa sabiedrības rīcībā atrodama zeme nav vienāda labuma: ir sastopama kā labāka, tā sliktāka zeme;
- 3) ja zeme ir dažādi novietota attiecībā pret tirgu.

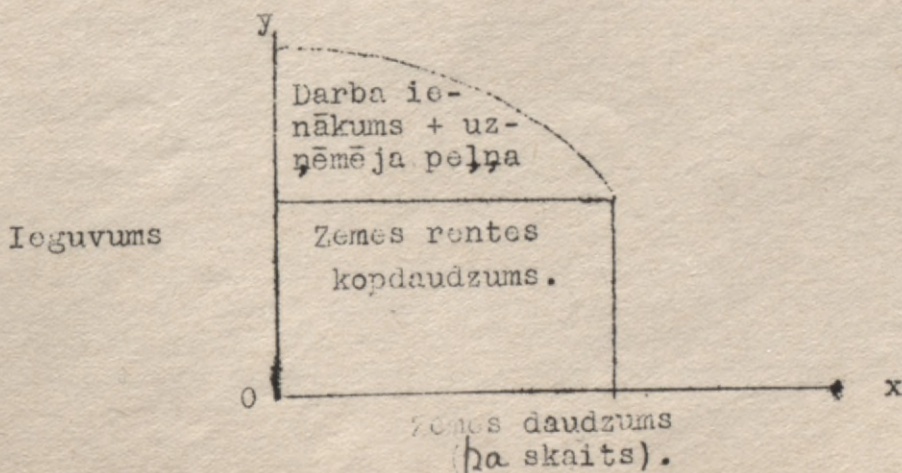
1. situācija. - intensitāte

Vispirms apskatīsim lauksaimniecībā izmantojamas zemes renti pirmajā situācijā, kad visa zeme ir vienāda labuma. Kāda veida zemes rente izpaužas šai situācijā - par to runājam nodaļā par darba algu. Tāpēc tā nebūtu jāapstājas. Atcerēsimies tikai to, ka - runājot par darba algu un par šo zemes rentes gadījumu - atzīmējam divas iespējas:

- 1) Ja zemes īpašnieks - uzņēmējs ir viena persona, bet darba īpašnieki ir citas personas. Tad dabūjam šādu diagrammu:

- 2) ja zemes īpašnieks - uzņēmējs un darba īpašnieks ir viena un pati persona. Tadā gadījumā dabūjam diagrammu:

Piezīmēsim, ka zemes rente ir iespējama arī tur, kur visa zeme pilnīgi vienāda labuma. ~~Jo apstākļi ļūdz atcerēties pārbaudījumos!~~

Jāievēro, ka zemes rente rodas tur, kur pastāv zemes šaurība, kaut arī visa zeme būtu vienāda labuma. Vai zemes rente pastāv vai nē, izšķir šaurības moments. Zemes šaurība rodas tāpēc, ka zemes virsma ierobežota. Ražu no viena un tā paša zemes gabala nav iespējams paceļt bezgalīgi, jo iedarbojas dilstošais ieguvuma pieaugums, par ko runājām nodaļā par ražošanu. Lai diez cik auglīga būtu zeme, minētais dilstošā ieguvuma pieauguma likums tomēr iedarbojas, tikko parādās zemes šaurība. Vēlreiz atzīmēsim, ka zemes rentes rašanās iespējas nav atkarīga no priekšnosacījuma; blakus auglīgai zemei jābūt arī mazāk auglīgiem zemes gabaliem. Zemes šaurība savkārt var rasties tad, kad visa zeme aizņemta. Ja visa zeme ir vienāda labuma un nav visa aizņemta, tad skaidrs, ka neviens par zemi neko negribēs maksāt, līdzīgi tam, kā ne maksā par gaisu, kamēr to var elpot tik, cik patīk, par saules gaismu u.t.t., resp. par brīviem labumiem.

2. situācija. *intensitāte*

Diferenciālā rente.

Šai gadījumā, kad pastāv dažāda labuma zeme, zemes rente parādās diferenciālā rente. Patiešām, gandrīz vai katrā valstī blakus labai zemei ir sliktākas kvalitātes zeme. Šeit zemes rente parādās, salīdzinot ieguvumu no labākas zemes ar ieguvumu no sliktākas zemes. Šo zemes rentes parādīšanās gadījumu, kā mēs zinām, ir sevisšķī labi izstrādāji Rikardo.

Rikardo pieņem, ka zināmas sabiedrības rīcībā atrodas kā laba, tā sliktā zeme. Rikardo stādās priekšā kādu kolektīvu zemi, kuras iedzīvotāji stājas pie labākas zemes izmantošanas. Tad iedzīvotāji attiecīgu zemes gabalus padara par privātīpašumu. Kad visa labāka zeme ir aizņemta un iedzīvotāju skaits pieaug, tad iedzīvotājiem nākas pāriet arī pie sliktākas zemes apstrādāšanas. Citiem vārdiem sakot, Rikardo runā par zemes renti, kas rodas uz ekstensivitātes robežas, kamēr 1. situācija, kad visa zeme bija vienāda labuma, zemes rente radās uz intensivitātes robežas.

Ja zemes rente parādās uz ekstensivitātes robežas, tad labākas zemes īpašnieks iegūst sev zināmu renti jeb diferenciālu renti.

Diferenciālā rente tā tad ir ieguvuma daļa, par ko ieguvums no labākās zemes pārsniedz ieguvumu no sliktākas zemes pie vienādiem pārējiem apstākļiem.

Ar sliktāko zemi šeit jāsaprot tā zeme, kas tikko pēmta apstrādāšanā. Diferenciālās zemes rentes nozīmi mūsu saimnieciskajā sistēmā var raksturot tā, ka zemes rente izlīdzina starpību starp dažādās kvalitātes zemi. Šās izlīdzināšanās rezultātā darbs saņem vienu un to pašu atļauību vai apstrādā labāku vai sliktāku zemi. Jaunie ceļotāji attiecīgās zemēs vai jaunākas paaudzes, kas nav zemes īpašnieki, var atrast nodarbošanos uz zemes vienā no šādiem veidiem:

- 1) okupēt vēl neaizņemto sliktāko zemi;
- 2) meklēt nodarbošanos uz jau apstrādātās zemes kā strādnieki zemes īpašnieku uzņēmumos;
- 3) nomāt vai pirkt jau apstrādājamo labāko zemi.

Amerikāņu tautsaimnieks Kerējs (Carey) savā laikā ir kritizējis Rikardo diferenciālās zemes rentes teoriju, motivēdams savu kritiku ar to, ka Amerikas kolonisti sākumā apstrādāja nevis auglīgāku zemi, bet gan mazāk auglīgu zemi. Zīmējoties uz šo Kerēja iebildumu, piezīmēsim, ka "labākā" un "sliktākā zeme" jāmin nevis absolūtā, bet gan relatīvā nozīmē. Labāka zeme kolonistam ir tā, ko kolonistam izdevīgāk apstrādāt jeb kas labāka, izejot no kolonista iespējām. No šī viedokļa Amerikas kolonistam sākumā labāka zeme, bez šaubām, bija tā, kas atradās krasta tuvumā un nevis tā, kas vēlāk kļuva par labāku, kas atrodas Amerikas iekšienē, ar ko sākumā nebija satiksmes iespēju (tās radās tikai vēlāk).

3. situācija.

Atrašanās vietas rente.

Beidzot, apskatīsim vēl trešo gadījumu, kad zeme ir dažādi novietota attiecībā pret tirgu. Citiem vārdiem sakot, mēs apskatīsim zemes renti atkarībā no zemes atrašanās vietas.

Tas, ko līdz šim apskatījām, bija Rikardo viedoklis. Rikardo viedoklis attiecas galvenā kārtā uz dažāda labuma zemi. Tagad pārrunāsim jautājumu, kā rodas zemes rente atkarībā no tā, kā zeme ir novietota attiecībā pret tirgu. Šo jautājumu neatkarīgi no Rikardo vislabāk ir iestrādājis vācietis T ī n e n s (Thünen). Ja Rikardo renti sauc par diferenciālo zemes renti, tad Tīnena renti var nosaukt par atrašanās vietas renti. Tīnens bija Meklenburgas muižnieks un savu zemes rentes teoriju izveidoja darbā "Der isolierte Staat" (1826.g. izdots).

Tīnens tautsaimniecībā ir ievērojams tai ziņā, ka viņš bija pirmais, kas ieveda eksakas metodes tautsaimniecisko parādību un to sakarību tīšanā, izejot no skaidri formulētiem priekšnosacījumiem. Kā daudzi tā pētnieki, arī Tīnens atsevišķos jautājumos ir fantastisks. Uz Tīnena rīkojumu uz viņa kapakmens ir iekalta mistiska formula:

$\sqrt{a \cdot p}$. Pēc Tīnena domām, šai formulai jābūtu darba alga pretī tiem, kas aizstāvēja darba algas dzelzs likumu. Šai formulā a ir to saimniecisko labumu daudzums, kas nepieciešams strādnieku vajadzību apmierināšanai un p - strādnieka darba produkts.

Tagad atgriezīsimies pie Tīnena zemes rentes. Veidojot zemes rentes problēmu, Tīnens pieņem, ka liela līdzenuma vidū ir pilsēta. Pilsētas zeme dod vislielāko ienākumu, vislielāko renti. Sakarā ar to pilsētas zemes vērtība ir arī vislielākā. Jo tālāk no pilsētas atrodas zemes gabals, jo tas dod mazāku renti. Šī zemes rentes samazināšanās - attālumam pieaugot - pamatojas uz to, ka attālums no tirgus rada slāides ieguvuma pieaugumu.

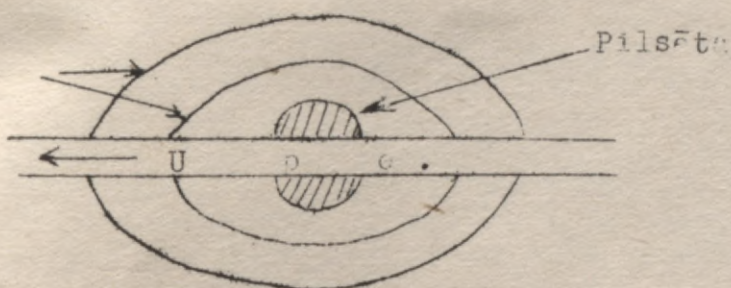
Mēsīm svaiga piena piļādī uz Rīgu. Tām lauku saimniecībām, kas atrodas pie tuvākas stacijas, piena piegāde uz Rīgu izmaksā daudz maz nekā tām saimniecībām, kas atrodas pie tālākas stacijas vai arī tālāk no stacijas. Piena cenas Rīgā ir tik lielas, lai visattālākie piena piegādātāji, kas vēl vajadzīgi Rīgas vajadzību apmierināšanai, sapētu piena ražošanas izmaksas. Pretējā gadījumā šis tālākais piena ražotājs pānu uz Rīgu nesūtīs. Tādā gadījumā Rīgā piena būs par maz un cenas celsies. Tas virsienāks, ko saņem tie piena ražotāji, kas dzīvo Rīgas tuvumā, ir zemes rente. Šī rente, kā redzējam, var pieņemt vairākas juridiskas formas. Sakarā ar to, zemes rente stacijas tuvumā un Rīgas tuvumā ir lielāka nekā tā zemes rente, kas atrodas tālāk no stacijas un Rīgas.

Zemē, kas ir tirgus tuvumā, izmanto intensīvāk. Uz šās zemes izmanto vairāk darba un vairāk kapitāla. Izlietojot vairāk darba un vairāk kapitāla, darba un kapitāla robežprodukts kļūst zemāks. Toties šiem produktiem būs daudz mazākas transporta izmaksas, lai tos nogādātu tirgū. Ar šo parādību sastapsimies vēlāk, kad runāsim par citiem zemes rentes veidiem. Piezīmēsim, ka atkarībā no lauku saimniecību attāluma no tirgus ir arī to preču veids, ko saimniecība ražos. Tīnens sava schema zīmē koncentriskus riņķus, pie kuriem katrs no šiem riņķiem rāda, kādiem nolūkiem būs izmantota tā zeme, kas attiecīgā riņķī jeb zonā ietilpst:

1. - pilsēta,
2. - sakrīpība un dārzkopība,
3. - mēls,
4. - intensīva zemkopība,
5. - trijlauku sistēma,
6. - ekstensīva zemkopība un lopkopība.

Ja caur pilsētu tek upe, tad riņķa plānam ovālu formu:

Šo ovālo formu var novērot pi-
daudzām pilsētām - Londonas,
Berlīnes u.c. Transporta ērti-
bas, ko sagādā upe, ietekmē pilsē-
tas un apkārtnes saimniecību
sferu.

Zemes rente laika secībā.

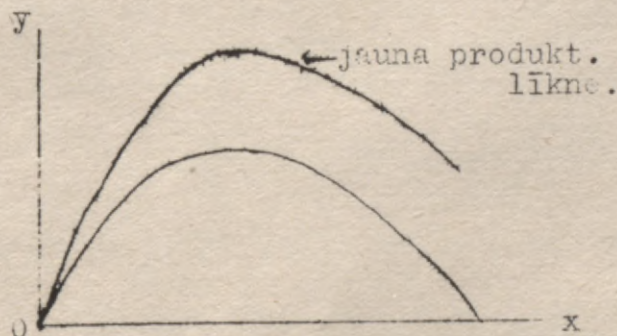
Interesanti noskaidrot, kādām pārmaiņām ir pakļauta zemes rente laika secībā jeb kā veidojas zemes rente dinamiska skatījumā, jo līdz patīti zemes renti tīri statiski.

Šais pētījumos jāievēro tas apgrūtināošs apstāklis, ka zemes rente nav stingri norobežots ienākuma veids, kāds bija darba alga, ko saņem par darbu strādnieks no viņa sava uzņēmuma. Attiecībā uz zemes renti jāievēro, ka visbiežāk zemes īpašnieks ir reizē arī uzņēmējs un arī savā saimniecībā nodarbināta darba īpašnieks. Bez tam arī liela daļa lauksaimniecības uzņēmumos izlietāta kapitāla pieder pašam uzņēmējam - zemīpašniekam. Tādā kārtā var teikt, ka lauksaimnieka ienākums ir visai saliktas dabas, ko grūti sadalīt atsevišķās komponentēs. Tāpēc grūti arī šo lauksaimnieku zemes rentes salīdzināt. Ievērojot šo piezīmi, tomēr ir interesanti paskatīties zemes rentes attīstībai.

Viens no pirmajiem, kas to darīja, ir Rikardo. Rikardo ir nevienmērīties noskaidrot zemes rentes būtību, bet arī mēģinājis izdarīt dažus parēģojumus attiecībā uz zemes renti nākotnē. Rikardo tā tad grib uzstādīt arī tīri dinamisku teoriju attiecībā uz zemes renti. Rikardo parēģojums ir tāds, ka reizē ar iedzīvotāju skaita pieaugšanu un reizē ar rūpniecības attīstīšanos zemes rentei pastāvīgi jāaug. Darba algai tu preti vajag dīgt (šai ziņā darba algas dzelzs likuma piekritēji var atsaucēties uz Rikardo) tāpat kā kapitāla augļiem.

Ir atklāts jautājums, cik tālu Rikardo parēģojumi ir piepildījušies, ja iziet no tiem priekšnosacījumiem, no kuriem izāja Rikardo, un no apstākļiem, kādus deva parēģojumi. Dzīvē izrādās, ka šis Rikardo parēģojums nav piepildījies: nav piepildījies tāpēc, ka nav kļūt vesela rinda ievērojamu faktoru, kurus Rikardo tai laikā nebija ievērojis.

Kopš tā laika, kad Rikardo izdarīja savus parēģojumus, ir ārkārtīgi attīstījušies lauksaimniecības tehnika. Šī strauja lauksaimniecības tehnikas attīstība ir izveidojusi, var teikt, jaunu produktivitātes līkni:

Šis apstāklis savā ziņā ir atstājis līdzīgu ietekmi, kā būtu pavarojusies zemes platības, kas atrodas viena strādnieka apstrādāšanā.

Pagājušā gadsimta pēdējā ceturksnī ir atrasti t.s. jaunajā pasaulē milzīgi jauni auglīgi apvidi, kas apgādā ar lieliem lauksaimniecības ražojumiem. Šo apgabalu izmantošanu veicina arī ļoti strauji jūras transporta tehnikas attīstība.

Beidzot, šī gadsimta sākumā ir radies viens jauns izgudrojums rūpniecībā. Šis izgudrojums ir iespēja ražot slāpekļskābi no gaisa. Šis dod iespēju lauksaimniekiem tikt pie svarīgiem mēslošanas līdzekļiem ievērojami celt ražas no viena un tā paša zemes gabala.

Arī pēc pasaules kara lauksaimniecības tehnikas attīstība ļoti strauji gājusi uz priekšu. Ir radušies izgudrojumi attiecībā uz augu slimību apkarošanu, uz jaunu lauksaimniecības mašīnu un darba rīku iz-

tavošanu, par ko lauksaimnieki pat domāt nevarēja. Selekcijas ceļā iņoptas pilnīgi jaunas augu un mājlopu sugas. Tas viss ir tālāk cēlis produktivitāti un pazeminājis zemes renti.

Tāpat zemes renti lielā mērā virzienā uz leju ir ietokmējusi lauksaimniecības krīze pēdējos gados, no kuras cietuši lauksaimniecības ūņemumi. Visu ievērojot, lauksaimnieku ienākumi pēdējos gados ir tā s zinājušies, ka daži izteikuši domas: vai vispār lauksaimnieks saņem kdu zemes renti? Ja arī no lauksaimniecībā izmantojamās zemes ienāku paliek kas pāri, tad tas aiziet kredītiestādēs, kur šī zeme ir iekāla

Arī dažu zemju valdības cenšas samazināt lauksaimniecības zemes renti. Piem., Norveģijā ir ieviesta tāda sistēma, kuras dēļ visi Norvģijas lauksaimnieki par viņu ražoto pienu saņem vienādu peļņu, neraugties vai to pārdot svaigā veidā vai pārstrādā sviestā un kur piena ražotājs atrodas. Šāda cenu sistēma izlīdzina, eliminē, Tīnena renti. Līdzīgs piemērs ir arī Latvijā. Laikrakstos lasām, ka lauksaimnieki pīrkt mākslīgus mēslus par vienādu cenu visās Latvijas malās. Tas ir valdības solis, lai iznīcinātu zemes renti, kas rodas no dažādas zemes gabala novietošanās attiecībā pret tirgu.

No otras puses, zemes rentes pieaugumu var radīt rūpniecības un zē arī lielpilsētu pieaugums tais zemēs, kas nodarbojas ar lauksaimniecības produktu eksportēšanu, kaut gan šis pieaugums ir visai ģauss.

34. lekcija, nolasīta 1938.g. 18.febr.

Zemes rente un zemes vērtība.

Lauksaimniecības zemes rentei ir ļoti liela nozīme attiecībā uz zemes vērtību. Ja zemei ir vērtība, tad tāpēc, ka zeme dod renti un nevotradi. Zemes rente ir pamats, bet zemes vērtība - atvasinājums: zemes rente ir cēlonis, bet zemes vērtība ir sekas.

Praktiskā dzīvē ar zemes vērtību ir jāsastopas biežāk nekā ar zemes renti, jo bieži zemes īpašumus pīrķ un pārdod un tur ir darīšana ar zemes vērtību.

Pieņemsim, ka zināmajam zemes gabalam būtu zināma rente. Rodas jautājums: no kā ir atkarīga šā zemes gabala vērtība, kā to noteikt? Lai noteiktu šā zemes gabala vērtību, tad nepietiek ar to, ka mēs zinām zemes renti. Kaut arī zemes rente šai jautājumā ir svarīgākais faktors, tomēr nav vienīgais. Otrs šai jautājumā svarīgs faktors ir sabiedrībā pastāvoša kapitāla augļu līkme. Tas tāpēc, ka zemes vērtību iegūst kapitāls, veicot gadskārtējo zemes renti. Jo zemāka būs sabiedrība pastāvoša kapitāla augļu līkme, jo augstāka jābūt zemes vērtībai, lai ienākuma augstums paliktu viens un tas pats. Pieņemsim, ka kāda lauku saimniecība dotu gadā 1s 1000.- renti un sabiedrībā pastāvoša kapitāla augļu līkme būtu 5% gadā, tad šās saimniecības vērtību var aprēķināt tā:

$$\frac{1000 \text{ ls} \cdot 100\%}{5\%} = 20.000 \text{ ls.}$$

Ja turpretī kapitāla augļu līkme būtu 10%, tad zemes vērtība būtu

$$\frac{1000 \text{ ls} \cdot 100\%}{10\%} = 10.000 \text{ ls.}$$

Šai sakarā ir jāievēro tomēr, ka ne visi cilvēki arvienu kapitālu ar vienu un to pašu kapitāla augļu līkmi, jo sabiedrībā pastāvoša kapitāla augļu līkme nav nekas precīzi noteikts. Tā persona, kuras interese ir iegūt iespējami augstu ienesu uz savu ieguldīto kapitālu, zinā zemes gabala renti kapitālīzēs ar augstāku augļu līkmi: tāpēc tā cena, ko šī persona par zemes gabalu maksās, būs samērā zema. Turpretī persona, kas būs ieinteresēta galvenā kārtā iegūt sev darba vietu pīrkamā lauku saimniecībā, kas gribēs iegūt sev darba saimniecību, nerēķināsies ieguldītā kapitāla ienesību un tāpēc zemes renti kapitālīzēs ar zemāku augļu līkmi. Prof. Kosinskis, kas šo jautājumu sevišķi rūpīgi pētījis agrākās Krievijas apstākļos, aizrāda, ka zemnieki - agrākajā Krievijā pīrķot zemes - maksājuši daudz augstākas cenas nekā tirgotāji, kas int

resējās par zemi, lai iegūtu iespējami augstāku ienākumu no zemē iegūtā kapitāla. Acīmredzot, Krievijas torčizēja zemnieki bijuši apmierināti, ja spēja iegūt tikai tik augstu augļu līkmi, kāda vajadzēja maks zemes bankai, ar kuras palīdzību zemnieki zemi pirka. Tā kā šī augļu līkme, kas jāmaksā zemes bankai bija zemāka, tad - kapitalizējot ar zemes renti - izrādījās, ka zemnieki spēj maksāt par zemi augstāku cenu nekā citi, kuri meklēja ienesīgu vietu ieguldīt savu kapitālu. Zemnieki ir ieinteresēti galvenā kārtā iegūt sev lauku saimniecībā darba vietu no kuras viņi varētu algas vietā (ja viņš strādātu sveša uzņēmumā). Šis ir viens no tiem izskaidrojumiem, kāpēc mazo lauku saimniecību cena ir samērā augstākas par lielo saimniecību cenām un kāpēc mazas saimniecības pakāpeniski kaut arī ļoti gausi, spiež lauku lielsaimniecības.

Šai parādībai ir vēl viens izskaidrojums. To devuši daži citi autori. Tie izskaidro tā, ka zemnieks - iegūstot sev lauku saimniecību - mazāk domā par šo saimniecību kā par uzņēmumu, bet gan lielā mērā vadās no vēlēsšanās: pārdarīt šo saimniecību par savas cilts īpašumu, lai to strādātu ne tikai paši, bet arī viņu pēctēji. Jo tālāk mēs domājam uz priekšu nākotnē, jo mazāka ir kapitāla augļu līkme, jo lielāka ir zemes vērtība, salīdzinot ar gadskārtējo ienākumu. Zemnieka domas par tālāk nākotni ir tās, kas zināms irā ietekmē uz augšu mazo saimniecību cenu.

Salīdzinot šos divus izskaidrojumus, pirmais - prof. Kosinska izskaidrojums ir jāatzīst par svarīgāku nekā otrais, jo prof. Kosinska svērumiem ir neapšaubāmi lielāka nozīme.

CITI ZEMES RENTES VEIDI.

Līdz šim mēs apskatījām lausaimniecībā izmantojamas zemes renti. Šai apskatē mēs sastapāmies ar problēmām, kas attiecas uz citiem zemes rentes veidiem. Problēmām par dilstošā ieguvuma pieauguma likumību, ražošanas intensīvo un ekstensīvo paplašināšanu, par atrašanās vietas renti ir nozīme arī ārpus lauksaimniecības zemes.

Runājot par citiem zemes rentes veidiem, nepstāsimies sīkumos, bet apskatīsim vienīgi tās īpatnības, kas piemīt citiem zemes rentes veidiem.

1. Apbūves gabalu rente.

Vispirms pārrunāsim apbūves gabalu renti. Pēc lauksaimniecībā izmantojamas zemes rentes apbūves gabalu rente ir nākošais svarīgākais rentes veids.

Tā kā pilsētas pastāvīgi pieaug, tad šī zemes rente atrodas pastāvīgā augšanas stavoklī. Apbūves gabala rente un apbūves gabala tirgus vērtība ir atkarīga no dažādam apbūves gabala īpašībām, piem.: apbūves gabala zemes dziļāko slāņu īpašībām.

Dažreiz nākas celt ēkas purvainās vietās, kur jādzen paļi u.t.t., kas apgrūtinās būves darbus un būves sadārdzina. Šādas kvalitātes zemes gabala tirgus vērtība būs zemāka pie citiem nemainīgiem apstākļiem.

Ir nozīme arī tam, kurā decess pusē apbūves gabals atrodas. Cilvēki lielpilsētās cenšas dzīvot vakara un nēvis rīta pusē, jo saule vakar spīd cauri tīram gaisam, bet rītos caur putekļiem un dūmiem pieblīvē gaisu. Arī vakaru vēji nav tik asi u.t.t. Ja sevišķu priekšrocību nav vienai vai otrai pilsētas pusē, tad katrā ziņā ar laiku izveidosies atsevišķi rajoni, kur apmetīsies dzīvot turīgākie. Tas, saprotams, ietekmēs zemes cenas.

Sevišķi liela nozīme ir apbūves gabala attiecībai pret tirdzniecības centriem un darba vietām: šai ziņā galvenā nozīme ir atrašanās vietas rentei.

Attiecībā uz apbūves gabala renti ir nozīme arī dilstošā ieguvuma pieauguma likumībai jeb augošām izmaksām. Jo augstākas ēkas cel, jo izmaksas, kas saistās ar katru nākošo ēkas stāvu, kļūs lielākas un lielākas. Arhitekti apgalvo, ka no tehnikas viedokļa ir iespējams uzcelt pēc priekš noteiktas augstuma mēru, ka tehniski nājas augstunam robežu nav. Ja debeskrāpju augstunam tehniski nav robežu, tad saimnieciskā ziņā izrādās,

X iegūt sev darba ienākumu darba algas

tāda robeža pastāv. Izrādās, ka tie stāvi, kas pārsniedz zināmu robežu izmaksā ļoti dārgi un tos neataksājas celt. Augstākais debesskrāpis, kā mēs zinām, ir Ņujorkā t.s. Empire State. Tam ir 102 stāvi, tā augstums ir 1248 pēdas jeb 380 m. Var teikt, ka apbūves gabalu šaurība ir tā, kas noteic apbūves gabalu tirgus vērtību, resp., tirgus cenu. Arī visaugstākais būvta ēka, kas uz šīs apbūves gabala pacelsies. Pilsētās, kur ēku augstums ar likumu nav ierobežots, pēc ēku augstuma, resp., stāvu skaita, var spriest par apbūves gabalu zemes renti un tirgus vērtību. Kur apbūves gabalu šaurība ir sevišķi liela, tur ir ārkārtīgi augsta apbūves gabalu cena, piem.: Manhattanā (Ņujorkā), kur paceļas vislielākie debesskrāpi.

Apbūves gabalu rente, kā redzējām, ir galvenā kārtā atrašanās vietas rente. Tāpēc viegli redzēt, ka attiecībā uz apbūves gabalu renti ārkārtīgi liela nozīme ir satiksmei un satiksmes līdzekļiem. Katra satiksmes uzlabošanās lielā pilsētā lielā mērā paaugstina zemes renti pilsētas nolīms uz pilsētas centra rēķina. Tāpēc satiksmes līdzekļu problēmām un zemes renti pilsētas nomalēs saistītām problēmām ir ārkārtīgi liela nozīme dzīvokļu politikā. Lai veicinātu satiksmes līdzekļu attīstību, tad atsvabina no nodokļiem velosipedus, mazus motociklus u.t.t. Kopenhāgenā vislielākais iedzīvotāju vairums pārvietojas ar velosipediem. Arī no rīta, kad sākas darbs, Kopenhāgenas ielas ir pilnas dažādu satiksmes līdzekļu, galvenā kārtā velosipedu lietotāju, kas no pilsētas nomalē priekšpilsētām brauc uz darba vietām. Tādā kārtā velosipedu lietotāji neapšaubāmi ietekmē apbūves gabalu cenas: centrā - pazemina, bet perifērijā - palielina. Projektētais velosipedu nodoklis apbūves gabalu cenai ietekmētu pretēji: centrā palielinātu, bet perifērijā - samazinātu, jo velosipedu nodoklis aizkavētu velosipedu ieviešanos.

2. Meža zemes rente.

Arī meža zemei ir savas īpatnības. Meža zemes renti ietekmē zemes kvalitāte un arī zemes gabala atrašanās vieta, jo meža produkti ir taču jānogādā tirgū. Ja skatāmies uz kādas valsts zemi kā vienību, tad iegūstam slēdzienu: zemes izmantošana mežsaimniecībā ir samērā ekstensīva zemes izmantošana, jo uz katru hektāru meža zemes ir jāizlieto samērā mazāk darba spēka nekā uz citiem nolūkiem izmantojamās zemes. Arī katrā hektārā meža zemes brutto ienesa ir samērā mazāka salīdzinot ar brutto ienesu, ko dod lauksaimniecībā izmantojamās zemes hektārs. No teiktā neizriet slēdziens, ka arī meža zemes tīrienesa no viena hektāra ir mazāka par lauksaimniecības zemes viena hektāra tīrienesu: bieži vien ir otrādi.

Pieņemsim, ka meža zemes tīrienesa būtu lielāka par lauksaimniecībā izmantojamās zemes tīrienesu, resp., meža zemes rente būtu lielāka par lauksaimniecības zemes renti. Rodas jautājums: vai zeme pārklāsies ar mežu? Nē. Daudziem lauksaimniekiem ir ļoti svarīgi ienākums no darba, bet mazāk no zemes. Ja lauksaimnieks savu zemi pārvērstu mežā, tad paliktu daudz neizmantota darba spēka. Daudzu lauksaimnieku saimniecības ir darba saimniecības, kur lauksaimnieks cenšas iegūt sev darba vietu, darba ienākumu.

Mežsaimniecībā ir ļoti labi redzams, kāda nozīme ir laikam tautsaimnieciskos procesos. Mežsaimniecībā ir jāgaida daudz ilgāk nekā lauksaimniecībā, kamēr preču tirgū produktu ražošana pielietoto ražošanas faktoru īpašnieks varēs saņemt atlīdzību par ražošanas faktoriem. Tāpēc šeit kā jau redzējām vienā piemērā (skat. 157. lpp.), ir ļoti liela nozīme kapitāla augļu līknei. Sakarā ar šo laika lielo nozīmi mežsaimniecībā meža saimniecības īpašniekam ir jāatrisina visai svarīgs jautājums: cik ilgi lai ļauj kokiem augt? Meža īpašnieks kā uzņēmējs cenšas iegūt ienākumus no augstu zemes renti no mazākas zemes un īsākā laikā. Šis izdevīgākais meža augšanas ilgums atkarīgs:

- 1) no gadskārtēja koksnos pieauguma mežā un
- 2) no kapitāla augļu līknes.

Darba alga attiecībā uz meža zemes renti ir meža nozīme.

Dilstošā ieguvuma pieauguma likums parādās arī mežsaimniecībā. Jo vecāki kļūst koki, jo gadskārtējais koksnes pieaugums mežā kļūst arvien mazāks un mazāks. Jo zemāka ir kapitāla augļu līkne, jo ilgāk mežu

audzēt atmaksājas. Šai problēmā var sadurties privātsaimnieciskas intereses ar visas sabiedrības ka vesela interesēm. Šeit rodas jautājums: vai tas meža audzēšanas ilgums, kas no privātsaimnieciskā viedokļa ir visizdevīgākais, būs visizdevīgākais arī no sabiedrības viedokļa. Šis jautājums ir speciālas dabas - to atstāsim ekonomiskajai politikai.

R a k t u v j u r e n t e .

Boldzot par raktuvju renti. Raktuves pretēji mežam ir raksturīga ar to, ka izrakteņu krājumi paši no sevis neatjaunojas. Izrakteņu krājumi raktuvēs var būt tik lieli, ka - praktiski ņemot - var teikt, ka ir neizsmelami. Citos gadījumos izrakteņu iegūšana var ilgt zināmu laiku un ne ilgāk. Arī runājot par raktuvju renti sastopamies ar jēdzienu p intensīvu ražošanu.

Intensīva ražošana raktuvju saimniecībā nozīmē, ka katru gadu no raktuvēm izņem ļoti lielu daudzumu izrakteņu. Raktuves intensificēt nozīmē paaugstināt izrakteņu daudzumu zināma laika sprīdī. Turpretī ražošanas intensīva paplašināšana raktuvēs nozīmē sākt izmantot tās raktuves, kuru izmantošana agrāk neatmaksājās. Piem., labas konjunktūras laikmetos produkcija pieaug pateicoties dzelzs rūdas raktuvju intensīvākai izmantošanai, gan arī pateicoties tam apstāklim, ka tiek sākti izmantot tādas raktuves, kuru izmantošana citos apstākļos neatmaksājās. Turpretī depresijas laikmetos dzelzs ražošana spriesta samazināties abos minētajos virzienos.

Raktuvju izmantošanas intensitāte ir atkarīga gan no izrakteņu cenas, gan arī no attiecīgas raktuves ražošanas izmaksām. Daudzās gadījumos intensīvāka raktuvju izmantošana ir saistīta ar augstākām ražošanas izmaksām. Tādos gadījumos, kur - intensīvojot raktuvju izmantošanu - parādās augošas izmaksas, var runāt par vairākiem augošu izmaksu veidiem. Intensīvojot raktuvju izmantošanu augošas izmaksas vispirms var parādīties vienā un tai pašā laika sprīdī, ka redzēsīm vēlāk, raktuvju izmantošanā ir jāstopas ar augošām izmaksām arī citādā nozīmē.

Attiecībā uz raktuvēm kapitāla augļu līknei ir nozīme jautājumā: par cik intensīvāk raktuves tiks izmantotas? Ja vienā un tai pašā laika periodā, piem.: 1 gadā, ir iespējams ar vienām un tām pašām jeb konstantām izmaksām no raktuvēm izņemt tiklab lielāku, tā mazāku izrakteņu daudzumu un ja šis palielinātais izrakteņu daudzums neietekmē pārdošanas cenu, tad, protams, uzņēmējam nav aprēķina vilcināties un atteikties no intensīvākas raktuvju izmantošanas. Turpretī tais gadījumos, kad intensīvāka raktuvju izmantošana ir saistīta ar augošām ražošanas izmaksām, uzņēmējam ir izdevīgāk raktuvju izmantošanu izstiept uz ilgāku laiku. Jautājumā cik ilga laikā visizdevīgāk šādas raktuves izmantot izšķiroša nozīme ir kapitāla augļu līknei pie vieniem un tiem pašiem citiem apstākļiem. Jo zemāka ir kapitāla augļu līkne, jo vairāk atmaksājas vilkt garumā raktuvju izmantošanu, jo pie zemākas kapitāla augļu līknes mazāk maksā gaidošana. Šai ziņā ir saskatāma zināma paralēle ar to, ko redzēsim meža rentes gadījumā: jo zemāka ir kapitāla augļu līkne, jo ilgāk atmaksājas gaidīt uz meža nociršanu, jo šai laikā ir iespējams meža tālā pieaugums. Izrakteņu gadījumā izšķiroša nozīme ir nevis izrakteņu daudzuma tālākam pieaugumam (kā tas ir meža gadījumā), bet gan aptakļiem, mazīna ražošanas izmaksas.

Mēs tikko runājām par augošām ražošanas izmaksām, kas var rasties vienā un tai pašā laika periodā, piem.: vienā gadā palielinot produkciju apmērus. Raktuvju saimniecībā, kā minējām, ir jāstopas ar augošām ražošanas izmaksām pieaug ar katru metru, ko nākas - izmantojot raktuves - ierakties zemē. Bez tam - kā mēs zinām no saimniecības ģeografijas - ir no 33 m ierokoties dziļāk, arī temperatūra pieaug 1 gradu C, kas sagādā vienādu lielākas un lielākas grūtības strādniekiem. Šās augošās izmaksas var saukt par augošām ražošanas izmaksām ilgā laika periodā, bet iepriekš apskatītās augošās izmaksas par augošām izmaksām īsā laika periodā. Augošās izmaksas ilgā laika periodā ir kaut kas cits nekā tās augošās izmaksas, kas pieaug īsā laika periodā intensīvojot ražošanu. Ja Anglijas vāra pēdējā laikā pasaulē zināmā mērā ir mazinājusies, tad viens no iemesliem tam, droši vien, ir apstākļi, ka anglijai ogles jāiegūst arvien lielākiem un lielākiem dziļumiem, kas paaugstina ražošanas izmaksas.

Tāpat kā attiecībā uz meža nociršanu arī šeit var rasties jautājums: arī citādā ziņā: ražošanas izmaksas pieaug

vai tas raktuvju aksploātācijas ilgums, ir visizdevīgākais raugoties raktuvju īpašnieka privatsaimnieciskajam interesēm, bus visizdevīgākais raugoties no visas sabiedrības kā viena vesela viedokļa? Jau labu laiku pirms pasaules kara ievērojamais vācu fiziķis Ostvalds ierosināja tājumu: vai ir sabiedrības interesēs tas ārkārtīgais ogļu patēriņš, ko rodas dzenot lielus tvaikņus sacensības ātrumā? Vai sabiedrības interesēs nav tās taupīt, jo ogļu daudzums pasaulē ir ierobežots? Pēc dažu pētnieku aprēķiniem akmeņogļu pietiks ne vairāk kā 120 gadiem. Ja atļaujam, ka tas nav sabiedrības interesēs, tad secinājums ir tāds, ka zemes bagātību izmantošanu nevar atļaut atsevišķu uzņēmēju brīvai interešu spēlei un jācenšas zemes bagātību izmantošanu ierobežot. Šeit mēs nonākam pie robežas, kur beidzas teorija un sākas ekonomiskā politika. Šīs problēmas tālāk risinājumu mēs atstājam ekonomiskās politikas kursam.

Tā tad mēs esam apskatījuši četrus zemes rentes veidus:

- 1) lauksaimniecībā izmantojamas zemes rente,
- 2) apbūves gabalu renti
- 3) meža zemes renti un
- 4) raktuvju renti.

Zemes rente un cena.

Mēs redzējām, ka zemes ir viens no ienākuma veidiem. No otras puses - mēs agrāk redzējām, ka tas, kas ir ienākums vienam, citam ir izmaksa. Sakarā ar to mums jāstopas ar cenas problēmu. Rodas jautājums: vai zemes rente var ietekmēt cenu? Uz šo jautājumu tautsaimniecības literatūrā mēs varam atrast divējādas atbildes.

1) Tautsaimniecības literatūrā visvairāk estrādīsim tādu atbildi, ka zemes rente cenu neietekmē. Starp citu šādu atbildi devis arī Rikardo. Zemes rente - pēc Rikardo domām - ir augsto labības cenu sekas un nevis cēlonis. Atcerēsimies, ka Rikardo izgāja no priekšnosacījuma: iedzīvotāju skaits pieaug, kāpēc nepieciešams ražot arvien vairāk un vairāk labības. Šī labības ražošanas paplašināšana jeb palielināšana prasa augstākas izmaksas. Tāpēc zemes īpašnieks gūst sav zināmu atlīdzību no tās labības, ko iespējams ražot ar zemākām izmaksām. Daudzi tautsaimnieki, arī Maršāls, pievienojas Rikardo uzskatam.

2) No otras puses - daudzi tautsaimnieki saka, ka zemes rente ietekmē cenu.

Lai šo jautājumu kaut īsi apskatītu, atcerēsimies divas lietas:

a) Zemes renti tīri grāmatvedības nozīmē var uzskatīt par ražošanas izmaksām, t.i., zemes renti var ietilpināt ražošanas izmaksās. Tas var ietilpināt ražošanas izmaksās. Tas var notikt, tad, ja strādnieks nomā zemi no zemes īpašnieka vai arī ja lauksaimnieks pērk zemi ar bankas palīdzību: bankai zeme ir iekļāta un tai jāmaksā augli, aiz kuriem - kā mēs pagājušā lekcijā redzējām - slepjas zemes rente.

b) Vēl jāievēro apstāklis, ka zemes rente nav atlīdzība par personīgās dabas upuriem: darbu vai gaidīšanu. Zemes rente kā ienākuma veids galu galā pamatojas uz īpašuma tiesībām uz zemi.

Tikko teiktais ir spēkā neatkarīgi no tā, vai uz zemes ražo vienu vai vairākus produktus, vai ražo vienā saimniecībā vai visa saimniecībā - jū sabiedrībā.

Atgriežoties pie Rikardo uzskata, redzam, ka viņš šo problēmu ir ļoti, ļoti vienkāršojis. Rikardo pieņem, ka zemi izmanto tikai viena produkta ražošanai - labībai. Tāpēc tad arī viņam nav jāstopas ar veselu rindu sarežģītu problēmu, kas var rasties tad, ja pieņem, ka neražo vienu produktu, bet gan veselu rindu produktu: gan lauksaimniecības, gan rūpniecības produktus. Šis apstāklis jāievēro un vēl jāpatur prātā, ka izmantojot zemi kādam vienam nolūkam mums jābūt jāstopas ar zināmiem upuriem: ražojot uz zināmu zemes gabala vienu produktu mēs tai pašā laikā un vietā nevarēsim ražot citus produktus jeb - citādi izsakoties - ražot visu citu produktu ražošanas ir jāatsakās, ja esam izvēlējušies ražot vienu produktu. Ja Rīgas centrā, kur zemes gabalus pārdod ēku celšanai kāds gribētu sov ierīkot darbu, tad tai pašā laikā uz tā paša zemes gabala viņš nevar uzcelt ēkas.

Vēl jāievēro, ka par šo Rīgas centra zemes gabalu jāmaksā tāda cena, kāda jāmaksā par apbūves gabalu, bet nevis par dārza zemi. Ja kāda lielā pilsētā, piem.: Londonā, pašā veikalu centra izceltu nevis lielu tirdzniecības namu, bet ģimenes mājiņu, tad - celot ģimenes mājiņu - par apbūves gabalu būtu jāmaksā tā pati cena, kāda būtu jāmaksā tad, ja celtu lielu tirdzniecības namu. Šai momenta mums jāatceras, ka

cena regulē 1) ražošanu un
2) patēriņu.

Patēriņš šai cenai regulējamā darbībā.

cilvēki ar sīkstā ekonomiskā tīkļa palīdzību. Jo augstāka ir kāda saimnieciskā labuma cena, jo taupīgāk cilvēks ar to apiesies. Šis apstāklis attiecas arī uz zemi. Austākas zemes cenas spiež zemi izmantot tiem nolūkiem, kur zemes tirgus vērtība vislabāk rentējas. Var teikt:

zemes rente, no kuras ir atkarīga zemes tirgus vērtība, spiež zemi pilnīgāk izmantot. Šis apstākļa dēļ, ka redzējam. Manhattenas pussalā jūra paceļas debeskrāpji un nevis ierīkoti ģimenes dārziņi (ja tur kāds dārzs atrodas, tad vienīgi uz debeskrāpja jumta).

Ja ievērosim apstākli, ka zeme kā ražošanas faktors piedalās dažādu produktu ražošanā, tad zemes rente nav vienkārši tikai vienkārši cenas sekas, bet gan arī pati ir aktīvs faktors, kas var ietekmēt cenu jeb - kā redzējam - starp gatava produkta cenu un ražošanas faktora cenu pastāv atgriezeniska jeb funkcionāla sakarība.

Ja turpretī pieņem, ka lauksaimniecībā ražo vienu vienīgu produktu, piem.: labību, tad jāpiekrīt Rikardo uzskatam un jāsaprot starp cenu un zemes renti pastāv kauzāla sakarība, t.i., augstākas cenas ir tās, kas izsauc zemes renti.

Pie līdzīga slēdziena nonāksim arī tad, ja visus ražotos produktus uzskata kā vienu produktu un neievēro to, ka ražošanas faktori ar cenu, kas pastāv, tiek pārkārtoti no viena produkta ražošanas uz otru produktu jeb ja saimniecisko dzīvi skata lielās, plašās perspektīvās, kad detaļi izzūd. Citiem vārdiem sakot, ja saimniecisko dzīvi skata makrokosmā, tad redzēsim, ka

zemes rente ir tikai produktu cenu sekas, ka starp cenu un zemes renti pastāv viena virziena sakarība - cena ir cēlonis, zemes rente - sekas.

Ja turpretī saimniecisko dzīvi skata mikrokosmā, ja ievērosim, ka zemi izlieta dažādu saimniecisku labumu ražošanai, ja pētām sakarības starp šiem saimnieciskajiem labumiem un tos apstākļus, kas spiež zemi izmantot gan viena gan otra labuma ražošanai u.t.t., tad grūti noliegt funkcionālas sakarības starp cenām un zemes renti.

35. lekcija, nolasīta 1938.g. 25.febr.

IENĀKUMS NO KAPITĀLA.

Ienākums no kapitāla savā un svešā uzņēmumā.

Nodaļa par ienākumu no kapitāla ir īstenībā viena no vissarežģītākajām nodaļām tautsaimniecības teorijā. Tas ir tāpēc, ka šai jautājumā dažādu tautsaimnieku domas šķiras visvairāk. Šīs domstarpības rodas gan pa daļai tāpēc, ka dažādi autori vienu un to pašu domu formulē dažādi. Piemērs: Senjora un Bēn - Haverka formulējums nodaļā par vērtību. Domstarpības rodas arī pa daļai tāpēc, ka dažādu autoru domas šķiras attiecībā uz tautsaimniecisku parādību sakarību. Piem., dažādi autori dažādi domās: vai krāšana saimnieciskās depresijas laikā palielina ražošanas apmērus vai nē.

Runājot par ienākumu no darba, redzējam, ka ienākums no darba var būt savā saimniecībā vai arī svešā saimniecībā (pēdējā gadījumā darba ienākumu sauc par darba algu). Līdzīgi ir arī ar ienākumu no kapitāla. Ienākumu no kapitāla ir iespējams iegūt kā savā, tā svešā uzņēmumā.

Pirmajā gadījumā, kad ienākumu no kapitāla iegūst savā saimniecībā savā uzņēmumā, to visai grūti izolēt no pārējiem ienākuma veidiem, ko saņem pats uzņēmējs. Šai gadījumā darba ienākumu ir arī visai grūti pētīt.

Tāpēc mēs galvenā kārtā apskatīsim ienākumu no kapitāla, ko kapitāla īpašnieks iegūst, nododot savu kapitālu svešā uzņēmumā. Šo kapitāla ienākumu, ko iegūst kapitāla īpašnieks, nododot savu kapitālu svešā uzņēmumā, sauc par kapitāla augļiem. Schematiski teikto var attēlot tā:

Ienākums no kapitāla

1. Ienākums no kapitāla, kas iegūts savā uzņēmumā.

2. Ienākums no kapitāla, kas iegūts svešā uzņēmumā, jeb kapitāla augļi.

Šai nodaļā, kā minējām, mēs apskatīsim galvenā kārtā kapitāla augļus, kas galu galā tomēr ir ciešā sakarā arī ar to kapitāla ienākumu, ko kapitāla īpašnieks iegūst savā uzņēmumā. Jo vairāk uzņēmējs gūs ienākuma sava kapitāla, jo lielākus augļus viņš būs gatavs maksāt arī par svešā kapitālu un otrādi: jo lielākus augļus būs iespējams iegūt par kapitālu, nododot to svešā uzņēmumā, jo lielāks būs pamudinājums savu uzņēmumu likvidēt vai pārdot un kapitālu nodot svešā uzņēmumā.

Brutto un netto kapitāla augļi

Skaidrības labā tomēr jāatzīmē, ka arī tam kapitāla ienākumam, kas iegūts svešā uzņēmumā, t.i., kapitāla augļiem ir nereti piejaukta uzņēmēja peļņa un dažādi citi elementi.

Mēs zinām: jo lielāks ir risks, kas saistīts ar zināmu aizdevumu, augstākus augļus pieprasa kreditors. Tāpēc debitors ar apšaubāmu maksātspēju var iegūt aizņēmumu tikai par visai augstu kapitāla augļu līkmi. Jo vairāk darba būs vajadzīgs sakarā ar aizdevuma operāciju kārtošanu, aizdevuma iekasēšanu, jo lielāku atlīdzību kreditors gribēs par aizdevumu. Tāpēc lombardi par saviem aizdevumiem aprēķina tādus augļus, lai tie ietvertu ne tikai kapitāla augļus, bet arī zināmas rezerves izdevumu segšanai, kas rodas sakarā ar iekārtoto priekšmetu uzlabāšanu un varbūtēju realizāciju (ja aizdevums nav atmaksāts). Tāpēc

par aizdevumu maksātos augļus sauc par brutto augļiem.

Ja no bruttoaugļiem atskaita atlīdzību par kreditora risku un pūli, kas saistās ar kreditu, tad dabū

netto augļus. Pēc būtības tikai nettoaugļi ir tie, kas sastāda atlīdzību par kapitālu kā tādā. Nettoaugļi vistuvāk pieļiet augļiem, par kuriem kreditors aizdod kapitālu vissolidākam aizņēmējam. Nettoaugļi ir vislabāku pārskatu par kapitāla tirgus stāvokli. Mūsu tālākajās pārrunās par kapitāla augļiem mēs sapratīsim nettoaugļus, ja nebūs klāt sevišķu norādījumu.

Kapitāla augļu definīcijas.

Jau līdz šim kapitāla augļu problēmai mēs esam pieskārušies, bet problēmas atrisinājumu atstājam līdz šai nodaļai. Ar kapitāla augļu problēmu mēs sastapāties tad, kad runājam par ienesas kapitālizāciju, lai tās palīdzību noteiktu zemes gabalu vērtību. Tā pati problēma bija arī tad, kad runājam par gaidīšanas upuri cenas veidošanās procesā, kad runājam par laika momentu un mēģinājam ar diskontēšanu aprēķināt nākotnes devi- rīguma tagadējo vērtību. Runājot par kapitālu kā ražošanas faktoru, mēs apskatījām t.s. kapitālistisko ražošanu, kurai ir 2 visai raksturīgas īpatnības: 1) tā dod lielāku peļņu ieguvumu un 2) prasa zināmu laiku. Arī runājot par darba algu, mēs redzējām, ka darba algas augstums ir atkarīgs no kapitāla augļiem u.t.t.

Ja tagad rūpīgi apskatām visus šos gadījumus, ar kuriem jau esam sastapies un kurus šeit pieminējām, tad visos šajos gadījumos izceļas daži dažādi momenti:

1) Kapitāla augli rodas sakarā ar to, ka kapitāls ir produktīvs, kapitāls dod iespēju pavairot cilvēkiem nepieciešamo saimniecisko labu daudzumu. Ar šo kapitāla spēju mēs iepazīnāties nodaļā par ražošanu.

2) Kapitāla augli rodas tāpēc, ka cilvēks tagadnes vajadzībām dod priekšrocību pret nākotnes vajadzībām, ka to redzējam nodaļā par patēriņu. Tāpēc cilvēks tagadni jeb tagad patērējamus labumus vērtē augstāk par nākotni jeb nākotnē patērējamiem labumiem - labumiem, ko varēs patērēt tikai nākotnē. Ja cilvēkam liktu izvēlēties: vai saņemt šodien 100 kg kviešu vai pēc gada, tad cilvēks - neatkarīgi no riska, kas gada laikā varētu rasties - gribēs šos kviešus ņemt šodien. Ja turpretī cilvēkiem būtu jāizvēlas: vai ņemt šodien 100 kg kviešu vai pēc gada 108 kg kviešu, tad iespējams arī pretējais: cilvēks gribēs saņemt pēc gada 108 kg kviešu nekā tagad 100 kg.

Šie abi minētie momenti: 1) kapitāla ražīguma jeb produktivitātes moments un 2) tas apstāklis, ka cilvēks tagadnes labumus vērtē augstāk par nākotnes labumiem izskaidro kāpēc kapitāla augļus mēdz divējādi saprast. Tā iespēja divējādi kapitāla augļus saprast dod pamatu divam dažādam kapitāla augļu definīcijām.

1. definīcija.

Ir iespējams teikt, ka

kapitāla augli ir atlīdzība par kapitālu izlietāšanu ražošanā
jo

kapitāls, kā tikko redzējām, ir produktīvs, ražīgs. Šī kapitāla definīcija ir analoga ar darba ienākuma un zemes rentes definīcijām. Var rasties jautājums: kas ir kapitāls, par kura piedalīšanos ražošanā kapitāls īpašnieks saņem kapitāla augļus kā atlīdzību? Atbilde uz šo jautājumu atrodama nodaļā par ražošanu. Tur mēs redzējām, ka kapitāls ir visi sa-
ražotie ražošanas līdzekļi, kas ir uzskatāmi par darba un zemes ražoju, kas vēlāk darbojas līdzī ražošanas procesā.

Definējot kapitāla augļus kā atlīdzību par kapitāla piedalīšanos ražošanā mēs redzam, ka šī definīcija jau ietver arī laika momentu, jo laika moments - kā redzējām - jau ietilpst pašā kapitāla definīcijā. Laika moments it sevišķi ir izcelts tai kapitāla definīcijā, kas saka: kapitāls ir uzkrāts darbs. Mēs gan redzējām, ka šī definīcija nav precīza.

Šai kapitāla augļu definīcijā nav ievēroti vērtējumi laika, t.i., nav ievērots tas moments, ka tagadnes labumus cilvēks vērtē augstāk par nākotnes labumiem. Pieveršoties šim apstāklim, nonākam pie otras kapitāla augļu definīcijas.

2. definīcija.

Blakus pirmajai kapitāla augļu definīcijai, kas kā redzējām - pamatojas uz kapitāla produktivitāti, mēdz lietāt arī otru alternatīvu kapitāla augļu definīciju, kas pamatojas uz cilvēka vērtējumiem laikā. Šī otrā kapitāla augļu definīcija vairs nepamatojas uz kapitālu kā ražošanas faktoru, bet gan uz pretstatu jēdzienos: tagadnes labumi un nākotnes labumi. Tādā kārtā šai definīcijā ir izcelts laika moments līdzīgi tam dījumam, kad runājam par gaidīšanu un gaidīšanas upuri. Šai sakarā lūdzu atkārtot Senjora un Eēma - Baverka viedokļus par nākotnes derīgumu tagadējo vērtību.

Jēdzienus "tagadnes labumi" un "nākotnes labumi" it sevišķi ir apskatījis Eēma - Baverks. Pie šiem diviem jēdzieniem mēs tuvāk neapstāsim. Piezīmēsim tikai to, ka

tagadnes labumi ir visi tie saimnieciskie labumi, kas ir gatavi patērēšanai jau tagad, šodien, kamēr

nākotnes labumi ir tie saimnieciskie labumi, kas kļūs patērējami tikai nākotnē. Nākotnes labumi ir, piem., uzdīgusi labības sēja tīrumā, kuguma spektācija tagadnē, dažādi pusfabrikāti. Sakarā ar cilvēka vērtējumiem laikā kapitāla augļus var definēt tā:

kapitāla augli ir atskaitījums no nākotnes labumu vērtības, salīdzinot šo nākotnes labumu vērtību ar tagadnes labumu vērtību.

Pieņemsim, ka 100 kg kviešu, ko varēs saņemt pēc viena gada, tagad

definīcija

vērtība ir 93 kg kviešu, tad starpība 7 kg ir kapitāla augļi. Tā formējot kapitāla augļu definīciju, mēs izceļam diskontēšanas momentu, par ko runājam agrāk. Šo tikko minēto kapitāla augļu definīciju var formulēt arī tā:

kapitāla augļi ir vērtības pārākums, kas ir tagadnes labumiem salīdzinot ar labumiem, kas tiks iegūti nākotnē (nākotnes labumiem).

Pēc būtības šis otrais definīcijas formulējums neatšķiras no piram, jo abi pamatojas uz vērtējumiem laikā.

Tā mēs būtu apskatījuši divas kapitāla augļu definīcijas. Mūsu lūkajās pārrunās mēs lietāsim abas kapitāla augļu definīcijas: kā pir kas pamatojas uz kapitāla produktivitāti, tā otro, kas pamatojas uz vērtējumiem laikā. Abas definīcijas sakašēt vienā definīcijā ir diezgan grūti, jo abas attiecas uz divām dažādām kapitāla augļu pusēm. Produktivitātes definīcija izceļ tos momentus, kam sevišķa nozīme pie kapitāla pieprasījuma, kamēr tā definīcija, kas pamatojas uz vērtējumiem laikā, sevišķi izceļ momentus, kam ir sevišķa nozīme kapitāla piedāvājuma attiecībā.

Naudas saimniecībā nauda arvienu iegem redzamu vietu visos darīju. Kā naudas saimniecībā atskaita no tās naudas summas, ko iespējams saņemt tikai nākotnē, lai iegūtu šīs naudas summas tagadējo vērtību? Kā pieskaita pie zināmas naudas summas tagadējās vērtības, lai iegūtu to šīs naudas summas vērtību, kāda būs pēc zināma laika perioda notecēšanas? Šo pieskaitījumu vai atskaitījumu, ko izsaka procentos, sauc par

augļu līkmi.

Ievēdot naudu mūsu apskatā ir jāievēro tikai tas apstāklis, ka palīdzam mēs vadāmies no priekšnosacījuma: pašas naudas vērtība paliek nemainīga jeb mūsu pārrunas par kapitāla augļiem, ja pretejsais nebus mums pieņemts, ka cenu līmenis nemainās. Jautājumu, kas notiks tad, ja pašas naudas vērtība mainās, atstāsim nodaļai par naudu.

Vēl jāievēro viens ļoti, ļoti svarīgs apstāklis: domājot par kapitāla augļiem, nedrīkst pieņemt, ka kapitāls un nauda ir identiski jēdzieni, nedrīkst pieņemt, ka nauda un kapitāls ir tādi jēdzieni, kas nozīmē vienu un to pašu. Senos laikos kapitāla augļus neatzina, neatzina tāpēc, ka nauda ir neauglīga, ka naudas gabals nevar dzemdēt naudas gabalu (Aristotelis). Tāds uzskats toreiz pastāvēja tāpēc, ka toreiz nepazināja kapitālu, bet gan naudu. Arī mūsdienās vēl ļoti bieži ikdienas dzīvē sastopamies ar uzskatu: kapitāls sastāv no naudas. Šķiet šis uzskats pastāv tāpēc, ka kapitāls - kā redzējām - tiek mērīts ar naudu, ka kapitāla augļus parasti maksā un saņem nauda. Taču tāpēc vien vēl kapitāls nebū nav tas pats, kas nauda. Kapitālu īstenībā pērk par naudu. Naudu mēs varām uzskatīt, kā spēju pirkt tās reālas lietas, kas vajadzīgas ražošanā tad spēju pirkt darba rīkus, mašīnas u.t.t. jeb kapitālu.

KAPITĀLA PIKPRASĪJUMS.

Kapitāla produktivitāte un kapitāla augļu līkme.

Runājot par kapitāla pieprasījumu mēs vispirms kārtā apskatīsim sakarību starp kapitāla produktivitāti un kapitāla augļu līkmi, jo kapitāla produktivitāte galu galā ir tā, kurā daļā cilvēki pārvērta un aizņemas kapitālu. Kapitāla problēma un arī kapitāla augļu problēma ir ļoti komplicētas dabas. Tāpēc kapitāla un kapitāla augļu problēmas ir visai grūti izprast, it sevišķi tad, ja tās pētī izejot uz reizi tieši no mūsdienu sarežģītās dzīves konkrētajiem apstākļiem. Ievērojot to, lai mūsu analīzes darbu atvieglotu, iet to ceļu, ko gājām jau agrāk, kad sastopāmies komplicētām tautsaimniecības teorijas problēmām. Sākumā mēs iziesim no ļoti vienkāršotiem mūsdienu apstākļiem, lai tā iegūtu galvenās likumības un pēc tam pakāpeniski pārietu uz arvienu komplicētākām un komplicētākām situācijām.

Ļai nolūkā pieņemsim, ka mēs novērojam kādu samērā primitīvu lauku sabiedrību. Pieņemsim, ka šī sabiedrība sastāv no atsevišķām lauku saimniecībām, atsevišķiem lauku uzņēmumiem, kur bez paša saimnieka ir nodar

nāts arī algots darba spēks - strādnieki. Pieņemsim vēl, ka visas saimniecības audzē labību un algu strādniekiem maksā natūrā (graudā), ka saimnieki atrodas savā starpā konkurences attiecībās, tāpat arī strādnieki. Pieņemsim, ka šais saimniecības ražošanas notiek ļoti primitīvā veidā, saimniecībām trūkst attiecīgu darba rīku. Nodarbinātie strādnieki vajadzīgos darba rīkus gan varbūt varētu pagatavot, bet pa to, kamēr darbarīkus gatavos, vajadzīgs uzturs: mēs pieņemsim, ka saimniecības ir nabadzīgas, kam trūkst lielāku labības krājumu, kāpēc neviens laukstrādnieks nevar atstāties no lauku darbiem, lai pagatavotu speciālus darba rīkus.

Izejot no šiem pieņēmumiem, iedomāsimies, ka kādā kaimiņu saimniecībā ir cilvēki, kas ir ar mieru aizdot minētām saimniecībām tik daudz labības, cik vajadzīgs, lai daļa no šo saimniecību strādniekiem varētu laiku atrauties no lauku darbiem un izgatavot darba rīkus. Šos cilvēkus kas ir ar mieru labību aizdot, mēs nosauksim par kapitāla īpašniekiem. Pieņemsim, ka kapitāla īpašnieki atrodas savā starpā konkurences apstākļos. Saīsinājuma labā tos strādniekus, kas nodarbināti pie lauku darbiem par laukstrādniekiem, bet tos, kas nodarbināti pie darba rīku gatavošanas par rūpniecības strādniekiem.

Pāriesim pie analīzes. Izpētīt tuvāk to labību, ko kapitāla īpašnieki šai gadījumā aizdod redzēsim, ka šī labība kā kapitāls iziet cauri ražošanas transformācijas procesam: vispirms labība noder par uzturu rūpniecības strādniekiem pa to laiku, kamēr tie ražo darba rīkus; pēc tam lauksaimniecības strādnieki izlietā darba rīkus labības ražošanai. Pagaidam pieņemsim, ka darba rīki ražošanai kalpos tikai vienu gadu, t.i., kada laikā tie nodilst, nolietojas.

Izlietājot šos darba rīkus, lauksaimniecības strādnieki iegūst daudz lielāku ražu nekā agrāk, kad strādāja gandrīz bez darba rīkiem. No ražas pieauguma būs iespējams atdot aizņēmumu, aizņemto labības daudzumu kapitāla īpašniekam un vēl kāda daļa paliks pāri. Jautāsim: cik daudz labības no šā ražas pārpalikuma būs jādod kapitāla īpašniekam kā atlīdzība par aizdoto kapitālu jeb cik lielā auglī būs jāmaksa par šo kapitālu?

Vēlreiz pārskatot labības ceļu, dabūjam šādu kapitāla apgrozības shēmu:

I Brīvais kapitāls labības veidā. (a_1)

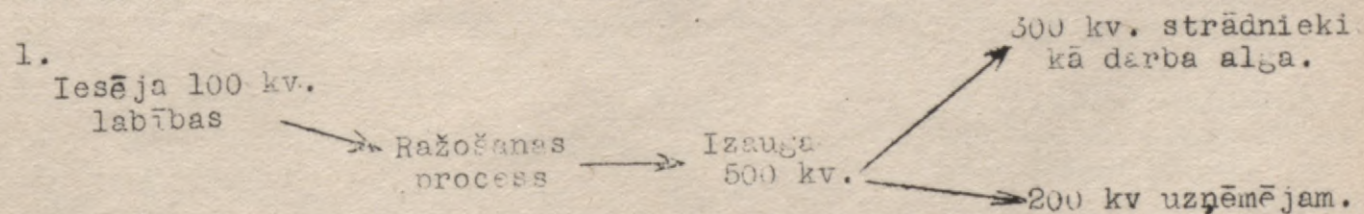
II Darba rīkus investētais kapitāls.

III Brīvais kapitāls labības veidā, (a_2)

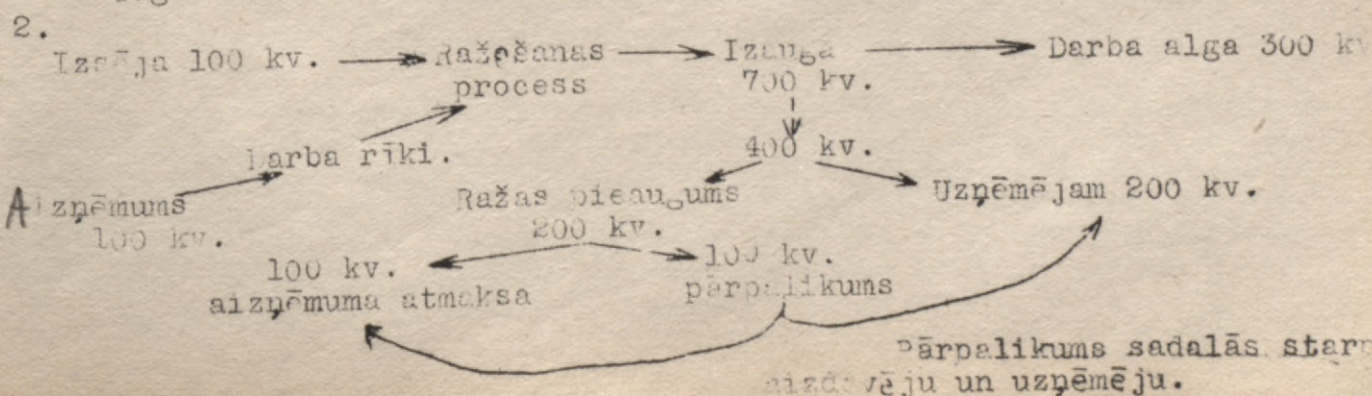
kas ir lielāks par aizņemto kapitāla daudzumu (a_1) sakarā ar darba rīku izlietāšanu darbā.

Mēs uzstādījām jautājumu: kāda daļa no kapitāla pieauguma būs jāmaksā kapitāla īpašniekam kā kapitāla auglī? Var likties, ka kapitāla īpašnieks saņems ka kapitāla auglī tik daudz labības, par cik viņa aizdota kapitāls palielinājis ražu, resp., par

$a_2 - a_1$. Tuvāk šo lietu apskatot, izrādās, ka tā nav tik vienkārša. Lai to saprastu, ņemsim skaitliski. Vispirms izteiksim ražošanu pirms aizņēmuma, resp., bez darba rīkiem:

Tagad attēlosim ražošanu pēc aizņēmuma:

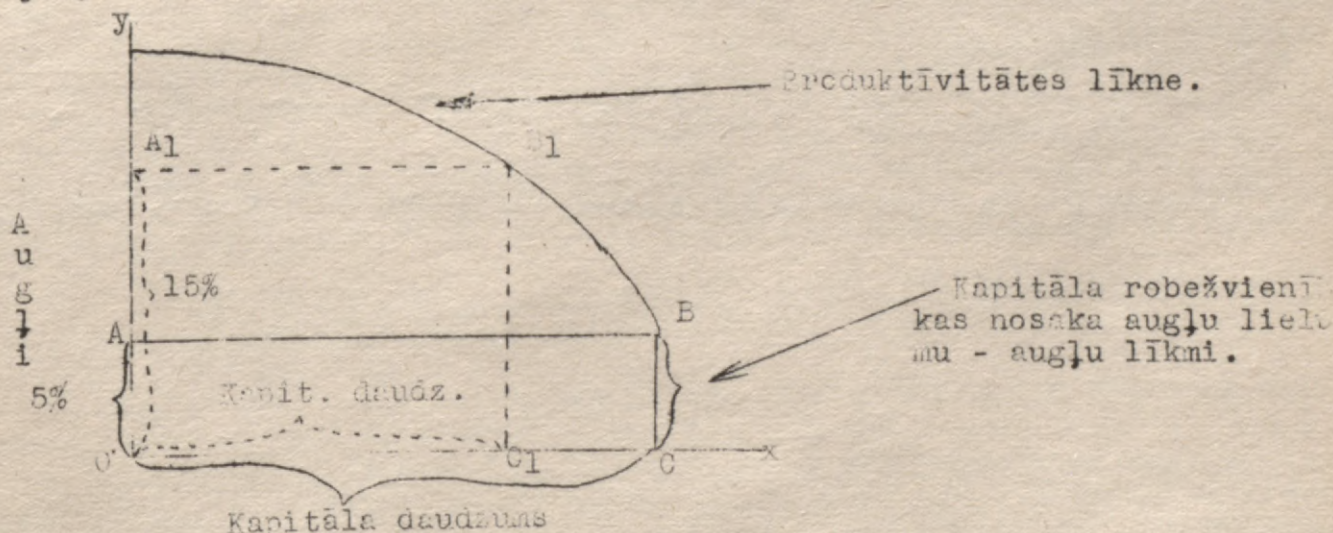
Skaids, ka visi 100 kvintāli (pārpalikums) nevar aiziet kapitāla īpašniekam, aizdevējam, jo tad lauksaimniekam jeb uzņēmējam nebūs nekā intereses aizņemties. No otras puses, arī lauksaimniekam nepaliks visražas pieaugums, jo tādā gadījumā kapitāla īpašniekam nebūs intereses kapitālu aizdot. Tā tad ražas pieaugums - 100 kv. sadalīsies starp kapitāla īpašnieku un lauksaimnieku - uzņēmēju. Jautājums: kā?

Tā tad atlīdzība par 100 aizdotajiem kvintāliem jeb kapitāla augl nelīdzināsies 100 kv. jeb aizņēmuma radītajam kapitālam, bet gan tikai kapitāla radītajam robežproduktam, t.i., tam ražas pieaugumam, ko dodēja kapitāla vienība. Arī šai jautājuma nav svarīgs totālais ražas pieaugums, bet gan robežpieaugums. Tā arī šeit mēs nonākam pie robežskatījuma.

Lai šis robežskatījums mums būtu skaids, apskatīsim sākumā viena šā uzņēmuma stāvokli un pēc tam visas saimniecības - visu saimniecību stāvokli.

Atsevišķo saimniecību strādnieki sākumā visi ir nodarbināti pie lauku darbiem. Pateicoties aizņēmumam daļai no strādniekiem ir radusies iespēja kļūt par rūpniecības strādniekiem - ražot darba rīkus. Šādā situācijā lauksaimniekam kā uzņēmējam jāzina, par cik pieaugs ražas, ja palielinās aizņemta kapitāla daudzums. Viegli redzēt, ka šis jautājums ir logs ar to jautājumu, ko mēs uzstādījām tad, kad gribējām zināt, par cik pieaugs raža jeb ieguvums, ja uzņēmējs pakāpeniski palielina strādnieku skaitu, citiem vārdiem sakot, pakāpeniski palielina viena ražošanas faktora daudzumu, pārējiem ražošanas faktoriem paliekot konstantiem. Palielinot aizņemta kapitāla - aizņemtas labības daudzumu pakāpeniski, pa vienai vienībai, mēs sastopamies ar augošo ieguvuma pieaugumu. Aizņemoties 1 kg labības varbūt nekādu ieguvuma pieauguma nebūs, aizņemoties 2 kg - būs zināms pieaugums, aizņemoties vēl vairāk - pieaugums būs augošais. Taču, kā redzējām nodaļā par ražošanu, arī šeit mums ir jāstāpās ar produktivitātes līknes otro daļu - dilstošā ieguvuma pieauguma līkni. Tāpēc mūsu lauksaimniekam jāreķina, ka sasniegs zināmu punktu - zināmu kapitāla daudzumu, kad katra nākošā kapitāla vienība dos arvien mazāku un mazāku ražas pieaugumu, kamēr beidzot, piem., 1 kg labības dos kādu 50 gramus lielu ražas pieaugumu, t.i., 5%. Ja šī ir kapitāla pēdējā vienība, tad lauksaimnieks negribēs vairāk maksāt par pēdējās kapitāla vienību kā 5%. Sakarā ar indifferences likumu lauksaimnieks maksās arī par pārējām kapitāla vienībām tos pašus 5%.

Mēs redzējām, ka brīvas konkurences apstākļos lauksaimnieks kā uzņēmējs no robežstrādnieka nekā neiegūst, jo tas saņem tikpat lielu algu, cik liela ir viņa produktivitāte. Līdzīgi ir arī ar pēdējo kapitāla vienību, ar kapitāla robežvienību, piem.: robežkilogrammu labības. To ievērojot, varam dabūt šādu diagrammu:

No diagrammas redzam, ja kapitāla daudzums ir OC, tad kapitāla robežvienības produktivitāte ir BC un līdz ar to augļu līkme - 5%. Ja turpretim kapitāla daudzums būtu tikai OC₁, tad robežvienības produktivitāte būtu BC₁ un augļu līkme - 15%. No šīs diagrammas ir redzams arī tas, ka kapitāla augļu kopsumma līdzinās pēdējās kapitāla vienības produktivitātei, reizinātai ar vienību daudzumu, resp., laukumam OABC.

Atsevišķais lauksaimnieks aizņemsies tikai tik lielu kapitāla daudzumu,

mu, lai pēdējās kapitāla vienības produktivitāte līdzinātos tiem augļiem, kas par šo kapitālu jāmaksā. Ar to mēs esam noskaidrojuši jautājumu, ka vadas uzņēmēji ka kapitāla pieprasītāji.

Kapitāls un strādnieku algas.

Jāpiezīmē, ka mēs neļaujam vienam ļoti svarīgu apstākli. Mēs pieņemam, ka uzņēmējs - lauksaimnieks strādnieku algas uzskata par dotām, nemainīgām. Var rasties jautājums: vai aizņemtais kapitāls ietekmē strādnieku algas uzņēmuma un kā?

Lai šo jautājumu noskaidrotu, atcerēsimies, ka mēs izejam no priekšnosacījuma: pastāv brīva konkurence starp strādniekiem, starp kapitāla īpašniekiem un starp lauksaimniekiem - uzņēmējiem. Brīvas konkurences apstākļos aizņemtais kapitāls sekmē darba algu celšanos. Aizņemtais kapitāls katram atsevišķam uzņēmējam atver ceļu uz jaunām iespējām: ar darba rīku palīdzību uzņēmējs ievērojami paaugstina produkciju. Mēs jau redzam, ka zināma daļa no ražās pieauguma paliek uzņēmējam. Tāpēc šim uzņēmējam ir izdevīgāk paplašināt savu ražošanu, pieaicinot darbā jaunus strādniekus. Tāpēc - ievērojot brīvas konkurences apstākļus - var pieņemt, uzņēmēja nolūks: paplašināt savu uzņēmumu, lai uzņēmēju piedāvāt savai kaimei strādniekiem lielākas algas. Arī šis savkurt būs spiests pacelt strādnieku algas, lai nepaliktu bez strādniekiem. Tā tad aizņemtais kapitāls rada konkurenci darba spēka pieprasījumā un reizē ar to pacel strādnieku reālalgas. (Vēlreiz atkārtojot: lūdzu nesajaukt "darba pieprasījumu" un "darba piedāvājumu" nozīmes tautsaimniecības teorijā ar šo jēdzienu izpratni ikdienas dzīvē!)

Protams, rūpniecības strādnieki būs tie, kas pirmie saņems augstākas darba algas. Tas tāpēc, ka rūpniecībā strādnieki būs jāaicina no jauna, tiem vajadzēs mainīt darba vietu. Atcerēsimies, ka šo apstākli mēs kā vienu no tiem iemesliem, kāpēc laukstrādnieku algas ir samērā zemākas nekā rūpniecības strādnieku algām. Augstākām rūpniecības strādnieku algām ir kaitējis sekos arī laukstrādnieku algu pieaugums. Tas notiks vismaz tad, ja tik, par cik tas attiecas uz lauksaimniecības un rūpniecības nekvalificētiem strādniekiem. Tā mēs nonākam pie reiz agrāk konstatētās atziņas:

kapitāla pieaugumam brīvas konkurences apstākļos ir tendence ietekmēt arī darba algas uz augšu.

Visur tur, kur brīvas konkurences apstākļi nepastāv, aina ir citāda. Piemēram, pieņemsim, ka kaut kādā veidā algas būtu palikušas nemainīgas, ko būtu panācis darba pieprasījuma monopols. Pie šādiem apstākļiem var notikt tā: pieaugot kapitālam, kapitāla īpašniekam nav iespējams izmantot daļu no sava kapitāla. Atcerēsimies mūsu tikko analizēto piemēru: kapitāls, kas kredīta veidā nolūst uzņēmumā, ir 100 kvintāli labības. Ja darba algas necelas, tad no visa aizņemtā kapitāla varēs izmantot tikai 90 kvintālus. Ja algas necelas, tad vienas un tās pašas efektīvības sasniegšanai būs mazākas ražošanas izmaksas nekā tad, ja algas celšos. Piemēram 10 kvintāli labības paliktu neizmantoti. Rezultāts būtu tāds, ka pēdējo 10 kv. produktivitāte būtu nulle un reizē ar to visa kapitāla robežproduktivitāte būtu 0. Ar to rastos visai paradoksāls stāvoklis:

pie nemainīgām darba algām un augoša kapitāla daudzuma, kapitāla robežproduktivitāte un kapitāla augļi tiecas uz nulli un sasniedz 0.

Mūsu piemērā algu pieaugums ir tas, kas dod iespēju izmantot visu piedāvāto kapitālu un nodrošina kapitāla augļus.

Jāatceras, ka šai gadījumā mēs izgājām no priekšnosacījuma: algas ir nemainīgas, bet citēdi pastāv brīva konkurence. Ja kapitāla īpašnieki monopolstāvoklī, tad arī tiem ir iespējams izslēgt savstarpīgu konkurenci, uzturēt augstāku kapitāla augļu līmeni vai zināmu daļu kapitāla nelaiž tirgū.

Mēs pieņemam, ka visi darba rīki tiek ražoti tikai viena gada vajadzībām, jo pēc viena gada tie nolietojas. Ja darba rīkus ražotu ilgāka laika - vairāku gadu laikā, būtu iespēja ieguldīt lielāku kapitāla daudzumu. Nodalā par ražošanu redzējām, ka laika periods, uz kuru kapitāls ir iespējams saistīt ražošanu - investēt var būt īsāks un garāks. Citiem vārdiem sakot, kapitāla ražošanas līdzekļos var saistīt kā uz vienu, tā

uz vairākiem gadiem uz priekšu.

Līdz šim mēs operējām ar vienu produktu - labību. Ievērosim, ka ^{saim-}nieciskajā dzīvē ir tūkstošiem ražojumu un katrs no tiem dod zināmu ^{ražo-}pieaugumu, ja izlieto vairāk kapitāla un tā arī augstākus kapitāla ^{augļus} maksā. Kapitālam, kā zināms, ir tendence plūst no tām ražošanas nozarēm, kur robežproduktivitāte ir mazāka, uz tām ražošanas nozarēm, kur robežproduktivitāte ir lielāka, kur lielāki varbūt ir arī kapitāla augļi. Lai redzētu, kur preču ražošana dod lielāku robežproduktivitāti, ir nepieciešami šo dažādu preču robežproduktivitāti savā starpā salīdzināt. To iespējams izdarīt tikai konstatējot šo dažādu preču robežproduktivitātes vērtību. Vērtību, kā zināms, mēri ar tautsaimniecībā parasto maiņas līdzekli - naudu. Var teikt:

kapitāla augļi līdzinās kapitāla robežproduktivitātes vērtībai izteiktai naudā.

Visas daudzas lietas, no kā sastāv kapitāls, jāvērtē ar vienu kopēju mēru, ar naudu. Arī kapitāla augļus aprēķina un maksā naudā. Taču ^{pro-}naudas, kas reprezentē kapitāla augļus, slepjas kapitāla ražotspējas - produktivitāte, apstākļi, kā aplinkus ražošana dod iespēju iegūt lielāku tēriņu priekšmetu daudzumu. Vēlreiz atcerēsimies: kapitāls un nauda nav identiskas lietas. Viscauri nodaļa par ražošanu un nodaļa par sadalīšanu līdz šim mēs izvairījāmies no naudas, lai neapstiprinātu visai populāru un nepareizu teicienu: kapitāls ir nauda.

Līdz šim mūsu analīze attiecās uz vienu noteiktu laika periodu, jo mēs pieņēmām, ka saražotie darba rīki kalpo tikai vienu gadu un viena daļa laikā nolietojas. Ir jāievēro, ka saimnieciskajā dzīvē ražošanas process turpinās nepārtraukti. Ar katru gadu ražošanas procesā ieplūst ar vienu jauni un jauni kapitāla daudzumi, kur tie pārveržas darba rīkos un mašīnās. Pēc tam darba rīki un mašīnas piedalās ražošanā un nolietojas daudzos laika periodos: vieni - ātrāk, citi - ilgākā laika periodā. Šo nolietoto mašīnu vietu pakāpeniski ieņem citas mašīnas, jaunais kapitāls tā tas turpinās nepārtraukti un turpināsies, kamēr notiks saimniekošanas pārtraukšana, šī kontinuitāte ražošanas procesā nozīmē, ka katru acumirkli rodas klāt jauns brīvais kapitāls, katru acumirkli šis brīvais kapitāls pārveržas darba rīkos un mašīnās, un katru acumirkli ražošanas procesā šie darba rīki un mašīnas nolietojas.

Sākamā mēs pieņēmām, ka ir jau doti zināmi patēriņa priekšmetu krājumi (zināms labības daudzums), kas nodar strādniekiem iztikai, kamēr tie ražo darba rīkus un mašīnas. Saimnieciskajā dzīvē redzam, ka šādu lielu patēriņa priekšmetu krājumu vietā - sakarā ar ražošanas procesa nepārtrauktību - ir nepārtraukts patēriņa priekšmetu plūdums. Pasaulē nav uzkrāt tik lieli patēriņa priekšmetu krājumi, lai varētu uzturēt strādniekus visu to laiku, ko prasa modernais, kapitālistiskais ražošanas process. Ražošanas nepārtrauktība iekārtota tā: patēriņa priekšmetus ražo pakāpeniski. Tāpēc kapitāla īpašniekam bieži zināma krājuma patēriņa priekšmetu, bet viņa rīcībā ir zināms daudzums pirtspēju. Lūk, tas uzņēmējs, kura rīcībā ir zināms krājums, zināms daudzums patēriņa priekšmetu var izveidot ražošanu kapitālistiskas ražošanas virzienā. Tam uzņēmējam kas pierpasa kapitāla tirgū kreditu, nav zināma krājuma patēriņa priekšmetu, bet gan zināms daudzums pirtspēju, ar ko uzņēmējs var iegūt visu nepieciešamo ražošanas procesā.

Nesim analogiju. Var teikt, ka ražošanas procesā ir zināma līdzīga iedzīvotāju kustība. Redzējam, ka iedzīvotāju kustība notiek tā: jaunās paaudzes dzimst, vecas paaudzes - mirst un pazūd. Atsevišķi indivīdi kā sastāv iedzīvotāji, iziet cauri dažādām vecuma pakāpēm: tie dzīvo gan īsāk, gan ilgāk. - Līdzīgi ir arī ar kapitāla priekšmetiem. Redzējam, ka daļa kapitāla ir mainīgais kapitāls, kas ražošanas procesā piedalās tikai vienu reizi, piem.: izejvielas, kurināmais materiāls u.t.t. Otra daļa kapitāla ir t.s. pastāvīgais kapitāls, kas īsāku vai garāku laiku sprādi piedalās ražošanā, kas vairākas reizes iziet cauri ražošanas procesam, kamēr nolietojas. Līdzīgi tam, ka par kautu sakā, ka ir atsevišķu indivīdu summa plus vēl kaut kas, amerikāņu prof. John Clark teicis, ka kapitāls ir vairāk nekā atsevišķu konkrētu priekšmetu summa. Tāpēc kapitālu sauc vienkārši par kapitālu, arī true capital, bet darba rīkos un mašīnās ieguldīto kapitālu par capital goods.

36. lekcija, nolasīta 1968.g. 2.martā.

Mašīnu un darba rīku cenas.

Sakarā ar tikko pērrunāto apskatīsim citu jautājumu, ko vajadzēja apskatīt jau agrāk nodalā par vērtību un cenu. Šis jautājums palika apskatīts tāpēc, ka būtu jābūs tas vispārīgāk saprotams. Šis jautājums ir: kā veidojas atsevišķu mašīnu un atsevišķu darba rīku cenas.

Mašīnu vai citu darba rīku cenas ir atkarīgas no diviem momentiem

1) Mašīnu un darba rīku cenas ir atkarīgas no to ražošanas izmaksām (vai sakarā svarīgs ir viss tas, ar ko mēs iepazīties nodalā par ražošanas izmaksām). Atsevišķu mašīnu vai darba rīku ražošanas izmaksas ir tās, kas nosaka piedāvājuma cenu.

2) Mašīnu un darba rīku cenas ir atkarīgas no tā, par cik mašīna vai darba rīks pēc ražoto produktu daudzuma. Ērt svarīgas atziņas, ko ieguvam nodalā par augšo un dilstošo ieguvuma pieaugumu. Katrai mašīnai ir sava robežproduktivitāte. Jo lielāka ir mašīnas robežproduktivitāte, jo lielāka būs arī mašīnas vērtība. Šī robežproduktivitāte ir tā, kas nosaka mašīnas pieprasījuma cenu.

Bet ar šiem diviem momentiem nepietiek. Kā piedāvājuma, tā pieprasījuma cenas veidošanos zināmā mērā ietekmē arī kapitāla augļu līkme. Mašīnas ražošana taču prasa laiku, tāpēc mašīnas piedāvājuma cena nav atkarīga tikai no ražošanas izmaksu kopsummas, bet šai ražošanas izmaksu kopsummai ir jāpieskaita arī augļi, augļi par to laiku, kamēr mašīna tiek ražota. Tāpēc ir iespējams teikt:

mašīnas piedāvājuma cena ir atkarīga no ražošanas izmaksām, kas kumulētas ar kapitāla augļu līkmi.

No otras puses, mašīnu pieprasījuma cena nosaka nevis tikai šās mašīnas viena gada robežproduktivitāte, bet gan šī viena gada robežproduktivitātei, reizinātai ar tik, cik gadu mašīna kalpo. Arī tas tomēr nepietiekošs. Nākošā gada produktivitātei ir jāatrod tagadnes vērtība, ja ar kapitāla līkmes palīdzību ir nepieciešams diskontēt to produkcijas pieaugumu, ko mašīna dos nākamajos gados.

Lai mūsu domu saprastu, ņemsim kādu skaitlisku piemēru un ar tā palīdzību redzēsim, kā īstenībā notiek mašīnas cenas veidošanās.

1) Lai dabūtu mašīnas piedāvājuma cenu, pieņemsim, ka (mašīna ar 3) 3 gadus. Pieņemsim vēl, ka ražošanas izmaksas

1. gadā ir	200 ls,
2. - " -	300 ls,
3. - " -	400 ls
Kopā - 900 ls	

Pieņemsim, ka pastāvošā kapitāla augļu līkme ir 6% gadā un aprēķinamus izdara katra gada sākumā.

Kāda būs attiecīgās mašīnas piedāvājuma cena? Mašīnas piedāvājuma cena līdzinās ražošanas izmaksām, kas kumulētas ar 6% gadā. Ražošanas izmaksas pirmajā gadā ir 200 ls; tās ir ieguldītas uz 3 gadiem. Ražošanas izmaksas otrajā gadā ir 300 ls un tās ir ieguldītas uz 2 gadiem un ražošanas izmaksas trešajā gadā ir 400 ls, kas ieguldītas tikai uz vienu gadu. Tāpēc šās mašīnas piedāvājuma cena

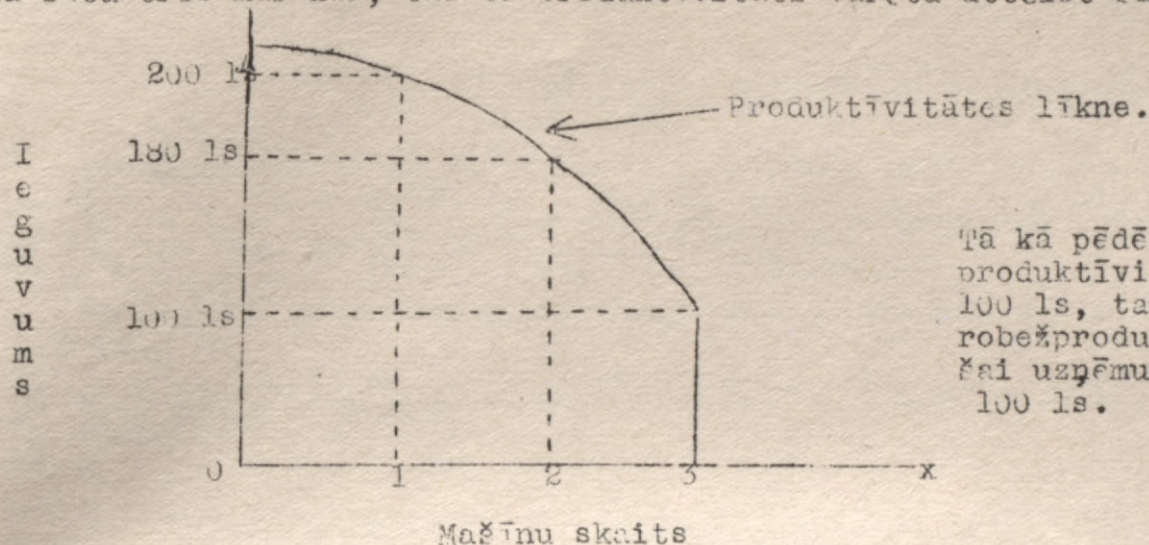
$$\text{ir: } 200 \cdot 1,06^3 + 300 \cdot 1,06^2 + 400 \cdot 1,06 = 999 \text{ ls.}$$

Ja kapitāla augļu līkme ir cita, tad arī mašīnas piedāvājuma cena ir citāda. Varam sastādīt šādu tabeli:

Augļu līkme	10%	6%	2%	1%
Mašīnas piedāvājuma cena	1.000	999	982	916

Tā tad mašīnas piedāvājuma cena pie vienām un tām pašām izmaksām atkarīga no augļu līknes.

2) Lai noskaidrotu mašīnas tirgus cenu, tad nepieciešami dabūt arī mašīnas pieprasījuma cenu. Lai dabūtu mašīnas pieprasījuma cenu, pieņemsim, ka mašīnas robežproduktivitāte gadā būtu 100 ls. Piem., ja uzņēmumā būtu trīs mašīnas, tad to produktivitāti varētu attēlot šādā schēmā

Tā kā pēdējās mašīnas produktivitāte ir 100 ls, tad mašīnas robežproduktivitāte šai uzņēmumā ir arī 100 ls.

Pieņemsim, ka mašīna kalpos 10 gadus un sabiedrībā pastāvošā kapitāla augļu līkme ir 6%. Kāda būs mašīnas pieprasījuma cena? To var aprēķināt tā, ka aprēķina mašīnas robežproduktivitāti katrā no desmit gadiem, pie kam pirmā gadā robežproduktivitāte ir 100 ls, bet nākošā, t.i., 2. gadā robežproduktivitāte arī ir 100 ls, bet mums jāatrod tās tagadnes vērtība:

$$100(1 - 0,06) \text{ ls.}$$

Tā katra nākošā gadā mašīnas robežproduktivitāte ir jādiskontē:

$$\text{2. gadā mašīnas robežproduktivitāte ir } 100(1 - 0,06)^2 \text{ u.t.t.}$$

Mašīnas pieprasījuma cena pie augļu līkmes 6% gadā ir:

$$100 + 100(1 - 0,06) + 100(1 - 0,06)^2 + \dots + 100(1 - 0,06)^9 + 100(1 - 0,06)^{10} = 769 \text{ ls.}$$

Redzam, ka arī mašīnas pieprasījuma cena ir atkarīga no kapitālu līknes: pie dažādām līknēm, ja citi apstākļi nemainās vienas un tas pašas mašīnas pieprasījuma cena ir dažāda. Varam sastādīt šādu tabeli:

Augļu līkme	10%	6%	2%	1%
Mašīnas pieprasījuma cena	651	769	915	956

Kad esam atraduši mašīnas piedāvājuma cenu un pieprasījuma cenu, tad tagad salīdzināsim abas cenas, no kurām varēs spriest kāda būs tā cena, par kuru šo mašīnu iegūs.

Augļu līkme	10%	6%	2%	1%
Piedāvājuma cena	1000	999	932	916
Pieprasījuma cena		769	915	956

No šās tabeles redzam, ka mašīnu uzpē... iegādāsies tad, ja past... 1% liela augļu līkne. Pie augstākām augļu... šiem šo mašīnu nav izdev... iegādēties.

No kā atkarīga pati pastāvoša augļu līkne? Tā ir atkarīga no tā, izdevīga ir saimniekotāju sabiedrībā pastāvoša aplinkus ražošana visā sumā, cik liela ieguldīta kapitāla robežproduktivitāte visā visumā u.t.

KREDITS. *ir kapitāla apgrozījums svešā*

Beidzot, sakarā ar jautājumu par kapitāla pieprasījumu ir izdevīgs apskatīt kādu citu jautājumu - kredītu, kas patiesībā neietilpst nodalījumā par sadalīšanu, bet gan nodaļā par maiņu. Šis jautājums ir samēra iss tāpēc to apskatīsim rīze ar kapitāla pieprasījumu.

No augšēja iztīrījuma, kur mums bija jāstopas ar ražošanas kredītu, zinām, ka

ražošanas kredīts pēc tautsaimnieciskas būtības ir kapitāla apgrozījums svešā uzņēmumā.

Priekšnosacījumu, kas nepieciešami, lai sabiedrībā būtu iespējams kredīts.

Lai ražošanas kredīts sabiedrībā būtu iespējams, ir nepieciešami trīs visai svarīgi priekšnosacījumi:

I Viens no šiem priekšnosacījumiem ir tas, ka ir nepieciešami, lai kredita ņēmējs būtu spējīgs termiņā kredītu atmaksāt jeb lai kredita ņēmējs būtu kreditspējīgs.

Ikdienas dzīvē par kreditspējīgu mēs saucam personu vai uzņēmēju, kam ir kaut kas, ar ko viņš savu kredītu var nodrošināt.

Mēs par kreditspējīgu saucsim tādu uzņēmēju, kas spēj izpildīt šādas prasības:

1) Kreditspējīgam uzņēmējam jāspēj aizņemtā kapitāls apgrozīt tik ilgā laikā, uz cik ilgu laiku kapitāls ir aizņemts. Ja līdz kredita atmaksāšanas termiņam kredīts ir vāspējīgs uzņēmumā apgrozīties, ražošanas process nav beidzies vai arī ar aizņemto kapitālu ražotie produkti nav pārdoti, t.i., kredīts nav pāspējīgs pārversties pirktspējās jeb naudā, tad kredītu nav iespējams atmaksāt. Tādā kārtā uzņēmējs, kas šo kredītu ir lietājis, nav kreditspējīgs.

Ņemsim piemēru. Piem., ka kādam lauksaimniekam ir vajadzīgs kredīts mākslīgo mēslu iegādei. Ja lauksaimnieks kredītu var dabūt uz 3 mēnešiem tad šai gadījumā viņš būs kreditspējīgs, jo tik īsā laikā lauksaimnieks savu kredītu, ko viņš ieguldījis mākslīgos mēslus, nespēs apgrozīt. Mākslīgie mēsli ir jāpērk februārī un martā, maijā tos iesēj un tikai rudenī, kad raža ir novākta un pārversta pirktspējās, kredīts ir apgrozījies. Ja lauksaimnieks būtu aizņemies februārī un pēc trim mēnešiem, t.i., maijā viņam aizņēmums būtu jāatmaksā, tad viņš būtu kredītnespējīgs. Lauksaimnieks kreditspējīgs būs tai gadījumā, ja kredita atmaksas termiņš ir oktobrī vai novembrī.

Tādus kredītus, kas līdz paredzētajam termiņam nav pāspējuši apgrozīties un pārversties nauda, sauc par "iesalušiem kredītiem". Tie ir "iesaluši" ražošanas procesa un neapgrozas.

2) Kreditspējīgam uzņēmējam jāspēj aizņemtā kapitāls ne tikai apgrozīt līdz atmaksāšanas termiņam, bet apgrozīt tā, lai ražošanas process beigās tas būtu tik liels, ka būtu iespējams atmaksāt novien pašu aizņēmumu, bet arī augļus par to.

Tādā kārtā lauksaimnieks, kas mākslīgo mēslu iegādei ir aizņemies, piem., 500 ls, būs kreditspējīgs tikai tad, ja šie mākslīgie mēsli radīs ražas pieaugumu, augstāku par 500 ls, piem., 600 ls, bet nebūs kreditspējīgs, ja mākslīgo mēslu radītais ražas pieaugums būs kādi 400 ls.

Jāpiezīmē, ka taisnība ir attiecībā uz mākslīgo mēslu kredītu - kā lauksaimniecības izmēģinājumi - daudzi lauksaimnieki ir kredītnespējīgi. Tas tāpēc, ka daudzi lauksaimnieki nezina, cik mākslīgo mēslu vajadzīgs un kādās proporcijās. Arī tas ir iemesls kredīta iesalšanai, pie kam

diezgan bīstams. Ja daudzi voci lauksaimnieki par kreditu negrib pat nāt, tad tam par iemeslu ir bažas, ka kreditu laikā nevarēs atmaksāt.

II Ir nepieciešami, lai kreditaņēmējs gribētu kreditu termiņā atmaksāt. Kreditaņēmējs var spēt kreditu termiņā atmaksāt, bet to ne *grib* *darīt*

III Beidzot, ir nepieciešams arī tas, lai pastāvoši likumi un iestādes dotu iespēju piespiest kreditu atmaksāt termiņā, ja kreditaņēmējs negribētu atmaksāt.

Kredita iedalījumi.

Tautsaimniecības literatūra šķir

- 1) ražošanas kreditu un
- 2) patēriņa kreditu.

Starpība starp abiem kredita veidiem ir tāda, ka ražošanas kreditu lieta uzņēmumos, kur tas ir daļa no ražošanas procesā, bet patēriņa kreditu lieta mājturības, kur kreditu izlietā patēriņa priekšmetu iegūšanai. Sakara ar to, dažādi ir arī šo divu kreditu veidu atmaksāšanas avoti. Kamēr ražošanas kredita atmaksāšanas avots ir tas produkta pieaugums, ko rada šis kredits, patēriņa kredita atmaksāšanas avoti ir tām mājturības nākotnes ienākums, kas kreditu lieta.

Pie patēriņa kredita tuvāk neapstāsimies, jo par to esam runājuši nodaļā par patērēšanu (skat. 36.lpp.).

Ražošanas kreditu - atkarībā no tā, vai tas ieguldīts ražošanā uz īsāku vai ilgāku laika periodu - iedala

- 1) apgrozījuma kredītā (cirkulārs kredīts) un
- 2) ieguldījuma kredītā (anlāgs kredīts).

Apgrozījuma kredīts ir tas ražošanas kredita veids, par ko runājam mūsu piemērā (par lauksaimnieka aizņēmumu maksliģo mēslu iegādei).

Ieguldījuma kredīts ir raksturīgs ar to, ka aizņemtais kapitāls, kas ieguldīts ražošanā, *atkal* pārveršas brīvā kapitālā nevis uzreiz, bet pakāpeniski.

Ja kredīts ir ieguldīts labības sēkles iegādei, tad tas ir apgrozījuma kredīts, jo tas brīvā kapitālā pārveršas uzreiz, kad labība ir plauta. Līdzīgi ir arī ar maksliģiem mēsliem, kaut arī zināma daļa no tiem paliek nākamajam gadam.

Citādi ir, ja par aizņemto kapitālu iegādājas zirgu, govī, mašīnu vai saimniecību. Šaj gadījumā aizņemtais kapitāls piedalās vairākos ražošanas procesos: šis kapitāls brīvā kapitālā pārveršas pakāpeniski, daļu no gada, daļu no citiem gadiem. Šis ir ieguldījuma kapitāls un to parasti atmaksā arī par daļām, pakāpeniski, bet nevis viena termiņa. Piem., lauksaimnieks ir aizņemies no krāj - aizņemu sabiedrības kapitālu zirga iegādei. Šaj gadījumā parasti lauksaimnieks neatmaksā savu aizņēmumu uzreiz, bet pakāpeniski, piem., 10% pusgādā, termiņu pēc termiņa un visu aizņēmumu maksās 5 gados.

Vēl komplicētāki deldēšanas paņēmieni ir, ja aizņemto kapitālu iegulda uz vēl ilgāku laiku, piem., meliorācijā u.t.t. Šos kreditus izdala speciālas kredītiestādes. Šādu kreditu deldēšanas paņēmieni ir ļoti apgrūtināti. Piem., jāprēķina, lai katrā termiņā būtu jāmaksā viena un tā pati summa (kas sastāv no kapitāla atmaksas daļas un kapitāla augļiem) lai zināmā laika periodā viss kredīts būtu nodeldēts. Ar visiem šiem deldēšanas paņēmieniem iepazīsimies finanšu matemātikā.

Skatoties no nodrošinājuma viedokļa, kreditu var iedalīt:

- 1) personālkreditu un
- 2) reālkreditu.

Personālkreditam nav nekāda nodrošinājuma, bet kredita devējs uz personīgi kreditaņēmēja, kreditaņēmēja kredītpējām un kreditaņēmēja godīgumam. Personālkreditu daži tautsaimnieki iedala divos veidos:

a) vienkāršais personālkredits, kas atbilst par kreditu nāgi uzņēmējs, un

b) galvojuma kredits, kur bez kredita ņēmēja par kreditu bild cita persona kā galvotājs.

Kreditu piešķir arī pret materiālu lietu vai tiesību iekļilāšanu. Sakarā ar to reālkreditu iedala

a) mobīlā reālkreditā, ko izsniedz pret kustamās mantas iekļilāšanu, un

b) immobīlā reālkreditā, ko izsniedz pret nekustamās mantas iekļilāšanu.

Pirmo reālkredita veidu - mobīlo reālkreditu sauc vēl par lombard kreditu, bet otro reālkredita veidu - immobīlo reālkreditu sauc arī par hipotēkaro kreditu.

Reālkreditu parasti uzskata par drošāku nekā personālkreditu. Ta ievērosim, ka absolūti drošs nav arī reālkredits. Reālkredita drošību var apdraudēt kā iekļilātas mantas tirgus vērtība - cenas svārstības, t arī iekļilātas mantas bojāšanās.

KAPITĀLA PIEDĀVĀJUMS.

Ievads. Cilvēka vērtējumi laikā.

Runājot par kapitāla pieprasījumu, mēs bijām pieņēmuši, ka kapitāla piedāvājums ir konstanta, noteikta lielums. Mūsu vienkāršotajā piemērā mēs pieņēmām, ka kapitāla daudzums bija 100 kvintālu labības, tā tad noteikts daudzums. No šāda pieņēmuma izejot, mums bija vieglāk saprast kapitāla pieprasījuma būtību un īpatnības.

Tagad pārrunāsim galvenā kārtā kapitāla piedāvājumu, pie tam nevis atsevišķā uzņēmumā, bet visā saimniecotāju sabiedrībā kā vienā veselā.

Kamēr runājam par kapitāla pieprasījumu mums bija svarīga kapitāla produktivitāte, tagad - pārrunājam kapitāla piedāvājumu - uzmanības centrā būs cilvēka vērtējumi laikā, t.i., apstākļi, ka cilvēki tagadnes labumus vērtē augstāk par nākotnes labumiem. Šai vietā mums jāatceras arī kapitāla augļu definīcija, kas augļu apzīmē kā rezultātu no cilvēka vērtējumiem laikā. Kad pastāv uzņēmēji, kas izmanto kreditu un kas maksā atlīdzību par kreditu kapitāla augļu veidā, tad rodas arī piedāvājums, lai aizdodot kapitālu, saņemtu augļus. No šī apstākļa izejot, mēģināsim noskaidrot, kāpēc kapitāla aizdevējs pieprasa augļus par aizdotu kapitālu.

Atstāsim pie malas domas, ka kapitāla pieprasījums ir radījis kapitāla augļus un pilnīgi neatkarīgi no tām izpētīsim jautājumu:

kāpēc cilvēks dažādi vērtē tagadnes un nākotnes labumus, kāpēc cilvēks tagadnes labumus vērtē augstāk par nākotnes labumiem?

Ka cilvēki tagadnes labumus vērtē augstāk par nākotnes labumiem, rāda arī sakāmvārdi: "Labāk zīle rokā nekā mednis kokā", "Labāk gaļa bļā nekā vepris kūtī", "Ēdiena ķēniņš, rīt mironis" u.t.t.

Bēm - Baverks to labi formulējis, teikdams, ka nākotni mēs redzam perspektīvā samazinājumā, ka nākotnei mēs piešķiram mazāku nozīmi. Jo tāka nākotne, jo tā mēs piešķiram mazāku nozīmi. Tā nākotne tiek diskrēta un mēs iegūstam, ka nākotnes vērtība ir zemāka nekā tagadnes vērtība.

Šī perspektīvā nākotnes nozīmes samazināšanās notiek starp citu tāpēc, ka nākotnes vajadzības var iedomāties, bet tas nevar sajūst tās tagadnes vajadzības var sajūst. Pa daļai šis perspektīvais nākotnes samazinājums ir tāpēc, ka cilvēks apzinās, ka nezina, kas ar viņu nākotnē notiks. Piem., ja cilvēks naudu glabās nākotnei, tad var gadīties, ka ir par vēlu to izlietāt. Nākotnes perspektīvais samazinājums nav tikai individuāla saimnieciskās intereses sniedzis pāri viņa pašā dzīvei, ja individi grib atstāt mantojumu bērniem: grib saglabāt savā mantojumu un to atstāt saviem pēctečiem. Nākotnes un tagadnes vērtējumus var lieto mērā ietekmēt arī mantojuma likumdošana. Jo augstāks ir tas nodoklis, kas jāmaksā par saņemto mantojumu, jo lielāka būs tieksme savu mantu nērt.

Nākotnes nozīme perspektīvā samazinājumā ir tas, kas zināmā mērā

bremzē attiecīgā kapitāla piedāvājumu. Cilvēki nevēlas tik lielos apmēros atteikties no tagadnes, lai būtu iespēja apmierināt pieprasījumu kas var rasties pēc kapitāla. Šai situācijai kapitāla augļu uzdevums ir pamudināt piedāvāt kapitālu lielāka daudzumā nekā tas būtu piedāvāts bez šī pamudinājuma, lai cilvēki atteiktos no tendences patērēt kapitālu, kas rastos, ja augļus nemaksātu.

Kapitāla patērēšana.

Kapitāla daudzums zināmā sabiedrībā var būt nemainīgs, var pieaugt var arī samazināties. Kapitāla daudzums var samazināties, ja kapitālu patērē. Patērēt kapitālu - kā redzējam - var pamudināt cilvēka vērtēmi laikā: cilvēks tagadnes labumus vērtē augstāk par nākotnes labumiem.

Kapitāla patērēšanas problēmu apskatīsim vispirms no naudas viedokļa un pēc tam no ražošanas un tehnikas viedokļa.

1) Apskatot kapitāla patērēšanas problēmu no naudas viedokļa jāieņem, ka mūsu pašreizējā saimnieciskajā iekārtā kapitāla patērēšana notiek ar naudas darījumu palīdzību. Atsevišķas mājturības patērē uzkrāto naudu vai arī to naudu, ko iegūst no kredītiestāžu patēriņa kredīta veidā. Teikto ilustrēsim ar dažiem piemēriem. Kāds A. ierodas krajaizdevu sabiedrībā un aizņem 1000 ls, lai sarīkotu kāzas. Kāda ģimene B. ir uzkrājusi pasta krājkes 2000 ls, no kurienes tos izņēma un notērē, līdz dzīvot no noguldījuma nekā nepaliek pāri.

No kādiem avotiem pasta krājkes iznāks naudu? Ģimene B. iedomājas, ka tā nodevusi zināmu summu naudas pasta krājkei, labāt un pasta krājke šo naudu ģimenei izmaksā tad, kad tā pieprasa. Visbiežāk kapitāla patērēšanas gadījumos kredītiestādes ņem līdzekļus izmaksām no jauniem noguldījumiem, ko citi tai pašā laikā ir iemaksājuši jeb atsevišķu personu jeb mājturību kapitāla patēriņu sedz ar citu mājturību uzkrājumiem.

Tomēr var iedomāties gadījumu, kad patērēšanai no bankām mēģina izņemt par lielāku summu nekā ir ienākuši jauni noguldījumi. Tad bankas sak atprasīt aizdevumus uzņēmumiem. Tāds gadījums, kad kapitāla patēriņš pārslēdz kapitāla uzkrājumu, ir iespējams tur, kur iedzīvotāju dzīvībai stāvībai samazinās un iedzīvotāju sastāvā sāk dominēt gados vecāki cilvēki, kas vecuma dienās - it sevišķi tad, ja nav bērnu - notērē visu to, ko spēka gados ir uzkrājuši.

Tipiska kapitāla patērēšana naudas saimniecībā ir noguldījumu izņemšana no bankām un patēriņa kredīts. Kapitāla patērēšana var notikt arī citādi. Piem., ka kāds īpašnieks ražošanas iekārtu nolūkos būtu ieguldījis zināmu naudas summu ieguma spēkstacijā, nopērkot aizņēmuma obligācijas. Šis kapitāls tiek investēts spēkstacijā. Privātsaimnieciskā pamot, kapitāla īpašnieks var savu ieguldījumu atbrīvot obligāciju var pārdot citam un saņemto brīvo kapitālu patērēt.

Viens no konsekvēntākiem veidiem, kā mājturība var patērēt kapitālu ir mūža rentes apdrošināšana. Mūža rentes apdrošināšanas būtība ir: kāda persona samaksa apdrošināšanas iestādei kā vienreizēju premiju zināmu summu naudas un par to saņem no apdrošināšanas iestādes līdz mūža beigām zināmos termiņos zināmu renti - zināmu summu naudas. Ar mūža renti un tās aprēķināšanas metodēm iepazīsimies apdrošināšanas matematikā. Mūža rentes apdrošināšanas gadījumā cilvēkam nav jābaidās par to, ka viņš - sasniedzot zināmu vecumu - varētu palikt bez līdzekļiem. Ja turpretī agrāk nomirst, tad no patēriņa kredīta nekā pāri nepaliek. Mūža rentes apdrošināšana pēc savas būtības ir lielākas cilvēku grupas kapitāla patērēšanas racionālais veids.

Kas nosaka kapitāla patērēšanu?

Šai ziņā svarīgs ir tas apstāklis, ka cilvēki tagadni vērtē augstāk par nākotni. Bieži ir noticis arī tam apstāklim, ka cilvēki apzinās savu mūža īsumu, kas - starp citu - ir izteikts arī dziesmās. Sava nozīme ir arī kapitāla augļu līkmes augstumam: jo zemāka ir kapitāla augļu līkme, jo ātrāk kapitāla īpašnieks stāsies pie sava kapitāla patērēšanas, bet to vēlāk.

2) Kad esam apskatījuši kapitāla patērēšanu no naudas viedokļa, atliek apskatīt kapitāla patērēšanu no techniska viedokļa, kapitāla patērēšanas technisko pusi.

Apskatot kapitāla patērēšanas naudas pusi, redzējām, ka kapitāla tērētāji no bankām izņem vairāk nekā citi nogulda un bankas uzsauc krājumus tiem uzņēmējiem, kam bankas kreditus ir piešķirušas. Šakarā ar to, uzņēmējam vairs nav iespējams uzturēt savas mašīnas tādā pašā techniskā līmenī kā agrāk. Tā sabiedrība ka zināma vesela norisinas kapitāla techniskā patērēšana. Tā kapitāla techniski patērēšana ir iespējama arī pavisam neatkarīgi no naudas saimniecības, no tā, vai naudas saimniecība stāv vai tās vietā pastāv cita saimniecība.

Kunājot par ražošanas procesa nepārtrauktību jeb kontinuātāti, redzējām, ka mašīnas un darba rīki dod iespēju nepārtrauktai cilvēkiem nepieciešamā patēriņa priekšmetu daudzumu, bet paši instrumenti un mašīnas ražošanas procesa pakāpeniski nolietojas. Šo nolietoto mašīnu un darba rīku viegli pakāpeniski rāto tādās pašas mašīnas un darba rīkus no jauna, lai nolietotos atvīdotu. Tādā ziņā tas kapitāls, kas bijis reiz ieguldīts darbos, tiek arvien no jaun ieguldīts, investēts no jauna jeb reinvestēšanas ceļā mašīnu un darba rīku daudzums nepavairojas un nesamazinās, resp., paliek konstanta jeb stacionārs.

Darba rīku un mašīnu technisko līmeni ir iespējams arī samazināt: tad samazinās mašīnu un darba rīku daudzums. Tas var notikt tad, kad lietotās mašīnas un darba rīkus vairs netaisno, bet kad mēģina - ciklu tas ir iespējams - iztikt ar nolietotām, vecām, sliktākām mašīnām un darba rīkiem. Tā īstenībā ir kapitāla patērēšanas techniskā puse, kad mašīnas un darba rīkus, kas nolietojas, netaisno.

Šādi kapitāla patērēšanas gadījumi saimnieciskajā dzīvē ir novērojami kara gados, lielu katastrofu gadījumos u.c. Šāda techniskā kapitāla patērēšana visai plašos apmēros notika pēdējos kara gados. Tai laikā valdības centās mobilizēt iedzīvotājus un kapitālu karā; par kapitāla technisko atjaunošanu bija grūti domāt. Tāpēc daudzās valstīs, kā Vācijā mašīnas ārkārtīgi nolietojās un bruka kopā. Mašīnas nolietojas tāpēc, ka metāls, no kā mašīnas ir izgatavotas, bieži un nepārtraukti satricinājumu dēļ pārveidojas savā struktūrā, kļūst trausls un šādas mašīnas kļūst "paguruma stāvoklī". Tāpēc nolietotas mašīnas nekalpo un sabrūk.

Arī mūsu zemē kapitāls ārkārtīgi lielos apmēros bija iznīcināts. Šī pakāpeniskā kapitāla atjaunošana prasīja ļoti daudz pūļu. Gandrīz visā kapitāls pēc pēdējo kara bija jāatjauno, jāražo no jauna. Tā mēs nonākam pie citas svarīgas problēmas - pie kapitāla radīšanas jeb uzkrāšanas.

37. lekcija, nolasīta 1958.g. 4.martā.

Kapitāla uzkrāšana.

Kapitāla radīšana jeb uzkrāšana ir pretēja kapitāla patērēšanai. Mēs redzējām, ka atsevišķu iedzīvotāju kapitāla patēriņu atsvēr citu māju rību radītais jeb uzkrātais kapitāls. Parasti jaunuzkrātais kapitāls ir lielāks par patērēto kapitālu, izņemot kara un nemiera laikus. Tāpēc summā ņemot kapitāla daudzums pastāvīgi pieaug, uzkrājas.

1. Kapitāla krāšana natūrālā saimniecībā.

Kapitāla krāšana ir iespējama arī natūrālā saimniecībā. Natūrālā saimniecībā šī krāšana nozīmē to, ka visi saražotie produkti, patēriņa priekšmeti netiek patērēti.

Krāšanas mērķis natūrālās saimniecības rāmjos vispirmā kārtā ir nodrošināt zināmas patēriņa priekšmetu rezerves grūtiem laikiem. Tāda krāšana ir aprakstīta bibliē. Tur rakstīts, ka Jāzeps ieteic faraonam uzkrāt 1000 bu sēņiņos labas ražas gadus, lai būtu krājums labības septiņos gadus. Šis ir vienkāršākais krāšanas veids natūrālās saimniecības rāmjos. Tas pēc būtības pamatojas uz tā paša principa, kas spieš vāveri salastīt riekstus ziemai un bites - medu. Atšķirība šeit tikai tā, ka cilvēka krāšana ir vairāk apzināts akts, kamēr dzīvnieki vairāk vadās no instinkti.

Natūrālās saimniecības rēmos ir iespējams arī otrs krāšanas veids. Tā nolūks ir paplašināt ražošanu. Tad uzkrāj patērīgā priekšmetu rezē lai tas dotu iespēju pagatavot darba rīkus, kas palielina ražošanas produktivitāti. Par šo kapitāla uzkrāšanas veidu natūrālā saimniecībā runājam tad, kad analizējam piemēru par kapitāla augļiem (skat. 1. l.).

Kā redzam, krāšana natūrālā saimniecībā var notikt divos veidos, viens otru ļoti bieži nākslīdz.

- 1) lai radītu krājumus sliktākiem gadījumiem un
- 2) lai rastos iespēja paplašināt ražošanu, pārveidot to par aplūkojamu.

Abos gadījumos krāšanai ir kopīgs nolūks: nodrošināt labāku un pārliecīgāku vajadzību apmierināšanu nākotnē. Kad runājam par Senjoru, tad sastopamies ar jēdzieniem "gaidīšana" un "gaidīšanas upuris". Jēdzienam "gaidīšana" un "krāšana" attēlo cilvēka attiecības pret tagadni un nākotni. Izšķirība starp šiem jēdzieniem nav visai skaidra. Starpība starp jēdzieniem "gaidīšana" un "krāšana" var būt tikai tāda, ka "gaidīšana" attiecas uz cilvēka izturēšanos zināmā laika periodā, zināmā laika sprā vai cilvēks izvēlēšies arliktus ražošanu tiešās ražošanas vietā vai nē turpretī, ja runājam par krāšanu, tad šeit uzsvēram zināmas daudzuma pārlūkojam priekšmetu sagatavošanu natūrālā saimniecībā vai arī zināmas naudas summas, resp., zināmas pirktpēju daudzuma sagatavošanu naudas saimniecībā.

Šie abi minētie krāšanas veidi, ko tikko apskatījām ir sastopami natūrālā saimniecībā. Protams, tie var turpināt pastāvēt un pastāvē arī kad sabiedrība pāriet uz naudas saimniecību.

2. Krāšana naudas saimniecībā.

Arī naudas saimniecībā cilvēki sev sagatavo zināmus pārtikas priekšmetu krājumus un izlieto zināmus krājumus ražošanas pārkārtošanai, pārlūkojam lauksaimnieki pašu spēkiem un ar savē lauksaimniecībā atrodamiem līdzekļiem celj ēkas u.t.t. Šie u.c. piemēri rāda, ka abi iepriekšējā apakšdaļā apskatītie krāšanas veidi netiek pilnīgi izslēgti arī naudas saimniecībā. Tuvāk par tiem naudas saimniecībā nerunāsim.

Pagaid mēģināsim izpētīt krāšanas jēgtāju u. naudas saimniecībā, kas pastāv naudas mēchanisms. Naudas saimniecībā cilvēki savus ienākumus pārlūkojam pilvenā kārtā naudas formā. Tāpēc naudas mēchanisms kļūst par vidutāju krāšanā, jo tas atļauj daļu no ienākumiem uzkrāt. Tā kā ienākumus cilvēki saņem naudas formā, tad uzkrājumi arī ir naudas formā. Šī krāšana var notikt dažādos veidos:

- 1) Krāšana naudas saimniecības apstākļos var notikt tā, ka krājējs uzkrāj atsevišķus naudas gabalus, piem., uzkrāj 5 ls gabalus, kurus notēla zēdē, bēnjos vai citi - pēc krājēja domām - drošā vietā. Šī krāšana nozīmē, ka krājējs neizmanto visas tās iespējas, ko viņa ienākumi nauda viņam dod. Šis krājējs pārlūkojam sev mazāk patērīgā priekšmetu nekā viņa ienākumi nauda viņam atļauj, un tie tam viņš savu pirktpēju atlikumu atstāj neizmantotu - "noglabā zēdē". Lielu gēgtību laikaetās, kad iedzīvotāju rodas neuzticēba pret banku, šis krāšanas veids parādās tautā. Tāpēc zina, ka šo krāšanas veidu var uzskatīt par normālu locēkli saimniecību sabiedrības krāšanas laikā, pastāvēt naudas saimniecībā. To sekām tāpēc, ka šis krāšanas veids neveicina ražošanu, bet to kavē, jo daļa krājēja pirktpēju paliek neizmantotās. Tāpēc naudas saimniecības apstākļos saimniecotāju sabiedrība ir ieinteresēta šā krāšanas veida izskaušanā.

- 2) Naudas saimniecībā krāj arī tā, ka neizlieto ienākumu daļu, u., zināmas pirktpējas ietvartas naudas formā, nogulda bankā vai kredītiestādē vispar. Arī šai gadījumā krājējs izlieto mazāku daļu patērīgā priekšmetu nekā viņa ienākumi nauda viņam atļauj, arī šai gadījumā krājējs pārlūkojam savas pirktpējas pilnīgi, samērocentīgi. Tomēr krājējs savas neizmantotās pirktpējas nodod bankās, resp., kredītiestādēs, kurās savkārt šas pirktpējas nodod tiem uzņēmējiem, kas grib paplašināt savu ražošanu: iegūt jaunas mašīnas, darba rīkus, iestruktus u. t.t. Tādā kārtā tos patērīgā priekšmetus, kurus patērētājam bija tieši nepatērēt, bet kurus viņš nepatērēja, patērē strādnieki, kas uzņemās ražošanas aparātu paplašināšanai. Šeit ar bankas kā starplocēkļa palīdzību krājējs ar savām neizmantotām pirktpējām piedalās jaunu ražošanas līdzekļu iegādē. Izejot no apskatītā,

banku var apzīmēt par kredīti, resp., pirktpēju vidutāju, ar

par kapitāla vidutāju.

Liela daļa uzkrājumu ietilpst apdrošināšanas iestādēs, piem.: dzīvības apdrošināšanas iestādes u.c. Apdrošināšanas iestādēs rodas ievērojamas rezerves, kas līdz to izmantošanai tiek aizdoti uzņēmumiem ražošanai.

Līdzīgi liela tieša uzkrājumu uzņēmumos nonāk ar akciju un obligāciju palīdzību. Krājējs ar savu uzkrāto naudu jeb pirktspejam iegūt šīs akcijas un obligācijas, bet nauda aiziet uzņēmumu ražošanas paplašināšanai.

Kapitāls uzkrājas arī tā, ka tas nomaz neiet citur atsevišķām mājām. Atsevišķi uzņēmumi uzkrāj paši zināmu kapitālu, zināmas kapitāla daļes. Ta visām akciju sabiedrībām, kopdarbības sabiedrībām u.t.t. ir rezerves kapitāli. Šās krāšanas būtība ir šāda: daļa no godskārtēja atlikuma arvienu tiek atstāta uzņēmuma paplašināšanai un tā neiet sadaļai starp sabiedrības biedriem, resp., uzņēmuma dalībniekiem. Pēc daļautsaulānieku vērtējumiem A. V. lielākais daudzums uzkrājumu notiek šādā veidā. 1929. g., piem., ap 60% no uzkrājumiem radušies pašos uzņēmumos tīratlikumiem (tīricēsām).

Vēl jāpiemin, ka uzkrājumi var notikt arī piespiedu kārtā. Valsts ar likumdošanu var piespiest atsevišķas personas daļu no saviem ienākumiem iemaksāt sociālās apdrošināšanas fondā, pensiju fondā u.t.t. Tas pats arī sakāms par piespiedu pieprasītiem uz rūpniecības uzņēmumu obligācijām un akcijām, kā tas dažās valstīs notiek.

Redzam, ka krāšana iestāšanās ir kapitāla radīšanas naudas puse. Protams, arī kapitāla radīšanai ir tāpat kā kapitāla patērēšanai sava tīri tehniska puse. Šo kapitāla radīšanas tīri tehnisko pusi var saukt par kapitāla investēšanu. Kad runājam par kapitālu un kapitāla veidiem, tie redzējam, ka investēt kapitālu nozīmē to no brīvā kapitāla pārverst ražošanas līdzekļos: mašīnās, darba rīkos u.t.t., kas dod iespēju vairāk ražot cilvēkiem noderīgo patēriņa priekšmetu.

Jo apskatītā ir redzams, ka mūsdienās krāšana neparādās galvenā kārtā kā zināma patēriņa priekšmetu krājuma sagatavošana vēlākam laikam. Mūsdienās krāšana parādās galvenā kārtā tā, ka mājturības atsakās no iespējas par visu savu ienākumu iegūt patēriņa priekšmetus un daļu no ienākuma naudas formā nogulda parastās bankās. Noguldīt bankā nenozīmē, ka šī daļa paliek neizmantojama. Šo ienākuma daļu, kas noguldīta bankā, bet kas nodod izmantošanai uzņēmumiem ražošanas paplašināšanai un mājturības kā patēriņa kreditu.

Svarīgi vēl ievērot vienu ļoti nozīmīgu apstākli. Krāšana un uzkrāšana sēdus naudas novietošana bankā, kā redzējām, noved pie šās naudas investēšanas, ieguldīšanas kādā uzņēmumā ražošanas līdzekļos. Vienīgi šī investēšana pēc būtības ir tā, kas bankā noguldīto naudu pārverš reālkapitālā. Izrāžas, ka nebūt nav pilnīgas jeb absolūtas drošības, ka arvienu bankā noguldīta nauda tiks investēta. Šās drošības trūkst t.s. saimnieciskās depresijas periodos. Saimnieciskās depresijas periodi, kā vēlāk redzēs, nodalās par konjunktūru, ir tādi, kad saimnieciskajā dzīvē iestājas it kā pagurums. Tad nauda ir tendence uzkrāties bankās. Tas tāpēc, ka bankā kļūst uzmanīgas ar jaunu kredītu izsniegšanu, bet uzņēmumi kļūst uzmanīgi ar jaunu kredītu pieprasīšanu, jo saražotām precēm ir grūti atrast tirgu par tādu cenu, kas segtu ražošanas izmaksas. Ja nauda ir tendence uzkrāties bankās, t.i., ka arī atsevišķu mājturību ietaupījumi, uzkrājumi veids netiek investēti, ieguldīti mašīnās u.c. ražošanas līdzekļos. Tā kārtā redzam, ka mācība par kapitāla uzkrāšanu noved pie mācības par konjunktūru, bet par to - vēlāk.

Šis apstāklis, ka depresijas periodā bieži uzkrājas noguldījumi bankās, kas nepārveršas reālkapitālā, ir ļoti svarīgs. Diemžēl, tautsaimniecībai to nevienmēr ievēro. Turpmākās pārrunās par kapitāla augļiem mēs iziesim no priekšnosacījuma: bankās uzkrātā nauda iet dabisku ceļu - tiek investēta ražošanas līdzekļos.

Kapitāla koppiecāvājums un kapitāla augļu līkne. Kapitāla piedāvājuma līkne.

Tegad, kad esam apskatījuši jautājumus par kapitāla patērēšanu un krāšanu, atliek savilkt kopā visu to, kas teikts par kapitāla piedāvājumu un noskaidrot, kāda ir kapitāla piedāvājuma līknes forma.

Mēs redzējam, ka katru gadu uzņēmēju *piecība* var nākt zināms daudz kapitāla. Cik daudz kapitāla īstenībā nāks katru gadu uzņēmēja rīcībā - tas, kā redzēsim, atkarējas no kapitāla *augļu* līkmes, no tās lieluma. Tādā kārtā arī starp kapitāla daudzumu un kapitāla augļu līkmes augstumu ir tāda pati sakarība, kāda, kā redzējam, pastāv starp piedāvāto preču daudzumu un piedāvājuma cenu. Tālākās pārrunās mēs mēģināsim uzstādīt sakarību starp piedāvāto kapitāla daudzumu un kapitāla augļu līkmes lielumu.

Līdzīgi tam, kā nodaļā par cenu runājām par preču kopiedāvājumu attiecībā uz kapitāla piedāvājumu var runāt par kapitāla kopiedāvājumu, kas sastāv no atsevišķu kapitāla īpašnieku piedāvājumiem. Tā kā ar to varam runāt kā par kapitāla kopiedāvājuma līkni, tā par atsevišķu kapitāla īpašnieku individuālo kapitāla piedāvājuma līkni. Šīs pārrunās mēs runāsim par kapitāla kopiedāvājumu un par kapitāla kopiedāvājuma līkni.

Cenšoties uzstādīt kapitāla kopiedāvājuma līkni, vienkārši - kapitāla piedāvājuma līkni, ir jāievēro viens apstāklis: daļa kapitāla īpašnieku, kaut arī samērā mazā, būs tādi, kas būs ar mieru aizdot kapitālu arī tad, ja par to nekadus augļus nesapņems. Tie var būt cilvēki, kas, lai atrodas spēkā gados un saņem samērā lielu ienākumu un domā par vecuma dienām. Tie daļu no ienākumiem uzkrāj tam dzīves periodam, kad uz ienākumu nevarēs cerēt. Daži no šiem cilvēkiem varbūt būs ar mieru uzkrāt arī aizdot kapitālu pat tad, kad kapitāla augļu līkne būs negatīva, t.i., par uzkrājuma glabāšanu vajadzētu vai piemaksāt klat. Ļoti bieži bagāti cilvēkiem ir tik lieli ienākumi, ka tiem tik lielus ienākumus savas mājās rības robežās nav iespējams patērēt. Šīs personas daļu savu ienākumu uzkrās arī tad, ja par tiem augļus nesapņems.

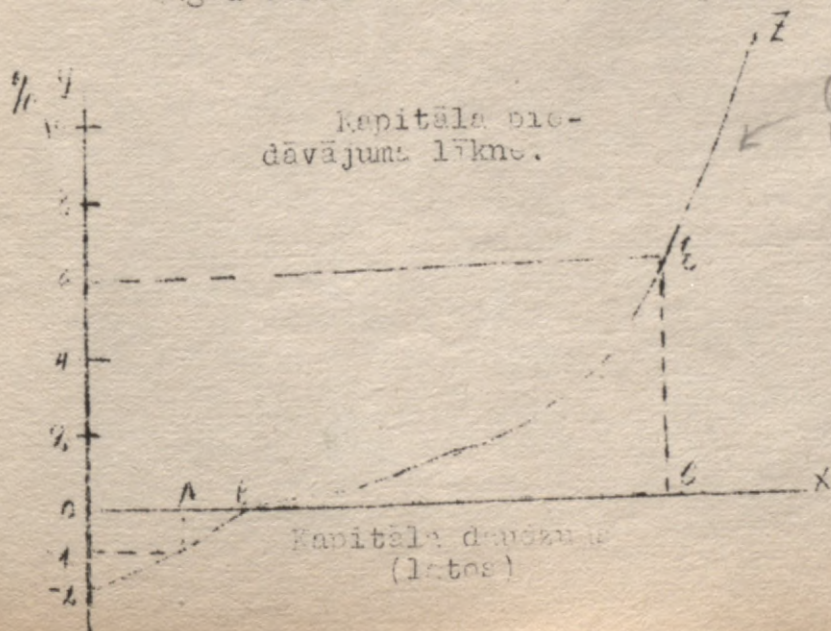
Blakus tiem cilvēkiem, kas ļaunākā gadījumā būtu ar mieru daļu ienākumu uzkrāt arī tad, ja par uzkrājumu augļus nesapņems, ir arī tādi cilvēki, kas pie mazākas kapitāla augļu līkmes uzkrās lielāku summu, bet pie lielākas kapitāla augļu līkmes - mazāku summu, ta tad rīkosies pretēji parastajam. Tie cilvēki, kas rīkosies neparastā veidā, ir pa daļai tas personas, kas krāj, lai ar uzkrājumu nodrošinātu sev zināmu noteikta lieluma pastāvīgu ienākumu. Šā tādā persona grib sev nodrošināt noteiktu pastāvīgu ienākumu kapitāla augļu līkme, jo lielāku summu šī persona uzkrās, lai varētu iegūt pastāvīgu ienākumu.

Neraugoties uz šiem atsevišķiem gadījumiem, viss lielais cilvēku rums būs ieinteresēts daļu savu ienākumu uzkrāt tikai tad, ja par noguldījumu jeb aizdevumu ir iespējams saņemt augļus, pie tam, jo lielāka būs kapitāla augļu līkne, jo lielāki būs šo personu uzkrājumi.

Bankas šos noguldījumus mēģina no cilvēkiem dabūt ar reklāmas palīdzību. Reklāmās bieži rāda, cik stipri ar augļu palīdzību pieaug noguldījumi, ja noguldījumus pastāvīgi papildina. Bankas parasti aprēķina izgatavo skaitļus tabelītēs, kur pateikts, ja persona tik un tik ilgā laikā grib sakrāt tik un tik lielu summu, tad tai katru mēnesi bankā jāiemaksā, piem., 100ls.

Izrādās: jo augstāka kapitāla augļu līkne, jo straujāk pieaug uzkrātās summas, jo vairāk cilvēki ierobežos savu ienākumu daļu, kas tiek iztērēta patērējama nolūkiem. Tādā kārtā var teikt, ka kapitāla piedāvājuma līkne ir augoša un savā ziņā līdzinās preču piedāvājuma līknei.

Tādā varam attēlot kapitāla piedāvājuma līkni:

Kapitāla piedāvājuma līkne rāda, ka pie kapitāla augļu līkmes - 2% noguldījumu nav (mēs pieņemam). Ja kapitāla augļu līkme palielinās uz 1%, tad noguldījumi

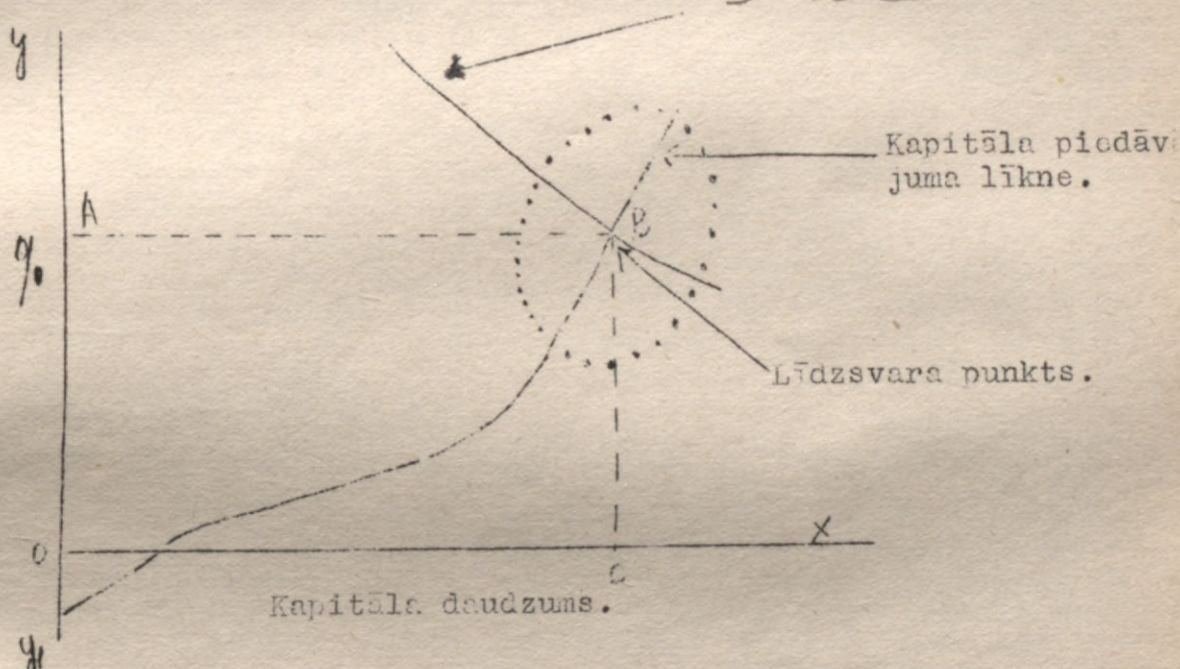
līdzinās OA. Šie noguldītāji par savu noguldījumu uzglabāšanu piemaksā 1% klāt. Kapitāla daudzums OB tiek noguldīts, piedāvāts tai gadījumā, par piedāvāto kapitālu nemaksātu augļus. Līknes daļa BZ rāda, ka pie kapitāla augļu līknei, pīcēug arī piedāvātā kapitāla daudzums. Punkts piem., rāda kapitāla robežproduktivitāti. Kapitāla piedāvājuma līknes augšas daļa ir samērā ļoti stāva. T.n., ka sasniegto zināmu procentu līkni, zināmu augļu līkni, kapitāla piedāvājums kļūst samērā neelastisks. Šis samērā neelastiska kapitāla piedāvājuma līkne ir apmieram tā līkne, kas parasti pastāv saimnieciskajā dzīvē un tai ir lielā nozīme, piem.

KAPITĀLA TIRGUS.

Kā kapitāla tirgū veidojas kapitāla augļu līkne?

Iepriekšējā schēma mums rāda kapitāla piedāvājuma līkni. Lai izskotu kapitāla augļu līknes veidošanās procesam, vajadzīga vēl kapitāla pieprasījuma līkne. Kur abas līknes krustojas, tur ir līdzsvara punkts, kas rāda augļu līkni, pie kuras kapitāla piedāvājums un pieprasījums ir sverojas. Attēlosim teikto schēma:

Kapitāla pieprasījuma lī.

Kapitāla augļu līknes veidošanās procesā (tāpat kā preču cenu veidošanās procesā) ir svarīgi taisni tie pieprasījuma un piedāvājuma apstākļi, kas grupējas ap līdzsvara punktu, ap pieprasījuma un piedāvājuma līknes krustpunktu (schēma šī vieta apvilkt ar apluci). Pētīt šās līknes daļi, ap līdzsvara punktu un apstākļus, kas ar tām saistās, mēs nonākam pie kapitāla robežpieprasījuma un kapitāla robežpiedāvājuma.

Izrādās, ka kapitāla augļu līknes veidošanās procesā praktiska nozīme ir tikai kapitāla robežpieprasījumam un robežpiedāvājumam, kamēr na nozīmes apstākļiem: cik daudz kapitāla piedāvātu pie 10, 12% u.t.t.: or tiskas nozīmes nav arī tam apstāklim, kadu kapitāla daļu kapitāla īpašnieki ļaunākā gadījumā piedāvātu par brīvu vai pat negatīvu augļu līkni. Pārējās līknes daļas varam zināmā mērā nosvītāt, jo tās līknes daļas, atrodas tālāk no līdzsvara punkta, un tie apstākļi, kas ar šām līknes daļām saistās, kapitāla augļu līknes veidošanos kaut cik redzami ietekmē nevar. Kapitāla augļu līknes veidošanos ietekmē kapitāla piedāvājuma pieprasījuma līknes daļas ap krustojšanas punktu un tie apstākļi, kas saistās ar krustojšanas punktu. Šis apstākļis ir ļoti, ļoti svarīgs.

Šis apstākļis padara nenozīmīgus iebildumus, ka bagātiem kapitāla īpašniekiem kapitāla piedāvājums nav upuris. Tā Lassale teicis, ka pats tams bagātnieks rotšilds nav pelnījis atlīdzību par gaidīšanas upuri, viņš nespēj savus ienākumus patērēt savā mājdarībā. Pēc būtības šis iebildums ir pareizs. Tomēr diskusijā par kapitāla augļiem šim aizrādījamam nav nekādas nozīmes. Kāpēc? Rotšilds kapitāla piedāvājums atrodas tai līknes daļā, kas līdz krustojšanas punktam nesniedzas. Kapitāla augļu līknes veidošanās procesā svarīgs ir jautājums: kāda kapitāla augļu līkne ir nepieciešama, lai radītu šo kapitāla robežpiedāvājumu, kas ir vēl v

jadzīgs, lai financētu aplinkus ražošanu? Lassals kļūdījies tāpēc, ka viņš doma par totaliem kapitāla daudzumiem, bet nav domājis par kapitāla robeždaudzumiem. Jautājumu izšķir tas, ka notsilda miljoni nav robeždaudzumi, ar tiem nevar financēt visu ražošanu. Jāpievieno vēl tas, ka arī šeit ir spēkā indiferences likums: cik lielus augļus saņem kapitāla robeždaudzums, tik augstu kapitāla augļu līkni saņem arī viss pārējais kapitāls. Lassala iebildumam būtu nozīme tikai tad, ja kapitāla pieprasījums ietu tā, ka skartu notsilda miljonus, t.i., ja ietu zemāk. Šādu cēloņu tomēr grūti iedomāties. Tas varētu būt pie ļoti, ļoti zemas atlikmes, ja pasaule būtu tik pilna ar kapitālu, ka cilvēki nezinātu, kā lūk kapitālu var izlietot.

Attiecībā uz pieprasījuma līkni vēl jāpiezīmē, ka diagramma kapitāla pieprasījuma līkni ļoti lēnu ziņojām tāpēc, ka gribējām parādīt, ka kapitāla pieprasījums attiecībā pret kapitāla augļu līknes pārmaiņām ir ļoti, ļoti elastisks. Tas ir ļoti svarīgi. Šis apstāklis, var domāt, neļaus kapitāla pieprasījuma līknei noslīdēt tik zemu, lai tā skartu notsilda miljonus kā robežlielumu. Kapitāla pieprasījuma līkne ir elastiska tāpēc, ka ir lielas iespējas pastāvīgi palielināt ražošanas aplinkus celus. Moderna tehnika paver gandrīz neaprobežotas iespējas: inženieri var konstruēt stipras mašīnas, stabīlas fabrikas ēkas u.t.t., kas darbotos ilgāk un tā arvienu tādā sniegtos nākotnē.

Kapitāla piedāvājuma augļa līknei samazinoties, kaut arī maz, kļūst reāla vesela rinda plānu un projektu, kas pie augstākas augļu līknes maksājas. Tā, piem., ir ļoti daudz mašīnu, ļoti daudz uzņēmumu, kas maksājas pie 6%, bet ataksājas tad, kad šī līkne ir 5,5%. To rāda arī tas skaitliskais piemērs, ko apskatījām, runājot par mašīnu cenām. Anglijas banka regulē kredītu savā zemē. Savu diskontu palielinot vai pazeminot par 1 vai 0,5%, kredīta pieprasījums strauji mainās.

Kapitāla tirgū kredītu ņem ne tikai uz vienu gadu, bet arī uz vairākiem gadiem jeb var būt kā īsa, tā gara termiņa kredīts. Piem., ir trīs mēnešu kredīts, ir arī garākā laika kredīts. Īstermiņa kredītu iegūst pret vekseliem. Lielie rūpniecības uzņēmumi mēdz iegūt 20 - 30 gadus ilgus kredītus pret obligācijām. Hipotēku bankas pret obligācijām piešķir kredītu arī uz vēl ilgāku laiku.

Starp īsa un ilga termiņa kredīta augļu līkmēm starpība nevar pastāvēt uz ilgu laiku. Ja īstermiņa kredīta augļu līkne ir zema, tad tieši otrādi, kam vajadzīgs ilgtermiņa kredīts, aizņemsies īstermiņa kredītu pret vekseliem un pakāpeniski šo kredītu atvieto ar īstermiņa kredītu tādā vietā. Tā pieprasījums pēc īstermiņa kredīta pieaug un reizē ar to aug arī īstermiņa kredīta augļu līkne. Piem., ka gara termiņa kredīts kļūtu lētāks. Tad aizdevumu devēji, vismaz daļa no tiem, kas savu kapitālu aizdeva uz ilgu termiņu, tagad centīsies aizdot uz īsu termiņu. Tas savukārt pazeminās īsa termiņa kredīta līkni tikmēr, kamēr būs labāka saskaņa starp īsa un ilga termiņa kredīta augļu līkmēm. Jāievēro, pilnīga saskaņa starp īsa un ilga termiņa kredīta augļu līkmēm nav gaidāma.

Īsa termiņa kredīta augļu līkne parasti svārstās daudz vairāk nekā gara termiņa kredīta augļu līkne. Pēdējās lielas saimnieciskās krīzes laikā īsa termiņa kredīta augļu līkne krita daudz straujāk nekā gara termiņa kredīta augļu līkne. Sevišķi stabīla augļu līkne bija valsts un pašvaldības aizņēmuma obligācijām. Šis apstāklis, ka saimnieciskās krīzes periodos īsa termiņa kredīta augļu līkne krīt straujāk par ilga termiņa kredīta augļu līkni, nodar par izskaidrojumu tam, ka saimnieciskās krīzes periodos pieaug obligāciju lursi.

Monopolstāvokļa iespējas kapitāla tirgū.

Tagad dažus vārdus par monopolstāvokli kapitāla tirgū. Kad runājam par cenu, tad mums bija jāpaskaidro apakšnodarījums par monopolcenu jeb par cenas veidošanās procesu monopolstāvoklī. Tagad jautāsim: vai arī attiecībā uz kapitāla augļu līkni būtu nozīme monopolstāvoklim jeb vai attiecībā uz kapitālu var rasties pieprasītāju vai piedāvātāju monopols?

Zinādoties uz kapitāla pieprasījumu ir jāsaprot, ka kapitāla pieprasītāju ir tik daudz un tie nāk no tik daudziem uzņēmumiem un mājturībām, ka par konkurbu starp kredīta pieprasītājiem ar nolūku: nospiest uz lūk kapitāla augļu līkni ir ļoti grūti runāt.

Līdzīgā stāvoklī atrodas arī kapitāla piedāvātāji. Kapitāla krāša

notiek tik ļoti daudzās apstākļos un uzņēmumos, ka arī šeit gandrīz iespējami runāt par kopdarbību, kopīgu piedāvājumu, lai tā iekrātu augļu kapitāla augļu līkmi.

Kapitāla pieprasījums un kapitāla piedāvājums ir grūti monopoli mi ar tāpēc, ka kapitāls - saprotot to kā zināmu virktspeju daudzumu ir ļoti kustīgas dabas, tas ir viegli pārvietojams, pat starptautisko mēros. Par to liecina arī tas, ka ļoti grūti ir cīnīties tām valstīm kurām bēg kapitāli uz ārzemēm, lai kapitālu izolušanu aizkavētu. Laik raksti apraksta ļoti āsprātīgus "izgudrojumus" šai laukā. Vācijā vāju nu dēļ ir personas, kas cenšas izbraukt uz ārzemēm un cenšas nogādāt līdzī ar savu kapitālu. Valdība cenšas šo kapitālu aizplūšanu aizkavēt izbraucējiem jāķeras pie "izgudrojumiem", lai tomēr izvestu kapitālu ārzemēm. Minēsim kādu no šiem "izgudrojumiem". Kāda persona gribēja braukt uz ārzemēm. Šī persona savus paņēmumus Vācijā pārdeva un kapitālu pārverte vērtspapīros. Pēc tam šī persona ievietoja vienā no Vācijas uzņēmākajiem valdības aprindu laikrakstiem sludinājumu, ka viņa meklē sekretāru, pie kam pietiekamas raksti jāiesūta avīzes kantorī. Tad šī persona aploksnēs ielika vērtspapīrus un no dažādām Vācijas malām iesūta avīzes kantorī kā ofertes uz piedāvāto vietu. Izbraukusi uz Šveici paziņoja avīzes kantorim, lai tas viņas ofertes izsūta viņai uz Šveici. Kantoris arī izsūtīja un šī persona dabūja savu kapitālu uz ārzemēm, nekas nepārbaudīja valdības cenzūru laikraksta sūtījumu. Līdzīgu pieru ir ļoti daudz.

Jāpiezīmē, ka vienīgi kreditiestādes, it sevišķi tais zemēs, kur kreditiestādes ir stipri centralizētas, spēj ietekmēt kapitāla augļu līkmi, izmantojot savu zināmo mēru monopolstāvokli. Protams, tādās ietekmīgās ir atkarīgs no tā, cik pilnīgs ir kreditiestāžu monopolstāvoklis. Latvijā, ka zināms, spēcīgākās kreditiestādes ir valdības rokās. Tāpēc valdība spēj ievērojami regulēt kapitāla augļu līkmes augstumu mūsu zemē.

Līdzīgā kārtā kapitāla augļu līkmi ietekmē arī emisijas bankas (kas, kurām ir tiesības emitēt, izlaist banknotes). Sakarā ar kapitāla augļu līkmes ietekmēšanu jeb regulēšanu jāievieco, ka kapitāla augļu līkmes ietekmēšana virziena uz augšu vai virziena uz leju savkārt ietekmē tādus uzņēmumu cenu, kas dod pastāvīgu ienākumu. Šo zemāka būs ieguldīta kapitāla augļu līkme, jo šādi uzņēmumu tirgus cena pieaugs. Tiesa, ka kad uzņēmums dotu liels liels pastāvīgu tirdzniecību. Pie kapitāla augļu līkmes 5% uzņēmuma tirgus vērtība ir 20.000 ls, bet pie 4% šī paša uzņēmuma tirgus cena ir 25.000 ls.

38. loks, nolasīta 1936. g. 11. martā.

lieme, ne lieme!!!

Daži apstākļi, kas ietekmē kapitāla augļu līkmi.

Beidzot, apskatīsim dažus apstākļus, kas var ietekmēt kapitāla augļu līkmi. Pagājušā gadsimtā ir bijuši divi visai svarīgi apstākļi, kas ievērojami ietekmējuši kapitāla pieprasījumu, resp., ir spieduši kapitāla pieprasījumu pieaugt. Šie divi apstākļi ir:

1) iedzīvotāju skaita pieaugums, kas tai laikā bijis ievērojami liels noka tagad, un

2) jauni izgudrojumi, kas prasījuši daudz kapitāla, lai tos varētu izmantot.

iedzīvotāju pieaugums vienā vai otrā zemē spiež to zemi pilnīgāk izmantot savas ražotspējas, jo ir nepieciešams ražot daudz lielāku patēriņam vajadzīgo daudzumu. Ja iedzīvotāju pieaugums apstājas, tad pieprasījums pēc kapitāla samazinās un rezultāts ar to ka sekas jāgaida arī augļu līkmes samazināšanās. Ja kapitāla augļu līkme Francijā ir ļoti zema, tad tur droši vien, ir sava nozīmīga apstākļa, ka Francijā iedzīvotāju pieaugums pēdējā laikā tuvinās nullei.

Zinādoties uz izgudrojumiem arī var droši teikt, ka tie ietekmē kapitāla augļu līkmi uz augšu, jo viss lielais izgudrojumu vairums, kā zināms, ir tāds, kas rada pieprasījumu pēc kapitāla.

Atzīmēsim vēl vienu svarīgu jautājumu: kā kapitāla augļu līkmi ietekmē tie izgudrojumi, kas ļauj ilgāku laiku ir tikusi ekspluatēti? Šis jautājums teutoniem ir ļoti daļas. Atriknis I. Fiskers ir tādas domas

ka jaunu izgudrojumu pēdēkts, jaunu izgudrojumu ietekmē ilgā laikā, diemžēl tāda, ka šie izgudrojumi augļu līkmi pazemina, jo tie dodot spēju uzkrāties jauniem kapitāliem. Zviedru tautsaimnieks Vikselis ir pilnīgi pret šīs domas.

Pasaules kara iznīcināja ļoti daudz kapitāla. Tas ietekmēja kapitāla augļu līkmes pieaugumu pēc kara gados. Sevišķi augstas kapitāla līkmes bija Latvijā pēc pasaules kara. Protams, šais augstajās kapitāla augļu līkmes bija arī laba tiesa risks prēmijas, jo mūsu zemē daudzas dzīves apstākļi nestabilizējās vēlāk nekā citās zemēs.

UZŅĒMĒJA PELŅA.

Jau nodaļā par ražošanu redzējām, ka uzņēmības funkcijas ir divas

- 1) organizēt visus pārējos ražošanas faktorus ražošanai kopdar-
bai un
- 2) nest risku.

Viegli redzēt, ka uzņēmības uzdevumi ir tomēr samērā dažādas dabas. Pārēc par uzņēmību, ka ražošanas faktoru ir iespējams teikt to pašu, ko teicām par citiem ražošanas faktoriem. Katrs no četriem ražošanas faktoriem pēc savas būtības nav pilnīgi homogēns, katrs ražošanas faktors īstenībā ir faktoru grupa.

Uzņēmēja ienākums un uzņēmēja peļņa.

Pirms pārejam pie uzņēmēja peļņas apskate, mēģināsim noskaidrot jēdzienus "uzņēmēja ienākums" un "uzņēmēja peļņa", jo dažādi autori šos jēdzienus dažādi saprot.

Par uzņēmēja ienākumu mēs saucsim to tīro kopienākumu, ko saņem uzņēmējs pēc tam, kad viņš ir atskaitījis atlīdzību par citam personai piederošiem ražošanas faktoriem: par algotu darbu, par nomātu zemi, par aizņemto kapitālu.

Tā uzņēmēja ienākums sastādas no

- 1) uzņēmēja peļņas un
- 2) no atlīdzības par paša uzņēmēja ražošanas faktoriem, t
par darbu (ja pats uzņēmējs piedēlas uzņēmumā ar savu darbu), par zemi (ja uzņēmējs uzņēmumā izlieto savu zemi) un par kapitālu (ja uzņēmējs lieto savu kapitālu). Tā tad, lai dabūtu uzņēmēja peļņu, tad jāatskait no uzņēmēja ienākuma ienākumu par paša uzņēmēja darbu, zemi, kapitālu.

Uzņēmēja peļņa pēc savas būtības ir atlīdzība

- 1) par uzņēmēja organizācijas spējām un
- 2) par uzņēmēja nesto risku.

Atlīdzība par uzņēmēja risku.

Apskatīsim vispirms atlīdzību par uzņēmēja nesto risku. Par risku runājam nodaļā par ražošanu (120.lpp.). Tur mēs redzējām, ka riska pamats ir tas apstāklis, ka mēs nezinām nākotnes notikumus, ka nākotnes notikumi mēs nevaram droši paredzēt. Ja nākotnes notikumi mums būtu droši zināmi, tad nekāda riska nebūtu un reizē ar to, protams, uzņēmēja peļņa neietilptu atlīdzība par risku neļanu.

Laiks pastāvīgi plūst. Pārēc tas, ko mēs šodien vēl par nākotni uzskatām, pēc kāda laika ir tagadne un pēc tam pagātne. Reizē ar šo laika plūdumu pakāpeniski kļūst zināmi nākotnes notikumi, par kuriem mēs iepriekš varējām tikai minēt. Tādā kārtā laikam plūstot pakāpeniski piepildās vai nepiepildās tie gadījumi, par kuriem piepildīšanos cilvēki jeb uzņēmēji nes risku. Piem., ko uzņēmējs domā, ka nākotnē cenas celsies un noslecaz attiecīgus darījumus. Šis gadījumā uzņēmējs uzņemas risku. Pēc kāda laika, kad attiecīgais moments ir iestājies, noskaidrojas, vai cenas ir cēlušās vai nav. Reizē ar to noskaidrojas, vai uzņēmējam šāds risks jeb šāds riska ka uzņēmējam devusi peļņu vai zaudējumu. Zaudējumu gadījumā uzņēmējs tikai nosāņem nekādu atlīdzību par savu risku, bet zaudējuma kompensāciju (izlīdzināšanai) jāatdod varbūt arī tā peļņas daļa, kas ir atlīdzība par viņa organizācijas spējām. Bet vēl vairāk - dažreiz jāatdod viss savs u

uzņēmēja ienākums, kopā ar savu uzņēmēja pelņu arī tos ienākumus, ko uzņēmējs saņem par savu darbu, kapitālu un zemi. Beidzot, zaudējumi var būt tik lieli, ka jāatdod arī daļa no uzkrātās mantas.

No teikta secinājums ir tāds, ka labos gados, kad atlīdzība par risku ir samērā augsta, tā ietver sevī arī daļu to zaudējumu kompensācijas, kas uzņēmējam rodas vai var rasties sliktākos gados. Tāpēc tā pelnasa, kas pēc savas būtības ir atlīdzība par risku, ietver sevī savkārt īpatnēju daļu - t.e. kompensācijas pelni. Kompensācijas ^{pelni} na kompensē zaudējumus tāis gadījumos, kad tie rodas: tā kompensē arī gadījumus, kad pelnas nav. Tā, piem., ja uzņēmējs vienā gadā ir pelnījis 10% no kapitāla, bet otrā nebūtu nekādas pelnas, tad būtu nepareizi visus 10% pirajā gadā skaitīt par pelņu, ka to cilvēki mēdz darīt. Šī pelņa ietilpst arī kompensācija par citiem gadiem, piem., par otro gadu, kad pelnas nav.

Lai labāk izprastu uzņēmēja pelņu kā atlīdzību par risku, salīdzināsim ienākumu no obligācijām ar ienākumu no akcijām. Ja nebūtu riska, nebūtu arī nekādas starpības starp akciju kapitālu un obligāciju kapitālu. Piem., ka kādai personai ir iespēja ieguldīt kapitālu tiklab akcijās, obligācijās, pie kam obligācijās ieguldītais kapitāls kā pilnīgi drošs nes ikgadus 5%, bet akciju kapitāls 10% izdevīgos gados, bet 0% sliktākos gados. Tagad ir skaidrs, ka pie minētajiem apstākļiem lielākais cilvēks vairums izvēlēšies obligācijas, jo tās ikgadus noteikti dod 5%. Turpretim akcijas šai gadījumā visizdevīgākajos apstākļos var atnest 10%. Šie 10% pēc būtības ietver arī kompensācijas pelni, kas izlietojas tad, kad pelna ir 0%. Tāpēc pelņa no akcijās ieguldītā kapitāla īstenībā nav lielāka par pelņu no obligācijās ieguldītā kapitāla.

Pienemsim, ka obligāciju kapitāls dotu 5% pelnas, bet akciju kapitāls labos apstākļos dotu 12%, bet sliktos apstākļos - 0%. Šis apstākļos cilvēki var rīkoties citādāk. Tagad cilvēki kapitālu mēģinās ieguldīt akcijās, jo var gaidīt, ka akciju kapitāls dos lielāku pelņu nekā obligāciju kapitāls. Ja uzņēmumus darbojas sekmīgi un dod 12% lielas dividendes un savām akcijām, tad no šiem 12% - tiem 5% ir kapitāla augļi, bet 7% - kompensācijas pelņa, kas izlietojās tāis gadījumos, kad pelnas nav, un 2% - atlīdzība par to, ka uzņēmējs jeb akciju īpašnieks uzņemas risku. Šie 2% ir uzņēmēja pelņa īstā nozīmē.

2. Atlīdzība par uzņēmēja organizatora spējām.

Kā redzējām, daļu uzņēmēja pelnas ir atlīdzība par uzņēmēja spēju organizēt ražošanas faktorus ražīgi kopdarbībai. Jo lielākas ir uzņēmēja organizēt spējas, jo lielāka gala masaku būtu uzņēmējam nāksies nest. Uzņēmēja darbība nav vienkārša loterija vai cita laimes spēle, kas būs tā vienīgi uz risku. Piem., kāda uzvaras izskaidrojums ar to, ka ir bijuši ļoti labvēlīgi apstākļi šajā jūlijs. Galu galā Napoleons pats lielā mērā bija tas, kas savam karaspēkam vienu, otru, trešo reizi ir radījis izdevīgos apstākļus. Napoleons esot teicis: "Gadījumi? Es pats gadījumus radu". Arī spējīgs uzņēmējs rada gadījumus.

Visās problēmās, ko mēs esam apskatījuši, redzam, cik sarežģītas ir tās likumības, kas valda saimnieciskajā dzīvē. Piem., cik tādu vai citu samērā sarežģītu apstākļu ietekmē cenu! Ja ievērosim vēl apstākli, ka naudas pirkspējas mainās, tad tie apstākļi, kas ietekmē cenu kļūst vēl sarežģītāki. - Tāpat daudzi faktori ietekmē izdevīgāko ražošanas faktoru kombināciju. Ja mēs šīs apsvērumos apskatītu arī naudu un tās svārstības, tad tie apstākļi, kas ietekmē izdevīgāko ražošanas faktoru kombināciju, kļūst ļoti sarežģīti. - Tāču vēl grūtāk nekā likumības izprast, lai uztvert tās vietas un iespējas, kur iedarbotos tāda vai cita likumība, un paredzēt dotos konkrētos apstākļos, kāds var būt iznākums. Paredzēt visus darba apstākļus un radīt no tiem - no uzņēmēja stāvokļa radīt - visizdevīgāko kombināciju - uzņēmēja grūtākais uzdevums. Lai uzņēmējs savu uzdevumu veiktu, vajadzīgs ne tikai zināšanas, bet arī īpatnējas spējas. Zināms, daži labs, kas brīnišķīgi pārzina harmonijas teoriju, spēš komponēt visai sliktus, nevērtīgus gabalus. Ir daži labs mūziķis ar vājām vai nekādām harmonijas zināšanām, kas tomēr rada lielu mākslas darbus. Līdzīgi ir arī uzņēmēja darbībā. Tautsaimniecības studenti nekad par uzņēmējien nēklis, ja viņiem nebūs uzņēmējam nepieciešamā īpašību un spēju. Studijas var palīdzēt šiem cilvēkiem veikt savu uzdevumu.

Kur saimnieciskajā dzīvē vispilnīgāk parādās atlīdzība par uzņēmē organizēt. spējām? Šī atlīdzība vispilnīgāk parādās tantjemās, ko lielu uzņēmumu vadītāji saņem kā papildatlīdzību par organizatorisko darbību

Reizē ar šo esam beiguši nodaļu par sadalīšanu. Tagad atgriezīsim atpakaļ pie nodaļas par maiņu. Šās nodaļas dažas problēmas jau esam apskatījuši: par vērtību un cenu (38. - 108.lpp.), par kreditu (189.lpp.). Tagad apskatīsim pārējos šās nodaļas jautājumus, vispirumā kārtā naudu.

M A I Ņ A . (turpinājums).

NAUDA.

Līdz šim mēs, apskatot problēmas, pieņēmām, ka naudas vērtība nemainās. Citiem vārdiem sakot, mēs bijām pieņēmuši, ka naudas pirktspēja ir konstanta, t.i., mēs šo pastāvīgo jeb nemainīgo vērtību uzskatījuši kā nemainīgu rāmi, kur attīstās un izveidojas tirgus ar viām tirgus attiecībām. Tagad ir laiks pārrunāt arī šo svarīgu problēmu, problēmu par naudu un naudas pirktspējām.

Pirms apskatīsim jautājumu par naudas pirktspējām un būtību, mēģināsim īsi pārrunāt jautājumu: kā radusies nauda?

Kā radusies nauda?

Šī jautājuma apskats dos iespēju vieglāk izprast tās parādības, kuras apskatīsim vēlāk.

Vispirms atzīmēsim, ka vēsturiskie notikumi ne arvienu ir realizējušies kā cilvēku loģisko pardoņu produkts. Sākumi daudziem vēsturiskiem notikumiem ir meklējami nevis cilvēku loģiskās pardoņas, bet mistika. Tā pa daļai ir arī ar naudu. Daži tautsaimnieki pieņem, ka naudas sākumi starp citu meklējami reliģiskā kultūrā. Senatnē cilvēki dieviem ziedojuši arī metalla gabalus, uz kuriem bijis iespiests upurētā dzīvnieka attēls. Šie metalla gabali ir cirkulējuši starp cilvēkiem kā maksāšanas līdzekļi.

Blakus reliģiskiem izcelpieniem maksāšanas līdzekļu vēsturē var minēt arī citus apstākļus, sakarā ar kuriem ir radusies vajadzības pēc maksāšanas līdzekļiem. No šiem apstākļiem dāvināšana un pretādvāināšana ir viena no vecākām. Daži ceļotāji ir novērojuši pie mežonju tautām, ka dažas ciltis savas mantas noliek pie citu cilšu būdu durvīm nolūkā, lai šī cilts atnesu to mantu vietā atstātu savas mantas. Nākamā naktī viņi ierodas un atstā tās mantas pieņem. No šādas dāvināšanas un pretādvāināšanas pamazām attīstījās maiņa. Maiņa attīstījās arvienu tālāk un tālāk. Maiņas centra pamazām izvirzījās viena vai otra atsevišķa prece, kas tādā kārtā kļuva par maksāšanas līdzekli. Šo precī visi cilvēki vēlas iegūt ne tikai tāpēc, ka tā būtu derīga vai skaista, bet gan tāpēc, lai pret iemainītu citus priekšmetus.

Vēsture stāsta, ka senos laikos daž-dažādi priekšmeti ir noderējuši kā maksāšanas līdzekļi: zīles, dzēlzs gabali, gliemežvāki, ādas, lopi u. t.t. Taču starp visām lietām vispirms jāmin zelts un sudrabs. Iemesli, kāpēc zelts un sudrabs ir kļuvuši par svarīgāko maksāšanas līdzekli, ir dažādi. Minēsim svarīgākos no tiem:

- 1) Zelta un sudraba maiņas vērtība ir samērā liela, salīdzinot ar šo metālu svaru. Tāpēc tos ir vieglāk transportēt nekā citus priekšmetus tikpat liela vērtībā.
- 2) Zeltam un sudrabam ir elastisks un gandrīz neapmierināms pieprasījums. Tāpēc šo metālu vērtība parak strauji nekrit, ja pavairojas šo metālu daudzums.
- 3) Zelta un sudraba gadskārtēja raža, salīdzinot ar šo metālu krājumiem, ir samērā neliela. Arī šā iemesla dēļ tas svarstības, kas notiek šo metālu gadskārtēja ražā, nav tik nozīmīgas, kā tas varētu būtu pie citiem apstākļiem.
- 4) Zeltu un sudrabu var viegli dalīt pēc patikas, lielos vai mazos gabalos.
- 5) Zelts un sudrabs ļoti labi uzglabējas. Kā jau t.s. cēlmetallus,

tos nebojā dažādi apstākļi.

Senos laikos, kad metāllus lietoja par maksāšanas līdzekļiem, šo cēlmetāllus mēdza lietot pēc svara. Zeltu un sudrabu glabāja stieņos spirālēs. Tād, kad vajadzēja maksāt, nocīta pēc svara zināmu stieņa spirāles gabalu. Nocīsta zelta vai sudraba daudzumam pēc svara bij jālīdzinās tam, kas bija jāmaksā. Vācu naudas teoretiskis K n a p p s (Knapp) šādu maksāšanas līdzekļu lietošanu pēc svara nosaucis par p e n d e r e (no latīņu vārda: pendere - svērt). Vēl tagad daž zemju naudas vienību nosaukumi liecina, ka senatnē ticis maksāts pēc ra, jo šo zemju naudas vienību nosaukumi ir kādu svara vienību nosaukumi: lira, marka, drachma u.t.t.

Sabiedrībai vairāk un vairāk organizējoties, ar naudas lietām sā nodarboties valdnieki. Reizē ar to sabiedrība no metālu sveršanas pja uz metāla monetām. Šo pāreju viegli saprast, ja iedomāsimies, ka dieka uzdevums ir sekot, lai valstī būtu pareizi mēri un svarī. Vald ar savu zīmogu apliecināja attiecīga metāla gabala svaru. Šo vald zīmogu lika uz abām pretējām metāla gabala jeb monetas pusēm. Tā ra monetas. Šāda apzīmogošana no abām pusēm atvieglināja monetas svara mazināšanos. Apzīmogotus monētu gabalus ar laiku standartizēja un lai apgrozībā zināma noteikta lieluma jeb svara naudas gabalus. Atsevišķi apzīmogoti metāla gabali parvertās monetās, ko kala un laida apgroz valdnieki.

Tā ar laiku vienkārša svara konstatēšana metāla gabals, ko izdar kēnīpi, pārveidojās. Metāla daudzums monetās samazinājās, bet kēnīp savu zīmogu apliecināja un proklamēja, ka monetas ietilpstošais metāla daudzums ir tas pats, resp., monetas reāla vērtība bija zemāka par monetas nominālvērtību. Knapp saka, ka ar šo monetas, resp., nauda, neka vairs penzatoriski kā agrāk, bet gan p r o k l a m ā t o r i s k i, valdnieks proklamē, kas ir mārciņa, lira, drachma u.t.t. Šādā veidā valdnieka proklamatoriskas rīcības ir radušies daži naudas vienību noskumi, piem.: krona.

No vēstures, it sevišķi samiecības vēstures zinām, ka vienas un tās pašas monetas svars pakāpeniski dažādos veidos samazinājies. Mārciņa, marka kļuva arvien vieglākas un vieglākas, metāla saturs monetā samazinājās un samazinājās. Citiem vārdiem sakot, valdnieks proklamēja ka arvien mazāks un mazāks ir tas metāla daudzums, kas sastāda vienu mārciņu, liru, drachmu u.t.t. Konkrēti runājot, naudas gabals kļuva arvien plānāks un plānāks. Daži autori šai sakarā šos valdniekus sauc par naudas viltotājiem. Tānēr tik vienkārša šī lieta nav.

Zināms, ka ir bijuši būtiski faktori pasaules attīstībā. Kā tad, tā arī toreiz, kad notika naudas gabala svara pazemināšana, kari sija naudu. Arī Napoleons esot teicis: "Kāpēc vajadzīgas trīs lietas: nauda, nauda un nauda". Valdniekiem bija grūti tikt pie naudas, kas bija vajadzīga kara vešanai. Tā kā kēnīpa rīcībā bija tikai samērā mazs cēlmetālu daudzums, tad citas iespējas nebija, ka sadalīt esošo cēlmetālu daudzumu lielākā monētu skaitā nekā tas bija agrāk. T.n., no viena u tā paša cēlmetālu daudzuma izkala lielāku skaitu monētu. Līdz ar to mazinājās katras monetas saturs. Musdienas valdība to izdara daudz vienkāršāk: nodrukā un izlaiž daudz vairāk naudas zīņu. Princips ir tas kā senāk.

Rodas jautājums: vai tad, kad karš ir izbeidzies, ienaidnieks ir varēts un iegūta ienaidnieka manta, nebija iespējams izlaist atkal vāku, labāku naudu, kāda tā bija pirms kara? Tas, diemžēl, nebija iespējams. Feit jalev ro viens svarīgs likums, ko tautsaimnieki ir nosauku par G r e š a m a likumu. Šo likumu izteicis Grešams (Sir Thomas Gresham) kas bija bagāts tirdotājs, nodibinājis Londonas biržu, bijis arī par karaļa padomnieku naudas lietās. Grešama likums ir:

Iekviens cenšas maksāt ar sliktāku naudu, bet labāku naudu cenšas paturēt sev un nelaist apgrozībā (Bad money drives out good).

Tā tad ikviens cenšas dot projām vieglākus naudas gabalus, bet cenš paturēt pinvērtīgākus. Apgrozījumā ir tendence palikt mazvērtīgākas monetas. Tāpēc tad arī mazvērtīgāko monētu vietā nav iespējams ievest apgrozījumā vērtīgākas monetas ar to pašu nominālo vērtību (t.i., vērtības uzrakstīta uz monetas), jo visi mēģinās iztikt ar sliktākām monetām bet vērtīgākas monetas no apgrozījuma pazudīs. Tā tad attīstība šai ziņā spēj iet tikai vienā virzienā: monetās palika arvien mazāks un mazāks

cēlmetalla daudzums un ne otrādi. Citiem vārdiem sakot, process, ko mēs apskatījām, pēc savas dabas ir neatgriezenisks.

Ja gribētu ievest apgrozībā monetas ar lielāku svaru, tad šām jau monetām ir nepieciešami uzlikt arī lielāku nominālvērtību vai arī jāatgrozījuma pilnvērtīgas monetas vērtēt augstāk nekā citas monetas, kas satur mazāk metalla. Īsi sakot, smagākām monetām vajadzēja atļaut apgrozīties ar zināmu agio, t.i., atļaut prasīt zināmu piemaksu virs nominālās vērtības. Tādā kārtā radās dažādu monētu paralēla cirkulācija.

Ir bijuši arī tādi gadījumi, kad paralēli savas zemes naudai apgrozījumā ir cirkulējusi ārzemju nauda. No šādas naudas ir cēlušies daži naudas nosaukumi, kas apzīmēja vietu, kur attiecīgas monetas kala. Šādas monetas citās zemēs, kur bija mazvērtīgāka nauda, apgrozījās ar zināmu agio. Tā no Joachimsthalas (Bohēmijā) ir radies joachimstalers, no kuras atvasināti vēlākie naudas nosaukumi: tālers, dālders, dolārs u.t.t.

39. lekcija, nolasīta 1938. gada 10. martā.

Ja valstī pastāv divas dažādas naudas vienības, pie kam viena ir zelta no zelta, bet otra - no sudraba, un abām nav ar likumu noteiktas vērtību sistēmas, tad šādu naudas sistēmu sauc par paralēlu sistēmu. Mainīgā attiecības starp abām naudām izveidojas brīvā tirgū, atkarībā no pieprasījuma un piedāvājuma jeb atkarībā no zelta un sudraba cenu savstarpējās attiecības.

Ja turpretī attiecību starp šām divām naudas vienībām valsts nosaka, tad šādu sistēmu sauc par dubultu valūtu. Šādā gadījumā kā sudraba, tā zelta naudas vienības ir likumīgi maksāšanas līdzekļi, pie kam valsts abus šos metālus: zeltu un sudrabu pieņem pārkalšanai naudā. Šis moments, kad valsts abus metālus: zeltu un sudrabu pieņem pārkalšanai naudā, ir ļoti svarīgs. Šai sakarā tas jāatceras! Ko šī pārkalšana nozīmē - par to rīsim vēlāk.

Sudraba un zelta cenas ar laiku svarstās. Svarstās arī zelta un sudraba vērtību attiecība. Tāpēc pie dubultvalūtas bieži iznāk, ka vērtību attiecība starp zeltu un sudrabu naudu ir noteikta vienam vai otram metālam par labu, pareizāki sakot, valdības noteiktā vērtību attiecība starp zeltu un sudrabu naudu ar laiku var kļūt par labu vienam vai otram metālam. Ja ar laiku noskaidrojas, ka šai vērtību attiecībā sudraba vērtība (attiecībā pret zeltu) ir noteikta augstāk par faktisko stāvokli, tad valsts sāks ar Grežama likumu, zelta nauda no apgrozības sāks zust un valsts naudas kaltuvēs sāks iecelt pārkalšanai tikai sudrabs, jo - to pārkalot naudā - iegūst lielāku vērtību nekā metalla vērtība. Ar zeltu šai gadījumā būs pilnīgi otrādi. Zeltam metālā ir lielāka vērtība nekā monetās. Tāpēc atsevišķu zelta monētu turētājiem ir interese zelta monetas pārkalot metālā. Lai šādu parādību aizkavētu, tad valsts šādos gadījumos mēģināt pieņemt pārkalšanai monetas, kas gatavotas no tā metalla, kura vērtība monetās ir izrādījusies augstāka par tirgus vērtību, atstājot apgrozībā izkaltas monetas kā likumīgus maksāšanas līdzekļus. Tādu sistēmu sauc par klipojošu dubultvalūtu (minkende währung).

Kā paralēlai, tā dubultvalūtai savā laikā bija ļoti liela nozīme saimnieciskajā dzīvē. Mūsdienās tam vairs ir palikusi tikai vēsturiska nozīme. Pasaule tās, var teikt, gandrīz nepazīst. Laži tautsaimniekiem tās mācības grāmatās šīs naudas sistēmas vēl apskatīt. Tāpēc arī mēs par tām garāmejojot parunājam.

Tagad atgriezīsimies atpakaļ pie jautājuma par monētu vērtības samazināšanos, t.i., pie tā apstākļa, ka savā laikā dažu zemju valdniekiem bija tendence samazināt tīra metalla daudzumu monetās. Īsi piezīmēsim, ka šis un Grežama likums nebija vienīgi, kas šo parādību izsauca un kas noveda monetām atjaunot agrāko jeb augstāko vērtību, kad bija izsludināta un izlaista mazvērtīgākas monetas.

Biežus minētajiem apstākļiem: kapiem un Grežama likumam šās parādības izskaidrošanā jāievēro vēl tas, ka monētu vērtības samazināšanu par nepieciešamību lielā mērā ir padarījusi arī saimnieciskā attīstība, it sevišķi preču maiņas attīstība. Tikai samazinot un atkal samazinot metalla daudzumu monetās bija iespējams sagādāt tik daudz naudas, cik bija vajadzīgs uzgo- šien tautsaimnieciskiem apgrozījumiem. Tā attīstība pati ir it kā radījusi kompensētu naudu (compensated dollar).

Šādu apcīnījumu ir ieteicis Jrvings Fišers. Kompensētā dolāra būtība tāda, ka dolāra metāla saturam - pēc Fišera domām - jāklūst mazākam kad preču cenām ir tendence krist, lai com krišanu aizkavētu.

Līdz šim mēs apskatījām tikai metālu kā izejmateriālu naudas izveidošanai. Rodas jautājums: kāpēc naudas izgatavošanai ir vajadzīgs metāls? Kāpēc valdnieki nevarēja arī kāda cita metāla priekšmetus proklamēt naudu? Ja bija iespējams proklamēt, ka par naudu jāskuc zināms metāla gabals, kaut arī mazāks par īsto, pilnvērtīgo, kāpēc tad tāpat nevarēja proklamēt vienkāršu papīra gabalu par liru, merku, dalderi u.t.t.? Tas bija iespējams. Tādā kārtā ar laiku radās papirnauda.

Vispirms apskatīsim banknotes. Izrādās, ka banknotes ir izgudrojusi Ķīnā daudz agrāk nekā Eiropā. Itāliešu pasaules apceļotājs Marko Polo raksta, ka Ķīnā gatavojuši naudu no morus koka lapām. Ķīnas valdnieks rākas reizes gada cīcināja, lai visi pilsoņi nododo valdnieka bankā zeltu, sudrabu un dārgakmeņus. Valdnieka krātuves par dārgmetalliem un dārgakmeņiem maksāja ar papirnaudu, kuru - kā mīpējām - gatavoja no morus koka. Tiem, kam bija vajadzīgs zelts, sudrabs vai dārgakmeņi, banka pret papirnaudu tos izsniedza.

Kas attiecas uz Eiropas banknotēm, tad tās ir izveidojušās no t.s. depozītu kvītīm. Depozītu kvītes izsniedza bagātie tirgotāji un zeltkaļi par depozītu. T.i., glabāšanā nodoto zeltu un sudrabu. Šās depozītu kvītes viena persona varēja nodot otrai, un tādā kārtā šās depozītu kvītes gāja apgrozībā. Tirgotāji šās kvītes atrada par parocīgām, jo lai izdotu kādu samaksu, nebija jāparvada pašu zelts un sudrabs. Šās kvītes tirgotāji pieņēma, zinot, ka par tām var saņemt kvītī menēto daudzumu metāla. Saņemot metālnaudu, vajadzēja labas aizsargāšanas, lai neklūdītos, ja apgrozībā bija liels daudzums dažādas naudas un arī dažādas vērtības naudas.

Tirgotāji un zeltkaļi, kas pieņēma glabāšanā metālus zeltu un sudrabu, novēroja tādu interesantu parādību: viņiem nebija vajadzības visu depozītu zeltu un sudrabu izsniegt atpakaļ pret depozītu kvītīm vienā un tajā pašā reizē, piem., vienā diēnā. Tāpēc viņiem nebija vajadzības visu depozītu dārgmetālu turēt pie sevis mājās: daļu ar pilnīgi mierīgu sirdi varēja aizdot tam, kam bija vajadzīgs tautsaimnieciskos vai citos nolūkos. Sākumā šādu rīcību uzskatīja par noziegumu. Tautsaimniecības vēsturē šis tirgotāju papēmiens ievēda jaunu laikmetu.

Noskaidrojās, ka maksāšanas līdzekļu daudzumu valstī ir iespējams vairot arī ar t.s. pilnos kamēros neseģtu banknotu palīdzību, t.i., bija iespējams izlaist banknotes arī tad, ja nebija simtprocentīga seguma, ja nebija tik daudz zelta un sudraba, lai vajadzības gadījumā viena un tā pati laikā pret metālu varētu apmainīt visas izlaistas banknotes. Banknotu izgudrošanu ir iespējams ieskaitīt izgudrojumos, kas ietaupa kapitālu (ir arī citi šādi izgudrojumi, kas ietaupa kapitālu!). Sakarā ar šo izgudrojumu sabiedrībai nav vairs vajadzības ieguldīt lielākus kapitālus kalnrakstuvēs, lai iegūtu tik daudz metāla, cik ir vajadzīgs, lai apgrozībā pietiekotu maksāšanas līdzekļu daudzumu apgrozījumam.

No šās apmaināmās papirnaudas līdz neapmaināmai papirnaudai nav liels solis. Kā apmaināma, tā neapmaināma papirnauda ir no papīra. Tomēr starp abām ir liela starpība. Neapmaināmai papirnaudai ir ļoti liela nozīme maksāšanas līdzekļu vēsturē.

Tik ilgi, kamēr papirnauda ir apmaināma, to var izlaist apgrozībā tikai zināmā daudzumā, kaut gan lielākā nokā ir metāla daudzums, pret kuru papirnaudu var apmainīt. Kopā ar metāla pirktspēju apmaināmas naudas pirktspēja attiecībā pret precēm varēja pieaugt vai krist. Apmaināmas papirnaudas pirktspēja varēja krist vai pieaugt kopā ar zelta vai sudraba pirktspēju, atkarībā no tā, kāds metāls ir attiecīgas naudas sistēmas pamatā, atkarībā no tā, ar kuru metālu attiecīgas banknotes ir nodrošinātas, jeb pret kādu metālu šās banknotes ir apmaināmas. Neapmaināmo papirnaudu turpretī ir iespējams laist apgrozībā neaprobežotā daudzumā. Šās naudas pirktspējas attiecībā pret precēm var slēgt līdztekus naudas daudzumu pavairošanai apgrozībā.

Ir izrādījies, ka arī neapmaināmas papirnaudas vērtība var palikt stenta, ja apgrozījumā neizlaiž parak daudz papirnaudas. Vispirī, tautsaimnieki peckarā nodot naudu ar dubāks izeratu ir gājuši tik tālu uz priekšu, ka nav vairs pietiekami izvērties ar šaubām uz naudas sistēmu, kas nebazējas uz zeltu vai sudrabu.

Neapmaināmu papīrnaudu ļoti bieži izlaiž speciālas emisijas bankas valdības atļauju. Taču daudzos gadījumos šādu naudu izlaiž arī valsts. Valsts izlaistu papīrnaudu sauc par valsts papīrnaudu. Saimnieciskajā dzīvē galu galā nav sevišķi lielas nozīmes vai neapmaināmu papīrnaudu izlaiž apgrozībā kāda banka ar valsts piekrišanu vai arī pati valsts. Viena nīgi starpība starp abiem gadījumiem varbūt būtu tā, ka tad, kad banka izlaiž neapmaināmu papīrnaudu, tad izlaistas papīrnaudas daudzums ir vairāk piemērots saimnieciskās dzīves vajadzībām, jo banka papīrnaudu izlaiž apgrozībā diskontējot tirdznieciskus vekselus. Tā tad banka papīrnaudu izlaiž saskaņā ar vajadzību pēc maksāšanas līdzekļiem, kas pastāv sabiedrībā. Taču emisijas bankas arvienu rīkojas saskaņā ar valdības domām un piekrišanu. Tāpēc bankas pie naudas izlaišanas var rīkoties arī citādi, ja valdība dod attiecīgus norādījumus.

Tā mēs esam apskatījuši naudas attīstību līdz papīrnaudai.

Pēdējā laikā arvienu vairāk un vairāk kā monētu, tā papīrnaudas vietā mēdz lietot dažus citus maksāšanas līdzekļus. Šos citus maksāšanas līdzekļus sauc par naudas surogātiem jeb atvietotājiem. Naudas surogāti kaut gan atvieto naudu, tomēr paši pēc būtības nav nauda.

Arī agrākos laikos bez naudas ir bijuši pazīstami arī citi maksāšanas līdzekļi. Starp tiem pirmkārt jāmin vekseli. Vekseli ir gājuši no rokas rokā kā maksāšanas līdzeklis un indosamentu jeb pārvežu skaits uz vekselu mugurpuses pieaugu. Ar vekselu būtību iepazīsinies tirdzniecības tiesību un tirdzniecības rēķinos. Ar laiku tomēr, attīstoties privātbankām, vekseli kā maksāšanas līdzekļi savu nozīmi ir lielā mērā pazaudējuši. Ar to nav teikts, ka vekseli pavisam būtu savu nozīmi zaudējuši.

Sīkus maksājumus bieži kārto naudas vietā ar pastmarkām un zīmogmerkām, sevišķi tad, ja jāpārsūta pa pastu.

Kā naudas atvietotāji jāmin t.s. banku maksāšanas līdzekļi. No tiem ļoti svarīgs ir čeks. Čeks ir rakstiska pavele, ko čeka parakstītāji dod bankai, lai tā čeka turētājam izmaksātu no čeka deveja tekošo reķina zināmu summu naudas. Čeku izraksta uz īpašas norunas pamata starp čeka deveju un banku. Tekošais reķins, no kā čeka izrakstītājs dod rīkojumu bankai izmaksāt zināmu summu, var rasties

1) čeka izrakstītājs bankā ir iemaksājis zināmu summu naudas savā tekošajā reķinā un

2) banka čeku izrakstītājam par zināmu summu atver kreditu.

Ja čeka turētājam ir tekošais reķins tai pašā bankā, kur čeka parakstītājam, tad čeka turētājs var likt, lai banka čekā minēto summu pārraksta no čeka izrakstītāja tekošā konta uz čeka turētāja tekošo kontu. Šai gadījumā čeka turētāji čekā minēto naudas summu nesapem skaidrā naudā. Šād norēķināšanās veidu sauc par žiro satiksmi (Giroverkehr). Žiro satiksmes gadījumā maksājumi notiek vienīgi ar zināmu ierakstu palīdzību, ko attiecīgā banka izdara savās grāmatās bez "skaidras" naudas palīdzības.

Ja čeka turētājam tekošais reķins ir citā bankā nekā čeks izrakstīts tad vienkāršais žiro pārvedums no viena reķina uz otru nav iespējams. Ja tomēr šādu pārrakstīšanu no viena tekošā reķina otrā reķinā izvestu, tad abas bankas norēķinās savā starpā. Šādu norēķināšanos starp atsevišķām bankām sauc par klīringu (clearing).

Žiro un klīringa satiksme noved pie tā, ka lieluzņēmumu dzīvē naudu lieto arvienu mazāk un mazāk. Naudu lieto tikai sīkākām nomaksām. Teiktais it sevišķi attiecas uz Angliju un A.S.V., kur uzņēmumi gandrīz visas izmaksas izdara ar čekiem. Pie mums galvenā nozīme ir naudai kā maksāšanas līdzeklim.

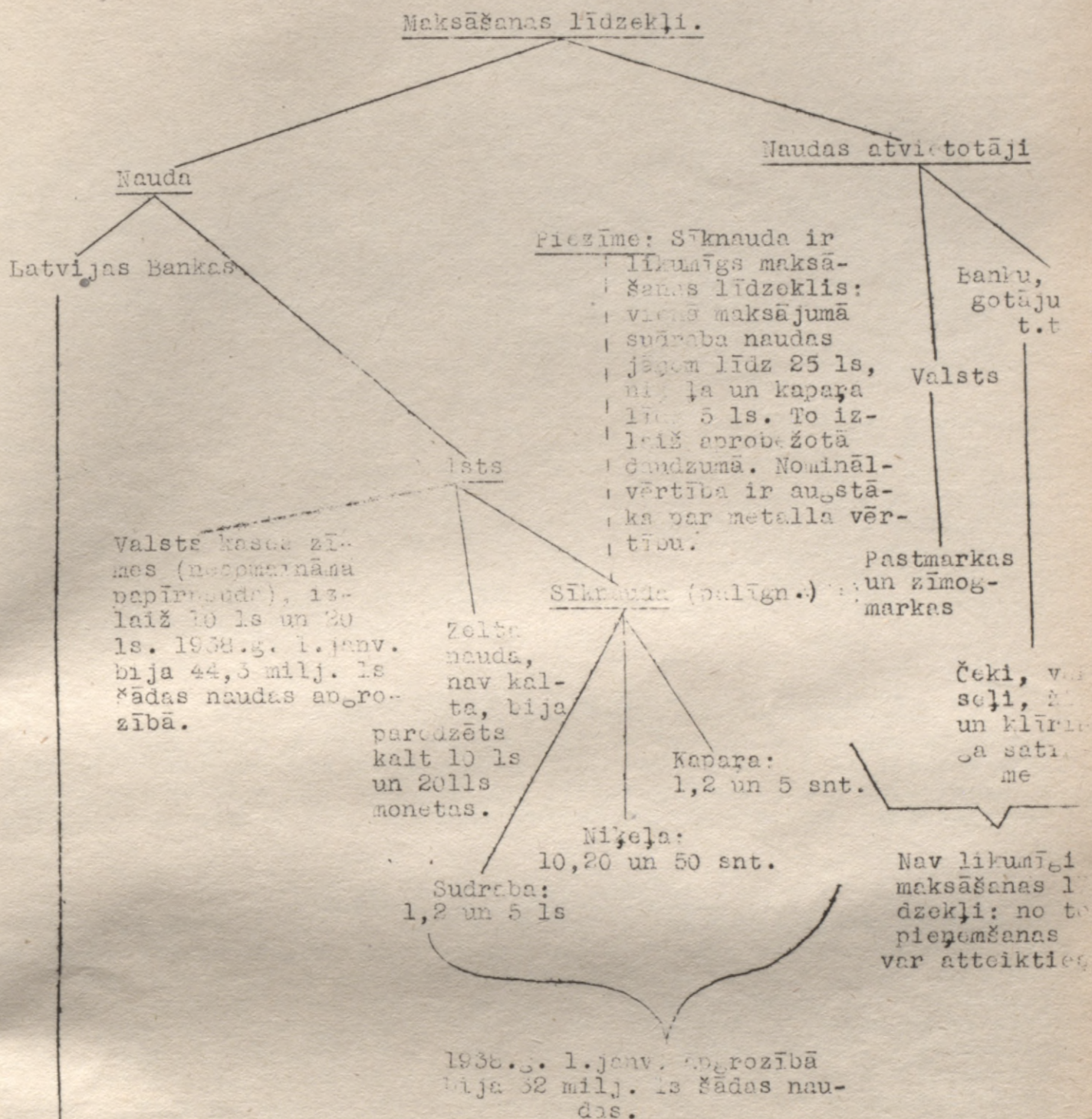
Ja vēlreiz mēs gribētu lielos vilcienos attēlot maksāšanas līdzekļu gaitu, tad šī būtu raksturojama tā:

- 1) no konkrētā uz abstrakto,
- 2) no monētu penzatoriskas lietošanas uz proklamatorisku,
- 3) no monetām uz papīrnaudu un
- 4) no naudas uz banku maksāšanas līdzekļiem kā naudas atvietotājiem.

Lielos apmēros tiek vienkārši pārrakstītas summas no viena reķina uz otru bez naudas palīdzības. Ievērosim, ka aiz šiem ierakstiem grāmatās oļsē cilvēka darbs un saimnieciska dzīve.

Pārskats par maksāšanas līdzekļiem Latvijā.

(skat. 207. lpp.)

Naudas zīmes, sākmā apmaināmas banknotes, par 1 ls deva 0,2903236 gr. tīra zelta.

Tagad neapmaināmas. Izlaistas apgrozībā: 20, 25, 50, 100 un 500 ls. 1938.g. 1.janvārī apgrozībā bija 62,8 milj ls šādas naudas.

Likumīgi maksāšanas
līdzekļi Latvijā.

Naudas funkcijas.

Naudas funkcijas ir četras:

1) Nauda ir maiņas līdzeklis.

Iepriekšējā visā vēsturiskā pārskatā mēs redzējām, kā dārgmetalli vai par maiņas līdzekli. Mums ir iespējams pieņemt, ka nauda kā vispārīgākais maiņas līdzeklis, ir tā, kas padara par iespējamu tik plašos apmārus izvestu speciālizāciju (par to runājam nodaļā par ražošanu). Piem., profesors lasa lekcijas. Ja viņam vajadzīgs, piem., uzvalks, tad to viņš iegūst tikai ar naudas kā starplocēkļa, kā atzīta maiņas līdzekļa palīdzību. Tā tad nauda dod iespēju notikt speciālizācijai. Šai sakarā jāatgriežamies pārrunātais par darba sadalīšanu, par speciālizāciju, par preču maiņu u.t.t. Viss tas ir iespējams tikai naudas dēļ, kas kalpo kā maiņas līdzeklis. Tāpēc visas pārrunātas problēmas kļūst pilnīgi saprotamas, ievērojot naudu kā vispārātzītu maiņas līdzekli.

Tas pats attiecas arī uz starptautisko darba dalīšanu, kuras rezultātā notiek preču maiņa starp atsevišķām tautām. Kamēr viena zeme ražo vienu vienīgu preci un otra zeme - arī tikai vienu preci, tikmēr ir iespējams starptautiskā maiņā iztikt arī bez naudas. Mūsdienās katra zeme ražo dažādus produktus, tāpēc starptautiskā tirzniecība balstās uz naudu kā maiņas līdzekli vai arī banku maksāšanas līdzekļiem, kas tomēr pamatojas uz naudu. Tāds ir klīrings. Dažas valstis norēķinās par pirkšanām un pārdošanām precēm ar banku maksāšanas līdzekli, resp., klīringa palīdzību. Tomēr klīringa pamatā ir nauda.

2) Nauda ir vērtības uzglabāšanas līdzeklis.

Līdzgan bieži starp viena priekšmeta pārdošanas momentu un otra priekšmeta pirkšanas momentu paiet zināms laika sprīdis. Ja šo laika sprīdi naudai pieder vērtības uzglabāšanas līdzekļa funkcijas. Priekšmeta pārdošanas vējs naudas veidā uzglabā pārdoata priekšmeta vērtību jeb pirktspejas.

3) Nauda ir vērtības mērītājs.

Ja naudu lietojam kā maiņas līdzekli, tad nauda kļūst par vērtības mērītāju tām precēm, ko cilvēki apmaina ar naudas kā starplocēkļa palīdzību. Taču nauda kļūst par vērtības mērītāju ne tikai tad, kad ar naudas palīdzību apmaina divas preces vienā un tai pašā reizē, bet arī tad, ja starp divu preču maiņu paiet zināms laika sprīdis, ja vienu preci pārdojam šodien, bet otru preci pērk tikai pēc zināma laika. Piezīmēsim, laika sprīdis starp vienas preces pārdošanas un citas preces pirkšanas momentu ir svarīgs: jānorēķinās ar iespēju, ka šai laikā var pārgrozīties naudas kā vērtības mērītāja vērtība.

Naudas vērtību savkārt mēri ar precēm, ko nauda spēj pirt. Tā tad ar laiku var mainīties naudas pirktspeja. Saimnieciskajā dzīvē ir gadījumi, kad nauda figurē vienīgi kā vērtības mērītājs. Šai vērtības mērīšanai aktīvi nauda tīri fiziski nepiedalās, bet vērtētāji ievēro naudas pirktspejas, naudas vērtību, lai ar naudu salīdzinātu cita priekšmeta vērtību, lai grib mērit. Bilancēs, dažādas kalkulācijas u.c. aprēķinos nauda fiziski nepiedalās. Uzstādot šos aprēķinus, operē ar naudas vērtību, lai tajā ietvertu mājas, preces u.t.t. vērtību. Ir bijuši arī tādi laiki, kad maiņas līdzeklis ir viens, bet vērtības mērītājs ir cits. Piem., ir ziņas par sen grieķiem un romiešiem, kuriem par vērtības mērītāju bija loņi, bet par maiņas līdzekli - dārgmetalli. Arī Vācijā 1923.g. inflācijas laikā maiņas līdzeklis bija marka, bet vērtības mērītājs - mārciņa sterliņu, dolārs, rudzi u.t.t.; šos vērtības mērītājus lietoja ilgāka laika līgumos.

4) Nauda ir likumīgs maksāšanas līdzeklis.

Daži saka, ka nauda ir piespieds maksāšanas līdzeklis, jo no naudas kā maksāšanas līdzekļa nevar atteikties. Arī Latvijas likumos atzīts, ka nauda ir likumīgs maksāšanas līdzeklis. Latvijas Bankas statūtu 16.pants nosaka, ka bankas naudas zīmes ir maksāšanas līdzeklis. 1924.g. noteikumos ir teikts, ka zeltā nauda jāņem neaprobežotā daudzumā. 1926.g. noteikts, ka valsts kases zīmes ir likumīgs maksāšanas līdzeklis, bet

1925.g., ka sudraba sīknauda ir likumīgs maksāšanas līdzeklis līdz 25 un niķeļa un kapara - līdz 5 ls. Visi šie noteikumi nozīmē: parādnieks atbrīvojas no parāda, ja viņš savu parādu maksā ar Latvijas Bankas izlaistām naudas zīmēm vai valsts kases zīmēm vai, ja parāds nepārsniedz 25 ls, ar sudraba sīknaudu. Sprotams, ja kreditors ņem pretī, tad viņš arī 100 ls saņems sīknaudu. Praktiski ņemot, šis ierobežojums nefi-
rē. Redzam, ka īstenība liekums ir tas, kas naudai rada ceturto, likumīgo maksāšanas līdzekļa funkciju.

40 lekcija, nolasīta 1936.g. 23.martā.

Kas ir nauda?

Naudu var ļoti dažādi definēt. Mīksts, ka pilnīgi pietiks, ja tū-
sim, ka nauda ir tāds instruments, kam ir naudas funkcijas, kam ir

- 1) mainas līdzekļa,
- 2) vērtības uzglabāšanas līdzekļa,
- 3) vērtības mērītāja un
- 4) likumīga maksāšanas līdzekļa funkcijas.

Piezīmēsim, ka novilkt stingru robežu, kas rādītu, kas vēl ir nauda un kas vairs nav nauda, ir diezgan grūti. Lai to redzētu, ņemsim dažus piemērus. Bāzeles patērētāju biedrība (Eveicē) ir izlaidusi savas no mē-
talla taisītas markas, t.s. Konsumgeld, kas atbaidināja pēc ārējā izskat naudu (par Konsumgeld to nosauca tāpēc, ka patērētāju biedrības saīsinā-
sauc par Konsum). Šās Bāzeles patērētāju biedrības, kas bija izlaidusi markas par 400.000 gfranku, biedri - saņemot algu vai kādus citus ienāk-
mus - dabūja par zināmu summu markas. Ar šīm markām patērētāju biedrī-
veikalos var iegādāties sev nepieciešamas preces. Vai arī šās markas ir nauda? Nē, jo markas kā maksāšanas līdzeklis der tikai biedrības veikala-
bet citur neder. - Vai čeks ir nauda? Nē. Čeks nebilda augstāk minēt-
funkcijas. Čeks nebūs nauda arī tad, ja to izraksta pati Latvijas Banka. Taču Latvijas Bankas izlaistās banknotes ir ieskaitāmas naudā. - Vēl viens piemērs. Vēl nesen sīkārā ar Abesinijas karu izrādījās, ka primi-
tīvas tautas Afrikā ņem pretī Marijas - Terēzas tālerus, kādus kala Aus-
jā. Arī Musolini lika kalt Marijas - Terēzes dālderus, lai ar tiem mak-
sātu vietējiem iedzīvotājiem par pakalpojumiem sīkārā ar karu. Dālder-
ne bija likumīgs maksāšanas līdzeklis Abesinijā tīri juridiskā nozīmē. Tomēr primitīvās tautas dālders ir vairāk izplatīts nekā likumīgs maksā-
nas līdzeklis. Tāpēc arī dālderu varam uzskatīt par naudu. Šie piemēri rāda, ka grūti novilkt robežu, kas ir nauda un kas vairs nav nauda.

Papīrnaudu mēs uzskatīsim par naudu. Daži to nēdara. Viņi papīr-
du sauc par naudas reprezentantu jeb atvietotāju. Stingru robežu star-
naudu un naudas reprezentantiem mēs necentīsimies novilkt. Tie taut-
saimnieki, kas papīrnaudu uzskata par naudas atvietotāju, ir tādās domā-
ka nauda ir zināms metalla daudzums. Šis uzskats pieder tam tautsaimnī-
ko virzienam naudas jautājumā, kas literatūrā pazīstams ar nosaukumu

metallisms.

Plakus metallismam jaunākā laikā ir izveidojies otrs tautsaimnieku
virziens naudas jautājumā - t.s.

nominalisms.

Kā varēja šie divi virzieni rasties? Šie divējādi uzskati par nau-
du ir radušies tāpēc, ka uz naudu ir iespējams skatīties divējādi:

1) uz naudu, resp., latu var skatīties kā uz zināmu daudzumu zelta:
1922.g. noteikumos par naudu ir teikts, ka naudas vienība Latvija ir
lats, kas s a t u r 0,2936467 gr. tīra zelta.

2) uz naudu, resp., latu ir iespējams skatīties kā uz abstraktu rē-
nāšanas vienību, kas vairs nav saistīta ar zināmu daudzumu metalam vai k-
dal citai reķināšanas vienību. 1936.g. 23.septembra pārģrozītajā kred-
nolikumā ir teikts, ka Latvijas naudas vienība ir lats, kas l i d z i n
0,0396487 no angļu mārciņas sterliņa.

Firmajā naudas uztverē mēs redzam metāllismu, bet otrajā - nominālistisku. Mūsu likumdošana redzam pāreju no metāllisma uz nominālistismu. Skaidrī citu zemju likumus redzam, ka tur ir sastopama gan metālliska, gan nominālistiska pieceja nauda. Pēdējā laikā arvien vairāk izceļas nominālistisms.

Metālliska pieceja nauda ir daudz konkrētāka, saprotamāka un vieglāka apsvēršana. Knapps saka, ka "der natürlich Mensch ist Metallist". Nominālistisku pieceju nauda ir viskaitrāk un visloģiskāk izveidojis pats Knapps, kas metāllismu uzskata par primitīvas domāšanas rezultātu. No savas mācības par naudas proklamatorisku dabu Knapps secina, ka nav nozīmes tai, no kuras nauda ir izgatavota. Knappa redzes viedokli tālāk attīstījis var teikt, zelta monētu gadījumā šis monetās būtiskais nebūt nav zelts, no kā moneta ir izgatavota, jo, citiem vārdiem sakot, zelta gabals pat nebūt nav nauda, bet nauda ir tikai šī zelta gabala plāna ārējā kārta uz kuras ir valsts uzliktais apzīmējums, uzraksts un attēli. Vai zelts šiem uzrakstiem un attēliem ir zelts, papīrs vai cita viela - tas Knappa uztverē ir tīri otras šķiras jautājums, kam nav nekādas teoretiskas nozīmes. Knappa uztverē nauda ir tas, ko valsts katrā atsevišķā gadījumā laikā sprīdi par naudu sauc.

Praktiskās naudas problēmās mēs varam atrast abus uzskatus: kā metāllismu, tā nominālistismu. Viens vai otrs uzskats parādās, piem., ja notiek vienas vai otras naudas vienības vērtības pazemināšana, resp., zelta klauzulas samazināšana vienā vai otrā naudas vienībā. Ja konsekventi pieturamies pie metāllisma viedokļa, tad gadījumā, ja samazinās zelta daudzums vienā naudas vienībā, tad šo pārmaiņu novērtētu attiecībā uz agrāk noslēgtiem līgumiem. Kaugoties no metāllisma viedokļa ir tā: ja noslēgts līgums par 1000 ls tad kad bija spēkā nepārgrozīti 1922.g. noteikumi par naudu, t.i., šis līgums noslēgts par 290,3226 gr. zelta. No nominālistisma viedokļa ir citādāk: līgums, kas noslēgts par 1000 ls, ir pildāms ar latiem, kas maksāšanas brīdī ir likumīgs maksāšanas līdzeklis. Šis pēdējais viedoklis, nominālistisma viedoklis ir redzams arī 1936.gada kredītlikumā, grozījumos, jo tur piezīmē pie 1. panta ir teikts: visos līdz šim noslēgtos darījumos un aktos tagadējā lata vienība atvieto līdzšinēja lata vienību kā 1:1.

No šādiem darījumiem līgumslēdzēji cenšas izvairīties, ievēdot t.s. zelta klauzulas. Ievēdot līgumos zelta klauzulas, līgums tiek slēgts ar vis, piem., par 1000 ls, bet gan par 1000 ls zeltā. Latvijā, cik man zināms, zelta klauzulas neatzīst.

Dažreiz ievēd vēl stiprākas zelta klauzulas, kurās, piem., teikts, ka 1000 ls maksājumi tā, ka katrs ls tiktu aprēķināts par tik un tik gramiem zelta. Līgumos var būt vēl citas klauzulas un normas, lai pateikt ka līgums ir slēgts latos, bet aiz latiem ir domāts zelts. Daudzos gadījumos valstis atceļ visas zelta klauzulas, to starpā arī stiprākas. Tā 1936.g. visas zelta klauzulas atcēla A.S.V.

Izejot no praktiskiem dzīves jautājumiem, nav iespējams atrast tuvu kādus noteiktus pieturas punktus, no kuriem varētu droši un neapšaubāmi uzstādīt teoriju, kas attaisnotu metāllismu vai nominālistismu. Praktiskās dzīves problēmas atrisina nevis vadoties no viena vai otra principiāla uzskata, t.i., metāllisma vai nominālistisma, bet gan atkarībā no konkrētās jadzības un mērķiem. Tikai pēc tam, kad noteikts solis praktiskā dzīvē ir noticis, tautsaimnieki pasaka, vai šis solis pamatojas uz metāllismu vai nominālistismu. Praktiskā tā bieži notiek, kad argumentācija nāk pēc fakta.

Tā tad redzam, ka problēma: kā izprast naudu, metālliski vai nominālistiski ir grūta. Tuvāk par to mēs parrunāsim.

Par zelta standarta sauc naudas sistēmu, kas balstās uz zeltu.
Zelta standarts. *uzdevums - saistīt visu zelta naudas vērtību ar zeltu.*

Par zelta standartu sauc naudas sistēmu, kas balstās uz zeltu. Šī naudas sistēma ietver sevī veselu rindu visai sarežģītu noteikumu sistēmu. Pie zelta standarta mēs apstāsimies tuvāk tāpēc, ka cenu līmeņa un valūtas kursu teorijas ir radušas galvenā kārtā zelta standarta laikā. Bez tam dažreiz vienā vai otrā valstī arī tagad, kad zelta standarts gan drīz visur atcelts, paceļas jautājums par zelta standarta ieviešanu no jauna. Šeit par zelta standartu mēs runāsim tikai tā daudz, cik tas mums nepieciešams, lai izprastu problēmas par cenu līmeni un valūtas kursiem.

Zelta standarts par vispār pieņemtu naudas sistēmu kļuva pagājušā gadsim-
ta pēdējā ceturksnī. Reizē ar to sudrabs arvien vairāk un vairāk zān-
ja savu nozīmi naudas pasaulē. Anglijā zelta standartu ievēda 1816.
Vācijā atsevišķās valstīs līdz 1871. gadam bija sudraba standarts.
Prūsijas uzvaras par Franciju 1871. g., kad nodibinājās Vācijas valsts
tad tai ievēda zelta standartu atsevišķo valstiņu sudraba standarta v.
Drīz pēc tam zelta standartu ievēda Skandināvijas zemes, un 1899. g.
Šu ministrs Vitte ievēda zelta standartu Krievijā.

Zelta standarts radās sakarā ar to, ka valstis no dārgmetallu penza-
toriskas lietošanas maksāšanā pārgāja uz proklamatorisku, cenšoties maksā-
šanas līdzekļus sistematiski iekļaut papīrnaudā. Sakarā ar to, ka sud-
rabaudēja savu nozīmi, kā galvenais monētu metāls kļuva zelts. Ko
zelta standartu ir gribēts panākt? Atbilde var būt tāda, ka zelta stan-
darta uzdevums ir padarīt naudas vērtības attiecību pret precu vērtību
par zelta vērtības attiecību pret precu vērtību. Sakarā ar zelta stan-
ta ievēšanu tiek teikts: vienam ls ir tik un tik pirktspēju, kas nozīmē
pašu, ko apm. 0,25 gramam zelta ir tik un tik lielas pirktspējas.

Līdzīgus uzdevumus zelta standartam uzstādīja tās valstis, kas ievē-
da zelta standartu. Tādā kārtā zelts visai īpatnējā veidā saistīja kopā
sas nācijas, visas valsts saimniecību. Bet tas nav viss. Zelta stand-
piesaistīja zeltam nevien vienas zināmas valsts naudas vienību, nevien
piem., mārciņu, bet gan dažādu zemju naudas vienības saistīja savā stāpā
- praktiski pamot - noteiktu vērtības attiecību. Tās bija
zelta standarta uzdevums. Šis uzdevuma dēļ vēl tagad nav atņemtas domas
zelta standarta atkalievēšanu tur, kur tas vairs nepastāv.

Ievērojot otro zelta standarta uzdevumu, ir viegli saprast arī valū-
tas kursu pamatus. Ja 1 ls satur tik un tik gramus tīra zelta un ja
na angļu mārciņa jeb suverēns (sovereign) - 1 mārciņu liels zelta monē-
gabals satur 25,23 reizes vairāk zelta nekā 1 ls, tad skaidrs, ka nor-
māstākļos

1 angļu mārc. = 25,23 ls.

Ja 1 ls satur tik daudz gramu tīra zelta, cik gr. zelta satur 1 fran-
ces, francs, tad skaidrs, ka normālos apstākļos

100 ls = 100 francs fr.

Ja Zviedrijā 1 zelta krona satur 0,40323 gr. tīra zelta un ja Nor-
vēģijā un Dānijā zelta krona satur tik pat daudz zelta, tad normālos apstāk-
ļos:

100 Zviedru kr. = 100 Norvēģijas kr. = 100 Dānijas kr.

Tā ar zelta standarta palīdzību zelts kļuva par vispārīgu starptauti-
no vērtības mēritāju. Protams, nepastāv starptautiska nauda tādā nozīmē
ka visām zemēm būtu kopēja naudas vienība, kas tām noderētu par likumīgu
maksāšanas līdzekli. Taču 1 gramu tīra zelta bija iespējams dažā ziņ-
uzskatīt par naudas vienību visā pasaulē. Tāpat kā runājām par lata p-
spēju attiecībā pret precēm Latvijā un angļu mārciņas pirktspēju attie-
kā pret precēm Anglijā, varam runāt arī 1 gramma tīra zelta pirktspēju
attiecībā pret precēm pasaules tirgū.

Zelta dolāra pirktspējas dažādās A.S.V. daļās bija nedaudz atšķirīgas.
Arī 1 gramam zelta nav un nebija gluži vienas un tās pašas pirktspējas
visās zemēs. Pastāvēt zelta standartam, saimnieciskajā dzīvē ir ļoti
spēku un tendenču, kas cērē izlīdzināt starpību starp 1 gr. zelta pirk-
spēju vienas valsts robežās un dažādās valstīs. To ievērojot var teikt
ka - pastāvēt zelta standartam - ir iespējams runāt par zināmu, kaut cik
noteiktu precu cenu līmeni pasaulē, kas ir izteikts naudā.

monetas.

Monetas ir metāla naudas gabali. Ir t.s. pamatmonetas. Pamatmo-
netas ir kaltas no tā metāla, uz ko pamatojas naudas sistēma. Pastāvēt zel-
ta standartam, pamatmonetas tiek kaltas no zelta: pastāvēt sudraba stan-
darta, pamatmonetas kal no sudraba.

Pirms pasaules kara bija apgrozībā arī zelta monetas. Pēc pasaules
kara zelta monētu cirkulācija ir gandrīz pārtraukta un daudzās zemēs
vesti tādi noteikumi par naudu, kas zelta monētu piedalīšanos apgrozībā
neparedz. Agrāk izdotās tautsaimniecības grāmatās ir dažādas normas, kas
attiecas uz monētu kālšanas tehniku, svaru, monētu bojāšanos u.t.t.

kā zelta monetas, vairs apgrozībā nav sastopamas, tad nav lielas nozīmes apstāties sīkāk pie tām. Tās interesē vairāk vēsturnieku nekā tautsaimniekus.

Blakus pamatmonētām ir sīkas jeb maigās monetas. Sīkas monetas palīgs, lai izdarītu mazus maksājumus, lai izmainītu lielākus naudas balus. Sīknauda ir raksturīga ar to, ka valsts kāļ to no sava metāla. Bez tam - sīknaudu kāļ apgrozotā daudzumā, un sīknaudas metāla vērtība ir ievērojami zemāka par naudas nominālvērtību jeb uzrakstīto vērtību. Tā sudraba daudzuma, kas ietilpst piecīlatniekos (5 ls gabalos), vērtība ir daudz zemāka par 5 ls. Pēc viļņas tie, kas 5 ls gabalus krāj. Sīknauda ir likumīgs maksāšanas līdzeklis tikai mazākiem maksājumiem, tīkai līdz zināmai summai.

Banknotes.

Mūsdienās svarīga nozīme ir banknotēm. Tāpēc tās tuvāk apskatīsim.

Tai laikā, kad Latvijā pastāvēja zelta standarts, tad bija noteikts kreditnolikuma 17.p.: izlaistās naudas zīmes Latvijas Banka katrā laikā apmaina pret zeltu, ja to prasa naudas zīmes turētājs. Latvijas Banka pret 1 ls izsniedza 0,2903236 gr. tīra zelta. Šī attiecība starp latu un naudas vienību un zeltu stāvēs par p a r i (pari - vienlīdzība, līdzvērtība). Banknošu apmaiņš pret zeltu ir ieviesta tāpēc, lai lata vērtība nevarētu nokrist zemāk par pret 1 ls iemaiņama zelta vērtību. Tādā veidā kreditnolikuma pants, ko mēs citējam, ir ciešā sakarā ar zelta standarta uzdevumiem.

Sakarā ar šo nosacījumu Latvijas Banka nedrīkst izlaist savas naudas zīmes pēc savas patikas vai arī pēc to cilvēku patikas, kas šās naudas zīmes no Latvijas Bankas aizņemas. Kādos daudzumos banka drīkst banknošus izlaist - par to vēlāk. Ja Latvijas Banka izlaistu banknošu par daudz, tad jāreķinās ar varbūtību, ka nebūs iespējams banknotes izpirkt, piemēram, pret zeltu, ja to īpašnieki prasītu tās apmaiņā pret zeltu. Tas tomēr nav viss. Kā redzēsim nodaļā par cenu līmeni, pārāk liela banknošu izlaide apgrozībā pati no sevis var radīt šādu banknošu īpašnieku ierakšanos Latvijas Bankā un banknošu apmaiņu pret zeltu. Pārāk liela banknošu daudzuma izlaide apgrozībā ozen augšā preču cenas jeb - kas nozīmē to pašu - naudas pirktspejas padara arvien mazākas. Kad tas ir noticis, tad banknošu īpašniekiem ir izdevīgi iemaiņāt pret banknotēm zeltu un sūtīt zeltu uz ārzemēm, jo tur pret zeltu var iemaiņāt vairāk preču nekā savā zemei. Šai zelta pieprasījumam no bankas bankas notiek saskarē ar Grežama likumu, par kuru runājam agrāk. Tā tad, kad bija spēkā noteikumi par banknošu apmaiņu, banknotes sablūda Latvijas Bankā tādos gadījumos, kad banknošu pirktspeja kļuva zemāka par pret 1 ls iemaiņama zelta pirktspeju.

Taču ir jāievēro, ka noteikumi par banknošu apmaiņu ne arvienu ir spēkā. Lielāku saimniecisku nepieciešamību laikmetos valdības aptur šo noteikumus. Anglijas bankā banknošu apmaiņu pret zeltu apturēja vairākas reizes, apturēja arī pasaules kara laikā; pēc pasaules kara 1923.g. Anglija atstāriezās pie zelta standarta un uzsāka banknošu apmaiņu pret zeltu. 1931.g. sakarā ar smago saimniecisko krīzi kopā ar vairākām citām valstīm Anglija apturēja banknošu apmaiņu pret zeltu. Anglijai pievienojās Šķandijas, Ānāvijas zemes, A.S.V. u.t.t. 1933.gadā, 1935.g. - Beļģija, 1936.g. - Itālija, Francija un Holande. Latvijā banknošu apmaiņu pret zeltu ierobežoja 1931.gada 8. oktobrī, kad izdeva noteikumus par ārzemju valūtas pirktspejas ierobežošanu. Banknošu apmaiņu pret zeltu pilnīgi pārtrauca 1936.g. 28. septembra likums, kas izdarīja dažus pārgrozījumus kreditnolikumā: tika svītroti 17.pants, kas paredzēja banknošu apmaiņu pret zeltu, un noteikumi par zelta naudas kalšanu. Tāpēc mūsu schēmā mēs varējam svītrot zelta naudu.

Zelta standarta veidi.

Tagad apskatīsim tuvāk zelta standarta veidus. Mēs redzējam, ka zelta standartam raksturīga tas, ka nauda galu galā balstās uz zeltu un izlaistas banknotes ir apmaiņā pret zeltu. Šo banknošu apmaiņu pret zeltu var izdarīt dažādi. Atkarībā no banknošu apmaiņas veida var runāt par dažādiem zelta standarta veidiem.

1. Ja saskarā ar banknotēm par naudu Latvijā būtu bijusi izkalta zelta nauda un ja Latvijas Banka savas banknotes nodrošinājusti

Šo zelta naudu, tad būtu bijis zelta monētu jeb zelta naudas standarts. Tāds zelta standarts pastāvēja Norvēģijā.

2. Latvijā pastāvēja tā, ka Latvijas Banka - saskaņā ar kreditno. ma 17.pantu - apmainīja banknotes, novis pret zelta monētām, bet pret zeltu, pret zelta metālu stieņos. Šo zelta standartu Latvijā sauca par zelta kodola standartu (šo terminu lietojam tulkojumā no vācu termins Goldkeiswährung). Angli šo zelta standarta veidu sauca par "gold bullion standart". Šāda valūta pēc pasaules kara pastāvēja ne tikai Latvijā, arī Anglijā un Dānijā. Arī tur valsts bankas neapmainīja banknotes par zelta naudu, bet pret banknotēm varēja izdot zeltu stieņos. Attiecīgi pret ārzemēm šī "zelta buljona valūta" ir tikpat efektīva kā zelta monētas valūta, jo ārzemēs zelts iet pēc svara. Zelta kodola valūtas priekšrocība ir tā, ka tiek ietupīts zelta daudzums, kas zelta monētu standarta gadījumā ir saistīts iekšzomā. Pēc kara gados ir izveidojies uzskats, pasaulē ir samērā maz zelta, lai tas segtu angļu apgrozījumu pasaulē. Lai uzturētu cenu līmeni, valstis zelta krājumus izmanto pēc iespējas tīvāk. Banknotes nodrošinot ar zelta kodola valūtu, zelts koncentrējas emisijas bankā.

3. Beidzot, apskatīsim trešo zelta standarta veidu - zelta valūtas standartu, kas dod vēl vairāk iespēju ietupīt zeltu. Zelta valūtas standartā gadījumā emisijas banka apmaina savas banknotes novis pret zeltu naudu un novis pret zelta stieņiem, bet gan pret tādu ārzemju valūtu, nodrošināta ar zeltu. Pēc pasaules kara šo zelta standarta veidu iet. Pirms pasaules kara tas pastāvēja Anglijā un Īrijā. Pēc pasaules kara zelta valūtas standartu ne daļai pielietoja arī Latvijā. Latvijas Banka latu nodrošināja ne daļai ar drošu ārzemju valūtu. Tā tas pastāvēja līdz 1931.gadam. Šim trešajam zelta standarta veidam lietoja visvairāk angļu mārciņu (mārciņu sterliņu). Zelta valūtas standarts ir izdevīgs tikai ka emisijas bankai ir iespēja saņemt zināmus augļus nodrošinājumu. Pēc zelta kodola valūtas tas nav iespējams. Zelta valūtas standarts dod iespēju saņemt zināmus augļus, ja emisijas banka netur ārzemju banknotes, bet viss nodrošinājums kā noguldījums atrodas kādā ārzemju bankā. Ja vajadzība, tad izraksta čekus uz ārzemju banku un dabū ārzemju valūtu vai arī zeltu, ar kuru ārzemju valūta ir nodrošināta.

1931.g. noskaidrojās, ka arī zelta valūtas standartam ir savas nē- ērtības. 1931.g. Anglijas Banka pārtrauca zelta valūtas standartu un pazemināja mārciņu sterliņu. Sakarā ar to tās valstis, kuru emisijas bankas glabāja mārciņas sterliņu kā nodrošinājumu, zaudēja uz kursa stabilitāti. Bija jāpārtrauc banknošu apmaiņa reizē ar Bank of England.

Līdz šim apskatījām jautājumu, kā banknotes apmaina pret zeltu, kā emisijas bankas pret savām banknotēm izsniedz zeltu.

Zelta standartam ir vēl otra puse, jo emisijas bankai pret zeltu arī jāizsniedz banknotes. Parasti likumos par naudu un bankām ir paredzēts, ka zelta kodola valūtas gadījumā emisijas bankai ir jāpērk viss pienestais zelts. Latvijas agrākās valūtas gadījumā 1 ls = 0,2903236 gr. zelta un pretēji:

0,2903236 gr. zelta = 1 ls. Mūsu kreditnolikuma šādu noteikumu nesaturēja. Tā tad Latvijas Banka nebija spiesta rīkot arī pretēji: pret 0,2903236 gr. zelta izsniegt 1 ls banknotes.

Sakarā ar to rodas jautājums, kāda nozīme ir pret zeltu izsniegt banknotes? Šis noteikums, izsniegt pret zeltu banknotes neļauj naudas vērtībai, piem.: 1 ls vērtībai pārāk pieaugt virs attiecīga daudzuma zelta vērtības. Mēs redzējām, ka apstākļi: emisijas bankai banknotes jāizpērk pret zeltu, panāk to, ka naudas vienības vērtība - izsakot to cēs - nevar nokrist zemāk par attiecīga daudzuma zelta vērtību. Tagad dzām, ka apstākļi: emisijas bankai banknotes ir jāizsniedz pret zeltu, panāk to, ka naudas vienības vērtība - izsakot to precēs - nevar kļūt augstāka par attiecīga daudzuma zelta vērtību.

Ja tad, kad pastāvēja zelta standarts, uz kādu laiku Latvijā par 1 ls varētu iegūt vairāk preču nekā pret tik pat zeltu Anglijā, tad mums zemē 1 ls vērtība būtu pāvēlusies augstāk par tik pat zelta vērtību Anglijā. Rezultāts būtu tāds, ka Anglijas zelts plūstu uz Latviju. Latvijā šo zeltu apmainītu pret banknotēm un banknotes ietu apgrozībā. Šis piegošais banknošu daudzums dzītu uz augšu preču cenas. Līdz ar to samazinātos to preču daudzums, ko par 1 ls var nopirkt un iestātos līdzsvars.

Pa kara laiku Skandināvijas zemēs - Norvēģijā un Zviedrijā noturē-

banknošu apmaiņu pret zeltu un atsvabināja savas bankas no pienākuma izsniegt zeltu pret banknotēm. Valsts bankas pienākums pret zeltu izsniegt banknotes palika spēkā. Par šī pienākuma atcelšanu neviens nebija pāris, un Zviedrijā un Norvēģijā iopluda zelts. Vācija sūtīja zeltu uz Zviedriju un Norvēģiju, lai iemaiņotu tur pret zeltu valsts bankās iemaiņotu Norvēģijas un Zviedrijas banknotes un ar tām iepirktu preces. Ar tām preces pluda no Norvēģijas un Zviedrijas uz karojošām valstīm, bet pretī pluda zelts, kas novietojas bankās, bet apgrozībā gāja banknotes. Abas zemes negribēja zeltu, tās gribēja iegūt preces, ka tām bija vajadzīgas. Abas valstis - Norvēģija un Zviedrija baidījās no inflācijas apgrozībā pluda arvien jaunas un jaunas banknotes. Tāpēc šais zemēs brīvoja valsts bankas arī no pienākuma pret zeltu izsniegt banknotes. Tas bija jaunas dabas notikums naudas politikā, ar kādu agrāk nebija stapušies.

Banknošu segums.

Pienākums izsniegt pret banknotēm zeltu nav vienīgais šķērslis izlaist pārāk lielu skaitu banknošu. Noteikumi par banknošu segumu ir arī apstākļi, kas kavē izlaist pārāk lielu skaitu banknošu. Latvijas Bankā redzējam, ir atsvabināta no pienākuma: izsniegt zeltu pret banknotēm. Tomēr noteikumi par to, kādām jābūt izlaisto banknošu segumam, kā bankas ir nodrošināmas, paliek. Noteikumi par banknošu segumu nosaka, kā kādu summu ir tiesības izlaist banknotes, ja krājumā zināms daudzums zelta.

Anglijas Bankai ir tiesības izlaist banknotes par tādu summu, cik zelta, un vēl par 260 milj. mārciņu sterliņu. Šādu banknošu segšanas tību sauc par diferences sistēmu, arī par kontingenta sistēmu. Pie differences jeb kontingenta sistēmas.

apgrozībā izlaisto banknošu nominālā vērtība minus zelta krājuma vērtība nedrīkst pārsniegt zināmu noteiktu summu, zināmu kontingentu. Formulas veidā izsakot dabūjam:

$$A - Z < K$$

, kur A - apgrozībā izlaisto banknošu nominālvērtība
Z - zelta krājuma vērtība un
K - kontingents.

Kontingents ir tā summa, kurai segums nav vajadzīgs. Anglijas Bankai šis kontingents ir 260 milj. mārciņu sterliņu. Differences sistēma balstās uz pieņēmumu, ka zināma summa naudas paliks arvien apgrozībā to neverēs iesniegt bankā apmaiņai.

Citās valstīs kā Dānijā ir tiesības izlaist divreiz vairāk banknotes nekā ir zelta krājumā, resp., izlaistas banknotes ir jāsedz ar zeltu apmērā. Šī segšanas sistēma saucas par procenta jeb kvocienta sistēmu.

Blakus šām divām sistēmām ir vēl kombinētas sistēmas, kur kombinē differences un procenta sistēmas kopā. Latvijas banknošu segšanas sistēma ir jānoskatā par kombinētu sistēmu. Latvijas kredītnolikuma 16.pantā Latvijas Bankas statūti nosaka, ka naudas zīmes ir jāizlaiž lates un jābūt segtām saskaņā ar šādiem noteikumiem:

1) ja izlaisto naudas zīmju daudzums nepārsniedz 100 miljonus latu, tad naudas zīmes ir jānodrošina ne mazāk kā ar 50% - ar zeltu vai ar drošiem īstermiņa vekseliem;

2) ja izlaisto naudas zīmju summa pārsniedz 100 miljonus ls, bet nepārsniedz 250 milj. ls, tad 100 milj. ls normas pārsniegums ir jānodrošina 75% apmērā ar zeltu vai drošu un stabīlu ārzemju valūtu, bet 25% - ar drošiem īstermiņa vekseliem;

3) ja izlaisto naudas zīmju summa pārsniedz 150 milj. ls, tad tā summa, kas pārsniedz 150 milj. ls, ir nodrošinājama pilnā apmērā ar zeltu vai drošu un stabīlu ārzemju valūtu.

Kā agrāk redzējām, Latvijā ir apgrozītā Latvijas Bankas naudas par 62,8 milj. ls. Saskaņā ar tiem noteikumiem, ar kuriem tikko iepazīstamies, pusei no šīs summas, t.i., 31,4 milj. ls jābūt segtai ar zeltu vai drošu un stabīlu ārzemju valūtu. 1938.g. janvāra mēnesī šie 62,8 milj. ls bija drošināti ar zeltu un ārzemju valūtu 148,6% apmērā, t.n., ka zelta un

zemju valūtas krājumi apa. 1,5 reizes pārsniedza izlaisto naudas zīmju daudzumu.

Pēc tam, kad esam iepazinušies ar naudu, pāriesim pie cita ļoti sī-
rīga jautājuma apskatīšanas - pie cenu līmeņa.

41. lekcija, nolasīta 1958.g. 25.martā.

CENU LĪMENIS. *ir (relatīvais) preču cenu*
caurmēra augstums kādā valstī.

Par cenu līmeni mēdz saukt preču cenu caurmēra augstumu zināmā *zemē*
salīdzinot šīs cenas ar cenām, kas pastāvējušas kādā agrākā gadā
vispar kādā cita laika perioda.

Šī iepriekšējā gadā vai kādas citas laika vienības cenas, kuras
salīdzināšanai par pamatu, sauc par bazi. Par bazi cenu līmeņa aprēķi-
šanai ļoti bieži pieņem 1913.g. cenas, jo 1913.gads ir bijis pēdējais
pirmskara gads. Bieži par bazi pieņem arī vairāku gadu vidējās cenas.
Nosakot cenu līmeni zināmā laika momentam zināmā *zemē* ir iespējams uz-
dīt pārmaiņas, kas notikušas preču cenās, salīdzinot ar bāzes gadu.

Preču cenu līmeņa *vieta* runā arī par naudas pirktspēju jeb naudas
vērtību. Lietojot jēdzienus "naudas pirktspēja" un "naudas vērtība"
dziena "cenu līmenis" *vieta* reālitate paliek tā pati, tikai skatījums
no cita viedokļa. Ja pētām cenu līmeni, tad mēs mēģinām noskaidrot, cik
latu ir jāatdod, lai zināmu preci iegūtu. Turpretī pētot naudas pirkt-
spēju, mēs skatāmies no otras puses un mēģinām noskaidrot, cik preču ir
iespējams iegūt par zināmu daudzumu naudas. Ja cenu līmenis divkāršojas
tad t.i., ka naudas pirktspēja ir noslīdējusi uz pusi. Šai sakara dor-
ievērot apstākli, ka, runājot par naudas vērtību jeb pirktspēju, ir jā-
skaidrībā, kā šī naudas vērtība ir mērīta. No tā, ko esam apskatījuši
mēs zinām, ka naudas vērtību mēri: 1) ar zeltu vai kādu citu dārgmetālu
un 2) ar to preču daudzumu, ko par šo naudu var pirkt.

Jēdziens par indekiem. Preču cenu līmeņa
konstatēšana.

Tikko redzējām, lai uzzinātu naudas vērtību, izteicot to precēs,
jāzina cenu līmenis. Cenu līmeņa statistisko mērītāju sauc par cenu in-
deku.

Indeksus mūsdienās tautsaimniecība lieto ļoti daudz. Mūsdienu tau-
saimniecība nav domājama bez indekiem. Tuvāk par indekiem runā statisti-
kas teorijas kursā. Šeit mēs atzīmēsim visā visumā tikai to, kas mums
nepieciešams, lai apskatītu tautsaimniecības teorijas problēmas. Vis-
atzīmēsim, ka indekus statistikā aprēķina, lai redzētu kustības, pārmai-
ņas dažādu radniecīgu skaitļu rindās, piem., lai redzētu algu kustības
žadas rūpniecības nozarēs, kur algas straujāk krīt, kur lēnāk, lai red-
tu pārmaiņas akciju kursos, preču cenās, vai preču cenām ir tendence
vai krist un kādā mērā u.t.t., u.t.t.

Cenu indeka aprēķināšana ir ļoti svarīga un, piezīmēsim, arī diezgan
sarežģīta statistikas problēma. Neraugoties uz to, mūsdienu tautsaim-
kam indeku aprēķināšanas metodes jāpazīst. Tagad mēs tādu, kas nepazīst
indeku aprēķināšanas metodes, tehniku, nevaram saukt par izglītotu tau-
saimnieku. Labāka grāmata par indekiem, kas man ir pazīstama, ir J. Fisher
grāmata:

The Making of Index Numbers by

Irving Fisher.

Šai grāmatā ir apskatītas 134 dažādas indeku aprēķināšanas metodes.
Pārsteidzoši ir redzēt, cik dažādus rezultātus dod dažādas aprēķināšanas
metodes. Šī grāmata ir uzrakstīta ļoti vienkāršā valodā un tāpēc ir sa-
protama visiem.

Mēs nenodarbosimies šeit ar cenu indeka aprēķināšanas papēmieniem,
sevišķi tāpēc, ka to ir daudz. Taču lai indeks kaut cik reāls būtu arī

tiem, kas ar indekiem vēl nav paspējuši iepazīties, ņemsim vienu ļoti, ti vienkāršo aritmētisko indeksu. Jrvings pierāda, ka vienkāršais aritmētiskais indekss pēc aprēķināšanas metodes ir visnepatīkamākais. Tomēr pretēji J. Wišoram to lieto ļoti bieži, un arī mēs ar to īsi iepazīsimies.

Pienemsim, ka mums jāaprēķina vienkāršais aritmētiskais indekss 1938. gada cenām trim precēm. Mēs rīkosimies tā:

Preces nosaukums	Bāzes gada cenas. 1936. g.	1938. g. cenas	$\frac{1938.100}{1936}$
1. Putraini, 1 kg.	- .35	- .50	140
2. Sviests, 1 kg.	2.60	2.40	92
3. Jalka, 1 sters	8.-	10.20	128
			$360 : 3 = 120$

1938. g. vienkāršais aritmētiskais šo trīs preču cenu indekss ir $360 : 3 = 120$.

Tā tad lai aprēķinātu vienkāršo aritmētisko cenu indeksu, tad 1938. g. cenas mēs izteicām procentos no bāzes gada, t. i., 1936. g. cenām, pieņemam bāzes gada cenas arvien pieņem par 100%. Ja gribam uzrakstīt, ka 1936. g. cenas ir 1936. g. cenas, tad rakstām: $1936. = 100$. Tuvāk par indekiem, kā jau aizrādījām, būs statistikas teorijā.

Tie cenu indeksi, kas rāda cenu līmeni, ir aprēķināti uz daudz lielāka skaita preču cenu pamatu un pie tam tā, ka nozīmīgāka prece iegūst lielāku svaru preču cenu indeksa aprēķināšanā: nozīmīgākas preces cenu indekss aprēķināšanā ņem vairākkārt, kas saprotams ietekmē rezultātu.

1. Lieltirdzniecības un sīktirdzniecības cenu indeksi. Mēs redzam, ka cenu līmenis ir dažādu preču cenu caurmēra augstums. Jāpievēršam, ka vienai un tai pašai precei viena un tai paša laika var būt dažādas cenas atkarībā no tā, vai mēs ņemam cenas sīktirdzniecībā vai lieltirdzniecībā. Vairuma jeb lieltirdzniecības cenām aprēķina savu indeksu un sīkā jeb zūptirdzniecībā ir savs atsevišķs cenu indekss. Valsts Statistiskā pārvalde, pieņemot par bāzi 1913. gadu, ir aprēķinājusi cenu indeksus sīktirdzniecībā un lieltirdzniecībā:

Latvijā.

1913 = 100.

Gadi	1935	1936	1937
Lieltirdzniecības cenu indekss	87	91	113
Sīktirdzniecības cenu indekss	71	75	90

No šiem indekiem ir redzams, ka sīktirdzniecības cenām nav tik lielas tendences svārstīties kā lieltirdzniecības cenām. No abiem indeksiem lieltirdzniecības indekss labāk rāda tendences, kas novērojamas tirdzniecībā.

cības pasaulē. Tirgotājam, kas atrodas Anglijā un kas grib iepazīties saimniecisko stāvokli Latvijā, svarīgs ir lieltirdzniecības cenu indekss. Šāds finansists lieltirdzniecības cenu indeksam piegriezīs vērību arī valūtas darījumos, bet par to tuvāk runāsim nodaļā par valūtas kursiem.

2. Dzīves dārdzības jeb dzīves izmaksu indekss. Sīktirdzniecības cenu indeksam ir maza nozīme. Ta vieta nozīme ir citam indeksam, ko aprēķina, pamatojoties uz sīktirdzniecības cenu indeksu. Šis indekss ir dzīves dārdzības jeb dzīves izmaksu indekss (pēdējais nosaukums, liekas, ir pareizs).

Dzīves izmaksu indeksa aprēķināšanai ņem to preču sīktirdzniecības cenām, kam ir nozīme ikdienas patēriņā. To preču sīktirdzniecības cenām, kas ir nozīmīgākas ikdienas patēriņā, ierāda lielāku nozīmi, tās ņem vairākas reizes. Bez preču cenām ņem vērā dažādus citus maksājumus, kas saistīti ar ikdienas dzīvi, piem.: dzīvokļa īro, maksājumus par pakalpojumiem. Ja, piem., fabrikants vai tirgotājs būtu vienojies ar strādniekiem par zināmu algu. Ja pēc tam cenu līmenis mainās, tad būtu jāmaina arī strādnieku algas. Šai mainā ir nozīme strādnieka dzīves izmaksu indeksam. Valsts Statistiskā Pārvalde, pieņemot par bāzi 1930.gadu, ir aprēķinājis šādus dzīves dārdzības indeksus:

1930 = 100.

Gads	1935	1936	1937
Strādniekam Rīgā	73	73	79
Ierēdnim	80	80	86

Tā kā dzīves izmaksu indekss balstās galvenā kārtā uz sīktirdzniecības cenām, tad tas ir ievērojami stabīlāks par lieltirdzniecības cenu indeksu.

3. Vispārējie un speciālie cenu indeksi. Mēs jau redzējām, ka lieltirdzniecības un sīktirdzniecības cenu indeksi ir jāapskata atsevišķi. Jāievēro, ka var būt zināma starpība arī starp atsevišķu preču grupu lieltirdzniecības un arī sīktirdzniecības cenām, pie tam visai ievērojama.

Tā tad var runāt ne tikai par vispārējo lieltirdzniecības cenu indeksu, kas raksturo vispārējo cenu līmeni, bet arī par atsevišķu preču grupu lieltirdzniecības cenu indeksu, kas raksturo jau speciālos cenu līmeņus. Vispārējais cenu indekss, resp., vispārējais cenu līmenis ir speciālo cenu indeksu, resp., speciālo cenu līmeņu rezultāts. Piem., importēto un eksportēto preču indeksi ir speciālie indeksi. Valsts St. Pārvalde ir aprēķinājusi šos indeksus:

1913 = 100

Gadi	1935	1936	1937
Importa	82	84	103
Eksporta	81	94	140

Sakarā ar lielo saimniecisko krīzi tautsaimniecībā sevišķi daudz rādītājus veltīti kā citam speciālam

indeksam, resp., kādam citam speciālam cenu līmenim. Šis speciālais cenu līmenis attiecas uz to, ko lauksaimnieki pārdot, un uz to, ko lauksaimnieki pērk. Valsts Statistiskās Pārvaldes dati:

1927. - 30.g. caurmērs = 100.

Gadi	1931	1932	1933	1934	1935	1936	1937
Lauksaimn. pārdoto ražoj. cenas	73	61	69	66	64	61	72
Lauksaimn. nopirk- toražoj. cenas	95	85	78	80	78	71	75

Šie dati rāda, ka cenu attīstība ap 1931. gadu un arī pēc tam ir ne-
izdevīga lauksaimniecībai, jo lauksaimnieka pārdoto preču cenas krīt strau-
jāk nekā lauksaimnieka nopirkto preču cenas. Tikai pēdējā laikā, 1937.
abu grupu cenu līmenī gandrīz sakrīt.

Vispārējais cenu līmenis ir ļoti svarīga lieta. Tomēr to nedrīkst
pārspīlēt. Kā statistikas teorijā redzēsīt, arī cenu indeka aprēķināšana,
kas raksturo cenu līmeni, ir ļoti grūta lieta, jo sakarā ar to izvirzās
daudzas citas problēmas. Aprēķinot lieltirdzniecības cenu indeksu, kas
raksturotu cenu līmeni, jāizšķiras ne tikai par indeka aprēķināšanas me-
todi, bet arī par to, kādas preces ņemt, jo visas preces nevar ņemt, jo
kādu svaru piešķirt atsevišķas preces cenām. Kā statistikas teorijā re-
dzēsīt, visas tās ir grūtas problēmas.

Atzīmēsim, ka atsevišķu preču cenas veidojas atkarībā no vispārējā
cenu līmeņa. Tas ir svarīgs fakts. Vispārējais cenu līmenis ir it kā
rāmis, kurā norit tas atsevišķo preču cenu veidošanās process, par ko mū-
nājam nodalā par vērtību un cenu. Šo sakarību starp cenu līmeni un at-
sevišķu preču cenām var zināmā mērā ilustrēt ar to papēmionu, ko Vācijas
sīktirgotāji izlietoja 1923. gadā inflācijas laikā, lai apzīmētu preču ce-
nas savos veikalos. Daži sīktirgotāji preču cenas apzīmēja zelta markā,
kurās nepastāvēja. Tā tad sīktirgotāji cenas apzīmēja fiktīvā naudas
mērbā. Blakus tai katru dienu veikalā izkāra plakātu ar uzrakstītu skait-
li, kas bieži mainījās, jo preču cenas mainījās. Šis skaitlis bija at-
slēga pārējo cenu atšifrēšanai. Lai dabūtu zināt, par cik prece ir jāpar-
da, tad fiktīvu cenu, kas pielikta pie preces, reizināja ar atslēgas
skaitli. Kad inflācija palielinājās, šis reizinātājs arī - bieži
cenas augs.

Arī mūsu agrākajā skatījumā vispārējais cenu līmenis uzskatāms kā
līdzīgs šādam reizinātājam atsevišķo preču cenām, kaut gan ne tik gluži
vionkārši, kā veidojas sīktirgotāju atslēgas skaitlis. Vispārējais cen-
u līmenis ir tas, kas it kā satur saimnieciskas dzīves atsevišķas daļas
pā. Tikko mainās vispārējais cenu līmenis, mainās arī sabiedrībā
naudas pirktspējas, mainās arī katras atsevišķas preces cena.

No lieltirdzniecības indeksu skaitļiem redzam, ka lieltirdzniecības
cenu indeksi mainās, t.n., mainās naudas pirktspējas. To ievērojot, ir
atzīmē, ka nav pareizi salīdzināt skaitļus rindā, kas izteikti naudas
mērbā, ja šie skaitļi attiecas uz dažādiem laika momentiem. Viens un tas
pats skaitlis divos dažādos laika periodos var nozīmēt pilnīgi dažādu
preču daudzumus, ja naudas pirktspēja ir mainījusies. Ja kāds liels uz-
devums zināmā laika sprīdī piem., 10 gados ir apgrozījusi preces par vienu
un to pašu summu latos katru gadu, tad īstais apgrozījums nav bijis vi-
ens un tas pats, tas ir mainījies atkarībā no naudas pirktspējas.

Zīmējoties uz valsts budžetiem ir jāsaprot tas pats. Kara laikā valsts
budžets aug. Daži autori tomēr šo budžeta pieaugumu kara laikā pārspīl-
ja, jo viņi salīdzina valsts budžetus savā starpā absolūtos skaitļos. Ja
pretī ievēro, ka kara laikā naudas pirktspēja samazinās un preču cen-
as celas, tad starpība starp valsts budžetu kara laikā un kara laikā ne-
būt tik liela. - Tikko teiktā ir attiecināms arī uz tautas ienākumu, ja
ir aprēķināts nauda. Ja kara laikā kādas tautas ienākums ir mazs, iz-
teikts latos, mērcinās u.t.t., tad tam par iemeslu var būt 1) tas, ka
būt min tautas reāli ienākums, 2) arī tas, ka attiecīgā periodā pieaugu-
šas naudas pirktspējas, jo kara laikā cenas ir zemas.

Lai naudas summās izteiktos lielumus, kas attiecas uz dažādiem gadiem, varētu salīdzināt, tad šie lielumi, kas izteikti naudas summās, ir jāpārreķina realvērtībā, t.i., jāizsaka nauda, kam ir viena un tā pati pirkspēja. Lai to izdarītu, sovišķas summas dala ar attiecīgu indeksu un reizina ar 100. Izdarot šādu aprēķinu visas naudas summas ir pārrēķinātas uz tā gada naudas pirkspēju, kas ņemts par indeksa bazi. Ja deka baze ir 1913.gads, tad t.n., ka visas summas ir pārrēķinātas uz tiecīgas naudas vienības 1913.gada pirkspēju. Ņemsim piemēru. Pieņemsim, ka mēs gribam pārrēķināt 1000 mārciņas sterliņu 1921.g. un 1934.g. uz 1913.g. mārciņām sterliņu, uz tām pirkspējām, kas bija mārciņai 1913.gadā. Vispirms mums jāzina lieltirdzniecības cenu indeksi 1921. un 1934. Tā ir:

$$1913 = 100$$

Gadi	1921	1934
Lieltirdzniecības cenu indeksi	194,2	104,1

Tagad varam izdarīt vajadzīgos pārrēķinus uz mārciņām 1913.gadā:

1) 1000 mārciņām 1921.g. bija tāda pirkspēja, kāda bija

$$\frac{1000 \cdot 100}{194,2} = 507 \text{ mārciņām } 1913.\text{gadā}$$

2) 1000 mārciņām 1934.g. bija tāda pirkspēja, kāda bija

$$\frac{1000 \cdot 100}{104,1} = 961 \text{ mārciņai } 1913.\text{gadā}$$

Rodas jautājums: vai šādos aprēķinos arvien ir jāņem lieltirdzniecības cenu indeksi, kā to tagad darījām? Dažos gadījumos lieltirdzniecības cenu indeksi ir vispiemērotākais. Piem., ja salīdzinām kādas lieltirdzniecības firmas apgrozījumus dažādos gados, tad aprēķinos jāņem vienkāršais lieltirdzniecības cenu indeksi. Turpretī, ja salīdzinām strādnieku algas dažādos gados, tad lieltirdzniecības cenu indeksi nav piemēroti strādniekiem, jo tie ir iegūti par sīktirdzniecības cenām un pie tam tikai nāmas preču grupas, bet nevis, piem., būvmateriālus u.t.t. Ja salīdzinām strādnieku algas, tad jāņem strādnieku dzīves dārdzības jeb dzīves izmaksu indeksi. Ja salīdzinām Latvijas patērētāju biedrību apgrozījumu pārdotās preču daudzumus, tad lietosim sīktirdzniecības cenu līmeni. darīsim tāpēc, ka patērētāju biedrības dod preces par sīktirdzniecības cenām.

Lai redzētu, kādus lielus pārsteigumus dod šāda pārrēķināšana, līdzināsim dažāda laika naudas summas vienai un tai pašai naudas pirkspējai, izlietojot sīktirdzniecības cenu indeksu, kas aprēķināts uz 1913.g. kā bazi. Dabūjam šādu ainu:

Latvijas patērētāju b-bu apgrozījumi milj.ls:

Gadi	Pārdotās preces par milj. ls	Sīktirdzn.cenu indeksi 1913 = 100	Pārdotās preces par *) milj.ls, pārrēķinātas uz 1913.g.
1930.	31,5	135	23,3
1931.	28,5	100	28,3
1932.	25,2	76	33,1
1933.	18,3	78	23,5
1934.	19,8	76	25,0
1935.	19,5	71	27,5
1936.	22,0	75	38,6
1937.	36,0	90	40,0

(astuvens sk.)

No tabulas redzams, ka apgrozījums latos no 1930.g. līdz 1933.g. ir pastāvīgi kritis, bet sākot ar 1935.g. ir audzis un sevišķi strauji audzis 1937.gadā.

Ja tagad apskatām faktisko stāvokli, ja salīdzinām apgrozījumu dažādos gados, kas ir izteikts latos ar vienādu pirktspeju, tad stāvoklis ir citāds. Izrādās, ka faktiski apgrozījums 1931.g. nav kritis, bet audzis. Tas tāpēc, ka cenas 1931.g. krita un kaut arī apgrozījums bija lielāks, tomēr latos izteikts tas, ka tabulā redzams, ir samazinājies no 31,5 uz 28,3 milj. ls. Tāpat apgrozījums 1932.g. bija pieaudzis, sakarā ar nelielu cenu augšanu, apgrozījums 1933.g. samazinājies un pirmam sācis augt, sevišķi strauji 1936.g., bet nevis 1937.g. No tabulas kur apgrozījums ir izteikts latos ar dažādu pirktspeju, ir redzams, ka vismazākais apgrozījums ir it kā bijis 1933.g. Faktiski tā nav. Faktiski vismazākais apgrozījums ir bijis 1930.gadā.

Šis piemērs ir raksturīgs un tas rāda, ka no absolūtiem skaitļiem grūti secināt. Tas jāievēro arī studentiem, rakstot dažādus darbus!

Visos šajos apskatītajos gadījumos: par lieltirdzniecības apgrozījumu, strādnieku algām un patērētāju biedrību apgrozījumiem mums bija mērā viegli izvēlēties indeksu, lai pārrēķinātu un iegūtu skaitļus, kas teikti vienos lielumos. Pēdējā gadījumā mēs ņēmām sīktirdzniecības cenu indeksu, iepriekšējos - citus indeksus. Izrādās, ka no vienkāršiem šos indeksus ir tik viegli izvēlēties. Grūti ir izvēlēties indeksu, lai salīdzinātu valsts budžetu dažādos gados, jo valsts pakalpojumi ir īpatnējas dabas. Tāpat grūti ir salīdzināt dažādu gadu tautas ienākumus. Izrādās, ka no vienkāršiem jautājums, vai tautas reālīnākuma iegūšanai lietot lieltirdzniecības cenu indeksu vai dzīves dārdzības indeksu. Tautas ienākums būs lielāks, ja ienākuma pārrēķināšanai uz vienu naudas pirktspeju lieto lieltirdzniecības cenu indeksu, bet nevis dzīves dārdzības indeksu. Piemēram pēc kara lieltirdzniecības cenas krit straujāk nekā dzīves izmaksas.

Blakus šiem aprēķiniem, kuru nolūks ir pārrēķināt dažādas naudas summas vienādu pirktspeju naudā, mēdz dažādas naudas summas pārrēķināt zeltā: zelta dolāros, zelta frankos u.t.t. Šādu pārrēķināšanu zeltā dara it sevišķi attiecībā uz periodu, kad zemes atkāpās no zelta standarta. Šeit piezīmēsim vienu svarīgu lietu: dažādu naudas summu pārrēķināšana zeltā dod pavisam citus rezultātus nekā šo summu pārrēķināšana naudā ar vienādām pirktspejām. Tas tāpēc, ka arī pašā zelta pirktspejas attiecība pret precēm ir dažāda, tā aug un slīd. Tāpēc dažādu naudas summu pārrēķināšana zeltā nedod tādu skaitlisku materiālu, no kura varētu spriest, kā mainās preču daudzumi, ko var par zināmām naudas summām pirkt. Tā šis otrais pārrēķināšanas veids nav tik labs kā pirmais.

Bez vispārējā cenu līmeņa var runāt arī par speciāliem cenu līmeņiem. Turpmākajās parrunās apstāsimies galvenā kārtā pie vispārējā cenu līmeņa. Visos gadījumos, kad nekas tuvāk nebūs minēts, viss teiktais ir jāattiecinā uz vispārējo lieltirdzniecības cenu līmeni.

KAS IETERNĒ CENU LĪMENI?

Mēģināsim tagad izpētīt, kas ietekmē lieltirdzniecības cenas vai vienā un tai pašā virzienā, kaut arī dažādos apmēros. Tā tad mēs pētījam faktorus, kas ietekmē cenu līmeni.

Cenu līmeņa problēma un ar to saistītas teorijas ir ļoti svarīgas, jo cenu līmenis arvien svārstās, mainās. Lielas pārmaiņas cenu līmenī īstenība ir ļoti lieli notikumi visās pasaules saimnieciskajā dzīvē. Šu šo lielo saimniecisko pārmaiņu sekas neparedzams pēkšņi, tik pēkšņi, tās būtu vienas dienas notikums. Mēraugoties uz to, ka cenu līmeņa pārmaiņas ir samērā gausas, to sekas - it sevišķi ja pārmaiņas ir lielas dziļi skar saimniecisko dzīvi un savā lieluma ziņā pārspēj lielākus vienas dienas notikumus, kas pasauli pārstoīdz pēkšņi.

Piemēra dēļ iedomāsimies saimnieciskās dzīves posmu, kad cenu līmenis slīd uz leju, pie tam tālejoši. Šāds posms bus raksturīgs ar to, ka pameji kļūs atturīgi preču pirkšanā un strādnieku pārciecināšanā darbā. Fabrikas pamazām apklust, mašīnas nostājas, strādnieki paliek bez darba u.t.t. Bezdarbs ir viena no tām sekām, ko izsauc cenu līmeņa krišana. Otrā parādība, kas pavada cenu līmeņa krišanos, ir īpašumu vērtības samazināšanās, kāpēc tai laikā īpašnieki, sevišķi lauksaimnieki, lielos apmēros zaudē savus īpašumus. Turpretī tādu vērtspapīru, kas dod pastāvīgu

zībā, cirkulē. Naudas gabals gada laikā var iziet cauri lielākam skai personu rokām. Naudas gabali var iet ātrāk vai lēnāk caur cilvēku rokām, naudas gabali var ātrāk vai lēnāk apgrozīties, cirkulēt. Tāpēc ievieš vēl vienu jaunu jēdzienu -

naudas cirkulācijas ātrums jeb naudas apgrozības ātrums ✓

Naudas cirkulācijas ātrums apzīmē to reižu skaitu, cik nauda iet rokas rokā. J.Fišers naudas apgrozības ātrumu apzīmē ar V . Pie mūsu pieņēmuma, ka sabiedrībā maksā tikai ar naudu, var teikt, ka

$\Sigma p.q = M.V$. Teiktais nozīmē: maksātās cenas, reizinātas ar apgrozīto preču daudzumu, līdzinās naudas daudzumam sabiedrībā, reizinātam ar naudas cirkulācijas ātrumu.

Šī mēs dabūjam tā, ka iedomājamies, ka tiek registrēta katra pirkuma cena un nopirkto preču daudzums. Praktiski nav iespējams registrēt katru pirkumu. Tāpēc gribot negribot ir jāapmierinās, ka ir iespējams registrēt tikai lielāku vai mazāku skaitu reprezentatīvu darījumu, bet visus visus darījumus. Reprezentatīvie darījumi ir tādi, kas dod skaidrību par to, kādas tendences pastāv attiecībā uz cenu un apgrozīto preču daudzumu. Tāpēc izteiksim $\Sigma p.q$ vietā lieto indeksu skaitļus: p vietā lieto P - cenu līmeni raksturojošo indeksu (price level) un q vietā lieto T - apgrozīto preču daudzumu (trade). Dabūjam šādu formulu:

$$P \cdot T = M \cdot V.$$

Tagad atmetīsim nosacījumu, ka sabiedrībā par maksāšanas lieto tikai naudu. Praktiskā dzīvē, kā zinām, blakus naudai lieto arī banku maksāšanas līdzekļus. Banku maksāšanas līdzekļus mēs apzīmēsim ar M' . Banku maksāšanas līdzekļi, līdzīgi naudai, var nodot, lai ar tiem rītu maksājumus par precēm. Arī banku maksāšanas līdzekļiem ir savs lielāks vai mazāks cirkulācijas ātrums. Banku maksāšanas līdzekļu cirkulācijas ātrumu apzīmēsim ar V' . Ieviešam formulu arī M' un V' , lai formula būtu pilnīga un rādītu visus faktorus, kas ietekmē cenu līmeni. Dabū šādu nolīdzinājumu:

$$PT = MV + M'V'.$$

Šo nolīdzinājumu varam arī pārveidot un izteiksim P caur pārējiem locekļiem:

Šai formulā

$$P = \frac{MV + M'V'}{T}$$

P ir cenu līmenis,
 T -- apgrozīto preču daudzums
 M -- naudas daudzums sabiedrībā
 V -- naudas apgrozības ātrums,
 M' -- banku maksāšanas līdz. da.
 V' -- banku maks.līdz.cirkulācijas ātrums.

Šī ir t.s. cenu līmeņa formula, jo P ir cenu līmenis. Pie šīs formulas jāpiezīmē, ka M ietver to naudas daudzumu un to banku maksāšanas līdzekļu daudzumu, kas iet apgrozībā, kurus izlieto samaksai par precēm. Blakus precēm pērķ nekustamus ipašumus, vērtspapirus, arī darbu. To pirkšanai izlietoto naudu un banku maksāšanas līdzekļus mūsu lielumam M un M' ietvertu sevī visu apgrozībā esošu naudu un banku maksāšanas līdzekļus, tad nolīdzinājuma labā se iznāktu lielāka par kreiso.

Cenu līmeņa formulas

atsevišķu locekļu apskats. Kvantitātes teorija.

Apskatot tālāk cenu līmeņa problēmu, iziesim vienmēr no cenu līmeņa formulas.

Pirmais jautājums, kas rodas, ir: vai cenu līmenis P šai formulā ir pasīvs pārējo faktoru rezultāts vai arī cenu līmenis P ir aktīvs loceklis, kas var ietekmēt citus formulas faktorus?

To uzskatu, kas saka, ka cenu līmenis P ir pasīvs pārējo faktoru rezultāts, sauc par kvantitātes teoriju. Pēc kvantitātes teorijas pieņēmumu uzskata ir tā: palielinoties naudas daudzumam M , palielinās arī

cenu līmenis P : tāpat palielinoties T , samazinās cenu līmenis, pamazinot T , cenu līmenis palielinās. Citiem vārdiem sakot, pēc kvantitātes teorijas piekritēju domām, cenu līmenis P ir tieši proporcionāls visam parmaiņam, kas norisinās formulas labās puses skaitītāja, un pretēji proporcionāls visam parmaiņam, kas notiek formulas labās puses saucēja. Saskana ar kvantitātes teoriju cenu līmenis var mainīties tikai tad, ja ir notikusi kādas pārmaiņas tais faktors, kas atrodas formulas labajā pusē, bet var būt tā, ka mainītos cenu līmenis un sakarā ar to mainītos formulas labās puses lielumi.

Lai noskaidrotu formulas labās puses faktoru ietekmi uz cenu līmeni, nepieciešami studēt katru atsevišķu locekli šai formulā un studējot tos, ir svarīgi noskaidrot:

1) kādi faktori savkārt slēpjas aiz katra no formulas lielumiem, kas ir tie faktori, kas ietekmē cenu līmeni formulā minētos lielumos: V, M, V' un T ?

2) kādā mērā katru šo višķu cenu līmeņa formulas labās puses locekli ietekmē citi šīs formulas locekļi, piem.: ka naudas apgrozības ātrums V ietekmē pārējos locekļus?

3) kā pārmaiņas vienā formulas locekļī var ietekmēt visus pārējos formulas locekļus, piem.: ja naudas daudzums apgrozība M parmainās, kā tas ietekmē pārējos formulas locekļus?

Tālākās pārrunās attīstīsim cenu līmeņa teoriju tā, ka sākumā izvēlēsimies piemērus no pirms pasaules kara notikumiem, kas galvenā kārtā stirprina kvantitātes teoriju, bet pēc tam apskatīsim jaunākā laikā radušās domas un iegūtos piedzīvojumus, kas pa daļai rada šaubas par kvantitātes teorijas spējām atrisināt visas problēmas. Pirms pāriesim pie formulas atsevišķo locekļu apskata, teiksim dažus vārdus par

kvantitātes teoriju.

Kvantitātes teorijas domas ir izteiktas jau labi sen atpakaļ. Izdot no inflācijas piedzīvojumiem, angļu filozofs Džons Loks (John Locke) ir aizrādījis, ka dubultojoties naudas daudzumam kādā zemē, dubultos arī preču cenas. Šis uzskats, papildināts ar tuvu problēmas risinājumu, visuma ir pareizs.

Agrākā kvantitātes teorija attiecās galvenā kārtā uz naudu. Tā šī teorija paliek kvantitātes teorija arī tad, ja to papildina ar naudas apgrozības ātrumu un banku maksāšanas līdzekļiem. Tā, lūk, ir jaunā kvantitātes teorija, kuras pazīstamākais pārstāvis ir Jrvings Fišers. Zviedru tautsaimnieks Viksels saka, ka kvantitātes teorija ir vienīga specifiska teorija par naudas vērtības pārmaiņām, kuļai ir nozīme.

Tagad apskatīsim atsevišķus cenu līmeņa formulas locekļus.

1. Naudas daudzums apgrozībā (M).

Daudzās zemēs apgrozībā esošās naudas daudzums gadās pilnīgi identisks ar papirnaudas daudzumu, jo zelta nauda apgrozībā neiet, bet sīknaudai maza nozīme (pie tās mēs neapstāsimies).

Pienemsim, ka pastāv zelta standarts. Pastāvot zelta standartam vispirms jāpastājas pie

zelta produkcijas,

pie svarīga apstākļa, no kā atkarīgs naudas daudzums pasaulē. Tāpēc dabīgi sagaidāms, ka zelta produkcija ir zināma sakarība ar cenu līmeņa kustību. Ieskatoties faktiskos skaitļos, teiktais ir pamatots. Ja salīdzinām zelta produkciju pasaulē ar Anglijas lieltirdzniecības cenu līmeni, tad redzam, ka visumā līdz 1914. gadam ir redzama sakarība starp zelta produkciju un lieltirdzniecības cenu līmeni, bet nevis konjunktūrālās pārpas, bet gan ilgā laika periodā. Tas tāpēc, ka pasaulē zelta raža ir mērā maza un vajadzīgs ilgs laiks, lai zelta produkcija pilnīgi iedarbotos uz cenu līmeni. Līdz 1914. g. ir redzama šāda sakarība:

1) Pagājušā gadsimta vidū sakās zelta ražošana Kalifornijā un Austrālijā.

piezīmēsim vēl, ka diferenciāla sistēma ^{segumam} saista ciešāk zelta krājumus ar apgrozībā esošas naudas daudzumu ^{nekā} kvociēnta sistēmā. ^{Arī} diferenciālas sistēmas pamatdoma: atļaut viirs zināma kontingenta izlaist tik banknošu, cik ir zelta nozīmē, ka naudas daudzumam apgrozībā jāmainās tāpat kā tas mainītos, ja būtu bijušas zelta monētas banknošu vietā. Jo liberālāks ir banknošu segums, kā tas ir pie kvociēnta sistēmas, jo lielāku banknošu daudzumu ir iespējams izlaist uz tā zelta pamata, kas glabājas emisijas bankā.

1/2 ||| Zelta produkcija un noteikumu par segumu ietekmē emisijas banku izlaisto banknošu skaitu. Tāpēc ļoti interesanti ir jautājumi:

1) vai pastāv kāda sakarība starp apgrozībā izlaisto banknošu skaitu un cenu līmeni?

2) ja pastāv, tad kāda?

3) Arī starp cenu līmeni un naudas daudzumu apgrozībā ir zināma sakarība. Šī sakarība parādījās it sevišķi kara laikā, kad zelta standarts vairs reti kur bija efektīvs. Piezīmēsim, ka sakarība starp banknošu daudzumu un cenu līmeni nav pilnīga, nav perfekta. Tādā perfekta sakarība trūkst arī garā laika periodā. Tas norāda, ka apgrozībā drošas naudas daudzums (M) nav vienīgais faktors, kas ietekmē cenu līmeni. Blakus apgrozībā esošas naudas daudzumam darbojas vēl citi faktori, kurus ap-
tīsim tālāk.

4) Apgrozībā esoša banknošu daudzuma svarīgākais regulētājs ir emisiju banku diskonta politika. Diskonta politika ir ļoti svarīga un ar to ir pazīsimies vēlāk.

2. Banku maksāšanas līdzekļu daudzums (M').

Kas ir banku maksāšanas līdzekļi - par to jau runājām. Lielākos s-
nocietiskos uzņēmumos, it sevišķi citās zemēs, maksājumus izdara ar banku maksāšanas līdzekļiem, starp kuriem lielāka nozīme ir čekiem. A.S. Valstu
uzņēmumi visas algas izmaksā ar čekiem.

Ja naudas daudzums apgrozībā ietekmē cenu līmeni, tad viegli sapriest, ka ar banku maksāšanas līdzekļiem ir tas pats. Ja uzņēmējs piedalās iz-
lē, tad viņš sola tikpat augstu cenu neatkarīgi no tā, vai viņam kabatā
skaidra nauda vai čeku grāmatiņa, no kuras viņš var izrakstīt čeku. Ar
statistika rāda, ka banku maksāšanas līdzekļiem ir nozīmē jautājumā par
cenu līmeni. Teikto apstiprina tas, ka dažādas zemes banknošu daudzums
apgrozība uz 1 iedzīvotāju ir dažāds, dažāds arī tad, ja pastāv zelta stan-
darts. To var izskaidrot tā, ka daļu no banknošu funkcijām aizvilda ban-
ku maksāšanas līdzekļi. 1931.gadā, kas bija zelta standarta gads, Eiropā
banknošu daudzums apgrozībā uz 1 iedzīvotāju bija šāds:

Valsts	Banknotes apgrozībā milj.	Banknotes apgrozībā milj. ls, pārrēķ. pēc parī kursa.	Iedzīvotāju skaits tūkstošos.	Banknošu dar- dzums ls uz 1 iedzīvotā-
Lielbritānija (kopā ar Eiru)	364,2 mārc. sterl.	9.186	49.951	184
Francijā	85.727 fr.	17.406	41.880	417
Latvijā	76 ls (banknotes valsts la- zīmes).	76	1.911	40

Redzam, ka Anglijā banknošu daudzums apgrozībā ir mazāks nekā Francijā. Kāpēc? Tāpēc, ka Anglijā banku maksāšanas līdzekļi: čeki u.c. ir izpla-
tīti daudz vairāk nekā Francijā. Latvijā banknošu daudzums apgrozībā

1 iedzīvotāju ir ļoti mazs. Latvijā arī šķek apgrozība ir maza. Tas tāpēc, ka Latvija ir maza preču apgrozība, jo lauksaimniecībai vēl lielā rā ražo sev nepieciešamus patēriņa priekšmetus un tādā kārtā daudzas ces tirgū, nemaz neiet. Tas izskaidro, kāpēc Latvijā banknošu daudzums apgrozībā uz 1 iedzīvotāju ir tikai 40 ls. Anglija turpretī ir tirdzniecības centrs citām valstīm.

Tagad mums jānoskaidro jautājums:

vai banku maksāšanas līdzekļu daudzums M' ir atkarīgs no naudas daudzuma apgrozības? *jā!*

Visā visumā uz šo jautājumu jāatbild ar "jā". Līdzīgi kā emisijas bankām - zelta standartam pastāvēt - vajadzīgs zināms daudzums zelta segums, arī pārējām bankām ir vajadzīgas zināmas kases rezerves, lai tu publiskas prasības. Blakus kases rezervēm šim nolūkam nodrošināt arī tekotie konti, no kuriem ir iespējams vajadzības gadījumā saņemt naudu. Publiska pieprasība no bankām izmaksāt gan kā noguldījumus, gan pret šekiem. Tāpēc vajadzīgas kases rezerves - zināms naudas daudzums.

Pētīt sakarību starp naudas daudzumu apgrozībā un banku maksāšanas līdzekļu daudzumu, ir iespējams šķirt statistisku momentu no dinamiska momenta. Statistiskā skatījumā ir novērojams, ka pastāv zināmas saistības attiecībā starp naudas daudzumu apgrozībā un banku maksāšanas līdzekļu daudzumu. Tomēr banku maksāšanas līdzekļu daudzuma atkarība no naudas daudzuma apgrozībā ir ļoti elastiska. Saimnieciskā uzplaukuma laikmetos banku maksāšanas līdzekļu daudzums pieaug straujāk nekā naudas daudzums. Šī parādība pēc būtības ir dinamiska parādība.

Rodas jautājums: vai iespējama arī atgriezeniska attiecība? Vai iespējams, ka banku maksāšanas līdzekļu daudzums M' ietekmē naudas daudzuma apgrozību M ? Kvantitātes teorija ir uzcelta uz pieņēmuma, ka cenu līmenis P ir J. Fišera cenu līmeņa formulā minēto faktoru pasīvs rezultāts. Kvantitātes teorija no visiem faktoriem izceļ naudas daudzumu apgrozībā (M), kas ietekmē arī banku maksāšanas līdzekļu daudzumu (M'). Sakarā ar šo atziņu agrāk pieņēma, ka atsevišķām bankām nav pastāvīgas iespējas gādāt sabiedrību ar maksāšanas līdzekļiem. Agrāk domāja, ka emisijas kases, regulējot naudas daudzuma sabiedrībā, ietekmē pārējo banku darbību. Tāpēc visu atbildību par paaugstinātu cenu līmeni uzkrāva emisijas bankām, jo tikai tās varēja noteikt naudas daudzumu sabiedrībā un līdz ar to arī banku maksāšanas līdzekļu daudzumu.

Tagad, šķiet, ir noskaidrojies, ka šis uzskats ir vienpusīgs. Aizdevumu uzskata, ka

$M \rightarrow M'$ vieta ir nostājies cits uzskats, t.i., ka

$M \leftarrow M'$.

Tādā kārtā privāto banku kredītpolitiku var uzskatīt par pastāvīgu faktoru banku maksāšanas līdzekļu sagādāšanā. Starp aizņēmumiem un izdevumiem aizdevumiem pastāv sakarība. Pastāv uzskats, ka bankas ir kredīta vidutājs starp noguldītājiem un kredītaņēmējiem, ka bankas izsniedz to, ko krājējs ir noguldījis. Šis uzskats visumā nav pareizs. Ja bankas tikai šāda veida kredīta vidutājs, t.i., izsniegtu tikai to, ko krājēji ir noguldījuši, tad privātbankām nebūtu lielas nozīmes sabiedrības apgādāšanā ar banku maksāšanas līdzekļiem. Faktiski stāvoklis ir tāds, ka bankas ir ne tikai kredīta vidutājs, bet arī daļai kredīta producenti. Bankās notiek ne tikai parastais, pazīstamais process:

Noguldījumi $\rightarrow$ aizdevumi, bet ir spēkā arī pretējais, atgriezeniskais process:

Aizdevumi $\rightarrow$ Noguldījumi.

Izrādās, ka tās summas, ko bankās aizņem uzņēmēji kā kredītu, lai tie rakstītu šekus, apņemu ziņā nav noteiktas. Bankai ir iespējas arī vairot aizdevumus. Piemēram, ka bankā ierodas kāds uzņēmējs un grib dāvināt kādu jaunu, izdevīgu uzņēmumu. Ja banka tic uzņēmējam, tic uzņēmēja mēm, tad tā piešķir kredītu šī jaunā uzņēmuma finansēšanai. Pieņemsim, ka lielāka daļa izsniegta kredīta aiziet darba algām. No strādnieku summa nonāk pie tirgotāja, kas to nogulda bankā, kamēr jāmaksā par pasūtītiem precēm un strādniekiem. Tādā kārtā aizdevums dod iespēju bankai saņemt noguldījumus, aizdevumi paaugstina noguldījumu daudzumu. Tāpēc privāto bankām aizdevumu regulēšanā bankas aizdevumu augļu likme ir svarīgāka kā noguldījumu augļu likme.

3. un 4. Naudas apgrozības ātrums (V) un banku maksāšanas līdzekļu apgrozības ātrums (V').

Naudas apgrozības ātrums V un banku maksāšanas līdzekļu apgrozības ātrums V' ir ļoti svarīgas lietas, kaut arī tos ne arvien ievēro. Naudas apgrozības ātrumu ir vieglāk saprast, ja iepazīsimies ar diviem jēdzieniem, kas izsaka to pašu, bet tikai citādā veidā:

- 1) kases caurmēra atlikums un
- 2) naudas gulēšanas laiks kasē.

Lai redzētu šo divu lielumu nozīmi, ņemsim piemēru: salīdzināsim algas izmaksas par nedēļu un mēnesi. Vispirms pieņemsim, ka algu izmaksā katru sestdienu un strādnieks saņem 28 ls. Kases atlikums algas dienā 28 ls, iepriekšējā dienā - 24 ls u.t.t. Ja gribam dabūt kases caurmēra atlikumu, tad saskaitīsim visu dienu kases atlikumus un sadalīsim ar dienu skaitu:

$$\frac{28 + 24 + 20 + \dots + 8 + 4}{7} = 16 \text{ ls.}$$

Pieņemsim, ka alga izmaksā novis reizi nedēļā, bet gan reizi mēnesī. Ja strādnieka alga būtu palikusi tā pati, tad viņš saņemtu 120 ls mēnesī. Kases caurmēra atlikums šai gadījumā ir:

$$\frac{120 + 116 + 112 + \dots + 8 + 4}{30} = 62 \text{ ls.}$$

Redzam, ka tad, kad algu izmaksā reizi nedēļā, kases caurmēra atlikums ir 16 ls, bet kad izmaksā reizi mēnesī - 62 ls. No pašu sakarības var parādīt arī tad, ja aprēķina naudas caurmēra gulēšanas ilgumu kasē. Ja strādā nedēļas strādnieks, tad pirmie 4 ls gul kasē 7 dienas otrie 4 ls - 6 dienas u.t.t. Ja strādā nedēļas strādnieks, kas saņem nedēļā 28 ls, tad naudas caurmēra gulēšanas ilgums kasē līdzinās:

$$\frac{1 + 2 + 3 + \dots + 7}{7} = 4 \text{ dienas.}$$

Ja turpretī strādā mēnešstrādnieks, tad naudas caurmēra gulēšanas ilgums kasē ir lielāks:

$$\frac{1 + 2 + 3 + \dots + 29 + 30}{30} = 15,5 \text{ dienas.}$$

Ja runājam par V, par naudas apgrozības ātrumu, tad to var salīdzināt ar naudas gulēšanas laiku. Jo ilgāk nauda gul, neapgrozās, jo mazāks naudas apgrozības ātrums V un arī pretēji. Ja nauda gul caurmērā 4 dienas, tad gada laikā tā apgrozās $\frac{360}{4} = 90$ reizes. Ja turpretī nauda

gul caurmērā 15,5 dienas, tad tā gadā apgrozās $\frac{360}{15,5} = 23$ reizes.

Naudas apgrozības ātrums ir tas apgrozījumu skaits, ko nauda izdara zināma laika sprīdī - viena nedēļa, viena mēnesi vai viena gada. (Cenu līmeņa formula naudas apgrozības ātrums V ir aprēķināts uz 1 gadu).

Šo piemēru par nedēļas un mēneša algām ņemām tāpēc, lai atvieglotu problēmas izskaidrošanu. Patiesībā citi apstākļi ir nozīmīgāki, ko apskatītie. No citiem faktoriem, kas ietekmē naudas apgrozības ātrumu, jāmin:

1) Iedzīvotāju blīvums. Var pieņemt, ka naudas apgrozības ātrums pieaug, ja cilvēki dzīvo ciešāk kopā. Piem., pilsētās naudas apgrozības ātrums ir ievērojami lielāks nekā uz laukiem.

2) Ir nozīme arī tam, cik ērti ir sasniedzamas bankas vai citas naudas iestādes. Jo ērtāk ir sasniedzama banka, jo mazāk naudas glabājas kasē, jo lielāks ir naudas apgrozības ātrums.

Tagad jautāsim: vai naudas apgrozības ātrums ir atkarīgs no naudas daudzuma apgrozībā? Uz šo jautājumu visumā varam atbildēt noraidošā. Tie apstākļi, kurus tikko apskatījām, kas ietekmē naudas apgrozības ātrumu,

V, ir neatkarīgi no naudas daudzuma apgrozības. Kā izvērtētāju diezpus, tā apstākļi, cik ērti ~~ir~~ sasniedzama banka, nav atkarīgi no M . Tāpēc varam teikt: ja naudas daudzums divkāršojas, tad naudas apgrozības ātrums nemazināsies uz pusi. To gan jāpiezīmē, ka ir iespējami arī izņēmumi.

Nostādot problēmu statiski, jāatzīst, ka naudas apgrozības ātrums ir neatkarīgs no naudas daudzuma apgrozībā V . Dinamisku skatījumā apstākļi var būt citādi. Ja cenu līmenis atrodas kustības stavoklī, tad ~~temer M var ietekmēt V.~~ Paturēsim pieņemumu, ka cenu līmenis ir kustīgs stavoklī, ka cenu līmenim, piem., ir tendence augt. Pieņemsim vēl, ka cilvēki cenu celšanos redz un saprot. Skaidrs, ka tādā gadījumā cilvēki centīsies savu naudu iespējami ātrāk izdot, nopirkt precēs. Jo ilgāk cilvēki turēs naudu, jo mazāk preču viņš varēs nopirkt. Tāpēc cilvēki cenšas naudu izpirkt precēs un līdz ar to naudas apgrozības ātrums pieaug. Ja cenu līmenis kāpj uz augšu, tad apgrozībā pavairojas maksāšanas līdzekļu daudzums. Tas savkārt palielina naudas apgrozības ātrumu.

Cenu līmenim krītot, cilvēki atsakās no pirkšanas, jo nogaidot viņi var lētāk pirkt. Tādos periodos naudas apgrozības ātrums samazinās. Pēc pasaules kara cenām krītot naudas apgrozības ātrums, droši vien, arī samazinājās. Naudas apgrozības ātrumu paaugstinā arī neuzticība bankām, jo tad ir tendence naudu glabāt mājās. Tā naudu glabājot cilvēki atsakās no naudas apgrozības un naudas apgrozības ātrums top gausāks.

Līdzīgi naudai arī banku maksāšanas līdzekļiem ir savs apgrozības ātrums (V'). Lai to izprastu, varam ņemt to pašu piemēru par strādnieku kas saņem algu reizi nedēļā un to pašu algu reizi mēnesī. Mēs bijām pieņēmuši, ka algu strādnieks saņem naudā. Piem., ka mūsu piemērs attiecas uz A.S.V., kur algu strādnieks saņem vnevis naudā, bet ar čekiem. Ja algas saņēmējs saņemto summu nogulda bankā, ja saņemto čekus nodod bankā un čekā minēto summu liek ieskaitīt savā tekošajā rēķinā un maksājumus izdara ar saviem čekiem no tekošā rēķina, tad redzam, ka rodas pilnīga analogija ar to, ko redzējām tad, kad mēģinājām noskaidrot naudas apgrozības ātrumu resp., naudas gulēšanas ātrumu, kas naudas apgrozības ātrumu raksturo. Katru nedēļu vai katru mēnesi strādnieks papildina savu tekošo kontu ar jauniem čekiem un arvienu uz tekošu kontu izraksta čekus un tā banku maksāšanas līdzekļi apgrozās. Ja maksājam nevis ar naudu, bet ar čekiem, tad rezultāts ir tas pats. Var teikt, starp naudas apgrozības ātrumu V un banku maksāšanas līdzekļu ātrumu V' pastāv pilnīga analogija.

43. lekcija, nolasīta 1938.g. 1.aprīlī.

5. Apgrozīto preču daudzums (T).

Redzējām, ka cenu līmeņa mērīšanas problēma ir visai grūta tautsaimnieciska problēma. Pastāv vispārējais un speciālie cenu līmeņi - tos var dažādi mērīt. Vēl grūtāk nekā cenu līmenim ir atrast mēru, ar ko varētu mērīt saimniecotāju sabiedrībā cirkulējošo preču daudzumu. Apskatot preču cenu līmeņa formulu, redzējam, ka arī cirkulējošo preču daudzumu var mērīt ar indeku. Nelaime tikai tā, ka ir ārkārtīgi grūti konstruēt tādu indeksu, kas kaut cik pilnīgi mērīt apgrozīto preču daudzumu T . Mūsu Valsts Statistiskā Pārvalde šo indeksu neapreķina. No tiem indekiem, ko V.St.P. apreķina, apgrozīto preču daudzumu varbūt varētu raksturot preču pārveidatāšanas indeksi pa dzelzceļiem, jo pieaugot apgrozīto preču daudzumam, preču transports pieaug. Preču pārveidatāšanas indeksi pa dzelzceļiem ļauj zināmā mērā netieši raksturot T .

Attiecībā uz apgrozīto preču daudzumu T ir ļoti svarīgi ievērot vienu apstākli: ar apgrozīto preču daudzumu T īstenībā ir domāts apgrozīto preču daudzums, kas apgrozās, iet no rokas rokā. Tie produkti, ko ražo lauksaimnieki sava saimniecībā pašu paterīšan, kas neapgrozās, kurus pārveidotāji patērē, apgrozīto preču daudzumā T nav ieskaitīti. Ja viena vai tā pati prece apgrozās vairākas reizes, piem.: no fabrikanta pie lietotāja, no lietotāja pie sīktirgotāja, no sīktirgotāja pie patērētāja, tad visi atsevišķi apgrozījumi ietilpst apgrozīto preču daudzumā T .

No kā ir atkarīgs apgrozīto preču daudzums T ? Apgrozīto preču daudzumu ietekmē produkcijas apmēri saimniecotāju sabiedrībā. Tā tad apgrozīto preču daudzumu T ietekmē apstākļi, cik liels ir saimniecotāju sabiedrības ražotspēja. Saimniecotāju sabiedrības ražotspēja ir ļauzskāte...

5 - 1) ražotspēja

par apstākli, kas lielā mērā ir neatkrīgs no naudas daudzuma apgrozībā (M). Vēsture tomēr rāda, ka periodi ar augošu naudas daudzumu apgrozībā ir reizē arī periodi ar augošu T, ar augošu cirkulējošo preču daudzumu. Citiem vārdiem sakot, apgrozībā cēšā naudas daudzuma pieaugums daudzos gadījumos sakrīt ar apgrozīto preču daudzuma pieaugumu.

Par piemēru var nodēvēt Amerikas atrašanās periods. Saimnieciskā dzīvē no jauna ieplūstošais zelts un sudrabs neveda pie saimnieciskās ekspānsijas jeb izsauca pastiprinātu produkciju. To ievērojot, liekas, ka merkantilistiem laikam gan būs vairāk taisnības nekā daži tautsaimnieki to atzīst. Tas rāda, ka dažos gadījumos naudas daudzums apgrozībā M var ietekmēt produkciju. Tādā kārtā faktora M palielināšanās cenu līmeņa formulā var tikt neitralizēta ar faktoru T palielināšanos - šādi gadījumi arī var būt. (Palielināt konstantu)

Kara laikā ir novērojama cenu celšanās. Parasti uzskata, ka šī vispārējā cenu celšanās kara laikā saistās ar preču trūkumu. (Piezīmēsim, ka šeit mēs runājam par vispārēju cenu celšanos, par cenu līmeņa celšanos). Ir arī tādi gadījumi, kad vienu preču cenas celas, citu preču cenas krītas - cenu līmenis paliek tas pats). Tā tad parastais uzskats ir tāds, ka cenu līmeņa celšanās ir izskaidrojama ar preču trūkumu. Šeit netiek ievērota viena lieta: kara laikā rodas īpatnēja veida procesi, kuras pārējā laikā neredz. Tās ir militārās procesi: lielgabali, šautenes, medikamenti u.t.t. Ievērojot to, ka militāro preču daudzums kara laikā pavairojas, var rasties šaubas, vai apgrozīto preču daudzums T ir samazinājies, jo militārās preces arī ietilpst T - apgrozīto preču daudzumā. Patiesībā cenu celšanos pasaules kara laikā ir izsaukusi nevis apgrozīto preču daudzuma samazināšanās, bet gan naudas un kredita pavairošana, naudas daudzuma apgrozībā un banku maksāšanas līdzekļu daudzuma palielināšana. Valsts kara laikā naudas daudzumu apgrozībā pavairo lielos apmēros. Šā sakarā jāatceras naudas vēsturiskā apskatā pārrunātā naudas viltošana, kad valdnieki laida apgrozībā nepilnvērtīgus naudas gabalus. Viegli saprast, ka šeit ir zināma analogija starp valdnieku naudas viltošanu un valdību rīcību pasaules kara laikā.

Cenu līmenis un kreditpolitika. resp. augļu līme

Tagad pārrunāsim problēmu par cenu līmeni un kreditpolitiku jeb - pareizāki sakot - par cenu līmeni un diskontlikmi. Mēs minējām, ka naudas daudzums apgrozībā ir atkarīgs no diskonta likmes un šo problēmu mēs izkalijam atsevišķi, lai tagad apskatītu. Kreditpolitikā visā visumā, it sevišķi diskonta likmei ir liela nozīme uz cenu līmeni, vienai vai pat divām zelta standarts vai t.s. papīrstandarts. Šī problēma par diskontlikmi un cenu līmeni saista kopā divas lielas nodaļas tautsaimniecības teorijā: nodaļu par naudu ar nodaļu par sadalīšanu.

Mēs šeit pakavēsimies pie viena jautājuma kreditpolitikā - pie diskonta likmes. Diskonta likme ir tā augļu likme, ko aprēķina uz priekšu par (īstermīna) aizdevumiem (galvena karta pret vekseliem). Problema par diskonta likmi ir sarežģīta, sarežģīta tāpēc, ka pastāv daudz un dažādu kredīta veidu ar īpatnēju augļu likmi. Turpmākajās pārrunās mēs iziesim no priekšnosacījuma: emisijas bankas (Latvijas Bankas) diskonta likme jeb diskonta procents noteic diskonta likmi arī citām bankām (tā tas lielā mērā ir) un pārmaiņas diskonta likmē izsauc pārmaiņas arī citos kredīta veidos (arī par šo tendenci esam runājuši).

Tagad jautāsim: vai diskonta procenta maiņas izsauks kādas maiņas cenu līmenī? Vai diskonta procenta pazemināšanas cenu līmeni pazeminās vai palielinās? Kādas pārmaiņas cenu līmenī notiks, ja diskonta procents palielināsies?

Tas ir ļoti interesants un svarīgs jautājums, tāpēc tas uzmanīgi apsver. Lai uz šo jautājumu dotu atbildi, iziesim no apstākļa, ka augļu ir uzņēmuma izmaksas. Izejot no šī apstākļa var secināt: jo zemāki augļi, jo zemāks diskonta procents, jo mazākas būs arī uzņēmuma izmaksas un jo lētāk uzņēmējam būs iespējams savas preces pārdot. Citiem vārdiem sakot, pazeminot diskonta procentu, cenu līmenis arī pazeminās. Šis uzskats ir bieži izteikts arī presē. To izsaka arī tirgotāji, kas savu uzskatu par to tā: "kas var lēti pārdot, ja bankas nem augstus procentus par aizdevumiem?" Izejot no uzņēmēja praktiska viedokļa, apmēram tā arī iznāk. Ja

uzņēmējam pazemina procenta likmi par kreditu, piem., par 1%, tad uzņēmējam ir iespējams kalkulēt zemākas cenas un tad varbūt konkurēt ar pārējiem uzņēmumiem attiecīgā nozarē. Tomēr jāseka, ka šī pieceja ir nepareiza, arī slēdziens ir nepareizs. Klūda šeit ir tāda, ka šai piecejā ir ievēroti tikai tas apstākļi, par cik uzņēmējs savas preces var pārdot jeb kādas ražošanas izmaksas uzņēmējs sev var izkalkulēt, bet nav ievērots apstāklis par cik precī ir iespējams pirkt. Zināms, ka nav viens precī tirgu nepārdo un necentīsies pārdot par ražošanas izmaksām, ja ir iespēja precī pārdot dārgāk, ja tirgū ir augstākas cenas. Tā tad šī pieceja nav īstā pieceja apskatāmajā jautājumā.

Mēģināsim atrast citu pieceju un citu atbildi. Ievērosim apstākli: pie zemāka diskonta procenta uzņēmēji ņem kreditu daudz plašākos apmēros nekā pie augstāka diskonta procenta un tāpēc naudas un banku maksāšanas līdzekļu daudzums apgrozībā pavairojas (skat. nodaļā par kapitāla auglību). Samērā neliela kapitāla augļu likmes pazemināšanās var izsaukt diezgan plašu rosību uzņēmuma darbā. Diskonta procenta pazemināšana na līmeņa formulā izsauc naudas daudzumu apgrozībā M un banku maksāšanu līdzekļu daudzumu M' pavairošanu, pieaugumu. M un M' pieaugums, viegli redzēt, palielina cenu līmeni P un nevis samazina. Tā tad slēdziens patiesībā ir cits:

vispārēja diskonta procenta pazemināšana cenu līmeni palielina.

Šī atziņa ir svarīga. To emisijas bankas cenšas izlietot cenu līmeņa regulēšanai. Ja cenu līmenis izrāda tendenci slīdēt pārāk strauji uz leju, tad emisijas banka diskonta procentu pazemina. Šī diskonta procenta pazemināšana bremzē pārāk straujo cenu līmeņa samazināšanos un pat aptur. Ja turpretī cenu līmenis pārāk strauji kāpj uz augšu, tad emisijas banka izlieto diskonta procenta paaugstināšanu par bremzi, kas pārāk straujo cenu līmeņa kāpšanu var ja ne pilnīgi eliminēt, tad vismaz padarīt gausāku.

Tagad pārrunāsim vēl vienu svarīgu jautājumu sakarā ar diskonta procentu. Parasti par diskonta likmes augstumu spriež pēc tā, cik augsts ir diskonta procents naudā rēķinot. Ja kāds tirgotājs A 1936.g. ir aizņēmis no B 100 ls, bet 1937.g. ir samaksājis atpakaļ 105 ls, tad parasti saka, ka diskonta likme līdzinās 5%, kurus mēs dabūjam salīdzinot naudas summas: $105 \text{ ls} - 100 \text{ ls} = 5 \text{ ls}$.

Tāču lai spriestu par diskonta likmes augstumu ir jāievēro arī tās pārmaiņas, kas notikušas cenu līmeni no aizdevuma izsniegšanas laika līdz atdevuma atmaksāšanas laikam, šai gadījumā no 1936.g. līdz 1937.g. Tā tad jāņem vērā cenu līmenis un pārmaiņas tajā, lai noskaidrotu diskonta likmes augstumu. Tā tad jāsalīdzina nevis naudas summas, bet gan preču daudzumi, ko par naudas summu ir iespējams pirkt kredita izsniegšanas brīdī, ar preču daudzumiem, ko par naudas summu ir iespējams pirkt kredita atmaksāšanas brīdī. Starpība starp preču daudzumiem ir diskonta likme, mērīta preces. Pēc analogijas ar reālalgu to varētu nosaukt par reālo diskonta likmi.

Pieņemsim, ka diskonta likme naudā mērītā būtu 7%. Pieņ., ka starp kredita izsniegšanas un kredita atmaksāšanas brīžiem ir notikusi cenu līmeņa pieaugšana arī par 7%. Tad diskonta likme mērīta precēs jeb reālā diskonta likme būtu 0. Tāpēc sapratīsim, kāpēc Vācijas markas inflācijas laikā 1923.g. oficiāla diskonta likme ir bijusi 108%. Tāču, ievērojot inflācijas straujumu, ievērojot ārkārtīgi straujo preču cenu augšanu, diskonta likme 108% (izteikta naudā) īstenībā ir bijusi ārkārtīgi zema, pat negatīva.

Emisijas bankas pērk no uzņēmējiem kredita saistības vekselu formā un pret tiem izsniedz banknotes, kas apgrozās. Vekselu termiņos banknotes atgriežas atpakaļ emisijas bankā un banka pērk jaunus vekselus. Emisijas banka par izlaistām banknotēm var pirkt ne tikai vekselus, bet arī zeltu, citus dārgmetālus, arzemju valūtu u.t.t. Šai sakarā jāizrāda uz vienu jautājumu, ko tautsaimniecības teorijas eksāmenos nezina. Ja jautā, kas izlaiž banknotes Latvijā, tad atbild: "Banknotes Latvijā izlaiž Latvijas Banka". Ja tālāk jautā: "Labī. Pieņemsim, ka Jūs būtu Latvijas Bankas direktors un tagad vajadzētu izlaist apgrozībā banknotes. Kā Jūs to izdarītu?" Bieži studenti uz šo jautājumu nezina atbildēt. Atbilde ir vienkārša: Latvijas Banka, diskontējot vekselus, pērkot zeltu u.t.t., banknotes izlaiž apgrozībā.

Bez vekseliem, zeltu un arzemju valūtas emisijas bankas pērk arī

valsts izlaistās obligācijas, Kreditzīmes u. g. vērtspapīrus. Arī šādu vērtspapīru uzpirkšana var būt par līdzekli, ka izlaist banknotes apgrozībā, jo pret vērtspapīriem emisijas banka izmaksā banknotes. Šī vērtspapīra pirkšana un pārdošana ir viena no svarīgākajām operāciju grupām, angļi sauc par "open market operations", t. i., operācijām atklātā tirgū. Šās operācijas notiek citās zemēs, it sevišķi A. S. Valstīs. Šo operāciju nolūks ir regulēt naudas tirgu. Pēdējās saimnieciskās krīzes laikā ar šām operācijām dažas valstis mēģināja atturēt pārāk straujo cenu krišanu. Doma bija tāda: uzpērkot vērtspapīrus, apgrozībā nāks lielāki banknošu, naudas daudzumi un palielināsies M. Sakarā ar naudas daudzuma apgrozības (M) palielināšanos pieaugs arī cenu līmenis un to gribēja panākt. Ja emisijas bankai ir pietiekoši liels vērtspapīru krājums, tad tā vajadzības gadījumā var izdarīt pretēju operāciju. Ar pretēju operāciju - vērtspapīru pārdošanu - bankā atgriežas apgrozībā izlaistas banknotes, jo obligāciju pircēji samaksā bankai par vērtspapīriem ar banknotēm. Tādā kārtā banknotes no apgrozības izņem. Līdz ar to pamazinās apgrozībā esošās naudas daudzums, pamazinās arī cenu līmenis. Šādi var pamazināt cenu līmeni ja tas pārāk strauji aug.

Arī ārzemju valūtas pirkumi un pārdevumi tur, kur valūtas tirdzniecība nav ierobežota, var ietekmēt cenu līmeni (P). Jo vairāk emisijas banka uzperk valūtas, jo vairāk banknošu nak apgrozībā.

Kad 1929. g. A. S. V. fondu biržas vērtspapīru cenas strauji krita, kad 1931. gadā vairākas zemes attiecās no zelta standarta un kad vispārējam cenu līmenim bija ārkārtīgi strauja tendence pamazināties, tad A. S. V. darīja visu iespējamo, lai atturētu straujo cenu slīdēšanu, lai apturētu cenu pazemināšanos. Šai nolūkam A. S. V. ļoti lielos apmēros pazemināja diskonta likmi. Mēs tikai redzējām, ka diskonta likmes pazemināšana var palielināt naudas daudzumu apgrozībā, resp., celt cenu līmeni. A. S. V. vērsās arī pie valsts vērtspapīru uzpirkšanas, lai tādā kārtā izlaistu apgrozībā vairāk naudas un ietekmētu cenu līmeni uz augšu, resp., apturētu cenu līmeņa krišanu. Sakarā ar šiem diviem pasākumiem, A. S. Valstīs sākot ar 1930. g. apgrozībā esošās naudas daudzums (M) pieauga ļoti lielos apmēros. Kā par brīnumu, cenu līmeni apgrozībā esošās naudas daudzuma pieaugums neietekmēja. Sakarā ar M pieaugšanu vajadzēja arī P, bet cenu līmenis P nepieauga un uz M pārmaiņām nereaģēja. Tā tad diskonta likmes pazemināšana un "operācijas atklātā tirgū", t. i., valsts vērtspapīru uzpirkšana nepiepilēja uz tām liktas cerības....

Kāpēc? Kas attiecas uz diskonta politiku, uz apstākli, ka A. S. V. cenās panākt augstākas cenas ar diskonta likmes pazemināšanu, ir jāpiezīmē ka šeit ievērojama nozīme ir piekritusi problēmai: diskonta likmes, izteiktas naudā, pazemināšana nebūt ne garantē, ka diskonta likme, izteikta precēs, bus reize ar to zemāka. Ja cenu līmenis pieaug, tad diskonta likmes, kas izteikta naudā, pazemināšanos tas var neitralizēt. Pieņemsim pretējo: cenu līmenis samazinās: tad diskonta likme izteikta precēs palielināsies, kaut arī diskonta likme izteikta naudā pamazināsies. Ja cenas krīt, diskonta likme izteikta precēs var palielināties. Uzpņēmēji baidījās, ka - izlietojot jaunus kreditus - cenu līmenis vēl vairāk kritīs. Ja tas tā notiktu, tad kaut diskonta likme naudā ir maza, precēs rēķinot tā ir liela, jo sakarā ar cenu krišanos naudas pirk spēja ir ievērojami pieaugusi. Apstākļi, ka uzņēmēji baidījās no cenu krišanas, atturēja uzņēmējus izlietot kreditus, kaut arī diskonta procents bija zemāks. Ņemot vērā, ka apstāklim, ko uzņēmēji domā, ko uzņēmēji gaida saimnieciskajā dzīvē ir ārkārtīgi liela nozīme. Ja, piem., faktiskais stāvoklis būtu stabils pēc būtības, bet uzņēmēji sagaidātu pārmaiņas, tad tas ietekmētu uzņēmēju darbību. Šādā noskaņojumā nav izredžu, ka uzņēmēji savus uzņēmumus paplašinās. Var būt arī otrādi. Ja stāvoklis ir neblāvīgs, bet uzņēmēji tic, ka stāvoklis labosies, tad viņi savu uzņēmumu darbību paplašinās. Šādai ticībai ir ārkārtīgi liela nozīme it sevišķi šādos gadījumos. Tāpēc pēdējās saimnieciskās krīzes laikā daži autori runāja par uzticības krīzi. Šīs uzticības dēļ diskonta likmes pazemināšana A. S. Valstīs nelīdzēja, lai apturētu cenu krišanu.

Zīmējoties uz otru līdzekli, ko izlietoja A. S. V., uz valsts izlaisto vērtspapīru uzpirkšanu no emisijas bankas puses, ir jāizsaka, ka tās bankas, kas maksāja par uzpirktiem vērtspapīriem, patiešām nonāca apgrozībā. Tās nonāca to uzņēmēju un mājturību rokās, kas vērtspapīrus pārdeva. Starp vērtspapīru pārdevējiem bija daudz tādu, kas vērtspapīrus pārdeva, bet pret tiem saņemtās banknotes - naudu nemaz neizlietoja savu uzņēmumu paplašināšanai vai patērēja priekšmetu pirkšanai. Tie par vērtspapīriem saņē-

tas banknotes nelaista apgrozībā, bet mēģināja noguldīt privātbankās. Privātbankas, kur iepluda noguldījumi, ~~normālas~~ apstākļos uz to rēķina izsniedza jaunus kreditus. Taču tagad privātbankas jaunus kreditus neizsniedza, jo nebija uzņēmēju, kas kreditu pieprasītu, kaut arī diskonta likme bija zemāka. Iespēja pieprasīt un dabūt kreditus bija, bet uzņēmēji bija atturīgi. Šis apstāklis bija izšķirošais. Tādā kārtā emisijas banka, uzpērkot obligācijas, pavairoja naudas daudzumu apgrozībā, bet pavairotais naudas daudzums apgrozībā, nogulas privātbankās kā kases rezerves. Sakarā ar to palielinātais M₁ samazināja V un V'. Mazāks kļuva arī M' - banku maksāšanas līdzekļu daudzums. Tāpēc cenu līmenis nepalielinājās. Vēl vairāk. Privātbankām savas lielās kases rezerves nebija vajadzīgas. Tāpēc privātbankas mēģināja novietot brīvo naudu tālāk emisijas bankā. Ar to loks bija noslēdzies - izlaistas banknotes atgriezās atpakaļ emisijas bankā, rīņi apstaigājušas un cenu līmeni neietekmējušas.

Redzam, ka šie divi līdzekļi pēdējās krīzes laikā pievīla A.S.V. kredītpolitiku un nepiepildīja uz tiem liktas cerības.

Rodas jautājums: vai ir vēl kādi citi līdzekļi, lai dabūtu cenu līmeni uz augšu? Tautsaimnieki par to lauza galvas. Par tādu līdzekli tautsaimnieki uzskata valsts finanču politiku. Vai valsts finanču politika cenu līmeni var ietekmēt velama virziena: uz augšu vai uz leju? Redzējām, ka ar diskonta politiku un valsts izlaisto vērtspapīru uzpirkšanu A.S.V. cenu līmeņa krišanu neizdevās apturēt, neizdevās apturēt tāpēc, ka nevarēja ielaist apgrozībā vairāk naudas vai vismaz visu apgrozībā ielaisto naudu noturēt apgrozībā. Vai nevar atrast tirgū tādu pircēju, lielākas kapacitātes pircēju, kas spētu cenu krišanas periodos laist naudu apgrozībā vai vismaz apgrozībā ielaisto naudas daudzumu noturēt apgrozībā? Meklējot atbildi uz šo jautājumu uzmanību saista tādas lielās saimnieciskās vienības, kādas ir valsts un pašvaldības. Valsts un pašvaldību darbība pēdējos gadu desmitos ir ievērojami augusi sakarā ar t.s. kolektīvo vajadzību pavairošanos (par to runājam nodaļā par pamatjēdzieniem). Vai valsts un pašvaldības kā saimnieciskās vienības nevar dabūt lielāku naudas daudzumu apgrozībā?

Runājot par tautas ienākumu, atzīmējam, ka Latvijas tautas ienākums 1929/30. gadā ir bijis 1,2 milj. ls. Tai pašā gadā Latvijas valsts un pašvaldību ienākumi, kas sastādās galvenā kārtā no nodokļiem un valsts un pašvaldību uzņēmumu ienākumiem, pārsniedza 0,2 milj. ls. Redzam, ka valsts un pašvaldību ienākumi Latvijā sastādīja 1929/30. g. vienu piekto daļu no visa tautas ienākuma. Citās zemēs šī daļa ir vēl lielāka, citās zemēs valsts un pašvaldību ienākumi sastāda vēl lielāku daļu no tautas ienākuma 1/4 vai pat 1/3. Ja valsts un pašvaldību saimnieciska darbība ir tik plaša, tad jājautā: vai nav iespējams, ka valsts un pašvaldības ar savu budžeta politiku ietekmētu konjunktūras pārmaiņas velama virziena, t.i. ietekmētu cenu līmeni? Šai ziņā vislielāka nozīme ir valstij, jo pašvaldības ir mazākas un tas mazākā mērā var ieviest pastāvīgu budžeta politiku.

Pēc pasaules kara vairāki tautsaimnieki šai virzienā ir izteikuši domas. Tā angļu tautsaimnieks K e y n e s aizstāv viedokli, ka cenu krišanas un vispār depresiju periodos valstij nav jāvadās no taupības, pēc kuras cenšas uzmanīgie politiskie darbinieki. Depresijas periodos, pēc Keynes'a domām, valstij nav vajadzības steigties atmaksāt parādus un nav vajadzīgs ierobežot savu darbību, bet gan to paplašināt. Taču valsts šo darbības paplašināšanu nedrīkst izdarīt ar jaunu nodokļu palīdzību. Tā tad - kā Keynes domā - depresijas periodos valsts nedrīkst palielināt nodokļus, jo ar palielinātiem nodokļiem uzņēmumiem būtu atņemta daļa to līdzekļu, ko uzņēmēji izdod privāto īpašumu un strādnieku algu veidā. Valstij jāpaplašina darbība neierobežojot privāto uzņēmēju darbību, valstij jāpaplašina sava darbība ar kreditu palīdzību. Šeit nav nozīmes vai banknotes sedz ar īstermiņa kreditu vai ar gara termiņa kreditu. Tad, kad nāk labāki laiki, ja kredīts ir ilgtermiņa, valsts nodokļu skrūvi saskrūvē, nodokļi kļūst lielāki. No lielākiem nodokļiem valsts tad atmaksā tos parādus, kas depresijas laikos ir iekrājušies.

Šis papēmiens, kura nolūks ar kredīta palīdzību dabūt lielāku naudas daudzumu apgrozībā un sakarā ar to pacelt cenu līmeni depresijas periodā, ir daudz efektīvāks par vērtspapīru uzpirkšanu. Valsts izlaisto vērtspapīru uzpirkšana no emisijas bankas puses ~~pavāc~~ tikai to, ka emisijas banka atpērk vērtspapīrus no lielākiem kapitāla īpašniekiem, pie kam nav drošības, ka šie kapitāla īpašnieki saņemto naudu izlietos tālākai apgrozībai: visbiežāk tie šo naudu nogulda bankās. Valsts un pašvaldības savā saim-

nieciskajā darbībā pārējos, darbu, algo darbineikus, pārdot preces pakalpojumus u.t.t. Tā nauda, ko saņem valsts algoties darbinieki, iet tālāk apgrozībā. Šis parādījums ir efektīvāks tāpēc, ka tas nesamazina naudas apgrozības ātrumu (V).

Taču neraugoties uz to, ka tautsaimniecība domas nav ieguvušas pilnīgu piekrišanu praktiskajā saimniecības politikā. Kāpēc? Ir noskaidrojama, ka saimniecības politiku aprindas pastāv bažas par psihiskām sekām, kas slepjas valsts parādu pavairošanā, bažas, ka valsts parādu pavairošana atstās ļoti ļaunu ietekmi uz saimniecisko dzīvi. Anglija baidās arī no tā, ka pie šādas saimnieciskās politikas Londona var pazaudēt savu pasaulē les naudas tirgus centra slavu, no kā, saprotams, ciestu Anglijas banku darība, kas ar savām operācijām apgādā īstenībā gandrīz visai pasaulē kreditu. Šai ziņā svarīgs ir arī politiskais moments. Vajadzīga ļoti stabila valdība, lai spētu vest konjunkturalu politiku, tad politiku, apreķināta novis vienam gadam, bet vairākiem gadiem - ilgākam laika periodam. Šāda Keynes'a priekšlikuma realizācija prasa ilga laika politiku.

Kvantitātes teorijas kritika.

Tagad atgriezīsimies pie cenu līmeņa P. Līdz šim mēs apskatījām visus svarīgākos locekļus cenu līmeņa nolīdzinājumā, izņemot pašu svarīgāko - P, cenu līmeni.

Izejot no viedokļa, uz kāda nostājas kvantitātes teorija, par pašu cenu līmeni P īstenībā nebūtu nekā daudz sakāms, jo kvantitātes teorijā pašu cenu līmeni pieņem par citu formulas locekļu pasīvu rezultātu. Citiādi izsakoties, kvantitātes teorija pieņem, ka cenu līmenis ir pasīvs, ka tas pieskaņojas cenu līmeņa formulas labās pusēs faktoru parmaiņām, kam pats cenu līmenis šos faktorus neietekmē. Ja iziet no šāda viedokļa, tad tiešām par cenu līmeni nav ko teikt.

No pārrunātā redzam, ka kvantitātes teorija, kas sākumā bija ļoti vienkārša un ar savu vienkāršību ieguva simpātijas, pakāpeniski ir kļuvusi sarežģītāka un sarežģītāka. Mēs redzējām, ka nebija iespējams apmierināties ar pieņēmumu, ka zelta daudzums, ja apgrozībā iet zelta monetas, noteic cenu līmeni. Jāievieš vēl banknotes. Tālāk. Jāreģistrē no diferenciālas sistēmas uz kvocianta sistēmu banknošu segumā, kā redzējām, pamatojas uz brīvākiem uzskatiem par attiecību, kas pastāv starp naudas daudzumu apgrozībā (M) un cenu līmeni (P).

Visā visumā pirms paskules Kara piepēma, ka naudas daudzums apgrozībā (M) ir fundamentālais loceklis cenu līmeņa formula, no kā ir atkarīgs cenu līmenis. Banku maksāšanas līdzekļu daudzumu (M') pieņem par tadu, kas atrodas diezgan noteiktā attiecībā ar naudas daudzumu apgrozībā. Par naudas apgrozības ātrumu (V) domāja, ka tas atrodas zināmā noteiktā attiecībā ar sabiedrībā pastāvošo saimniecisko un tehnisko stāvokli, kurš zināmā brīdī ir noteikts un tāpēc arī naudas apgrozības ātrums pēc savas būtības ir konstants. Izejot no teiktā pieņēmuma, ka naudas daudzums apgrozībā ir tāds cenu līmeņa regulētājs, uz kuru var paļauties. Diskonta politika ir tā, kas regulē naudas daudzumu apgrozībā. Tā tad ar diskonta politiku ir iespējams regulēt cenu līmeni. Tāpat kā mūsdienu regulē auto ātrumu. Diskonta politika kā cenu līmeņa regulators tomēr nav attaisnojusi uz to liktas cerības.

Kvantitātes teorijai vēl ir daudz redzamu aizstāvju, no kuriem ievērojamākais ir J. Fišers. Viņš tik stipri pārliecināts par kvantitātes teorijas pareizību, ka pat izstrādājis īpatnēju naudas politiku, kas būvēta uz šīs teorijas. Pēc J. Fišera domām, mainot zelta daudzumu dolārā, var pēc patikas regulēt cenu līmeni.

Jau pagājušā gadsimta daži uzņēma ar zināmu skepsi uzskatu, ka cenu līmenis ir pasīvs rezultāts cenu politikā. Statistiskais P u k s (Took's) izstāvēja domu, ka vispirms ceļas cenu līmenis, bet pēc tam cenu pieaugums izsauc banknošu daudzuma pieaugumu apgrozībā. Šādos uzskatos bija arī vairāki tā laika praktiskie banku darbinieki.

Lai šo domāšanu izprastu, iesāksim ar sīkākām parādībām - sīknaudas. Zināms, ka apgrozībā ir nepieciešams zināms daudzums sīknaudas, piem., ir nepieciešams zināms daudzums santīmu. Šiem santīmiem ir tā īpatnība, ka to kalšana izmaksā diezgan dārgi un tādēļ valdība tos kal tikai tik lielos apmēros, cik apgrozībā nepieciešams. Ja valdība izgatavotu vairākus santīmu nekā apgrozībā vajadzīgs, tad daļa no tiem neietu apgrozībā un palētu centrālā bankā. Tā tad santīmi iet apgrozībā tikai samērā ar vajadzību.

dzību pēc tiem. Ja tālāk ~~runāsim~~ par 2 sant. gabalu kalšanu, tad slēdz būs tas pats. Attiecībā uz 5 sant. un uz niķeļa naudu - 10, 20 un 50 sant. gabaliem u.t.t. līdz augstākai Lātvijas Bankas naudas zīnei - 500 ls slēdziens iznāk tas pats. Lātvijas Banku izdod naudas zīmes tāpēc, ka tās ir vajadzīgas, un tādos daudzumos, cik vajadzīgs. Šī vajadzība pēc naudas ir sakarā ar cenu augšanu: pieaugot cenām, pieaug naudas daudzums apgrozībā. Ir daži apstākļi, kas liek domāt, ka daļa taisnības ir arī šī uzskatam, ka sakarā ar apgrozījuma lielumu ir nepieciešams zināms daudzums naudas apgrozībā, lai saimnieciskā dzīve varētu ritēt bez traucējumiem.

Nobeigums.

Nobeidzot par cenu līmeni, vispār var pateikt, ka cenu līmeņa regulēšanas problēma ir daudz sarežģītāka nekā daudzi tautsaimnieki to ~~agrāk domāja~~. Cenu līmeni izskaidrot vienīgi ar kvantitātes teoriju ir ~~diezgan grūti~~.

Aizrādīsim, ka problēma par to, vai cenu līmenis ir pasīvs faktors, ko ietekmē citi faktori, vai varbūt cenu līmenis pats ir aktīvs faktors, ir visai svarīga, lai atrisinātu daudzus praktiskas dabas jautājumus.

Ja atbildam, ka cenu līmenis ir tikai pasīvs citu faktoru rezultāts, tad ir jāapšaubā iespēja regulēt cenu līmeni tālā kārtā, ka mēģina regulēt cenas dažām atsevišķām precēm. Izejot no kvantitātes teorijas jāspriež: ja kādai precei valsts nolauj pacelt cenas, tad cenas attiecīgi pieaugs citām precēm, saskaņā ar apskatītajām vispārējām un speciālām cenu sakarībām. Cenu pacelšanas aizliegums dažām precēm - no kvantitātes teorijas viedokļa - cenu līmeni nevar pazemināt, jo cenu līmenis ir atkarīgs no citiem apstākļiem.

Ja turpretī iziet no viedokļa, ka starp atsevišķiem locekļiem cenu līmeņa formula var pastāvēt arī brīvākas attiecības, ka cenu līmenis ~~pasīvs~~, bet dažreiz var būt aktīvs faktors, tad jāatzīst, ka valsts ar savu cenu regulēšanu zināmā mērā tomēr var ietekmēt vispārējo cenu līmeni.

44. lekcija, nolasīta 1938.g. 6.aprīlī.

VALŪTAS KURSI.

1) Mēs redzējām, ka katru naudas vienību, piem.: mārciņu sterliņu, franku, latu, marku u.t.t., ir iespējams salīdzināt ar zeltu, lai redzētu, cik zelta par šo naudas vienību var pirkt.

2) Mēs arī redzējām, ka katru naudas vienību ir iespējams salīdzināt ar to preču daudzumu, ko par šo naudas vienību var pirkt, lai tā noteiktu naudas vienības pirktspēju preces. Par šādu salīdzinājumu runājam nodaļā par cenu līmeni.

3) Beidzot, atzīmēsim, ka katru naudas vienību ir iespējams salīdzināt ar kādas citas valsts naudas vienību, lai noteiktu, cik daudz naudas vienību ir jāatdod, lai iegūtu zināmu daudzumu citas valsts naudas vienību. Šo attiecību, ko pie salīdzināšanas iegūstam, sauc par v a l ū t a s k u r s u.

Tādā kārtā par valūtu sauc kādas valsts naudas vienības, kas ir uzskatāma par precī, izteicot tās cenu kādas citas valsts naudas vienības.

Runājot par valūtu, visbiežāk domā par citas zemes jeb ārzemju naudu, kuras cena ir izteikta pašu valsts naudas vienībās, piem.: par mārciņu sterliņu valūtu, izteiktu tās vērtību letos.

Līdz šim mēs neesam tuvāk apskatījuši jautājumu par vērtību attiecību starp dažādu zemju naudas vienībām, jo mēs izgājām no priekšnosacījuma, ka mums ir darīšanas ar naudu izolētā valstī. Tagad apskatīsim attiecību starp dažādu zemju naudas vienībām.

Mēs redzējām, ka iekšzemes apgrozībā lieto gan naudu, gan arī citas maksāšanas līdzekļus, kurus nevar saukt par naudu (īstā nozīmē). Praktiski arī starptautiskā apgrozībā daudreiz maksā ar naudu (īstā nozīmē), piem. ar mārciņu sterliņu banknotēm u.t.t. Šeit arī piezīmēsim, ka tie tomēr

ir izņēmumi, Tas jāatceras! Lielākus darījumus ar ārzemēm kārto ar maksāšanas līdzekļiem, kas pēc būtības nav nauda, piem.: ar parvedu vekseliem, čekiem, telegrafa naudas pārdevumiem u.t.t. Tirdznieciskie darījumi tikai ārkārtīgi mazos apmēros noved tieši pie zelta pārsūtīšanas no vienas zemes uz otru. Tāda kārtība, ka tirgotāji ārzemēm maksā nevis ar naudu, bet ar vekseliem, ir nodibinājusies pirms vairākiem gadsimtiem. Šāda kārtība dod iespēju ietaupīt zelta pārvešanas izdevumus un reizē atbrīvoties no riska, ar ko ir saistīta katra zelta pārsūtīšana.

Lei redzētu, kā starptautiskā tirdzniecībā ir iespējams iztikt ar vekseliem zelta vietā ņemsim vienu izdotmātu, vienkāršotu piemēru. Piemēsim, ka Anglijas patērētāju biedrību savienība ir nopirkusi sviestu no Latvijas piensaimnieku centrālās savienības, kas eksportē sviestu uz Angliju. Piem., ka Anglijas patēr. b-bu s-vba par sviestu samaksātu ar vekseli, kas nonāks Rīgā. Piem., ka akc. sba "Ogle" ir nopirkusi ogles no kādas Londonas firmas. Šai samaksātu par akmeņoglēm, a/s. "Ogle" var pati dot vekseli, bet var arī no Latvijas piensaimn. centr. svbas nopirkt angļu vekseli un to nosūtīt uz Londonu akmeņogļu tirgotājam. Kad atnāk vekselā maksāšanas termiņš, tad Londonas akmeņogļu tirgotājs iekasēs minēto summu no Anglijas patēr. b-bu svbas un sapēms samaksu par ogļēm. Latvijas piensaimn. centr. svba ir pārdevusi sviestu un samaksu par to arī sapēmusi. Rezultāts ir tāds, ka no Latvijas sviests ir aizvests uz Angliju un ogles no Anglijas uz Latviju, bet nauda nemaz nav gājusi pār robežai.

Ārzemju vekselus un ārzemju valūtu uzpērk bankas, kas pēc tam pārdo šos ārzemju vekselus un valūtu tiem, kam vajadzīgs. Tāda kārtā bankas ir tās, kas kārto starptautiskus maksājumus. Latvijā patlaban valūtas tirdzniecība atrodas galvenā kārtā Latvijas Bankas un speciālas valūtas komisijas noteikšanā.

Gandrīz visās valstīs ārzemju valūtas kursus atzīmē tā, kā ārzemju valūta ir nemainīgs, bet pašu zemes nauda ir mainīgs lielums jeb ārzemju valūtas kursu atzīme tāpat kā atzīme cenu par citu preci, t.i., cik tu un santimu ir jāmaksā par zināmu daudzumu preces, piem.: 1 kg, vai jāmaksā par zināmu daudzumu ārzemju valūtas, piem.: 100 kronām, 1 dolāru u.t.t. Apskatot Rīgas biržas kursus 1938.g. 16 aprīlī, redzam, ka

1 mārc.sterliņu	piedāvāja par Ls 25.16,	bet pieprasīja par Ls 25.28,
100 zviedru kronas	- " - " Ls 129.-,	- pieprasīja par Ls 131.-

u.t.t. Valūtas kursi nozīmē, ka par vienu un to pašu daudzumu ārzemju valūtas ir jāmaksā tik un tik ls un sant.

Anglijā ārzemju valūtas kursus apzīmē citādi. Anglijā sterliņu mārciņu pieņem par nemainīgu, bet kursos uzrāda, cik var dabūt citas valsts naudas vienību par vienu sterliņu mārciņu. Augstāki valūtas kursi Anglijā nozīmē, ka par 1 mārciņu sterliņu ir iespējams iegūt lielāku daudzumu ārzemju valūtas jeb mārciņu sterliņu salīdzinot ar citu zemiņu naudu kļūst vērtīgāka. Šāds valūtas kursu apzīmēšanas veids ir izskaidrojams ar mārciņas sterliņu dominējošo stāvokli starptautiskā naudas tirgū. Anglijas sterliņu mārciņu vispār atzīst par labāku valūtu pasaule, arī tagad, kad Bank of England ir atsvabināta no pienākuma: apmainīt banknotes pret zeltu. Anglijas sterliņu mārciņa ir ieguvusi šādu stāvokli pateicoties Anglijas gadsimtus ilgām tradīcijām tirdzniecības laukā, Anglijas banku sistēmai, kas nodibinājusi veiksmīgie sakarus un ieguvusi veiksmīgas intereses visās pasaules malās. Piezīmēsim, ka arī Anglija - līdz ar citām valstīm - savu naudas politiku vada galvenā kārtā savas pašu zemes interesēs. Par to liecina arī tas apstāklis, ka - 1931.g. pazeminot mārciņas sterliņu vērtību - Anglija nenoteica šo vērtību zeltā, nepielīdzināja to kādam noteiktam, kaut arī mazākam nekā agrāk, zelta daudzumam. Tādā kārtā Anglija atstāja Anglijas bankai brīvas rokas mārciņas sterliņu vērtības grozīšanai, kas var būt svarīga dažādos tirdznieciskās politikas nolūkos.

Valūtas tirgus īstenībā ir pasaules tirgus, jo tirdzniecība ar dažādu zemiņu valūtām notiek visā pasaulē. Svarīgākā valūtas tirdzniecība notiek bankās, pie kam lielākas bankas visā pasaulē ir savstarpīgos tirdznieciskos sakaros. Ja kādā zemē vienas vai otras valsts valūta nokrāsojas mazāk nekā citās zemēs vai arī paceļas augstāk nekā citās zemēs, tad bankas izlieto t.s. arbitražas operācijas, lai izlīdzinātu starpību. Par arbitražas operācijām vairāk nerunāsim. Par tām tuvāk runā būs tirdznieciskos rēķinos.

Novā atkarājas val. kursu augstums? - No pāprasīj. un piedāvāj.
Neko - pāprasīj. un piedāvāj.? - No līdzināt. darīj. ar ārvalst. 235. tt.

Valūtas kursi ir ārzemju maksāšanas līdzekļu cenas. Valūtas kursi rāda, par kādu cenu var pirkt ārzemju maksāšanas līdzekļus. Valūtas kursi rodas cenas veidošanās procesā, tā tad kā rezultāts no valūtas pieprasījuma un valūtas piedāvājuma. Tāpat apskatīsim isuma tos darījumus ar ārvalstīm, kuru rezultātā rodas valūtas piedāvājums un valūtas pieprasījums. Šai sakarā ir jāapskata dažāda veida bilances ar ārzemēm.

B i l a n c e s a r ā r z e m ē m .

1. Ārējās tirdzniecības jeb preču bilance.

Daudzās zemēs ārējās tirdzniecības jeb preču bilance ir svarīgāka nekā visiem citiem bilanču veidiem.

Par ārējo tirdzniecības bilanci sauc starpību starp importēto preču vērtību un eksportēto preču vērtību zināmā laika periodā, parasti 1 gadā.

Latvijas ārējās tirdzniecības bilance bijusi tāda, ka eksports ir bijis lielāks par importu 1932., 1936. un 1937. g. Citos gados Latvijas eksports ir bijis mazāks par importu.

Lai pienācīgi novērtētu apstākļus, kāpēc imports ir lielāks par eksportu, tad jāievēro:

1) Imports var pārsniegt eksportu daļai tāpēc, ka importa skaitļi uzdod ievesto preču vērtību tad, kad preces ir pienakušas Latvijā, kad preces iet par robežu. Tā tad importēto preču vērtība ir ieskaitīts arī transports (multas nav pieskaitītas). Eksporta skaitļos turpretī ir ņemta tā eksportēto preču vērtība, kas ir precēm tad, kad tās atstāj Latvijas robežu, tiek nosūtītas uz ārzemēm. Eksportēto preču cenā transports ieskaitīts netiek. Tā tad importēto preču cena transports tiek ieskaitīts, bet eksportēto preču cenā netiek ieskaitīts. Ja saskaitām kopā visu zemes importu un visu zemes eksportu, tad dabū divus skaitļus, kuriem vajadzētu būt līdzīgiem. Taču tie nelīdzinās viens otram, nelīdzinās tāpēc, ka visas zemes imports iznāk lielāks par visas zemes eksportu. Un tas ir tāpēc, ka importēto preču vērtība ir aprēķināta pēc c i f cenām, bet eksportēto preču vērtība - pēc f o b cenām. Par "cif" un "fob" cenām ir runa tirdzniecības macībā. Starpība ir tas, ko samaksā par importēto preču pārveidāšanu un apdrošināšanu.

Jāpiezīmē, ka daļu no importa pārsvara par eksportu var izskaidrot arī ar to, ka parasti importēto preču statistika ir labāka nekā eksportēto preču statistika. Tas ir tāpēc, ka gandrīz katrā valstī importētās preces apliek ar muitu un tādā kārtā iegūst iespējami precīzas ziņas par importētām precēm. Eksportējamās preces mūsdienās ar muitu apliek reti. Tāpēc eksportēto preču statistika nav tik pilnīga kā importēto preču statistika.

2) Importa pārsniegums var tikt sasniegts ar dažādiem pakalpojumiem citām zemēm. Starp tiem jāmin kuģošana, tūrisms u.c.

3) Importa pārsniegums atsevišķos gadījumos ir izskaidrojams arī ar ārzemēs izdarītiem aizņēmumiem. Jo lielāks ir ārzemju aizņēmums, jo lielāks ir importa pieaugums, bet par to vēlāk.

Zīmējoties uz ārējās tirdzniecības statistiku, kas rāda importu un eksportu, kas dod iespēju uzstādīt ārējās tirdzniecības bilanci, jāsaka, ka tā ir viena no svarīgākajām statistikas nozarēm. Šās statistikas savākie dati noder importieriem un eksportieriem, kas pēc tiem orientējas, kādos apmēros ir viena vai otra prece ievesta vai izvesta. Vēl svarīgāki šie statistikas dati ir valdībai, jo tie noder muitu un tirdzniecības regulēšanai. Tas it sevišķi sakāms par laiku pēc 1931. g., kad atsevišķas zemes paliek aktīvas savas ārējās tirdzniecības regulēšanas laukā.

Lai ārējās tirdzniecības statistika varētu kalpot visām minētām vajadzībām, tad ir nepieciešami, lai tā atrastos labā kārtībā, lai tā sniegtu pareizas, precīzas ziņas, pareizu ainu.

Lai rādītu, cik bēdīgu ainu statistika var dot, atstāstīsim kādu anekdoti no tiem laikiem, kad kuģa īpašnieki pirka un pārdeva preces. Tai laikā kādu Francijas ostā atstāja trīs franču kuģi. 1. kuģa īpašnieks piekļuva savu kuģi ar vīnu, kuru projam braucot ostas ierēdņi novērtējuši uz 1 miljonu franku. Šo vīnu kuģa īpašnieks aizveda uz Angliju, pie tam viņš bija iepircis taisni tādu vīnu, ko angļi ļoti cienī un pārdeva to

Anglijā par 2 milj.fr. audumus, pie kam taisni tādus, kādus franči ciera audumus Francijā viņš pārdeva par 4 milj.fr. Tā tad 1.kuģa īpašnieks izveda preces par 1 milj.fr., bet ievēda par 4 milj.fr., t.i., radīja pasīvē ārējās tirdzniecības bilanci par 3 milj.fr.

2. kuģa īpašnieks iepirka Francijā *dārgu* vīnu par 4 milj.fr., iekrāva to un aizveda uz Angliju. Tā kā šis īpašnieks nepazīna angļus un iepirka tādu vīnu, ko angļi necienī, tad vīnu Anglijā viņš pārdeva par 2 milj.fr. Par šo summu viņš iepirka Anglijā audumus, bet tādus, kas nesevišķi piemērots franšu gaumei un tāpēc Francijā tos bija spiests pārdevēt par 1 milj.fr. Tā tad 2.kuģa īpašnieks izveda preces par 4 milj.fr., bet ievēda par 1 milj.fr., tā tad ārējo tirdzniecības bilanci padarīja aktīvu par 3 milj.fr.

3. kuģa īpašnieks iepirka Francijā vīnu par 3 milj.fr., iekrāva to un vedā uz Kanādu. Ceļā gadījās vētra un visu vīnu vajadzēja izmest jūrā. Tā tad 3. kuģa īpašnieks izveda preces par 3 milj.fr., bet nekā neievēda tāpēc ārējās tirdzniecības bilanci padarīja aktīvu par 3 milj.fr.

Tā tad saskaņā ar šādu statistiku vislielākos pakalpojumus valstij ir izdarījuši 2. un 3. kuģa īpašnieks, bet 1. kuģa īpašnieka darbība valstij ir neizdevīga.

Šis piemērs rāda, cik liela nozīme ir pareizai statistikai.

Tālāk. Runā vēl par neregistrētu importu un neregistrētu eksportu. Par neregistrētu importu un neregistrētu eksportu sauc to, ko neieskait vispārējā ārējās tirdzniecības statistikā. Tur ietilpst kontrabanda.

1) Ja tirdzniecības bilance rāda, ka

eksports > imports, tad tirdzniecības bilance ir aktīva.

2) Ja turpretī tirdzniecības bilance rāda, ka

eksports < imports, tad tirdzniecības bilance ir pasīva.

Dažreiz aktīvu ārējās tirdzniecības bilanci sauc par labvēlīgu, bet pasīvu ārējās tirdzniecības bilanci - par nelabvēlīgu. Šie termini izzūd, noskaidrojoties uzskatiem tie ir atmeti. Par labvēlīgu bilanci uzskatīja tādu, kur pārsvarā ir eksports, lai starpība tiktu starp valstīm nokārtota ar zeltu un sudrabu. Vairāk zelta un sudraba valstī rāda labvēlīgu stāvokli. Jo vairāk zelta un sudraba ir valstī, jo lielāka rosība saimnieciskajā dzīvē. *Saskaņā* ar šo uzskatu *iznāk*, ka pārsuņot naudas daudzuma apgrozībā, pārsuņot arī apgrozīta preču daudzums. Zelts un sudrabs ir vajadzīgs, lai ar tiem comu līmeni uzturētu zināmās robežās, jo daudzi merkantilisti saprata, ka pārsuņot naudas pavairošana var ietekmēt cenas.

Līdz šim mēs runājam par visu eksportu un visu importu kā vienu visu, bet neievērojām no kādām zemēm preces importē un uz kādām zemēm preces eksportē. Līdz pasaules karā vispārējā ārējās tirdzniecības bilance bija tā, kuras vērtība visvairāk uzmanības. Pēdējos gados sakara ar ievēd-
muitu politiku ir radušies dažādi ierobežojumi. Tāpēc lielāku nozīmi kļūst agrāk ir ieguvušas speciālās ārējās tirdzniecības bilances, t.i., tirdzniecības bilances ar atsevišķām valstīm. Sakara ar to, apspriežot tirdzniecības līgumus ar dažādām, nāk priekšā šādi argumenti: "Mēs perkam Jums tik un tik, tāpēc jums ir tiesības tik un tik Jums pārdot". Latvijas speciālās tirdzniecības bilances (Tirdzniecības bilances ar atsevišķām valstīm) atrodamas Valsts Statistiskās pārvaldes materiālos.

Viens no līdzekļiem, ko izlieto, lai regulētu speciālās tirdzniecības bilancēs starp divām valstīm, ir t.s. valūtas klīrings. Valūtas klīrings nodrīkst sajaukt ar banku klīringu, ko apskatījam agrāk. Banku klīrings ir īpatnējais veids, kā privātbankas norēķinās par čekiem, kas izrašstīti uz kādu banku vai no kādas bankas un kā maksāšanas līdzekļi ir nokļuvuši citās bankās. Valūtas klīrings starp divām valstīm notiek tā, ka visiem maksājumiem jāiet caur speciāliem rēķiniem, ko atver abu valstu valsts bankas.

Tādus valūtas klīringus ir noslēgusi Vācija. Bieži maksājumi par eksportu un importu ir saistīti ar citām finansiālām operācijām starp divām valstīm. Saskaņā ar tādu klīringa nolīgumu Latvijas importieri, kas ievēd preces no Vācijas, maksā naudu Latvijas Bankas speciālās klīringa rēķinā. Vācijas tirgotājs, kas ievēdis preces no Latvijas, iemaksā naudu attiecīgā rēķinā attiecīgā Vācijas iestādē. Agrāk šī iestāde bija Reichbank, tagad Deutscher Verrechnungs - Kasse. Vācijas banka no tā iemaksātām summām, kas iemaksātas Deutscher Verrechnungs - Kasse'i, samaksā saviem preču eksportieriem. Latvijas banka Latvijas eksportieriem samaksā

ar Latvijas Bankas speciālā klīringa rēķinā iemaksātām summām.

Tomēr arī valūtas klīringam ir savas neērtības. Pēdējā laikā Vācija ir ieprikusi perces vairākās zemēs par daudz lielākām summām nekā no Vācijas uz šīm zemēm izveusi. Rezultātā šo zemju eksportieriem, kas pādevuši preces uz Vāciju, jāgaida samaksa par precēm tik ilgi, kamēr importieri no Vācijas preces ievedīs un iemaksās naudu klīringa rēķinā ar Vāciju. Tādā kārtā rodas apstākļi, ka preces noteikti no Vācijas jāpērk, pie kam diezgan neizdevīgos apstākļos. Preces no Vācijas nopirkt ir diezgan grūti, jo cenas Vācijā ir diezgan stipri augušas. Ja turpretī preces no Vācijas nepērk, tad nevar dabūt samaksu par eksportētām precēm attiecīgās zemes eksportieriem. Latvijai valūtas klīrings pastāv ar Igauniju, Lietuvu, Vāciju, S.P.R.S., Itāliju, Zviedriju un Franciju (līdz 1938.g. aprīļa vidum).

2. Ārējo pakalpojumu bilance.

Par ārējo pakalpojumu bilanci sauc s t r p ī b u starp tiem pakalpojumiem, ko kāda zeme vai tās pilsoņi ir saņēmuši no ārzemēm, un tiem pakalpojumiem, ko tā citam valstīm vai to pilsoņiem ir sniegusi.

Pēc būtības pakalpojumu bilance ir līdzīga ārējās tirdzniecības bilancei. Pakalpojumos ietilpst preču un pārvadāšana. Ārējo pakalpojumu bilancē vislielākos ienākumus parasti dod jūras tirdzniecības flote un dzelzceļi.

3. Procentu jeb augļu un dividenžu bilance.

Valstis var iedalīt debitoru un kreditoru valstīs. Debitorvalstis ir tās, kuras uz ārzemēm maksā vairāk augļu un dividenžu nekā pašas no ārzemēm saņem. Kreditorvalstis ir tās, kas saņem no ārzemēm vairāk augļu un dividenžu nekā pašas uz ārzemēm maksā. Debitorvalstis ir Vācija, Dānija, bet kreditorvalstis - Anglija, A.S.V., Zviedrija.

Augļu un dividenžu bilance savkārt ir atkarīga no ārējo kapitālu bilances, ko apskatīsim mazliet vēlāk. Pasīva vai aktīva augļu un dividenžu bilance rāda, vai ārējo kapitālu bilance ir aktīva vai pasīva.

Augļu maksājumi uz ārzemēm vispirms ir naudas darījumi starp atsevišķām valstīm. Nodaļā par cenu redzējām, ka naudas summas īstenībā ir samēls tiem upuriem, ar ko ir saistīta naudas iegūšana. Arī augļu maksājumiem slepjas reāltirdznieciskie darījumi.

Lai šo jautājumu labāk izprastu, ņemsim piemēru. Pieņ., ka mēs saņemtu lielāku ārējo aizdevumu, iegūtu spēkstacijas būvei. Aizdevuma naudu tiktu izlietota mašīnu, cementa u.c. būvmateriālu iegādei un algām strādniekiem, kas šo naudu izlietotu patēriņa priekmetu iegūšanai (eksistence līdzekļiem). Tā nauda, ko no ārzemēm aizņemamies, neved pie dažādu preču importa no ārzemēm. Ja spēkstaciju uzceltu, tad augļi par aizņēmumu, tā nauda, ko maksātu ārzemēm, dotu tiesības ārzemniekiem izvest no Latvijas preces. Tādā kārtā ko mēs importējam, lai izbūvētu spēkstaciju, būs jāsamaksā ar mūsu preču vai pakalpojumu eksportu. Saprotais, eksports var notikt arī vēlāk nekā imports ir noticis.

4. Zelta bilance.

Pastāvot zelta standartam emisijas banka savus zelta krājumus var bieži palielināt un samazināt. Šai sakarā runā par zelta bilanci. 1931. 1931.g. īsi pirms atteikšanās no zelta standarta vairākas Eiropas valstis bija spiestas nosūtīt uz ārzemēm lielus zelta daudzumus. Tādā gadījumā tās valsts zelta bilance, kas šos zelta krājumus uz ārzemēm sūtīja, bija pasīva. Par zelta sūtīšanu uz ārzemēm runāsim vēl vēlāk.

45. lekcija, notasīta 1938.g. 8.aprīlī.

5. Kapitāla kustības bilance.

Par kapitāla kustības bilanci sauc starpību starp valstī ieplūdušo
kapitālu un no valsts aizplūdušo kapitālu zināmā laika sprīdī, parasti
ti 1 gadā.

Kapitāla ieplūdumi un aizplūdumi var būt gan kā kredīts, gan kā kapitāla ieguldījumi un to atmaksa. Ja kādas Latvijas akciju sabiedrības akcijas nopērk ārzemnieks, tad šai gadījumā kapitāls no ārzemēm ir ieplūdis Latvijā. Ja ārzemnieks šīs akcijas pārdod atpakaļ kādam Latvijā dzīvojamam pilsonim, tad šai gadījumā kapitāls aizplūst no Latvijas uz ārzemēm.

Kapitāla kustībā no vienas valsts uz otru jāšķir īstermiņa operāci jas no ilgtermiņa operācijām.

Laiku pa laikam gan vienas, gan otras valsts bankās rodas brīvi līdzekļi, kurus bankas var izlietot kredīta izsniegšanai. Tādos gadījumos tās bankas, kurām brīvi līdzekļi ir radušies, mēdz tos novietot (uz īsu vai ilgu laiku) citās bankās, kur ir vajadzība pēc kapitāla. Pēc normāliem saimnieciskās dzīves apstākļiem šie brīvie līdzekļi plūst uz zemēm, kur pastāv augstāka augļu likme. Taču šādu brīvu līdzekļu pārvietošanu var izbeigties tad, ja kredītpieprasības zemes saimnieciskais stāvoklis nav labi pārrēķināms. Īstnieks 1929.g. starptautiska finanču pasaule ļoti maz rēķinājās ar šādu risku. Vairākas Vakarieropas un Amerikas bankas iekārdinātas no augstas augļu likmes, ko maksāja Vācija, ieguldīja lielas naudas summas Vācijas bankās. Vācijas bankas šās aizdotās summas aizdeva Vācijas rūpniecībai uz ilgām termiņiem. Vēlāk radās sarežģījumi, kad šās zemes gribēja kredītu no Vācijas dabūt atpakaļ.

Bieži vien ir izredzes, ka vienā vai otrā valstī paredzama valūtas kursu celšanās. Šādas izredzes noder bankām par pamudinājumu brīvus līdzekļus ieguldīt šādu zemju valūtas. Tas var notikt arī zelta standarta laikā; tad šādi ieguldījumi palīdz izlīdzināt maksājumu bilanci. Tur, kur zelta standarts nepastāv, valūtas kursu svārstības var būt lielākas. Tāpēc tur īstermiņa kapitāla ieguldījumi mēdz būt lielāki, ja paredzams, ka šādu zemju valūtas kursi var celties. Šādus īsa termiņa kapitāla ieguldījumus citās zemēs ar nolūku - peņķt sakara ar valūtas kursu celšanos sauc par attiecīgas valsts valūtas spekulatīvu uzpirkšanu. Par to valsts, kuras valūtu spekulatīvi uzperk, saka, ka taja notiek islaidīgs kapitāla imports.

Pretējs īslaicīgam kapitāla importam ir īslaicīgs kapitāla eksports. Īslaicīgs kapitāla eksports var notikt pie pretejiem apstākļiem: ar nolūku ^{ku} peļnīt ieguldot brīvus līdzekļus kādas citas valsts valūtā. Kapitāla eksports var notikt, rodoties valstī pānikai, ka gaidāma pašu valūtas kursu krišana, lieli nodokļi, nemieri, karš u.t.t. Tādos gadījumos mēdz tē, ka notiek kapitāla bēgšana. Laikrastos lasām, ka no tām zemēm, kur gaidāma naudas vērtības pazemināšana, bēg kapitāli.

Kamēr īstermiņa kapitāla pārveiduma operācijas ir galvenā kārtā naudas operācijas, ilga termiņa kapitāla pārveiduma operācijās ir daudz tālāki, skatāms sakars starp naudas operācijām un preču operācijām. Ilga termiņa kapitāla pārvietošanas operācijas pēc savas dabas var būt iedalījuma vai ražošanas kredītooperācijas. Sakarā ar šo ieteicams atcerēties parrunāto par kapitalistisko ražošanu. Tādā kārtā ilga termiņa kapitāla pārvietošanas operācijas ietver sevi reālkapitāla sagādāšanu.

Ja kāda valsts piešķir kreditu otrai valstij, tad aizdevēja valsts valūta (kreditervalsts valūta) debeta zemē kļūst lētāka, kļūst lētāka, izteicot to debitorvalsts nauda. Kad pirms pasaules kara Anglija aizdeva Argentīnai lielas naudas summas, tad mērciņa sterliņu Argentīnā kļuva lētāka, lētāka izteicot mērciņas vērtību Argentīnas naudā. Tāpēc, ka mērciņas sterliņu vērtība Argentīnas naudā bija lētāka, Argentīnai bija viegli iepirkt preces Anglijā. Tādā kārtā ar šo Anglijas aizdevumu ir notācis Anglijas kapitāla eksports uz Argentīnu ar naudās kā starplocekļa palīdzību. To ievērojot, varētu teikt, ka starptautiskas naudas operācijas ar valūtas kursu kā starplocekli lielā mērā saistās ar preču pārvietošanu no vienas valsts uz otru. Straujā saimnieciskā attīstība, ko mēs novērojām pirms pasaules kara aizjūras zemēs, notika lielā mērā tāpēc, ka uz turieni pārvietojās kapitāls no Vakarreiropas. Pēc pasaules kara starptautiskas kapitāla kustības virziens ir lielā mērā mainījies. Amerikas

pasaules kara L.S.V. pirms bija parādnieces, pēc pasaules kara tās ir kļuvušas par aizdevējām - kreditorvalstīm.

6. Ārējā kapitāla bilance.

Ārējo kapitāla bilanci ~~mēdz~~ saukt arī par starptautisku parādu bilanci. Pēdējais nosaukums gan nav sevišķi precīzs, jo ~~ārējo~~ kapitāla bilancē neietilpst tikai parādi.

Kamēr iepriekšējās, pietās bilances - kapitāla kustības bilances nolūks ir noskaidrot, kā kapitāli zināmā laika sprīdī (parasti - vienā gadā) ir pārvietojušies no vienas zemes uz otru, tomēr ārējā kapitāla bilancē mēģina noskaidrot starpību starp debetu un kreditu kādas valsts kapitāla attiecības ar ārzemēm jeb - citādi sakot - ārējā kapitāla bilancē cenšas noskaidrot, cik zināmā zemē atrodas ārzemju kapitāla zināmā laika momenta (nevis perioda!) un cik šai laika momenta šīs zemes kapitāla ir ārzemes.

Ārējā kapitāla bilancē ietver sevī visus ārējos aizņēmumus un aizdevumus, neraugoties uz to, vai to termiņš ir iestājies vai nav. Ārējā kapitāla bilancē bez kredītiem ietilpst arī ieguldījumi citu zemju ražošanas uzņēmumos akciju kapitāla veidā un nekustamās īpašumos. Tāpēc nav pareizi ārējo kapitāla bilanci saukt par starptautisku parādu bilanci.

Visas pārējās bilances attiecas tikai uz zināmu laika periodu, tās ir viena gada darījuma kopsavilkums. Turpretī ārējā kapitāla bilancē sniedz daudzu iepriekšēju gadu operāciju rezultātu, kopsavilkumu.

Lai uzstādītu ārējo kapitālu bilanci, tad izdara attiecīgas skaitīšanas. Piezīmēsim, ka uzstādīt ārējo kapitāla bilanci ir ārkārtīgi grūti, jo ļoti grūti ir noskaidrot privāto personu un privāto uzņēmumu parādu un ieguldījumus ārzemēs. L.St. ir mēģinājusi aprēķināt šādu ārējo kapitālu bilanci. Tā to ir nosaukusi par Latvijas starptautisku parādu bilanci. Pēc V.St. pārvaldes datiem ārējo kapitālu bilancē miljonos latu 1937.g. 1 janvārī ir bijusi šāda:

Pasīvs.

Ārējie publiskie parādi	141,09
Ārzemniekiem piederošas akcijas	64,11
Privātie parādi ārzemēs (aptuveni)	91,70
Ārzemnieku noguldījumi Latvijā	7,81
Kopā	304,71

Aktīvs.

Valsts un Latvijas Bankas zelts ārzemēs	95,45
Ārzemju valūta mūsu rīcībā	2,78
Privātie īpašumi ārzemēs (aptuveni)	32,77
Valsts iestādēm ārzemēs piederoši nekustamie īpašumi (sūtniecību nami u.c.)	3,38
Kopā	134,18
Pasīvais atlikums..	170,53
	304, 71.

Ārējā kapitāla bilancē rāda, ka Latvijā ir ieguldīts ārzemju kapitāls par 304,71 milj.ls, bet ārzemēs Latvijas kapitāla par 134,18 milj.ls. Šī bilancē tā tad rāda, ka Latvijā ir daudz vairāk ieguldīts ārzemju kapitāls ārzemēs.

Pārrunājot ārējās kapitāla bilances problēmas ir jāpiezīmē, ka šīs bilancēs ietilpst arī kara nodarīto zaudējumu atmaksas summas. Vācijai 1921.g. kara zaudējumu atlīdzība tika aprēķināta uz 226 miljardiem zelta marku, kas bija jāatmaksā 42 gados pa daļai no ienākumiem no muitām. Tā daudz zelta Vācijai nebija. Tāpēc Vācija vienīgi varēja maksāt ar preču un pakalpojumu eksportu, kas šādā gadījumā bija jāpārsniedz Vācijas preču un pakalpojumu imports. Tomēr arī šeit radās grūtības. kaut gan pasaules kara uzvarētāji pieprasīja kara zaudējumu atlīdzību, tomēr vācu preces savās zemēs negribēja ielaist, baidīdamās no Vācijas ražojumu kon-

kurences. Lielā mērā līdzīgos apstākļos nonāca arī citas debitorvalsts un radās lielas grūtības starptautiskā tirdzniecībā, bet citas debitorvalsts samaksāt parādus nebija.

7. Maksājumu bilance. *(finanšu gada)*

Maksājumu bilanci dabūjam, ja savelkam kopā visas pirmās piecas bilances. Tā tad maksājumu bilanci ietilpst:

- 1) ārējās tirdzniecības jeb preču bilance,
- 2) ārējā pakalpojumu bilance,
- 3) procentu un dividenžu bilance,
- 4) zelta bilance un
- 5) kapitāla kustības bilance.

Maksājumu bilance rāda tā tad visu to operāciju kopsavilkumu, kas attiecīgajai valstij ir bijušas ar ārzemēm zināmā gadā. Maksājumu bilance, ka redzam, neietilpst ārējā kapitāla bilancē, jo tā atrodas citā plāksnē. Tas nav jāaizmirst! Kā arī pirmās piecas bilances ietver visas tekošas, vienā gadā notikušas operācijas, ārējā kapitāla bilance rāda šīs operācijas rezultātu, stāvokli, ko šīs operācijas ir radījušas. Tādā kārtā maksājumu bilance ir tā, kas vispilnīgāk rāda attiecīgas valsts saimniecisko attiecību norisi ar ārzemēm.

Jāievēro viens arkārtīgi svarīgs apstāklis: terminu "maksājumu bilance" saprot devējādi:

- 1) Maksājumu bilance ir starpība starp visām prasībām no ārzemēm, kam ir iestājies termiņš un visiem parādiem ārzemēm, kam ir iestājies termiņš, zināmā laika momentā (piem., 1938. 1. janvārī).

Maksājumu bilanci šādā nozīmē mēdz sajaukt ar ārējo kapitāla bilanci. Maksājumu bilanci šai nozīmē ir viegli sajaukt ar ārējo kapitāla bilanci, jo arī ārējo kapitāla bilanci uzstāda uz noteiktu laika momentu. Starpība starp maksājumu bilanci (šai pirmajā nozīmē) un ārējo kapitāla bilanci ir tā, ka ārējā kapitāla bilancē ietilpst visas prasības no ārzemēm un visi parādi uz ārzemēm, neievērojot, vai to termiņš ir iestājies vai nav iestājies. Turpretī maksājumu bilance (šai nozīmē) ietilpst tikai tas prasības un tie parādi, kam termiņš ir iestājies.

Šāda maksājumu bilance ir ~~pat~~ aktīva, ja prasības > parādi un pasīva, ja prasības < parādi zināmā laika momentā.

Maksājumu bilancē (šai izpratnē) ir nozīme tai ziņā, ka no tās ir atkarīgs valūtas tirgus attiecīgā laika momentā. Ar šādu maksājumu bilanci rēķina arī mūsu valūtas komisija, regulējot valūtas tirdzniecību.

- 2) Terminam "maksājumu bilance" ir vēl otra nozīme. Maksājumu bilance otrā izpratnē nozīmē maksājumu stāvokli zināmā laika periodā. Ja visus maksājumus, kam ir iestājies termiņš, savilktu kopā par zināmu laiku sprīdi, piem.: 1937., 1938. g. u.t.t., tad dabūtu maksājumu bilanci šai otrā nozīmē. Statistika uzstāda maksājumu bilanci šai otrā nozīmē. Runājot par maksājumu bilanci, terminu "maksājumu bilance" saprot galvenā kārtā šai nozīmē.

Valsts Statistiskā pārvalde ir aprēķinājusi arī Latvijas maksājumu bilanci 1936.gadā tā bija šāda:

Bilances.	Kredits (milj.ls)	Debets (milj.ls)	Saldo (milj.ls)
1. Preču jeb ārējās tirdzniecības bilance.			
Eksports un imports	138,35	121,75	+16,60
Citi posteni	1,26	3,94	- 2,68
Kopā (1.)	139,61	125,69	+13,92
2. Procentu un dividenžu bilance.	0,24	3,71	- 3,47
3. Pakalpojumu bilance.			
Satiksme	19,01	11,42	+ 7,59
Tūrisms (šeit ietilpst arī ārzemju laukstrādnieki).	7,00	8,85	- 1,85
Pārējās nozares	8,69	6,80	+ 2,89
Kopā (3.)	35,00	27,07	+ 8,93
4. Zelta bilance.		0,11	- 0,11
Kopā	174,85	156,58	+19,17

Piezīme: Šī maksājumu bilance ir nepilnīga, jo tajā trūkst viena bilances - kapitāla kustības bilances. Kādi rezultāti būtu, ja pievienotu arī kapitālu kustības bilanci - nezinām. Caurskatot maksājumu bilanci saprastīsim, kāpēc bija jāapskata citas bilances. Maksājumu bilancē ietilpst visas apskatītās bilances, izņemot ārējo kapitāla bilanci.

Pie maksājumu bilancēm ir jāpiezīmē visai svarīga lieta. Maksājumu bilances ir grūti uzstādīt, grūti aprēķināt. Tāpēc maksājumu bilancēs ir nozīmīgas par tik, par cik pareizi izdodas tās uzstādīt. Maksājumu bilances pareizība atkarājas no tā cik pareiza un precīza ir statistika. Šai statistikai ir grūts darba laiks, jo grūti ir tik daudzus postenus kontrolēt un fiksēt.

Valūtas kursu veidošanās zelta standarta laikā.

Ja vēlreiz pārmaižam skatu pār visām bilancēm, tad redzam, ka sakar ar visām minētajām operācijām ar ārzemēm rodas gan pieprasījumi pēc valūtas, gan arī pienākums valūtu atdot. Valūtas pieprasījums rodas par eksportētām precēm un pakalpojumiem, bet pienākums atdot valūtu - par importētām precēm un pakalpojumiem. Līdz šim mēs neesam pārrunājuši, par kādām cenu dažādus valūtas daudzumus pieprasa un piedāvā. Šai cenai, par kādu zināmus valūtas daudzumus pieprasa un piedāvā ir ļoti liela nozīme. Tā imports un eksports ir atkarīgs ne vien no preču cenām, bet arī no tās valūtas cenas, ar ko nakas par importu maksāt un par eksportu saņemt. Tādā kārtā valūtas cenas savkārt ietekmē importu un eksportu. Par šo jautājumu runāsim vēlāk.

Parī kursi un zelta punkti.

Par parī vērtību mēs jau runājām (skat. 212.lpp.). Pieņemsim, ka pastāvēt zelta standartam 1 mārciņa sterliņu saturētu 25,22 reizes vairāk zelta nekā 1 lats, tad kursu attiecību

1 mārciņa sterliņu - 25,22 ls

sauc par parī kursu. Parī kurss ir it kā izejpunkti, ir kā līdzsvara stāvoklis starp divām valūtām. Šis stāvoklis var mainīties, jo ārzemju valūtas kursi var celties un kristies.

Tas punkts, līdz kuram ārzemju valūtas kursi var celties virs parī kursa, sauc par augšējo zelta punktu. Augšējo zelta punktu nosaka izmaksas, kas saistās ar zelta sūtīšanu uz ārzemēm.

Jautājuma noskaidrošanai pieņemsim, ka Latvijā zelta standarta laikā kāda firma būtu parādā kādai Londonas firmai lielākas summas. Šis parāds būtu jāmaksā ar sterliņu mārciņām. Lai mārciņas sterliņu dabūtu, firmai būs jāmaksā par mārciņu sterliņu vairāk nekā pēc parī kursa, t.i., firma valūtu varēs dabūt nevis ar parī kursu, nevis par 25,22 ls, bet par lielāku naudas summu. Ja turpretī firma nogribēs par valūtu vairāk maksāt, tad tai būtu jāiet uz Latvijas Banku, pret banknotēm jāiomaina zelts un zelts jāšūta uz Londonu, lai saņemtu parādu. Par zelta sūtīšanu, adresētināšanu u.t.t. firmai jāmaksā. Šos pārsūtīšanas u.c. izdevumus var ietelpīt, ja vajadzīgās mārciņas sterliņu nopērk no citām firmām kā čekus u.t.t., kas uz Angliju ir eksportējušas preces un saņēmušas mārciņas. Tādā kārtā šās izmaksas, kas saistās ar zelta sūtīšanu uz ārzemēm, izšķir jau tājumu, cik augstu cenu var dot par mārciņu sterliņu. Piem., ka tā zelta pārsūtīšana no Rīgas uz Londonu, kas ir līdzvērtīgs 1 mārciņai sterliņu, izmaksā 20 sant. Tad Latvijā esoša firma nomaksās par mārciņu sterliņu vairāk kā $25,22 \text{ ls} + 0,20 \text{ ls} = 25,42 \text{ ls}$. Ja mārciņas kurss celtos pāri 25,42 ls, tad firmai atmaksātos sūtīt uz Londonu zeltu. 25,42 ls būtu augšējais zelta punkts jeb zelta eksporta punkts.

Praktiskajā dzīvē firmas nepērk valūtu viena no otras, bet gan bankas ir tās, kas valūtu pērk un piedāvā tiem, ka valūta vajadzīga ārzemju maksājumu kārtīšanai. Emisijas banka, kurā - ja tā varētu izteikties - parasti satek visu saimnieciskās dzīves nozaru strautiņi, vajadzības gadījumā sūta uz ārzemēm attiecīgām bankām arī zeltu.

Zemākais zelta punkts ir tas punkts, līdz kuram ārzemju valūtas kurss var kristies zem parī kursa. To nosaka zelta parvietošanas izmaksas pretēja virziena: no ārzemēm uz Latviju. Zemāko zelta punktu sauc arī par

zelta importa punktu.

Piem., ka kāda firma zelta standarta laikā būtu saņēmusi ļoti lielu summas mārciņu storliņu no Anglijas un tagad gribētu šās mārciņas pārdot. Ja firmai Latvijā būtu iespējams valūtu pārdot tikai par tādu kursu, kas ir zemāks par apakšējo zelta punktu, tad firmai būs izdevīgāk nevis šo valūtu pārdot, bet likt Anglijā valūtu apmainīt pret zeltu un to atsūtīt uz Latviju, kur pret to iemainītu emisijas bankā banknotes.

Tādā kārtā zelta punkti ir tās robežas, kuras valūtas kursi zelta standarta laikā nevar pārkāpt.

Šās robežas, šie zelta punkti tomēr pakāpeniski, arvienu vairāk un vairāk tuvojas pari kursam, sašaurinas. Tas notiek tāpēc, ka zelta pārsūtīšanas izmaksas sakara ar transporta attīstību pastāvīgi samazinās. Tedeja laikā ļoti bieži zeltu parvieto lidmašīnās, lai tā atrak nogadātu zeltu vajadzīgā vietā. Tas apstākļi, ka zelta punkti ātrāk atrodas ievērojami tālāk no pari kursa nekā tagad, ir svarīgs. Agrāk atsevišķām valstīm bija lielākas iespējas regulēt savas zemes saimniecisko dzīvi zelta valūtas robežās nekā tagad. Agrākos laikos šīs pārmaiņas importā spēja izsaukt daudz lielāku ārzemju valūtas kursu celšanos nekā tagad, kad zelta punkti ir daudz tuvāk pari kursam.

Zelta pirktspējai dažādās valstīs ir liela nozīme kursu veidošanās procesā. Jau tad, kad runājam par zelta standartu, redzējam, ka varam runāt par zelta vērtību, ko var salīdzināt ar zināmu preču daudzumu, kur par zeltu var pirkt. Emisijas bankas piem., apmaina banknotes pret zeltu un preteji, kas spiež katras valsts naudas vienību vairāk vai mazāk pielīdzināties šai zelta vērtībai.

Nodalā par ražošanu mēs runājam par starptautisku darba dalīšanu un starptautisku tirdzniecību (smt. 129.lpp.). Toreiz mes izgajām no Adam Smita piomera; mes pēmam ļoti vienkāršotu gadījumu, kad divas tautas apmainās ar saviem ražojumiem. Toreiz aizrādījām, ka izveidojot teoriju par starptautisku tirdzniecību pilnīgāku, ir jāatsakās no priekšnosacījuma: it kā starp zemēm notiek tieša maiņa, briežus maina tieši pret bebrīti. Jāievēro, ka starptautiskā maiņa ir līdzeklis, ar kā palīdzību maiņa starp valstīm var notikt. Šāds starptautisks maiņas līdzeklis lielā mērā ir bijis zelts.

Atgriežoties pie toreiz pārrunātā, pieņemsim, ka abās toreiz minētajās zemēs pastāv zelts kā maiņas līdzeklis. Sākumā pieņemsim, ka abas apskatītās zemes atrodas izolētā stāvoklī viena no otras, stāvoklī, kad starp abām zemēm nav iespējama tirdznieciska satiksme. Tad maz gaidāms, ka zeltam abās zemēs būtu viena un tā pati pirktspēja, ka zināms daudzums zelta kā vienā; tā otrā zemē spētu iemainīt apmēram vienādu preču daudzumu. Droši vien, vienā vai otrā zemē būtu bijis zelta vairāk nekā otrā zemē un zelta vērtība katrā zonā citādāka. Ir vēsturē piemēri, kas toliko apstiprina.

Jau Vasco de Gama, kad viņš 1498.gadā meklēja jūras ceļu uz Indiju, to novērojis par grieķu drachmu. - Otrs piemērs ir atrodamš Vācijas naudas vēsturē. Agrāk lielākā daļa no vācu valstīnām bija vai nu t.s. tāluru zemes (kur naudas vienība bija tālers) un guldena zemes (kur naudas vienība bija guldenis). Izrādījās, ka Vācijas ziemeļvalstīs bija iespējams par vienu tāleri pirkt vairāk preču nekā dienvidvalstīs par vienu guldeni, kaut arī tālers nesaturēja vairāk sudraba nekā guldenis. Šā Vācijas valstīnās nav atradušas pilnīgi izolētā stāvoklī viena no otras, bet tirdzniecība tai laikā bija samērā vāji attīstīta, jo ļoti augstas bija preču transporta izmaksas, kas kavēja tirdzniecības attīstību starp dažādām zemēm. Starptautiskās tirdzniecības kavētājas tā tad bija preču transporta izmaksas, bet nevis zelta transporta izmaksas. Tāpēc preču transporta izmaksas ir viens no apstākļiem, kas rada dažādu zelta pirktspeju dažādās zemēs.

Ja starp divām valstīm sākas starptautiska tirdzniecība, tad tās pēta zeltu no vienas valsts uz otru, sākumā lai maksātu par nopirktām precēm. Tai zemei, kur ir augstāks cenu līmenis, nāksies atdot daļu zelta uz to zemi, kur pastāv zemāks cenu līmenis; turpretī tā zeme, kur ir zemāks cenu līmenis, atdos daļu savu preču uz zemi, kur ir augstāks cenu līmenis, un saņems zeltu. Tad cenas kritīs tai zemē, kas zeltu eksportē un celsies tai zemē, kas zeltu importē. Tā tad, kad runājam par bebrītiem un briežiem, jāatzīmē: vispirms izlīdzinās zelta daudzums abās zemēs, pēc tam izlīdzinās cenu līmeni un tad sākas imports un eksports. Cenas veidošanās process notika tā: briežu un bebrju cenas veidosies atkarībā no zelta kā maksāšanas līdzekļu daudzuma abās zemēs un atkarībā no attiecī-

bas starp produktiem.

Jaunākos laikos interesants piemērs šim procesam ir Japāna, kad tā uzsāka tirdzniecisku satiksmi ar Ameriku un Eiropu, un ievēda Vakariero-
pas civilizāciju, tad 1871.g. ievēda arī zelta standartu. Tad toreiz Ja-
pānā notika divi procesi: 1) Japānas cenu līmenis pieskaņojās starptau-
tiskaj zelta vērtībai un 2) attīstījās eksports, lai būtu ar ko maksāt
par importētām precēm.

Teorijā par vērtību attiecību starp dažādu zemju naudām ir svarīgs
viens apstāklis: vienam gramam zelta ir t e n d e n c e uz vienu un
to pašu pirktspeju dažādās zemēs. Saprotams, šī tendence ne katrreiz
piepildās. Ja šī tendence nepiepildās pilnos apmēros, tad tas notiek šā-
du apstākļu dēļ:

1) ja viena un tā paša zelta daudzuma, piem.: 1 gramma, pirktspeja
dažādās zemēs ir dažāda, tad difference var rasties tīri statistiskā veidā tā,
kātai zemē, kas ir ievēdusi augstākas aizsargmašīnas, ir augstāks cenu lī-
menis;

2) šo diferenci var radīt konjunktūras dabas apstākļi. Tas tāpēc,
ka konjunktūras svarstības neskar vienādi spēcīgi visas zemes, neietek-
mē vienādi spēcīgi visu zemju cenu līmeņus;

3) šo diferenci var izsaukt arī ilgtermiņa kapitāla pārvietošana.
Redzējām, ka tad kredīta zemes valūta debetā zeme kļūst ietaka (izsakot
debetā zemes valūtā). Par piemēru tam mēs minējām Anglijas aizdevumu Ar-
gentīnai. Sakarā ar to nozīmīgs arī īslaicīgs straujšs importa pieaugums.
Šāds importa pieaugums var radīt arī cenu līmeņa pazemināšanos. Sakarā
ar importa pieaugumu cenu līmeņa formulā faktors T pieaug, kas ietekmēs
cenu līmeni T uz leju. Šai palielināta importa ietekmei uz cenu līmeni
ievērojama nozīme ir valūtas kursu izlīdzināšanās procesā.

46. lekcija, nolasīta 1938.g. 27.aprīlī.

Piezīme

apakšnodalī "Banknošu segums" (214.lpp.).

Runājot par banknošu segumu, minējām, ka Latvijas banknošu segšanas
sistēma ir jāuzskata par kombinētu sistēmu. Tālāk teicām, ka saskaņā ar
kreditnolikuma 16.p. Latvijā naudas zīmes ir jāizlaiž latos un tām jābūt
segtām saskaņā ar trim tālāk sekojošiem noteikumiem. Tālāk minējām arī
šos noteikumus.

Tagad piezīmēsim, ka kreditnolikuma 16.p. 1936.g. 28.septembrī ir
grozīts un tagad tas paredz:

izlaist banknotes ir tiesība vienīgi Latvijas Bankai un izlaistas
banknotes latos to pilnā nominālvērtībā ir nodrošināmas šādā veidā:

1) ja izlaistas naudas summa nepārsniedz 100 milj.ls, tad tā ir no-
drošināma ne mazāk kā 30% apmērā ar zeltu vai drošu un stabīlu ārzemju va-
lūtu; pārējā daļa - nodrošināma ar drošiem īstermiņa vekseliem;

2) tā izlaistas naudas summa, kas pārsniedz 100 milj.ls, jānodroši-
na 50% - ar zeltu vai drošu un stabīlu ārzemju valūtu, bet pārējie 50% -
ar drošiem īstermiņa vekseliem

Valūtas kursu izlīdzināšanās zelta standarta laikā.

Lai šo jautājumu noskaidrotu, pieņemsim, ka zelta standarts pastāv
normālos apstākļos. Pieņemsim tālāk, ka preču imports un eksports ir vie-
nīgie, kas dod tiesības uz maksājumiem no ārzemēm un rada pienākumu izda-
rīt maksājumus uz ārzemēm, ka vissvarīgākā un visnozīmīgākā ir tirdzniecī-
bas balance, bet pārējām bilancēm ir maza nozīme. Pieņemsim vēl, ka kāda
valsts, piem.: Latvija, ir ievēdusi lielus preču daudzumus no ārzemēm,
piem., no Anglijas un tagad Latvijai jānomaksā uz Angliju par ievestām
precēm lielākas summas sterliņu mārciņās. Sakarā ar to Latvijā pieprasī-
jums pēc sterliņu mārciņām pieaugtu un sterliņu mārciņas kurss augtu.
Pieņ., ka tas sasniegtu augšējo zelta punktu.

Mēģināsim noskaidrot to mehānismu, kas cenšas atjaunot līdzsvaru,

resp., parī kursu. Pirmās, kas sajūt sterliņu mārciņas kursa celšanos, ir bankas, jo bankām valūtas krājumi, t.i., sterliņu mārciņu krājumi samazinās. Importieri pērk mārciņas sterliņu, lai kārtotu savus maksājumus Anglijas eksportieriem. Šo parādību vispirms sajūt Latvijas Banka. Mārciņu sterliņu pārdošanai, ko izdara Latvijas Banka, ir šādas sekas:

1) kad Latvijas Banka pārdod savus sterliņu mārciņu krājumus, tad tas zināmā mērā kavē tālāku sterliņu mārciņu kursu pieaugumu;

2) sterliņu mārciņu pārdošana spiež uz leju cenu līmeni. Latvijas Banka kā emisijas banka sterliņu mārciņas pārdos pret banknotēm. Sakarā ar to daļa no apgrozībā esoša banknošu daudzuma atgriežas atpakaļ emisijas bankā. Tāpēc banknošu daudzums apgrozībā samazinās. Reizē ar to slidās uz leju cenu līmeni, saskaņā ar cenu līmeņa formulu:
$$P = \frac{MV + M'V'}{T}$$

Tādā kārtā mēs esam apskatījuši pirmo veidu kā notiek valūtas kursu izlīdzināšanās. Šis valūtas kursu izlīdzināšanās veids ir efektīvs tikai tad un tikai tik ilgi, kamēr Latvijas Bankai ir sterliņu mārciņas ko pārdot. Tāpēc blakus pirmajam veidam ir jābūt citiem veidiem. Tālāk apskatīsim citus valūtas kursu izlīdzināšanās veidus. Tie ir svarīgāki nekā pirmais veids.

Valūtas kursu pašizlīdzināšanās. Ar pašizlīdzināšanos ir domāts tas apstāklis, ka tirdzniecības bilancei ir tendence tīri automātiski izlīdzināties, pie kam automātiska izlīdzināšanās ir domāta tā, ka notiek bez emisijas banku starpniecības, jo arī emisijas banka - kā redzēsīm - var ietekmēt kursu izlīdzināšanos paaugstinot diskonta likmi un eksportējot zeltu.

Ārzemju valūtas kursu pašizlīdzināšanās jeb automātiska izlīdzināšanās parasti notiek klusi, nemanāmi. Laikraksti par to neraksta un iedzīvotāji nepamana. Šī pašizlīdzināšanās ir visai svarīga. Valūtas kursu pašizlīdzināšanās jeb automātiska izlīdzināšanās notiek tā: ja imports prāvi pieaug, tad iedarbojas - ja tā var teikt - automātiska importa bremze - ārzemju valūtas kursi, kas pieaug kā pieaugoša importa sekas. Ja sterliņu mārciņas kurss tuvojas augošajam zelta punktam, tad importieriem vajadzīgs vairāk latu, lai samaksātu par Anglijas precēm, kurām cenas ir izteiktas sterliņu mārciņās. Ja, piem., par importētām precēm ir jāmaksā 1000 sterliņu mārciņas, pie kam pēc parī kursa 1 mārc.st. = 25,22 ls, bet augšējais zelta punkts ir 25,44. Ja importieris maksā par precēm uz Angliju pēc parī kursa, tad jāmaksā 25220 ls, bet ja pēc augšēja zelta punkta kursa, tad 25440 ls, tā tad par 220 ls vairāk.

Sakarā ar to daudziem nākas atteikties no ārzemju precēm. Augstāki valūtas kursi rada izdevīgākus apstākļus pašu zemes ražojumiem, jo ārzemju ražojumi ir kļuvuši dārgāki. Sakarā ar to imports mazinās, mazinās arī pieprasījums pēc ārzemju valūtas un ārzemju valūtas kursi sak slidēt uz leju, tuvojoties parī kursam. - Pieaugoši ārzemju valūtas kursi ietekmē arī eksportu. Ārējo eksportieri, pārdodot sapemto ārzemju valūtu, saņem vairāk latu un tāpēc būs ieinteresēti vairāk eksportēt - eksports pieaugs. Līdz ar to pieaugs arī ārzemju valūtas piedāvājums. Pieaugot ārzemju valūtas piedāvājumam radīsies tendence, kas valūtas kursu spiež uz leju, tuvinot parī kursam.

Piezīmēsīm, ka pie izteiktā slēdziena par pieaugošu valūtas kursu ietekmi uz importu un eksportu nonācām tāpēc, ka pieņemām: ārzemnieki nemaina savu pārdodamu preču cenas sterliņu mārciņās, neskatoties uz samazināties iepirkumiem Anglijā savas cenas nepazemina un eksportieri uztur cenas sterliņu mārciņās negrozītas, kaut arī eksportē vairāk preču. Attiecībā uz eksportu mēs vēl pieņemām, ka Anglijas tirgū ir iespējams novietot arī palielinātus preču daudzumus, nepazeminot preču cenas Anglijā. Šeit jāatzīmē, ka diezgan bieži preču pārdovji eksportējot pazemina savu preču cenas, lai vairāk preču pārdotu un ārzemju eksportieri pazemina preču cenas, lai pārdotu agrāko preču daudzumu. Mēs to neievērojām, lai mūsu problēmu nesarežģītu.

Mēs apskatījām jautājumu: kādu ietekmi uz ārzemju valūtas kursiem, piem.: uz sterliņu mārciņas kursu, atstāj palielinātais preču imports no Anglijas, ievērosīm apstākli, ka palielinātais preču imports ietekmē arī mūsu pašu cenu līmeni izteiktu latos, ietekmē to uz leju. Cenu līmenis sakarā ar palielinātu importu samazinās tāpēc, ka apgrozībā nav lielāki preču daudzumi, palielinās T , kamēr pārējie faktori nemainās.

1) imports un eksports regulē valūtas kursu
2) Regulē
Palielināt mūsu cenu līmeni ar importa pieaug. (5)

Ja mūsu zeme būtu lielvalsts, piem., tik liela kā A.S.V. un ja tad Latvija tirgotos ar Angliju, tad lielāks preču ievedums atsauktos ne vien tikai uz mūsu cenu līmeni, bet arī uz Anglijas preču cenu līmeni, jo Anglijas tirgū sakarā ar pastiprinātu preču eksportu T samazināsies, bet P - cenu līmenis pieaugs. Cenu līmenis (Latvijas, ja tā būtu lielvalsts un Anglijas) tādā gadījumā var attēlot tā

1) Latvijas cenu līmenis:

$$P - a = \frac{M.V + M'.V'}{T + m}$$

2) Anglijas cenu līmenis:

$$P + b = \frac{M.V + M'.V'}{T - m}$$

Abās formulās "m" ir tas pats, jo cik no Anglijas uz Latviju izveš tik Latvija no Anglijas ievēd Latvijas cenu līmenis pamazinās par "a", bet Anglijas cenu līmenis (ja Latvija būtu lielvalsts) palielinās par c tu lielumu - par "b".

Redzējām, ka Latvijas cenu līmenis, izteikts latos, kļūst zemāks. Vajadzība pēc precēm būs apmierināta ar palielinātu importa palīdzību, ar no jauna importētām precēm tikai par zemāku cenu preces pārdodot, jo cenu līmenis ir zemāks. Tāpēc ievēdot lielākus preču daudzumus no ārzemēm, rēķinās ar zemākām preču cenām.

Importēto preču iepirkšanas cenas (latos rēķinot) kļūst augstākas sakarā ar sterliņu mārciņas kursa celšanos. Starpība starp pārdošanas cenu latos un iepirkšanas cenu pārvērtinātu latos kļūst mazāka importētām precēm un reizē ar to samazinās arī peļņa. Preču importēšana kļūst neizdevīga. Var domāt, ka cenu līmeņa pazemināšanās Latvijā veicinās eksportu, jo starpība starp iekšzemes cenām latos un izvešanas cenām pārvērtinātām latos kļūst lielāka un līdz ar to kļūst izdevīgs preču eksports. Ja zemākais cenu līmenis pastāvētu ilgāku laiku, tad varētu rēķināties, ka iekšzemē samazināsies ražošanas izmaksas. Taču kamēr zemākais cenu līmenis ietekmēs ražošanas izmaksas, tomēr vajadzīgs ilgs laiks, bet ilgā laikā ārējā tirdzniecības bilancē būs izlīdzinājusies, jo mēs pieņemām, ka imports ir noticis tikai vienreiz, ka tas nav ilgstošs. Ja bilancē izlīdzinās, tad viss atiet agrāka stāvoklī.

Apskatījām, kā automātiski tirdzniecības bilancē iestājas līdzsvars gan sakarā ar parmaiņām ārzemju valūtas kursos, gan sakarā ar iekšzemes cenu līmeņa svārstībām. Piezīmesim, ka šī automatiska regulēšanas jeb izlīdzināšanas var notikt tikai tad, ja valūtas kursiem ļauj brīvi svārstīties. Emisijas bankas dažreiz pēnāk, ka ārzemju valūtas kursi, mūsu piemērā sterliņu mārciņas kurss paliktu konstants, nemainīgs. Tādā gadījumā kursa svārstības nenotiek un tāpēc kursa svārstības nevar bremzēt importu un veicināt eksportu un kursa svārstības automātiski nespēj atjaunot agrāko līdzsvaru. Šādos apstākļos var mainīties vienīgi cenu līmenis Latvijā un cenu līmenis Anglijā. Šie divi mainīgie cenu līmeņi ir vienīgie, kas tad var ietekmēt importu un eksportu. Ja sterliņu mārciņa nekļūst dārgāka, ja tas kurss nemēģ un kurss pieaugs nebremzē importu, importu var nobremzēt ievērojama cenu līmeņa pazemināšanās iekšzemē. Ja sterliņu mārc. nekļūst dārgāka un tā nespēj palielināt eksportu, cenu līmenim ir jāpazeminās daudz ievērojamāk, lai stimulētu eksportu uz Angliju.

Redzējām, ka zelta punktiem ir tendence tuvoties kopā, tā kā starpība starp tiem kļūst arvien mazāka. Jo ciešāk saist zelta punkti, jo lielāka nozīme ir cenu līmeņa starpībai kā regulatoram, kas izlīdzina importu un eksportu. Reize ar to kļūst mazāka valūtas kursu nozīme kā importa un eksporta regulatoram.

Redzējām, ka parasti tirdzniecības bilancē ir tendence izlīdzināties automatiskā ceļā. Taču var būt arī tāds stāvoklis, ka maksājumu bilancē ir tik pasīva, ka automatiska izlīdzināšanās tendence ir par vāju, lai stāvokli labotu. Šādos gadījumos stāvokli labo emisijas bankas. Viens no pirmajiem līdzekļiem, pie kā ķeras emisijas banka, ir diskonta procenta paaugstināšana.

Diskonta procenta paaugstināšana iedarbojas divējādi:

1) Diskonta % paaugstināšana dod iespēju dabūt pagarinājumu parādniekiem kas nomaksājami uz ārzemēm. Pieņemsim, ka Rīga un Londona pastāv vienā diskonta procentā un Latvijas Banka nolemj diskonta procentu Rīgā palielināt par 1%. Tad angļu kreditori nesteigsies ar parādu atprasīšanu, jo Latvijā iegūst par 1% augstākus augļus nekā ir iespējams saņemt Anglijā.

angļu neatprasis valūtu.

Tādā kārtā rodas iespēja daļu parādu pagarināt. Iegarinot parākus, darbojas attiecīgi spēki, kas atjauno līdzsvaru: stimulē eksportu un bremzē importu.

2) Sakarā ar diskonta līkmes paaugstināšanu arī ārzemju bankas var sākt pieprasīt latos, jo ārzemju bankām sakarā ar augstāku augļu likmi izdevīgi brīvus naudas līdzekļus ieguldīt uz zināmu laiku latos. Arī eksportieri būs ieinteresēti viņiem pienākošas summas pārvest mājās, jo a) ārzemju valūtas kursi ir augstāki un b) sava zeme ir iespējams saņemt augstākus augļus nekā ārzemēs. Ārzemju valūtas piedāvājums būs lielāks un sekas - ārzemju valūtas kursi kritīs, bet iekšēja valūta - ls uzlabosies. Tā ir īsa termiņa kapitāla parvietošanas viena puse. Par to jau runājam, apskatot kapitāla kustības bilanci.

Diskonta procenta paaugstināšanai ir vēl citas sekas. Diskonta % paaugstināšana, kā redzējam, normālos apstākļos izsauc P - cenu līmeņa pazemināšanos, jo diskonta % paaugstināšana samazina naudas daudzumu apgrozībā - M , kas savkārt atsaucas uz P . Jo zemāks ir iekšzemes cenu līmenis, jo izdevīgāki eksportieriem ir pārdot uz ārzemēm. Iekšzemes cenu līmeņa pazemināšanās notiek tādos gadījumos ļoti gausi. Lai panāktu kaut cik jutamu cenu līmeņa pazemināšanos, tad jāļauj augstākam diskonta procentam pastāvēt ilgāku laiku.

Teiktais attiecas uz normāliem apstākļiem. Ja apstākļi ir kritiski, rodas panika, tad grūti paredzēt, kādus rezultātus dos diskonta procenta paaugstināšana. Tāpēc kritiskos apstākļos nevar apgalvot, ka apaaugstinātais diskonta procenta pievilkis valsti vairāk ārzemju valūtas. Diskonta procenta paaugstināšanas rezultāti var izrādīties arī pretēji. Ārzemnieki var domāt, ka attiecīgā valstī nav kārtības, ja nepieciešama diskonta % paaugstināšana. Ja normālas starptautiskas finanšu attiecības ir saārdītas, tad bieži kapitāla īpašnieki vairāk domā par sava kapitāla drošību nekā par lielākiem augļiem, ko būtu iespējams iegūt. Tāpēc pēdējās saimnieciskās krīzes laikā, bija novērojami gadījumi, ka starptautiski naudas līdzekļi plūda tur, kur augļu % bija viszemākais, pat kur par ārzemju noguldījumiem nemaksāja augļus, jo šās zemes uzskatīja par drošām.

Kā trešais etaps valūtas kursu izlīdzināšanā ir zelta eksports. Zelta eksports ir pēdējais līdzeklis - ultimāratio. Zelta eksports var notikt tā, ka privāties importieri griežas emisijas bankā pēc zelta vai importieru uzdevumā to dara kāda privātbanka. Emisijas banka pati arī var aizsteigties citiem priekšā un uzņemties zelta eksporta iniciatīvu. Kā zelta eksports faktiski notiek - tas mūs šeit neinteresē, jo mēs šeit apskatām nevis banku tehniku, bet gan tautsaimniecisko problēmu pamatlīnijas. Tikko ārzemju valūtas kursi pārsniedz zelta punktu, tad importieriem ir izdevīgi emisijas bankā pret banknotēm iemainīt zeltu un tad to sūtīt uz ārzemēm kā par importētām precēm. Šī banknošu apmaiņa pret zeltu un zelta eksports iedarbojas divējādi:

1) zelta eksports sagādā valstij ārzemju valūtu importa vajadzībām, jo eksportēto zeltu ārzemēs apmaina pret ārzemju valūtu;

2) banknošu daudzumu iekšzemes apgrozībā (M) samazinās, jo emisijas banka zeltu izsniedz pret banknotēm. Tas ietekmē cenu līmeni (P) uz leju, tas ietekmē uz leju arī ārzemju valūtas kursus.

Papīra standarts.

Tagad apstāsimies pie jautājuma par papīra standartu. Par papīra standartu saucsim tādu naudas sistēmu, kas nav pamatota uz kādu metālu, kuram pašam būtu vērtība.

Agrāk pastāvēja uzskats, ka naudas pamatošana ar dārgmetalliem ir nepieciešama. Tagad tautsaimnieku uzskats lielā mērā ir mainījušies. Arī t.s. īstai papīrnaudai (kādas Latvijas ir valsts kaeses zīmes) ir vērtība attiecībā pret precēm. Tagad ir pilnīgi atņemts novecojis uzskats, it kā papīra standarts katrā ziņā nozīmē ko sliktu. Šāda uzskata pamatā ir pieņēmums, ka it kā papīra naudai nav stabīlas vērtības, it kā papīrnauda ir nedroša.

Visus jautājumus līdz šim apskatījām izejot no priekšnosacījuma: par tāv zelta standartu. Tagad mēģināsim noskaidrot, kā mainās visas līdz šī iegūtās atziņas, ja zelta standarta vietā pastāv papīra standarts.

Pašā sākumā pieņemsim, ka pastāv mierīgi, normāli saimnieciskie apstākļi. To darām vienkāršības labad, lai pašā sākumā apskatāmo problēmu sevišķi nesarežģītu, lai pašā sākumā mums nevajadzētu ķerties pie ļoti sarežģītām problēmām, kas bieži saistās ar papīra standartu. Pagaidām neapskatīsim problēmas par inflāciju un deflāciju. Tā tad mēs pieņemsim, ka zināmu iemeslu dēļ kāda valsts normalos, mierīgos apstākļos ir ievērojusi naudas sistēmu, kas nepamatojas uz dārgmetalliem, - papīra standartu.

Rodas jautājums: kādā mērā mainās visas tās atziņas, ko mēs līdz šim nējās pārrunās ieguvām par valūtas kursiem, ja zelta standarta vietā ir papīra standarts? Vai tad būs vajadzīgi jauni principi, lai izskaidrotu valūtas kursu veidošanos? Izradas, ka zelta standarta vieta pastāvošais papīra standarts visas līdz šim iegūtās atziņas groza, bet visai mazā mērā. Vispirms atzīmēsim, ka pie papīra standarta nav zelta punktu un nav arī visa tā, kas ar zelta punktiem saistās. Taču pats galvenais un svarīgais, kas pie papīra standarta atkrīt, ir tas, ka emisijas bankas vairs nav spiestas vēst zināmu, no metalla diktētu jeb atkarīgu naudas politiku, tadu naudas politiku, lai uzturētu ārzemju valūtas kursus noteiktas, šaurās metalla vērtības robežās. Protams, vadoties no dažādiem apsvērumiem, emisijas banka arī papīra standarta gadījumā var uzskatīt par nepieciešamu tādu naudas politiku, kas ārzemju valūtas kursus ieturētu zināmos rāmjos. Saprotams, šai gadījumā zelts nav tas, kas šo rāmi noteic. Mierīgos laikos, kad saimnieciskās dzīves apstākļus neapdraud nekādi lielā iekšzemes vai ārzemes notikumi, tad ārzemju valūtas kursus ir iespējams regulēt tikpat precīzi, vienalga vai pastāv zelta vai papīra standarts. Varētu piezīmēt, ka arī nemiera laikos zelta standartam nav sevišķas nozīmes šai ziņā, jo nemierīgos laikos zelta standarts nekur nepastāv.

Nesen atpakaļ iztīrījām jautājumu par zelta pirktspeju dažādās zelta standarta zemēs. Paralleli šai dažproblēmai mēģināsim atrisināt jautājumu: kāda pirktspeja piemīt vienas zināmas valsts valūtai dažādās papīra standarta zemēs?

Pieņ., ir divas papīra standarta zemes B un C un trešā A - zelta standarta zeme. Pieņemsim, ka papīra standarta zemes B un C būtu Latvija un Igaunija un vēl, ka A valūta būtu zelta valūta, piem.: zelta franki. Ja ņētam valūtas kursus un cenu līmeņus Latvijā un Igaunijā, tad mums zināms daudzums A valūtas, t.i., zelta franku jāapmaina pret Latvijas un Igaunijas valūtām, t.i., pret latiem un Igaunijas kronām. Tagad mums jānoskaidro jautājums: kādu daudzumu preču var iegūt par 100 zelta frankiem (t.i., par pret 100 z.fr. iemaiņītiem latiem) Latvijā un par 100 zelta fr. (t.i., par pret 100 z.fr. iemaiņītām kronām) Igaunijā? Atbildot uz šo jautājumu, mēs iegūsim zināmu pārskatu par 100 z. fr. pirktspeju divās dažādās papīra standarta zemēs (Latvijā un Igaunijā). Abiem preču daudzumiem jābūt apmēram vienādiem (multas u.t.t. mēs pagaidām neievērojam!) sakarā ar indifferences likumu, ko apskatījām mūsu kursa sākumā (skat. 21.lpp.). Ja salīdzināsim atsevišķu priekšmetu cenas Latvijā un Igaunijā, tad atradīsim, ka par vienu un to pašu preci Latvijā maksā vairāk latu nekā Igaunijā kronu. Tomēr šim apstāklim nav nozīmes, jo mēs gribām noskaidrot, cik preču mēs varam pirkt par 100 z.fr. Latvijā un Igaunijā, bet par 100 z.fr. mēs iemaiņīsim taču dažādus ls un kronu daudzumus.

To ievērojot varam teikt, ka gandrīz viss, ko mēs esam teikuši par zelta pirktspeju dažādās valstīs, paliek spēkā, ja zelta standarta vietā pastāv papīra standarts. Runājot par zelta pirktspeju dažādās zemēs redzējam, ka zeltam nav absolūti vienāda pirktspeja dažādās zemēs. Arī zelta valūtai vai stabīlai valūtai nav absolūti vienāda pirktspeja dažādās papīra standarta zemēs. Starpība starp pirktspejam dažādās papīra standarta zemēs būs lielāka nekā dažādās zelta standarta zemēs. Tas attiecas arī uz mierīgiem saimnieciskās dzīves apstākļiem atsevišķās papīra standarta zemēs. Daži tautsaimnieki domā, ka tas nav trūkums, jo tas ļauj vairāk brīvības vadot naudas politiku pēc nacionāliem ieskatiem.

Tā tad mēs apskatījām attiecības starp vienu zelta valūtu un divām papīru valūtām - ls un kronu. Pēc salīdzinājuma dabūjam slēdzienu, ka zelta frankam bija tendence uzturēt vienādu pirktspeju, ja to iemaina Latvijas un Igaunijas valūta un par iegūto valūtu iepērk preces attiecīgās zemēs. Šai salīdzinājumā zelta franku varam atnest un salīdzināt savā starpā divas papīra valūtas, piem.: latu ar Igaunijas kronām, Zviedrijas kronu ar Norveģijas kronu u.t.t. Ja par 100 Zviedrijas kronām var pirkt apmēram to pašu preču daudzumu, ko par 100 Norveģijas kronām, tad abas valūtas maina tā: 1 Norveģijas krona = 1 Zviedrijas krona. Ja tur -

pretī par 1 A.S.V. dolāru var pirt 5 reizes vairāk preču nekā par 1Ls, tad 1 dolārs = 5 ls. Ja par 1 angļu mārciņu var pirt 25 reizes vairāk preču nekā par 1 Ls, tad 1 angļu mārciņa = 25 ls.

Šeit mēs sastopamies ar vienu svarīgu jautājumu:

p i r k t s p ē j u paritāte *in mūsu attiecītajā Latvijā*

jeb pirktspeju pari. Šo jēdzienu tautsaimniecības mācībā ir ievēdī zviedru tautsaimnieks Kassels (G.Cassel).

Pirktspeju paritāte ir tāda kursu attiecība starp divām valūtām, kas atbilst šo divu naudas vienību pirktspejam attiecīgā valstī, pie kam pirktspeja ir izteikta precēs.

Ja A.S.V. dolārs pērk 5 reizes vairāk preču nekā 1 Ls, tad pirktspeju paritāte ir šāda:

1 dolārs = 5 lati.

Ja 1 Anglijas mārciņas sterliņu pirktspeja ir apm. 25 reizes lielāka nekā 1Ls pirktspeja, tad pirktspeju paritāte ir šāda:

1 mārc.st. = 25,22 ls. To var izteikt arī tā: sterliņu mārciņa satur 25,22 reizes vairāk preču nekā lats jeb sterliņu mārciņa reprezentē tik daudz preču cik 25,22 ls. Sakot: 1 sterliņu mārciņa satur 25,22 reizes vairāk preču nekā 1 Ls, redzam līdzību starp jēdzieniem "pirktspeju paritāte" un "zelta paritāte". Runājot par zelta pari teicām, ja 1 sterliņu mārciņa satur 25,22 reizes vairāk zelta nekā 1 Ls, tad 1 st.mārc. = 1 Ls. Tagad turpretī zelta paritātes vietā mēs runājam par pirktspeju paritāti, "zelta" vietā lietojot "pirktspejas".

Aspīkot valūtas kursu izlīdzināšanas mehānismu zelta standarta gadījumā, redzējām, ka valūtes kurss lielā mērā regulējas pēc tā, kā noregulējas cenu līmenis. Cenu līmenis savkārt rāda pirktspeju. Redzam, ka valūtas kursi regulējas pēc pirktspejam, un arī zelta paritātes īstenībā slepjas pirktspeju paritāte. Mēs runājam par preču daudzumiem, ko iespējams pirt vienā vai otrā zemē par zināmu naudas daudzumu. Praktiskā dzīvē naudas pirktspeju mēri ar cenu indeksa skaitli. Tādā kārtā pirktspeju paritāti izsaka ar šādas formūlas palīdzību:

Pirktspeju

paritāte = agrākā zelta

paritāte

1. valsts cenu indeks

2. valsts cenu indeks

Tā, piem., pirktspeju paritāti starp A.S.V. dolāru un Latvijas latu var atrast tā:

5,18 · $\frac{\text{Latvijas cenu indeks}}{\text{A.S.V. cenu indeks}}$

Izdarot aprēķinus pēc šās formūlas, iegūstam aprēķinātu kursu, aprēķinātu, izejot no attiecīgo zemju cenu indekiem. Daži aprēķinātu kursu sauc par teoretisku kursu. Jēdziens "teoretiskais kurss" var radīt pārpratumus, tāpēc labāk to nelietot. Aprēķināti kursi vairāk vai mazāk precīzi izsaka divu dažādu valūtu pirktspeju paritāti. Pirktspeju paritāti var uzskatīt par līdzsvara punktu starp divām papīra naudas tapāt ka zelta paritāti mēdz uzskatīt par līdzsvara punktu starp divām zelta valūtām. Līdzsvars divu valūtu attiecībā nozīmē kursu šīm divām valūtām, kas nerāda tendenci ārējai tirdzniecības bilancei pieaugt vai samazināties.

Redzējām, ka nav nepieciešami, lai līdzsvara punkts starp divām zelta valūtām atrastos zelta pari punktā. Līdzīgi līdzsvara punkts starp divām papīra valūtām var atrasties vienā vai otrā pusē no pirktspeju paritātes. Tas var notikties tāpēc, ja transporta izmaksas eksportētām precēm ir lielākas nekā importētām precēm. Ja Latvija eksportē kokus, liņus, labību - precēs, kam liels tilpums, bet salīdzinot maza vērtība un ja Latvija importē audzums u.t.t. precēs, kurām svara ir mazāks, bet vērtība samērā lielāka, tad notiekot naudas vienības vērtības salīdzināšanai ar ārzemju naudas vērtību, eksportēto preču fraktis salīdzinot ar eksportēto preču vērtību būs augstas. Ir iespējams domāt, ka tas spiedīs uz Latvijas naudas vērtību, ko ārzemnieki izlietos mūsu zemē preču pirkšanai.

Arī citi kavēkļi ārējā tirdzniecībā var ietekmēt ivalūtas novirzīšanos no pirktspeju paritātes. Par piemēru noderēs tie apstākļi, kas spie-

da, uz leju ārzemju valūtas kursas Skandināvijas valstīs. Skandināvijas valstīm kara laikā bija ļoti grūti izlietot ārzemju valūtu, lai iepirktu preces. Karš radīja arī piegādē šķēršļus. Šķēršļi radās sakarā ar eksportu un importa un eksporta noliegumiem karojošās u.c. valstīs. Sakarā ar to par ārzemju valūtu bija grūti iegūt ārzemju preces un tāpēc kursi krita.

Līdzīgā kārtā importa noliegums un aizsargmuitas celī iekšzemes valūtu. Arī kapitāla bēgšanai un pieplūdumam ir sava nozīme. Kapitāla bēgšana jeb pieplūdums nevar notikt bezgalīgi. Kapitāls bēgšanas sekas ir tādas, ka ārzemju valūtas kursi paceļas parī pirktspeju paritātei. Turpretī kapitāla pieplūdumu uz zināmu laiku pazemina ārzemju valūtas kursu. Ja kādas ārzemju valūtas kurss, piem.: dolāra kurss ir augstāks par tā pirktspeju paritāti, tad saka, ka dolārs ir par augstu novērtēts latos. Ja par dolaru jāmaksā latos vairāk nekā tas izriet no A.S.V. un Latvijas cenu līmeņu attiecībām. Turpretī lats šai gadījumā attiecībā pret dolāru būtu par zemu novērtēts. Ja turpretī dolāra kurss būtu zemāks par pirktspeju paritāti, tad dolārs ir novērtēts par zemu, bet lats par augstu.

Tad, kad ārzemju valūta novērtēta par augstu vai par zemu runājam arī tad, kad apskatījām zelta standartu. Pieņemsim, ka sakarā ar pieaugošu importu sterliņu mārciņa kurss nonāktu līdz augšējam zelta punktam Noskaidrojās, ka Latvijas cenu līmenis pazeminātos, jo lats pirktspeja būtu lielāka iekšzemē, bet salīdzinot ar sterliņu mārciņu lats kurss kļūtu zemāks, lats novērtēts par zemu salīdzinot ar sterliņu mārciņu.

Apskatījuši problēmas, kas saistās ar zelta standartu, redzējām, ka viena vai otra valūta zemāk novērtēta iedarbojas kā eksporta premija - veicina eksportu no attiecīgas valsts. Attiecība uz papīra standartu ja saka tas pats. Ja lats ir novērtēts par zemu, tad to var lētāk pirkt par franku, mārciņu sterliņu, marku u.t.t., t.i., par 1 franku u.t.t. dabū vairāk ls, kaut gan ls pirktspeja ir palikusi tā pati. Tad Latvijas eksportieriem rodas iespēja pārvērst pārdevumus uz ārzemēm. To sauc par valūtas dempingu. Kamēr pārāk zema kādas valūtas novērtēšana iedarbojas kā eksporta premija, pārāk augsta valūtas novērtēšana iedarbojas kā eksporta kavētājs. Pēc 1931. gada, kad vairākas zemes atteicās no zelta standarta, to zemju valūtas, kas palika pie zelta standarta, bija pārāk augstu novērtētas. Pie šādām valūtām piederēja arī līdz 1936. g. mūsu lats. Tāpēc Latvijai bija grūti eksportēt. Lai tomēr varētu eksportēt preces uz papīra standarta zemēm, tad bija vajadzīgas dažādas eksporta piemaksas.

47. lekcija, nolasīta 1936. g. 29. apr.

Valūtas kursu izlīdzināšanās papīra standarta laikā.

Attiecībā uz zelta standartu runājām, kā valūtas kursu izlīdzināšanās. Tagad jautāsim: kā notiek šāda valūtas kursu izlīdzināšanās, ja zelta standarta vietā pastāv papīrstandarts?

Visumā valūtas kursu izlīdzināšanās papīra standarta laikā notiek pēc tiem pašiem pamatprincipiem kā pie zelta standarta. Pieņem, ka kada papirnaudas zeme, ka Latvija, importētu lielaku daudzumu preču nekā parasti. Tad ārzemju valūtas kursi celsies. Tas pamudinās eksporta preču nozari uz aktīvāku darbību. Citās zemes būs ieinteresētas iepirkt preces Latvijā, jo Latvija ir izdevīga iepirkšanas vieta sakarā ar zemu cenu līmeni, kas būs radies palielināta importa rezultātā. Importieru darbība samazināsies. Ja tirdzniecības bilancē automātiska pašizlīdzināšanās ne notiks pietiekoši efektīvi, tad var iejaukties emisijas banka (Latvijas apstākļos Latvijas Banka), pazugstinot diskonta procentu, lai tā iegūtu ārzemju parādu pagarinājumus un vēl vairāk ietekmētu cenu līmeni uz leju. Pie papīra standarta vienīgi izpaliek zelta eksports, vismaz zelta eksports nav iespējams automātiski, kā tas var būt zelta standarta gadījumā. Tad nav teikts, ka zelta eksports pavisam nevar notikt. Zelta eksports var būt arī papīra standarta gadījumā, bet tikai tad, ja to atrod par velamu emisijas banka (mūsu apstākļos Latvijas Banka), t.i., zelta eksporta ziņā emisijas bankas rīcība pie papīra standarta kļūst pilnīgi neatkarīga, emisijas banka var rīkoties pēc patikas, saskaņā ar tiem apsvērumiem, ko emisijas banka atrod par lietderīgākiem.

Tikko teiktais attiecas uz mierīgiem saimnieciskās dzīves apstākļiem. Šādos mierīgajos saimnieciskās dzīves apstākļos ir iespējams uzskatīt

pirkspēju paritāti ir kā par līdzsvaru punktu, ap ko svārstās ārējo valūtas kursi, valūtas kursi vienmēr ir tādi.

Taču nemierīgos un nenoteiktos saimnieciskās dzīves apstākļos sakarība starp cenu līmeņiem un valūtas kursiem kļūst vairāk sarežģīta. Rodas jautājums: vai pirkspēju paritāte ir tik pat stabils punkts kā zelta paritāte zelta standarta gadījumā? Vai valūtas kursu svārstību ietekmē nesvārstas arī pati pirkspēju paritāte? Šo problēmu varam formulēt arī tā: vai cenu līmeņi neizbēgami tie, kas nosaka valūtas kursus? Vai arī valūtas kursi var ietekmēt savkārt cenu līmeņus?

Savos agrākajos darbos prof. G. A. S. S. e. l. s (G. Cassel) ir tādos uzskatos, ka pirkspēju paritāte ir tā, kas neatvairāmi noteic ārējo valūtas kursus, ja vien ievēro pietiekoši ilgu laika sprīdi. Cassels tad valūtas kursu uzskata par cenu līmeņu pasīvu rezultātu, apmēram tāpat kā ortodoksālā kvantitātes teorija uzskatīja pašus atsevišķu valūtu cenu līmeņus par cenu līmeņu formulas atsevišķo locekļu pasīvu rezultātu. Taču pēdējā laikā tautsaimnieku domas iet tai virzienā, ka starp valūtas kursiem un cenu līmeņiem pastāv atgriezeniska sakarība:

valūtas kursi $\rightleftharpoons$ cenu līmeņi.

ka šeit pastāv sakarība, līdzīga tām atgriezeniskām sakarībām, kādas mēs konstatējam. Starp daudzām citām tautsaimnieciskām parādībām. Sakarā ar to varam teikt, kad saimnieciskā dzīve laika tecējumā pārmainās, arī pirkspēju paritāte nepaliek nemainīga kā kāds absolūti stabils līdzsvara punkts. Pirkspēju paritāti tādos gadījumos var ietekmēt arī valūtas kursi.

Monopola apstākļi valūtas tirgū.

Viss līdz šim teiktais par valūtas kursiem ir noenkurots priekšnosacījumā: valūtas tirgus ir pilnīgi brīvs tirgus, kur valūtas pieprasītāji un piedāvātāji ir padoti konkurencei. Tā tas bija līdz 1931. gada. Taču pēdējā laikā arī valūtas tirdzniecībā ir radušies monopolapstākļi līdzīgi tam, kā šādi apstākļi ir novērojami arī citās saimnieciskās dzīves nozarēs par kurām mēs esam runājuši.

Ir bijuši arī tādi mēģinājumi, kad privātpersonas vai to apvienības ir centušas monopolizēt valūtas. Tomēr šiem mēģinājumiem ir ļoti nīcīga nozīme. Par piemēru var minēt kādas dāņu lauksaimnieku arodorganizācijas mēģinājumu 1935. g. sarīkot t. s. valūtas streiku. Ar šo streiku minēta organizācija gribēja piepiest centrālo kooperatīvu organizāciju, kas eksportēja lauksaimniecības produktus, par eksportētiem produktiem saņemto ārējo valūtu vai nu atstāt ārzemēs vai arī ievest Dānijā ārējo naudas zīmju veidā un noglabāt tās naudas skapjos un nelaist apgrozībā. Ar to organizācija gribēja panākt ārējo valūtas trūkumu valstī, sakarā ar ko ārējo valūtas kursi celtos un lauksaimnieki par saviem ražojumiem saņemtu lielākas cenas dāņu kronās. Šis streiks - kā varēja paredzēt - neizdevās, jo valdība steidzīgi izdeva jaunus valūtas tirdzniecības noteikumus, kas padarīja šādu streiku par pretlikumīgu un tāpēc par neiespējamu.

Daudz nozīmīgāki ir atsevišķo valūtu valdību centieni monopolizēt valūtas tirdzniecību, lai tā mēģinātu regulēt arī pašu ārējo tirdzniecību. Viens no komplikētajiem valūtas regulēšanas metodēm ir ieviesta pēdējos gados Vācijā. Bez valūtas klīringa, ko Vācija izlieto plaši, ieviesta arī visai komplikēta valūtas regulēšanas sistēma, kurai ir divi uzdevumi:

1) aizkavēt inflāciju un

2) sagādāt Vācijas eksportam tādas pašas priekšrocības, kādas bauda to zemju eksports, kur pēc 1931. g. bija pazemināta valūtas vērtība. Ar valūtas tirdzniecības stingru centralizāciju Vācijas valdībai bija izdevies zināmā mērā minētos mērķus sasniegt. Vācijas sistēma ir ļoti sarežģīta, tā pastāvīgi mainās un veidojas. Starp citu tā panāca stāvokli, ka Vācijas marku pārdod dažādiem nolūkiem par dažādiem kursiem. Tādā kārtā valūtas tirgū valūtas pircēji ir iedalīti grupās un katrai grupai jāma sava savādāks kurss. Tas pilnīgi atgādina monopola tirgus sadalījumu pēc pircēju maksātspējām, par ko esam runājuši.

Arī Latvijā sākot ar 1931. g. darbojas valūtas komisija. Saskaņā ar likumu par valūtas un ārējo tirdzniecību, kas izdots 1935. g. un ietilpināti kreditlikumā, ārzemēs maksājumus līdzekļus un prasības ārējo valūtu iegūt un atsavināt ir atļauts tikai Latvijas Bankai vai tām bankām, ko

Latvijas Banka tālāk pilnvaro. Tas attiecas uz ārzemēs maksājamie līdzekļi vai prasībām ārzemju valūtā, dārgmetalliem, citu zemju naudu (banknotes ar), čekiem, tratēm, vērtspapīriem, arī prasībām ārzemju valūtā, kas izriet no līgumiem, kredīta un biržas operācijām, kas apmierināmas ārzemju valūtā. Tiem, kas eksportē preces, jānodod ārzemju valūta Latvijas Bankā vai tās pilnvarotā kredītiestādē, kas par atseviņāmiem ārzemju maksāšanas līdzekļiem samaksā latos pēc Rīgas biržas kotācijas komisijas kursiem. Ārzemju preces var importēt vienīgi ar valūtas komisijas atļauju, izņemot dažas preces. Importa atļaujas ir aizliegts cedēt, t.i., nodot citām personām. Lai samaksātu par importētām precēm, tad griežas valūtas komisijā, kas izsniedz attiecīgu atļauju nopirkt attiecīgu summu ārzemju maksāšanas līdzekļu vai arī iemaksāt klīringa rēķinā ar attiecīgu valsti. Valūtas komisija pastāv pie finanču ministrijas un tai ielet pārstāvim no finanču, ārlietu un zemkopības ministrijas un Latvijas Bankas.

I n f l ā c i j a .

1. Vārda "inflācija" nozīmes.

Vārds "inflācija" ir cēlies no latīņu vārda "in-flāre", kas tulkoju mā nozīmē "uzpūst". Ar vārdu "inflācija" tā tad ir gribēts izteikt domu ka zināmā sabiedrībā notiek maksāšanas līdzekļu "uzpūšana", kas tad ietekmē visu saimniecisko dzīvi. Jāievēro, ka vārdu "inflāciju" lieto visai izpludušā un neskaidrā nozīmē. Tāpēc īstenībā mēs varam runāt par vairākām šā vārda nozīmēm, no kurām svarīgākās ir četras:

1) Par inflāciju mēdz saukt ārkārtīgu cenu līmeņa celšanos,

piem., tādu cenu līmeņa celšanos, kādu novērojām pa saules kara laikā. Daži autori ar vārdu "inflācija" grib apzīmēt vienīģ šādu ārkārtīgu cenu celšanos. Šādā veidā inflāciju izskaidro dažu tautsaimniecības mācības grāmatu autori, piem.: minētais amerikāņu prof. Īli (Ely) u.c.

Tādos apstākļos, kādi bija pasaules kara laikā, atsevišķām valstīm ir liela vajadzība pēc maksāšanas līdzekļiem. Lai šo vajadzību apmierinātu, valstis cenšas palielināt naudas un kredīta daudzumu. Tā tad valsts pašas vajadzība pēc maksāšanas līdzekļiem rada šo inflāciju.

2) Ar vārdu "inflācija" mēdz apzīmēt arī tās parādības, kas parasti novērojamas asakā izteiktas augstas konjunktūras laikā.

Par augstu konjunktūru runāsim mazliet vēlāk nodaļā par konjunktūru. Uzņēmumu aktivitāte ir tā, kas izsauc naudas un kredīta daudzumu pieaugumu. Uzņēmumu radīta inflācija, saprotams, nevar būt tik stiprā kā valsts radīta inflācija.

3) Par inflāciju sauc arī cenu līmeņa zināmu paaugstinājumu, kas ir izlietots ar noluku, lai sasniegtu zināmu cenu līmeni,

piem., lai sasniegtu tādu cenu līmeni, kāds atbilstu 1929.g. cenu līmenim, tā gada cenu līmenim, kad iestājās saimnieciskā krīze. Ir vesela rinda autoru, kas šādu cenu līmeņa regulēšanu aizstāv. Tie tomēr nemēdz un negrib lietot vārdu "inflācija", bet tā vietā lieto citu vārdu "r e f l ā c i j a", jo vārdam "inflācija" izpludušā nozīmē iet līdzī nosodoša piešķana. Tie turpretī, kas šādu cenu līmeņa regulēšanu neatzīst, saka, ka tā nav nekāda reflācija, bet gan vienkārša inflācija.

4) Ar vārdu inflācija dažreiz apzīmē arī zināma cenu līmeņa mākslīgu uzturēšanu, jo bez tas cenu līmenis samazinātos, piem., sakarā ar ražošanas tehnikas attīstību.

Svarīgi ir šķirt trešo "inflācijas" nozīmi no ceturtās. Trešā vārds "inflācija" izprātne nozīmē cenu līmeņa paaugstināšanu, lai sasniegtu zināmu cenu līmeņa augstumu, bet ceturtā izprātne - cenu līmeņa uzturēšanu līdzšinējā stāvoklī, neļaujot tam krist. A.S.Valstis. piem., dažus gadus pirms 1929.g. ilgāku laiku ir pastāvējis diezgan konstants cenu līme-

nis, kamēr ražošana šai laikā ir ļoti strauji augusi. Daži tautsaimnieki ir tādās domās, ka Federal Reserve Board, kas vada A.S.V. naudas politiku, esot vajadzējis pieturēties pie citas politikas, ka tai neesot vajadzējis uzturēt cenas konstantā līmenī, bet jau laikus ierobežot kreditu, sakarā ar ko kristos cenu līmenis un tādā kārtā būtu bijis iespējams izvairīties no smagās saimnieciskās krīzes, kas tik pēkšņi iestājās 1929.gadā. Šie autori par inflāciju sauc arī to konstanto cenu līmeni, ko A.S.V. uzturēja pirms 1929.gada. Šī inflācija ir bijusi kredita inflācija. Mēs tomēr šo ceturto gadījumu par inflāciju neuzskatīsim.

Visa visumā par inflāciju mēs uzskatīsim tādu cenu celšanos, kuras cēlonis ir meklējams naudas un kredita apstākļos.

Šai nodaļā par inflāciju apskatīsim galvenā kārtā inflāciju pirmajā nozīmē. Inflāciju otrā nozīmē mēs tuvāk apskatīsim nodaļā par konjunktūru.

No apskatītā ir redzams, ka inflācijai tādā nozīmē, kādā mēs to sapratīsim, ir sakars ar cenu celšanos. Tādā kārtā mēs varam teikt, ka inflācijas stāvoklis rodas galvenā kārtā sakarā ar maksāšanas līdzekļu daudzumu apgrozību. Inflācija var rasties arī pavairojot zelta daudzumu emisijas banka, ja uz zelta pamata tiek izlaistas jaunas banknotes. Tādā gadījumā saka, ka notiek zelta inflācija. Jau aizrādījām, ka kara laikā Skandināvijas valstis atbrīvoja savas emisijas bankas arī no pienākuma pirkt piedāvāto zeltu, kas plūda iekšā no karojošām valstīm. Skandināvijas valstis to darīja tāpēc, ka baidījās no zelta inflācijas.

Visbiežāk tomēr inflācija ir sastopama tādā veidā, ka pavairojas banku maksāšanas līdzekļu daudzums (M'). Tad palielināti kredita apmēri rada cenu celšanos. Šo inflāciju sauc par kredita inflāciju.

Šai sakarā piezīmēsim, ka noskaidrojot inflācijas teoretisku būtību nav lielas nozīmes apstāklim: vai inflācija pēc būtības ir papīrnaudas inflācija vai tā ir zelta, vai kredita inflācija.

2. Inflācija izolētā valstī.

Lai noskaidrotu inflācijas būtību, mums nepieciešams mūsu problēmu vienkāršot tāpat kā to darījām ar citām problēmām. Tāpēc vispirms apskatīsim inflāciju izolētā valstī, valstī, kurai nav sakaru ar citām valstīm. Piem., Vācija kara laikā bija lielā mērā tādā izolētā valstī. No vienas puses Vācija karoja ar t.s. aliances valstīm, ar kurām pēc kara bija solīsta slēgt mierlīgumu, no otras puses Vācijai bija robežas ar t.s. neitrālām valstīm, kas simpatizēja aliansei.

Pienemsim, ka kāda valsts nonāk kara stāvoklī ar citām valstīm, jo karš ir galvenais faktors, kas rada inflāciju. Napoleonam pieraksta divus ieteikumus: 1) Lai kara uzvarētu, vajadzīgas trīs lietas. Tās ir: "nauda, nauda un nauda" un 2) "Dievs cīnās tā karotāja pusē, kam ir lielāki lielgabali". Nopietni apsvērumi rāda, ka otrais Napoleona ieteikums norāda uz svarīgāku apstākli nekā pirmais. Izrādās, ka mūsu modernajos laikos valstij ir daudz, daudz vieglāk sagādāt naudu karošanai nekā pietiekoši daudz kara materiāla. Tos maksāšanas līdzekļus, kas valstij ir vajadzīgi samaksai par kara materiāliem, ir viegli iegūt pavairojot M - naudas daudzumu apgrozībā, resp., nodrukājot jaunas naudas zīmes. Lai naudas daudzumu apgrozībā varētu brīvi pavairot, tad savkārt nepieciešami atsevišķas emisijas bankas atsvabināt no pienākuma apmainīt uzrādītās banknotes pret zeltu vai vismaz apgrūtināt pilsoņu rīcības iespējas ar zeltu.

Parastais ceļš līdzekļu sagādāšanai valsts izdevumiem ir nodokļu uzlikšana. Taču karām izceloties ir neiespējami savākt pietiekoši daudz līdzekļu pietiekoši ātri ar nodokļu palīdzību. Tie līdzekļi, ko valsts iegūst nodrukājot lielā daudzumā papīrnaudu, galu galā panāk apmēram to pašu rezultātu, ko nodokļu paaugstināšana. Pavairojot naudas daudzumu apgrozībā, cenas ceļas un tai naudai, kas ir pilsoņu rokās, vērtība samazinās. Sakarā ar augstākām cenām pilsoņi ir spiesti ierobežot savu patēriņu tāpat kā tas notiek tad, ja pilsoņu rīcībā esošais naudas daudzums būtu reducēts ar attiecīgu nodokļu palīdzību. Inflācija pēc savas būtības līdzinās iedzīvotāju aplūkšanai ar nodokļiem. Tomēr jāievēro, ka inflācija var skart vairāk vienu iedzīvotāju grupu, bet nodokļi atkarībā no to veida vairāk citas grupas.

Cik tālu valsts izdodas iegūt līdzekļus no nodokļiem, sabiedrības no

minālā pirktspeja (pirktspeja izteikta latos, kronās, markās u.t.t.) paliek no pilsoņu pirktspejas tiek nodota valstij. Tāpēc nodokļi nenoved pie inflācijas.

Turpretī pavairojot papīrnaudas daudzumu kara vajadzībām rada jaunas pirktspejas, sakarā ar ko cenas ceļas. Pasaules kara laikā visas karojošas valstis lietoja pa daļai nodokļus, pa daļai iespieda jaunu papīrnaudu, pie kam bez papīrnaudas daudzuma pavairošanas neviena valsts neiztika

Techniski kara inflācija var notikt dažādi. Valsts pati var iespiest papīrnaudu un ar to maksāt pilsoņiem ar precēm un pakalpojumiem. Valsts var arī izdarīt aizpēsumu emisijas bankā pret savām parādzīmēm; tad valsts no emisijas bankas preti saņem neapmaināmas banknotes. Valsts var izdarīt aizpēsumus arī privātbankās. Taču privātbankas - ja vien iespējams - cenšas valsts parādzīmes pārdiņķotēt emisijas bankā. Valsts var izdarīt aizpēsumu arī tieši no atsevišķiem pilsoņiem. Pādeja gadījuma aizpēsumam nevajadzētu iedarboties inflatoriski, jo tie ļaudis, kas aizdod līdzekļus valsts kasei, atsakās no zināmas savu pirktspeju daļas par labu valstij tāpat kā maksājot nodokļus. Jāievēro, ka tomēr starp valsts nomaksātiem nodokļiem un valsts aizpēsumu no atsevišķām personām pastāv liela starpība. Pret samaksātiem nodokļiem valsts aizsniedz nodokļu kvīti, ar kuru nodokļu maksātājs nekā nevar iesākt darīt. Pret aizdevumiem valstij pilsonis saņem valsts obligācijas, ko savkārt šim pilsonim ir tiesība iekārtāt privātbankā un saņemt banknotes. Kvīti par nodokļu samaksu turpretī neviens neņem pretī. Tādā kārtā valsts obligācijas ir pamats privātām bankām kredita paplašināšanai. Tāpēc tad arī valsts aizpēsumi no privātpersonām iedarbojas zināmā mērā inflatoriski, kaut gan ne tik tieši kā valsts aizpēsumi no emisijas bankām.

Inflācijas ceļā mākslīgi radītas pirktspejas lielā mērā stimulē uzņēmumu darbību; paplašinās gan to uzņēmumu darbība, kas piegādā kara materiālus, gan arī to uzņēmumu darbība, kas piegādā citus produktus. Inflācijas laikā preču cenas kāpj straujāk par uzņēmuma izmaksām, it sevišķi, par aizpēsumiem maksātā augļi neaug līdzī cenu līmenim, kas ir svarīga lieta. Ar šo jautājumu, ka inflācijas laikā parasti augļi neaug līdzī cenu līmenim, mēs iepazīsimies tad, kad runājam par diskonta likmi, kas mērījuma naudā, un diskonta likmi, kas mērījama precēs. Šeit to svarīgi atkārtot.

3. Inflācija valstī, kam ir sakari ar citām valstīm.

Tagad apskatīsim inflāciju tādā valstī, kam pastāv sakari ar citām valstīm. Ja izolētās valsts vietā ir valsts, kurai pastāv sakari ar citām valstīm, tad šai problēmā ir nozīme arī citam apstāklim - valūtas kursiem, kamēr izolētā valstī valūtas Vācijā pēc pasaules kara notika taisnī šādos apstākļos: Vācijai bija ļoti dzīvi tirdznieciski sakari ar citām valstīm. Tāpēc pēc kara inflācijā Vācijā ievērojama nozīme ir piekritusi valūtas kursiem.

Lai labāk izprastu inflācijas mehānismu šādos apstākļos, pārrunāsim tuvāk Vācijas pēckara inflāciju. Kaut gan pa kara laiku Vācijas nauda bija zaudējusi labu daļu no savas vērtības, tomēr kara laika inflācijas apmēri ir daudz mazāki nekā varēja likties: 1919.g.beigās Vācijā apgrozībā bija 41 miljards marku, kuru zelta vērtība bija ap 11 miljardu marku. Inflācija 1920.-1923.g. radās galvenā kārtā saimniecisku apstākļu dēļ. Tā bija daudz lielāka un tālākejoša par kara inflāciju. Šī otrā inflācija 1920.-1923.g. notika vispirma kārtā sakarā ar Rūras apgabala okupāciju 1923.g. janvārī. Vācija uz šo okupāciju atbildēja ar pasīvu pretošanos un apturēja darbus okupētajā apgabalā. Tas prasīja no valsts ievērojamus līdzekļus, jo sakarā ar darbu apturēšanu bez darba palikušiem strādniekiem vajadzēja maksāt pabalstus. Līdzekļus pasīvas pretestības finansēšanai Vācija ieguva drukājot naudu, pavairojot naudas daudzumu apgrozībā.

Tai pašā laikā liela nozīme bija arī ārējiem apstākļiem. Sakarā ar iekšējām grūtībām sākās Vācijas markas kursa krišana (salīdzinot markas vērtību ar dolāru, sterliņu mārciņas u.t.t. vērtību). Vācijas uzņēmēji, kam vien tas bija iespējams, pārdeva vācu markas uz ārzemēm un pīrka ārzemju valūtu, maksājot tādu cenu, kādu vien pārdevēji gribēja. Citiem vārdiem sakot, sākās kapitāla bēgšana no Vācijas (skat. kapitāla kustības bilanci). Vācijas eksporta firmas dēva rīkojumus saviem pārstāvjiem par pārdošām precēm saņemtas summas noguldīt ārzemju valūtā ārzemju bankās. Ārzemēs turpretī šai laikā labprāt pīrka Vācijas markas. Pret markām pār-

deva ārzemju valūtu celotājam Vācijai, jo cēlošana izmaksēja loti un
lēti varēja iepirkt arī Vācijas preces. Tādēļ marka bija novērtēta par
zemu. Ārzemēs varēja ļoti lēti pirkt Vācijas preces no Vācijas ar dola-
riem, sterlīgu mārciņām, latiem u.t.t. Tāpēc, ka Vācijas preču cenas
(izsakot ārzemju valūtā) nekrita tik strauji, tā slīdēja uz leju markas
kurss. Daži ārzemnieki pirka vācu markas ar spekulatīvos nolūkos, jo
domāja, ka pēc kāda laika markas kurss celsies. Markas kursa tālāka
krišana sagādāja ārzemju spekulantiem zaudējumus. Tie ārzemnieki piedalījās
arī pasīvas pretestības Rūcas apgabalā financēšanā.

Šādu inflāciju, kas notika Vācijā 1923. gadā, var nosaukt par hiper-
inflāciju, par inflāciju augstākā pakāpē, jo tā noveda tik tālu, ka Vā-
ijas naudas vienības vērtība kļuva vai ārzemju valūtā pārrēķinot prak-
ki nemot līdzinājās nullei. Ar katru mēnesi naudas daudzumu palielinā-
palielināja ne tikai par vienu un to pašu nemainīgu summu, bet par arve-
nu lielāku summu, lai pirkto to pašu preču daudzumu, ko iepriekšējā mēn-
sī, jo preču cenas pastāvīgi auga. Tā Vācijā naudas daudzums auga geom-
riskā progresijā. 1923. g. septembrī apgrozībā izlaistas naudas daudzums
sasniedza astronomisku skaitli -

1.520.511.000.000.000.000.000 marku.

Šās inflācijas norises gaitu kopsavilkumā varam raksturot tā: vispirms radās iekšējie sarežģījumi, kas noveda pie pastāvīgas papirnaudas daudzuma palielināšanas un cenu celšanās. Sakarā ar iekšējiem sarežģījumiem ārzemēs marku sāka vērtēt arvien zemāk. Tādā kārtā pakāpeniska markas kursa krišana sāka iet straujāk nekā cenu celšanās iekšzemē. Tā marka tika novērtēta par zemu. Sakarā ar to vācu eksportierī guva lielu peļņu markās, kamēr augstie ārvalūtas kursi ārkārtīgi bremzēja importu. Importēto preču cenas auga ātrāk un stiprāk nekā iekšzemes ražojumu cenas. Pakāpeniski auga arī iekšzemes cenas, auga vispārējais cenu līmenis. Līdztekus visam šim procesam gāja naudas daudzuma apgrozībā pieaugums.

Strauju inflāciju gadījumos ir novērojams, ka valūtas kursi ietekmē cenu līmeni un nevis otrādi, par to mēs runājam. Šī Vācijas inflācija ir ļoti interesanta tautsaimniekiem tāpēc, ka tā labi noskaidro inflācijas ietekmi uz cenu un valūtas kursiem.

4. Kā inflācija ietekmē ražošanu un sadalīšanu?

Inflācija - pavairojot maksāšanas līdzekļu daudzumu ($M + M'$) un ce-
 cenas augstāk - veicina ražošanā rosību un aktivitāti. Cenām ceļoties
 daļēji uzņēmumi, bet esošie paplašina savu darbību. Sevišķi izdevīg,
 šādos inflācijas apstākļos ir lietot kreditu. Inflācijas laikā izveicīgi
 cilvēki Vācijā kļuva par miljonāriem. Tā augsta aktivitāte ražošanas lau-
kā ir dinamiska parādība un tā tādā ir parejoša parādība. Inflācija ir
 vienreizējs process, tā mūžīgi neturpinās. Inflācijas ceļā nav iespējams
 ražošanai radīt pastāvīgu, nepārtrauktu pieaugumu. Tikko inflācija apstā-
jas, apstājas arī ražošanas jeb produkcijas pieaugums.

Kamēr ražošana inflācijas sekas ir pārejošas dabas, sadalīšanā inflācijas sekas ir nepastāvīgas, paliekošas. Inflācijas sekas sadalīšana ir tādas, ka inflācija pārkārto īpašuma tiesības uz mantu. Debitori, kas ir parādā citam personam lielu vai mazāku naudas vienību skaitu, no inflācijas tikai iegūst, jo parāds - izsakot precēs - kļūst mazāks. Ko iegūst debitori, to zaudē kreditori, jo kreditora prasījumi (izteikti precēs) kļūst arvienu mazāki un mazāki. Tā td no inflācijas cieš visi krājēji. Zīmējoties uz algām, jāsaaka, ka privātuzņēmumos nodarīnāto strādnieku un darbinieku algas inflācijas laikā aug ātrāk nekā valsts un pašvaldības ieņēmumos un uzņēmumos nodarīnāto strādnieku un darbinieku algas. Inflācijas laikā strādnieku algas noaug tik strauji kā dzīves izmaksas.

Deflācija un devalvācija.

Minējām, ka inflācija mēēgi nevar turpināties, ka inflācijai reiz izbeidzas. Parasti jāredzēnās ar faktu, ka pēc vispārējas cenu celšanās ~~ce-~~ nām jāsāk krist. Inflācija - kā redzējām - var vilkties vairākus gadus, pēc kā kara laika inflācija. Inflācijas laikā rodas daudz jaunu fabriku un esošas paplašina savu darbību. Šās fabrikas laiž tik daudz produktu tirgū, ka tirgus par augstu cenu tos nespēj uzņemt. Sakarā ar to rodas

cenu krišana. Cik tālu cenu krišana viļņojas otrā valstī turpinās, atkarīgas no attiecīgas valdības naudas politikas. Inflācijas noslēguma valdībai jāizvēlas starp deflāciju un devalvāciju.

1. Deflācija.

Tās valstis, kuru cenu līmenis pēc kara laiku nebija vairāk kā četrkārtojies, gandrīz visas pēc pasaules kara izvēlējās deflāciju. Ja naudas daudzuma apgrozībā un kredita daudzuma palielināšana ir raksturīga inflācijai, tad deflācijai ir raksturīga naudas daudzuma apgrozībā un kredita daudzuma samazināšana. Deflācija tadā kartā ir saraušanas jeb kontrakcijas process jeb deflācija nozīmē maksāšanas līdzekļu daudzuma samazināšanas jeb kontrakciju.

Tāču reizē ar maksāšanas līdzekļu daudzuma samazināšanos notiek arī vispāri visas saimnieciskas darbības saraušanās. Sakarā ar to, ka parādi (nauda izteikti) ir palikuši agrākā lieluma, bet iegūto īpašumu vērtība ir samazinājusies, uzņēmēji nonāk konkursā, tie nespēj maksāt parādus. Ko nozīmē "konkurss" - tas jāpaskatas kādā vārdnīcā. Cenu krišanai seko ražošanas samazināšanās un bezdarbs.

Deflācijas nolūks parasti ir: pazemināt cenu līmeni tik tālu, lai naudas vienības pirktspeja tik tālu pieaugtu, ka tā sasniegtu savu agrāko zelta vērtību. Kad tā ir sasniegta, tad iespējams atjaunot banknošu apmaiņu pret zeltu, t.i., pāriet atpakaļ uz zelta standartu, uz agrāko zelta standartu. Šo ceļu tad arī gāja pēc pasaules kara tas valstis, kas izvēlējās deflāciju. Starp šīm valstīm Anglija ir ievērojamāka.

Deflācijai, kurai nolūks ir pāriet uz agrāko zelta paritāti, par labu min šādus argumentus:

- 1) jāizlabo netaisnība, kas ar inflāciju ir tikusi nodarīta kreditoriem un krājējiem, kuri inflācijas laikā daļu no saviem noguldījumiem (precīs izsakot) zaudēja;
- 2) deflācija ātri nerada tendenci ķerties pie inflācijas;
- 3) arī citas zemes tāpat dara;
- 4) juridiskas dabas motīvi.

2. Devalvācija.

Devalvācija ir otrs inflācijas noslēgums, mazliet citādāks kā deflācija. Devalvācijas būtība ir šāda: emisijas bankas atkal atjauno banknošu apmaiņu pret zeltu, tikai katra naudas vienība satur mazāk zelta nekā agrāk. Lietojot devalvāciju zelta standartu atjauno nevis uz agrāko, bet uz jauno zelta paritāti. Pirms pasaules kara zelta franks saturēja apm. 0,29 gr. tīra zelta, bet 1928.g. tika stabilizēts uz apm. 0,059 gr. tīra zelta, t.i. uz mazāku zelta paritāti.

Par labu devalvācijai min šādus argumentus:

1) tā kā deflācija rada bezdarbību, tad jāizvēlas devalvācija; reiz minētais angļu tautsaimnieks Keynes lūdināja Angliju nodeflācijas, jo modernie uzņēmumi, kas galvenā kartā tiek iekārtoti un vadīti ar kredita palīdzību, būšot spiesti sakarā ar deflācijas procesu apstāties;

2) deflācija izsauc konkursus. Ja kāda lauku saimniecība maksā 24.000 ls, bet lauksaimniekam ir parādu par 20.000 ls, tad lauksaimnieks ir maksātspejīgs. Ja sakarā ar deflāciju preču cenas samazinās par 25%, tad tas nozīmē, ka arī saimniecības cena samazinās par 25% - saimniecība maksā vairs tikai 18.000 ls. Parādi turpretī ir palikuši tie paši - 20.000 ls. Ta tad pēc deflācijas lauksaimnieks vairs nav maksātspejīgs un viņš nonāk konkursā.

Kā redzam, šie divi argumenti ir versti pret deflāciju, par labu devalvācijai.

Tais valstis, kur inflācija ir novedusi tik tālu, ka naudas vienība līdzinās nullei, ka tas bija 1923.gada Vācija, nevar runāt ne par deflāciju, ne par devalvāciju. Tais valstis jāieved pilnīgi jauna naudas vienība.

257

Nolicejums

Piezīmesim, ka pēdējā laikā naudas problēmas, pareizāki sakot, naudas politikas problēmas ir tas tautsaimnieciskās problēmas, ko visvaļīgāk diskute un kuras atrod daudzas dažādas idejas un priekšlikumus. Piem., papīra standarta laikā var rasties jautājums: kas svarīgāks, vai regulēt cenu līmeni vai stabilizēt valūtas kursus? Ja atbildam, ka jāregulē cenu līmenis, tad atkal jautājums: vai cenu līmeni turēt nemainīgu vai mainīgu? Ja pieņemam, ka cenu līmenis jāmaina, tad jājautā: kā to darīt?

Svarīgs ir arī jautājums: vai palikt pie tagad esoša papīrstandarta vai pāriet atkal pie bijušā zelta standarta? Pastāv priekšlikums par šāda standarta ar mainīgu zelta saturu (atkarībā no cenu līmeņa), kuru ieteicis J. Fišers. Pastāv arī priekšlikumi par sudraba standartu, par bimetalismu, par dilstošo naudu u.t.t., u.t.t. Visas šās problēmas ir ļoti interesantas un ļoti svarīgas. Mēs šeit tautsaimniecības teorijas kursā diemžēl, šas problēmas nevaram apskatīt, jo tās attiecas uz naudas politiku. Tāpēc tās iederas banku politikas kursā.

48. lekcija, nolasīta 1938.g. 4.maijā.

KONJUNKTŪRA.

Ievads. Saimnieciskās krīzes.

Līdz šim visas tautsaimnieciskās problēmas mēģinājām tvert galvenā statistiskā skatījumā. Tagad turpretī ir pienācis laiks atnest visus līdzšinējos statistiskos priekšnosacījumus. Tie statistiskie priekšnosacījumi, no kā līdz šim mēs vadījāmies, bija mums vajadzīgi, lai izprastu atsevišķas tautsaimnieciskās problēmas un iegūt atziņas par tām. Statiskā skatījumā iegūtas atziņas mums noderēs tagad, kad pārejām uz dināmisku skatījumu. Dzīvē, mūžīgi plustošā dzīves mutulī nav statiska miera, ko mēs pieņemam par priekšnosacījumu, par izejpunktu. Atstājot šīs problēmas pāriesim pie dināmiskām problēmām un mēģināsim noskaidrot, vai šeit ir konstatējamas kādas likumības?

Tautsaimniecības teorijas kursa sākumā - nodaļā par saimniekotāju sabiedrību redzējām, ka saimniekotāju sabiedrība tās tagadējā veidā ir izveidojusies tikai pašā pēdējā laikā. Tad mēs arī redzējām, ka senos laikos sabiedrība ir sastāvējusi galvenā kārtā tikai no mājturībām, tās veida pašpietiecīgu dzīvi, kas bija lielā mērā izolētas viena no otras.

Tāču vēsture rāda, ka jau tad ir novērotas zināmas pārmaiņas saimnieciskajā dzīvē: lailiem laikiem ir sekojuši sliktie laiki, labas ražas gadiem ir sekojuši neražas gadi u.t.t. kaut gan pat līdz 19.gs. cilvēki dzīvoja izolētās mājturībās, tomēr tām blakus pamazām attīstījās tirdzniecība, t.i., attīstījās uzņēmumi, kas preces ražo tirgum, tirdzniecībai. Tirgotāju intereses un arī atsevišķu valdnieku tirdznieciskās intereses savā laikā izpaudās merkantīlisma idejās. Kur attīstījās tirdzniecība, tur dabiski parādījās arī spekulācija. Saprotais, spekulācija nekad ne reizi izdodas, jo katras spekulācijas pamatā ir zināms risks. Saimniecības vēsture stāsta par daudzām šādām ļoti lielos pamēros izvestām spekulācijām 17. un 18.gadsimtā, kas nav izdevušas. Tāpēc ir radušies visai lieli finansiālas dabas sarežģījumi. Šos krachus, kas radās neizdevušos spekulāciju rezultātā, daži autori nosauc par krīzēm un apskata tos nodaļā par konjunktūru. Tā, piem., dara arī Konrāds savā mācības grāmatā, kur nodaļā par konjunktūru apskata tulpu krīzi 1637.g. un dažādus spekulāciju krachus, kā Džona Lō u.t.t.

Tāču visas šās krīzes nav uzskatītas par konjunktūras parādībām mūdienu izpratnē, jo šās krīzes skāra tikai spekulantus, resp., tikai zināmu šauru grupu, kamēr visā pārējā saimniekotāju sabiedrība palika nekārtā. Tā tad šiem krachiem un krīzēm nav organiska sakara ar saimniekotāju sabiedrību kā vienu veselo.

Tai laikā pārāk maz bija attīstīta naudas saimniecība, t.i., parāk maz bija attīstīti uzņēmumi un to darbība. Tā kapitālistiska jeb aplinkus ražošana tai laikā sāka tikko attīstīties. No tās sabiedrības stāvokļa, kur ir novērojamas tikai atsevišķas spekulācijas, kas radījušas krīzes līdz tam sabiedrības stāvoklim, kur jau novērojamas regulāras konjunktūras.

tūras svārstības ir redzama pakāpeniska pāreja. Šī pāreja notika apmēram 19. gadsimta sākumā. 19. gadsimta uzskata par pagriešanās periodu saimnieciskajā dzīvē vispār un konjunktūras parādībās it sevišķi, tad dara šādu divu iemeslu dēļ:

1) Šai laikā naudas un kredita saimniecība kļuva par vispārēju parādību. Šai laikā plašāk sāka izveidoties arī banku darbība. Līdz tam laikam gan arī tirdzniecības dzīvē ievērojama nozīme bija bankieriem, kas tomēr operēja galvenā kārtā paši ar savu naudu, saviem līdzekļiem. Bankas turpretī, pieņemot noguldījumus, uzsāka kredita vidūtājību.

2) Šai periodā notiek vispārēja industriālizācijas ekspāzija, sakarā ar ko ļoti lielos apmēros pieauga kapitāla pieprasījumi un kapitāla piedāvājumi. Anglija ir tā zeme, kas pirmā ieauga modernā naudas saimniecībā un uzsāka modernas industriālizācijas ekspāziju.

Tāpēc Anglija ir tā zeme, kur vispirms radās modernas konjunktūras krīzes. Tas sevišķi novērojams Napoleona kara laikā. Tad notika zināmas pārmaiņas, kustības, svārstības saimnieciskajā dzīvē kā veselā. Tos gadus, kad saimnieciskajā dzīvē parādās grūtības un sastregumi, sauc par krīzes gadiem, gadiem, kad saimnieciskā dzīvē notiek pagrieziens uz leju. Daži križu teoretiski 1793. gadu uzskata par moderno konjunktūras križu pirmo gadu. Taču viss lielais tautsaimnieku vairums par tādu uzskata 1825. gadu. Šis gads bija raksturīgs ar cenu un akciju kursu krišanu un dažādam maksāšanas līdzekļu grūtībām. Tālākie konjunktūras križu gadi ir: 1836. un 1847. g. Pirmās trīs saimnieciskās krīzes ir notikušas ar 11 gadu starplaiku. Vēlāk šis starplaiks samazinājās. Tālāk seko šādi krīzes gadi: 1857., 1864., 1873., 1882., 1890., 1900. un 1907. g.

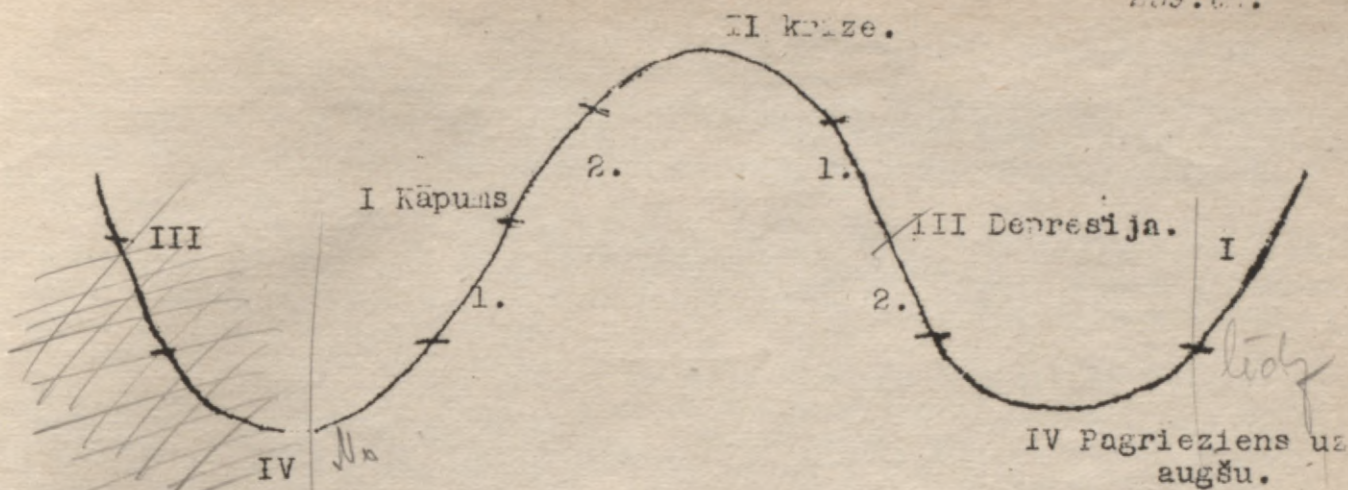
Jāpiezīmē, ka starp dažādiem autoriem nav vienprātības, kādus gadus īsti uzskatīt par krīzes gadiem. Šis jautājums lielā mērā atkarīgs no valsts, par ko runā. Svarīgs arī tas apstāklis, kādu pazīmi uzskata par svarīgāko jeb raksturīgāko saimnieciskās krīzes pazīmi: vai pagriezienu cenu kustībā virzienā uz leju, vai nodarbinātības samazināšanos vai arī sarežģījumus maksājumos (kad rodas konkursi u. t. t.)?

1913. un 1914. gadā bija vērojamas jaunas saimnieciskās krīzes pazīmes, bet tās izzuda pasaules kara inflācijā. Pēc pasaules kara notika pagrieziens uz leju dažās zemēs 1930. gadā. Pēc tam notika deflācija, kas noritēja dažādi. Tāpēc tai laikā arī modernām rūpniecības zemēm nav iespējams uzzīmēt vienādu konjunktūrālu pārmaiņu gaitu. Blakus parastām konjunktūrālām parādībām tuvākos pēckara gados novērojama arī vesela rinda citu ārkārtīgu apstākļu, piem.: rūpniecības racionalizācija, straujā monopolitisku apvienību pieaugums, ārkārtīgi sarežģījumi naudas sistēmā, vesela rinda jaunu ģeogrāfisku robežu, dažādi politiski sarežģījumi u. t. t.

Pēc 1920. gada par noteiktu krīzes gadu ir jāuzskata 1929. g. Šai gadā pēc ārkārtīgi straujas ekspāzijas Amerikas S. V. iestājas ļoti strauja krīze, kurai sekoja depresija. Ap 1933. g. sākumu parādās pirmās pazīmes kāpienam atkal uz augšu. Mūsu zemē šās parādības notika ar nokavēšanos. Kāpēc? Par to runāsim vēlāk. Par pēdējo krīzes gadu uzskata 1937. g., jo šai gadā ir novērots pagrieziens saimnieciskajā dzīvē uz leju. Mēs to vēl nejutām. Visasāk šo pagriezienu sajūt A. S. V., tas sāk atbalstīties Anglijā, Skandināvijas zemēs u. c.

Konjunktūras svārstības un to fazes.

Mēs tikko runājām par krīzēm. Piezīmēsim, ka tautsaimniecībā ir nozīme ne tikai krīzēm vien. Tikpat nozīmīgas kā krīzes ir arī tās saimnieciskās parādības, ko novērojam pirms un pēc krīzes. Tāpēc ir nepieciešami konjunktūrālas svārstības pētīt visā visumā, bet ne tikai krīzes vien. Konjunktūrālas svārstības - kā redzēsim vēlāk - ir cikliskas dabā, vilņveidīgas. Katra konjunktūrālo svārstību ciklā jeb bilni ir vairākas fazes. Daži autori un konjunktūras pētīšanas institūti vienu konjunktūras ciklu sadala vairākās fazēs. Pašu skaits dažādiem autoriem ir dažāds atkarībā no tā viedokļa, ko šis autors liek pamatā. Mēs ņemsim visvienkāršāko cikla iedalījumu, kas izšķir četras konjunktūras fazes. Schēmatiski konjunktūras ciklus var attēlot šādā veidā:

I Pirmā faze saucas par uzplaukuma jeb kāpuma fazi. Tā raksturīga ar cenu kāpšanu, nodarbinātības un ražošanas pieaugumu, kas sasniedz savu augstāko pakāpi. Ja tas nepieciešams, tad pirmo fazi var sadalīt divās daļās:

- 1) kāpuma pirmā daļa un
- 2) augstas konjunktūras gados.

II Otrā fazē seko pagrieziens uz leju, ko daži tautsaimnieki sauc par krīzi. Daži autori to par krīzi sauc tikai tad, ja pagrieziens uz leju ir straušs un rada sarežģījumus. Vārds "krīze" ir ņemts no medicīnas. Kad temperatūra slimniekam pastāvīgi kāpjot sasniedz savu kulminācijas punktu un sāk krist, tad saka, ka iestājusies krīze. Pagrieziens uz leju saimniecībā ir raksturīgs ar cenu augšanas apstāšanos un slīdēšanu uz leju, apstājas arī ražošanas un nodarbinātības pieaugums, iestājas bezdarbs.

III Trešā faze ir slīdējums. Angļi to sauc par "depression" par depresiju. Šī faze ir raksturīga ar krītošām cenām, ierobežotu ražošanu un pieaugošu bezdarbu u.t.t. Tauta arī šo posmu sauc par krīzi, tomēr tas nav precīzi: labākais apzīmējums šim posmam ir depresija. Depresijas fāzi var sadalīt:

- četurtā*
- 1) pirmajā slīdējuma pakāpē un
 - 2) zemas konjunktūras pakāpē.

IV Trešā faze ir pagrieziens uz augšu. Šai fazē cenu krišana apstājas, sāk pamazām celties, ražošana un nodarbinātība sāk pieaugt u.t.t.

Runājot par fazēm piezīmēsim, ka fāzes pāriet viena otrā nepārtraukti, tāpēc pārejas punktus no vienas fāzes otrā īstenībā ir ļoti grūti vai pat neiespējami atrast. Tā tad faktiskas fāžu robežas nav iespējams konstatēt. Atsevišķo fāžu sīkāku raksturojumu dosim vēlāk.

Konjunktūrālas svārstības ir starptautiskas dabas, jo tās katrā ziņā vairāk vai mazāk parādās visās valstīs. Pirms pasaules kara atsevišķas valstis bija lielā mērā saistītas savos tautsaimnieciskajos likteņos viena ar otru. Šīs saites vēl pastiprināja zelta standarts, kas pastāvēja gandrīz visās zemēs. Tāpēc konjunktūras svārstību starptautiskais raksturs toreiz bija sevišķi spilgti vērojams. Šeit gan jāpiezīmē, ka pirms pasaules kara ir bijuši arī izņēmumi: vienā zemē ir novērojama konjunktūras kāpšana, bet citās valstīs turpretī tas nenotiek. Piem., A.S.V. ir bijuši daži konjunktūras kāpumi, kas Anglijā nav novēroti.

Pēc pasaules kara konjunktūras svārstības neparādās tik pilnīgi paralēli kā agrāk. Tagad pasaules saimniecība ir vairāk saskaldīta atsevišķu zemju nacionālās saimniecībās, kāpēc konjunktūras pārmaiņas ievērojami varē no vienas valsts uz otru. Tāpēc konjunktūras problēmas nedrīkst ņemt pārāk schēmatiski un vienā valstī novērotas parādības attiecināt visā pilnībā uz citu valsti. It sevišķi tagad, kad gandrīz visas valstis ir atteikušās no zelta standarta, konjunktūras svārstībām atsevišķās valstīs ir iespējama liela dažādība.

Vārds "konjunktūra" ir cēlies no latīņu vārda "conjungere", kas nozīmē saistību. Vārds "konjunktūra" tā tad liek domāt par apstākļiem, kas ietver cilvēci, no kā atdarājas cilvēces saimnieciska labklājība. Ja konjunktūru ņem tik plašā izpratnē, tad tā attiecinās arī uz izolētu mājturību, arī uz Robinsona saimniecību. Parasti vārdu "konjunktūra" neņem tik plašā izpratnē, bet attiecinās to tikai uz moderno naudas saimniecību. Tāpēc par

konjunktūras svārstībām mēs sauksim d a ž u s g a-

dus ilgas cikliskas svārstības, kas norit saimnieciskajā dzīvē kā viena veselā.

Šai definīcijā minējam dažus gadus ilgas svārstības. Piezīmēsim, konjunktūras svārstību ilgumu gados var noskaidrot pēc iepriekš uzskaitītajiem krīzes gadiem. No tiem mēs redzam, ka konjunktūras svārstības ilgst 6 - 10 gadus.

Definīcijā mēs minējam cikliskās svārstības, bet nevis periodiskās svārstības, jo par periodiskām svārstībām jāsauc tādas, kas atkārtojas noteikta garuma periodos. Konjunktūrālās svārstības turpretī atkārtojas dažāda laika, pēc 6 - 10 gadiem.

Definīcijā mēs arī minējam, ko konjunktūras svārstības nozīmē saimnieciskajā dzīvē kā viena veselā. To mēs darījam ar nolūku, lai atšķirtu vispārējo konjunktūru no speciālas konjunktūras, kas attiecas uz kādu vienu saimnieciskās dzīves nozari. Kāda viena vai otra saimnieciskās dzīves nozare var pārdzīvot augstu speciālu konjunktūru pateicoties tādiem vai citādiem apstākļiem, kad citas nozares, resp., visa saimnieciskā dzīve pārdzīvo depresiju.

Citas svārstības saimnieciskajā dzīvē.

Konjunktūras svārstības ir nepieciešams šķirt no citām svārstībām, kas arī novērojamas saimnieciskajā dzīvē, kas arī attiecas uz saimniecisko dzīvi kā veselo, bet atšķiras no konjunktūrālām svārstībām pēc sava sava garuma un sava rakstura.

Šai sakarā vispirms jāmin sezonas svārstības, kas notiek no mēneša uz mēnesi. Sezonas svārstības ir arī cikliskas, kas noslēdzas vairāku mēnešu laikā, bet ne ilgāk kā viena gada laikā. Tā tad sezonas svārstības nevar būt garākas par vienu gadu, bet īsākas var būt. Angļi sezonas svārstības sauc par seasons variations. Sezonas svārstības redzam, piem., strādnieku nodarbinātībā, jo vasaras mēnešos nodarbinātība ir lielāka nekā ziemas mēnešos.

Aiz sezonas svārstībām pēc sava garuma seko konjunktūrālās svārstības, kas kļūst redzamas tad, ja ar īpašas metodes palīdzību atdala sezonas svārstības. Bez sezonas un konjunktūrālām pārmaiņām ir vēl citas, t.s. struktūrālās dabas pārmaiņas. Kā tādas struktūrālās dabas pārmaiņas var minēt autosatiskmes attīstību, kas pamazām atpēca transportu dzelzceļiem, dzimstības samazināšanos, kas pārkārtojusi iedzīvotāju vecuma grupas, jaunu tehniku ražošanu u.t.t. Starpām no šīm svārstībām ir tīri gadījuma raksturs. piem.: pārmaiņas, ko rada ugunsgrēki, plūdi, zemestrīces u.t.t.

Ir arī tādas struktūrālās dabas pārmaiņas, kas notiek pakāpeniski. Tādos gadījumos ir iespējams konstatēt šādu pārmaiņu attīstības tendenci. Šādas attīstības tendenci angļi sauc par trendu, vai par sekulāru trendu (secular trend), bet pārējas pārmaiņas pār atlikušiem faktoriem (residual factors). Trends reprezentē ilga laika kustības, ilgākas par konjunktūras svārstībām. Trends nav ciklisks, kādas ir konjunktūras svārstības.

Bez visām minētajām kustībām ir vēl cikliskas ilga laika kustības, kas līdzinās konjunktūras kustībām, bet ir daudz garākas. Šādas cikliskās ilga laika kustības ir novērotas pētot A.S.V. lieltirdzniecības cenu indeksi, kas ietver sevī periodu no 1720.g. līdz mūsdienām. Līdz mēs redzam lielākas svārstības, līkne uzrāda lielākus cikliskus kāpumus un slīdījumus, kas ilgst ap 40 - 50 gadiem.

Trends un ilga laika cikliskas svārstības ir divas dažādas lietas. Ievērosim, ka atsevišķos gadījumos var būt ļoti grūti izšķirt vai zināmu cenu kustība ir trends vai ilga laika cikliska svārstība. Zināmu kustību mēs uzskatīsim par trendu tikai tāpēc, ka nav iespējams to izpētīt pietiekami ilgā laika periodā. Piem., tauriņš, kas no rīta uzkuņojas un dzīvo tikai līdz pusdienai. Šim tauriņam liksies, ka pasaulē top arvien siltāk un siltāk. Tāpēc tauriņš, nezinādam tālāko, šo periodu var uzlūkot par trendu. Taču tauriņam nav jausmas, ka pēc pusdienas nāk vakars un nakts, kad temperatūra krīt, lai no rīta atkal celtos. Tauriņam nav jausmas, ka temperatūras pārmaiņas dienu no dienas ir cikliskas. Var būt, ka atsevišķas kustības saimnieciskajā dzīvē, ko mēs uzskatām par trendiem, var izrādīties par ilga laika cikliskām svārstībām.

Konjunktūras pētīšana un statistika.

No visām saimnieciskajā dzīvē novērotajām svārstībām mēs apstāsimies tikai pie konjunktūras svārstībām, kas visvairāk izpētītas. Pie konjunktūras problēmām tautsaimnieki nonāca tadā kārtā, ka mēģināja izskaidrot saimnieciskās krīzes, jo krīzes ir tās, kas visvairāk saista uzmanību. Saimnieciskās krīzes atnes saimniekotāju sabiedrībai daudz posta un nelaižu. Tagad turpretī krīzes pētī kā vienu konjunktūras svārstību, pārmaiņu sastāvdaļu. Konjunktūras pētīšana ir viena no tautsaimniecības jaunākajām un grūtākajām problēmām. Literatūrā ir atrodamas jau vairākas konjunktūras teorijas. Taču mēs apstāsimies tikai pie tiem konjunktūras jautājumiem, par kuriem tautsaimnieki ir vienas pratis.

Konjunktūras problēmas pētīšanā teoretiskiem jāstrādā kopā ar statistiķiem. Tāpēc, lai izprastu konjunktūras problēmas, kas ir visjaunākās tautsaimniecības problēmas, tad katram tautsaimniekam labi jāpārzina arī statistikas metodes - statistikas teorija. Tiem klausītājiem, kas jau tagad gribētu iepazīties ar statistikas metodēm, ar ko izdara konjunktūras svārstību aprēķināšanu, ieteicams palasīt kādu statistikas grāmatu. Ieteicamāka no tām ir:

Statistical method by H. Jerome.

Bez statistikas metodēm un statistiskiem novērojumiem konjunktūras problēmas nav iespējams pētīt. Kas grib pētīt konjunktūras parādības un negrib pamatoties uz statistiskiem novērojumiem, tas var kļūdīties tāpat kā vācietis anekdotē, kas gribēja noskaidrot jautājumu: kāds ir elefants? Viņš brūca uz Indiju, kur dzīvo elefanti; cits aizgāja uz zooloģisku dārzu, bet minētais vācietis nosēdās pie galda un konstruēja elefantu. Statistikā ceļā iegūti dati jāapstrādā un jāanalizē teoretiski.

Sistematiskai konjunktūras pētīšanai daudzās zemēs pēdējos gados ir nodibināti sevišķi institūti gan pie statistiskām pārvaldēm, gan pie universitātēm. A.S.V. šādus biļorus ir ierīkojušas arī atsevišķas personas un privātas firmas, lai savus padomus pārdotu uzņēmējiem. Pirms 1929.g. daudziem no biļoriem izdevās ļoti labi paredzēt sagaidāmas pārmaiņas saimnieciskajā dzīvē. Tomēr 1929.g. krīzes apmērus tie nav varējuši paredzēt. Pēc krīzes uzņēmēji mazāk uzticas tiem nekā agrāk.

Kā ietekmē konjunktūru nauda un kredīts?

1. Ievads.

Saimnieciskās darbības lielāka daļa norit uzņēmumos, ko vada atsevišķi privāti uzņēmēji. Uzņēmēju darbības motīvs ir iespējami augstākas tīrienes iegūšana no uzņēmuma. Jo lielāku tīrienesu var iegūt, jo roņīgāka kļūst uzņēmēju darbība. Uzņēmēji ir tie, kas nosaka, cik plaši attīstās uzņēmēju darbība, cik plaši attīstās visas saimniekotāju sabiedrības darbība. Svārstības saimnieciskajā dzīvē ir galvenā kārtā atkarīgas no uzņēmēju rīcības.

Mēs agrāk vairākas reizes redzējām, ka arī naudas un kredita saimniecībā paliek atsevišķas mājturības un uzņēmumi, kas cieši saistīti kopā vienā veselā. Tie ir pircēji un pārdevēji, noguldītāji un aizņēmēji. Mājturības savus patēriņa fondus kompletē no ienākumiem, kas nāk no uzņēmumiem, bet pašas ar saviem uzkrājumiem bankas financē uzņēmumus un sekina uzņēmumu darbību. Ja piemēra dēļ kādā ražošanas nozarē rastos bezdarbs, tad bezdarbnieku mājturību ienākumi vai nu apstātos vai arī katastrofāli samazinātos. Bezdarbnieki nespētu kārtot savus maksājumus sīktirgotājiem. Sīktirgotāji tad savkārt nespēju maksāt lieltirgotājiem, pēdējie savkārt bankām u.t.t. Sakarā ar to bankas nespētu atmaksāt savus noguldījumus, noguldītāji kļūtu nemierīgi un bankas būtu spiestas uzteikt un atprasīt kreditus u.t.t. Tā tas iet cauri visai saimniekotāju sabiedrībai, tā skar visus locekļus, kas caur mājturībām un uzņēmumiem piedalās saimnieciskajā dzīvē.

Konjunktūras svārstības skar visu saimniecisko dzīvi kā veselo. Taisni moderna naudas un kredita saimniecība ir tā, kas tik cieši saista vienā saimniekotāju sabiedrībā uzņēmumus un mājturības. Jāievēro arī tas visai svarīgs apstāklis, ka modernā naudas un kredita saimniecībā sagādā-

tiem maksāšanas līdzekļiem pirktspeja ir mainīga. Visas saistības, parādi un līgumi parasti tiek fiksēti naudas vienībās: latos, frankos u.t.t., tiek fiksēti nominālās naudas vienībās. Nodalā par naudu redzējām, ka naudas vienībām ir mainīga pirktspeja sakarā ar mainīgu cenu līmeni. Viena un tā pati naudas vienība, piem.: 1 Ls, vienā laika momentā spēj pirkt vairāk preču nekā citā laika momentā. Kāpēc? Par to jāskatās nodaļā par naudu.

Ja tas tā, tad varām secināt: tādā saimniecotāju sabiedrībā, kur parādu saistības nebūtu izteiktas nominālās naudas vienībās, naudas vienības ar mainīgu pirktspeju, konjunktūras svārstības nevarētu būt tik lielas.

Lai to labāk saprastu, pemsim dažus piemērus. Pieņemsim, ka kādā sabiedrībā visas saistības būtu fiksētas mēvis naudas vienībās ar mainīgu pirktspeju, bet naudas vienībās ar indeka klauzulu, kas paredzētu: ja līdz saistības nokārtošanas dienai cenu līmenis mainītos, t.i., kristu vai celtos attiecībā pret cenu līmeni saistības noslēgšanas dienā, tad līguma minēta naudas vienību skaitu, piem.: latu, summa būtu attiecīgi jāpalielina vai jāsamazina. Šādas indeka klauzulas ir ievēduši daži uzņēmēji darba līgumos. Ja dzīves izmaksas ceļas, tad strādnieku algas attiecīgi paceļ, ja dzīves izmaksas krīt, strādnieku algas arī pazemina. Ja līgumos ievestu indeka klauzulu, tad slidošā faze konjunktūras ciklā (vilnī) nebūtu tik draudoša. Bankas tad varētu vieglāk kārtot savas saistības un maksājumus. Tas attiecas arī uz kāpuma fazi, jo cenu celšanās tad nebūtu tik struja, uzņēmēji nebūtu tik stipri pamudināti meklēt kreditus darbības paplašināšanai. Pieņemšu, ka mans nolūks nav ieteikt šādu līgumu sistēmu, kas saturētu indeka klauzulu, jo pret šo sistēmu ir visai nopietni iebildumi, bet par to jārunā ekonomiskās politikas kursā. Mans nolūks bija tikai parādīt, ka moderna kredīta sistēma, kas parādu fiksē nominālās naudas vienībās, sekmē konjunktūras svārstības.

Pie līdzīga slēdziena nonāksim arī tad, ja pieņemsim, ka rūpniecības attīstību financē ar akciju kapitālu obligāciju un banku kredītu vietā. Šādos gadījumos bankām nenāktos tik lielos apmēros atņemt kredītus no uzņēmumiem, kas savkārt tik strauji nespiestu uz leju cenu līmeni. Kāpuma jeb uzsplaukuma fazē ekspansija nebūtu tik strauja, ja uzņēmēji paplašinātu savu uzņēmumu darbību vienīgi ar akciju vai pašu kapitālu banku kredīta vietā. Apgrozībā nenāktu jauni maksāšanas līdzekļi, ja kredītu neizmanto. Fords tā arī dara. Viņš financē savus uzņēmumus paša līdzekļiem. Šādus uzņēmumus maz ietekmē cenu celšanās kāpuma fazē un cenu krišana slīdējuma fazē.

Ka konjunktūras svārstības ir atkarīgas no tā, kādos apmēros saimnieciskā dzīve balstās uz kredītu, to rāda arī Francija. Francijā konjunktūras svārstības ir vājākas nekā A.S.V., Vācijā un Anglijā. Franciju raksturo apstākļi, ka tur uzņēmēji kredītu lieto daudz mazākos apmēros nekā citās zemēs, Francijas lauksaimniekiem gandrīz nav parādu. Anstākim, ka Francijā lieto maz kredīta, ir sakars ar citu apstākli: Francijas rūpniecības attīstība ir ievērojami mazāka nekā A.S.V. un Vācijā.

Viss teiktais rāda, ka starp konjunktūras svārstībām un mūsdienu naudas un kredīta saimniecību pastāv zināms sakars. Šis apstākļi ir pamudinājis dažus konjunktūras teoretiskus pieņemt, ka nauda un kredīts ir ja ne vienīgais, tad vissvārīgākais konjunktūras svārstību cēlonis. Šās teorijas sauc par monetārām konjunktūras teorijām. Viens no šo teoriju pārstāvjiem ir amerikānis Jrvings Fišers, kas pat izteicies, ka konjunktūras svārstības esot dolāra dancis.

Pretstatā monetārām konjunktūras teorijām ir jānostāda t.s. reālas konjunktūras teorijas, kas galveno uzmanību veltī reālam ražošanas procesam. Sava nozīme šīs teorijās ir pieaugoši sabiedrības apģašanās ar pastāvīgu reālkapitālu.

Agrāk minējām, ka konjunktūras svārstību priekšnosacījumi ir divi:

- 1) naudas un kredīta sistēma un
- 2) ražošanas ekspansija.

Sakarā ar šiem diviem konjunktūras svārstību priekšnosacījumiem arī radās divējādas teorijas:

- 1) monetāras teorijas, kas atrisinājumu meklē naudas un kredīta apstākļos un
- 2) reālas teorijas, kas izskaidrojumu meklē ražošanas apstākļos.

$$P = \frac{M^V + M^V}{S}$$

Šeit 1. teorija apraksta P svārstības atkarībā no skaitītāja un 2. no saucēja (S)

49. lekcija, nolasīta 19... 6 maijā.

1. Kāpuma fazē.

Tagad mēģināsim noskaidrot, kā naudas un kredīta apstākļi, arī vispārējais cenu līmenis ietekmē konjunktūras viņa atsevišķas fazes.

Sāksim ar kāpuma fazi, ar fazi, kurā novērojama vispārēja cenu līmeņa celšanās. Rodas jautājums: kas izsaucis vispārējā cenu līmeņa celšanos? Kas ir bijis par impulsu kāpuma fazei? Par šo jautājumu runāsim vēlāk. Saskana ar nodaļu par cenu līmeni pārrunāto mēs varam tagad teikt, ka cenu līmenis reiz ir sācis celties, tad tam ir tendence savu celšanās kustību turpināt.

Par to varam pārliecināties izejot no apstākļa: ja cenas sāk celties, tad uzņēmējiem ir izdevīgi savos uzņēmumos izlietot lielākus kredītus. Aizņemto naudu uzņēmēji izlieto preču pirkšanai ražošanas nolūkos - jēlvielu pirkšanai, uzņēmuma paplašināšanai, akciju pirkšanai u.t.t. Preces, kas ir pirktas zemāka cenu līmeņa laikā, var izdevīgi pārdot pie augstāka cenu līmeņa. Tādā kārtā uzņēmēja naudas ienākumi pieaug. Tādos apstākļos gribas rīkoties ar lielākiem kapitāliem nekā uzņēmēja rīcība ir. Šos kapitālus var iegūt ar kredītu. Tāpēc kāpuma fazē aizņēmumus seko pēc aizņēmuma. Jaunie aizņēmumi palielina maksāšanas līdzekļu daudzumu apgrozībā ($M + M'$). Lielākais maksāšanas līdzekļu daudzums savkārt dzen cenas uz augšu. Augstākas cenas pamudina uz jauniem aizņēmumiem, kas atkal cel cenā u.t.t., u.t.t., Blakus maksāšanas līdzekļu daudzuma pieaugumam, pieaug arī maksāšanas līdzekļu apgrozības ātrums (V un V'). Cenu celšanās laikā naudu ir izdevīgi izdot iespējami ātri, jo cenām cēloties naudas pirkstspēja samazinās. Lai nociestu zaudējumus, naudu ļaudis izdod ātrāk par to, kas palielina V un V' . Palielinātais maksāšanas līdzekļu apgrozības ātrums cel cenu līmeni P .

Kāpuma laikā kredīts ir izdevīgs arī tāpēc, ka augļi, kas maksājami par kredītu, ir ļoti zemi, ja tos izsakām precēs. Par augļu likmi nauda un augļu likmi preces runājam agrāk (skat. 230.lpp.). Rodas jautājums: vai kāpuma laikā ir izdevīgi aizdot? Vai kreditors neprasa kādas kompensācijas? Ievērosim, ka debitori ir divas dažādas grupas. Debitori ir uzņēmēji, tā tad komerciāli orientēti cilvēki, kas cenšas izlietot visas iespējas, lai uzņēmums pastāvētu. Kreditori ir mājturības, kas nav komerciāli orientētas. Bankas ir kredīta vidutājs. Kaut mājturības naudā saņem labu atlīdzību par aizdevumu, tad šos augstākus augļus izsakot precēs dabūjam zemākus augļus. Tomēr mājturības, nebūdamas komerciāli orientētas, turpina kapitāla piedāvājumu par augļu likmi, kas nav izdevīga aizdevējam, bet izdevīga uzņēmējam kā debitoram. Vispār, kāpuma fazē cenu līmenis aug straujāk nekā augļu likme. Neatkarīgi no tā, ka izturas krājejs, augļu likmei nav tendences pietiekoši ātri pieskaņoties pārmaiņām cenu līmenī.

Apskatot statikas un dinamikas problēmu (skat. 79.lpp.) redzējām, ka dažādiem procesiem saimnieciskajā dzīvē ir dažāda ilguma reakcijas periods. Augļu likmes pieskaņošanās pārmaiņām cenu līmenī ir tāds process, kur redzams ilga laika reakcijas periods. Tāpat kā kāpuma fazē augļu likme paliek iepakā cenām, t.i., cenas kāpj straujāk par augļu likmi, arī slīdējuma fazē augļu likme paliek iepakā cenām: cenas krit straujāk nekā augļu likme. Tādā kārtā slīdējuma faze krājeji ir tie, kuru stāvoklis ir labāks. Krājēju stāvoklis ir labāks tikai tik tālu, kamēr debitori ir maksātspējīgi. Ja debitori nav maksātspējīgi, tad stāvoklis mainās: krājēji nav labākā stāvoklī.

Otrais ceļš, pa kuru ejot var izprast kāpuma fazi, iziet no kapitāla augļu likmes. Nodaļā par sadalīšanu, runājot par kapitāla augļu likmes veidošanas procesu, redzējām, ka pie tās likmes, kāda pastāv kapitāla tirgū, ir līdzsvars starp kapitāla pieprasījumu un kapitāla piedāvājumu. Arī preču tirgū, kā redzējām preču cenu veidošanās procesā, pastāv līdzīga veida līdzsvars. Taču preču cenu gadījumā līdzsvara punkts bija samērā vienkārši izprotama lieta, kamēr līdzsvara punkts kapitāla tirgū ir visai komplicēta parādība. Varam teikt, ka arī kapitāla tirgū līdzsvara punkts ir tas punkts, kurā pieprasījums pēc kapitāla līdzinās kapitāla piedāvājumam. Taču grūtības rodas tad, ja jānoskaidro: kā saimnieciskā dzīve reaģē tad, ja līdzsvars kapitāla tirgū zināmu apstākļu dēļ ir izlaukts?

bankām ir arvienu jātur zināmas kases rezerves: skaidrai naudai Esē līdž ar tekošu rēķinu atlikumiem jābūt ne mazāka par 10% no visām bankas saistībām. Elakus statūtiem un noteikumiem ir nozīme arī banku teknikai, kas satur noteikumus, kādu daļu no savāktiem līdzekļiem banka drīkst tālāk aizdot, lai bankai neceltos agrūtības. Kas attiecas uz banku kases rezervēm, tad kāpuma fāzes beigās kases rezerves ir ļoti mazas, tās dil samērā ar banku saistībām.

Diskonta likmes pieaugums kāpuma fāzes beigās izsauc parādību, ka atsevišķu īpašumu kapitālizēta vērtība samazinās. Atcerēsimies, ka kapitālizēta vērtība ir lielāka, ja diskonta likme ir mazāka. Ja turpretī diskonta likme ir augstāka, tad kapitālizēta vērtība ir zemāka. Sakarā ar īpašumu kapitālizētas vērtības samazināšanos samazinās to objektu vērtība, pret ko kā pret drošību bankas ir izsniegušas savus aizdevumus. Tā kā aizdevumu nodrošinājumu vērtība samazinās, tad bankas atprasa daļu no aizdevumiem vai arī pieprasa papildnodrošinājumus. Kredita atprasīšana jeb restrikcija rāda uzticību, kas pastāv uzņēmēju starpā, tas ir visai svarīgs kredita pamats. Daudzas preces, ko kāpuma fāzē pārdeva uz kredīta, pārdod vienīgi par skaidru naudu. Lai iegūtu skaidru naudu, ar ko samaksāt par precēm, tirgotājiem u.t.t. nākas samazināt noguldījumus un tekošo rēķinu atlikumus bankās. Sakarā ar to bankas ķeras pie tālākas kredita restrikcijas un reizē ar to zūd uzticība bankām. Šāda neuzticība bankām radās 1933.g. A.S.V. Lai rastu izeju, A.S.V. uz dažām dienām slēdza visas bankas.

Sakarā ar cenu krišanu slīdējuma fāzē tirgotājiem ir tendence iespējami atrak pārdot savu preču krājumus. Ja cenas krit, tad katru dienu, kuru prece netiek pārdota, var nēst zaudējumus tirgotājam. Šāda staidzīgā preču izpārdošana jeb reālizācija cenu krišanas gaitu vēl vairāk paātrina. Kā rezultāts ir grūtības maksājumu kārtošanā, konkursi u.t.t.

Jau minējām, ka jauns pagrieziens uz leju saimnieciskajā dzīvē ir iezīmējies 1937.gadā. Šis pagrieziens uz leju iezīmējies A.S.V. un tālāk sāk atbalstoties Anglijā, Skandināvijas zemēs u.t.t. Šis pagrieziens uz leju jeb krīze ir zīmīga tai ziņā, ka tā neuzrāda sevišķu diskonta likmes pieaugumu tais zemēs, kur krīze ir novērota. Jo - ja tā varetu teikt - izņēmumu ir radījuši vairāki visai spēcīgi spēki saimnieciskajā dzīvē, kas radušies pēdējā laikā. No šiem spēkiem varam minēt šādus:

1) sava nozīme ir iedzīvotāju pieaugumam, kas pēdējā laikā daudzās zemēs ir apstājies vai tam tuvu;

2) lieli produkcijas apmēri;

3) atsevišķu valstu saimniecības politika. Atsevišķu valstu valdības cenšas uzturēt zemās augļu likmes, lai neradītu bezdarbību, citiem vārdiem sākot, lai aizkavētu bezdarbu. Tas norāda, ka visjaunākajā laikā arī valdības cenšas reālizēt t.s. konjunktūralu politiku. Atsevišķas valstis savā ekonomiskajā politikā cenšas atrast līdzekļus, lai mazinātu tos ļaunos apstākļus, ko izsauc saimnieciskā krīze un tai sekojoša depresija. Tādā kārtā ekonomiskajā politikā pēdējos gados ir radusies jauna nodaļa, nodaļa par konjunktūras politiku. A.S.V., Anglijā, it sevišķi Skandināvijas zemēs, pa daļai arī Latvijā ir mēģināts vest t.s. konjunktūras politiku. Mēs iesākām interesantu jautājumu, bet to tuvāk neapskatīsim, jo tas ietilpst ekonomiskās politikas kursā.

4) Ļoti svarīga ir arī atsevišķu uzņēmumu politika, uzņēmumu vadības politika sakarā ar konjunktūras fāzēm. Šas problēmas arī neapskatīsim - tas iederas mācībā par tirdzniecību.

Šie spēki, ko minējām, bijuši pietiekoši stipri, lai pagājušā gadā neitrālizētu tendenci, kas izsauc diskonta likmes pieaugumu. Tas ir jauns, interesantais variants augstās konjunktūras noslēgumā.

Kamēr diskonta likmes celšanas bija uzskatāma par visvairāk konstatēto parādību, vispārējā cenu līmeņa pazemināšanās ir visvairāk konstatēta vispārējā parādība pagrieziens uz leju.

Vispārējo cenu līmeni mēdz uzskatīt par to, kas rāda vispārējās tendences saimnieciskajā dzīvē. Tāpēc konjunktūras vilpi pētīšanai un to aprēķināšanai ņem par pamatu galvenā kārtā svārstības cenu līmenī jeb cenu svārstības tirgū. Starp vispārējā cenu līmeņa pazemināšanos un diskonta likmes pieaugumu pastāv atgriezeniskas attiecības, t.i.:

vispārējais cenu līmenis → diskonta likmes augstums.

No apstāstītā izriet, ka diskonta likmes paaugstināšana izsauc cenu līmeņa pazemināšanos. No otras puses, no apstāstītā izriet, ka cenu krišana ir apstāklis, kas liek bankām būt uzmanīgām savā kreditpolitikā, un

tādā kārtā var ietekmēt zemā mērā uz augšu.

3. Depresijas fāzē.

Pagrieziens uz leju jeb krīze pamazām pāriet slīdījumā jeb depresijā. Depresijas fāze ir raksturīgas ar parādībām, kas pilnīgi pretējās tām, kas raksturīgas kāpuma fāzē. Varam teikt, ka cenu krišana noved pie tālākas cenu krišanas. Visā naudas mehānismā sākas maksāšanas līdzekļu kontrakcija jeb saraušanās. Bankas ierobežo aizdevumus, saimnieciskie uzņēmumi viens pēc otra nonāk konkursā, kas izsauc jaunus konkursus u.t.t.

Augļu likme (izteikta procentos) šai periodā ir augsta, bet augļu likme (izteikta nauda) pakāpeniski samazinās. Bankas iekasē izsniegtos aizdevumus, bet neiekasē summas noraksta zaudējumos. Pakāpeniski daļa parādu tiek nomaksāta, bet nenomaksāto parādu smagums kļūst arvienu lielāks. Tas tāpēc, ka samaksājot parādu nominālo summu (naudas vienībās, kā: latos, frankos, mārciņās u.t.t.), samazina arī apgrozībā esošas naudas daudzumu: banknotes pakāpeniski arvienu vairāk un vairāk atgriežas emisijas bankā jeb iestājas deflācija. Jo mazāk apgrozībā maksāšanas līdzekļu, jo lielāka kļūst naudas pirktspēja (pie zemākām cenām par 1 Ls var pirkt vairāk preču nekā pie augstākām cenām). Jo lielāka ir naudas pirktspēja, jo smagāks kļūst arī parādu slogs.

Tā pamazām depresija nonāk līdz lejas un sākas pagrieziens uz augšu. Rodas jautājums:

kas ir tie cēloņi, kas liek konjunktūras vilnim pagriezties uz augšu?

Tā ir visgrūtākā problēma konjunktūras mācība. Šeit, runājot par naudas un kredīta apstākļiem, dosim tikai dažus aizrādījumus. Depresijas fāzē banku kases rezerves (salīdzinot ar bankas saistībām) sakars ar kredīta atmaksāšanu pakāpeniski pieaug, kļūst arvienu lielāks. Tā ir pilnīgi pretēja parādība tai, ko novērojam kāpuma fāzē. Pieaugot kases rezervēm bankas meklē iespējas izsniegt jaunus kreditus, jaunus aizdevumus. Pieaugošas kases rezerves bankās pakāpeniski augļu likmi ietekmē uz leju. Beidzot, kad augļu likme ir sasniegusi pietiekoši zemu līmeni, gan vienam, gan otram, gan vairākiem uzņēmumiem rodas interese pēc kredītu un paplašināt uzņēmumu darbību. Šādos gadījumos diezgan bieži atdzimst pilsētu būvniecība, jo kredīts, būvmateriāli un darba spēks, arī zeme - lēti. Vissvarīgākā parādība naudas tirgū ir tā, ka pagriezienam uz augšu ir sakars ar zemu augļu likmi. Protams, pagriezienam uz augšu ir sakars arī ar dažādiem apstākļiem ražošanā, bet par tiem runāsim vēlāk, kad apskatīsim daudzuma svārstības.

Ar jauniem kreditiem un jaunu aktivitāti dažādās saimnieciskās nozarēs rodas pamazām cenu celšanās. Cenu celšanās bija tā, ar kuru iesākām mēs savu analīzi, kas pastāvēja kāpuma fāzē. Pakāpeniski analizējot naudas un kredīta apstākļus mēs esam apgājuši vienu veselu konjunktūras vilni jeb ciklu.

Speciālie cenu līmeņi un konjunktūras svārstības.

Mūsu līdzšinējās pārrunās mēs sastapāmies ar vispārējo cenu līmeni. Pie vispārējā cenu līmeņa mēs apstājamies, lai raksturotu cenu kustības. Tomēr aiz vispārējā cenu līmeņa īstenībā slēpjas speciālie cenu līmeņi, kas raksturo cenu kustības atsevišķām preču grupām un kas diezgan ievērojami atšķiras no vispārējā cenu līmeņa. Patiesībā ir iespējams pat izpētīt katru atsevišķu preci attiecībā uz tās jutīgumu pret konjunktūrālām svārstībām, noskaidrot, cik lielos apmēros katras preces cenas mainās ar konjunktūras svārstībām. Tagad apskatīsim dažus atsevišķus preču cenas. Tā tad tagad mēs apskatīsim tikai atsevišķu preču cenu kustības, bet šo preču ražota daudzuma kustības mazliet vēlāk.

No konjunktūras svārstību viedokļa vissvarīgākās ir to preču cenas, kas nepieciešamas ražošanā - tā tad izejvielu cenas, mašīnu cenas u.t.t. No šīm ražošanas nepieciešamajām precēm vistipiskāka ir dzelzs. Ļotiniecīga daļa dzelzs iet tādu priekšmetu ražošanā, kas noliet patērīnam - nažiem u.t.t. Viss lielais iegūtais dzelzs daudzums aiziet mašīnu, kuģu, āķu, dzelzceļu u.t.t. celšanā. Bet minētās nozares taisni ir tās ražošanas nozares, kas ļoti jutīgas pret konjunktūras svārstībām. Pēdējā laikā dzelzs produkcijas nozīme ir ievērojami samazinājusies tāpēc,

ka

1) tagad atrastas labākas metodes vecās dzelzs izmantošanai, kāpēc ~~ekonomiskā dzīvē~~ ^{ekonomiskā dzīvē} nav vairs tik atkarīga no jaunražotas dzelzs vairuma kā agrāk;

2) daudzās rūpniecības nozarēs ir parādījis aluminijs kā ļoti nozīmīgs dzelzs konkurents, piem.: lidmašīnu un dzelzceļu būvēšanā;

3) dzelzs cenas nav vairs tik lielos apmēros kā agrāk padotas brīvas konkurences spēlei. Tagad kartēji un citas līdzīgas apvienības ir paspējušas liela mēra stabilizēt dzelzs cenas.

Šeit mēs nonākam pie kādas ļoti svarīgas parādības konjunktūras problēmās. Pirms pasaules kara bija iespējams rēķināties ar brīvas konkurences cenām, kas samērā viegli un neaizkavēti svārstījās atsevišķās konjunktūras fāzēs. Tagad turpretī arvien vairāk un vairāk atsevišķo preču cenas kļūst saistītas, tiek normētas, manipulētas. Šo parādību ir radījuši rūpniecības dzīvē pastāvoša tendence organizēt monopolistiskas apvienības, kas pārvalda pat visu atsevišķas preces pasaules tirgu.

Zīmējoties uz patēriņa preču cenām jāsaprot, ka to cenas daudz mazāk jutīgas pret konjunktūras pārmaiņām nekā ražošanā nepieciešamo preču cenas (dzelzs cenas u.t.t.). Statistika teikto apstiprina. Kas attiecas uz atsevišķo patēriņa preču cenām, tad jādomā, jo vairāk prece pēc sava rakstura tuvojas greznuma precēm, jo vairāk tās cenai vajadzētu sakrist ar konjunktūras fāzēm svārstīties (brīvas konkurences apstākļos).

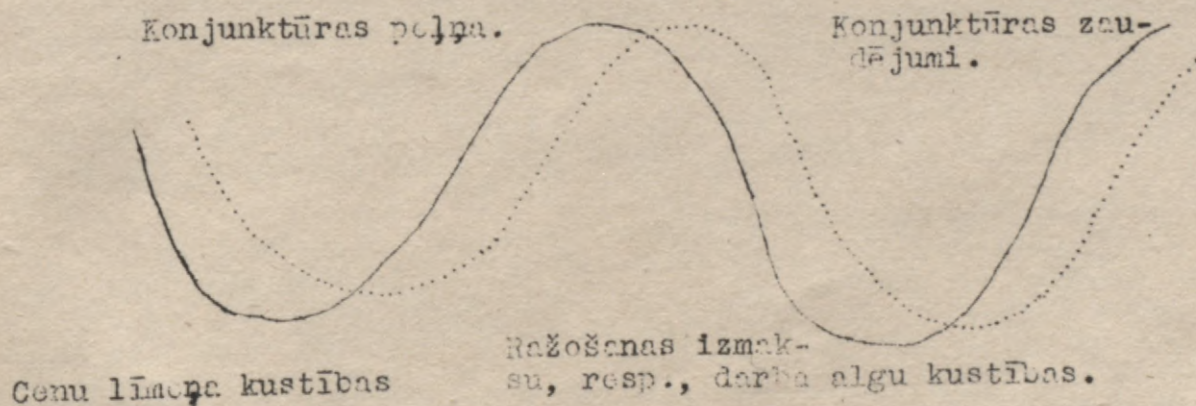
Kāpuma fāze, kad mājturību ienākumi ir lielāki, pieprasījums pēc greznuma precēm pieaug vairāk kā pēc pirmās nepieciešamības precēm. Mājturību budžetu pētīšana rāda, ka tas tā īstenībā arī ir (skat. 34.lpp.).

Tas apstāklis, ka pirmās nepieciešamības patēriņa priekšmetu cenas nav jutīgas pret konjunktūras svārstībām kā rūpniecība nepieciešamo izcucvielu cenas ir par iemeslu tam, ka pēc lauksaimniecības zemes mazāk cieš no konjunktūras pārmaiņām nekā rūpniecības zemes. Tā ka dzelzs, mašīnu u.c. līdzīgu preču cenas pirmās jut konjunktūras svārstības, tāpēc rūpniecības zemes pirmās sajūt konjunktūras maiņas, bet lauksaimniecības zemes tikai vēlāk.

Darba algas un konjunktūrālās svārstības.

Tagad pārrunāsim mazliet par darba algām dažādās konjunktūras cikla fāzēs.

Darba algas kāpuma fāzēs pirmajā daļā parasti pieaug, gan tik strauji kā pieaug preču cenas. Tikai kāpuma fāzēs beigās darba algas sak straujāk celties un tuvojies cenu līmenim. Kad darba algas panāk cenu līmeni, tad uzņēmējiem beidzas t.s. konjunktūras peļņa. Konjunktūras peļņa rodas tāpēc, ka kāpuma fāzē gatavo preču cenas aug straujāk nekā ražošanas izmaksas, kurās ietilpst arī atlīdzība strādniekiem. Šeit mēs redzam to pašu, ko pie augļu līkmes, un pretējo tam, ko mēs novērojām pie dzelzs cenām. Cenu, resp., cenu līmeņa un darba algu kustību dažādās konjunktūras vilņa fāzēs varam attēlot šādā veidā:

Turpretī slidējuma fāzē ražošanas izmaksas un darba alga krit lēnāk kā preču cenas. Tāpēc uzņēmējiem rodas t.s. konjunktūras zaudējumi, kurus arī mūsu attēls rāda.

Nodalā par darba algām apskatījām arī jautājumu par dažādiem darba algu līmeņiem. Tā bija galvenā kārtā dažādu algu augstumu statistiska teorija. To pašu problēmu mēs varam tvert arī dinamiskā skatījumā. Tad mums jānoskaidro jautājums: cik jutīgas ir dažādu nozaļu algas pret konjunktū-

ras svārstībām? Valsts ierēdņu algas ir samērā stabīlas, turpretī uzņēmumu nos ierēdņu algas svārstās lielā mērā ar konjunktūras svārstību. Konjunktūras svārstību aina pēc pēdējiem kara ievērojami atšķiras no ainas, ko novērojām pirms kara. Tas attiecas arī uz strādnieku stāvokli. Tās pārmaiņas viegli izskaidrojamas. Mūsdienīgu strādnieki ļoti labi zina, kas ir indeka skaitļi, vismaz tik daudz, ka zina to, kas rada dzīves izmaksas un to svārstības. Sakarā ar dzīves izmaksu pieaugumu strādnieki piepršīs sev zināmas kompensācijas par augstāku cenu: šī kompensācija parasti tiek prasīta augstāku darba algu veidā. Tādā kārtā algu kustības nepaliek iepakā cenu kustībām kā agrāk, tā samazinādamās konjunktūras palpu. No otras puses, ir radušās spēcīgas arodbiedrības, kas mēģina panākt algu kustības un cenu kustības starpības samazināšanos. Sakarā ar to daudzās nozarēs algu veidošanās procesā ir izzudusi brīva konkurence tāpat kā preču cenu veidošanās procesā ir radušās uzņēmēju monopolistiskās apvienības, lai stabilizētu preču cenas.

Ir daži uzņēmēji, kas izdarījuši šādu mēģinājumu: tie algas darba līgumos cenšas noregulēt pēc kāda indeka, piem.: dzīves dārdzības indeka. Amerikāņu tautsaimnieks Jrvings Fišers min, ka arī viņš šo metodi algu parēģināšanā ir izmēģinājis. J. Fišers vienā no saviem uzņēmumiem nodarbinājis stārdaieku, pie kam algas maksāja pēc dzīves izmaksām. Kāpuma posmā, kad darba algas citos uzņēmumos auga ar nokavēšanos, Fišera uzņēmumā tās auga reizē ar cenām: katras nedēļas beigās strādnieks saņēma par dažiem dolāriem vairāk nekā iepriekšējās nedēļas beigās. Šī apstākļa pie Fišera nāca strādnieki no citiem uzņēmumiem un piedāvāja savu darbu. Kad konjunktūras faze pagāja, iestājās depresija, tad Fišera uzņēmumā darba algas krita straujāk nekā citos uzņēmumos. Tāpēc visi strādnieki centās iet projām un no J. Fišera eksperimenta nekas neiznāca.

Akciju kursi un konjunktūras svārstības.

Vēl dažus vārdus par akciju kursiem. Redzējām, ka dzelzs ir viena no vissvarīgākajām ražošanas nepieciešamajām precēm, kuras cenas iet reizē ar konjunktūras svārstībām. Līdzīgi ir arī ar īpašuma akcijām. Akcijas taču ir tiesības uz to dzelzi un citām ražošanas nepieciešamām precēm, kas fabrikai pieder, piem.: mašīnas, ēkas u. t. t. Ja pašu šo preču cenas stipri svārstās līdz ar konjunktūras maiņu, tad reizē jāsvarstās arī tiesību vērtībai uz šām precēm, jāsvarstās arī akciju cenām jeb akciju kursiem. Bez tam kāpuma fāzē fabriku ēku un mašīnas tiek intensīvāk izmantotas, bet slīdējumā fāzē tās vaitiek nodarbinātas tikai pa daļai. Jo pilnīgāk ražošanas līdzekļi tiek izmantoti, jo lielāku palpu tie nodrošina.

Sakarā ar visu teikto, varam secināt, ka akciju kursi būs tie, kas kā pirmie celsies kāpuma fāzē un kas pirmie kritīs slīdējuma fāzē. Piemēsim, ka akcijas ir tiesības uz jebkuru un ražošanas līdzekļiem, kas saistītas ar attiecīgu uzņēmumu. Daudz precīzāk būs, ja teiksim, ka akcijas ir viena daļa no tā, ko minējām, bez parādiem. Rodas problēma: Kā dažādas parādu nestas ietekmē akciju sabiedrību akciju kursu? T. s. lāgos laikos, kad pastāv augsta konjunktūra, rupniecības, kuģniecības u. c. akciju sabiedrībās iegulītā kapitāli nes labu palpu tad, ja sabiedrības izlieto pēc iespējas vairāk kreditu (par to jau runājām). To viegli saprast, jo augļu līkmes pieaugums iet gausāk par cenu pieaugumu. Tāpēc no divām vienādi nostādītām akciju sabiedrībām akciju kursi būs augstāki tai akciju sabiedrībai, kurai mazs akciju kapitāls, bet liels aizņemtais kapitāls. Periodā ar slīdošām preču cenām tās akciju sabiedrības akciju kursi būs augstāki, kurai vairāk akciju kapitāla, bet mazāk aizņemta kapitāla.

Ka akciju kursi specifiski svārstās līdz ar konjunktūras svārstībām tas izskaidrojams ar akciju kapitāla īpatnēju lomu saimnieciskajā dzīvē. Akciju kapitālam ir jānes visa atbildība par to, lai saņemtu atlīdzību visi faktori, kas piedalās preču ražošanā. Akciju kursi rāda, kādas izredzes ir uz uzņēmēja palpu. Tādā kārtā uzņēmēja palpa ir tā, kas pēc savas dabas visjutīgāk reaģē uz konjunktūras svārstībām. Sakarā ar konjunktūras svārstībām uzņēmējam ir jānes arī konjunktūras risks. Par konjunktūras svārstību intensitāti var spriest pēc tā, cik augstu kāpuma fāzē kāpj akciju kursi un uzņēmēja palpa. Tāpēc uzņēmēja palpas svārstības ir jānoskaidro par visai nozīmīgu konjunktūras parādību. Ja uzņēmēja palpa pastāvīgi pieaug, tad ir pamats tiekt, ka kapitāla tirgū ir izjaukta līdzsvars (par to runājām). Daži konjunktūras teoretiski uzņēmēja palpa

svārstības uzskata par centrālu konjunktūras parādību.

Ražošanas ekspansija

Daudzuma svārstības dažādās konjunktūras cikla fazēs.

Līdz šim mēs runājām par pārmaiņām vērtībā, par preču cenu, augļu līkmes, darba algas un akciju kursu kustībām. Tagad pāriesim uz t.s. daudzuma jeb vairuma kustībām.

Cenu līmenis, kā redzējām nodaļā par naudu, ir atkarīgs ne vien no naudas un kredita apstākļiem, bet arī no T - apgrozīto preču daudzuma. Tādā kārtā mēs apskatīsim tās pašas konjunktūras fazes, tikai citādā skatījumā: daudzuma svārstību skatījumā. Piem., agrāk mēs interesējāmies kā svārstās dzelzs cenas? Tagad mūsu priekšā cits jautājums: kā svārstās ~~svārstās~~ ^{veidotas} dzelzs daudzumi?

Redzējām, ka konjunktūras svārstības iezīmējās 19.gadsimtā. Zinā arī to, ka konjunktūras pārmaiņām ir divi priekšnosacījumi: 1) naudas un kredita sistēma un 2) industriālizācijas ekspansija. 19.gadsimtā notika tīri revolūcionāras pārmaiņas tehniskā, ražošana pieauga ļoti strauji. Tam sekoja vēl nepieredzēts iedzīvotāju pieaugums. Skaidrs, ka šāda ekspansija nevarēja notikt gluži gludi, bez traucējumiem. No tā var secināt, kur ekspansija notikusi visspecīgāk, tur meklējamās visstiprākās konjunktūras svārstības. Pieredze to apstiprina. Piem., Francijā jau ilgāku laiku ir apstājies iedzīvotāju pieaugums. Tāpēc Francijai nav vajadzības attīstīt savas ražotspējas, sakarā ar ko nav tik lielas vajadzības pēc kredita.

Industrijas ekspansija kā konjunktūras priekšnosacījums ir jāsaprot plašā nozīmē. Industrija ir tipiskāka cilvēku nodarbošanās, kas atrodas pastāvīgā ekspansijas stāvoklī. Blakus industrijas ir audzis transports galvenā kārtā sakarā ar darba dalīšanu starp atsevišķiem apvidiem un valstīm.

Tagad apskatīsim daudzuma svārstības atsevišķās fazēs.

Daudzuma svārstības kāpuma fāzē.

Kapitālistiskās ražošanas attīstība notiek nevienmērīgi, ir periodi kad tā attīstās straujāk, un ir periodi, kad attīstība norit lēnāki. Dzelzs ir viena no precēm, kas raksturo kapitālistiskās ražošanas attīstību. Dzelzs rezerves bija viens no visai svarīgajiem priekšnosacījumiem, lai Anglija 19.g.s. izveidotos par valdošu rūpniecības zemi. Tāpēc dzelzs produkcijas daudzuma svārstības konjunktūras ciklā notiek blakus dzelzs cenu svārstībām, t.i., cenu kustības un produkcijas apmēru kustības iet blakus.

Līdzīgi dzelzs produkcijai arī visa ražošanas līdzekļu rūpniecība ir ļoti jūtīga pret konjunktūras pārmaiņām. Tas attiecas arī uz pārējo ražošanu, kas ražo vispārī tehniskus patēriņa priekšmetus, kuņ nepieciešami uzņēmumiem ražošanai. Turpretī lauksaimniecības produkcija tik stipri nereaģē uz konjunktūras svārstībām kā industrijas produkcija, jo lauksaimniecība ražo tādas preces, kas vairāk saistītas ar dabas apstākļiem un tā pēc lauksaimniecība nav tik viegli paplašināma. Lūk, tāpēc konjunktūras svārstības vispiems un visspecīgāk skar rūpniecības zemes. Lauksaimniecības zemēs konjunktūras svārtības atkārtojas ar nokavēšanos un ir daudz mājākas. Tas attiecas arī uz Latviju, jo Latvija ir lauksaimniecības zemē.

Blakus pieaugošai industrijai gandrīz vienmēr pieaug arī nodarbinātība. Tagad šī parādība mazāk noverojama nekā senāk. Tas tāpēc, ka kāpuma fāzē paplašinot ražošanu: 1) var nodarbināt bezdarbniekus, jo slīdējuma fāzē viss strādnieku darba spēks netiek izmantots un 2) var izmantot mašīnas, kas ietaupa darbu.

50. lekcija, nolasīta 1938.g. 11.maijā.

Pilnīgā konjunktūras vilnī (var būt arī nepilnīgi konjunktūras vilni) kāpuma fāzes pirmais periods pamazām pāriet otrā - augstās konjunktūras periodā. Šai periodā dzelzs ražošana aktīvizējas, pieaug un sabiedrī-

Es ir apgādāta ar jaunām mašīnām un jaunu fabriku iekārtu. Augstās konjunktūras posmā tā sākt apstrūkt strādnieku, vismaz kvalificētu strādnieku ir par maz.

2. Krīzes fāzē.

Kad sākas pagrieziens uz leju, tad uzņēmumu apgādāšana ar jaunām mašīnām un dzelzs rūpniecības ekspansija apstājas un strādnieki sākt zaudēt darbu.

Kas ir tie spēki, kas ražošanas laukā izsauc pagriezienu uz leju?

Uz šo jautājumu šodien mēs vēl nevaram dot skaidru atbildi. Runājot par naudas un kredita apstākļiem, minējām, ka bankas pagriezienā uz (krīzē) ķeras pie kredita restrikcijas. Uz šādu rīcību bankas piespiež samērā mazas kases rezerves. Kas ir tie spēki, kas reālā ražošanas laukumā atbalsojas šādu banku soļa veidā?

Šis jautājums ir pagrūts. Pirms pasaules kara bija pīcrasts šo jautājumu izskaidrot tā, ka tas samērā labi saskenēja ar diskonta līkmes augumu pagriezienā uz leju. Šis izskaidrojums pamatojas uz to, ka ir jaukts samērs starp tagadnes un nākotnes labumiem. Tagadnes labumu (māksla, apģērba) ir palicis par maz, nākotnes labumu (mašīnu, izejvielu) kas radušies kāpuma fāzē, ir pārāk daudz. Saskanā ar šo izskaidrojumu par daudz dzirnavu, bet par maz graudu, ko dzirnavās malt, ir par daudz kuģu, bet par maz manufaktūras preču, ko ar kuģi pārveidot u.t.t. Šāds nākotnes labumu trūkums ietekmē cilvēku vērtējumus. Tagadnes labumi, dzinot ar nākotnes labumiem, iegūst daudz lielāku vērtību cilvēku acīs. Tāpēc augļu līkmei neatkarīgi no naudas un kredita apstākļiem jāaug.

Šāds izskaidrojums rāda, kādi apslēpti spēki ir reprezentēti bankās, kad bankas paaugstina diskonta līkmi. Augoša diskonta līkme izsaka tagadnes labumu augstāku vērtējumu, salīdzinot tos ar nākotnes labumiem. Ja bankai apstrūkst naudas līdzekļu, tad tas rāda, ka tagadnes labumu trūkst, bet nākotnes labumu par daudz.

Varbūt, ka konjunktūras pagrieziens uz leju cēlonis arī mūsdienās meklējams tagadnes labumu trūkumā? Diemžēl faktiskos apstākļos mēs nevaram atrast tagadnes labumu trūkumu. Apstākļos mēs neredzam, ka pastāvētu tagadnes produktu trūkums, kas celtu augļu līkmi uz augšu. Vienīgais labums, kura trūkums kāpuma fāzē ir sajutams, ir dzīvokļi. Zīmējoties citiem tagadnes labumiem mēs tagad pagriezienā uz leju novērojam taisni pretējo. Mūsdienās uzturvielu, pārtikas, apģērba u.t.t. ir saražots daudz. Tāpēc attiecībā uz pēckara apstākļiem vajadzīgs citāds izskaidrojums.

Pēckara laikmetā svarīgākais apstākļis, kas ietekmē konjunktūras pagriezienu uz leju, jāmeklē taisni paterīnā priekšmetu pārprodukcijā nevis to trūkumā. Arī šis apstākļis noved pie tā, ka kāpuma fāzē ir lielā mērā pieaudzis pastāvīgais kapitāls sabiedrībā jaunu fabriku un jaunu mašīnu veidā. Konjunktūras pagrieziens uz leju jeb saimnieciskā krīze izskaidrojama, ka jaunas fabrikas ar jaunām mašīnām ir gatavas, lai sāktu sviest tirgū palielinātus patērīnā produktu daudzumus, kāpēc sākas cenu krišana.

Šeit liela nozīme apstāklim, no kādiem uzņēmumiem sastāv rūpniecība lielām vai mazām. Lieluzņēmumiem rūpniecība ļoti bieži tados apstākļos atliek viena vienīga izeja: uz priekšu! Lieluzņēmumi ar lieliem kapitāliem ieguldījumiem izplētuši ražošanas parādu, bet sašaurināt to šādos apstākļos tie nespēj. Speciāli fabriku vajadzībām uzceltu ēku likvidācija nozīmētu nopiest ēkas un pārverst tās vecos dzelžos un grūžos. Modernā ražošanas iekārtā ar t.s. slidošo lentu jeb konveijeru ir ieguldītas milzīgas summas. Tāpēc katrā bez darba pavadītā dienā nes milzīgus zaudējumus: ražošanas iekārta nolietojas un novecojas, par kreditiem jāmaksā augļi u.t.t. Šāds milzu uzņēmums nav atbaidāms, pat uz vietas tie nespēj apstāties.

Pagātnē tā tas nozīmē, ka pastāvēja tirzniecības kapitālisms un mājraupniecība. Tāpēc rūpniecība nepazīna sarežģīto tagadnes iekārtu tāpēc to bija vieglāk pārliecināt un ierobežot. Jo vairāk mūsdienā rūpniecība ies lieluzņēmumu virzienā, jo vairāk nāksies rēķināties ar konjunktūras svarstību pieauguma spēka, tā arī dziļuma ziņā.

Ja lieluzņēmumi izsviež ārkārtīgi lielus preču daudzumus, tad tas nenozīmē, ka jābūt vispārējai pārprodukcijai, tas nenozīmē, ka nav alveku, kas šos lielos preču daudzumus spētu patērēt. Tas nozīmē tikai ka uzņēmēji nevar savas preces pārdot par cenu, kas sedz ražošanas izmaksas. Citiem vārdiem sakot, uzņēmējiem apsīkst peļņa tāpēc, ka kāpuma zē arī ražošanas izmaksas visu laiku ir kapušas. Mēs redzējām, ka kāp jeb uzplaukuma fāzē aug dzelzs, izejmateriālu cenas, darba alga, kapitāla augļu likme u.t.t. arī aug. Cik paradoksāli tas arī neizklausītos, ražošanas izmaksu pieaugums ietekmē līdzīgi preču cenu krišanos. Kad uzņēmējiem peļņa sāk zust, samazinās, tad bankas uzsāk kredita restrikciju, savkārt pastiprina cenu krišanu.

Sakarā ar šo izskaidrojumu varam teikt, ka banku darbībā atbalsojas dziļāk esošie apstākļi - ražošanas laukā esošie apstākļi, kas - parak pūaugot ražošanas kapacitātei jeb ražotspējai - apdraud uzņēmuma rentabilitāti jeb ienesīgumu (atmaksāšanos).

3. Slīdējuma fāzē.

Nodalā par kredita un naudas apstākļu ietekmi uz konjunktūru redzējām, ka slīdējuma fāzē ir raksturīga cenu krišana. Tagad - apskatot daudzuma svārstības - jāsaprot, ka cenu krišanas blakusparādība ir ražošanas apmēru sašaurināšanās. Ražošanas apmēru sašaurināšanās izsauc citu ieverojamu paradību - bezdarbu.

Lai izprastu, kādā kārtā cenu krišana noved pie bezdarba, sāksim analizēt apstākļus. Katrs mājturības loceklis ilgojas iegūt ko jaunu - apģērbus, mēbeles, radio, automobili u.t.t. Tā kā cenām slīdējuma fāzē slīdoša tendence, tad šie cilvēki - ja vien tas iespējams - nesteidzas ar priekšmetu iegūšanu. Tie gaida cerībā, ka cenas vēl vairāk kritīs, ka cenas kļūs vēl vairāk izdevīgākas. Reizē ar to drēbniekam jāgaida pasūtījumi, tāpat galdniekam, radio aparātu un automobiļu fabrikas u.t.t., u.t.t. Redzējām, ka liela daļa strādnieku kļūst par bezdarbniekiem. Bezdarbs pēc savas būtības ir konjunktūras problēma. Dažādi sociāli slāņi bezdarba apkarošanai nevar noverst bezdarbu, ja vesela rinda, majturību un uzņēmumu atturas no pasūtījumiem, no vajadzīgu priekšmetu pirkšanas. It sevišķi sapīgi bezdarbu sajūt rūpniecības nozares, kas ražo kapitālistiskus produktus - mašīnas. Slīdējuma fāzē jeb depresijā šo nozaļu produkciju strauji samazinās.

Slīdējuma fāzē arī strauji samazinās kapitāla ieguldījumi mašīnās, jo krāšanai nesejo uzkrāto līdzekļu tūlītēja tālāka ieguldīšana ražošanā. Cik tālu mājturības krāšanas nolūkos sašaurina savu patēriņu, tik tālu tie padara depresiju asāku. Tirgotājiem ir grūti pārdot preces. Grūtības pariet uz uzņēmumiem, kas ražo patēriņa priekšmetus. No tiem grūtības savkārt atsaucas uz tiem uzņēmumiem, kas ražo dažādus ražošanas līdzekļus. Tas trieciens, ko kā pirmie saņem tirdzniecības uzņēmumi, iet uz ražošanas uzņēmumiem pat ar pieaugošu speku un visstiprāk iedarbojas uz uzņēmumiem, kas ražo ražošanas līdzekļus. Ta tas ir tāpēc, ka tāls tirdzniecības un ražošanas instances, kas atrodas starp patērētājiem un ražošanas līdzekļu rūpniecību ir arvien diezgan lieli preču krājumi, kam vispirms jāizsīkstojas. Neviena tirgotājs slīdošu cenu gadījumā nepasūta jaunas preces, kamēr nav izsīkoti līdzšinējie preču krājumi. Tie ražošanas uzņēmumi, kas piegādā preces lietotājiem, slīdošu cenu gadījumā necentīsies apgādāties ar jēlvielām, kamēr krājumi vismaz līdz zināmai robežai nav izpārdoti u.t.t. Tāpēc pasūtījumi ražošanas līdzekļu fabrikām ļoti strauji samazinās.

Tāču krāšana, kas slīdējuma fāzi paasina, palīdz arī sasniegt stāvokli, kas pastāv pagriezīenā uz augšu iestājoties. Šas īpašības krāšanai nevar noliegt.

4. Pagriezīenā uz augšu.

Mēs redzam, ka depresijas posma produkcijas puse ir visai nenoskaidrotā. Vēl vairāk nenoskaidrota šī puse - preču jeb produkcijas puse pagriezīenā uz augšu. Šai jautājuma starp konjunktūras teoretiķiem pastāv visai lielas domstarpības.

Redzējām, ka iestājoties konjunktūras pagriezīenam uz augšu ir iespējams dabūt kreditu par zemāku augļu likmi. Šis apstākļis naudas pusē ir

tas, kas ierosina pagriezienu uz augšu. bet kreditu uzņēmēji taču lēto, tikai tad, kad ražošanas apstākļi rada pamatu jaunai aktivitātei. Nepieciešams, lai uzņēmējiem būtu izredzes uz pietiekoši lielu peļņu, jo tikai tad uzņēmēji izlietos kreditu. Tāpēc vajadzīgs 1) lai bankas piedāvātu brīvus līdzekļus un 2) lai pretī banku piedāvājumam būtu uzņēmēju pieprasījums pēc kredīta. Kas ir tas, kas rada pirmo peļņas pieaugumu? Jautājums saistīts ar problēmu par dziļākiem impulsiem, kas ierosina pirmo kāpienu. Šai problēmā ir dažādi uzskati, par kuriem runāsim mazliet vēlāk.

Pēdējo gadu konjunktūras parādības.

Vēl apskatīsim mazliet pēdējo gadu konjunktūras parādības.

Tai konjunktūras uztverē, kas izveidojusies uz pirmskara piedziņu pamata, izceļas divi vilcieni:

- 1) vispārējā un cenu līmeņa celšanās un
- 2) uzņēmumu apgādašana ar pastāvīgu reālkapitālu.

Abi raksturīgie vilcieni attiecas uz kāpuma fāzi. Izejot no šiem raksturīgajiem vilcieniem, mēs visas ar konjunktūru saistītas procesus sadalījām divās grupās:

- 1) tādās problēmās, kas rodas sakarā ar . naudas un kredīta apstākļiem un
- 2) tādās problēmās, kas rodas sakarā ar pārmaiņām ražoto produktu daudzuma pretstatā vertības pārmaiņām, kas ir raksturīgas pirmajai grupai.

Piezīmēsim, ka ar schēmatizēšanu konjunktūras mācībā ir jābūt ļoti uzmanīgam. Ja apskatīsim to kāpuma fāzi, kas beidzās 1928.gadā, mūsu valstī 1931.gadā, tad redzēsim, ka notika visai ievērojamas novirzes no augstāk minētās konjunktūras schēmas. Sevišķi reljefi novērojami konjunktūras attīstībā A.S.Valstīs un tāpēc pie A.S.V. konjunktūras stākļiem mūsu tālākajā pārrunās pieturēsimies.

Izrādās, ka tai kāpuma fāzē, kas beidzās 1929.gadā, nav bijusi novērojama tā vispārējā cenu līmeņa celšanās, kas novērojama agrākos konjunktūras vilņos un kas parādījās jau tai kāpuma fāzē, kas beidzās 1937.gadā šis izņēmums ir jauna parādība pasaulē saimniecības vēsturē. Kaut gan cenu līmenis bija stabils, taču, produkcijas apmēri strauji pieauga līdz 1929.g. Sevišķi pieauga pasaulē dzelzs produkcija, kas rada, ka pasaulē lielos apmēros uzņēmumi ir bijuši apgādāti ar pastāvīgu reālkapitālu. Sakarā ar produkcijas pieaugumu arī akciju kursi strauji cēlās. Turpretī cenu līmenis necēlās.

Šādi A.S.V. augstajai konjunktūrai bez cenu līmeņa celšanās var rast šādus izskaidrojumus:

1) Cenu celšanās tai reizē izpalika tāpēc, ka A.S.V. naudas politika vadīja pēc citiem principiem nekā pirms pasaules kara. Jaunas naudas politikas mērķis bija bremzēt cenu celšanos. Tas arī tika panākts. Tātad konjunktūras svārstības tas nespēja aplēpēt.

2) Uzņēmumiem tai laikā radās iespēja paplašināt ražošanu un izmantot jaunu tehniku ražošanā, kādas vēl līdz tam laikam nebija bijis. Preču tirgus bija liels un plašs, jo Valsts labklājība pa kara laiku bija pieaugusi. Liela nozīme šai ziņā bija arī jaunai tirdzniecības metodei - pārdošanai uz nomaksu, kas tad strauji attīstījās. Rūpniecības lielu pētījumu paplašināja ražošanu un paplašināja ar slidošām izmaksām. Kā atsevišķos uzņēmumos, tā arī sakarā ar uzņēmumu arvienošanos pastāvīgi ka uzņēmumu un paša ražošanas procesa racionalizācija (techniskā nozīme). Viss tas sagādāja uzņēmējiem augstu peļņu sakarā ar to auga akciju kursi bet preču cenas palika agrādas.

3) Akciju kursu celšanos iespēja pāris speciālu apstākļu. Uzņēmēju darbības paplašināšanas finansēšana notika lielā mērā ar kapitālu, kas katru gadu uzkrājās no uzņēmēju peļņās.

4) Akciju kursu celšanos veicināja arī t.s. biržas kredīta palīdzība ko izsniedza speciāliem nolūkiem biržā. Šis ir otrs speciālais apstāklis, kas cēla akciju kursus.

Kaut gan šī kāpuma fāze A.S.V. noritēja bez vispārējā cenu līmeņa

colšanās, taču pagrieziens uz leju (krīze) un slīdējums (depresija) ^{no} tēja pēc parastās konjunktūras svārstību shēmas. Tai laikā (1929. g. turpmāk) cenu līmenis strauji krita, it sevišķi akciju kursi. Samazinājās arī produkcijas apmēri.

Arī tai kāpuma fāzē, kas noslēdzās 1937. gadā, ir novērotas savas īpatnības. Pastāvīga reālkapitāla pieaugumu, ko uzskatīja par raksturīgu parādību kāpuma fāzei, šai posmā mēs neredzam tik lielos apmēros. ^{to} Var pārliecināties, ja aplūko dzelzs produkcijas skaitļus. Ēit piezīmēsim, ka laba daļa dzelzs gāja nevis ražošanas līdzekļu ražošanai - ^{mašīnām} bet gan bruņošanās vajadzībām - lielgabaliem, kara kuģiem u. t. t. Arī ^{to} nanču lauka 1937. g. mēs neredzam tādu ekspānsiju, kāda notika agrākos augstās konjunktūras periodos. Šie divi apstākļi: mazs pastāvīga kapitāla pieaugums un samērā vāja finansiāla ekspānsija 1937. gadā liek domāt, ka šoreiz arī slīdējuma fāze nebūs tik strauja, asa un gara.

Par konjunktūras svārstību jaunāko stāvokli lūdzu palasīt "Ekonomista" 8. g. 6. numurā u. c.

K o n j u n k t ū r a s i m p u l s i u n d z i n ē j s p ē k i .

Ievads.

Mēs esam apskatījuši, kā notiek konjunktūras svārstības mūsdienu saimniecībā. Apskatā redzējām, ka konjunktūras svārstības ir novērojamas gan naudas un kredita laukā, gan arī rūpniecībā. Redzējām, kādas ir sakarības starp dažādām atsevišķām svārstībām: starp cenu krišanu un bezdarbu starp centieniem pilnīgāk izmantot uzņēmuma ražošanas līdzekļus un akciju kursiem u. t. t. Atzīmējām arī tās tendences kāpuma fāzē, kas ietekmē slīdējuma fāzi u. t. t. Redzējām, ka sabiedrības pieaugoša apģādāšana ar pastāvīgu reālkapitālu var apstāties, ja ražošanas pieaugums pagaudē samēru ar noietu iespējām. Beidzot redzējām, ka slīdējuma fāzē bankās sakrājas lieli līdzekļi, kurus uzņēmēji sāk pieprasīt savu uzņēmumu paplašināšanai un tā iedzīvas pagrieziens uz augšu.

Taču ar šādu svārstību aprakstu vien nepietiek. Nēkas taču nesvārstās pats no sevi. Lai svārstības notiktu, vajadzīgi zināmi impulsi, zināmi atbilstošie, iedarbinājamie faktori, kas palaiž vai konjunktūras mašīnu, un vajadzīgi dzinējspēki, kas šas svārstības iedarbojot, ievērosim, ka "impulss" un "dzinējspēks" nav tas pats. Tie abi jēdzieni jāšķir, jo impulss zināmu parādību ierosina, bet dzinējspēku izdara par darbību. Piemēsimies kāda Alpu kalna virsotnei, kas pārklāta ar biezu sniega kārtu un kādu ērgli, lidojošu pāri kalna virsotnei. Ja šis ērglis ar savu spārnu aizkar kalna virsotnes sniega kārtu un sniegs no kalna slīdēt uz klēju, tad ērgļa spārnu pieskāriens būs impulss, bet dzinējspēks - zemes pievilkšanas spēks, kas velk sniegu no kalna lejā.

Tā tad mūsu priekšā ir jautājums: kas ir tie impulsi un dzinējspēki, kas iedarbojas un parādās konjunktūras svārstības?

Kad slīdējums pāriet kāpuma uz augšu, bankām ir daudz brīvu līdzekļu, ko bankas var aizdot par zemām augļu līkēm. Jājautā: vai vajadzīgi kāds trieciens, impulss, lai iedarbotos spēki, kas šais apstākļos saimniecisko dzīvi dzen uz augšu? Ja šāds impulss vajadzīgs, tad no kādas pusē tas nāk, kas tas ir?

1) Zelta produkcijas pieaugums - pagrieziens uz augšu impulss.

Daži izsakās, ka šis trieciens nāk no zelta produkcijas pieauguma. Jrvings Fišers, aprakstīdams konjunktūras mehānismu kāpuma fāzē, nemā piemēru gadījumu, kad cenu pieaugums pagriež enā uz augšu ir sācies kā zelta produkcijas pieauguma sekas. Tādā kārtā zelta produkcijas pieaugums tad būtu impulss cenu līmeņa kāpšanai. Dzinējspēki būtu cilvēku rīcība, it sevišķi tas apstākļi, kas uzņēmēji cenšas iegūt kreditu. Ja zelta produkcija nav pieaugusi zināmā gadā, bet turpina visu laiku pieaugt, tad ta produkcija nav tikai impulss, bet var būt arī dzinējspēks.

Loģiski ņemot, neiespējami nav, ka zelta produkcijas pieaugums dītos par spēku, kas dzen saimniecisko dzīvi uz augšu. Teoretiski iespējami, ka slīdējuma fāzes beigās pieaug zelta produkcija, jo zemais cenu līmenis stimulē zelta produkciju (skat. 224. lpp.), jo zelts kļūst vērtīgāks (vairāk)

Rodas jautājums: ko saka pieredze? Ja apskatām zelta produkcijas līkni, tad tur nevar saskatīt tik stipru sakarību starp zelta produkcijas pieaugumu un konjunktūras svārstībām, lai zelta produkcijas svārstību iespējams atrast kādu vispārēju izskaidrojumu konjunktūras svārstībām. Daudz lielāku sakarību ar zelta produkciju uzrāda t.s. garie vilņi, nosaucam par cikliskām ilgā laika kustībām. Teoretiski nevar izslēgt, tomēr dažos atsevišķos gadījumos zelta produkcijas pieaugums var notikt par konjunktūras impulsu.

Arī zīmējoties uz nākotni ļoti jāšaubās, ka zelta produkcijas pieaugums varētu kļūt par kaut cik nozīmīgu konjunktūras impulsu. Mūsdienās zelts vairs nav tik cieši un automātiski saistīts ar saimniecisko dzīvi kā agrāk. T.S. tīri monetārās konjunktūras teorijas, kas būvētas uz naudas monētu krājumiem (metalla krājumiem), ir vienkāršākas un saprotamākas nekā reālās konjunktūras teorijas. Tomēr lai konjunktūras svārstības saprastu, nepieciešams rēķināt saimnieciskajā dzīvē dziļāk par naudas ni

2. Ražošanas un tirdzniecības apstākļi — Konjunktūras impulss un spējīgums

Apskatīsim kāda nozīme ir ražošanas un tirdzniecības apstākļiem.

Jaunizgudrojumi

Ir viens no svarīgākajiem dinamiskajiem rakstura apstākļiem saimnieciskajā dzīvē. Jaunas tehniskas idejas, kas nonāk uzņēmēja rokās, palīdz na uzņēmēja izredzes uz peļņu, vismaz pašā sākumā, kamēr jaunizgudrojumu citi nepazīst. Ja jaunizgudrojums realizēts, vajadzīgs pievilkt uzņēmumā vairāk kapitāla, par kuru ir iespēja maksāt ievērojami augstākus procentus. Tādā kārtā rodas jauns priekšnosacījums, lai uzņēmēji izdarītu jaunusņēmumus no banku brīviem līdzekļiem un lai tā sāktos konjunktūras kāpšana. Tās peļņas izredzes, ko rada jauni tehniski izgudrojumi, var kļūt par konjunktūras impulsu, lai sāktos zināms cenu pieaugums.

Lai izprastu sakarību starp jauniem izgudrojumiem un konjunktūras kustību, ir svarīgi zināt, vai jaunizgudrojumiem piemīt tendence parādīties tikai slīdējuma fāzē, lai radītu pagriezienu uz augšu? Uz šo jautājumu grūti noteikti atbildēt. Tā ir ļoti interesanta problēma. Visā sumā nav neiespējami, ka jaunu izgudrojumu rosīgāka izlietošana notiek slīdējuma posmā. Kāpiens posmā uzņēmēja peļņa parasti ir augsta. Tāpēc nav sevišķa pamudinājuma meklēt jaunus ceļus un metodes ražošanā. Tādā ir slīdējuma fāzes laikā. Tad uzņēmējam jāpieliek visas savas organizatoras un izgudrotāja spējas, lai pasargātu savu uzņēmumu no zaudējumiem šādiem gadījumiem no bankrota.

Redzam, ka jaunizgudrojumi var noderēt par konjunktūras impulsu. Jaunizgudrojumi tāpat var iedarboties arī kāpuma fāzē. Gandrīz visi izgudrojumi prasa zināmu kapitālu, lai tos varētu realizēt. Tādēļ kā lai izlietotu jaunizgudrojumus, uzņēmēji pieprasa kreditu naudas tirgū dzelzi vai citus materiālus, kas jaunizgudrojuma realizācijai nepieciešami. Jaunas tehniskas idejas, kas atrodas jaunizgudrojumu pamatā, izņemot jaunu mašīnu konstruēšanai. Redzam, jaunizgudrojumu izmantošana prasa ievērojamu daudzumu reālkapitāla. Kad ražošanas iekārta kļūst gatava, tad jaunizgudrojumi izsmeļ palielinātu ražošanas kapacitāti. Par to mums jābūt iepriekš. Tādā kārtā jauni izgudrojumi ir ne tikai impulsi pagriešanai uz augšu, bet arī laiku var arī sekot citi apstākļi, kas noved pie pagriezienu uz leju, ja ar jaunizgudrojumu izmantošanu ir pārāk palielināta ražošanas kapacitāte. Varam minēt dažus piemērus no vēstures. Līdz pagājušā gadsimta beigām konjunktūras pirmā fāze gājusi līdztekus palielinātai dzelzceļu būvēšanai. Pirms 1929. g. krīzes A.S.V. novērojams ārkārtīgu automašīnu produkcijas pieaugumu.

Kā tālāku faktoru var minēt

jaunu tirgu rašanos jeb noietu paplašināšanos.

Ja rodas jauni tirgi, tad tie var iedarboties tāpat kā jaunizgumi. Jauni tirgi var dot uzņēmējiem lielu peļņu, kāpēc uzņēmēji būs interesēti pastāvīgi izmantot kreditu. Tāds liels tirgus Eiropas uzņēmējiem 19.gadsimta bija Ķīnā. Cīņas par jauniem tirgiem bieži noved pie lielām asiņainiem kariem.

Šai sakarā ir nozīme ne tikai ārējā tirgus paplašināšanai, bet arī iekšējā tirgus izveidošanai un izmantošanai. Ka tad iekšēja tirgus paplašināšanu var minēt arī pārdošanu uz nomaksu. Pircējs samaksā par precī tikai daļai un iegūst to sava īpašumā tikai tad, kad pēdējais maksājums nokārtots, bet lieto visu lietu. Pārdošana uz nomaksu palīdz na pārdevumam un tādā kārtā tā var būt impulss kāpuma fazei.

Starp apstākļiem, kas var iedarboties kā konjunktūras impulss dzinēj spēks var minēt arī

vajadzību atjaunot pastāvīgu kapitālu rūpniecības uzņēmumos.

Raugoties no ražošanas viedokļa, dzelzs produkcijas pieaugums ir viena no kāpuma fāzes parādībām. Kāpuma fāzē dzelzs cenas ir pirmās, kas sāk celties. Dzelzs produkcijas un dzelzs cenu pieaugums rodas ne tikai ar jaunu investīciju ierīcību, t.i., novien sakarā ar mašīnu un fabrikas skaita pavairošanu, bet arī lai veco mašīnu vietā liktu jaunas, nolikta mašīnas atjaunotu. Tā tad dzelzs produkcija pieaug nevien sakarā ar jaunu investīciju, bet arī sakarā ar reinvestīciju. Protams, grūti pateikt kāda daļa piekrīt jaunai investīcijai un kāda reinvestīcijai. Ka arī vajadzība atjaunot ražošanas iekārtu rūpniecībā var būt par ļoti svarīgu konjunktūras svārstību impulsu - to būs grūti noliegt. Teorija par reinvestīciju tāpat kā visas citas apskatītās teorijas nav eksklusīva, kas izslēgtu visas citas teorijas kā nepareizas. Reinvestīcija var notikt arī sakarā ar jaunizgudojumiem vai jaunu tirgu rašanos.

3. Sezonas svārstības un konjunktūra.

Cita teorija par konjunktūras impulsu uzskata sezonas svārstības kāpuma fāzē. Pieaugoša sezonas aktivitāte, piem.: pavasari, var dot impulsu kāpuma fāzei konjunktūras ciklā. Taču sezonas svārstības var novest pie kāpuma tikai tad, ja pastāv pārējie priekšnosacījumi. Tādā kārtā sezonas svārstības var izrādīties par atsevišķu impulsu kopā ar citiem impulsiem.

4. Kosmiskie apstākļi un Konjunktūra.

Runājot par konjunktūru, sākām ar 19.gadsimtu, kad parādījās konjunktūras svārstības modeļa izpratnē. Tad mēs arī aizrādījām, ka konjunktūras mehānisms ir saistīts ar moderno naudas un kredita sistēmu un ar tās paplašināšanos. Tāpat arī atzīmējām, ka jau pirms 19.gadsimta šīs dažāda rakstura saimnieciskās grūtības. Taču konjunktūras svārstības pārtieki ir tādos izskatos, ka mēģināt izskaidrot konjunktūru ar divi tikko minētajiem apstākļiem, ir pārāk sēkli tvert. Tie ir tādos izskatos ka konjunktūras naudas un kredita apstākļos, cenā un ražošanas apmēros u.t.t. ir to pašu kosmisku spēku rezultāts, kas dabiskās saimniecības laikmetā radīja dažādas un dažādas gadus, kad pēc vairākiem pārpilnības diem nāca vairāki bada gadi. Tāpat kā sezonas svārstības ir dabas rezultāts, arī konjunktūras svārstības ir tādu pašu dabas spēku rezultāts. Bilžaini runājot, tos konjunktūras teorētiskos, kas izskaidrojumu konjunktūras svārstībām divos apstākļos: naudas un kredita apstākļos un rūpniecības ekspansijā, pēc viņu priekšinieku domām, var salīdzināt ar cilvēku, interesējas par automašīnas mehānismu un nekā nezina par gravitācijas likumiem. Ja šāds cilvēks redzētu auto, kas ar izslēgtu motoru brauc kalna, tad viņš domātu, ka auto brauc tikai ar motora spēku. Tā ir ar tautsaimniekiem, kas negrib konjunktūras svārstības izskaidrot ar s

režģitiem atvasinātiem spēkiem, bet nav zināmi īsti ekonomiskās attīstības spēki.

Viens no Anglijas ievērojamākajiem tautsaimniekiem Dževons (Jevons) ir tādos uzskatos, ka pastāv sakarība starp saules plankumu parādīšanos, labības ražam un konjunktūras svārstībām. Ta tad, pēc viņa domām, konjunktūras svārstību dzinējspēki atrodas ārpus cilvēku sabiedrības.

Pomēr astronomi tagad ir nonākuši pie sarežģītākām teorijām nekā teorijas, uz kurām balstījās savā laikā Dževons. Bez tam tagad konjunktūras vilnis jeb cikls ir kļuvis īsāks nekā agrāk - Dževonsa laikā. Dževons, pētot krīzes gadus, bija ievērojis, ka konjunktūras cikli ir apmēram 11 gadus ilgi. Pēc 11 gadiem atkārtojas arī saules plankumu. Tāpēc, starp konjunktūras svārstībām un saules plankumu parādīšanos pastāv sakarība! 1857.g. bija saimnieciska krīze. Nākošajai krīzei pēc Dževonsa teorijas vajadzēja būt 1876.g., bet tā nāca 1873.g. Tā, lūk, šī teorija tādā veidā, kādā to uzstādīja Dževons, sabruka un tagad galīgi atmetta.

Beigās piezīmēsim, ka absolūti droši nevaram noraidīt domu, ka kosmiskie apstākļi ietekmē konjunktūras svārstības. Šai ziņā svarīgs tājums: kā labas un sliktas labības ražas ietekmē industriju? Ar šo tājumu mēs šeit nederbosiesies.

5. Cilvēka psihe un saimnieciskā dzīve.

Visi tie konjunktūras svārstību impulsi un dzinējspēki, ko mēs apskatījām, var iedarboties sakarā ar cilvēku rīcību. Arī visi apstākļi par kuriem runājām apskatot konjunktūras vilņu mehānismu, saistās ar dzīva cilvēka darbību un rīcību. Piem., kredīts. Kredits neapgrozās no sevis. Uzņēmēji kreditu pieprasa, bet bankas piedāvā u.t.t. Tādā veidā

konjunktūras svārstības ietekmē arī uzņēmēju un citu uzņēmumu vadītāju personu psihiskais noskaņojums: pesimisms vai optimisms, šaubas vai ticība nākotnei.

Var domāt, ka cilvēka optimisms vai pesimisms, ticība nākotnei vai šaubas par nākotni - vispār cilvēka psihiskais noskaņojums ir ārējo apstākļu atspoguļojums. Bet cilvēki ietekmē un rada objektīvos, ārējos apstākļus. Arī cilvēku psihiskais noskaņojums var radīt jaunus saimnieciskus, apstākļus, jaunus situācijas saimnieciskajā dzīvē.

Starp konjunktūras pētniekiem ir t.s. psihologistu virziens, kas uzskata, ka ticība vai šaubas uzņēmuma darbā rodas ne tikai tāpēc, ka nu vai produkcijas daudzumu apstākļi ir labvēlīgi vai nelabvēlīgi uzņēmuma darbībai, bet arī tāpēc, ka arī cilvēka dvēseles dzīvei ir savas svārstības starp optimismu un pesimismu.

Atsevišķa cilvēka dvēseles noskaņojums pāriet uz citiem cilvēkiem. Cilvēki lielā mērā ietekmē viens otru. Ja, piem., cilvēks sev apkārt tāvīgi redz saīgušas sejas, tad galu galā arī viņš kļūst saīdzis. Šis kopīgais noskaņojums ir nozīme atsevišķu cilvēku darbībā un uzņēmībā. Tas var ietekmēt cilvēku ticību nākotnei vai šaubas par nākotni, var mudināt ņemt jaunus kreditus vai atturēties no kreditiem, var radīt cerības nos investēt kapitālus vai arī atturēties no lielākas investīcijas. Šis noskaņojums var ietekmēt arī augļu līkmi. Ievērojot nākotnes izredzes cilvēki kapitālīzē uzņēmumā pastāvīgu ienākumu ar dažādām augļu līkmēm.

Ir noskaidrots, ka laipsajutu un gara stāvokli ietekmē meteoroloģiskie apstākļi. Tādā kārtā mēs nonākam atkal pie kosmiskiem apstākļiem, iekļaujot arī tai pašā buvju rīcību, no kā tautsaimnieki izmēģina meklēt izeju.

Nobeigums.

Mēs apskatījām vairākus apstākļus, kas var iedarboties kā konjunktūras impulsi un dzinējspēki. Pārdomājot visus šos apstākļus, ir iespējams, ka tas nebūs viens atsevišķs faktors, kas rada, producē konjunktūras svārstības. Ir arī iespējams, ka daudzi apstākļi var iedarboties kopīgi arī vienreiz viens, bet citu reizi - cits faktors.

Ar līdz šim uzstādītajām teorijām konjunktūras jautājumā ir ļoti grūti izskaidrot, kāpēc saimnieciskajā dzīvē notiek svarstības. Veel grūtāk ir izskaidrojams stavoklis, kā pietiek daudziem mainīgiem impulsiem svarstības norit. Mūsdienu naudas un kredīta sistēma ir visai liels un sarežģīts mehānisms, kas ir ļoti jutīgs, gatavs saņemt dažādus impulsus, lai sāktu kustēties uz augšu vai leju. Līdzīgi liels un sarežģīts ir arī ražošanas aparāts, kas sastāv no miljoniem dažādu uzņēmumu. Uzņēmēji savām mašīnām un ražošanas iekārtu ir gatavi saņemt attiecīgus ierosinājumus: produkcijas tempu paātrināt vai pagausināt. Veselas armijas uzņēmēju, kas kā radio antenas uztver impulsus ir gatavas savu uzņēmumu darbību paplašināt vai sašaurināt. Strādnieki gaida darbu, veicie strādnieki izzūd, jauni strādnieki nāk to vietā.

Kā šie bezgala daudzie faktori saistās kopā, to mēs mēģinājam apskatīt mūsu tautsaimniecības teorijas kursā. Nodaļa par konjunkturu pilnīgi parskatu par to, ka daudzi faktori saistās saimnieciskajā dzīvē kā viens vesels, mēs nevarējām dabūt. Tas tomēr nenozīmē, ka tautsaimniecības teorija kā zinātne butu bankrotējusi. Tas nozīmē tikai to, ka tautsaimniecības teorija ir vēl jauna zinātne, zinātne savā veidošanas, plaukuma stadijā, stadijā, kad ir ļoti daudz problēmu, bet samērā maz atrisinājumu.

Lai šās problēmas atrisinātu, tautsaimnieku priekšā stāv liels, darbs. Šai plašajai darba vajadzīgas daudzas skaidras galvas un spēku. Praktika savkārt vajadzīgi sabiedriskie inženieri (tautsaimnieki) un apdavināti politiķi, kas tautsaimniecības teorijas izmantot dzīvē tā, lai tas nāktu cilvēcei par labu.

Uz tautsaimniecības teorijas atziņām par tik, par cik tādas ir radīsies, jābalstas

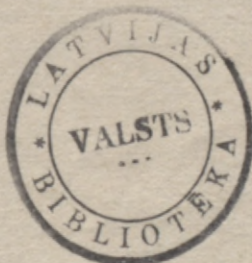
ekonomiskajai politikai,

ar tās daudzām nozarēm - agrārpolitiku, tirdzniecības un rūpniecību politiku, banku politiku, sociālpolitiku u.t.t.

Ar šo es beidzu tautsaimniecības teorijas kursu. Tālāko atstāju citiem priekšmetiem.

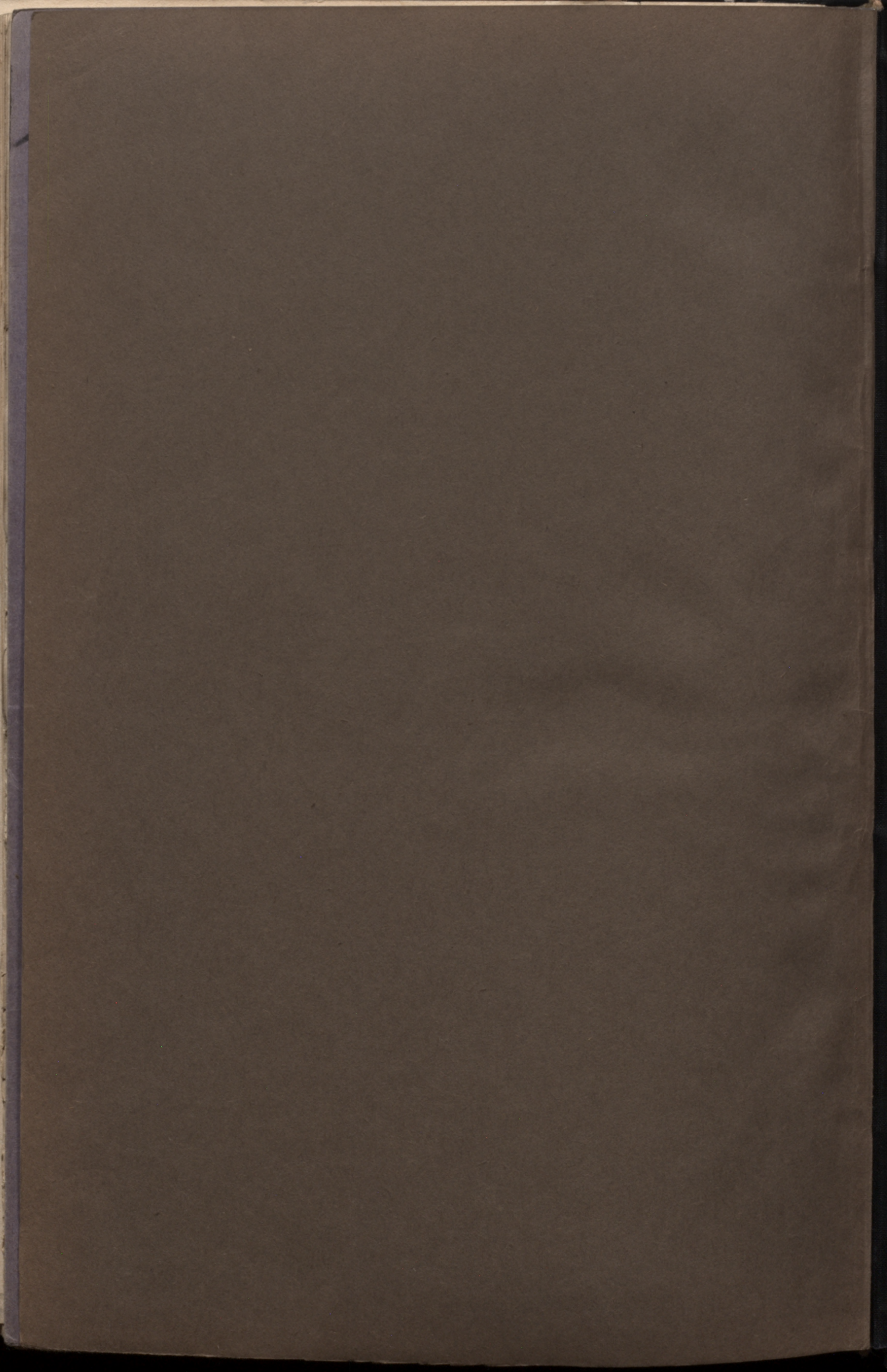
(II semestrī nolasīto lekciju beigas.)

Labas sekmes!~

10

4B 3600

San. 17.